

Oona Ilmolahti

Eheys ja ennakkoluulo

Työväenyhteisön ja kansakoulunopettajiston jännitteinen suhde Helsingissä sisällissodasta 1930-luvulle

Eheys ja ennakkoluulo

Oona Ilmolahti

Eheys ja ennakkoluulo

Työväenyhteisön ja kansakoulunopettajiston
jännitteinen suhde Helsingissä
sisällissodasta 1930-luvulle

Väitöskirja

Esitetään Helsingin yliopiston humanistisen tiedekunnan
suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi
yliopiston Athena-rakennuksen salissa 302
2. kesäkuuta 2017 klo 12.

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2017

© Oona Ilmolahti

Kansi ja taitto: Raimo Parikka
Kannen kuva: Kansan Arkisto

ISBN 978-952-5976-55-7
ISBN 978-952-5976-56-4

Hansaprint Turenki 2017

Kiitokset

Väärinymmärrys on näihin päiviin asti ollut maailman suurin mahti.¹

Joskus oikea hetki. Viime syksynä tein päätöksen saattaa tutkimukseni ripeästi valmiiksi. Siihen vaikuttivat paitsi ohjaajan kannustus ja tuki myös aika ympärilläni. Tuntui siltä, että tämä pieni puheenvuoro eheydestä ja sen puuttumisesta, sovun hakemisesta ja ihmisten välisistä ristiriidoista ansaitsee tulla julki juuri nyt osana tämän päivän yhteiskunnallista keskustelua.

Tutkimustyön kantava voima on ollut perustavanlaatuinen halu ymmärtää ihmistä sekä ihmisten välisiä ristiriitoja ja väärinymmärryksiä, tahallisia tai tahattomia. Näin yllä mainitun Edith Södergranin sisällissodan aikoihin kirjoittaman aforismin raitiovaunussa joitakin vuosia sitten, ja se tuntui tiivistävän ihmiselämän perusongelman. Tänäkin päivänä väärinymmärryksiä ruokivat pelko, viha ja populismi. Kaiken takana on turvallisuuden kaipuu. Kun perusturva tavalla tai toisella järkkyy, on siihen löydettävä syyllinen.

Viitisentoista vuotta sitten tein opinnäytetyötäni ja sen rinnalla ensimmäistä tilaustyötäni, Vallilan kansakoulun satavuotishistoriaa. Työn edetessä eräs asia nousi ylitse muiden: kiinnostus vuoden 1918 kriisiä kohtaan. Aihe tuli kansakoulututkimuksessa esille kuin varkain, sivulauseissa, pienissä yksityiskohdissa. Avain kuin sitä ei olisi koulumaailmassa ollutkaan, mutta kuitenkin oli,

¹ ”Missförståndet har hittills varit den största makt på jorden.” Södergran 1919, s. 9. Suomennos teoksessa Kaikkiin neljään tuuleen. Into Kustannus, Helsinki 2015, s. 18 (kääntänyt Hilja Mörsäri).

syvissä rakenteissa, vaietuissa tunteissa. Siitä alkoi pitkä, pitkä tie, jonka varrelle on mahtunut elämää, historiahankkeita, iloa ja surua, kipua, epävarmuutta ja onnistumisia. Ja tärkeitä ihmisiä. Pitkään ”melkein valmis” tutkimus on kollegoiden ystävällisellä työntöavulla saatettu maaliin. Kiitollisuus tästä on valtava.

Tämä tutkimus ei koskaan olisi päässyt kansion väliin ilman professori Maria Lähteenmäkeä. Innostuneena, innostavana, kannustavana, lämpimänä ja ennen kaikkea määrätietoisena ohjaajana hän on työntänyt minua eteenpäin, mutta ymmärtänyt myös elämän tutkimuksen tielle tuomat hidasteet. Hän on myös antanut tärkeimmän lopullisen sysäyksen valmistumisprosessille. Kiitos Maria tuesta, neuvoista, kannuksesta ja ystävyyydestä sekä kymmenien, ellei satojen tuntien luku-urakasta! Loppuvaiheen valmistumista vauhditti myös vt. professori Panu Pulma, jonka sanojen mukaan tutkimukset ansaitsevat tulla julkisuuteen. Tässä se nyt on. Kustostani Laura Kolbea haluan kiittää tuesta niin tässä kuin muissakin hankkeissa: hänen realistinen ja käytännönläheinen kommentointinsa on auttanut jäsentämään ja jämäköittämään ajattelua, ja hänen rauhallinen olemuksensa ja vankka hiljainen tietämyksensä akateemisen maailman traditioista on ollut rauhoittava elementti sirpaleisen maailman keskellä.

Väitöskirjaa ei olisi ilman esitarkastajia, dosentti Marianne Junilaa ja professori Marjaana Niemeä. Heidän paneutuva työnsä ja selkeät, hyvin esitetyt kommenttinsa auttoivat näkemään työni uusin silmin näkökulmista, jotka omalle tutkimukselle sokeutuneena ovat jääneet huomaamatta. Kiitän lämpimästi Marjaana Niemeä myös lupautumisesta työni vastaväittäjäksi.

Tekstiäni ovat vertaisarvioineet ystäväni Päivi Pihlaja, Samu Nyström ja Sinikka Selin – valtava kiitos heille siitä. Samua haluan kiittää paitsi pitkään jatkuneesta kollegiaalisesta yhteistyöstä, yhteisistä hankkeista ja toveruudesta myös harvinaislaatuisten rehellisestä ja syvällisestä kommentoinnista työn hehtisessä loppuvaiheessa. Päivi ja Sinikka tekivät ovat olleet rinnallani työn loppumetreillä, jolloin olen tarvinnut sekä lukijaa että kuuntelijaa.

Pitkän matkan varrella tärkeänä tukena ovat olleet niin teellisen kuin sosiaalisenkin elämän pyörteissä myös ystävät ja kollegat Sari Aalto, Katri Kaunisto, Ilkka Levä, Saila Linnahalmes ja Tarja Vikström, muutamia mainitakseni. Maria Lähteenmäen ainutlaatuisen seminaariyhteisön tuki on ollut tärkeä akateemista tutkimustyötä hengissä pitänyt piiri silloinkin, kun elämän ovat täyttäneet muut asiat. Myös erilaiset tilaushistoriahankkeet ovat opettaneet tiivistämään ajattelua, laajentamaan perspektiiviä ja löytämään oman tapani tehdä tutkimusta. Kiitos kaikille, jotka ovat näissä opettavaisissa hetkissä mukana kulkeneet.

Olen saanut taloudellista tukea tutkimukseeni usealta taholta. Tutkimusaineiston keräämisen ja käsikirjoituksen ensimmäisen version kirjoittamisen mahdollisti Suomen Kulttuurirahaston kolmivuotinen apuraha. Tämän jälkeen oli onnekas saadessani viimeistelyapurahoja Koneen säätiöltä, Kanslianeuvos Kaarlo Koskimiehen ja rouva Irma Koskimiehen rahastolta sekä Kansan Sivistysrahastolta. Sydämellinen kiitos tutkimustyön mahdollistamisesta. Tutkimusta ei myöskään olisi ilman rakastamiani arkistoja. Kiitos niissä työskentelevillä upeilla ihmisillä vuosien mittaan tarvitsemastani avusta ja etenkin loppuvaiheen kuvatoimituksen mahdollistamisesta pikaisella aikataululla! Kiitos Pirkko Hautamäelle tiivistelmän käännöksestä, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuralle tutkimukseni julkaisemisesta ja erityiskiitos Raimo Parikalle kirjan taittamisesta epärealistisen tiukalla aikataululla.

Arkeani on kantanut jo kaksikymmentä vuotta mieheni Anselmi, jonka rakkauteen ja tukeen olen voinut aina luottaa – kiitos on liian laimea sana tässä kohtaa. Äidiksi tuleminen on ollut elämäni suurin lahja, ja viisas ihmeellinen poikani on innoittanut minua entistä enemmän tunnehistorian pariin. Kiitos vanhemmilleni ja Anselmin vanhemmille avusta ja tuesta – niin aineellisesta kuin aineettomastakin. Kiitos ystäville. Kiitos globaalille maailmantaloudelle, joka on turvannut minulle riittävät määrät teetä ja suklaata. Kiitos ihmiset, jotka ovat niiden eteen raataneet. Vaikeudet ovat aina suhteellisia.

Kirja on omistettu rakkaalle mummolleni, äidinäidilleni Armalle (1922–2010), joka uskoi minuun enemmän kuin itse koskaan kykenen.

Kalliossa, Työhuone Rauhassa 1.5.2017

Oona Ilmolahti

Sisällys

1. Johdanto	...13
Tutkimustehtävä	...16
Tutkimuksen toimijat	...24
Tutkimusmetodit ja teoreettinen viitekehys	...30
<i>Tunteet</i>	...32
<i>Sodasta rauhaan</i>	...35
Aikaisempi aihetta sivuava tutkimuskirjallisuus	...41
Keskeiset lähteet ja tutkimuksen rakenne	...47
2. Pitkänsillan jakama kaupunkitila – tutkimuksen kolmas osapuoli	...52
Semiurbanin laitakaupungin heterogeenisyys	...53
Keitä olivat helsinkiläisopettajat?	...61
Ulkopuolinen katse	...74
Lähtötilanne: Punaisen Helsingin koulut	...81
3. Taistelujen jälkeen: politisoitunut kaupunkitila ja lapset	...96
Elämän pohjoispuolella – laitakaupungin tunneyhteisöt ja arjen realiteetit	...98
<i>Punalesken leipä</i>	...104
Lasten sotakokemukset – punikki, lahtari vai puolueeton?	...108
<i>Poissaolevat isät, ahdistuneet äidit</i>	...109
<i>Lasten osallisuus ja tulkinta</i>	...119
<i>Tyttökoululaisten kokemus</i>	...127
Työläisnaiset ja valkoisen myrkyin uhka	...134
<i>Takaisin toimintaan</i>	...137
<i>Punaorpojen puukenkäarmeija</i>	...145
<i>Puoluepolitiikka kouluopetuksessa? Työläisäitien herättäminen</i>	...149

4. Häviäjän lapset voittajan koulussa	...163
Mannerheimin olemus ja muita törmäyksiä	...165
<i>Historianopetus ja lähihistoria</i>	...173
<i>Koulu, työväestö ja uskonto</i>	...190
Pyhä koulu – paha yhteisö?	...203
<i>Puhdas ja pyhä koulu – eheytyksen ja ristiriitojen tiloja</i>	...213
<i>Koulutilojen käyttö ja kansakoulujohtokunnan jakautuneisuus</i>	...222
5. Valinta ja vakaumus: opettajien tunneyhteisö(t) ja sota	...233
Poliittisen kentän rakentuminen	...235
<i>Sosialidemokraattinen opettajaliitto</i>	...241
Toisin valinneet	...252
<i>Opettajiaan valvova prelaatti</i>	...256
<i>Lakkoa rikkoneet opettajat</i>	...259
<i>Tunneyhteisönsä tyypillinen poikkeus</i>	...265
Paljon illusionia on takana: opettajien uusi aika	...277
<i>Opettajan sotakevät Helsingissä: tunneyhteisönsä edustajana Hilma Genetz</i>	...286
<i>Arviot sodan jälkeen: kansasuhde koetuksella</i>	...292
<i>Punavankien kasvatusta</i>	...301
<i>Kaikki kansan hyväksi kansan kautta: Kouluhallitus ja eheytyksen tie</i>	...304
<i>Kansankasvatuksen sukupolvet</i>	...310
Palkkataistelu – rajanvetoja leipätyöhön, politiikkaan ja työväestöön	...317
<i>Keskustelua opettajien palkoista eduskunnassa 1926</i>	...327
6. Tunneyhteisöjen rajapinnoilla: eräs kohtaaminen ja sen seuraukset	...333
Korvapuustin tapainen vähäpätöisyys	...335
<i>Aikalaiset ja ruumiillinen kuritus</i>	...345
Patriarkaalin filantrooppi ja kutsumusopettaja	...351
Kun kansa karkasi opettaja Reimalta – puhutavat Reiman julkaisuissa	...361

<i>Laiminlyöntimme synnit</i>	...362
<i>Hyvät ja huonot äidit</i>	...365
7. Sodasta nouseva retoriikka? Poliittiset jännitteet ja punaorvon isänmaa	...376
Punaorvot omien joukkoon	...377
<i>Passiiviset vanhemmat?</i>	...386
<i>Mihin velvoittaa meitä vuoden 1918 vallankumouksen muisto?</i>	...391
<i>Pikkupunikkien nouseva kosto</i>	...398
<i>Uusi päivä sarastaa – sosiaalidemokraattinen varhaisnuorisotyö</i>	...403
Sota ja rauha	...408
<i>Koululaitoksen militarisoimisen pelko</i>	...410
<i>Kouluhallitus, opettajat ja vaarallinen rauhanaate</i>	...418
Nouseva kosto? Kommunismi koulutilan uhkaajana	...423
<i>Lehtolehtisiä ja aitamaalauksia – lasten kolttosia vai uhkaava kapina?</i>	...426
<i>Alas opettajien mielivalta: lentolehtiset lasten tunnekokemusten väylänä</i>	...432
Minä uskon Suomen suvun nousemukseen	...450
<i>Heimoinnostuksen ensimmäinen aalto</i>	...455
<i>Heimoaate ja kansan kasvatus</i>	...459
8. Pettymys, pelko ja palautuminen: ennakkoluuloille rakentuva eheys	...476
Lapsi ristiriitojen peilinä	...478
Ryhmien heterogeenisuus	...479
Toiminnalle perustuva resilienssi eheytyksen esteenä	...482
Lähteet ja kirjallisuus	...487
Tiivistelmä	...521
Abstract	...523

1. Johdanto

... maan rauhoittaminen ei suinkaan ole aseilla saavutettavissa. Aseilla tehdään vain edellytykset varsinaiselle rauhottamiselle, jossa taas kasvatuksella ja ennen kaikkea juuri kotikasvatuksella tulee olla tärkeä osa.²

Näin totesi kouluhallituksessa kansanopetusasioista vastaava Kaarlo Alfred Franssila 27. huhtikuuta 1918, vajaat pari viikkoa Helsingin valtauksen jälkeen. Kaupungissa punaisen ajan viettänyt Franssila edusti kouluhallituksen muun johdon tapaan edistysmielistä, maltillista linjaa, ja uskoi vakaasti, että väkivalta ja kahtiajako olivat estettävissä ja korjattavissa työläskoteihin suunnatulla kasvatuksella. Sodan jälkeen kansakoululaitokselta vaa-dittiin paljon: sen tuli rakentaa rikkirevityn ja hävitetyn sijalle uutta, parempaa ja eheämpää kansakuntaa.³ Tämä työ tapahtui paikallistasolla yhteisöissä, jotka olivat sodan jäljiltä täynnä jännitteitä ja avoimia haavoja.

Ensimmäinen maailmansota, vuosien 1917–1918 kaoottiset tapahtumat ja sisällissota olivat aiheuttaneet totaalisuudessaan kulttuurishokin ja saaneet pessimistit epäilemään sivistyksen voimaa ja tulevaisuuden mielekkyyttä. Euroopassa Belle époqueen – sodattoman, kehitysuskon täyttämän, suurten keksintöjen aikakauden, jälkikäteen tulkittuna hilpeän ja onnellisen ajan-

2 K. A. Franssilan päiväkirjamerkintä 27.4.1918. Kaarlo Alfred Franssilan arkisto, Coll 55.11, KK.

3 Katso esim. Ahtiala 1919, s. 9. Helsingin suomenkielisen kansakoulujohdokunnan puheenjohtaja Kaarlo Ahtiala toisti ajatuksen, että kriisin oli aiheuttanut sivistyksen, erityisesti oppivelvollisuuden puute. Suomessa oli kiinnitetty Ahtialan mukaan liian vähän huomiota kansan sivistämiseen kansakoulun kautta, ja Suomi oli näin jäänyt jälkeen muista sivistysmaista.

jakson – loppu merkitsi kehitysuskon romahtamista myös suhteessa ihmiseen. Venäjän keisarikunnan laidalle maailmansodan aseelliset taistelut eivät ulottuneet, ja sota toi syrjäiseen maankolkkaan myös toimeentulomahdollisuuksia. Toisaalta sotatila vaikutti etenkin kaupunkien arkeen, ja uutiset Euroopasta herättivät huolta ja pelkoa.⁴ Suomalaisessa kontekstissa pessimismi ja pettymys kulttuuri-ihmiseen konkretisoituivat maailmansodan lisäksi sisällissodassa, jonka jälkeen maan sisäinen valtataistelu alettiin nähdä osoituksena väestön rappeutumisesta.⁵ Tämä nosti uudella tavalla ajankohtaiseksi keskustelun kansan – erityisesti sodan hävinneen osapuolen – kasvatuksesta.

1920- ja 1930-lukuja on Suomessa monesti lähestytty sisällissodan tirkistysaukosta käsin. Vaikka historian kategorisoinnit ovat usein keinotekoisia ja saattavat estää näkemystä pitkiä kehityskulkuja on kiistatonta, että sisällissodalla oli suuri vaikutus vastaisenäistyneen maan poliittiselle ja yhteiskunnalliselle rakentamiselle. Sodan jälkeen voittajan poliittista diskurssia hallitsivat fantasia eheytyvästä kansasta ja pyrkimys kansalliseen yhtenäisyyteen. Eheyden hakemisen retoriikka perustui kuitenkin menneen sodan viholliskuviin ja pelasi jyrkillä yleistyksillä ja stereotyyppioilla. Molemmiin puolin koetut pettymykset, nöyryytykset ja katkeruus eivät hävinneet mielistä vielä pitkään aikaan. Monille eheytyminen tarkoitti asioista vaikenemista. Sodan jälkeen sivistys, sivistynyt Eurooppa ja sivistynyt ihminen olivat paljon käytettyjä termejä sekä kielteisessä, jopa eskatologisessa että tulevaisuuteen tähtäävässä myönteisemmässä mielessä. Oliko sota osoittanut, ettei ”suomalainen rotu” sittenkään ollut sivistyneen lännen tasolla? Vai olivatko sodan syynä sittenkin sivistysasteiden erot, jotka oli korjattavissa koulutuksella.⁶ Fennomaaninen

4 Nyström 2013, passim.

5 Ks. esim. Mattila 1999, s. 83–86, 192–142.

6 Ks. esim. Alapuro 1994, s. 228–229: suojeluskuntien näkemys sodan syistä oli, että sota oli paljastanut sivistyksen näennäisyyden, ja kauniit kuvitelmat kansasta olivat olleet harhaa. Sovittelevamman näkökulman mukaan sodan syynä oli sivistysasteiden erot, ja sivistyksen vaillinaisuus ja kapina olivat osaksi sivistyneistön syytä.

kansakunta oli rakennettu snellmanilaisen sivistysuskon varaan, ja tämän sivistyksen korostaminen sai pohtimaan koululaitosta ja sen keinoja sivistää harhautuneita kansalaisia.

Sodilla on aseellisten taistelujen päättymisen jälkeenkin pitkäkestoisia vaikutuksia yhteiskuntaan, ja siirtyminen rauhan ajan olosuhteisiin saattaa kestää vuosikymmenien ajan. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen rauhaan palaaminen ei ollut yksinkertaista. Aseet eivät kaikkialla vaienneet, vaan syksyyn 1918 tultessa Euroopan kartan uudelleen piirtänyt suursota tuotti paitsi lukuisia uusia kansallismaitioita myös useita konflikteja, sisällissotia ja poliittista väkivaltaa. Sotakokemuksen on ajateltu raastaneen eurooppalaisia yhteisöjä. Raaistumisen teoria ei suoraan selitä Suomen sisällissotaa, joka käytiin pääosin ilman kokemusta maailmansodan rintamilta. Joidenkin arvioiden mukaan poliittinen väkivalta oli verisintä hävinneissä maissa, joissa väkivaltaa oli vaikeampi jättää taakseen.⁷ Sisällissodan kontekstissa asian voi nähdä myös niin, että hävinneen osapuolen oli vaikeampi jättää sotaa taakseen, koska sillä ei ollut mahdollisuutta käsitellä kokemustaan julkisesti. Häviäjillä ei ollut myöskään esittää julkista oikeutusta uhreilleen. Sankareiden sijaan heillä oli marttyyreita, ja marttyyrien muisto tuntui usein edellyttävän kosta tai revanssia. Sisällissodan molempien osapuolten oli myös kyettävä elämään yhdessä ja rakentamaan yhteistä tulevaisuutta entisestä vihollisuudesta huolimatta.

Sotien muistaminen ja käsittely, viholliskuvat, sodista rakennetut tarinat ja selitykset sekä niiden vaikutus tulevaisuudesta käytyyn keskusteluun vaikuttavat lapsiin, aikuisiin ja yhteisöihin sekä koulutukseen ja puoluepolitiikkaan. Sodat eivät mentaaliossa mielessä ala ja pääty tietyllä kellonlyömällä. Sotien tai kriisien alkamis- ja päättymishetket ovat tarpeen, kun sodista luodaan loogisia tapahtumaketjuja, jotta sodan syyt ja seuraukset saadaan vastaamaan sodanjälkeisen yhteiskunnan tarpeita. Varsinkin sisällissodissa tapahtumien vaikutukset kantavat pitkälle sodan päättymiselle annetun hetken ohitse. Sodan seuraukset ja jälkivaikutukset voivat ulottua syvälle yhteiskunnan rakenteisiin.

7 Gerwarth – Horne 2013, s. 15–18; Haapala – Tikka 2013, s.121.

Suomessa keväällä 1918 käytyä lyhyttä, mutta Euroopan mitta-kaavassa poikkeuksellisen veristä, sisällissotaa välittömästi seurannut ajanjakso voidaan nähdä maassa toistakymmentä vuotta jatkuneena mentaalisen sodan tilana. Yli prosentti suomalaisista oli menehtynyt lyhyehkössä ajassa, ja uhreista kolmasosa oli saanut surmansa taistelujen ulkopuolella terrorin uhreina. Tämä vaikutti myös sodan jälkikäsitteeseen.⁸ Ensimmäisen tasavallan Suomi ei aloittanut itsenäisyyttään rauhanomaisissa merkeissä. Puolisotilaallisilla järjestöillä, suojeluskunnilla, oli merkittävää valtaa, ja jotkut suomalaiset hakeutuivat sotiin esimerkiksi heimosodissa. Toisaalta myös poliittisen työväenliikkeen vasen siipi hyväksyi väkivallan käytön vallankumouksen välineenä.

Tutkimustehtävä

Kansakoulun ristiriitaista asemaa sisällissodan jälkeisessä yhteiskunnassa kuvaa hyvin *Opettajain lehdessä* julkaistu esitelmä, jossa todettiin, että kansakoulu on viimeinen paikka, jossa ”sosialistit ja porvarit ovat asiallisessa tilaisuudessa kohtaamaan toisensa ... kun kaikki muut tiet on ympäri käyty.”⁹ Etenkin kouluhallitus edellytti kansakoulun olevan eheyttävä ja ristiriitoja lieventävä eri kansankerrosten kohtaamisen paikka. Samalla sen tuli olla politiikasta vapaa kenttä, neutraali tila, josta poliittiset ristiriidat ja sodan muisto oli pyyhitty pois. Tässä tutkimuksessa esitellään ja analysoidaan ensisijaisesti sitä, millä tavoin koettu kriisi konkretisoitui kansakoulunopettajien ja työväestön välisissä suhteissa ja käsityksissä toisistaan Helsingin työläiskaupunginosissa vuo-

8 Ks. Haapala – Tikka 2013, s. 107–108; Kekkonen 2016, s. 95–105, passim.; Roselius 2006, passim. Punaisia kuoli viitisen kertaa enemmän kuin valkoisia. Sotasurmatietokantaan on kirjattu lähes 37 000 sisällissodan uhria. Merkittävä osa näistä kuoli sodan jälkiselvittelyissä ja vankileireillä.

9 Haittaako nykyajan puolue-elämä kansakoulun kasvattavaa toimintaa ja miten epäkohdat olisi poistettava. Keskustelun alustus Riihimellä 1–2 p. kesäkuuta pidetyssä Hämeenlinnan tarkastuspiirin kokouksessa. Opettajain lehti 32/1920 (6.8.1920), s. 427–428.

desta 1918 1930-luvulle, ja mitä näiden kahden erilaisen yhteisön välisen suhteen arviointi kertoo suomalaisesta rauhaan palaamisen prosessista paikallistasolla. Mainittua tutkimustehtävää valotetaan pohtimalla sitä, miten sota muokkasi opettajiston ja työväestön kasvatuskäsityksiä, ja minkälaisia koulukasvatukseen liittyviä vastakuvia työväestö ja etenkin kommunistinen työväenliike pyrki lapsille tarjoamaan. Lisäksi arvioidaan sitä, mahdollistuiko etenkin kouluhallituksen ja maltillisten poliittisten toimijoiden kaipaama kansakoulun tehtävä yhteiskunnallisena eheyttäjänä.

Tutkimus on yhteiskuntasensitiivisyydessään ajankohtainen syystä, että ihmisryhmien välisen vastakkainasettelun kärjistyminen, tiettyjen ryhmien syyllistäminen, vihapuhe, luokkaisuutuminen ja eriarvoistumiskehitys ovat myös nyt, 2010-luvun jälkipuoliskolla, arkipäivää. Myös huoli koulutuksesta ja yhteiskunnan tulevaisuuden suunnasta ja etenkin sen eheydestä tangeeraavat tämän päivän kipeisiin yhteiskunnallisiin kysymyksiin. Monenlaiset vierauden kokemukset ja ryhmien leimaaminen vaarallisiksi ovat nousseet jälleen pinnalle. Puhutaan ”poliittisista ääripäistä” sekä sosiaalisen median ja internetin välityksellä rakentuvista sosiaalisista kuplista tai informaatiokuplista (filter bubbles), joiden sisällä elävät ihmiset eivät kykene ymmärtämään toisten ryhmien todellisuutta ja ajatusmaailmaa.¹⁰ Erilaisen kriisien yhteydessä stereotyyppiat ”toisesta” voimistuvat, ja eri toimijoita kategorisoidaan esimerkiksi oletetun luokka-aseman, koulutuksen tai ammatin välityksellä – ennakkoluulot myös asettavat rajoja ihmisten ja ryhmien toiminnalle. Tämä pätee nyt, ja tämä päti sata vuotta sitten. Keskeinen 2010-luvun keskustelussa käytetty termi on vihapuhe. Rikoslaisissa se määritellään rangaittavaksi, jos siinä ”kiihotetaan kansanryhmää vastaan, syyllistytään kunnianloukkaukseen tai laittomaan uhkaukseen” ja jos jotakin ryhmää uhataan ”rodun, ihonvärin, syntyperän, kansal-

10 Käsitteen taustasta ks. esim. Pariser 2011; Kuplat ovat Suomen tuho. Jukka Vahdin blogimerkintä 20.5.2015, <http://www.sitra.fi/blogi/sote-palveluiden-rahoitus/kuplat-ovat-suomen-tuho>, luettu 5.10.2016; <https://medykblog.wordpress.com/2014/08/21/sosiaalinen-kupla-kaventaa-mediamaismaa/>, luettu 5.10.2016.

lisen tai etnisen alkuperän, uskonnon, vakaumuksen, seksuaalisen suuntautumisen tai vammaisuuden perusteella.”¹¹ Käsitteen hyödyntäminen on tässä yhteydessä perusteltua, koska myös menneisyyden yhteisössä määrittely täyttää vihapuheen ehdot – tässä tapauksessa etenkin silloin, kun kyseessä on vakaumuksen tai syntyperään kohdistuvat ennakkoluulot, mikä niin sanotuissa luokkaristiriidoissa on keskeistä.

Tutkimuskysymykseen liittyy myös sana suhde. Jotta ihmisten tai ihmisryhmien välillä voi olla sosiaalisia suhteita, edellyttää se vuorovaikutusta ja kohtaamista. Vuorovaikutus on pitkälti tiettyihin ennako-oletuksiin perustuvaa toisen käytöksen ja eleiden tulkittamista. Sosiologi Erving Goffmanin mukaan ihmisen käytöstä tulkitaan ennalta oletetun kontekstin mukaisesti – jos käyttäytyminen ei sovi ennako-odotuksiin, se pyritään täydentämään halutun kaltaiseksi: ”Jos konteksti ei vaikuta riittävältä, osallistujat pyrkivät huolella tuottaman vaaditut todisteet ja siten siis ikään kuin auttamaan luontoa olemaan oma itsensä.”¹² Tutkimuksen lähtökohtana on, että kansakoulunopettajien ja työväenyhteisön toimijoiden – yhteisön poliittisesti sitoutuneiden jäsenten ja oppilaiden vanhempien – kohtaaminen perustui vahvoille ennako-oletuksille toisen henkilön asemasta ja arvomaailmasta. Se oli vuorovaikutusta näennäisesti vieraasta maailmasta tulevan kanssa. Opettajuuteen on liittynyt etenkin koulutustaustasta nouseva arvolataus, eikä kohtaamisessa näin ole yleensä ollut ”vertaisuutta”. Kanssakäymistä määrittää Goffmanin mukaan neljä

11 Valtakunnansyyttäjänviraston raportti 21.12.2012, http://www.vksv.oikeus.fi/material/attachments/valtakunnansyyttajanvirasto/vksvliitetiedostot/tyoryhmat/6Jqa1QEs/17-34-11_tyoryhmaraportti.pdf, luettu 21.9.2016; Rikoslain 11 luvun 10 § ”Joka asettaa yleisön saataville tai muutoin yleisön keskuuteen levittää tai pitääyleisön saatavilla tiedon, mielipiteen tai muun viestin, jossa uhataan, panetellaan tai solvataan jotakin ryhmää rodun, ihonvärin, syntyperän, kansallisen tai etnisen alkuperän, uskonnon tai vakaumuksen, seksuaalisen suuntautumisen tai vammaisuuden perusteella taikka niihin rinnastettavalla muulla perusteella, on tuomittava *kiihottamisesta kansanryhmää vastaan* sakkoon tai vankeuteen enintään kahdeksi vuodeksi”.

12 Goffman 2012, s. 169.

statusta: ikä, sukupuoli, luokka ja etninen alkuperä (race, ”rotu”). Ihmisen sijoittuminen näiden statusten alle näkyy kaikessa kanssakäymisessä; etukäteistietoa ei tarvita, sillä keho kantaa merkkejä ilmiselvästi mainituista määreistä, myös luokka-asemasta. Henkilön voi määritellä näiden seikkojen perusteella ensi näkemältä.¹³ Tämä piti paikkansa myös 1920-luvun Suomessa, jossa esimerkiksi asuinpaikka ja vaatetus paljastivat kantajansa luokka-aseman.

Tässä tutkimuksessa rauhaan palaamista arvioidaan Helsingin, helsinkiläisten opettajien ja Sörnäisten alueen työväenyhteisön näkökulmasta. Ajankohta – sisällissota ja sitä seurannut reilun viidentoista vuoden ajanjakso – on otollinen mainittujen ryhmien välisten jännitteiden tutkimiselle. Sota oli murros, joka muutti tutkimuksen toimijoiden suhdetta monimutkaisemmaksi tuoden kohtaamiseen uusia, kipeitä jännitteitä. Sodan eri puolille asettautuneet tai ”asetetut” ryhmät kantoivat mukanaan sotakokemuksiaan, ja tulevaisuuteen suuntaavaan työskentelyyn tarkoitettu koulu muodostui piilevien ristiriitojen paikaksi. Toipuminen kesti pitkään, ja tilanne oli erityisen kipeä sotaa välittömästi seuranneina vuosia. 1930-luvun työläislasten ja -nuorten maailmassa sotaa ei ollut enää omakohtaisena kokemuksena läsnä, mutta kriisi eli edelleen perheiden tarinoissa ja kokemuksissa. Tutkimuksen loppu liudentuu 1930-luvulle sen mukaan, miten siirtymäaika (”rauhankriisi”) ja sodan jälkikaiut vielä näkyivät eri kanssakäymisen osa-alueilla.

Helsinki on hyvä esimerkki teollistumisen myötä muodostuneesta polarisoituneesta kaupunkitilasta. Kaupunkitila jakautui parempiosaisen ja köyhemmän väen alueiksi, ja molempien puolien asukkaat ylläpitivät myyttisen ”Pitkäsillan” luomaa

13 Goffman, 2012, s 318. Vaikka sukupuoli on tärkeä ihmisen lokaation määrittäjä, ei sitä eksplisiittisesti tässä tutkimuksessa käsitellä toisin kuin Goffmanin muita määreitä, eritoten luokkaa. Katson, että tutkittaessa tunteyhteisöjä koetut emootiot ja niihin liittyvät koodistot koskevat koko yhteisöä sukupuolesta riippumatta. Niinpä sukupuolikysymyksen tuominen tarkasteluun, niin tärkeää kuin se olisikin, veisi liikaa huomiota varsinaiselta tutkimuskysymykseltä.

etäisyyttä joko tiedostamattaan tai tietoisesti.¹⁴ Maantieteellinen kahtiajako tuo oman jännitteensä sodan vaikutusten tutkimiseen. Opettajat asuivat pääosin sillan eteläpuolella, kasvatettavat pohjoispuolella.¹⁵ Sisällissodan tapahtumat koskettivat voimakkaasti pääkaupunkia, jossa vallasta taisteltiin niin symbolisella kuin konkreettisellakin tasolla. Helsingin valtaus toi taistelut kaduille, ja monet tutkimuksen toimijat olivat tapahtumien silminnäki-
jöitä ja kokijoita.

Vuosisadan alkuvuosikymmeninä pääkaupunki ei ollut vain teollisuuskaupunki vaan myös hallintokaupunki, yliopistokaupunki sekä sivistyksen ja vallan keskus, jossa ammattien kirjo oli laava. Teollisuus tehtaineen oli keskittynyt Pitkäsillan pohjoispuolelle, minne rakentui myös laaja työväenyhteisö. Nimitys Sörnäinen oli koskenut alkuaan Sörnäisten satamaa ja sen ympäristöä, mutta kaupunginosien kasvun myötä sataman nimi laajeni puhekielessä käsittämään koko työväen asuttaman alueen Pitkäsillan pohjoispuolella. Samalla sataman 1800-luvun lopulla saama huono maine tarttui koko yhteisön nimeen. Yleiskäsitteen Sörnäinen alla sijaitsivat tutkimuksen käsittelemät Hermannin, Vallilan, Alppilan, Harjun, Alppiharjun ja Fredriksbergin (nykyisen Länsi-Pasilan) sekä Kallion kaupunginosat. (Katso kartta 1).

Tutkimuksen päähuomio kohdistuu kaupungin reuna-alueisiin. Helsingin laitakaupunki oli 1920-luvun taitteessa aluetta, jossa maalaismaiset piirteet ja kaupunkilainen elämäntapa kohtasivat – kivikaupunki valtasi alaa puutalovaltaiselta asutukselta, mutta tämä tapahtui Pitkäsillan pohjoispuolella keskikaupunkia hitaammin. Pääkaupungin laitamille sotatarviketeollisuuden

14 Sama aluehierarkia on osittain nähtävissä vielä 2000-luvullakin. Mervi Ilmosen mukaan alueita koskevat käsitykset ovatkin hämmästyttävän pysyviä ja ”vastustavat sitkeästi niin tilastoja kuin muutoksia, parannuksia ja maineen palautuskampanjoita”. Ilmonen 1997, s. 13.

15 Tämä on tietysti karkea yleistys. Työväestöä asui kaikissa kaupunginosissa myös sillan eteläpuolella, jossa sijaitsi myös työväenkaupunginosaksi määriteltä Punavuori. Käsitteet ”Pitkäsillan pohjoispuoli” ja Sörnäinen sisälsivät kuitenkin voimakkaan latauksen, jonka kaikki aikalaiset tunnistivat. Tämän vuoksi näiden kaupunginosien välityksellä on hedelmällistä lähestyä työväestön kasvattamiseen liittyviä kysymyksiä.

Kartta 1: Pitkäsillan pohjoispuoli vuonna 1918. Kaupunginosat 11 (Kallio), 12 (Alppilan seutu), ylhäällä oikealla Vallila ja Hermanni ja ylhäällä vasemmalla Fredriksbergin alue. Eläintarhan (E), Vallilan (V) ja Kallion (K) kansakoulurakennukset on merkitty kartalle. Kartta Helsingin kaupungista vuosilta 1917–18. HKA / Kaupunkisuunnitteluvirasto, asema-kaavaosaston arkisto.

ja linnoitustöiden perässä muuttanut väestö leimattiin yhdeksi sodan pääsyyllisistä. Ensimmäisen maailmansodan ansaintamahdollisuuksien tuomat tulot ja ”gulashaus” eli mustan pörssin kauppa olivat aikalaisten mielestä omiaan höllentämään moraalialia – tästä tosin oltiin huolestuneita myös porvariston suhteen monien hyöttyessä sodan tuomista liiketoimista. Vallankumouk-

sen juuret olivat kaupunkiympäristössä muodostetuissa punakaarteissa. Kaupunkiympäristö on hedelmällinen lähtökohta tutkimukselle: eräänlainen anti-isänmaa, meluisa, likainen ja epävakaa. Juuri työläiskaupunginosien vanhempien kykyä ja halua kasvattaa lapsensa epäiltiin. Maaseutuväestö nähtiin kansakunnan moraalisenä selkärankana, kun taas kaupunki- ja teollisuustyöväestö oli epävakaa tekijä.¹⁶ Sodan aiheuttamat jäljet eivät olleet ainoastaan mentaalisia vaan konkreettisia ja tuntuivat elämisen, asumisen ja perusturvallisuuden tasolla. Yhteisön elinolot – fyysinen kurjuus ja näennäinen ”likaisuus” – olivat suorassa yhteydessä heihin kohdistettuun valistus- ja kasvatustyöhön.

Kaupungeissa kansakoulun tehtävänä on nähty valvonta: kaupunkityöväestöä pidettiin vaarallisena yhtenäisen kansan ja yhteiskuntarauhan kannalta. Ajatus ei syntynyt sisällissodan myötä, vaan se oli Euroopassa teollistumisen mukanaan tuoma ajatusmalli, joka omana variaationaan siirtyi myös Suomeen. Sosiaalipoliittinen keskustelu työväestöstä oli alkanut Suomen suuriruhtinaskunnassa 1800-luvun lopulla eurooppalaisia esikuvia mukaillen, ja teollistumisen, kaupungistumisen ja kasvavan työväestön nähtiin uhkaavan yhteiskuntakehitystä ja -rauhaa.¹⁷

1920-luvun alussa kansakoulu oli kaupunkioiloissa lähes puhtaasti työläislasten opinahjo. Eurooppalaisten esikuvien mukaan Suomeen oli rakennettu niin sanottu rinnakkaiskoulujärjestelmä,

16 Tuomaala 2004.

17 Ks. esim. Yrjö-Koskinen 2001 (1874), s. 56–100; Pulma 1987, s. 64. Ks. myös Thompson 1968, *passim*. Thompson on erotellut työväestön synnyn uhkakuvana ja kulttuurisena ilmiönä. Työväenkysymys poliittisena ongelmana voidaan rajata kuuluvaksi niin sanottuun työväestön ”lyhyeen” historiaan, jonka Pertti Haapala on ajoittanut ajanjaksolle 1800-luvun lopulta 1900-luvun lopulle (Haapala 1985, s. 57; Haapala 2005, s. 9–24). Vaikka tässä yleistyksessä on paljon ongelmia, ja voidaan perustellusti väittää, että työtä – erityisesti ruumiillista työtä – tekevää väestöä on ollut aina, voidaan käsitys työväestöstä kapeimmillaan ja stereotyyppisimmillään ruumiillista työtä tekevänä tehdastyöväestönä, jolle on ominaista kollektiivinen toimintatapa, yhteisöllisyys ja joukkovoiman käyttö, ajoittaa tälle sadan vuoden ajanjaksolle. Työväenkysymyksestä suhteessa sivistykseen myös Niemi 1992, s. 138, 173–174. Niemi on kytkenyt kasvatuksen tärkeyden äänioikeusudistukseen ja työläislasten uuteen rooliin tulevana äänestäjinä.

joka lisäsi eriarvoisuutta tai ainakin ylläpiti luokka- tai yhteiskuntarajoja ennemmin kuin mahdollisti säätykiertoa.¹⁸ Sodan jälkeen Helsingin koululaitos muodostui yhä enemmän erottautumisen välineeksi, kun oppikouluun johtavat valmistavat koulut nousivat suosionsa huipulle.¹⁹ Kaupunkikouluista puuttuivat ne maalaiskansakouluissa ilmenneet jännitteet, jotka syntyivät hyvin erilaisista lähtökohdista tulevien lasten kohdatessa samassa luokkahuoneessa.²⁰ Kansakoulu oli kaupungeissa ruumiillista työtä tekevän väestön lasten koulu. Jaottelu vaikutti myös koulun tavoitteisiin: kansakoulun tehtävä oli ensisijaisesti kasvattaa ja vasta toissijaisesti opettaa. Sosiologi J. P. Roos, joka on määritellyt 1900-luvun kahtena ensimmäisenä vuosikymmenenä syntyneet ”sodan ja pulan sukupolveksi”, on nostanut koulunkäynnin tuomien sosiaalisten eriarvoisuuksien tiedostamisen yhdeksi kyseisen sukupolven keskeisistä nimittäjistä.²¹

Tutkimus keskittyy opettajiston ja kohtaamisten osalta kaupungin suomenkielisiin kouluihin. Noin kaksi kolmasosaa kaupungin kansakoululaisista oli 1920-luvulla suomenkielisiä – erotus kasvoi tutkimuskauden loppua kohti kielisuhteiden muuttuessa.²² Keskustelu sodan seurauksista ja vaikutuksista sekä alhaisesta sivistysasteesta ja sen kohentamisesta kohdistui pitkälti suomenkieliseen väestöön.²³ Suomalaisen sivistyksen raken-

18 Ks. esim. Rahikainen 2004; Horgby 1993, s. 136–137, 441–442.

19 Somerkivi 1977, s. 82–84. Somerkiven mukaan oppikoulut ottivat Helsingissä valmistavista kouluista vuonna 1910 45 prosenttia, 1918 54 prosenttia ja 1944 15 prosenttia oppilaistaan; katso myös Lappalainen 1985, s. 30–31.

20 Maaseudulla herrojen, talollisten ja työväen lapset sekä tytöt ja pojat erottautuivat koulussa omiksi ryhmikseen, katso Tuomaala 2004, s. 102.

21 Roos 1987, s. 52–54, 57.

22 Esimerkiksi lukuvuonna 1919–1920 suomenkielisissä kansakouluissa oli 9309 oppilasta ja ruotsinkielisissä 3326: Lukuvuonna 1932–1933 luvut olivat 9537 ja 2698. Helsingin kaupungin tilasto VI: Opetuslaitokset 1919–21. Helsingin kaupungin tilastokonttori, Helsinki 1921; Helsingin kaupungin tilasto VI: Opetuslaitokset. 8 1930–33. Helsingin kaupungin tilastokonttori, Helsinki 1935.

23 Sisällissodan jälkeen rotukysymys sai kielipoliittisia piirteitä, kun suomalaisen rodun mongolipiirteitä epäiltiin ruotsinkielisten tutkijoiden taholta

taminen tiivistyi suomenkielisten helsinkiläisopettajien työssä ja harrastuksissa, joiden erikoispiirteenä oli muun muassa suomalaisnationalistinen heimoaate. Eräs tutkimuksen sivujuonne on opettajiston pohdinta suomalaisen ”rodun” ja näin myös suomenkielisen työväestön kelpoisuudesta sivistyneeseen länteen ja Eurooppaan.

Tutkimuksen toimijat

Tutkimuksen päätoimijoina ovat työväenyhteisö ja sen poliittisesti aktiiviset jäsenet sekä kansakoulunopettajat. Opettajistosta, joiden näkökulmaa pohditaan etenkin tutkimuksen alkupuolella, käytetään tutkimuksessa nimityksiä kansakoulunopettaja, kansanopettaja, opettaja ja opettajisto. Näillä kaikilla viitataan nimenomaan kansakoulunopettajiin, jotka erosivat ammatti-identiteetiltään ja statukseltaan oppikoulunopettajista. Kansakoulunopettajalla ei lähtökohtaisesti ollut ylioppilas- tai yliopistotutkintoa, vaan kansakouluseminaareihin pyrittiin kansakoulu- tai oppikoulupohjalta – tosin ylioppilaitakin alkoi hakeutua enenevässä määrin kansakoulunopettajiksi 1920- ja 1930-luvuilla. Kansakoulunopettajien opetettavana oli ”kansä”, ja heidän tehtävänsä oli kasvattaa ja antaa elämässä tarvittavia perustaitoja ja -tietoja – ei niinkään valmistaa oppilaita tietyille ammattiuralle tai jatko-opintojen pariin. Oleellinen tutkimuskysymystä tukeva teema onkin kansakoulunopettajien asema tutkimusajankohdan suomalaisessa yhteiskunnassa: olivatko henkisen työn tekijät, niin kutsutut valkokaulustyöläiset, osa työväestöä vai sivistyneistöä. Kansakoulunopettajat olivat oppikoulunopettajiin verrattuna yleensä vähemmän koulutettuja, ja heidän suhteensa sivistyneistöön oli ongelmallinen, mutta kansasuhde oli kansanopettajille

sodan selittäjäksi. Suomenkieliset tiedemiehet puolestaan pyrkivät todistamaan mongoliväitteet vääriksi, mutta samalla pyrittiin irrottautumaan ruotsinkielisten germanismista ja kuvaamaan suomalais-ugrilaiset kansat omaksi rodukseen, joka kuului eurooppalaiseen perheeseen. Katso esim. Hietala 1979, s. 78; Isaksson 2001, s. 263–275.

työn ydinkysymys. He olivat uutta keskiluokkaa, jonka omakuva rakentui sivistyksen varaan, mutta ”vanha sivistyneistö” ei ollut halukas tunnustamaan ainakaan kaikkia²⁴ kansakouluopettajia osaksi omaa joukkoaan. Ennen vuoden 1917 kunnallisvaalilakia kaupunkien kansakoulunopettajilla oli kunnallinen äänioikeus porvariston riveissä. Toisaalta heillä ei ollut kosketusta taloudelliseen pääomaan tai kauppaan. Kaupunkilaiskansanopettajat huolehtivat alemmasta sivistyksestä ja asetettiin näin oppikoulunopettajiin nähden ”alempaan” ryhmään.²⁵

Etenkin marxilaiseen traditioon pohjautuvassa tutkimuksessa opettajat on nähty vallan välikappaleina. Koulutussosiologi Risto Rinne on nostanut esille ranskalaisen Louis Althusserin ajatuksen siitä, että koulu on yksi keskeinen ideologinen valtiokoneisto, ja kansanopettajien luokka-asema palautuu koulun ideologisen tehtävän toteuttamiseen.²⁶ Tästä näkökulmasta opettajien tehtävä oli suorittaa valtiollista uusintamista. Uuden keskiluokan aseman takana oli koulutus, jonka avulla hankitun tiedon ja asiantuntija-aseman avulla se erottautui erityisesti ruumiillista työtä tekevästä luokasta.²⁷ Rinne on myös lanseerannut suomalaisessa kasvatusthistoriallisessa tutkimuksessa paljon käytetyn opettajan ”mallikansalaisuuden” käsitteen.²⁸ Tässä tutkimuksessa pyritään löytämään laajempi kuva opettajista ”valtiollisen uusintamisen” toteuttajina: tämä vaikea tehtävä aiheutti opettajissa monenlaisia tunnereaktioita, ja vastuu kansan eheydestä oli monelle myös aikamoinen taakka.

24 Viitataan tässä ryhmän osittaiseen heterogeenisyyteen: monet kaupungin naisopettajista tuli kaupungin eliitin piiristä ja kuului näin ainakin välillisesti kaupungin vanhan sivistyneistön piiriin, mutta etenkin miesopettajista valtaosa rekrytoitiin maaseudulta, esimerkiksi pientilallisten ja maanviljelijöiden joukosta. Kansakoulunopettajan suhteellinen alhainen palkka oli yksi seikka, jonka katsottiin vähentävän miesten rekrytoitumista alalle.

25 Rinne 1986, s. 43–44.

26 Rinne 1989, s. 11–17.

27 Rinne 1989, s. 18–30.

28 Teoksessaan *Kansanopettaja mallikansalaisena* (1986) Rinne lähestyy tutkimuskohdettaan kasvatustsosiologian perspektiivistä.

Opettajiston lisäksi tutkimuksessa käytetään termejä porvaristo ja sivistyneistö kuvaamaan kaupungin porvarillista, pääosin poliittisesti valkoista yhteisöä, joka asui Pitkängsillan eteläpuolella, ja jota yhdisti yhteinen tulkinta sisällissotakevästä, kapinasta. On huomattava, ettei Helsingin porvaristo – ei edes sen suomenkielinen osa – ollut homogeeninen eikä yhtenäinen, vaan sodan jälkeen osin hyvinkin riitainen. Pääjakolinjoja olivat kielikysymyksen lisäksi muun muassa valtiomuotoista sekä suhtautuminen sodan häviäjiin ja heidän rankaisemiseensa. Kansakoulunopettajat kuuluivat kasvavaan keskiluokkaan, mutta etenkin naisopettajista monet olivat lähtöisin Helsingin varakkaista säätyläisperheistä. Termi porvaristo kuvaa tässä paitsi poliittista katsantokantaa, etenkin halua ja mahdollisuutta erottua ruumiillisen työn tekijöistä. Sivistyneistöön kuulumisella puolestaan viitataan koulutuksen ja niin sanotun oppineisuuden mukanaan tuomaan arvovaltaan.

Opettajien lisäksi tutkimuksen toimijana on työväenyhteisö, jonka näkökulmaa painotetaan tutkimuksen jälkipuolella. Käsittelyssä painottuu poliittisesti aktiivisten, ”sitoutuneiden” ja ”valveutuneiden” työläisten näkökulma. Niin sanottua työväestön mielipidettä edusti usein paikallisen työväenyhdistyksen tai muun vastaavan järjestön kanta. Yhteisössä oli kuitenkin henkilöitä, jotka eivät näitä käsityksiä jakaneet. Enemmistö alueen asukkaista oli jakautunut sosiaalidemokraatteihin, vasemmistososialisteihin ja kommunisteihin, joiden näkemykset poikkesivat toisistaan. Tutkimuksessa ei pyritä ottamaan kantaa poliittisen työväenliikkeen sisäisiin ristiriitoihin, vaikka sen sirpaleisuus ja sodan jälkeiset jännitteet otetaankin huomioon. Tekstissä puhutaan työväenliikkeen vasemmasta siivestä tarkoittaen työväestön poliittisesti radikaalimpaa osaa, jonka kannatuksen ydin oli nimenomaan kaupungin laidalla.

Käsitteet työväestö tai työväenluokka eivät ole ongelmattomia. Puhuminen homogeenisesta yhteiskuntaluokasta, joka jakoi samanlaiset arvot ja elämänkäsitykset, on osin harhaanjohtavaa.²⁹ Karl Mannheimin sukupolviteoriassa luokka-asemaa ei välttä-

29 Ks. myös Koskela 1997.

mättä seuraa luokkatietoisuus. Niin sanottu luokka-asema on Mannheimin mukaan objektiivinen fakta. Se on ihmisen yhteiskunnallinen sijainti (location) yhteiskunnallisissa talous- ja valtarakenteissa. Se ei perustu vapaaehtoiseen jäsenyyteen tai luonnolliseen yhteisöllisyyteen.³⁰ Myös Joanna Bourke on pohtinut luokan käsitettä. Bourke on kiinnostunut siitä, mitä luokka merkitsee yksilölle: miksi henkilö kokee kuuluvansa tiettyyn yhteiskuntaluokkaan. Hänen mukaansa briteillä on ollut lähes intuitiivinen tietoisuus omasta luokka-asemastaan. Perinteisesti luokka on rajattu taloudellisilla määreillä. Bourken mukaan tämä ei kuitenkaan riitä. Joidenkin työläisiksi luokiteltujen ammattiryhmien tulotaso voi olla sama kuin yliopistonopettajilla, mutta tästä huolimatta toiset sijoitetaan työväenluokkaan, toiset sivistyneistöön. Luokka näkyy elämäntavassa, vaatetuksessa, olemuksessa ja asumisessa. Luokka-asetelmaan kuuluu vastakkainasettelu – oma ryhmä tunnistetaan omien samankaltaisuutena ja toisten erilaisuutena. Bourke erottaa toisistaan luokka-aseman tiedostamisen (consciousness) ja tietoisuuden luokka-asemasta (awareness). Hänen mukaansa tieto johonkin luokkaan kuulumisesta ei tee henkilöstä luokkatietoista (class conscious) eli tiedostavaa poliittisessa mielessä, ja onkin varottava leimaamasta työväenluokkaan kategorisoituja ihmisiä poliittisesti. Vaikka ihminen arkisessa ympäristössään tunsi kuuluvansa työväenluokkaan, hän ei välttämättä tiedostanut olevansa osa luokkataistelua. Bourke korostaa luokka-aseman tutkimista yksittäisen ihmisen näkökulmasta. Hänen mukaansa luokka-aseman määrittely pelkästään taloudellisten kategorioiden avulla on ongelmallista erityisesti silloin, kun tutkitaan etnisiä ryhmiä tai naisia – naisen luokka-asema kun on määritelty monesti aviomiehen kautta.³¹

Kolmantena ryhmänä tutkimuksessa ovat kasvatuksen kohteet, lapset perheineen, ja heidän kokemuksensa sekä sodasta että koululaitoksesta opettajineen. Lapsi määrittyy tässä kansakouluopetuksen kautta. Kiinnostuksen kohteena ovat 7–14-vuotiaat

30 Mannheim 1952.

31 Bourke 1994, s. 1–5.

lapset ja nuoret, jotka osallistuivat joko varsinaiseen kansakouluopetukseen tai kansakoulujen jatkoloukkien toimintaan. Helsingissä koulunkäynti oli ainakin alle 12-vuotiaille lapsille 1900-luvun alussa päätyö, vaikka lapset tekivätkin kaupustelu-, lehtienjako- ja kotityötä koulun ohella.

Lapset edustivat ”viatonta” sukupolvea, johon oli mahdollista vaikuttaa. Kansan syvien rivien kansalaiskasvatukseen tarkoitettu kansakouluinstituutio oli kenttä, jolla häviäjät ja voittajat joutuivat sisällissodan jälkeen kohtaamaan toisensa perustavanlaatuisten kysymysten äärellä. Tulevan sukupolven kasvatusta nousi keskeiseen asemaan ja keskustelun kohteeksi koko yhteiskunnassa. Voittajien näkökulmasta lapset nähtiin vanhempiensa kuvina, joko perintötekijöiden tai ympäristönsä uhreina. Lasten välityksellä nähtiin olevan mahdollista sekä vaikuttaa vanhempiin että pelastaa lapset näiden vanhempien antamilta huonoilta vaikutteilta.³² Lapsia pidettiin myös elinvoimaisen,³³ sivistyneen kansakunnan rakennusaineena. Sodan jälkeen katseet kohdistettiin nousevaan polveen niin hyvässä kuin pahassa, lapsissa näkyivät sodan merkit mutta heissä nähtiin myös potentiaalinen parempi tulevaisuus. Sodan häviöihin kohdistuneiden kasvatustavoitteiden tutkimisen avulla on mahdollista tavoittaa yleisempiä rauhaan palaamisen kipupisteitä ja odotushorisontteja. Sotatoimien lakattua taistelu ei päättynyt, vaan päinvastoin jatkui yhä vakavampana kansalaiskasvatuksen saralla. Se, mitä aseina ei ollut

32 Ruotsin osalta vastaavasta keskustelusta ks. esim. Ohrlander 1992; Weiner 1995; Runcis 2007.

33 ”Elinvoimainen kansa” oli käsitepari, jota käytettiin perusteluina monenlaisille toimenpiteille niin koulutuksen kuin terveydenhuollonkin saralla. Esimerkiksi hygieniavalistuksessa käytettiin perusteluna nousemista sivistyneiden kansojen tasolle, ja itsenäistyminen nosti tämän velvoituksen vieläkin tärkeämmäksi. Tuberkuloosin vastustamista pohtinut komitea totesi vuonna 1924, että oli ryhdyttävä toimeen sekä ”kunniamme tähden sivistysvaltiona” että ”pelastaaksemme kansakunnalle elävää voimaa, josta kansan tulevaisuus riippuu”. Sekä väestön laatu että sen määrä olivat siis elinvoimaisen kansan edellytyksiä. Harjula 2007, s. 17–18.

saavutettu, haluttiin sinetöidä kansan kasvattamisella.³⁴ Tähän tähtäsivät sekä sodan voittajat että häviäjät. Lapsuus näyttäytyykin tässä tutkimuksessa paitsi uhkana, myös mahdollisuutena, johon aikuisten tulevaisuus usko kiinnittyi. Sen taustalla oli kuitenkin aikuisten odotusten ristipaineessa elävän lapsen oma eletty ja tunnettu kokemus.

Sisällissodan seurauksia lasten elämään on Suomessa tutkittu lähinnä punaorpokysymyksen osalta.³⁵ Sodan on arveltu vaikuttaneen lapsiin syvästi ja tuntuneen 1920-luvulla kouluun käyneiden lasten kokemusmaailmassa myös heidän omien muistikuviansa välityksellä. Tässä tutkimuksessa kasvatuksen ensisijaista kohdetta eli häviäjien lasten sodanjälkeistä joukkoa kutsutaan punaorposukupolveksi. Historioitsija Kimmo Rentola on käyttänyt punaorposukupolven käsitettä vuosina 1897–1910 syntyneistä lapsista, jotka eivät osallistuneet taisteluun, mutta ymmärsivät ja muistivat mitä tapahtui. Tappion jälkeen he vannoinvat ”punaorvon valan”, ja punaorpoudesta muodostui sukupolvea yhdistävä peruskokemus.³⁶ Koulun penkeillä istui välittömästi sodan jälkeen sukupolvi, joiden vanhemmat kuuluivat ”punaisien rintamamiesten sukupolveen” (sosiologi Matti Virtanen) tai ”punikkeihin” (Rentola). Punaorposukupolvi käsitetään tässä tutkimuksessa ajallisesti hieman laajemmin kuin Rentolan rajaama kohortti. Työläislasten kontrollointi motivoitiin uuden kapi-

34 Kasvatus oli ikään kuin lempeä vaihtoehto aikakaudella vaikuttaneelle rotuhygienialle: oli uskottava siihen, että muutos (sivistys) oli mahdollinen kasvatuksen avulla, ja vaikeimmistakin tapauksista saadaan yhteiskuntakelpoisia kansalaisia isänmaata rakentamaan. Vuoden 1935 sterilisaatiolailla pyrittiin estämään ”vajaakelpoisuuden” siirtyminen, ks. Mattila 1999, s. 388. Opettajat puolestaan kohtasivat lapsia, jotka saattoivat heidän mielestään kuulua näiden vajaakelpoisten jälkeläisiin. Heidän oli tehtävä kaikkensa, että heistä kansakoulun avulla vielä saataisiin kunnan kansalaisia. Sodan jälkeen esimerkiksi ”epäisänmaallisuus” saatettiin tulkita vajaamielisyyden merkiksi. Ks. lapsille tehdyistä älykkyysmittauksista Pohtila 2001, s. 64–82.

35 Ks. esimerkiksi Kaarninen 1990, s. 341–355; aiheesta myös Kaarninen 2013; Kaarninen 2008; Kaarninen 2009.

36 Rentola 1992, s. 74–75, 82–86. Käsitettä on käyttänyt myös sosiologi Matti Virtanen, ks. Virtanen 2001, s. 120–122.

nan pelolla vielä pitkälti 1930-luvullakin. Vaikka vanhempansa sodassa (taisteluissa, rankaisutoimissa tai esimerkiksi vankileireillä) menettänyt ei välttämättä itse muistanutkaan tapahtumia tai menetettyä vanhempaansa, hän joutui kuitenkin kantamaan punaorpoitaan esimerkiksi koulussa, ja hänet määriteltiin sen kautta – hyvässä ja pahassa. Jos punaorposukupolven luetaan kaikki vuoteen 1918 mennessä syntyneet punaorvot, myös isänsä menehtymisen jälkeen syntyneet, oli punaorposukupolvea kouluissa ainakin vuoteen 1930 saakka. On huomattava, että mentaaliseen punaorposukupolven kuuluvat myös työläislapset, joiden vanhemmat selvisivät sodasta hengissä. Tietynlaista orpoitua ja sosiaalista stigmaa aiheuttivat myös vanhemman poissaolo vankeuden tai maanpaon seurauksena – tai ylipäätään valtiorikostuomio.

Tutkimusmenetelmät ja teoreettinen viitekehys

Käsillä oleva työ asettuu sosiaalishistorialliseen tutkimustraditioon, erityisesti kaupunkimaisen (työläis)yhteisötutkimuksen alaan. Koulun tarjoamaa kasvatusta ei tutkita omana todellisuutenaan, vaan koulu nähdään kohtaamispaikkana, jonka kautta tarkastellaan rauhaan palaamisen problematiikkaa sekä vuorovaikutusta eri ryhmien ja yhteiskuntaluokkien välillä. Historiallisia yhteisöjä koskevassa tutkimusmetodiikassa ovat antoisimmaksi tässä yhteydessä osoittautuneet tiheän lukemisen eli lähiluvun menetelmä sekä tunneyhteisöllinen (emotional communities) lähestymistapa. Mikrohistoriallisessa tutkimussuuntauksessa pyritään tavoittamaan suuria ilmiöitä pienen välityksellä ja tyypillisiä piirteitä ja hiljaisia rakenteita epätyypillisen avulla.³⁷ Historioitsija Carlo Ginzburgin mukaan mikrohistoriassa on oleellista tulkita uudella tavalla paljon käytettyä aineistoa ja saada siitä näin esille piilossa ja rakenteissa olevaa tietoa. Ginzburgin

37 Ks. mm. Ginzburg 2007 (1976), passim; Levi 1988, 95–97; Peltonen 1999, s. 21.

kiinnostuksen kohteena on ollut se, miten kansanomaisen, valtanpitäjien näkemyksestä eroava maailmankuva muodostui, ja miten tämä maailmankuva tavoitetaan valtaa pitäneiden tuottamien arkistolähteiden avulla.³⁸

Tämä tutkimus on usean eri toimijan kokemuksia tarkasteleva kollaasi, ristiinvalotus rauhaan palaamisen prosesseista. Mahdollisimman kattavan kokonaisuuden saavuttamiseksi on hyödynnetty ”tiheän” lukemisen avulla monitasoisten ja -luonteisten, eri tavoin syntyneiden lähteiden antia. Tutkimuksessa käytetään metodologiaa, jossa sovelletaan antropologi Clifford Geertzin käyttämää syvällisen (tiheän) kuvaamisen (thick description) työskentelytapaa ja monitieteistä, etenkin kirjallisuustieteessä käytettyä lähiluvun metodia. Geertzin keskeisin ajatus on se, että tutkimuskohde voidaan ymmärtää helposti väärin, ja tutkijan kuvauksen tulisikin mahdollisimman pitkälle kuvastaa kuvattavan omaa kokemusta, vaikka objektiiviseen analyysiin ei olekaan mahdollista päästä. Tiheä kuvaus on kontekstien tunnistamista ja avaamista sekä merkitysten etsimistä lukuisten monitahoisten käsitteellisten rakenteiden keskellä.³⁹ Lähiluku on tieteidenvälinen ja liikkuvakin termi, kuten folkloristi Jyrki Pöysä on todennut. Lähiluvussa teksteihin keskitytään huolellisesti, niitä luetaan useaan kertaan ja tällä tavoin niistä pyritään saamaan mahdollisimman todenmukainen, tutkimuskohteen kokemusta vastaava tulkinta. Kun tekstit luetaan moneen kertaan, on tutkijan omien ennakkoluulojen päätyminen mukaan tulkintaan epätodennäköisempää. Metodissa korostetaan myös sitä, että ensimmäinen tulkinta ei välttämättä ole oikea, vaan se voi muuttua joka lukukerralla, ja jokainen tutkimustulos on aina uudelleen arvioitavissa. Pöysän mielestä tutkijan on oltava koko ajan valmis kyseenalaistamaan aikaisemmat tulkintansa.⁴⁰

Tutkimuksessa käytetään paljon käsitettä kokemus. Kokemus on jotain hetkessä tapahtuvaa, joka peilautuu kokijan aikaisem-

38 Ginzburg 2007 (1976) (”Sorron arkistot”).

39 Geertz 1973, 3–30. Oikeuden tekemisestä tutkimuskohteelle ks. myös Kalela 2000, s. 243–245.

40 Pöysä 2010, passim; Pöysä 2015, 25–37.

paan taustaan. Juha Perttula liittää kokemuksen tutkimuksen fenomenologiseen erityistieteeseen, jonka alle sijoittuvat kaikki tieteenalat, jotka tutkivat subjektiivista kokemusta. Fenomenologiseen lähestymistapaan kuuluu kokemuksen näkeminen (merkitys)suhteena. Kokemus sisältää paitsi kokijan, myös kohteen, hänen elämäntilanteensa. Ihminen elää samalla kertaa sekä aineellisessa, ideaalisessa, elämänmuodollisessa että kehollisessa todellisuudessa, ja kokemus rakentuu tiedostamattoman ja tietoisien, elämäntilanteen ja tajunnallisen toiminnan vuorovaikutuksessa. Keskeisellä sijalla kokemuksessa ovat tunteet: kokemus perustuu ensimmäisenä juuri tunteeseen. Tämä tunne on usein kehollinen, ja se auttaa jäsentämään kokemusta välittömästi. Psykologian yleisinhimilliseksi perustunteiksi on määritelty ilo, suru, onnellisuus, viha, inho ja pelko, joita koetaan sukupolvesta toiseen.⁴¹ Tässä tutkimuksessa ollaan kiinnostuneita nimenomaan tunnekokemuksesta, siitä ensireaktiosta, joka osin tiedostamatta syntyi etenkin traumaattisissa, yllättävissä tapahtumissa. Tämä tunnekokemus leimasi yhteisöjen sodasta toipumisprosessia, ja vaikka asioille pyrittiin antamaan järjellinen, looginen selitys, säilyi alkuperäinen tunnereaktio myös sosiaalisen vuorovaikutuksen taustalla.

Tunteet

Kokemuksen tulkitsemisessa onkin tässä tutkimuksessa koettu hyödylliseksi käyttää tunnehistorian piirissä kehitettyjä työkaluja. Sekä paikallinen työväenyhteisö että opettajaprofessio nähdään tunneyhteisöinä. Käsite pohjaa tunnehistorian ja mentaliteettien historian perinteeseen. Jo ranskalaiset annalistit sekä esimerkiksi Philippe Ariès käänivät katseensa yhteisöjen tunne-elämään ja mentaliteetteihin. Heidän edustamansa tutkimussuunta tunnetaan myös mentaliteettien historiana. 1990- ja 2000-lukujen vaihteessa puhuttiin affektiivisesta käänteestä (tunnekäänte,

41 Perttula 2005, s. 115–119, 124–126 (tunne).

terapeuttinen käänne), jonka myötä myös tunteiden käsittely tuli tutkimuksessa yleisemmäksi ja sallitummaksi.⁴² Philippe Ariès tutki nimenomaan lapsuuteen ja perheeseen liittyvien tunteiden muuttumista teoksessaan *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*.⁴³ Marjatta Rahikainen on korostanut, että englanninkielisessä käännöksessä esiintyvä Arièsin käsite ”sentiment”, tunne, on käännetty harhaanjohtavasti ”ideaksi” (the idea of childhood), ja virheellinen käsitys on vaikuttanut Ariès-tulkintoihin. Ariès tutki kuitenkin lapsuuteen liittyvien tunteiden muuttumista. Arièsin mukaan tunne perheestä ja yhteiskuntaluokasta ilmentävät kaikki samaa ”suvaitsematonta suhtautumista erilaisuuteen, samaa yhdenmukaisuudesta huolehtimista.”⁴⁴

Esimerkiksi kognitiotieteissä ja yhteiskuntatieteissä tunteita käsittelevien tutkijoiden keskuudessa on kiistelty siitä, ovatko tunteet aikaan ja paikkaan sidottuja vai universaaleja. Onko ne käsiteltävä pelkästään biologiseksi ominaisuudeksi, vai onko niillä myös sosiaalinen kontekstinsa. Ovatko tunteet tiedostettuja ”ajatuksia” ja tietoisuuden osia vai ainoastaan biologiaan sidottuja, alkukantaisia reaktioita. Aivotutkimuksen mukaan tunteilla on tiedostamaton perustansa, mutta ne ovat myös osa tietoisuutta ja päättelykykyä, ja tunteiden pohjalla on usein tiedostettu tulkinta.⁴⁵ Yhdysvaltalainen historioitsija Barbara Rosenwein on pyrkinyt ratkaisemaan universalismin ja presentismin kiistan tutkimalla tunneyhteisöjä (emotional communities), ryhmiä,

42 Ks. esim. Clough – Halley (toim.) 2007; Plamper 2009, s. 229 (“this is a ‘turn’, if there ever was one”).

43 Ks. esim. Peltonen 2013.

44 Käännös Marjatta Rahikainen. Rahikainen on nostanut esiin teoksen viimeisen lauseen, koska hän pitää sitä erityisen merkityksellisenä koko Arièsin sanoman kannalta. Rahikainen 2013, s. 44. Alkuperäinen lause on teoksesta Ariès Philippe: *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*. Librairie Plon, Paris 1960, 467. Mainittu Robert Baldickin käännös on nimeltään *Centuries of Childhood*.

45 Ks. keskustelusta esim. Tepora 2012, s. 324. ”Ihmisten käyttäytymistä ei voi ... jaotella yksiselitteisesti joko rationaaliseksi tai irrationaaliseksi, vaan osin tiedostamattomat tunteet ovat kiinteä osa päätöksentekoa ja tietoisuutta.”

jonka jäsenillä on samankaltaisia arvoja ja tapoja ilmaista tunteitaan. Tunnehistoria on tiiviisti integroitunut niin sosiaalisen, poliittisen kuin aatehistoriaankin. Vaikka tunteilla on somaattinen taustansa, ne kytkeytyvät aina myös vallitsevaan kulttuuriin ja historialliseen tilanteeseen.⁴⁶

Rosenweinin määritelmän mukaan emotionaalinen yhteisö eli tunneyhteisö on pitkälti sama kuin sosiaalinen yhteisö tai mikä tahansa pieni tai suuri sosiaalinen ryhmä, kuten perhe, naapurusto, asuinyhteisö, ammattiyhdistys, akateeminen tai ammatillinen yhteisö, luostari tai tehdas. Tunneyhteisötutkimuksessa pyritään analysoimaan tunneapparaatteja (systems of feeling): mitä yhteisöt ja niissä vaikuttavat yksilöt pitävät tärkeänä tai haitallisena, mitä tunteita he arvostavat ja mitä eivät, mistä vaietaan, minkälaisia käyttäytymismalleja ja tunteidenilmaisua hyväksytään. Tietyin varauksin myös valtio, ”kuviteltu yhteisö”, voidaan nähdä emotionaalisenä yhteisönä.⁴⁷ Rosenweinille tunteet ja niiden ilmaiseminen ovat ennen kaikkea sosiaalisesti rakentuneita inhimillisen kanssakäymisen välineitä, joilla on tärkeitä kommunikatiivisia tehtäviä. Ei siis ole relevanttia pohtia, onko jokin tunne aito vai ei, vaan tunteet tulisi nähdä sosiaalisina signaaleina, jotka ovat kytköksissä tiettyyn aikaan, paikkaan ja ryhmään. Rosenwein ei myöskään halua erottaa tunnetta ja retoriikkaa, koska tunteen tulee aina ilmentyä jollain tavalla, osana puhetta ja tekstiä.). On myös huomattava, että jokaisessa ajassa ja yhteiskunnassa on useita tunneyhteisöjä, ja suuremmissa niistä voi olla myös vastat tai alaryhmiä (subcommunities).⁴⁸

Rosenweinin tunneyhteisöt tai emotionaaliset yhteisöt muistuttavat William M. Reddyn tunnehallinnon (emotional regime) käsitettä. Reddy linkittää tunnehistorian poliittiseen valtaan ja pohtii sitä, kenellä on mahdollisuus säädellä tunteita ja määrittellä, minkälaiset tunteet ovat sallittuja. Tämän tutkimuksen kannalta hyödyllisiä ovat myös Reddyn käyttämät tunneturvapaikan

46 Rosenwein, 2010; passim.; Rosenwein 2002, s. 821–845.

47 Rosenwein 2010, s. 10–12.

48 Rosenwein 2010, s. 19–20; Rosenwein 2016, s. 3–9.

(emotional refuge) määritelmä sekä tunnevapauden (emotional liberty) käsite. Tunnevapaus määrittyy sen mukaan, miten vapaasti ihmiset voivat ilmaista tunteitaan ja säästyä näin tunnekonflikteilta. Jos vapaus on rajoitettu esimerkiksi hallinnon taholta, apua voivat tarjota tunneturvapaikat, joissa tunteita on mahdollista ilmaista oman viiteryhmän (tunneyhteisön) sisällä.⁴⁹

Tunneyhteisön käsite muistuttaa tunnehallinnon, mutta myös Heikki Lempan esittelemää tunneinstituution käsitettä. Hänen mukaansa kaikilla instituutioilla on tunnedimensio. Instituutiot tarjoavat puitteet, joissa tunteet voivat tulla näkyviksi – ne voidaan tunnistaa ja tunnustaa, ja näiden instituutioiden välityksellä tunteita voidaan myös tutkia. Tähän viittaa termi vastavuoroinen tunnestautuminen: tietyssä ympäristössä ihminen pystyy sekä tunnistamaan tunteen että saada tämän tunteen tunnustetuksi. Lempan mukaan historiassa on nimenomaan kyse tunnestautumisesta eli siitä, miten ja missä ihmiset ovat ilmaisseet tunteitaan ja tunnistaneet ne vastavuoroisesti. Tässä tunneinstituutiot voivat olla apuna.⁵⁰

Sodasta rauhaan

Tutkimuksen teoreettinen viitekehys rakentuu sodasta rauhaan palaamista sekä yhteisöjen sisäistä palautumis-, sopeutumis- ja mukautumiskykyä (resilienssiä) käsittelevän tieteellisen debatin raamiin. Tunneyhteisön ja resilienssin käsitteet auttavat avaamaan tutkimustehtävän problematiikkaa ja sen pääkysymystä, joka koskee kriisin ja rauhaan palaamisen aikana kahden tunneyhteisön välille muotoutunutta suhdetta ja ryhmien käsityksiä toisistaan. Kun osapuolia käsitellään tunneyhteisinä, tämä auttaa sanallistamaan osin primitiivisiltäkin vaikuttavia reaktioita ja yhteisöjen suhtautumista niihin. Mentaalisen, yhteisöllisen resilienssin ajatus puolestaan tekee ymmärrettäväksi tie-

49 Reddy 2001, keskeisistä käsiteistä s. 128–129. Termin käänös Tepora 2012, s. 328, ks. myös Rosenwein 2010, s. 22–23.

50 Lempa 2000, 174–175; 180–181.

tyt puhetavat, viholliskuvat ja valinnat, joiden tarkoitusta muutoin voisi olla hankala hahmottaa. Nämä kietoutuvat nimittäin paitsi tunteisiin, myös yksilöiden ja yhteisöjen tarpeeseen mennä eteenpäin ja katsoa tulevaisuuteen luottavaisin mielin. Erityisesti mentaalinen, ajatusten ja tunteiden tasolla liikkuva resilienssi on hedelmällinen väline sosiaalishistoriallisessa tutkimuksessa. Mentaalinen resilienssi käsittää myös ihmisten ajatusmaailman ja yhteisöllisten aatteiden ja ajatusten muokkautumisen kriisin raunioille rakentuvan uuden yhteisön, yhteiskunnan ja maailman tarpeisiin.

Sodasta rauhaan palaamisen tutkimus on monipuolistunut viimeisten kahdenkymmenen vuoden kuluessa. Vielä 1990-luvulla aihetta tutkittiin Suomessa melko konservatiivisesti esimerkiksi artikkelikokoelmassa *Sodasta rauhaan*, jossa rauhaan siirtymisen prosessi nähtiin lähinnä rauhanehtojen toteutumisen ja poliittisen kentän uudelleenmuotoutumisen näkökulmasta.⁵¹ Teoksessa *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla* (2006) edustettiin jo uutta tapaa on nähdä rauhaan palaamisen tematiikka, ja siinä haluttiin nostaa esille Suomessa ohueksi jäänyt sotien jälkitilojen tutkimus. Teoksessa korvattiin kysymys ”miten rauhaan palattiin” kysymyksellä ”mitä tapahtui sodan jälkeen” lähestymällä ilmiötä yhteiskuntien ja yhteisöjen rauhaan paluun kautta.⁵² Teoksen johdannossa esitellään termi ”rauhankriisi” kuvaamaan niitä ongelmia, joita sotien jälkeisessä yhteiskunnassa ilmenee. Tämä pitkään esimerkiksi ruotsalaisessa varhaismodernien yhteiskuntien tutkimuksessa käytetty termi on erinomainen kuvaamaan niitä tilanteita, joita syntyy ylimenokaudella sodasta vakaampaan yhteiskunnalliseen tilanteeseen.⁵³

2010-luvulla on ryhdytty käyttämään myös termiä (sosiaalinen) resilienssi kuvaamaan yhteisöjen toipumista erilaisista kriiseistä. Vaikka termin käyttö humanistisissa ja yhteiskuntatie-

51 Kronlund (toim.) 1995.

52 Karonen – Tarjamo (toim.) 2006.

53 Karonen 2006, s. 19.

teissä on toistaiseksi ollut vähäistä, sopii se myös sosiaalishistorialliseen rauhanpalaamisen tarkasteluun. Englanninkielinen sana *resilience* merkitsee ihmisen kykyä selviytyä, mukautua erilaisiin tilanteisiin, sietää ulkopuolisen silmissä kestäättömiä olosuhteita ja selvittää niistä: taipua, muttei taivuta, palata takaisin elämään vaikeiden kokemusten jälkeen (*bend but not to break, bounce back*).⁵⁴ Tässä arvioidaan sitä, miten tutkimuksen kohteena olevat yhteisöt ovat selvinneet sota-ajan koettelemuksista ja ennen kaikkea sitä, minkä varaan he rakensivat elämäänsä rauhaan palaamisen aikana ja sen jälkeen.

Käsitteen juuret ovat psykologiassa ja ekologisessa systeemi-ajattelussa, ja sen toi laajempaan tietoisuuteen kanadalainen ekologi C. S. Holling vuonna 1973. Psykologiassa resilienssin käsitettä lähestytään trauman- ja stressinsietokyvyn sekä traumaista selviytymisen näkökulmasta. Vaikka resilienssi on viime aikoina alettu ymmärtää eräänlaisena ketteryytenä ja joustavuutena, jopa kriisin keskellä kukoistamisena, on sen perimmäinen ydin kuitenkin toipumisessa ja toimintakyvyn säilyttämisessä.⁵⁵ Käsitettä on käytetty muun muassa tutkittaessa 2000-luvun sisällissodissa väkivaltaa kokeneita lapsia ja nuoria. Miten lapset selviytyvät väkivallan kokemisesta ja näkemisestä (joskus myös tekemisestä, kuten lapsisotilaat). Resilienssi nousee esille positiivisen lopputuloksen kautta: lapsi tai nuori kykenee traumaattisen kokemuksenkin jälkeen rakentamaan elämänsä uudelleen. Resilienssin vastakohtana tai vaihtoehtona esitetään elämään monitasoisesti vaikuttava, toipumista haittaavaa posttraumaattinen stressi (PTSD).⁵⁶

54 Goldstein 1997, s. 30.

55 Juntunen 2014, s. 6–8. George Bonanno on tutkimuksissaan korostanut, että resilienssi on trauman yhteydessä hämmästyttävän yleistä: suurin osa ihmisistä pystyy säilyttämään toimintakykynsä. Resilienssin tyyppisiä on kuitenkin monenlaisia. Bonanno 2005, 135–138; ks. myös Bonanno. – Mancini 2008. Katso aiheesta myös Punamäki 2004: trauman kohdannut ihminen on myös aktiivinen toimija, joka kykenee psyykkisesti, fysiologisesti ja sosiaalisesti taistelemaan trauman seurauksia vastaan.

56 Ks. esim. Karadzhev 2015, s. 1–13.

Resilienssi on lähtökohtaisesti jotakin myönteistä myös yhteisöllisessä mielessä (sosiaalinen resilienssi); resilientti yhteisö pystyy reagoimaan muutokseen ja stressiin myönteisellä tavalla, säilymään ehjänä ja säilyttämään keskeiset toimintonsa.⁵⁷ Tutkimuksessa on nostettu esille myös käsitteen muuttuva luonne. Katastrofista selviytyminen ei ole pelkästään palautumista, vaan myös muutosta; kriisin jälkeen ei palata täsmälleen sitä edeltäneeseen tilaan (bounce back), vaan kriisin pohjalta muodostuneiden selviytymiskeinojen seurauksena rakentuu myös jotain uutta (bounce forward).⁵⁸ Tässä tutkimuksessa resilienssi nähdään väljästi: tutkittavien yhteisöjen palautumista lähestytään sosiaalisen ja yhteisöllisen mentaalisen resilienssin muotojen kautta ja tarkastellaan sitä, minkälaisia tunneyhteisöön sidoksissa olevia selviytymiskeinoja ja ajatusmalleja käytettiin siirryttäessä sotatilasta mentaaliseen rauhan tilaan.

Sisällissotateema nousi eurooppalaisessa tutkimuksessa kiinnostuksen kohteeksi Jugoslaviassa 1990-luvun alussa käydyn sodan myötä. Myös kylmän sodan päättyminen samoihin aikoihin herätti kiinnostusta erilaisten sotatilojen ja niiden vaikutusten tutkimukseen. Sotahistoriallisessa tutkimuksessa on 1990-luvulta lähtien oltu kiinnostuneita siviiliväestön kokemuksesta, sodan vaikutuksista jokapäiväiseen elämään sekä kuoleman kohtaamisesta ja käsittelystä etenkin toisen maailmansodan osalta.⁵⁹ Samalla on kiinnostuttu myös sotien jälkitiloista, niiden

57 Maguire – Cartwright 2008, passim.

58 Manyena – O'Brien – O'Keefe – Rose 2011, passim.

59 Kotimaisesta tutkimuksesta voidaan mainita Lähteenmäki 1999; Junila 2000; Kinnunen – Kivimäki (toim.) 2006; Kempainen 2006; Hietala 2006; Näre – Kirves – Siltala – Strandberg (toim.) 2007. Sodankäynnin kulttuurihistoriaa tutkinut brittiläinen Joanna Bourke näkee tutkimussuuntauksen juuret 1960-luvun tutkimuksessa, joka nousi muuttuneesta yhteiskunnallisesta tilanteesta. Artikkelissaan teoksessa Ihminen sodassa (2006) Bourke esittää pääpiirteittäin ne tavat, joilla ”uutta sotahistoriaa” on yritetty määrittellä viimeisen 40 vuoden aikana. Näitä ovat muun muassa yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden metodologian ja kysymyksenasettelun tuominen sodan tutkimukseen. Samalla on kuitenkin syntynyt vastakkainasettelua ”uuden” ja ”perinteisen” sotahistorian välille. Bourke 2006, s. 21.

päättymisen jälkeen tapahtuneesta rauhaan palaamisesta, sopeutumisesta, ristiriidoista ja sotien pitkäkestoisista seurauksista eli prosessista, jonka aikana yhteisöt ja yhteiskunnat ovat ”palanneet” rauhan tilaan.⁶⁰

Brittihistorioitsija Mark Mazoverin mielestä se, miten yhteiskunnassa kyetään palaamaan rauhantilaan sisällissodan jälkeen, on vähintään yhtä tärkeä tutkimuskohde kuin sodan syyttymisyyden arvioiminen. Mazoverin mukaan esimerkiksi Kreikan sisällissodasta on voitu puhua historiantutkimuksen termein vasta kylmän sodan päättymisen jälkeen, jolloin sisällissotaa on alettu käsitellä osana sitä pitkäkestoista prosessia, jossa Kreikan kansallisvaltio on muodostunut. Mazover korostaa, että erityisesti Jugoslavian 1990-luvun alun tapahtumat herättivät kiinnostusta sisällissotiin ja niistä selviämiseen, kun kysymys sisällissotien pitkäaikaisista sosiaalisista ja psykologisista jälkiseurauksista tuli lähelle.⁶¹ Myös Risto Alapuro on nostanut kylmän sodan päättymisen esille Suomen sisällissodan tulkintojen monipuolistumisessa. Kun vastakaisuuudet murenivat ja sosialismin utopia ehtyi – ja näin myös ulkoisen uhan vaatima yhtenäisyys hajosi – väkivalta alkoi näyttäytyä vähemmän poliittisena kysymyksenä ja enemmän suomalaisuuden ja sen ahdistavuuden ongelmana. 1990-luvulla kiin-

60 Ks. esim. Karonen 2006, s. 9–22; Kivimäki – Hytönen (toim.) 2016.

61 Mazover 2000, s. 8–9. Kreikan sisällissodalla oli samankaltaisuuksia Suomen tilanteen kanssa. Natsimiehityksen jälkeen Kreikan valtio ja yhteiskunta olivat täysin hajalla. Poliittinen tyhjiö aiheutti sisällissodan eri ryhmien (vasemmisto ja oikeisto) välille, joilla oli erilaisia mielipiteitä siitä mille pohjalle maan tulevaisuus tulisi sosiaalisesti ja poliittisesti rakentaa. Sodan jälkeen tilanne jatkui pitkään sekavana. Myös Suomessa yksi sodan keskeisistä tekijöistä oli juuri syksyllä 1917 vallinnut poliittinen tyhjiö. Kreikan sisällissota sai kasvuvoimansa toisesta maailmansodasta ja sen päättymisestä. Suomen sisällissodan taustalla puolestaan oli ensimmäinen maailmansota, sen vaikutus Venäjään ja vallankumouksen syttymiseen siellä. Myös Suomessa oli vallinnut sotatila, vaikka sotatoimet eivät sinne yltäneetkään. Oleellista on kuitenkin se, että sekava lähtötilanne antoi tilaa myös monenlaisille tulkinnoille jälkeenpäin. Mazover 2000, s. 24.

nostuksen kohteeksi tuli väkivallan motiivipohja, eikä pahuutta pidetty enää vain jommankumman osapuolen ominaisuutena.⁶²

Jugoslavian hajoamissotien ja Kreikan 1940-luvun sisällissodan lisäksi kiinnostavia suomalaisen tilanteen verrokkeja ovat 1920-luvun Irlanti ja 1930-luvun Espanja. Nekin ovat esimerkkejä maista, joissa sisällissodan jäljet ovat näkyneet pitkään sotien päättymisen jälkeen, eikä vihollisuuksista ole päästy 2000-luvulakaan kokonaan irti.⁶³ Espanjan sisällissota muistutti Suomen tapahtumia Jukka Kekkonen mukaan muun muassa voimakkaan kahtiajaon, laajan poliittisen väkivallan ja ankarien rankaisu- ja puhdistustoimien osalta. Ennen toista maailmansotaa käydyistä konflikteista vain Venäjän vallankumous ja sisällissota olivat

62 Alapuro 1994, s. 299–300. Suomen sisällissodan tutkimuksessa on kuljettu pitkä tie 1960-luvulle saakka dominoineen voittajien tulkinnan ja tuolloin muotoutuneen päinvastaisen painotuksen jälkeen 1990-luvun vaihteessa syntyneeseen tilanteeseen. Tuolloin tutkijat pyrkivät häivyttämään painotuksia ja lähestymään tutkimuskohteita toimijoina, ei ensisijaisesti punaisina ja valkoisina. Prosessi tiivistyi 1990-luvun alussa Historiallisessa Aikakauskirjassa käytyyn nimikeskusteluun, jossa sisällissota-termiä kannattanut Heikki Ylikangas esitti, että sotaa ei enää tulisi tutkia punainen tai valkoinen nauha kädessä. (Heikki Ylikangas: Sisällissota. Historiallinen Aikakauskirja 2/1993). Ylikangas puolusti termin käyttöä erityisesti sillä, että sisällissota oli neutraali ja kansainvälisen vertailun salliva yleisnimitys. Näillä perusteilla käsite on valittu myös tämän tutkimuksen yleisnimitykseksi vuoden 1918 tapahtumista. (Ks. nimikysymyksestä myös Nyström 2013, s. 21). 1990-luvulla tehtiin uusiin tulkintoihin kuuluvat Ylikankaan teos Tie Tampereelle (1993) sekä Jukka Kekkonen Laillisuuden haaksirikko (1991). Marko Tikan mukaan Ylikankaan teoksesta nousi uusi tutkimustraditio, joka 2010-luvulla alkoi kaivata jo uutta otetta ja näkökulmaa (Tikka 2014, s. 329–331). Kuvaa sisällissodasta ovat täydentäneet osaltaan myös Suomen sotaturmat -projektin puitteissa tehdyt tutkimukset. Valtioneuvoston käynnistämän projektin yhtenä tavoitteena oli kansallisten traumojen purkaminen tietoa lisäämällä.

63 Vertailukohtia on tosin runsaasti muitakin, ks. Kekkonen 2016, 300–305. Sisällissodan muistamista Irlannissa tutkinut Anne Dolan lopettaa kirjansa sanoihin, joissa hän korostaa, että lehtien ajoittaisista väitteistä huolimatta katkeruus ja ”kilpailu” eivät ole takanapäin (”In Ireland, despite the occasional newspaper headline that attests smugly to the end of bitterness, the race is far from run.”). Dolan 2003, s. 202.

Espanjan ja Suomen sisällissotia verisempiä.⁶⁴ Kuten Suomen sisällissota, myös Espanjan konflikti voidaan nähdä jyrkästi kansan jakaneena ”luokkasotana”. Kekkonen mukaan poliittinen väkivalta ja muu repressio olivat laajamittaisinta alueilla, joilla sosiaaliset erot olivat jyrkimmät.⁶⁵

Aikaisempi aihetta sivuava tutkimuskirjallisuus

Työväenyhteisöjä koskeva sosiaalishistoriallinen tutkimus keskittyi Suomessa pitkään väestöhistoriaan ja sosiaalisiin kysymyksiin. Niin sanottu työväenkysymys oli 1900-luvun alussa sekä sosiaalishistorian tutkimusaihe että ajankohtainen sosiaalipoliittinen kysymys. Tulkintoja työväestöstä esittivät tuolloin historioitsija Väinö Voionmaa, sosiologi Heikki Waris ja sosiaalipoliitikko Eino Kuusi. Mainitut tutkijat olivat tämän tutkimuksen toimijoiden aikalaisia, älymystöä, jotka määrittelivät ylhäältä päin työväestön syntyä, rakennetta ja elämäntapaa.⁶⁶ Kaupunkityöväestön yhteiskunnallisia oloja 1900-luvun alussa tutkineet Väinö Voionmaa ja hänen oppilaansa Heikki Waris käyttivät oman aikansa lähiluentaa pyrkien pääsemään mahdollisimman lähelle tutkimuskohteitaan esimerkiksi haastattelujen avulla.⁶⁷ Näitä edelläkävijöitä lukuun ottamatta 1900-luvun alun tutkimusta leimasi työväestön pitäminen ongelmana, johon piti löytää yhteiskunnallisesti kestävä ratkaisu. Eräs leimallinen piirre oli myös työväestön näkemi-

64 Kekkonen 2016, 299, passim. Jugoslavian levottomuudet 1940-luvulla ylsivät verisyydessään Venäjän konfliktien tasolle. Lähempää ajassa Kekkonen nostaa esille Ruandan, jossa vuonna 1993 surmattiin noin 800 ihmistä päivässä.

65 Kekkonen 2016, s. 340.

66 Ks. Voionmaa 1903–1935; Waris 1932; Kuusi 1914. Tutkimus sitoutui päivänpolttaviin asioihin. Esimerkiksi Kuusen väitöskirja (1914) koski talvi-työttömyyttä, joka oli yksi uusista, potentiaalisesti levottomuuksia aiheuttavista ongelmista. Sosiaalishistoriallista otetta käyttivät historian puolella myös Esko Aaltonen (1932–33) Forssaa ja Tauno Perälä (1951) Turkuä käsittelevissä tutkimuksissaan.

67 Lähteenmäki 2014, s. 461–464.

nen omana ”rotunaan”, jolle oli ominaista kollektiivinen toiminta. Voionmaa, Kuusi ja Waris olivat pääkaupungissa toimivia poliittisia vaikuttajia ja kansanvalistajia, joten tutkimusten sivujuonteena oli tavalla tai toisella myös työväestön kasvattaminen.⁶⁸

Uusi ajanjakso työväentutkimuksessa alkoi 1960-luvulta, jolloin yhteiskunnallinen tilanne nosti esille työväestön toimijana.⁶⁹ Nyt haluttiin tehdä oikeutta hävinneille, hyvittää vanhat vääryydet, antaa ääni vaiennetuille ja ennen kaikkea selvittää vuoden 1918 tapahtumien ”todellinen” luonne. Voimakas työväenhistorian tutkimus nousi tästä keskustelusta. 1970- ja 1980-luvuilla ilmestyi useita työväen sosiaalishistoriaa sekä työväenliikkeen poliittista ja aatehistoriaa tarkastelevia tutkimuksia.⁷⁰ Näistä esimerkiksi Pauli Kettunen pohti sosiaalisen kokemuksen politisoitumista arvioidessaan eri leireihin jakautuneen työväenliikkeen pääsuuntien onnistumista sisällissodan jälkien tulkitsemisessa ja todellisen kokemuksen hyödyntämisessä. Hänen mukaansa esimerkiksi ammattiyhdistysliikkeen poliittisuus sen sisäisenä ehtona korostui sodan jälkeen.⁷¹ Jo ennen väitöskirjansa ilmestymistä Kettunen oli esittänyt työväentutkimuksen haastaviksi kysymyksiksi ylä- ja alatason sekä sosiaali- ja poliittisen historian tason yhteensovittamisen vaikeuden: miten yhdistää arkipäivän kokemus elämisen yhteiskunnallisiin ehtoihin.⁷²

68 Ks. mm. Aikalaiskirja 1934, s. 714–715. Voionmaan yhteys kansanvalistukseen lähti jo kotoa: isä opetti tulevia kansanopettajia Jyväskylän seminaarissa. Myöhemmin Voionmaa oli Työväen akatemian perustajia ja pitkäaikainen johtaja 1930-luvulla. Waris puolestaan oli hyvin konkreettisesti läsnä Pitkäsillan pohjoispuolella toimiessaan Kalliolan vapaapiston johtajana ja Pitkäsillan pohjoispuolen ainoan keskikoulun, Kallion yhteiskoulun, rehtorina.

69 Esimerkiksi Soikkanen 1961.

70 Esimerkiksi Pertti Haapala toi Suomessa esille uuden käsityksen teollistumisesta ja työväestön muotoutumisesta teoksellaan *Tehtaan valossa* (1986) väittäessään, että teollistuminen ei kurjistuttanut työväestön asemaa vaan nosti köyhien maattomien joukon tehtaan valoon ja paremman toimeentulon piiriin. Haapala 1986.

71 Kettunen 1986, s. 485–486.

72 Kettunen 1985, s. 11.

1990-luvulla pyrittiin entistä vahvemmin poliittisen ja sosiaalisen, jokapäiväisen elämän ja liikkeen yhdistämiseen. Tämä näkyi vahvasti Maria Lähtenmäen vuonna 1995 julkaistussa väitöskirjassa, jossa tutkittiin työläisnaisten työtä ja arkea 1910–1930-luvun Suomessa.⁷³ Mikrohistoriallista näkökulmaa väitöskirjassaan soveltanut Kari Teräs korosti niinikään arjen ja liikkeen kietoutumista yhteen.⁷⁴ Myöhemmin Elina Katainen on problematisoinut poliittisen ja sosiaalisen suhdetta. Vaikka Kataisen merkittävin kiinnostuksen kohde onkin sukupuolen vaikutus historiassa, on lähestymistavassa oleellista juuri poliittisen ja sosiaalisen suhde kriisivuosien jälkeen. Katainen on nostanut esille perheen, avioliiton ja seksuaalisuuden politisoinnin etenkin kommunistisen naisliikkeen keskuudessa.⁷⁵

2000-luvulla on tehty etenkin muistitietoon perustuvia työläis- ja tehdasyhteisötutkimuksia sekä kansatieteen että historiatieteen piirissä. Leena Enbom on tutkinut Valkeakosken tehdasyhdyskuntaa 1920- ja 1930-luvuilla ja pohtinut muistitietoaineiston avulla muun muassa sitä, olivatko työväen näennäisesti epäpoliittiseen vapaa-ajan viettoon, kuten näyttämötoimintaan ja urheiluun kytkeytyneet vuorovaikutusverkostot myös poliittisia yhteisöjä. Hänen tulkintansa mukaan yhteisö kielsi poliittisuutensa, mutta samanaikaisesti teoillaan, harrastuksillaan ja arvoillaan haastoi ”voittajan” sanelemaa valtakulttuurista eli voittajien propagoimaa kansallista yhtenäiskulttuuria.⁷⁶

Työväestön ja työväenliikkeen käsityksiä kasvatuksesta ja koulutuksesta on työväenhistorian piirissä tutkittu suhteellisen harvakseltaan. Kirsti Salmi-Niklander on tutkinut karkkilalaisen Högforsin sosialidemokraattisen nuorisosoaston jäsenten itsekasvatusta eli kirjoittamista, keskustelukulttuuria ja ajatusmaailmaa pääosin käsinkirjoitetun *Valistaja* -lehden pohjalta. Salmi-Niklanderin tutkima nuorisoyoukko oli valinnut sisällissodan

73 Lähtenmäki 1995.

74 Teräs 2001.

75 Katainen 2013, passim.

76 Enbom 2014, s. 229.

jälkeen kommunistisen suunnan ja muistutti monella tavoin Sörnäisten sosialidemokraattista nuoriso-osastoa.⁷⁷ Varhaisemmista tutkimuksista voidaan mainita Aimo Roinisen *Kirja liikkeessä* (1993), joka avasi työväenliikkeen suhdetta kulttuuriin ja kirjallisuuteen vanhan työväenliikkeen (1895–1918) osalta.⁷⁸ Vuonna 2016 ilmestyi sivistystyötä monelta kannalta luotaava *Työväki ja sivistys*, jossa pohditaan myös muun muassa sosialistisia kasvatuserityyhteisiä 1920-luvun Suomessa.⁷⁹

Suomessa on viime vuosina tutkittu runsaasti yksilöiden ja yhteisöjen kokemuksia toisen maailmansodan osalta, mutta sisällissodan jälkeistä rauhaan palaamista yhteisöjen tai vuorovaikutuksen näkökulmasta on analysoitu vähemmän. Ulla-Maija Peltosen *Punakapinan muistot* (1996) problematisoi sisällissodan muistamista sodan hävinneen osapuolen osalta.⁸⁰ Edellä esitellyssä teoksessa *Kun sota on ohi* (2006) on käsitelty rauhaan palaamista sekä toisen maailmansodan että sisällissodan näkökulmasta. Sisällissodan osalta ilmiötä esitellään muun muassa kielikysymyksen, suojeluskuntien roolin, paikallisen punaorpokysymyksen ja vapaussodan muistamisen kautta.⁸¹ Aapo Roseliuksen väitöskirja (2010) pureutuu vapaussotamyytin rakentumiseen sotienvälisellä ajalla. Roselius on korostanut, että sodan muistaminen rakentui voittajien tarinan varaan, ja toisen puolen muistaminen vaiennettiin, vaikka samalla puhuttiin eheyttämisestä ja yhteisestä tarinasta. Hänen mukaansa vapaussotamyyttiä ylläpidettiin paitsi valtakunnallisesti myös etenkin paikallisyhteis-

77 Salmi-Niklander 2004.

78 Roininen 1993.

79 Saaritsa – Selin 2016, erityisesti Aatsinki 2016.

80 Peltonen 1996.

81 Artikkelit: Westerlund Magnus: Harhaan johdetut torpparit ja isänmaalliset opiskelijat – Ruotsinkieliset suomalaisen ja vuoden 1918 sota; Siironen Mika: Kurivallan koneistona – Suojeluskunta osana vuoden 1918 sodan voittajien hegemonista projektia; Heiska Katja: Jämsän malliin – Punaorpokysymys Jämsässä vuosina 1918–1939; Villstrand Nils Erik: Kielirikko vapauden ilonmaljassa – Vapaussodan aloittamisen muistopäivä Vaasassa vuosina 1919–1939. Teoksessa Karonen – Tarjamo Kerttu (toim.) 2006.

söissä esimerkiksi muistomerkkien ja vuosijuhlien avulla.⁸² Samu Nyströmin väitöskirjassa *Poikkeusajan kaupunkielämäkerta* (2013) tutkitaan Helsinkiä ensimmäisen maailmansodan ja sisällissodan aikana kaupunkiyhteisön jokapäiväisen elämän ja taloudellisen selviytymisen näkökulmasta. Nyström pohtii myös kaupunkilaisten palautumista koetun kriisin jälkeen.⁸³ Viimeisimpiä sisällissodan muistamista käsitteleviä teoksia on Andreas McKeoughin väitöskirja *Kirjoittaen kerrottu sota* (2017), jossa McKeough pohtii sodasta kirjoittamista myös välineenä sotakokemuksen käsittelemiseen osana kokijoiden sosiaalista ja kulttuurista kontekstia – yksilön subjektiivinen kokemus siis rinnastuu siinäkin kollektiiviseen.⁸⁴ Kansainvälisessä kontekstissa esimerkiksi artikkelikokoelma *When the war was over – Women, War and Peace and Europe, 1940–1957* (2000) esittelee läpileikkauksen eri Euroopan maissa tehdystä rauhaan palaamisen tutkimuksesta. Sota-ajan vaikutukset ulotetaan usean vuosikymmenen päähän sodan päättymisestä, ei ainoastaan välittömästi sotaa seuraaviin vuosiin. Kirjan tekijät ovat kiinnostuneet nimenomaan rauhaan siirtymisestä yksilöiden ja paikallisyhteisöjen tasolla: miten eri puolilla Eurooppaa ylitettiin sodan ja rauhan välinen tila.⁸⁵

Sosiaalishistoriallisen yhteisötutkimuksen ja rauhaan palaamisen tematiikan lisäksi tässä tutkimuksessa sivutaan kansakouluhistorian tutkimusperinnettä. Kouluhistoriallinen tutkimus lähestyy usein kohdettaan opetussuunnitelmien, kasvatustavoitteiden ja koulun käytäntöjen sekä esimerkiksi koulutuksen periytyvyyden näkökulmasta. Yleensä on pysytelty niin sanotusti koulun, koulutusjärjestelmän tai luokkahuoneen ”sisällä”. Varsinkin kaupunkikansakouluja on tutkittu vähän johtuen oletettavasti siitä, että ne integroituivat suhteellisen helposti osaksi kaupunkilaista elämäntapaa. Oppivelvollisuuden toteuttamisessa ei ollut samanlaisia ongelmia kuin maaseudulla, ja kaupunkityöväestö

82 Roselius 2010.

83 Nyström 2013, 316–332 (epilogi).

84 McKeough 2017.

85 Duchon – Baundhauer – Schöffmann 2000, s. 1–9.

hyväksyi lastensa koulunkäynnin. Kattava kansakouluhistoria on Aimo Halilan neliosainen *Suomen kansakoululaitoksen historia* vuosilta 1949–1951.⁸⁶ Helsingin kansakoululaitosta on käsitelty laajemmin helsinkiläinen opettaja Urho Somerkivi.⁸⁷ Marjaana Niemi on Helsingin kehitykseen liittyviä kansainvälisiä yhteyksiä käsittelevässä tutkimussarjassa *Tietoa, taitoa, asiantuntemusta. Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1875–1917* (1992) tutkinut kaupungin opettajiston ja kansakouluntarkastajien kansainvälisiä yhteyksiä ja niiden merkitystä koululaitoksen kehitykselle. Kansakoulun asemaa työväestön kouluna on käsitelty kasvatustieteilijä Annukka Jauhiainen tutkimuksessaan kansakoulun jatko-opetuksesta (2002) paikallisena esimerkkinään Turku.⁸⁸ Kaupunkilaislasten koulutusta on käsitelty sukupuolinäkökulmasta historioitsija Mervi Kaarninen (1995).⁸⁹ Tuoreemmassa laajaan kasvatushistoriahankkeeseen perustuvassa teoksessa *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 1960-luvulle* (2011) käsitellään sisällissotaa muun muassa Leena Kosken artikkelissa, jossa hän pohtii opettajiston kansakäsityksen murtumista sisällissodan myötä.⁹⁰

Kansakoulunopettajien poliittista sijoittumista ja asennoitumista sisällissotaan on useissa tutkimuksissa käsitelty kasvatushistorioitsija Jukka Rantala. Rantalan tutkimuksissa *Sopimaton lasten kasvattajaksi! opettajiin kohdistuneet poliittiset puhdistuspyrkimykset Suomessa 1944–1948* (1997), *Kansakoulunopettajat ja kapina: vuoden 1918 punaisuussytykset ja opettajan asema paikallisyhteisössä* (2002) sekä *Suomalaisen opettajan poliittinen orientaatio* (2010) tarkastellaan perusteellisesti kansanopettajien poliittista asemoitumista ja kipuilua mallikansalaisuuden vaatimusten edessä. Rantala on käsitellyt myös punaisuussytysten

86 Halila 1959–1951.

87 Somerkivi 1977.

88 Jauhiainen 2002.

89 Kaarninen 1995.

90 Koski 2011, s. 159–183.

kohteiksi joutuneiden helsinkiläisopettajien kohtaloa.⁹¹ Rantala on kiinnostunut yksittäisten opettajien valinnanmahdollisuuksista ja pohtinut opettajien poliittisen suuntautumisen rajoja näiden työskennellessä toisaalta kouluhallituksen ja kansakouluntarkastajan, toisaalta paikallisyhteisöjen valvovan silmän alla. Rantala on todennut, että opettajien poliittista orientaatiota on tutkittu kasvatustieteen kentässä varsin vähän; kansakoulunopettajien työtä on yleensä lähestytty irrallisena yhteiskunnan valtajärjestelmistä tai otettu annettuna opettajan oikeistolainen arvo-maailma.⁹²

Keskeiset lähteet ja tutkimuksen rakenne

Tutkittaessa kansakoulunopettajien ja työväestön suhdetta sisälissodan aikana ja sen jälkeen on oletettavaa, että ainakin osa lähdemateriaalista on värittyä tai vinoutunut ja osin myös puutteellinen.⁹³ Tästä johtuen ilmiötä on avattu luonteeltaan hyvinkin erilaisten aineistojen avulla. Tunnehistorian metodiikassa on Rosenweinin mukaan tärkeää kerätä asiakirjalähteitä kustakin tunneyhteisöstä,⁹⁴ ja tässäkin tutkimuksessa on pyritty valottamaan laajalla aineistolla erilaisten ryhmien rauhaan palaamisen kokemuksia.

Mahdollisen vinoutuneisuuden lisäksi lähdeaineiston toinen ongelma on, että koska koululaitoksessa – etenkin kouluhallituksessa – tavoiteltiin kansallista yhtenäisyyttä, pyrittiin sodasta puhumista virallisessa aineistossa välttämään ja katseet suuntaamaan menneen sijaan tulevaisuuteen; tästä syystä lähteistä

91 Punaista hallintoa tukeneiden helsinkiläisopettajien kohtalo. Rantala 2010, s. 85–102.

92 Ks. esim. Rantala 2010.

93 Ks. kyseisen kriisiajan lähdeaineiston vinoutuneisuudesta Nyström 2013, s. 23–25.

94 Rosenwein 2010, s. 12–13.

on etsittävä myös tietoista, merkityksellistä vaikenemista.⁹⁵ Helsingin kaupungin kansakoululaitoksen tuottama runsas materiaali antaa kuitenkin kattavan kuvan koululaitoksen arkipäivän toiminnasta ja sitä kautta viitteitä myös poliittisista ongelmista. Helsingin kaupunginarkiston aineistosta erityisesti *Suomenkielisten kansakoulujen kanslian* ja *suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan* arkistot ovat keskeisiä lähdesarjoja. Koulukohtaista lähdeaineistoa on säilynyt niukemmin luokkapäiväkirjoja lukuun ottamatta. Tutkimuksessa hyödynnetään kouluissa käytettyä opetusmateriaalia joidenkin oppikirjojen osalta.

Keskeisiä lähdekokonaisuuksia ovat myös Kansallisarkistossa säilytettävä *Vapaussodan arkisto* sekä *Etsivän keskuspoliisin arkisto*. Jälkimmäinen sisältää kommunistista, vasemmistososialistista ja sosiaalidemokraattista kasvatustoimintaa käsittelevää materiaalia sekä järjestöjen kansakouluihin kohdistunutta toimintaa koskevaa aineistoa. Näitä aineistoja käytettäessä on olemassa ”sorrion arkiston” ongelma: materiaalin on kerännyt valtiollisen poliisin edustaja, joka on pitänyt tutkimuskohteen toimintaa rikollisena, ja aineisto on valikoitunut poliisin kiinnostuksen kohteiden perusteella. Toisaalta arkistossa on paljon suoraan kopioitua aineistoa, joka antaa viitteitä järjestöjen kasvatuksellisista tavoitteista ja suhtautumisesta kansakoululaitukseen. Myös Kansanvaltuuskunnan alaisen *Suomen kouluneuvoston* samoin kuin vuonna 1917 perustetun, lyhytikäisen *Sosialidemokraattisen Opettajaliiton arkistoa* on hyödynnetty.

Työssä on käytetty myös ajankohdan *valtiopäiväasiakirjoja*. Opettajistoa oli paljon kansanedustajina, ja myös vasemmistolaisten kansanedustajien puheenvuorot kansakoulusta ja opettajista paljastavat kansakouluinstituution liittyvän poliittisen puhe-tavan. Opettajien näkökulmaa tarkasteltaessa keskeinen lähde on *Opettajain lehti*, joka ilmestyi vuodesta 1906 lähtien opettajien muodostaman kustannusosakeyhtiö Valistuksen julkaisemana. Tämän lehden valitsemista keskeiseksi lähdemateriaaliksi tukee

95 Seppo Knuutilan mukaan nonkommunikaatiota voi pitää myös metodina, etsintäkaavana, jota soveltamalla on mahdollista tarkastella sellaistaakin, mitä ei eksplisiittisesti ole ilmaistu. Knuutila 2002, s. 119.

se seikka, että se ilmestyi Helsingissä ja kaupungin opettajisto oli mukana sen tekemisessä. Lehden pitkäaikainen päätoimittaja oli Helsingin suomenkielisen kansakoulujohtokunnan puheenjohtaja Kaarlo Ahtiala. Ahtiala vaikutti asemansakin vuoksi koulupolitiikkaan, sillä hän oli myös Opettajayhdistyksen (myöhemmin Opettajaliitto, OAJ) puheenjohtaja.⁹⁶

Opettajat toimivat aktiivisesti mukana erilaisissa järjestöissä, usein kantavina voimina. Helsinkiläisen kansakoulunopettaja Vilho Reiman julkaisema runsas kasvatuskirjallisuus avaa opettajien ajatusmaailmaa. Reima kirjoitti suosittuja kasvatusoppaita korostaen erityisesti kodin ja koulun yhteistyötä kasvatuskysymyksessä. Reima muodostuu keskeiseksi toimijaksi tutkimuksen kuudennessa osassa esiteltävän tapahtumasarjan kautta. Kyseisen *oikeusprosessin asiakirjat* valaisevat kiintoisalla tavalla niin helsinkiläisen kansakoulunopettajan ajattelutapaa kuin ensimmäisen tasavallan oikeusvaltion tilaakin. Opettajistoa tutkitaan myös Toimihenkilöarkistossa säilytettävän *Opettajaliiton* (tuolloisen Opettajayhdistyksen) aineiston avulla.

Työväestön kasvatustavoitteita ja samalla suhdetta koululaitokseen arvioidaan poliittisesti aktiivisten työväenjärjestöjen aineistojen avulla. Keskustelua koulusta ja kasvatuksesta haetaan niin paikallisten *työläisnaisosastojen materiaalista* kuin erityisesti 1920-luvulla Vallilan ja Sörnäisten alueella toimineiden *työväenjärjestöjen aineistosta*. Alueen työväenyhdistysten arkistot ja esimerkiksi edustajakokousten alustukset ovat lähteitä, joista välittyä työväestön kasvatustavoitteita. Naisosastot ovat erityisenä kiinnostuksen kohteena, koska naisia pidettiin ensisijaisina kasvattajina, ja nämä keskustelivatkin laajemmin kasvatusta ja koulukysymyksestä kuin miehet. Työläisnaisille suunnatut *Työläisnainen* ja *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* sisältävät sekä koululaitosta että kasvatusta käsitteleviä kirjoituksia. Paikallisten voimain, kuten Sylvi-Kyllikki Sinervon (Kilpi) ja Martta Salmela-Järvisen *muistelmat* sekä alueella asuneiden *kirjailijoiden* teokset ovat

96 Helsinkiläisyys ja ”helsinkiläisherrojen” dominanssi koettiin jopa uhkana. Ks. Arveluttavia ilmiöitä. Opettajain lehti 4/1926 (29.1.1926), s. 65.

myös hedelmällistä, täydentävää tutkimusmateriaalia.⁹⁷ Kansan arkistossa säilytettävä *Järjestönuorten Liiton* materiaali sekä järjestön lehti *Punalippu* ovat oleellisia tarkasteltaessa työväen lasten sosiaalistamisprosessia ja eroja opettajiston ja työväestön kasvatuskäsityksissä. Näiden avulla pyritään saamaan käsitys työväenliikkeen vasemman siiven lastenkasvatuksen tavoitteista ja ihanteista.

Yhteisön kollektiivinen ääni on usein virallisessa lähdeaineistossa vaimea, ja sen kuulemiseen tarvitaan tiheää lukemista. Tähän pyritään myös käyttämällä *muistitietoaineistoa* Työväen Arkiston, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Helsingin kaupunginarkiston, Kansalliskirjaston ja Kansan arkiston kokoelmista. Jälkeenpäin tuotettua muistitietoa muistuttava, mutta enemmän kokemushetkessä kiinni oleva aineisto on sisällissodan aikana tuotettu *kirje- ja päiväkirjamateriaali*. Siitä avautuu tunnehistoria puhtaimmillaan: kirjeet ja päiväkirjat ovat tietyllä hetkellä tuotettuja reaktioita dramaattisiin tapahtumiin. Kaikkina aikoina – ehkä etenkin kriisiaikoina – perustan elämälle muodostavat perustarpeet, joihin lukeutuu paitsi ravinto myös sosiaaliset kontaktit, yhteisöllisyys, tunteet ja mahdollisuus jakaa kokemuksiaan muiden kanssa. Päälimmäinen tunne aineistoa lukiessa onkin tuttuus: monissa päiväkirjoissa ja kirjeissä on tunnistettavissa yli-aikaiset elämän huolet, tunteet, pelot, epävarmuudet, perustarpeet: ihmisenä olemisen ydin. Eräs tärkeistä päiväkirjalähteistä ovat Kaarlo Franssilan sota-ajan muistiinpanot, sillä Franssila oli sodan jälkeen keskeisesti määrittelemässä kouluhallituksen linjaa koetun kriisin suhteen.⁹⁸

Tutkimus on lähestymistavaltaan temaattinen. Ristiinvalotuksella ja mahdollisimman monen tunneyhteisön näkökulmasta asiaa lähestymällä pyritään pääsemään irti aiheeseen väkisininkin liittyvästä retorisesta ja kaunistelevasta puheesta. Luvussa kaksi esitellään lyhyesti tutkimuksen tapahtumapaikka, Helsingin laitakaupunki, ja sinne ulkopuolelta tulevat opettajat. Kaupunki

97 Esim. Salmela-Järvinen 1966; Kalemaa 1992; Kilpi 1964; Hämäläinen 1935; Sinervo 1937.

98 Rantala 2002, s. 137–144.

on voimakkaasti läsnä läpi koko tutkimuksen taustana erilaisille peloille ja ennakkoluuloille. Pitkäsilta jakoi kaupungin erillisiin saarekkeisiin ja toimi työväestön ja porvariston tunneyhteisöt jakavana mentaalisenä raja-aitana. Vaikka tunneyhteisöt voivat toimia limittäin ja niillä on myös ala- ja vastaryhmiä, voidaan työväestön ja porvariston tunneyhteisöt nähdä kaupungissa välittömästi sodan jälkeen kokemukseen perustuvina yläkategorioina, joiden alle muodostui pienempiä ryhmiään.

Kaksi ensimmäistä käsittelylukua (luvut 3. ja 4.) lähestyvät aihetta Pitkäsillan pohjoispuolella olevan alueen, työläisyhteisön, sisältä. Luvussa kolme keskitytään tuon tunneyhteisön todellisuuteen välittömästi sodan jälkeen, ja aihetta lähestytään etenkin lasten ja naisten näkökulmasta. Neljännessä luvussa kuvaan tulee työväenyhteisön lisäksi yhä voimakkaammin mukaan myös kansakoululaitos ja sen osittainen ristiriitaisuus työväen tunneyhteisön kanssa. Viides ja kuudes luku painottuvat opettajiston näkökulmaan. Niiden tarkoituksena on päästä selvälle, miksi opettajiston tunneyhteisö erottautui punaisten rintamasta niin selvästi, ja miten sotakokemus näkyi opettajiston suhtautumisessa työväestöön. Luvussa esitellään myös tekijöitä, jotka osaltaan rikkoivat opettajiston tunneyhteisön sääntöjä ja oletuksia. Tapaustutkimuksena esitellään luvussa kuusi kahden yhteisön traaginen yhteentörmäys kahden toimijan näkökulmasta. Sen laajaa esittelyä puoltaa tapaukseen liittyvän lähdeaineiston ainutlaatuisuus ja kuvaavuus juuri tunneyhteisötutkimuksen näkökulmasta. Seitsemäs luku painottuu 1930-luvun taitteeseen, jolloin sodasta toipuminen ja niin sanottu eheytyminen ottivat askeleen taaksepäin poliittisten jännitteiden kiristyessä. Luvussa käsitellään laajasti Järjestönuorten liiton toimintaa helsinkiläisten työläislasten parissa; järjestön vastahistoria ja työläislapsiin kohdistunut koulutus- ja sosialisointitavoite asettuivat voimakkaasti kansakoulun vastapooliksi. Luvun lopussa annetaan ääni vielä helsinkiläisopettajille, joiden poliittinen toiminta ja tulevaisuuteen suuntaava mentaalinen resilienssi löysivät luontevan uomansa heimoaatteesta.

2. Pitkäsillan jakama kaupunkitila – tutkimuksen kolmas osapuoli

1920-lukua on kuvattu modernismin, ilon, eheytyksen ja sosiaalisten uudistusten vuosikymmeneksi, ja tämä on monessa suhteessa validi näkemys: yhteiskunta saatiin nopeasti toimimaan ja sosiaalidemokraatit mukaan päätöksentekoon, kaupunki kasvoi ja tulevaisuususkokin alkoi taas rakentua sodan raunioille.⁹⁹ 1920-luku oli kuitenkin myös vuosikymmen, jolloin sodan jättämät haavat olivat vielä avoimia. Tämän tutkimuksen puitteissa eletään 1920-luvun Helsingissä vallankumousvuosista 1917–1918 aina 1930-luvun alun oikeistoradikalismiin vuosiin ja osittain myös ilmiön tasaantumiseen saakka. Tänä aikana kaupunki kasvoi ja muuttui merkittävästi. Kaupungin väkiluku oli 1920-luvun taitteessa noin 150 000 henkeä, ja kaupunki eli vielä 1870-luvulla käynnistynyttä suuren väestönkasvun aikakautta. Helsingistä oli kehittynyt moderni suurkaupunki, jossa asui ja työskenteli eritaustaisia ihmisiä ja ammattiryhmiä.¹⁰⁰ 1930-luvulle tultaessa kaupungissa oli jo yli 200 000 asukasta. Koululaisia oli suomenkielisissä kansakouluissa lukuvuoden 1917 alussa noin 9 000, joista työläisten lapsia noin 7 000. Toiseksi suurin huoltajien ryhmä olivat pikkuliikkeiden harjoittajat ja palvelusmiehet (1884 oppilasta). Kansakouluissa oli loppuvuodesta 1917 ainoastaan noin sata virkamiesten tai suurliikkeiden harjoittajien lasta.¹⁰¹ Tämä kertoo siitä, että kansakoulua pidettiin työväestön kouluna, ja virkamiehet käyttivät usein valmistavia

99 Ks. esim. Seppälä 2016.

100 Ks. esim. Nyström 2013, s. 25–34.

101 Helsingin kaupungin tilasto VI: Opetuslaitokset. 2. 1917–1918. Helsingin kaupungin tilastokonttori, Helsinki 1920, taulu 13.

kouluja väylänä keskikouluopetukseen. Luokkaeroja ylläpitävä rinnakkaiskoulujärjestelmä eli ja voi pääkaupungissa hyvin, kansakoulunopettajien suureksi harmiksi. Reilusti yli puolet kansakoulua käyvistä lapsista asui Pitkäsillan pohjoispuolella, ja enemmistö koululaisista oli Helsingissä syntyneitä.¹⁰²

Semiurbanin laitakaupungin heterogeenisyys

Tapaukseronnan taustaksi esitellään tässä lyhyesti helsinkiläisen laitakaupungin rakentumista eli sitä tapahtumien ja tunnekokeusten näyttämöä, johon kansakoulunopettajat sillan toiselta puolen työhönsä tulivat. Sivistyneistölle ja osin myös opettajistolle ”Pitkäsillan pohjoispuoli” oli mentaalisesti yksikkö, joka edusti toiseutta ja vierautta. Vaikka sillan eteläpuolelta katsottuna kaikki työväenkaupunginosat, kuten Kallio, Vallila, Hermannin, Alppila, Alppiharju ja Fredriksberg, niputettiin yhteen Pitkäsillan pohjoispuoleksi, Sörnäisiksi tai Kallioksi, oli sillan pohjoispuolen alueissa suuria sosioekonomisia eroja. Työläiskaupunginosat eivät olleet homogeenisia, vaan myös ne jakautuivat erilaisiin asuinkortteleihin ja -alueisiin sekä paremmin ja huonommin toimeentuleviin perheisiin, ja paikallinen identiteetti saattoi muotoutua myös hyvin pienten yksiköiden varaan. Heti sodan jälkeen yksityinen asuntotuotanto oli korkeiden raaka-ainekustannusten vuoksi lamassa, ja kaupunkia koetteli asuntopula.¹⁰³

Kaupungistunein Pitkäsillan pohjoispuolen alueista oli Kallio, missä kivitallot olivat ensimmäisenä alkaneet vallata tilaa puutaloasutukselta. Kallion kansakoulu Neljännellä linjalla oli oppilasmäärältään Helsingin suurin kansakoulu. Vallilan kansakoulun oppilaat tulivat pääasiassa Vallilan ja Hermannin alueilta, ja

102 Esimerkiksi vuonna 1924 suomenkielisiä kansakoululaisia oli noin 8700, joista Pitkäsillan pohjoispuolella vajaat 5300. Helsingin kaupungin tilasto VI. Opetuslaitokset 5. 1921–24. Helsingin kaupungin tilastokonttori, Helsinki 1925, taulu 28.

103 Hannikainen 2004, s. 24; Paavolainen 1989, s. 49–50. Asunnottomia perheitä oli pahimmillaan 1770; Nyström 2013, 321–324.

Eläintarhan kansakoulun oppilaat Alppilan, Harjun ja Fredriksbergin (nykyisen Länsi-Pasilan) kaupunginosista. Eläintarhan kansakoulua kutsuttiinkin myös Fredriksbergin kansakouluksi.¹⁰⁴ Fredriksbergin ja Alppilan väestöstä suuri osa sai elantonsa rautateiltä ja vuonna 1903 toimintansa aloittaneelta Fredriksbergin konepajalta, joka tarjosi suhteellisen varman ja säännöllisen leivän – vuonna 1917 konepajalla työskenteli vajaa 1000 ihmistä, pääosin miehiä.¹⁰⁵ Suurin osa kaupungin koulutaloista oli sotilaskäytössä ensimmäisen maailmansodan ja vielä muutamia vuosia sisällissodankin jälkeen, ja oppilaita oli sijoitettava erilaisiin vuokrahuoneistoihin.¹⁰⁶

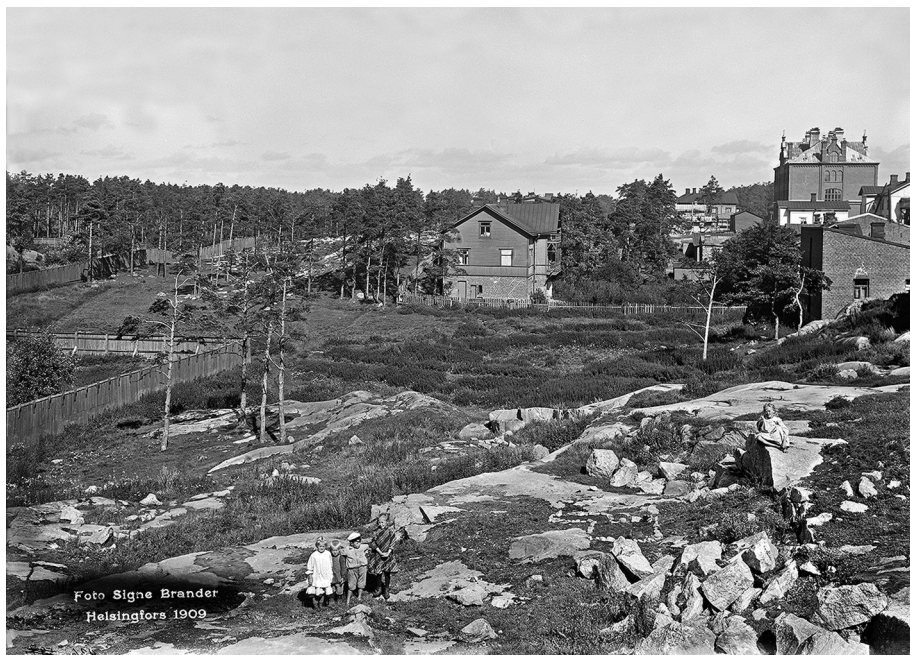
Eriytyisenä kiinnostuksen kohteena on kaupunkiasutuksen äärimmäinen raja-alue. Varsinaiseen asemakaavaan kuulumattomat alueet, kuten Fredriksberg, Vallila, Hermanni ja Toukola, olivat puutalovaltaisia, ja esimerkiksi Vallilassa kansakoulurakennus oli 1900-luvun alkuvuosikymmeninä Sörnäisten kirkkotalon ohella alueen ainoita kivitaloja. Maalaismainen luonne säilyi pitkään, ja sähkövalo ja vesijohtoverkko saavuttivat Hermannin ja Toukolan vasta 1920-luvulla.¹⁰⁷ Rakentamisen vähittäisestä demokratisoitumisesta huolimatta alue säilyi kansatieteilijä Anna-Maria Åströmin mukaan 1940–1950-luvulle saakka semiurbanina, omaleimaisena alueena, joille tyyppillistä olivat sosiaalinen marginaalisuus, puutalovaltaisuus, luonnon-

104 Ks. esimerkiksi johtokunta 3.11.1927, liitteet § 6. Pöytäkirjat johtokunta 1927, Ca:59. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

105 Nyström 2004, s. 18–30.

106 Pitkäsillan pohjoispuolella käytiin koulua esimerkiksi Alppikatu 19:ssa, Eläintarhan huvilassa numero 7, kolmessa tilassa Fredriksbergissä, Hämeenkatu 8:ssa, Itäinen Viertotie 59:ssä, Kaarlenkatu 11:ssa, Kolmannella linjalla, Kallion kirkossa, Kallion kirjastossa, Kallion yhteiskoulussa ja Viipurinkatu 18:ssa. Monesti alkeellisiin ja pieniin tiloihin oli sijoitettuna runsaasti lapsia. Helsingin kaupungin tilasto VI: Opetuslaitokset. 2. 1917–1918. Helsingin kaupungin tilastokonttori, Helsinki 1920, taulu 15.

107 Herranen 1990, s. 117–118. Vaikka uudistuksia tehtiin, laman aikana otettiin jälleen askel taaksepäin. Katso esim. Hämäläinen 1935, s. 124: ”Useimmilla talon asukkailla ei näet ollut muuta valoa kuin öljylamppu tai kynttilä. Sähkö oli suljettu, koska he eivät olleet voineet maksaa laskujaan”.

Semiurbanin Hermannin lapsia. Laitakaupungin maalaismaisessa maisemassa hyvin erottuva Vallilan kansakoulun punatiilinen kivirakennus näkyy kuvan oikeassa yläkulmassa. Kuva: Signe Brander / Helsingin kaupunginmuseo.

läheisyys ja yhteisöllisyys.¹⁰⁸ Kivirakentaminen aloitettiin Vallilassa 1920-luvulla, Hermannissa 1960-luvulla ja Fredriksbergissä 1970-luvulla.

Alueilla asuttiin ahtaasti. Ahtaaksi asuminen määriteltiin, jos samassa huoneessa asui kolme ihmistä tai enemmän. Korkein luku oli vuonna 1919 Vallilassa, jossa ahtaasti asuvia oli lähes kolme neljäsosaa väestöstä. Reilu 17 prosenttia vallilalaisista asui todella tiiviisti: yli kuusi henkeä yhdessä huoneessa.¹⁰⁹ Oman per-

¹⁰⁸ Åström 1999, passim.

¹⁰⁹ Vuoden 1920 tilasto, taulukko 43. Ahtaasti asutuissa huoneistoissa asuvat henkilöt huhtikuun 25. päivänä 1919 kaupunginosittain, s. 68.

heen lisäksi tällaisessa perheessä yöpyi usein maalta kaupunkiin tulleita sukulaisia. Ahtaissa asunnoissa ei voitu kuvitella toteuttavan porvarillista koti-ihannetta, joka korosti perheenjäsenen yksityistä tilaa ja elintilan jakamista eri käyttötarkoituksiin. Asumisen ahtautta ei kuitenkaan ihmetelty – huone ja keittiö oli jo ylellisyyttä ja useamman huoneen omistajaa ”pidettiin kovasti suurena porvarina”.¹¹⁰ Tietty homogeenisyys tarkoitti toisaalta puutteen ymmärtämistä, toisaalta ”herran leiman” saattoi saada suuremmasta asunnosta tai paremmasta pukeutumisesta. Vallilassa Vanajantiellä asuva perhe sai ”vähemmän ystävällisesti meihin suhtautuvalta” henkilöltä nimityksen ”herrasväki”, koska perheen isä oli aina siististi puettu. Hän meni työhönsä pyhäpuku yllään ja vaihtoi vasta työpaikalla maalarinhaalarin ylleen.¹¹¹ Yleensä työväenkaupunginosien kaduilla liikkui työvaatteisiin pukeutuneita ihmisiä.¹¹²

Kaupunki rakensi alueelle työväenasuntoja helpottaakseen asuntopulaa. Ensimmäisen maailmansodan aikana ryhdyttiin rakennuttamaan kunnallisia työväenasuntoja Vallilaan, ja vuosina 1916–1918 valmistuivat niin kutsutut ”punakuntsit”, joissa asunnot olivat 26 neliön hellahuoneita. Sisällissodan jälkeen kaupunki rakennutti Vallilaan, kortteliin 556, 240 huonetta käsittävän asuntoryhmän. Vaikka sekä vuoden 1908 jakokaavassa että Bertel Jungin suunnittelemassa Vallilan kaavassa vuodelta 1916 työväestölle oli piirretty yksittäisiä puisia pientaloja, ei tämä idylli toteutunut. Kunnan rakennuttamat puutalot olivat sosiaalilautakunnan halveksimia vuokrakasarmeja, eivät omakotitaloja. Myös sodan jälkeen rakennettaviksi kunnallisiksi työväenasunnoiksi olivat sekä sosiaalilautakunta että rahatoimikamari esittäneet erillisiä puutaloja, mutta kaupunki päätti kustannussyistä rakennuttaa yhtenäisiä rakennusrivejä. Kaksikerroksisissa kunnallisissa työväenasunnoissa oli puulämmitys, vesi oli kannettava ulkoa ja käymälät olivat pihalla. Samaan aikaan kun kanta-

110 TMT CXIV: 147/16 (G. A. Jalava), s. 2, TA.

111 TMT 317: 1466/ (Irja Arvilommi), s. 9, TA.

112 TMT CCI: 685/18–19 (Salli Hantunen, Lauri Hantunen), s. 4, TA.

kaupungissa vesijohdot alkoivat yleistyä, rakennettiin työläisille ”uusien ihanteiden mukaisia” asuntoja ilman kunnallisteknisiä uudistuksia. Kunnallisissa työväenasunnoissa, yleensä huoneen ja hellakakluunin asunnoissa, asui monilapsisia perheitä, koska sosiaalilautakunta piti yhtenä Vallilan asuntoihin pääsyn kriteerinä lasten määrää.¹¹³ Talon asukasluetteloiden mukaan talossa asui runsaasti leskiä ja yksinäisiä äitejä. Merkittävä osa asukkaista oli ulko- tai sekatyöläisiä, vaikka koulutettujakin työläisiä joukosta löytyi.¹¹⁴ Talojen ongelmista, kuten ”liikakansoituksesta”, oltiin kaupungin taholla huolestuneita.¹¹⁵ Tilanteen hallitsemiseksi ryhdyttiin Helsingissä 1920-luvulla kokeilemaan muun muassa kotineuvontatoimintaa pyrkien näin korjaamaan vähävaraisten kotien sosiaalisia ongelmia.¹¹⁶

1920-luvulla Vallilaan ruvettiin rakentamaan myös niin sanottuja suurpihakortteita. Puhtaimmillaan suurpihakortteli toteutui Kone ja Silta Oy:n työväenasuntojen korttelissa Vallilassa. Korttelipiha toimi asukkaiden yhteisenä puolijulkisena tilana ja asunnon laajennuksena. Piha korosti myös asukkaiden ja vierailijoiden välistä eroa ja rajasi ei-asukkaat ulkopuolelle.¹¹⁷ Tämä pihan yksityisyys ja asukkaiden omanarvontunto korostuivat myös

113 Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1919, s. 32–33 (I. Kaupunginvaltuusto) ja 308 (XII. Sosiaalilautakunta); Helsingin kaupungin kunnalliskalenteri 1919, s. 239 (Sosiaalilautakunta). Etusija niille, jotka eivät nauttineet vaivaisapua ja jotka ilman omaa syytään olivat joutuneet muuttamaan edellisestä asunnosta tai asuivat epätydyttävässä asunnossa.

114 Kortteli 558, Somerontie 4–18. Fol. 5093–5108 (1919) ja Fol. 4402–4407 (1924). Helsingfors stads Mantals- och Uppbördsängd för år 1919 ja 1924, HKA.

115 Salmela-Järvinen 1966, s. 97.

116 Johtokunta 22.4.1926, liite §3: Painettu: N:o 5 Helsingin kaupunginvaltuusto 1925 Komitean mietintö kotiterveydenhoidon ja kotitalouden opeuksen järjestämisestä, kirjoittanut Lydia Saarikivi. Pöytäkirjat johtokunta 1926, Ca:58. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA; emännöitsijän toimesta myös Salmela-Järvinen 1966, s. 97: ”Niitä [haittoja] koetettiin lievittää palkkaamalla emännöitsijä, jonka tehtäväksi tuli neuvoa perheenäitejä noiden mahdottomien asuntojensa hoitamisessa ja pitää yllä askartelu- ja viihdytyskerhoja lapsille ja nuorisolle.”

117 Saarikangas 2002, s. 175–177.

toisessa Sturenkadulla sijaitsevassa suurpihakorttelissa, vuonna 1923 valmistuneessa asunto-osuuskunta Nelikulmassa (vuoteen 1934 asti Asunto-osuuskunta Vallila rl.). Pihan lapset tiedostivat, että he kuuluivat hieman parempaan luokkaan kuin kunnallisten työväenasuntojen lapset. Niin sanotut Kuntsit nähtiin pelottavana paikkana, jonne ei mielellään menty. Ystävät saatiin pihapiiristä ja kanssakäyminen määräytyi asuinpaikan mukaan. Osuuskunta-asuminen toi vakautta, ja talon asukkaat koostuivat koulutetuista, ammattitaitoisista työläisistä.¹¹⁸ Kuntseista puhuttaessa esiin nousee kysymys maineen ja kokemuksen välisestä ristiriidasta. Nostalgisesti värittyneissä lapsuusmuistoissa Kuntsit ovat lasten paratiisi, jossa riitti leikkitovereita, luontoa ja virikkeitä. Toisaalta aikakauden julkisuudessa Kunnalliset työväenasunnot viittasivat huonoon elämään ja kaupunkilaisten ”pohjasakkaan”.¹¹⁹

Lapset erottelivat toisensa asuinpaikan mukaan, ja eri kaupunginosien tai asuinalueiden välillä käytiin rajujakin joukkotappeluita, joissa saattoi olla mukana jopa revolvereita.¹²⁰ Erottelun välineenä toimi erityisesti asuminen puu- tai kivitalossa.¹²¹ Hermannin säilyi tutkimusjakson ajan tiiviisti rakennettuna puutaloalueena, kun taas sisällissodan molemmin puolin rakennettu Vallila koostui suurista kivisistä umpikortteleista ja puutaloalueista. Asuinpaikka kaupunginosan sisälläkin oli monelle oppilaalle statusta määrittävä asia. Erottelu oli kivi- ja puutaloja monisyisempää: heikommin varusteltujen ”Punakuntsien” pojille ”rapattujen Kuntsien” pojat olivat porvareita, koska näillä oli sisävessat. Helsingin koillislaidan asumista tutkineen Anna-Maria Åströmin

118 Ilmolahti 2003, s. 28–29; 52.

119 Kirsi Saarikangas on kirjoittanut samankaltaisesta vastakkainasettelusta pohtiessaan 1960-luvun lähiöitä: lähiöiden saama kritiikki ei täsmää asukkaiden muistojen kanssa. Saarikangas 2006, s. 203–207.

120 Eino Johan Hämäläinen, s. 10–11. Oy Yleisradio Ab, Stadihaastattelut I: I–II, HKA. Tappeluita on kerrottu käytäneen myös Hermannin ja Sörkan poikien välillä, ja vankilan vartijat saattoivat joutua poikia erottamaan poliisin avuksi. Jarl Eugen Malmsten, Nauha IV (1), s. 7–8. Oy Yleisradio Ab, Stadihaastattelut I: I–II, HKA.

121 TMT CXC:729 (Viljo Vuohula), s. 12, TA. Katso myös Nyberg et. al. 1989, s. 35.

mukaan kaupunginosa on liian suuri yksikkö identifioitumisen kohteeksi, joten sellaisina toimivat kortteli, vuokratalo tai oma talo.¹²²

Työläisten asumiseen ja jopa työväkeen luokkaryhmänä on totuttu liittämään termi yhteisöllisyys. Käsitteen työväenyhteisö alle luettu väki oli kuitenkin hyvin heterogeenista, kuten edellä olevat esimerkit osoittavat, ja yhteisöllisyys jaettiin pienempien yksiköiden kuin kaupunginosan kanssa. Joanna Bourken mukaan menneisyyttä romantisoidaan korostamalla yhteisöllisyyttä erityisesti lapsuusmuistoissa. Sanaan työväenyhteisö sisältyy Bourken sekä taaksepäin katsovaa romanttisuutta että eteenpäin suuntautuvaa sosialismia.¹²³

Myös Jane Thompson on kirjoittanut yhteisön käsitteen ongelmallisuudesta: yhteisö on nähty jopa luokan synonyyminä puhuttaessa työväestöstä. On puhuttu yhteisöllisestä hengestä, joka syntyi solidaarisuudesta, yhteisistä intresseistä, ongelmista ja toimeentulostrategioista. Thompson kritisoi yhteisöllisyyssmyyttiä korostaen Bourken tavoin yksilöiden välisiä eroja ja varoittaa tekemästä stereotyyppisiä yleistyksiä työväenyhteisöistä. Työväestön elämästä ei välttämättä tehnyt yhteisöllistä vain se tosiseikka, että työläiset joutuivat olosuhteiden pakosta asumaan lähemmäksi, ahtaasti ja vailla yksityistä tilaa.¹²⁴ Kuitenkin voidaan olettaa, että Sörnäisissä asuvista ihmisistä suuri osa jakoi jonkinlaisen yhteisen kokemuksen, jonka synnytti kuuluminen tavalla tai toisella ”työtätekevään luokkaan”, ja jota yhdisti ja erotti muista muun muassa pukeutuminen, elämäntapa ja joiltain osin myös ajatusmaailma ja aate.¹²⁵

Poliittisesti laitakaupunki, etenkin Vallila ja Hermanni, tunnettiin ”punaisena”. Sisällissodan jälkeen jakautuneen työväenliikkeen jyrkempi linja saikin Pitkäsillan pohjoispuolella kannatusta esimerkiksi kunnallisvaaleissa. Vuonna 1920 järjestetyissä

122 Åström 1999, s. 115.

123 Bourke 1994, s. 136.

124 Thompson 2000, s. 67.

125 Yhteisöllisyydestä ks. mm. Haavikko – Hämäläinen 1993, s. 151–152.

toisissa yleisissä ja yhtäläisissä kunnallisvaaleissa sosialidemokraattisen puolueen ”vasemmistolista” ja ”oikeistolista” saivat lähes yhtä paljon ääniä.¹²⁶ Tässä kohtaa on myös huomioitava, että osa alueen potentiaalisista äänestäjistä oli valtiorikostuomion saatuaan ilman äänioikeutta. Vuoden 1924 kunnallisvaaleissa vasemman suunnan kannatus suhteessa sosiaalidemokraatteihin oli Pitkäsillan pohjoispuolisilla alueilla kasvanut, ja he saivat sosiaalidemokraatteja enemmän ääniä muun muassa Sörnäisissä, Vallilassa, Alppilassa ja Hermannissa.¹²⁷

Alueella ei sosiaalidemokraateilla ollut 1920-luvulla juuri lainkaan näkyvää toimintaa johtuen voimakkaasta Sörnäisten työväenyhdistyksestä, joka oli työväenliikkeen vasemman siiven käsissä.¹²⁸ Sosiaalidemokraattien ensimmäinen yritys saada yhdistystoimintaa omiin käsiinsä alueella oli Sörnäisten toveri-

126 Tuomisto 1977, s. 10. Vasemmistoryhmä voitti oikeistosiiven ainakin Sörnäisten sataman ja Harjun tienoilla, Vallilassa sekä joillakin Kallion äänestysalueilla. Hermannissa SDP:n oikeistosiipi voitti niukalla seitsemän prosentin erolla, Pasilassa ja Eläintarhassa lähes kahdenkymmenen ja Alppilassa parin prosentin erolla. Vuoden 1920 vaalitulosto, taulukko 365. Kaupunginvaltuutettujen vaalista helmikuun 25 ja 26 p:nä 1920 annetut hyväksytyt vaaliliput, ryhmitettyinä puolueittain ja äänestysalueittain, s. 490.

127 Vasemmistososialistit keräsivät eniten ääniä Harjun, Sörnäisten sataman ja lähes koko Kallion alueella ja voittivat selkein prosenttein myös Alppilan, Vallilan, Hermannin sekä Kumpulän ja Arabian piireissä. Sosiaalidemokraatit selviytyivät voittajiksi Pitkäsillan pohjoispuolella Hakaniemessä, Käpylässä, kahdessa Kallion piirissä sekä Pasilassa ja Eläintarhassa, jossa ero oli sosiaalidemokraattien hyväksi noin kuusi prosenttia. Vuoden 1925 vaalitulosto, taulukko 285: Kaupunginvaltuutettujen vaaleissa joulukuun 4 ja 5 p:nä 1924 annetut hyväksytyt vaaliliput, ryhmitettyinä puolueittain ja äänestysalueittain, s. 313. Vaaliagitaatiosta ks. esim. Sörkän kommunistikaarti. Sörnäisten Sos. dem. Nuoris-osasto ”Nuorten toivo” 1921–22 II. Sörnäisten Sos. dem. Nuoris-osasto, 362.84, TA.

128 Sörnäisten työväenyhdistys muuttui vuonna 1921 taloudelliseksi yhtymäksi, jolla ei ollut henkilöjäseniä vaan jäseniä saattoivat olla osastot, seurat ja yhdistykset. Jäsenet siirrettiin alaosastoihin. Yhdistys ei tunnustanut jäsenikseen muita kuin Suomen Sosialistiseen työväenpuolueeseen kuuluvia jäseniä. Sörnäisten työväenyhdistyksen johtokunnan kokous 26.1.1921 § 4 ja § 8. Pöytäkirjoja 1915–1926, kansio 4. Sörnäisten työväenyhdistyksen arkisto, 363.2, TA.

seuran (myöhemmin Vallilan sosialidemokraattinen työväenyhdistys) perustaminen Sörnäisten työväenyhdistyksen jäsenosastoksi vuonna 1927. Tavoitteena oli ohjailta yhdistyksen ajatussuuntaa ”socialidemokraattisempaan suuntaan”.¹²⁹ Sörnäisten työväenyhdistyksen tultua 1930-luvun alussa lakkautetuksi jäi Vallilan sosialidemokraattinen työväenyhdistys laitakaupungin ainoaksi lailliseksi toimijaksi. Sekin oli 1930-luvulla Tero Tuomiston mukaan enemmän SDP:n vasemmiston linjoilla, ja yhdistykseen liittyi myös kommunistisia jäseniä.¹³⁰

Keitä olivat helsinkiläisopettajat?

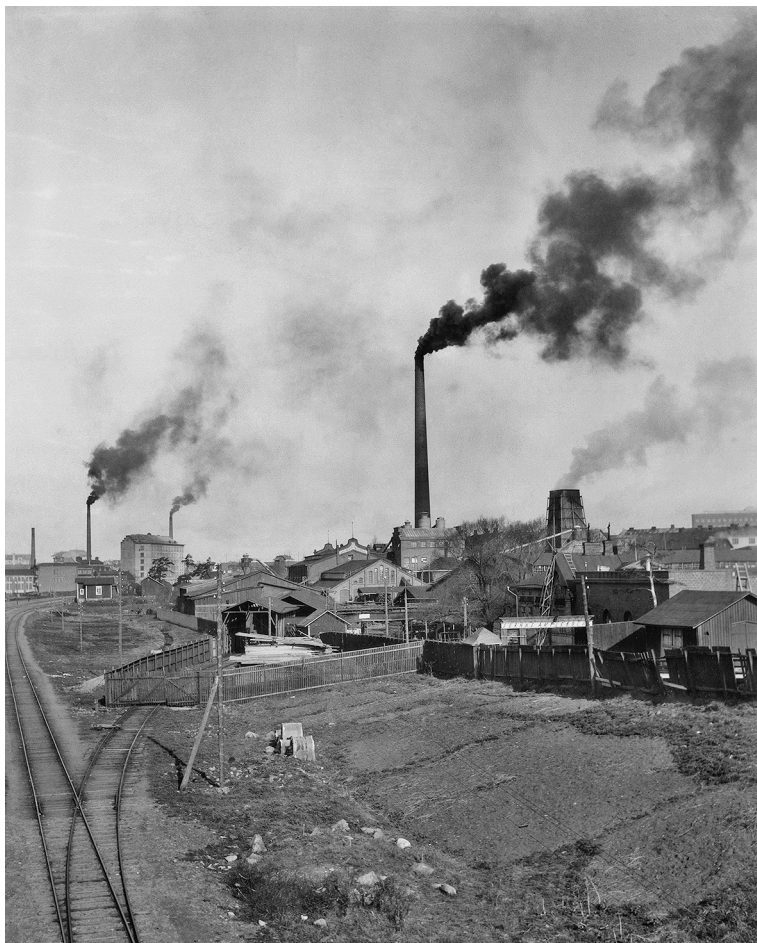
Helsingissä suomenkielisissä kansakouluissa toimi tutkimusjakson alussa, lukuvuonna 1917–1918, 299 opettajaa (vakinaisia 208), joista yli kaksi kolmasosaa oli naisia.¹³¹ Opettajamäärä ja sukupuolijakauma pysyivät suurin piirtein samana koko tutkimusjakson ajan.¹³² Rahvaalle tarkoitetun kansakoululaitoksen opettajia on yleisesti Euroopassa pidetty ”semiprofessiona”. Työn vähäinen autonomia ja opettajiston kiinteä yhteys valtioiden koulutusjärjestelmiin pitivät sen epäitsenäisenä. Valtiollinen opettajakoulutus kehittyi Euroopassa 1800-luvulla nostaen opettajat käsityöläismäisistä koulumestareista arvostettuun yhteiskunnalliseen asemaan. Monesti vaatimattomista oloista tulleet opettajat alkoivat tavoitella keskiluokkaista asemaa ja habitusta. Samalla he

129 Neuvottelukokous Sörnäisten TY:n talolla 23.5.1927 § 2 sekä Pöytäkirja perustavasta kokouksesta 27.5.27 § 3, 7 ja 9. Sörnäisten Sos. dem. Toveriseuran pöytäkirjoja (Vallila) 1927/V27–197/V30. Vallilan sos. dem. ty 1, 363.2, TA; Tuomisto 1977, s. 11.

130 Tuomisto 1977, s. 24–25. Jännitteinen ilmapiiri näkyi yhdistyksen sisällä. Radikaaleimpien suhtautuminen yhdistykseen ja sen luotsaajiin Välläriin ja Puskaan oli halveksivaa, ja heitä kuvattiin luopioina ja ”opportunistijohdattajina”. Katso esim. Kosonen 1932, s. 150–153, 188.

131 Helsingin kaupungin tilasto VI: Opetuslaitokset. 2. 1917–1918. Helsingin kaupungin tilastokonttori, Helsinki 1920, s. 17.

132 Ks. esim. Helsingin kaupungin tilasto VI: Opetuslaitokset. 8 1930–33. Helsingin kaupungin tilastokonttori, Helsinki 1935, s. 13.

Kiskot vievät Sörnäisten paheellisen maineen syntysijoille, satamaan. Sörnäisten satamarataa kuvattuna Vallilan suunnasta, nykyiseltä Teollisuuskadulta 1930-luvun taitteessa. Sörnäinen oli tehtaanpiippujen ja savun värittäjä kaupunginosa. Kuva: Sakari Pälsi / Helsingin kaupunginmuseo.

kuitenkin olivat jatkuvassa kosketuksessa kansaan, ja tämä teki opettajanammattista poliittisesti herkän. Opettajat rekrytoitiin integroimaan massoja poliittiseen ja sosiaaliseen järjestykseen, mutta taloudellisesti heikossa asemassa olevat, työn kautta rahvaan kanssa kosketuksissa olevat opettajat olivat myös potentiaalisia järjestyksen rikkoojia ja näin eliitille vaarallisia. Esimerkiksi Ranskassa opettajat olivat kolmannen tasavallan (1870–1940) aikana identifioituneet enemmän uudistajaksi kuin järjestyksen säilyttäjiksi. Myös Venäjällä opettajia pidettiin poliittisena riskitekijänä tsaarinvallan loppuun saakka.¹³³ Saksassa Wilhelm II kehotti opettajia vuonna 1880 taistelemaan kouluissa sosialismia ja sosiaalidemokratiaa vastaan. Vaikka opettajat olivat patriottisia, he kuitenkin vastustivat pyyntöä peläten etäännyvänsä työväenluokkaisista perheistä.¹³⁴

Valtiolla on ollut tarve kontrolloida ja valvoa opettajistoa. Helsingissä 1800-luvun lopulla vaikuttanut konservatiivinen kansakouluntarkastaja Viktor Öhberg pelkäsi nuorten opettajien uudistushalua ja uusia aatteita yrittäen 1890-luvulla erottaa Työmies-lehteä toimittavan opettaja Adam Karvosen. Öhberg painotti etenkin koulukirjojen merkitystä opettajia enemmän. Marjaana Niemen mukaan näin erityisesti siksi, että niitä oli helppompaa valvoa kuin potentiaalisesti uudistushenkisiä opettajia.¹³⁵

Keskeisinä kansakoulunopettajia määrittävinä tekijöinä voidaan pitää heidän yhteiskunnallista taustaansa, ammatillista asemaansa sekä etenkin heidän saamansa voimakkaan sosiaalistavaa seminaarikoulusta. Esimerkiksi sosiaalidemokraattisesti ajattelevat kansakoulunopettajat pitivät syynä opettajien ”vanhoillisuuteen” kansakoulunopettajaseminaareja, joissa ei suvaittu itsenäistä ajattelua.¹³⁶ Koulutus ja sen myötä saatu henkinen pää-

133 Seregny, 2001, s. 365–374.

134 Lamberti 1989; Seregny 2001, s. 372–373.

135 Niemi 1992, s. 104–106.

136 Ks. Opettaja Luukon toisena päivänä pitämä alustus Opettajat ja työväki Sos.dem. Opettajaliiton perustavan kokouksen pöytäkirja 10–11.8.1917 § 19, s. 19. Työväenjärjestöjen asiakirjoja. VapSA 820, KA. Asiaa valottaa myös Työmieheissä vuonna 1904 julkaistu kirjoitus, jossa työläisissä kirjoitti

oma oli lähtökohtaisesti se, joka erotti opettajat kasvateistaan ja ”nosti” varsinkin miesten tapauksessa niukoista oloista tulleet opiskelijat keskiluokkaan. Sosiaalipsykologi Oili-Helena Ylijoki on kuvannut opiskelua prosessiksi, jossa opiskelija sosiaalistuu oppiaineensa moraalijärjestykseen ja omaksuu sen mallitarinan. Hän on kirjoittanut opiskelusta identiteettiprojektina, jossa omaksutaan oppiaineen arvot, traditiot ja käyttäytymismallit. Opiskelun idea tiivistyy alalla valitsevassa moraalijärjestyksessä, jossa erotellaan hyvä ja paha: mihin tulee pyrkiä ja mitä välttää. Opiskellessaan opiskelija sosiaalistuu kulttuuriin omaksumalla oppiaineen kollektiivisen mallitarinan ja yhdistämällä sen omaan identiteettiinsä.¹³⁷ Sari Aalto on väitöstutkimuksessa käsitellyt lääkärikoulutusta ammattiin kasvamisen tarvittavan hiljaisen tiedon näkökulmasta. Vaikka kyse on hyvin erilaisesta professionista, oli myös lääkärikoulutus tiivistä, ja tiiviissä opiskelijayhteisössä sosiaalistuttiin yhteiskunnallisesti tärkeään tehtävään osin hiljaisen tiedon välityksellä.¹³⁸ Opiskelijaseminaarien tiiviys oli alun perin hyvin konkreettista. Ensimmäisissä seminaareissa elettiin sisäoppilaitoksissa, ja niin opiskelu, vapaa-aika kuin harrastustoimintakin olivat tiukkaan valvottuja.

Kansakoululaitokselle oli asetettu suuria odotuksia ja sen ”palvelijat”, opettajat, olivat avainasemassa. Ei ollut yhdentekevää, mihin opettajakokelaat uskoivat, mitä harrastivat ja mihin pyrkivät. 1800-luvun loppupuolella hahmotellussa seminaarikasvatuksessa mallitarinan ja oppiaineeseen sosiaalistumisen merkitys oli erityisen vahva. Jo seminaariin pyrittäessä opettajaksi haluan oli todistettava olevansa nuhteeton kansalainen.¹³⁹ Opettajat

opettajien olevan ”oppineiden puolelta meitä (työväestöä) lähimpänä.” Työmies 14.3.1904.

137 Ylijoki 1998, passim.

138 Aalto 2016, passim.

139 Katso esim. Jyväskylän seminaarin hakuilmoitus vuodelta 1924. Pääsyehdoina olivat 17-vuoden ikä, ehtoollinen, terve ruumiinrakenne ja nuhteeton käytös sekä naisilla tyttökoulun tai keskikoulun ja miehillä ylemmän kansakoulun oppimäärä. Mukaan piti liittää maine- ja kastetodistus (vanhempien nimet ja ammatti mainittava) sekä lääkärintodistus. Johtaja Nestor

olivat monelta osin sisäistäneet seminaarissa opetetun mallitarinan opettajuudesta niin kokonaisvaltaisesti, että heidän ammatti-identiteettinsä ei kuulunut ajatusta työstä ja vapaa-ajasta. Kasvatajuus oli ympärivuorokautinen, kaikille elämäalueille ulottuva elämäntehtävä. Puhuttiin kutsumusopettajista, jotka omistautuivat täysin tehtävälleen isänmaan eheyttäjinä ja kansan kohottajina. Opettajan työ ei rajoittunut ainoastaan koulun seinien sisäpuolelle, vaan hänen tuli vaikuttaa positiivisesti ympäristöönsä – ei vain passiivisesti mallikelpoisella käytöksellä vaan myös aktiivisesti osallistuen. Eräässä kouluhallituksen lomakkeessa esitetyn määritelmän mukaan opettajan vaikutus ympäristöönsä oli ”kiihittävä” vasta, jos opettaja oli toiminnassaan osoittanut erityistä uhrautuvaisuutta ja aloitekykyä. Hyväksi vaikutus määriteltiin, jos opettaja oli aktiivisesti osallistuen vaikuttanut kohottavasti ympäristönsä elämään ja harrastuksiin. Jos opettaja oli vaikuttanut yhteisönsä elämään ja harrastuksiin vähemmässä määrin, oli arvosana tyydyttävä. Moitteettomasta käytöksestä sai tyydyttävän arvosanan, jos ei ollut muuten osallistunut ympäristönsä elämään. Kielteisenä vaikutusta pidettiin, jos opettajan käytös ”ei ole ollut tyydyttävää, luonteensa on riitaisa ja vaikutuksensa muuten moitittava”.¹⁴⁰ Viimeisestä kategoriassa mainittu riitaisuus on syytä nostaa esille. Opettajan tehtävä oli nimenomaan sovun ja sopuisan ilmapiirin edistäminen.

Koulujärjestelmän muotoilijat olivat yhtä mieltä siitä, että kansan kasvattajien oli noustava kansan parista, maaseudun talonpoikaisesta väestöstä. Ihanne koski erityisesti miesopettajia, jotka tulivat seminaariin lähinnä kansakoulupohjalta. Miesopettajan ideaalia heijastaa erään Vallilan kansakoulussa kirjoitetun juhla-kronikan kuvaus myöhemmin Kallion kansakoulun johtajana

Ojalan allekirjoittama ilmoitus Opettajain lehdessä 16/1924 (18.4.1924), s. 219.

140 Kouluhallituksen kansanopetusosasto Helsingissä 6.2.1939 no 1143. Tar kastajille lähetetyllä lomakkeella tutkittiin erilaisen pohjakoulutuksen saaneiden opettajien työn tuloksia koulussa ja ympäristössä. Kouluhallituksen kiertokirjeet 1939, Ec:38. HKA.

toimineesta opettaja K. H. Paasikalliosta, joka toimi koulutoimensa ohella maanviljelijänä:

Tuo Kalle mies on tosiaan / se lausuttakoon julki. / Ne jymähtelee palkit vaan, / kun lattiata kulki./ Hän kyntää pellot / kylvää suot / ei herraskaisna heilu. / Sen kertoo nyrkkit lujat nuot / on kansan mies hän reilu.¹⁴¹

Naisopettajat rekrytoituivat pitkään säätyläisperheistä. Uno Cygnaeuksen ajatuksen mukaan ylä- ja keskiluokkaisten naisten tuli täydentää kansan keskuudesta nousseita miesopettajia.¹⁴² Naiset miellettiin erityisesti pienten lasten kasvattajiksi. Niinpä kahdella ensimmäisellä luokalla eli alakoulussa opettajat olivat poikkeuksetta naisia. Miehet opettivat kansan lapsia yläkoulun poikaluokilla. Käytännössä miesopettajia ei riittänyt edes kaikille poikaluokille, joten naiset saattoivat opettaa myös yläkoulun seka- ja poikaluokkia. Miesopettajissa korostuu muistitiedossa fyysisyys: joko kielteisessä mielessä väkivallan ja kurituksen uhkana tai tyypillisemmin urheilullisuutena ja maskuliinisuu- tena, joita pojat ihailivat.¹⁴³

Sama jako päti muuallakin Euroopassa: miehet rekrytoitui- vat yleensä talonpoikaistosta, alemmasta keskiluokasta ja työ- väenluokasta. Ala alkoi naisistua 1800-luvun loppua kohden, ja 1900-luvun taitteessa jo 60–70 prosenttia opettajista oli naisia. Aatteelliseksi tekijäksi esitettiin naisten biologisia taipumuksia pienten lasten kasvattamiseen, mutta todellisuudessa kyse oli taloudellisista kysymyksistä: miehet alkoivat hakeutua paremmin palkattuihin töihin. Poikkeuksena oli Saksa, jossa palkat pysyivät parempina. Naiset tulivat yleensä pikkuvirkamiehistöön ja varak-

141 Pikkujouluisia 1911. Arkkiviisuja vuosikymmenien takaa rakkaasta van- hasta Vallilasta ja vähän muustakin Helsingin kansakoulumaailmasta (1) ja koulun opettajistoa koskevia kronikoita, Jd:1. Vallilan kansakoulun arkisto. HKA.

142 Katso esim. Ollila 1997, s. 124; Ollila 1998, s. 43–45, 58.

143 Vallilan kansakoulun historiaa varten kerätty muistitieto. Vallilan ala- asteen koululla.

kaiden talonpoikien joukosta, mutta Venäjällä – ja myös Suomen suuriruhtinaskunnassa – usein keskiluokasta, säätyläisistä ja virkamiehistöstä. Opettajan työ ei ollut naisille väliaikainen etappi ennen avioitumista, vaan he yleensä lähtivät luomaan koko elämän kestävää uraa.¹⁴⁴

Suomen opettajistosta suurin ryhmä oli taustaltaan maanomistavien talonpoikien ja pientilallisten lapsia, mikä ei agraarisessa maassa ole yllättävää.¹⁴⁵ Otos 1930-luvun taitteesta kertoo, että myös pääkaupungin opettajista suurin osa oli lähtöisin maaseudulta. *Suomen Opettajaliiton* arkistossa on säilynyt Helsingin osalta elämäkertamatrikkelia varten vuonna 1932 kerätyt 27 naisen ja 20 miehen tiedot.¹⁴⁶ Otoksen opettajat olivat syntyneet vuosien 1851–1903 välillä, valtaosa 1880- ja 1890-luvuilla. Suurin osa oli muualta Suomesta Helsinkiin muuttaneita, Helsingissä syntyneitä oli tässä ryhmässä hieman alle viidesosa.¹⁴⁷ Naisista suurempi osa oli lähtöisin kaupungeista, kun taas lähes kaikki otoksen miehet olivat kotoisin maaseudulta tai pieniltä paikkakunnilta. Lähes kolmasosa oli merkinnyt isänsä ammatiksi maan-

144 Seregny 2001, s. 368; 371–372. Myös Helsingissä naisopettajat jatkoivat lähes poikkeuksetta opettajantyötään avioitumisensa jälkeen. Avioliitot solmittiin usein kollegoiden kesken. Ks. esim. Ilmolahti 2001, s. 81.

145 Maaseudulla opettaja kuului yleensä paikkakunnan sivistyneistöön, kaupungissa taas sivistyneistön alimpaan ryhmään. Rinne 1989, s. 77–87, 193.

146 Kyseistä matrikkelia ei kuitenkaan koskaan julkaistu. Suomen Opettajaliiton arkistosta löytyy henkilötiedot opettajayhdistyksiin liittyneistä henkilöistä alkaen sukunimen alkukirjaimista Lei (aakkosten alkupään tiedot ovat kadonneet). Helsingiläisopettajia löytyy tästä aineistosta 47 (joista yhtä, vasta vuonna 1939 koulutyön aloittanutta miestä ei ole huomioitu). Tiedot on annettu 1930-luvun alussa (alkuvuodesta 1932). Vuonna 1930 Helsingin suomenkielisissä kansakouluissa opetti 245 opettajaa (Somerkivi 1977, taulukko sivulla 95), joten otos on lähes viidesosa kaikista opettajista. Elämäkertatietoja kansakoulunopettajista Lei-Ä 1932–61. Suomen Opettajaliiton arkisto, Tha.

147 Kahdeksan syntynyt Helsingissä, yksi Helsingin pitäjässä (isä oli vanginvartija, joten todennäköisesti syntynyt Hermannissa, joka tutkimusajan kohtana oli Helsinkiä). Elämäkertatietoja kansakoulunopettajista Lei-Ä 1932–61. Suomen Opettajaliiton arkisto, Tha.

viljelijä.¹⁴⁸ Muiden vanhempien ammatit vaihtelivat hovioikeudenpresidentistä vahtimestariin painottuen kuitenkin ylempään virkamiehistöön, kauppiaskuntaan ja kirkonmiehiin.¹⁴⁹ Opettajat pysyivät Helsingin kouluissa yleensä koko uransa ajan, ja 1920- ja 1930-luvuilla opettajina oli paljon 1880- ja 1890-luvuilla syntynyttä ikäpolvea. Myös seuraavan sukupolven opettajat rekrytoituivat pääosin maaseudulta. Alkuvuonna 1919 suomenkielisisissä opettajankoulutusseminaareissa opiskelevista suurin ryhmä oli pientilallisten lapsia.¹⁵⁰ Kansakoulunopettajat olivat teollistumisen ja sen mukanaan tuoman kaupunkirakenteen muuttumisen ja kaupunkien kasvun mukanaan tuoma uusi valkokaulustyöläisten joukko. Heidätkin tuli sijoittaa kaupunkiväestön hierarkiaan, eikä sijoitus ollut aina yksiselitteinen. Keskiluokkakin alkoi olla laaja käsite ja kansakoulunopettajat sijoittuivat yleensä sen alimmille portaille.

Toisaalta kansakoulunopettajat pyrkivät esimerkiksi pukeutumisellaan ja elintavoillaan erottautumaan ruumiillista työtä tekevästä väestöstä. Seminaarikoulutuksessa oleellista oli koulutuksen avulla hankittu arvovalta, joka ei perustunut niinkään fyysiseen ylivoimaan vaan symboliseen valtaan. Symbolinen vallankäyttö perustuu opetettaviin nähden ylivertaiseen asemaan suhteessa kieleen, kulttuuriin, makuun ja tyyliin. Opettajien oli opetettava oppilailleen kokonainen uusi elämäntapa, josta juontuu mallikan-

148 Maanviljelijä 12, pienviljelijä 1, talollinen 1. Elämäkertatietoja kansakoulunopettajista Lei-Ä 1932–61. Suomen Opettajaliiton arkisto, Tha.

149 Isien ammatti: hautakivitehtailija, hovioikeudenpresidentti, kansakoulunopettaja, kauppias (2), kaupunginkamreeri, kirjaltaja, kirkonpalvelija, lampuot, lehtori, lukkari, maanmittausinsinööri, maanviljelijä (12), makkara-tehtailija, merikapteeni (2), nimismies, pankinjohtaja, pastori, puuseppä, rakennusmestari (2), rautatieläinen, rovasti, räätälimestari (2), senaatin-kirjuri, suntio, tullivirkailija, vahtimestari (2), vaihdemies, vanginvartija, virkatalojentarkastaja/agronomi, ei tietoa (2). Elämäkertatietoja kansakoulunopettajista Lei-Ä 1932–61. Suomen Opettajaliiton arkisto, Tha.

150 Opiskelijoita yhteensä 660, joista pientilallisten lapsia 279, pikkuliikkeen harjoittajien ja palvelusväen lapsia 149, virkamiesten 48, työväen 60 ja torppareiden ja maantyöläisten lapsia 124. SVT X: 50–52 Kansanopetus 1918–1921, taulu II Kansakoulunopettajaseminaarit helmik. 1 p:nä 1919, s. 4–5.

salaisuuden käsite. Opettajien oli omalla käytöksellään ja elämälään esitettävä kansalaisille oikeanlainen toiminnan ja käyttäytymisen kokonaisuus ja malli.¹⁵¹ Pierre Bourdieu on painottanut koulutuksen avulla hankittua kulttuurista ja kielellistä pääomaa erottautumisen keinona. Bourdieun mukaan koulutus uusintaa luokkaeroja.¹⁵² Täysin valtiolliset opettajankoulutuslaitokset eivät Bourdieun erityisesti akateemiseen koulutukseen viittaavaa teoriaa täyttäneet: seminaarikoulutukseen haluttiin nimenomaan maalta kotoisin olevia, joissain tapauksessa jopa työläistäustaisia nuoria, jotka koulutuksella muokattiin kansan kasvattajiksi.

Seminaarikoulutukseen tiukan seulan läpi valitut nuoret opetettiin kokonaisvaltaisessa ja kontrolloivassa opetusprosessissa käyttämään hankkimaansa arvovaltaa. Vanhimmat opettajaseminaarit olivat internaattipohjaisia ja uudemmatkin tarkoin valvottuja. Osin tästä syystä opiskelijajoukot kasvoivat tiiviiksi kollegiaalisiksi yhteisöiksi, jotka pitivät yllä kontakteja vielä valmistuttuaankin.¹⁵³ Jukka Rantala on tutkinut erään vuosikurssin yhtenäisyyttä opettajien pitämän kiertokirjan avulla. Opettajalta toiselle kiertäneessä kirjassa puhuttiin avoimestikin opettajatyön hankaluuksista.¹⁵⁴ Vaikka opettajanammattia ei aina ole tutkimuksessa ymmärretty professionaalisuudeksi, täyttivät seminaarikoulutetut kansakoulunopettajatkin monessa kohtaa profession tunnusmer-

151 Rinne 1986, s. 7–10; 78–79. Katso myös Kivinen – Rinne 1994, passim. Kivinen ja Rinne ovat todenneet, että mallikansalaisuuden ihannetyypissä korostuivat 1920-luvulle saakka uskollisuus, ahkeruus, nuhteettomuus, kaikinpuolinen terveys ja sääntillisuus, 1920-luvulta 1950-luvulle puhdasmaisuus, normaalius, terveys ja musikaalisuus. Hyvämaineisuuden korostaminen liittyi nimenomaan vuoden 1918 tapahtumiin. Kivinen – Rinne 1994, s. 93. Mallikansalaisuudesta myös mm. Rantala 2000, s. 313–314.

152 Ks. Bourdieu – Passeron 1977 (1970). Bourdieun klassisen teorian mukaan yhteiskunnan eri kentillä tavoitellaan arvokasta pääomaa ja erottautua muista kentillä olevista tai sinne pyrkivistä. Ihmiset erottaa muista kasvatuksen ja koulutuksen avulla hankittu habitus, ks. Bourdieu 1984 (1979).

153 Esimerkiksi keväällä 1919 Opettajain lehdessä ilmoitettiin vilkkaasti tulevasta Helsingin kansakoulukokouksen yhteydessä järjestettävistä tapaamisista. Katso ilmoitukset Opettajain lehti 17–22 /1919. Ks. myös Aalto 2016.

154 Rantala 2005, passim.

kit. Professiotutkimuksessa korostetaan ammattikunnan yhteistä arvopohjaa,¹⁵⁵ joka opettajilla oli erittäin vahva. Vaikka harvalla oli akateeminen loppututkinto, seminaarissa saatu tieto ja tietoisuus yhteisestä kutsumuksesta kansan nostamiseksi oli yhdistävä tekijä. Opettajat myös pyrkivät määrittelemään eettisen työkoostiston ja toimintaperiaatteet sekä valvomaan ja erityisesti nostamaan ammattikuntansa yhteiskunnallista asemaa. Opettajayhdistys kehittyi 1900-luvun kuluessa vahvaksi ammattikunnan etujen ajajaksi.

Opettajien tunneyhteisön keskeinen, valtion seminaarikoulutuksen avulla kanavoima tunnehallinnon väline oli koulutuksessa rakentunut mallitarina. Yhteisön mallitarina määrittelee mikä on hyvää ja pahaa ja välittää yhteisön arvoja sekä kiteyttää paikallisen kulttuurin moraalijärjestyksen. Opettajien mallitarinan voidaan nähdä muodostuneen erityisesti seminaareissa, jossa he sosiaalistuivat siellä rakennettuun moraalijärjestykseen ja omaksuivat oman heimonsa mallitarinan. Suurin osa tulevista opettajista siirtyi opiskelemaan seminaareihin kansa- tai keskikoulupohjalta. Seminaarista valmistuttiin usein noin 22-vuotiaana,¹⁵⁶ joten voimakas, yleensä nelivuotinen seminaarikasvatus saatiin herkkänä ja otollisena ikä kautena. Seminaarissa opettajat valmistettiin tulevaan työhönsä kansan nostattajina. Seminaarikasvatus oli myös voimakkaan sukupuolittavaa. Vanhoissa Jyväskylän ja Sortavalan seminaareissa, jotka olivat internaattipohjaisia, naisia ja miehiä koulutettiin pitkään täysin erillisissä osastoissa. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen ruvettiin keskustelemaan opettajankoulutuksen uudistamisesta. Asiaa selvittämään asetettiin vuonna 1919 komitea, jonka puheenjohtaja oli seminaarijohtajanakin toiminut Kaarlo Franssila.¹⁵⁷ Seminaarikomitean mietinnössä opettajankoulutuksen tavoitteiksi määriteltiin edelleen kristillissiveellisen maailmankäsityksen muodostaminen ja ammattiin liittyvien tietojen ja taitojen antaminen. Puolet opet-

155 Ks. professioista esim. Konttinen 1991.

156 Helsingin otoksessa yleisesti valmistettu 22-vuotiaana. Joillakin on taustalla pohjaopintoja, ja seminaarista on valmistettu hieman vanhempana.

157 Halila 1950, s. 283–284.

tajista tuli komitean mukaan valmistaa kansakoulu- ja loput keskikoulu- ja ylioppilaspohjalta.¹⁵⁸

Seminaareihin otettiin ylioppilaita hospitanteiksi, jotka suorittivat kansakoulunopettajan pätevyyden vuodessa. Yleisesti pelättiin, että ylioppilaat olivat vieraantuneet liikaa kansasta eivätkä näin sopineet kansan valistajiksi. Ylioppilasmäärän kasvun ja opettajapulan myötä perustettiin kuitenkin tilapäinen yksivuotinen ylioppilasseminaari Helsinkiin jo syksyllä 1917 ja Jyväskylään vuonna 1923. Ylioppilaista valmistuneiden kansakoulunopettajien määrä kohosi nopeasti ollen korkeimmillaan vuonna 1923, jolloin osuus oli 50 prosenttia kaikista valmistuneista. Itsenäisyyden alusta vuoteen 1932 valmistui kansakoulunopettajiksi 1700 oppikoulua käynnyttä eli noin 30 prosenttia kaikista valmistuneista.¹⁵⁹ Ylioppilaspohjainen opettajankoulutus vakinaistettiin vuonna 1934, kun Jyväskylän seminaari muutettiin kasvatustieteelliseksi korkeakouluksi. ”Herrasmiesopettajien” pelon lisäksi korkeakoulutuksen vastustuksen syynä oli varmasti se, että koulutuksessa haluttiin säilyttää sen sosiaalistava puoli, ja pitkä ja suljettu seminaarikasvatus oli tässä mielessä tehokkaampaa kuin vapaampi yliopistoelämä. Eräs helsinkiläisnuorukainen ja opettajan poika saikin kehotuksen mennä Helsingin ylioppilasseminaarin sijaan Jyväskylään, jossa tämä pääsisi osalliseksi ”seminaarin hengestä”.¹⁶⁰

Edellä mainitusta helsinkiläisten kansakoulunopettajien joukosta (47 opettajaa) seminaariin oli suunnistanut kansakoulupohjalta 15 henkilöä, joista yksi luki itsensä myöhemmin ylioppilaaksi. Keski- tai oppikoulua oli käynyt ennen seminaaria 16 opettajaa, maanviljelyskoulua yksi ja seminaarin valmistavaa koulua yksi opettaja. Ylioppilaspohjalta opettajakoulutuksen hankkineita oli tässä otoksessa 12. Kahden koulutustaustasta ennen seminaaria ei ole tietoa. Suurin osa opettajista oli käynyt

158 Rinne 1973, s. 117.

159 Halila 1950, s. 295–296; Rinne 1973, s. 116–117.

160 Hengen noutaminen, kirjoittanut Eero Salola. Jyskyjen seminaari. Jyväskylän seminaarin satavuotismuisto. Osakeyhtiö Valistus, Helsinki 1960, s. 220–225.

jompaakumpaa suurista kaksoisseminaareista: 18 oli valmistunut Jyväskylän opettajaseminaarista ja yhdeksän Sortavalan seminaarista. Heinolan naisseminaarista valmistuneita oli kuusi, samoin Rauman miesseminaarista.¹⁶¹ Raahan naisseminaarista ja Kajaanin miesseminaarista valmistuneita oli molemmista kaksi. Yksi opettajista oli valmistunut Tammisaaren ruotsinkielisestä seminaarista. Helsingin ylioppilaspohjaiselta seminaarikursilta oli opettajanpätevyyden saanut kaksi opettajaa ja yksi käsityönopeettaja oli valmistunut Helsingin käsityökoulun opettajaosastolta. Valtaosa opettajista jatkoi opiskelua vielä seminaarin jälkeen osallistuen muun muassa kansakoulunopettajien yliopistollisille jatkokursseille.¹⁶² Helsinkiläisopettajat pyrkivät kehittämään ammattitaitoaan osallistuen muun muassa Helsingin yliopistossa vuosittain järjestettävälle kansakoulunopettajien lomakursseille, joita oli alettu järjestää 1890-luvun lopulla. Vuonna 1913 Mikael Soininen julkaisi ohjeet kansakoulunopettajien jatkotutkintojen suorittamisesta ja oppimääristä. Tutkintoon kuuluivat pakollisena kasvatustieteiden ja opetusoppi ja kaksi muuta ainetta. Kursseihin kuului yliopistollisiin arvosanoihin sisältyviä kurseja, mutta niitä ei kuitenkaan luettu suorituksiksi yliopistollisiin arvosanoihin.¹⁶³ Helsinkiläisopettajien jatkokouluttautuminen muuttui järjestäytyneemmäksi, kun vuonna 1928 perustettiin kansakoulunopettajien jatko-opintoyhdistys.¹⁶⁴

161 Rauman seminaarista valmistuneista kaksi oli naisia [Sydänheimo ja Maleva], jotka olivat ylioppilaina ”hospiteeranneet”. Hospitanteilla tarkoitettiin ylioppilaita, jotka saivat opettajanpätevyyden vuoden opinnoilla. Naiset saattoivat ”hospiteerata” myös miesseminaareissa. Helsingin otoksessa näitä hospiteeraneita oli ainakin viisi: Anni Lilja (Jyväskylä 1903), Signe Masalin (Heinola 1903), Hugo Vakkilainen (Kajaani 1920) ja Hilja Maleva (Rauma 1911) ja Edith Sydänheimo (Rauma 1911).

162 Helsinkiläisopettajien tiedot. Elämäkertatietoja kansakoulunopettajista Lei-Ä 1932–61. Suomen Opettajaliiton arkisto, Tha.

163 Pennanen 1997.

164 Halila 1950, s. 298. Yhdistyksen puuhämiehenä toimi helsinkiläisopettaja Niko Oksanen. Oksanen oli itse elävä esimerkki nuoren kansanopettajasukupolven koulutusinnostosta. Hän oli savolainen pienviljelijäin poika, joka suunnisti kansakoulupohjalta Kajaanin seminaariin valmistuen sieltä

Jyväskylän seminaarin nuoria opiskelijoita vuonna 1907. Sosiaalistuminen kansan opastamiseen ja keskiluokkaiseen elämäntapaan alkoi tarkoittaa säädellystä seminaarielämästä. Vuonna 1863 perustettu internaattipohjainen Jyväskylän seminaari oli maan ensimmäinen opettajankoulutuslaitos. Kuva: Museovirasto.

Ulkopuolinen katse

Se, miten opettajat kokivat työläisyhteisön ja sen asukkaat, liittyi paljolti heidän omaan taustaansa, asuinoloihinsa ja habitukseensa. Opettajat erottuivat työväen asuinalueilla liikkuvien joukosta pukeutumisellaan, mutta ero saattoi tuntua myös pienemmissä seikoissa, kuten ihmisen ominaishajussa, joka työn ja asuinolojen mukaan oli tarttunut muun muassa vaatteisiin. Opettajien työasu oli muodollinen. Miesopettajat pukeutuivat työssään tummaan pukuun ja valkoiseen kovakauluksiseen paitaan ja rusettiin tai kravattiin. Naisopettajien työasu oli nilkkapii-tuinen tumma hame ja vaalea pusero. Naisten asuun kuului usein myös hattu, miehillä taas knalli ja kävelykeppi, keväisin myös mahdollinen ylioppilaslakki.¹⁶⁵ Voidaan olettaa, että yleensä joko maaseudulla tai sillan eteläpuolen kulttuurikodeissa kasvaneilla opettajilla oli sillan yli tullessaan ennakkoajatuksia sekä kaupunkityöväestöstä että heidän asuinalueestaan. Innostusta ja halua laitakaupungin kovaosaisten lasten kasvattamiseen, mutta myös vastenmielisyyttä ja pelkoa tätä ihmisryhmää ja heidän elinympäristöään kohtaan. Köyhyyttä saatettiin myös romantisoida ja kokea kaupunkityöläiset viattomina olosuhteiden uhreina, jotka odottivat sivistäjäänsä ja auttajaansa päästäkseen parempiin elinolosuhteisiin – viattomuuteen perustuva mielikuva sai tosin kolhun sisällissotakevään myötä. Kaupungin jakautumista kahteen toisilleen vieraaseen saarekkeeseen ylläpitivät ihmisten ennakkoluulot. Asiaa on kuvannut osuvasti muun muassa sillan pohjoispuolella asunut Taimi Torvinen:

23-vuotiaana vuonna 1922. Hän toimi opettajana Helsingin kaupungin Bengtsärin koulukodissa vuodesta 1922 ja Helsingin kansakouluissa vuodesta 1929 alkaen. Oksanen itse suoritti jatko-opintona yliopistollisen arvosanan muun muassa kasvatus- ja opetusopissa, sosiologiassa ja kansanrunoudessa (laudatur), teoreettisessa filosofiassa (cum laude), kansantaloudessa, käytännöllisessä filosofiassa ja maantieteessä (approbatur) ja uskontotieteessä. Harrastuksikseen Oksanen mainitsi muun muassa heimoasian ja raittiuskasvatuksen. Niko Oksasen kortti, Opettajista kerätyt matrikkelitiedot. Suomen Opettajaliiton arkisto, Tha.

165 Ks. esim. Vallilan ala-asteen valokuvakokoelmat.

Pitkäsillan eteläpuolella asuvat ihmiset kuvittelivat liian oudoksi sillan pohjoispuolen asukkaat. Kallio ja Sörkka olivat Pitkäsillan huonolla puolella, jossa ihmiset olivat erilaisia kuin eteläpuolella ja jossa porvarin oli vaarallista liikkua – mukamas. Samanlaisia, suurelta osalta samalla tavalla ajattelevia, samoista asioista nauttivia he olivat. Mutta kaupunki näytti kyllä erilaiselta katseltuna sillan etelä- tai pohjoispuolelta – jotenkin raskaammalta se näytti pohjoispuolen silmissä.¹⁶⁶

Ruotsalaisen kansatieteilijän Jonas Frykmanin mukaan ihmisten tunteet voivat ylläpitää sosiaalista järjestystä. Se, mitä ihminen pitää epämiellyttävänä, on osa hänen identiteettiään, ja eroavaisuudet siinä, mitä eri ryhmät yhteiskunnassa pitävät vastenmielisenä, toimivat raja-aitoina sosiaalisten luokkien välillä. Tunteilla, jotka tuntuvat luonnollisilta ja vaistonvaraisilta, on vahva kulttuurinen taustansa.¹⁶⁷ Tunneyhteisöt jakavat yhteisen kokemuksen siitä, mikä koetaan luotaantyyöntävänä ja epämiellyttävänä – hajut, maut, tilat ja kohtaamiset koetaan eri tavoin taustasta riippuen. Puhtaan ja likaisen kategoriat ovat kulttuurisidonnaisia, ja puhtauden tavoittelu on samalla kaoottisuuden hallintaa. Liaksi määritellään kaikki epämääräinen, joka ei sovi mihinkään opittuun kategoriaan, ja näin myös epäjärjestys merkitsee epäpuhtautta.¹⁶⁸

Koulumaailmaan kuului sisäänrakennettuna pyrkimys puhtauteen, mutta ahtaissa työläiskodeissa ideaalin toteuttaminen oli usein vaikeaa. Tätä kysymystä valottaa Vaasankadulla kasvaneen Elvi Sinervon novelli ”Haju”, jossa suhtautuminen köyhyteen nousee raja-aidaksi kertojan ja tämän (oppi)koulutoverin välille. Ystävä istuu raikkaalta tuoksuvassa kouluhuoneessaan todeten, että vaikka on köyhä, ei tarvitse olla likainen. Kertojalle haju ei kuitenkaan tarkoita likaisuutta vaan todellisuutta, ”missä samassa huoneessa asuu ja nukkuu puoli tusinaa ihmistä, missä perheen-

166 Taimi 1999, s. 93.

167 Frykman 1979, s. 135.

168 Kuusi 2003, s. 37.

isä iltaisin heittää yltään likaiset ja hikiset työvaatteensa, missä talvella pestään ja kuivataan lasten vaatteita, missä lämpö on niin kallisarvoista, ettei sitä kannata heittää ikkunasta ulos.”¹⁶⁹ Monilla opettajilla oli tapana vieraila työläiskodeissa ja tutustua näin työläislasten todellisuuteen. Esimerkiksi Vallilan koulun opettaja Elli Pulkkinen kertoi päässeensä ”melko lähelle” oppilaittensa vanhempia vierailemalla heidän kotonaan säännöllisesti joka vuosi.¹⁷⁰

Opettajia voi verrata lähetyssaarnaajiin, joille kaupunkityöväestö oli vieras, sivistämistä kaipaava ihmisryhmä. Ainakin kaupunkityöväestöä tuntemattomat opettajat kokivat laitakaupungin ihmisten kohtaamisen astumisena vieraaseen maailmaan.¹⁷¹ Kirjailija ja opettaja Hilda Käkikoski kuvasi vuonna 1907 ensivierailuaan Pitkängän pohjoispuolelle seuraavasti: ”On omituista astua yhteiskunnan kellarikerroksiin. Josta vain on nähnyt myrkyllisiä höyryjä ikään kuin kaukaa ja kummallista on katsoa kasvoista kasvoihin noita kovaosaisia, ... tuntee, että he ovat ihmislapsia kuten muutkin.”¹⁷² Ulkopuolisuus on havaittavissa myös

169 Novelli ”Haju”. Sinervo 1937, s. 21–22. Katson, että Sinervon novelleja voi tietyllä varauksella pitää havainnointina aikakauden työläiskaupungin-osasta ja sen todellisuudesta.

170 Pulkista lainannut Huuskonen 1953, s. 124–125.

171 Ks. esim. Elättäjäkö vai kasvattaja, kirjoittanut Onni Silvennoinen. Kotilehti 2–3/1918, s. 36.; Kuva kahdesta kodista, kirjoittanut Kyösti Korpi. Kotilehti 4–5/1918, s. 66. Kertoja kuvaa vierailua likaisessa työläiskodissa. ”Toimitin tehtäväni ja kiiruhdin ulos – oli suuri helpoitus joutua taas raittiiseen ilmaan. – Hengitin syvästi – ja ajattelin niitä satoja tuhansia ihmisiä, joiden koti on samanlainen. – Mitä kaunista muistoa lapsille jää siitä kodista? – Mitä heistä on yhteiskunnassa kerran tuleva? – Minun oli vaikea olla siellä viisitoista minuuttia – ja heidän täytyy olla siellä kokonainen elämä”.

172 Hainari, Tilma (toim.): Hilda Käkikoski kirjeittensä ja kirjoitelmiansa valossa. Kustannusosakeyhtiö kirja, Helsinki 1913, s. 362–363 (13.7.1907). Lainaus osittain myös Uljas 2003, s. 154. Katso myös *ibid.*, s. 403–303 (1.5.1909): Käkikoskea oli pyydetty puhumaan vappuna Mäntymäelle Työväenliiton vapunviettoon. Käkikoski kertoi rakastavansa raskaan työn tekijöitä, mutta Mäntymäelle meno oli siitä huolimatta vaikeaa: ”...en rakasta mielenosoituskulkueita, ja ilkeältä tuntui ajatella, että minun piti puhua mäen toisella laidalla, sosialistien huutaessa toisella”.

tarinasta, jonka vastikään Kallion kansakouluun opettajaksi tullut Aatto Havulinna¹⁷³ kirjoitti kesällä 1917 kuvaten säälivästi, mutta samalla kategorisoivasti laitakaupungin poikaa, jonka huonot kotiolot olivat työntäneet kadulle ja jonka katu oli kasvattanut kovaksi:

Aaro on laitakaupungin lapsi, katujen kasvatti, pääkaupungin kaikkein kaukaisimmalta ja pimeimmältä kolkalta kotoisin. Sieltä, missä katulyhdyt vain hyvin vähän valaisevat, missä huoneiden porttikäytävissä on illoin satumaisen hämärää ja pihoilla peljättävän pimeää. Siellä laitakaupungilla on Aaron koti, josta vain toisinaan tuli ikkunasta tuikkaa, sillä siinä kodissa niin harvoin kukaan on kotona. ...¹⁷⁴

Kaupungin jakautuminen tarkoitti sitä, että eteläpuolen asukkaat harvoin edes vierailivat sillan pohjoispuolella, ja näin ennakkoluulot saivat kasvupohjaa. Pitkäsillan pohjoispuolella asunut kirjailija Helvi Hämäläinen on kirjoittanut alueen herättämästä epäluulosta ja vieraudesta.¹⁷⁵ Hänen ystävänsä tulivat vierailulle kuin seikkailulle. Hämäläinen kertoi erityisesti miesten olleen jopa peloissaan ”ikään kuin he olisivat tulleet rikollisten tai kadotettujen valtakuntaan. Sanonta ’Se asuu Pitkäsillan takana’ sisälsi epävarmuutta, uhkaa, joskus halveksuntaa, koska sitäkin köyhyys joissakuissa herättää.”¹⁷⁶ Sörnäisläisten pitäminen vaarallisena oli Hämäläisen mukaan poliittista pelkoa. Köyhyys koettiin pelottavaksi, samoin ”erittäin punaisena” tunnetut

173 Nimitetty virkaan Helsingissä 17.4.1917, valmistunut seminaarista vuonna 1905. Helsingin kaupungin tilasto VI: opetuslaitokset 3 1918–1919, s. 17.

174 Aaro (Pikakuva pääkaupungin oloista), kirjoittanut Aatto Havulinna. Opettajain lehti 28/1917 (17.8.1917), s. 317. Kaupunkityöväestön pojat olivat ryhmä, jonka kaikkein vakavimmin nähtiin uhkaavan yhteiskuntarauhaa. Katso esim. Kaarninen 2003, s. 218.

175 Helvi Hämäläinen. Nauha I (2), s. 22–23. Stadihaastattelut I: I–II, Oy Yleisradio Ab, HKA.

176 Haavikko ja Hämäläinen 1993, s. 182. Katso myös Gladh 1997, s. 175.

Vallilan ja Hermannin kaupunginosat.¹⁷⁷ Esimerkkinä erityisesti miesten tuntemasta pelosta Hämäläinen mainitsee kansakoululääkäri Armas Ruotsalaisen, joka tuli katsomaan hänen sairasta poikaansa:

... se lääkäri pelkäsi ... köyhiä ihmisiä, niinkuin ne olisivat olleet roistoja tai jotain. Pelkäsi hirveästi sitä Vallilaa, sitä pihaa ja käytävää ja sitä meidän asuntoa ja meitä. ... Se oli hyvin varovainen. Se katseli koko ajan miten hän menee ulos sieltä ja että kuinka täällä yleensä voi liikkua, että miten hän menee tuosta pihan lävitse ja hän osoitti sitä pelkoa aivan ilmeisesti.¹⁷⁸

Jos kansakoululääkäriin suhtautuminen oli Hämäläisen näemyksen mukaan näin torjuvaa, voidaan pohtia, miten muut kansakoulun piirissä toimineet suhtautuivat työväenasuma-alueilla työskentelyyn. Opettajatkin olivat taustaltaan ja kokemusmaailmaltaan etäisiä alueen jokapäiväisestä elämästä, eikä vierauden ja köyhyyden synnyttämää epäluuloa voinut todennäköisesti kokonaan karistaa harteiltaan. Toisaalta opettajille yhteisö saattoi tulla toisella tavalla tutuksi kuin lääkärille, joka vieraili pohjoispuolen kouluilla vain ajoittain.

Opettajaluetteloon 1907–1908 on kirjattu myös opettajien katuosoitteet, ja se osoittaa, että opettajat asuivat keskusta-alueella, hyvin monet Kruununhaassa.¹⁷⁹ Vuoden 1920 väestönlaskennan mukaan Kallion ja Sörnäisten alueella asui 70 kansakoulunopettajaa. Tämä oli noin viidesosa kaupungissa työskentelevästä vajaan 360 kansakoulunopettajasta (suomenkielisissä kouluissa 245 ja ruotsinkielisissä 113 opettajaa, lisäksi mahdollisesti eläköityneet tai muualla työskentelevät saattoivat käyttää nimitystä). Alueeseen laskettiin tosin esimerkiksi Siltasaari sekä

177 Helvi Hämäläinen. Nauha I (2), s. 26. Oy Yleisradio Ab, Stadihaastattelut I: I-II, HKA.

178 Helvi Hämäläinen. Nauha I (2), s. 25. Oy Yleisradio Ab, Stadihaastattelut I: I-II, HKA.

179 Opettajaluettelo 1907–1908, BbII:3. Opettajaluettelot painetut 1905–1960, BbII:1–57. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia. HKA.

Työläiskoti vuoden 1910 tienoilla. Vierautta eri tunneyhteisöjen välille loivat myös arkeen ja asumiseen liittyvät tekijät, kuten hajut, tuoksut ja vaatetus. Asenteet perustuivat usein ennakko-oletuksiin. Opettajat tutustuivat työläisperheiden todellisuuteen muun muassa oppilaidensa koteihin tekemillä kotikäynneillä. Kuva: Työväen Arkisto.

Eläintarhan huvila-alue – on todennäköistä, ettei ainakaan kaupungin laidoilla kansakoulunopettajia asunut.¹⁸⁰ Yhteensä väestölaskennan mukaan virkamiehiä tai opetuslaitoksen ja terveydenhuollon ammattilaisia asui Pitkäsillan pohjoispuolella noin tuhat, kun koko alueen väestö oli vuonna 1920 noin 27 000 henkeä. Erottautuminen oli selkeää.¹⁸¹

Eräs esimerkki Pitkäsillan pohjoispuolella tilapäisesti asuneesta opettajasta on Saimi Voipio. Tämä hovioikeudenneuvoksen, entisen senaattorin ja hovioikeuden presidentin Daniel Åkermanin ja opettaja Emma Åkermanin (os. Perander) tytär aloitti opettajana Vallilan kansakoulussa 28-vuotiaana vuonna 1920. Hänen äidilleen kirjoittamista kirjeistä ilmenee, että asuntoa ei ollut aivan yksinkertaista saada. Voipio asui ensin Hospitzissa etsien aktiivisesti asuinpaikkaa ystäväpiirinsä avustuksella.¹⁸² Hospitzista hän muutti neljän ruotsinkielisen vanhapiikaneidin alivuokralaiseksi Ullanlinnaan – yhteiseloä hän kuvaa hyväksi, vaikka olikin vanhempiensa tavoin fennomaani.¹⁸³ Palattuaan kesänvietosta maalta Voipio asui hetken veljensä Aarnin luona ja muutti sitten Fleminginkatu kuuteen, josta hän oli vuokrannut pienen huoneen: entisen keittiön omalla sisäänkäynnillä. Voipio kommentoi keskellä Kallion kaupunginosaa sijainneen huoneen ulkoasua, huonekaluja ja vuokraa, mutta ei sanallakaan maininnut, että asuinalueessa olisi jotain erityistä.¹⁸⁴ Voipio kertoi vieraiden pitävän asuntoa kodikkaana, viihtyvänsä hyvin huonees-

180 Koskinen 1990, s. 121; opettajien lukumäärä Helsingin kaupungin tilasto VI: Opetuslaitokset 1919–21. Helsingin kaupungin tilastokonttori, Helsinki 1921, s. 20, 37.

181 Koskinen 1990, s. 121. Esimerkiksi lääkäreitä alueella asui kymmenen.

182 Saimi Voipio äidilleen Emma Åkermanille 12.1.1920. Aino Voipion kirjeet. Åkerman-Voipio-suku, Coll. 266.30, KK.

183 ”... he eivät osaa yhtään suomea, ja sanovat olevansa svekomaneja, vaikka liberalia, mutta tietävät, että olen taas puolestani fennomaani. Lupasimme toinen toisimme, ettemme ’gråla.’” Saimi Voipio äidilleen Emma Åkermanille 16.1.1930. Aino Voipion kirjeet. Åkerman-Voipio -suku, Coll. 266.30, KK.

184 Saimi Voipio äidilleen Emma Åkermanille 5.9.1920. Aino Voipion kirjeet. Åkerman-Voipio-suku, Coll. 266.30, KK.

saan ja käyvänsä syömässä Elannossa Pitkäsillan luona. Alueen erityispiirteisiin Voipio viittasi vain kerran kertoessaan veljenslastensa yllätysvierailusta luokseen. Lapsilla oli yllään punaiset palttoot, jota Voipio kuvaili äidilleen seuraavasti: ”Ja punaisia he olivatkin kiireestä kantapäähän melkein, kuten sopii täällä Sörnäisten puolella.”¹⁸⁵ Seuraavana syksynä Voipio kertoi jo asuvansa Töölössä Dagmarinkadulla ”neiti Makkosen” luona.¹⁸⁶ Pitkäsillan pohjoispuolella asuminen oli ollut lyhytaikaista.

Lähtötilanne: Punaisen Helsingin koulut

Taustaksi kerronnalle on syytä esitellä lyhyesti helsinkiläisen kansakoululaitoksen tilannetta punaisen Helsingin aikana tammi-huhtikuussa 1918. Punaisten otettua kaupungissa myös kunnallisen vallan kaupungin opettajisto meni lähes täydelliseen lakkoon, ja kansakoululuokista saatiin toimintaan vain muutamia yläluokkia. Tämä tarkoitti sitä, että valtaosa kansakouluikäisistä lapsista ei levottomuuksien aikana ollut koulun suojissa, vaan he esimerkiksi osallistuivat perheen ruokahuoltoon etenkin elintarvikkejonoissa seisomalla sekä havainnoivat kaupungin tapahtumia. Vasemmisto koki kouluhallinnon ennen sotaa epädemokraattiseksi, koska esimerkiksi perheillä ei ollut mahdollisuutta osallistua koulua koskevaan päätöksentekoon, eikä ennen vuotta 1917 myöskään mahdollisuutta vaikuttaa kunnallispolitiikkaan äänestämällä. Vasemmistolla oli ollut Helsingin kunnallishallinnossa heikko asema, sillä kuntatasolla äänioikeus oli sidottu veroäyriin. Valtuuston suurin ryhmä koostui vuosina 1875–1918, kunnallisuudistuksesta sisällissotaan, ruotsinkielisistä.¹⁸⁷ Toiseksi suurin ryhmä olivat fennomaanit. Sosiaalidemokraattisiksi laskettavia

185 Saimi Voipio äidilleen Emma Åkermanille 21.9.1920. Aino Voipion kirjeet. Åkerman-Voipio-suku, Coll. 266.30, KK.

186 Saimi Voipio äidilleen Emma Åkermanille 4.9.1921. Aino Voipion kirjeet. Åkerman-Voipio-suku, Coll. 266.30, KK.

187 Nämä kuuluivat liberaalien tai RKP:n riveihin tai olivat poliittisesti passiivisia.

edustajia toimi tuolla aikavälillä alle kymmenen.¹⁸⁸ Kunnallishallinnon epädemokraattisuutta on pidetty yhtenä tekijänä sisällissodan syttymisessä,¹⁸⁹ ja asia herättikin närkästystä pääkaupungin työväestön keskuudessa.¹⁹⁰

Kun punaiset tammikuussa 1918 ottivat vallan kaupungissa, ja Helsingistä tuli punaisen Suomen pääkaupunki, myös kunnallinen valta päätettiin siirtää punaisten käsiin. Kaupunginvaltuuston korvasi maaliskuussa 1917 perustettu, pääkaupungin järjestäytyntä työväkeä edustava Helsingin työväenjärjestöjen eduskunta (HTE). Myös rahatoimikamari ja eri lauta- ja johtokunnat otettiin vähitellen punaisen hallinnon alle.¹⁹¹ Juhani Piilonen on laskenut, että Helsingin työväenjärjestöjen eduskunta edusti merkittävää määrää kaupunkilaisista. Kolmasosa kaupungin aikuisväestöstä oli jäsenenä siihen kuuluvassa järjestössä, vaikka vaalin toimittikin pieni aktiivijäsenten joukko. Helsingin työväenjärjestöjen eduskuntaan kuuluivat muun muassa pääkaupungin kuusi työväenyhdistystä mukaan lukien Sörnäisten, Hermannin ja Fredriksbergin yhdistykset.¹⁹²

Punaiset halusivat saada oman koululaitoksensa käyntiin mahdollisimman nopeasti. Kansanvaltuuskunnassa kouluasioista vastasi Sivistysasiain osasto, jossa toimivat Otto Ville Kuusinen ja Hilja Pärssinen, ja kouluylihallitusta korvaamaan perustettiin

188 Kuusanmäki 1987, s. 100–107. Sortokausien aikana kielipuolueet lähentyivät toisiaan ja valtuustosta tuli perustuslaillisuuden linnake, vanhasuomalaiset pidettiin poissa vuoteen 1912 asti.

189 Työväenliike oli vaatinut kunnallista äänioikeutta jo Forssan julistuksessa: ”Äänioikeusoloja korjattaessa ei kunnallista vaalioikeutta missään tapauksessa saa asettaa äänioikeutta ahtaammalle. Työväelle on kunnallisissa edustuslaitoksissa myönnettävä väkilukuun nähden suhteellinen määrä edustajasijoja”

190 Katso esim. ”Kunnallinen harvainvalta” ja Helsingin asiat: ”Vaali-ilveily Helsingissä”. Työmies 329/1916.

191 Piilonen 1987, s. 357–361. Ks. myös Helsingin Työväenjärjestöjen Eduskunnan ilmoitus Kaupunginvaltuuston asettamisesta 2.4.1918. (<http://www.histdoc.net/historia/1917-18/kvalt.html>, luettu 10.4.2007). Uusien valtuutettujen joukossa mm. Hilja Pärssinen.

192 Piilonen 1987, s. 356–357.

Suomen kouluneuvosto.¹⁹³ Helsingin suomenkielisten kansakoulujen tarkastaja Matti Pesonen ja johtokunnan esimies Pekka Heinricius kutsuttiin 7. helmikuuta 1918 vastaamaan toimeenpanevalle komitealle siitä, miksi kansakoulut eivät olleet toiminnassa. Tarkastaja ja johtokunta erotettiin.¹⁹⁴ Helsingin kansakoulunopettajien mentyä lakkoon opettajia värvättiin maaseudulta ja kansakoulunopettajaseminaareista. Rauman seminaarista tuli opettajia varta vasten rikkomaan lakkoa. Myös helsinkiläisiä, ei kansakoulujen palveluksessa olevia opettajia osallistui opetustyöhön. Opettajien palkaksi Työväenjärjestöjen eduskunta oli määrännyt 700 markkaa kuukaudessa.¹⁹⁵ Vain yksi virassa oleva opettaja – Vallilan kansakoulun Maria Joutsen – jatkoi työtään. Lisäksi opetusta jatkoi virkaatekevä opettaja Elin Karnakoski. Virkaatekevä (Kallion kansakoulun) opettaja Johan Emil Janatuinen toimi kansakoulujen tarkastajana.¹⁹⁶ Kouluhallituksen Kaarlo Frans-

193 Rinta-Tassi 1986, s. 198.

194 Helsingin suomenkielisten kansakoulujen vuosikertomus 1917–18, DeII:25, s. 13. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia. HKA. Katso myös Somerkivi 1977, s. 112; Rantala 1999; Arola 2003, s. 78. Pesonen on kertonut elämäkerrassaan, kuinka häntä tultiin hakemaan kotoa Kapteeninkatu 26:sta Säätytalolle. Pesonen 1954, s. 39–41. ”...Kuulinkin myöhemmin, että näitä uusia hallitusherroja olisi moitittu minun erottamisestani, olisi muka pitänyt minut pakottaa seuraamaan kommunistista komentoa.”

195 Opettajina toimivat tarkastajana toimineen J. E. Janatuisen mukaan myöhemmin käsiteltävien Elin Karnakosken ja Maria Joutsenen lisäksi ainakin Rauman seminaarin oppilaat Paul V. Brander, Svante R. Kivinen, E. Kerke, V. A. Niininen, Kosti Valtonen, Adolf Nordenstedt ja Verner Karikangas, Sortavalan seminaarin oppilas Toivo Pirinen, Jyväskylän seminaarin oppilas Emil Eloranta, kansakoulunopettajat F. A. Syrjänen, K. A. Haikonen ja Johannes Englund Nurmijärveltä, kansakoulunopettajat Rauha Vuorinen, Matilda Hämäläinen ja Maria Lagerström sekä herra Voitto Kaiku, yksityisopettaja Dagmar Sundberg ja herra Artturi Karnakoski Helsingistä, kansakoulunopettajat Tyyne Rintala ja Lydia Nieminen Voikasta, Einari Ruusunen Turusta ja ylioppilas Yrjö Kyöttilä Tampereelta. Pöytäkirja tutkintotilaisuudesta 22.4.1918. Saapuneet kirjeet tarkastaja 1918, Ea:26. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkisto, HKA.

196 Johtokunta 23.4.1918 § 3 sekä tutkimuspöytäkirjat liitteenä (Karnakoski sign b). Pöytäkirjat johtokunta 1918, Ca:50. Suomenkielisten kansakoulu-

silä suhtautui uusien kouluvaltuutettujen¹⁹⁷ toimintamahdollisuuksiin epäilevästi. Hän kirjoitti päiväkirjassaan valtuutettujen käyneen ylihallituksessa 16. helmikuuta: ”...Jaakko [Pärssinen] oli näyttänyt vähän nololta tavatessaan [kansanopetusosaston kouluneuvoksen Kaarlo] Kerkkosen, joka oli kirjastoa järjestellessä. – Tulee olemaan hauskaa nähdä, mitä tämä valtuusto ryhtyy toimittamaan. Juoksevia asioita he eivät voi hoitaa; sillä ilman notarioita he eivät osaa arkistoa käyttää. Luultavasti he tyytyvätkin komitean ehdottamiseen ja kiertokirjeiden lähettämiseen.”¹⁹⁸ Vierailu kouluylihallitukseen liittyi kouluneuvoston paria päivää aikaisemmin tekemään päätökseen suorittaa huoneistossa inventointi ja ottaa se kouluneuvoston haltuun.¹⁹⁹

Helsingissä saatiin suomenkielisen kansakoulun osalta ainoastaan ylemmän koulun neljännet luokat sekä yksi ylemmän koulun kolmas luokka osittain toimimaan. Yhteensä kaupungissa oli toiminnassa 28 luokkaa, joita opetti 26 opettajaa.²⁰⁰ Tämä oli vain

jen kanslia, HKA. Lisäksi sodan jälkeen erosi opettaja O. A. Heimo, jonka asia oli kuitenkin ollut vireillä jo ennen sotaa.

197 Kouluneuvostoon kuuluivat Jaakko Pärssinen, opettajat Hulda Salmi, Y. K. Laine ja Riku Penttinen sekä kanslistit Helmi Jalovaara ja K. A. Hainonen. Lisäksi puheenjohtaja Jaakko Pärssisen puoliso Hilja Pärssinen osallistui ensimmäiseen kokoukseen. valistusasiain osaston edustajana. Suomen kouluneuvoston kansakoulujaoston kokousten pöytäkirjat 1918, C1. Kouluhallituksen arkisto X, KA; Suomen kouluneuvosto, kirjoittanut Eero. Opettajain lehti 5/1918 (26.4.1918), s. 58; Rinta-Tassi s. 1986, s. 198; Rantala 2002, s. 37.

198 K. A. Franssilan päiväkirjamerkintä 16.2.1918. Kaarlo Alfred Franssilan arkisto, Coll 55.11, KK.

199 Suomen kouluneuvoston kansakoulujaoston pöytäkirja 14.2.1918 § 4. Suomen kouluneuvoston kansakoulujaoston kokousten pöytäkirjat, C1. Kouluhallituksen arkisto X, Suomen kouluneuvosto 1918, KA.

200 Helsingin suomenkielisten kansakoulujen vuosikertomus 1917–18, DeII:25, s. 13; Johtokunta 23.4.1918 liite sign. a. Pöytäkirjat johtokunta 1918, Ca:50. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia. HKA; Pöytäkirja tutkintotilaisuudesta 22.4.1918. Saapuneet kirjeet tarkastaja 1918, Ea:26. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkisto, HKA. Vallilan koulun neljänsistä luokista oli osittain toiminnassa ainakin viisi, Eläintarhan koulussa neljä. Joutsenen luokkaa lukuun ottamatta opetusta oli antamassa joku muu kuin vakinainen opettaja. Ester Englund, AdI: 567; Hanna Hellen,

murto-osa kansakoululuokista. Lukuvuonna 1916–1917 luokkia oli suomenkielisissä kansakoulussa toiminut 251 ja vakinaisia opettajia 220.²⁰¹ Sodan sytyttyä opetus oli keskeytynyt muutamana päivänä sisällä, ja vasta maaliskuun 18. päivänä pidettiin Kaarlonkadun koululla avajaiset punaisten saatua koulutoimintansa alulle. Seuraavana päivänä pidettiin Tehtaankadun koululla yleinen kokous opetuksen järjestämisestä. Maaliskuun 20. päivänä aloitettiin ”säännöllinen” opetus, joka jatkui huhtikuun kymmenenteen päivään saakka, mutta tänäkin lyhyenä periodina oppilaiden koulunkäynti oli satunnaista.²⁰² Huhtikuun alkupuolella kouluneuvosto ja sen toimihenkilöt pakenivat kaupungista.²⁰³ Saksalaiset valtasivat Helsingin 12.–13. huhtikuuta, ja vielä saman kuukauden aikana käynnistyi vanhanmallinen koululaitos ylempien luokkien osalta.²⁰⁴

Kansakoulunopettaja Hilma Genetz kirjoitti päiväkirjassaan maaliskuun lopulla neljänsien luokkien opetuksen alkamisesta uusien opettajien johdolla. Genetzin mukaan monet vanhemmat ja lapset olivat tyytymättömiä uusiin opettajiin ja toivoivat entisiä takaisin – uudet opettajat olivat hänen mukaansa epäpäteviä henkilöitä, joista osa oli kerjäämällä yrittänyt hankkia itselleen siistimpiä vaatteita näyttääkseen edustavammilta päästyään parempaan yhteiskunnalliseen asemaan. Genetz pohti, miten uudet opettajat mahtoivat pärjätä poikien kanssa, joista monet olivat

AdI:575; Väinö Kanerva, AdI:580; Elin Karivirta, AdI:582; G. Katila, AdI:584; Anni Lilja, AdI:588; J. O. Metsikkö, AdI:591; S. S. Serenius, AdI:597 ja J. A. Suomela, AdI:602. Luokkapäiväkirjat, päästötodistusten arvosanoja sisältävät. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

201 Kommunalkalender för Helsingfors stad 1917, s. 127, 129.

202 Tilannetta voi seurata muun muassa Maria Joutsenen pitämästä luokkapäiväkirjasta. M. Joutsen (vt Pulkkinen) kevät 1918, AdI:577. Luokkapäiväkirjat, päästötodistusten arvosanoja sisältävät. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

203 Somerkivi 1977, s. 112.

204 Luokkapäiväkirjat 1918, AdI:564–602. Luokkapäiväkirjat, päästötodistusten arvosanoja sisältävät. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

olleet ”mahdottomia käsitellä” jo rauhan aikana.²⁰⁵ Myös Anna Forsström (myöhemmin Wiik) kertoi päiväkirjassaan ruotsinkielisen kansakoulujohtokunnan vaikeuksista opettajien lakon ja vanhempien epäluulojen (föräldrarnas misstro) vuoksi; vain vaivoin saatiin neljänsien luokkien toimintaa huhtikuun alussa käyntiin. Sosiaalidemokraattinen Forsström kirjoitti, kuinka hänet oli vastoin tahtoaan valittu punaisen Helsingin ruotsinkieliseen kansakoulujohtokuntaan, vaikka hän ei ollut lainkaan vakuuttunut edes koko vallankumouksesta (så hopplös som jag finner och funnit hela revolutionsaken). Forsström pelkäsi myös lasten epäluottamusta uutta koulua ja sen epäpäteviä opettajia kohtaan – opettajat menettäisivät kaiken kunnioituksensa, jos oppilaat huomaisivat heidän olevan täysin toivottomia. Forsström kertoi myös, että koulun vakituiset opettajat pyrkivät kulisien takana vaikuttamaan lapsiin yrittäen estää näitä käymään punaisessa kansakoulussa. Genetzin tavoin Forsström mainitsi, että harvoista tarjolla olevista oppilaista etenkin monet pojat olivat kurinpidollisesti ongelmallisia (svårhanterliga).²⁰⁶

Opettajien lakko aiheutti jatkuvaa päänvaivaa punaiselle kansakoulujohdolle. Sanomalehtien välityksellä pyrittiin saamaan opettajia palaamaan työhönsä uhkaamalla opettamasta kieltäytyviä opettajia erottamisella ja viran menetyksellä.²⁰⁷ Uhkailun lisäksi käytettiin myös opettajien omaantuntoon vetoamista. Helmikuun puolivälissä annetussa julistuksessa kehoitettiin lakossa olevia opettajia liittymään oikeuksiensa puolesta nousseen kansan taisteluun: ”Opettajatoverit, käykää työhön, korjatkaa, mitä kansaa vastaan olette rikkoneet! Elköön historian kirjottaja saako aihetta langettaakseen tuomion, että Suomen kansakoulunopet-

205 Hilma Genetzin päiväkirjamerkintä 20.3.1918. Hilma Genetzin päiväkirja 1918. Yrjö Sutisen arkisto, C6, KA.

206 Anna Forsströmin päiväkirjamerkinnät 4.4.1918 ja 5.4.1918. Anna Forsströms dagbok 5 mars 1918–. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

207 Suomen kouluneuvoston kansakoulujaoston pöytäkirja 15.2.1918 § 2. Suomen kouluneuvoston kansakoulujaoston kokousten pöytäkirjat, C1. Kouluhallituksen arkisto X, Suomen kouluneuvosto 1918, KA.

tajissa oli sellaisia, jotka tärkeänä hetkenä eivät velvollisuuttaan täyttäneet!”²⁰⁸ Samoihin aikoihin levitetystä kirjoituksessa Kansanvaltuuskunnan valistusasian osaston Otto Ville Kuusinen ja Hilja Pärssinen totesivat, että opettajisto varmaankin täyttäisi kunnialla paikkansa koulussa, jolle vallankumouksen myötä oli aukeamassa uusi, toivorikas tulevaisuus. He hahmottelivat, että vallankumous tulisi uudistamaan kehityksestä jälkeen jääneen koululaitoksen, jossa oli vallinnut henkinen jääkausi.²⁰⁹

Kun opettajien vastarinta ei pyynnöistä ja kehotuksista huolimatta näyttänyt horjuvan, uhkasi punainen kansakoulujohdokunta maaliskuun lopulla edelleen sivussa pysyviä opettajia muun muassa palkan ja eläkkeen menetyksellä, jos ja kun punainen valta säilyisi. Opettajien tuli ilmoittautua johtokuntaan suullisesti tai kirjallisesti kuukauden loppuun mennessä välttääkseen edellä mainitut seuraukset.²¹⁰ Aistivalliskoulujen opettaja ja pappi Hugo Nyberg kirjoitti helmikuun lopulla päiväkirjassaan, että opettajia oli *Työmiehen* ilmoituksella kutsuttu keskustelemaan työn alkamisesta, ja että paikalle oli saapunut ”kokonaista kolme sielua”. Uudella ilmoituksella saatiin taas kolme opettajaa koolle. ”Kunnia Helsingin kaupungin kansakoulunopettajistolle, joka ehein rintamin seisoo pakkovaltaa vastassa, jos se nyt jaksaa loppuun asti seisoa, sillä nälkä – – ”²¹¹, totesi Nyberg.

208 Kiertokirje N:o 5, helmik. 16 p:ltä, lainannut Opettajain lehti 5/1918, s. 59 kirjoituksessa Suomen Kouluneuvosto. Myös kaksi ”kannatuskirjettä”, toisessa määritelty muutoksia: uskonnonopetuksen poistaminen, historian oppikirjojen puhdistaminen imperialistisista opeista, yhteiskuntaoppi uudeksi oppiaineeksi, vieraan kielen opiskelu mukaan, kansakoulun oppiajan pitäminen vähintään nykyisessä.

209 Kouluista tuli muun muassa poistaa ”Mooseksen aikuisten käsitysten ja harhaluulojen opettaminen ehdottomina totuuksina”. Suomen Kouluneuvosto, kirjoittanut Eero. Opettajain lehti 5/1918, s. 58–59. Kirjoituksen mukaan uskonnonopetuksen poistaminen oli ainoa kouluneuvoston esittämä konkreettinen uudistus.

210 Hilma Genetzin päiväkirjamerkintä 27.2.1918. Hilma Genetzin päiväkirja 1918. Yrjö Sutisen arkisto, C6, KA

211 Hugo Nybergin päiväkirjamerkintä 11.2.1918. Jobin kirja. Päiväkirja Helsingin kapinaviikoilta v. 1918. Hugo Nybergin arkisto, KA.

Porvarillinen yleisö pilkkasi uusia opettajia, ja huhujen joukossa liikkui tarinoita näistä osaamattomista henkilöistä, jotka ryrittivät esiintyä parempina kuin olivatkaan.

Eräs tuttava kansakoulunopettaja oli kysynyt eräältä entiseltä oppilaaltaan

'Minkälaista on kouluissa nyt. Osaavatko uudet opettajat opettaa?'

'Niin, se käy siten, että (meillä oli tänään moniehtoinen päättöslasku opittavana) joku oppilas tulee taululle ja laskee, sitten kysyy opettaja eri oppilailta, miten se on laskettu, ja toiset sanovat että se on oikein ja toiset väärin.-

'Mutta mitä opettaja tekee?'

'Hän käskää pyyhkiä kaikki pois.'

- Semmonen juttu oli se ! -

Eräs rouva oli tullut kouluun vaatimaan lastaan pois.

'Millä syyllä?' sanoi opettaja.

Rouva ei vastannut.

'Teidän täytyy sanoa syy, muuten ei lapsi pääse!'

'Kyllä jos te ensin annatte takaisin tuon varastetun ulsterinne'

Kyllä kai lapsi pääsi!²¹²

Kaupungin sivistyneistö suhtautui yleensä kielteisesti myös punaisten ajatuksiin koululaitoksen uudistamisesta; tosin esimerkiksi kouluhallituksen Kaarlo Franssila piti uudistuksia jopa toivottavana.²¹³ Kuultuaan, että pedagogit olisivat ryhtyneet luonnostelevaan koulureformia totesi Franssila: ”Tosiaankin hyvä asia, jos siinä olisi perää.”²¹⁴ Professori E. G. Palmén puolestaan suhtautui suunniteltuihin muutoksiin epäilevästi:

212 Eero Olavi Erkon päiväkirjamerkintä 7.4.1918. Eero O. Erkon arkisto, kansio A1. Päivälehdien arkisto.

213 K. A. Franssilan päiväkirjamerkinnät 9.2.1918 ja 17.12.1918. Kaarlo Alfred Franssilan arkisto, Coll 55.11, KK.

214 K. A. Franssilan päiväkirjamerkintä 24.3.1918. Kaarlo Alfred Franssilan arkisto, Coll 55.11, KK.

Täydellinen uudistus on tehtävä keskellä asekalsetta, samassa kun ilmoitetaan, että ennen ylläpidetyistä pätevyysvaatimuksista ei välitetä – siinä sitten aiotaan opettaa kansakouluissa kemiaa, geologiaa, tähtitiedettä, kehitysoppia y.m., kaikki sillä sublimilla röhkyhdellä jonka täydellinen tiedottomuus voi antaa.²¹⁵

Kouluneuvosto todella suunnitteli koko koululaitoksen uudistamista, ei tosin aivan Palménin maalailemista mittasuhteissa. Materiaaliksi neuvosto pyysi muun muassa tarkastaja K. V. Vaulolta²¹⁶ kirjasta Yhteiskunta, koulu ja opettajat ja opettaja Väinö Valorinnalta lentolehtistä Työkoulu kansakoulun ohjelmassa.²¹⁷ Näiden oletettavasti kirjoittamatta – tai ainakin julkaisematta – jääneiden tekstien nimistä voidaan tehdä johtopäätöksiä kouluneuvoston linjasta. Opettajat haluttiin saada mukaan koulun uudistamistyöhön ja tehdä heistä yhteiskunnallisesti tiedostavia. Herbartilaisesta opettajakeskeisyydestä oli tarkoitus siirtyä oppilakeskeisempään työkouluun.²¹⁸ Eri koulumuotojen yhtenäistämistä sekä uuden opetussuunnitelman ja oppikirjojen laatimista

215 E. G. Palménin päiväkirjamerkintä 23.3.1918. Muistiinpanoja kapinaajalta 1918. E. G. Palménin arkisto, Coll. 165.2, KK. Palmén kertoi myös kuulleensa, että Suomalaisen lyseon lehtoria Ernst Lampénia olisi pyydetty vastaamaan kouluasioista – tämä oli kuulemma vakuuttanut riippumattomuutensa vanhojen ihanteiden vaikutuksesta muun muassa kannustamalla naisia aviottomaan äitiyteen.

216 Sosialidemokraattisessa opettajajyhdistyksessä toiminutta Vauloa pyydettiin myös kouluneuvostoon. Hän ei kuitenkaan halunnut muuttaa Helsinkiin, ja kertoi Hulda Salmelle menettäneensä uskonsa opettajien voittamisesta punaisten puolelle. Vaulo kuitenkin osallistui neuvoston toimintaan. Suomen kouluneuvoston kansakoulujaoston pöytäkirjat 14.2.1918 § 2 sekä 11.3.1918 § 3 ja 4. Suomen kouluneuvoston kansakoulujaoston kokousten pöytäkirjat, C1. Kouluhallituksen arkisto X, Suomen kouluneuvosto 1918, KA; K. A. Franssilan päiväkirjamerkintä 5.3.1918. Kaarlo Alfred Franssilan arkisto, Coll 55.11, KK; Rantala 2002, s. 38.

217 Suomen kouluneuvoston kansakoulujaoston pöytäkirja 11.3.1918 § 3. Suomen kouluneuvoston kansakoulujaoston kokousten pöytäkirjat, C1. Kouluhallituksen arkisto X, Suomen kouluneuvosto 1918, KA.

218 Ajattelun muuttumisesta ks. Ojakangas 1998: snellmanilaisessa perinteessä lapsi oli objekti, jota hallittiin kurin avulla: fysiikka pakotettiin kulttuuriin muottiin. Modernissa pedagogiikassa korostettiin tieteellistä kasva-

varten suunniteltiin koulukomitean perustamista. Sen jäseniksi pyydettiin eri tahoja edustavia kouluvaikuttajia.²¹⁹ Kouluneuvosto yritti pitää ovet auki kaikkien opettajien suuntaan. Tämä oli tärkeää myös siitä syystä, että opettajia oli lakkojen vuoksi vaikea saada. Kouluneuvostoon yritettiin saada edustajia myös Sosialidemokraattisesta Naisliitosta, Sosialidemokraattisesta Nuorisoliitosta, Sosialidemokraattisesta Ylioppilasyhdistyksestä ja Suomen Opettajayhdistyksestä.²²⁰

Punaisen kouluneuvoston toiminta oli jähmeää, eikä se ehtinyt saada aikaan kaivattuja muutoksia. Pelkästään opetuksen järjestäminen oli opettajien lakon vuoksi vaikeaa. Kansanvaltuuskunnan kouluneuvosto ei kolmen kuukauden toimintansa aikana ehtinyt juuri puuttua koulutyön muotoihin.²²¹ Sen aika kului enimmäkseen käytännön asioihin, kuten opettajien palkoista ja kalliinajanlisistä, oppilaiden ravinto- ja vaatetusavustuksista sekä uusien kansakoulurakennusten luvista huolehtimiseen.²²² Kan-

tusta, ”kasvamaan saattamista” ja lapsen itseilmaisua. Siirtymä tapahtui Ojakankaan mukaan vuosien 1910–1945 välillä.

- 219 Koulukomiteaan pyydettiin kansakoulunopettaja Väinö Valorintaa, tohtori G. Boldtia, johtajatar Lucina Hagmania, opettajatar Helmi Jalovaara, tohtori K. E. Kivirikkoa, maisteri, oppikoulunopettaja Ernst Lampénia, opettaja J. V. Latvalaa ja maisteri E. Pekkalaa. Kirjeet V. Valorinnalle, G. Boldtille, Lucina Hagmanille, Helmi Jalovaaralle, K. E. Kivirikolle, Ernst Lampenille, J. V. Latvalalle sekä E. Pekkalalle, päivätty 19.3.1918. Suomen kouluneuvoston kirjetodisteet 1.3.–4.4. 1918, D1. Kouluhallituksen arkisto X, Suomen kouluneuvosto 1918, KA; Rantala 2002, s. 37.
- 220 Kirjeet Sosialidemokraattiselle Naisliitolle, Sosialidemokraattiselle Nuorisoliitolle, Sosialidemokraattiselle Ylioppilasyhdistykselle ja Suomen Opettajayhdistykselle, päivätty 20.3.1918. Suomen kouluneuvoston kirjetodisteet 1.3.–4.4. 1918, D1. Kouluhallituksen arkisto X, Suomen kouluneuvosto 1918, KA.
- 221 Voittaneen puolen arvio oli jälkikäteen, että punaisen kouluneuvoston pääasiallinen uudistus oli ollut kouluhallituksen ovelle asetetut punakaartilaiset, jotka ”ryssäisillä pistimillä” pitivät asiattomat ja asiallisetkin henkilöt poissa. Suomen kouluneuvosto, kirjoittanut Eero. Opettajain lehti 5/1918 (26.4.1918), s. 58.
- 222 Katso esimerkiksi Suomen kouluneuvoston kansakoulujaoston kokousten pöytäkirjat, C1 sekä Saapuneet diarisoinnattomat kirjeet 1918, Eb1. Kouluhallituksen arkisto X, Suomen kouluneuvosto 1918, KA.

sanvaltuuskunnan koulupolitiikka seurasi sosialidemokraattisen puolueen linjaa: ohjelmaan sisältyivät yleinen oppivelvollisuus, pohjakouluajatus ja uskonnonopetuksen vastaisuus. Historianopetus haluttiin muuttaa materialistisen historiakäsityksen mukaiseksi, ja äidinkielen opetusmateriaalissa oli vältettävä kilpailuun ja epärehellisyyteen rohkaisevaa tai työtätekevää kansaa loukkaavaa tuotantoa. Uskonnonopetuksen poistamista ei suorasanaisesti vaadittu, Juhani Piilosen arvion mukaan siksi, että pelättiin kristillis-siveellisen seminaarikasvatuksen saaneiden opettajien reaktiota. Määräyksissä viitattiin ainoastaan valmis-teilla olevaan lakiin kirkon ja valtion erottamisesta.²²³

Kysymys uskonnonopetuksesta hämmensi opettajia eri puolilla maata. Punaisten kunnanvaltuustojen kiellettyä joissakin kunnissa uskonnonopetuksen opettajat kääntyivät punaisen Kouluneuvoston puoleen kysyen, tuleeko määräystä noudattaa.²²⁴ Kouluneuvoston kanta oli, että kehotuksia oli ”parasta noudattaa”, sillä ne vastasivat vallankumouksellista kouluohjelmaa, vaikka kansanvaltuuskunta ei vielä ollut tehnyt asiassa virallista päätöstä.²²⁵ Esimerkiksi Helsingin pitäjän Hämeenkylässä kansakoulujohtokunta suunnitteli muutoksia uskonnonopetukseen, josta kaavailtiin otettavaksi tunteja yhteiskuntaopetukselle. Uskonossa käsiteltäisiin enää uuden testamentin ”sosiaalis-siveellisiä” kohtia, ja aamurukous ajateltiin korvata ”vähemmän dogmaattisella” koulupäivän aloituksella.²²⁶ Kouluneuvosto korosti, että

223 Piilonen 1982, s. 300–301 (Työmies 4.2.1918); Arola 2003, s. 78–79.

224 Esimerkiksi K. V. Ollila (Nurmijärvi) Kouluneuvoston puheenjohtajalle 26.2.1918 sekä Akseli Edelmann (Pyhäjärvi, Vaskijärvi) kouluneuvostolle 30.3.1918. Saapuneet diarisoinnattomat kirjeet 1918, Eb1. Kouluhallituksen arkisto X, Suomen kouluneuvosto 1918, KA. Jotkut opettajat olivat joutuneet vaikeuksiin punakaartin kanssa kieltäytyttyään noudattamasta määräystä uskonnonopetuksen lopettamisesta, ks. Suomen kouluneuvostolle Hanna Porkka (saapunut 16.3.1918). Saapuneet diarisoinnattomat kirjeet 1918, Eb1. Kouluhallituksen arkisto X, Suomen kouluneuvosto 1918, KA.

225 Kouluneuvosto 6.3.1918 K. V. Ollilalle. Saapuneet diarisoinnattomat kirjeet 1918, Eb1. Kouluhallituksen arkisto X, Suomen kouluneuvosto 1918, KA.

226 Helsingin pitäjän yksityisen suomalaisen kansakoulun uudistettu johtokunta Suomen kansanvaltuuskunnan Valistusasiain osastolle 12.2.1918.

opetuksessa oli keskityttävä kertomaan yhteiskuntarakenteen sosialisoinnista ja tuotantovälineiden ottamisesta yhteiskunnan haltuun. ”Pääoman keskittyminen yksityisten käsiin ynnä muut luokkavastakohtien synnyttämät tekijät ovat myös opetuksessa valaistava”, Kouluneuvostosta painotettiin.²²⁷

Uudistushalusta huolimatta ei opetus punaisissa kouluissa käytännössä juurikaan poikennut vanhasta. Juhani Piilonen on todennut Helsingissä kirjoitetun sodan aikana aineita aiheista ”kapitalismin synty” ja ”vallankumouksen ensi päivät” arvelleen olleen osoitus jonkinlaisesta uudesta linjauksesta.²²⁸ Luokkapäiväkirjojen mukaan tällaisia aineita tosiaan kirjoitettiin; kapitalismin synnystä kirjoittanut luokka opiskeli historiantunneilla myös aiheesta ”työväen oloista”, mutta myös teemasta ”kansallistunteen herääminen Suomessa”.²²⁹ Useilla luokilla kerrottiin työväen oloista ja työväenliikkeestä.²³⁰ Aihepiiri ei kuitenkaan ollut punaisen koulujärjestelmän tuotos, vaan myös valkoisten voiton jälkeen opetettiin Helsingin kouluissa aiheita ”sosialismi muualla ja meillä”²³¹ ja ”työväen oloista”²³², samoin vuonna 1919

Saapuneet diarisoiattomat kirjeet 1918, Eb1. Kouluhallituksen arkisto X, Suomen kouluneuvosto 1918, KA.

227 Kouluneuvosto 28.2.1918 Helsingin pitäjän Hämeenkyllän kansakoulun johtokunnalle. Saapuneet diarisoiattomat kirjeet 1918, Eb1. Kouluhallituksen arkisto X, Suomen kouluneuvosto 1918, KA.

228 Piilonen 1982, s. 303.

229 Luokkapäiväkirjamerkinnot 25.3., 26.3., 27.3. ja 10.4.1918 E (Teodor Emil) Kivisalo kevät 1918, AdI:585. Luokkapäiväkirjat, päästötodistusten arvosanoja sisältävät. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

230 Ks. esim. luokkapäiväkirjamerkinnot 5.4. ja 6. 4.1918 Väinö Kanerva kevät 1918, AdI:580; Luokkapäiväkirjamerkinnot 8.4.1918. Niemelä kevät 1918, AdI:592; useita merkintöjä Iida Liukkonen kevät 1918, AdI:589. Luokkapäiväkirjat, päästötodistusten arvosanoja sisältävät. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

231 Luokkapäiväkirjamerkinnot 2.5.1918. A. Hassinen (vt Hilma Niemelä) kevät 1918, AdI:572. Luokkapäiväkirjat, päästötodistusten arvosanoja sisältävät. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

232 Luokkapäiväkirjamerkinnot 30.4.1918 Malmberg kevät 1918, AdI:590. Luokkapäiväkirjat, päästötodistusten arvosanoja sisältävät. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

aihe ”työväenolat” kuuluivat opetusohjelmaan.²³³ Jo ennen sotaa oli työväestö huomioitu yhteiskunnallisena toimijana: keväällä 1915 oli Vallilan koulussa puhuttu koulutunneilla työväenluokasta ja sosialismista²³⁴ sekä Suomen työväenpuolueesta ja eduskuntalaitoksesta²³⁵ ja laulettu Työväen marssia.²³⁶

Punaisen vallan ajan käytännöissä ei ole havaittavissa mitään selvää poikkeamaa verrattuna sitä edeltävään tai seuraavaan kouluopetukseen. Tätä saattaa selittää se, että suuri osa ”rikku-reista” oli opettajakoulutusseminaarien opiskelijoita tai muualta Suomesta tulleita opettajia. He opettivat seminaarissa ja koulussa opittujen käytäntöjen mukaan. Myöskään ”valkoiset” opettajat eivät sinänsä vielä tuolloin tuominneet sosialismia vaan ennemminkin toimijat, jotka eivät olleet kyllin sivistyneitä käyttämään sitä oikein. Mitenkään ei voida pelkistä otsikoista myöskään saada selville, missä sävyssä kyseisiä aiheita kulloinkin käsiteltiin. ”Työväenkysymys” kuului opintosuunnitelmaan,²³⁷ mutta oli jokaisen opettajan oman harkinnan varassa miten asian esittää.

Selkeimmin ennen vuotta 1918 toimineen koululaitoksen epäkohtien katsottiin ilmenneen juuri kansakoulujohtokuntien

233 Esimerkiksi Iivo Härkönen kevät 1919, AdI:613. Luokkapäiväkirjat 1919, AdI:603–613. Luokkapäiväkirjat, päästötodistusten arvosanoja sisältävät. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

234 Päiväkirjamerkintä 2.3.1915, historiaa: työväen luokka, 3.3. Hist: sosialismi. Kevät 1915 Edith Lindblad, AdI:474. Luokkapäiväkirjat 1915, AdI:472–490. Luokkapäiväkirjat, päästötodistusten arvosanoja sisältävät. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

235 Merkintä 27.4. 1915, Hist: Suomen työväenpuolue ja eduskuntalaitos. Martta Valio kevät 1915, AdI: 488. Luokkapäiväkirjat, päästötodistusten arvosanoja sisältävät. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

236 Merkinnät 4.3., 8.3. ja 15.3.1915. Nestori Virtanen kevät 1915, AdI:489. Luokkapäiväkirjat, päästötodistusten arvosanoja sisältävät. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA. Työväen marssin oli säveltänyt Oskar Merikanto ja sanoittanut Antti Törneroo (Tuokko) vuonna 1894 Helsingin työväenyhdistyksen 10-vuotisjuhliin. Laulu oli ”wrightiläisen ajan” tuotos ja sopi näin myös koulussa laulettavaksi.

237 Ks. esim. Helsingin kaupungin suomenkieliset kansakoulut, jatkoluokkien opetussuunnitelmat 1929, s. 18. Opetussuunnitelmat, JcII:1. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

epädemokraattisuudessa. Johtokunnat, joissa työväestöllä ei ollut vaikutusvaltaa, nähtiin kehityksen jarruina ja syynä koulun ja opettajiston taantumuksellisuuteen.²³⁸ Helsingin suomenkielisten kansakoulujen johtokunnassa ei ollut työväestön edustajia. Johtokuntaan oli vuonna 1917 kuulunut opettajaedustajien lisäksi kaupunginvaltuuston valitsevat filosofian tohtori, lehtori Pekka Heinricius puheenjohtajana ja protokollasihteeri Karl Malin sihteerinä sekä arkkitehti Väinö Palmqvist, filosofian tohtori, lehtori Knut Cannelin, professori Adolf V. Streng sekä senaattorinrouva Ilma Woionmaa jäseninä.²³⁹ Kouluneuvoston näkemyksen mukaan harvainvalta kouluhallinnossa oli tehnyt kansakouluista epäterveitä; tästä oli osoituksena Helsingin opettajien lakko. Vain paikkakunnilla, joissa opettajat olivat toimineet vuorovaikutuksessa vanhempien kanssa, koulutyö oli saavuttanut hyviä tuloksia ja jatkunut levottomuuksista huolimatta. Kun nyt työväestöllä oli kunnallinen valta, oli koulujen johtokunnatkin uudistettava. Koulujen johtokunnat tuli valita kussakin koulupiirissä äänestämällä. Mukaan toivottiin erityisesti lasten äitejä ja henkilöitä, jotka tekisivät yhteistyötä opettajien kanssa helpottaen heidän

238 Ks. esim. Opettajat ja sosiaalidemokratia. Käsikirjoitettu muistiinpanonippu Sosiaalidemokraattisen Opettajaliiton perustamiskokouksen pöytäkirjan liitteenä. Sos.dem. Opettajaliiton perustavan kokouksen pöytäkirja 10–11.8.1917. Työväenjärjestöjen asiakirjoja. VapSA 820, KA; Promemoria kansakoulujen johtokuntien uudistamisesta 1918, J1. Päivännyt 14.3.1918 J. Pärssinen. Kouluhallituksen arkisto X, Suomen kouluneuvosto 1918, KA. Promemoria kansakoulujen johtokuntien uudistamisesta 1918, J1. Päivännyt 14.3.1918 J. Pärssinen. Kouluhallituksen arkisto X, Suomen kouluneuvosto 1918, KA. ”Kysymys kansakoulun johdosta ja uudistamisesta on köyhälistölle sen omien lasten kasvattamisen turvaamisiasia”, mietinnössä todettiin; Halila 1949 s. 362–367.

239 Kommunalkalender for Helsingfors stad 1917, s. 132–133. Näistä ainakin Palmqvist, Cannelin ja Streng tunnustautuivat myöhemmin Kokoomuksen kannattajiksi, katso Aikalaiskirja 1920, s. 55, 344–345, 442. Sosialidemokraattisesti ajattelevaksi voidaan ehkä laskea Väinö Voionmaan vaimo, senaattorinrouva Ilma Woionmaa, jos hänet halutaan määritellä miehen puoluekannan perusteella. Lisäksi kansakouluhenkilöstö oli valinnut johtokuntaan kansakoulunjohtaja Oscar Rosenqvistin (varaedustaja kansakoulunopettaja Aldyth Hultin) ja opettajiston edustajaksi Matilda Öhrbomin.

työtänsä ja tukien heitä ”koulun ohjaamisessa vapaamman ja uudenaikaisemman hengen mukaan.”²⁴⁰ Punaisen Helsingin kansakoulujohtokunnassa työskentelivät tarkastaja ja sihteeri Johan Emil Janatuinen sekä Jussi Railo puheenjohtajana, opettaja Sohvi Reijonen varapuheenjohtajana, Otto Järvinen taloudenhoitajana, K. A. Syrjänen ”laittomien opettajien edustajana” sekä ompelijatar ja SDP:n kansanedustaja Aura Kiiskinen jäsenenä.²⁴¹

240 Promemoria kansakoulujen johtokuntien uudistamisesta 1918, J1. Päivännyt 14.3.1918 J. Pärssinen. Kouluhallituksen arkisto X, Suomen kouluneuvosto 1918, KA. Promemorian mukaan koululaitoksen tehtävä oli toimia siteenä kansankasvatuksen ja muun yhteiskuntaelämän välillä yhteistyössä lasten vanhempien kanssa. Opettajiston oli käsitettävä kasvatus- ja opetusasiat osana muuta yhteiskuntaa; tämä olisi avain myös lasten taipumusten ja tarpeiden ymmärtämiseen.

241 Pöytäkirja tutkintotilaisuudesta 22.4.1918. Saapuneet kirjeet tarkastaja 1918, Ea:26. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkisto, HKA.

3. Taistelujen jälkeen: politisoitunut kaupunkitila ja lapset

On kumma nähdä kuinka elämä kaiken sen jälkeen mikä on tapahtunut kuitenkin käy tavallista tahtiansa, vaan onhan myöskin se tavallaan todistuksena elämän voittorikkaasta voimasta. Ja kuitenkin on totta että tämä on ollut synkän surun joulukuun sekä monelle tässä vapaudessa että niillä, jotka vielä ikävöiden ja kaipaen vapautta odottavat.²⁴²

Näin kirjoitti tovereilleen Katajanokan vankilaan 27-vuotias Anna Forsström, joka on kiinnostava esimerkki velvollisuudentunnon tunneysteyteisensä valintoja seuranneesta henkilöstä. Hän ei itse kannattanut aseellista yhteenottoa, vaan korosti muutosta sivistyksen ja koulutuksen sekä reformien kautta. Kapinan sytyttyä hän kuitenkin monien muiden ”epäilijöiden” tavoin koki velvollisuudekseen olla ainakin mentaalisisällä tasolla mukana, vaikka se olikin vaikea ja katkerakin välttämättömyys (”en hård och bister nödvändighet”).²⁴³ Lopulta Forsström joutui vankeuteen (ruotsinkielisessä) punaisessa kansakoulujohtokunnassa toimimisesta, ja myös tämä epäoikeudenmukaisuuden kokemus seurasi häntä pitkään. Velvollisuudentuntoa yhteisöä kohtaan kuvataan myös Helsingin sosiaalidemokraattisen nuorisoseuran julkaisussa, jossa pasifistiksi tunnustautuva kertoja tuntee raastavaa häpeää

242 Anna Forsström rouva Anni Savolaiselle Helsingin lääninvankilaan 25.12.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

243 Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 10.3.1918, ks. myös esim. merkintä 12.5.1918. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

ja pelkuruutta ystävien syöksyessä taisteluun ja jo varmalta näyttävään tappioon.²⁴⁴ Forsströmin kappaleen alussa siteeratussa kirjeessä tulee esille paitsi yhteisöjen resilienssi – elämä jatkuu – myös tämän jatkuvuuden alla oleva suru, joka kosketti kaikkia, niin sotaan aktiivisesti osallistuneita kuin ulkopuolelle jääneitäkin.

Tutkimuksen seuraavissa luvuissa työväenkaupunginosien asukkaita lähestytään tunneyhteisönä, jolla ainakin yleisellä tasolla on yhteinen sotakokemus. Tunneympäristö pohjautui pitkään kokemukselle kevään 1918 tapahtumista ja sen jälkiselvittelyistä. Se näkyi fyysisesti ja aineellisesti, ja se tuntui esimerkiksi häviäjäidentiteettiin rakennettuina katkeruuden tunteina. Resilienssi, eteenpäin pyrkiminen, perustui toisilla vaikenemiseen, toisilla revanssin hakemiseen. Suomen sisällissota muodosti molemmille osapuolille kollektiivisen tarinan, jota tavalla tai toisella välitettiin eteenpäin seuraavalle sukupolvelle.²⁴⁵ Työväenkaupunginosissa jaettiin sama sotakokemus, mutta sen tulkitseminen riippui vallitsevan hetken arvovalinnoista: sotaa jäsennettiin esimerkiksi koston (vasemmistososialistit) tai revision (sosiaalidemokraatit) kautta.

Luvun otsikossa mainittu kaupunkitila määrittyy tässä etenkin sosiaalisena, elettyinä tilana. Henry Lefebvren sosiaalisen tilan käsitteen mukaan tila jakautuu aistittavaan ja konkreettiseen ”havaittuun tilaan”, tilan viralliset määritelmät ja esimerkiksi kaupunkisuunnittelun sisältävään ”käsitteellistettyyn tilaan” sekä kokemukselliseen ”elettyyn tilaan”. Viimeinen määritelmä on hedelmällinen juuri tässä esityksessä. Eletty tila liittyy tunteisiin, tiedostamattomaan, symboleihin, paikallisiin määrittelyihin ja kokemukseen, ja siinä yhdistyvät kehollinen kokemus ja kuviteltu kaupunkitila.²⁴⁶ Tässä luvussa käsitellään paitsi arjen realiteetteja,

244 Kyösti K-vi: Huhtikuun ilta. Helsingin sos.-dem. Nuorisoseuran 20-vuotisarjakuva. Helsingin sos.-dem. Nuorisoseura, Helsinki 1919, s. 103–107.

245 Tunneyhteisön käsittely on sukua kollektiivisen muistin käsitteelle, mutta tässä tutkimuksessa ei syvennyttä muistitietohistorian problematiikkaan. Ks. kollektiivisesta muistista esim. Halbwachs 1992 (1952/1924), passim.

246 Lefebvre 1991; Shields 1999, s. 164–166.

havaittua tilaa, erityisesti elettyä tilaa, jota sotakokemus muokkasi. Sodan myötä tutuille kaduille ja naapurustojen kohtaamispaikkoihin syntyi tunnemuistojen paikkoja – eletty ja koettu sota antoi uusia merkityksiä omalle asuinalueelle. Luvussa nostetaan esille etenkin naiset ja lapset tapahtumien kokijoina.

Elämän pohjoispuolella – laitakaupungin tunneyhteisöt ja arjen realiteetit

... syksyllä mä jouduin kansakouluun ja ... silloin oli vaatteista ja kaikista hurja pula. Niin koulusta sitten anottiin. Jonkun köyhemmän perheen lapset saivat sitten vaateavustusta. ... Mä muistan, että kun mä kouluun ensimmäisiä kertoja menin niin mulla oli äidin kengät jalassa ja sitten kerran kun oli syksy ... oli oikein kylmä ja sateinen. Mä muistan kun äiti, ... Viipurinkatu 8:ssä missä mä kävin koulua, sinne oli aika matka, niin reppu selässä kantoi mun sinne kouluun.²⁴⁷

Edellä lainattu Hermannissa ja Vallilassa lapsuutensa viettänyt vuonna 1911 syntynyt mies kävi sodan jälkeen kansakoulua vuokrahuoneistoissa Viipurinkadulla ja Kaarlenkadulla, minne sarkatakkiset lapset taivalsivat puukengissään tai paljasjaloin. Sodan jälkeen yli puolet kaupungin suomenkielisistä kansakouluikäisistä lapsista kävi koulua Pitkänsillan pohjoispuolella.²⁴⁸ Koulut toimivat vielä sotilasmajoituksen jäljiltä vuokrahuoneistoissa, ja myös työläisten asuminen oli usein heikkoa. Monet asuivat tilapäismajoituksissa, ja vähänkin asunnoksi kelpaavissa hökkeleissä, bunkkereissa, kellarihuoneissa ja työmaakopeissa asui ihmisiä. Suvilahden kasarmissa nykyisellä Sörnäisten rantatiellä noin sata asunnostaan häädettyä perhettä oli sijoitettuna entisiin tehdassaleihin. Perheiden tilat oli erotettu toisistaan lattiaan piir-

247 Kullervo Linna, s. 5–7. Oy Yleisradio Ab, Stadihaastattelut I: I–II, HKA.

248 Helsingin kaupungin tilasto VI: Opetuslaitokset 1919–21. Helsingin kaupungin tilastokonttori, Helsinki 1921, s. 29–31.

retyillä rajoilla, myöhemmin pahvisilla väliseinillä.²⁴⁹ Toistasataa kellareissa ja ullakoilla asunutta perhettä asutettiin Hermannin lentoaseman parakkeihin.²⁵⁰ Kellaritiloissa asui vuonna 1919 yli 4000 helsinkiläistä, lähes neljäsosa heistä alle 15-vuotiaita lapsia.²⁵¹ Asunnoissa saattoi olla vain betonilattia:

Se oli semmoinen asunto että se oli kuin maan alla. ... Siellä oli vettä lattialla aina aamulla noin viisi senttiä, koska se oli ilman bitumieristettä, niin sehän on selvä, että pohjavedet tuli sisään. Se oli se märempi huone ja minä ajattelin pikkupoikana että olisi se mukava kun saisi asua niin että olis edes laualattiat.²⁵²

Kaikki oppilaat eivät olleet palanneet kouluun sen alettua yläkoulun neljänsien luokkien osalta huhtikuun 1918 lopulla – suuri osa oli merkitty luokkapäiväkirjoissa koulusta eronneiksi.²⁵³ Osasyiksi korkeille eroluvuille saattaisi pitää pettymystä sodan lopputulokseen ja koulun muuttumista aikaisempaa määrätietoisemmin porvarillisen Suomen kasvatuslaitokseksi. Ainakin yhtä painava syy oli kuitenkin käytännöllisempi: pula elämän perustarpeista. Monet perheet muuttivat maaseudulle pakoon Helsingissä vallitsevaa elintarvikepulaa. Tähän hätään kietoutui perheenjäsenten menetysten ja epävarmuuden mukanaan tuomat

249 Salmela-Järvinen 1966, s. 96. Kaupunki majoitti häädettyjä perheitä tilapäisesti esimerkiksi sotaväeltä vapautuneeseen Annankadun kansakoulu-taloon keväällä 1919. (s. 30–31 I Kaupunginvaltuusto)Leppäsuon huvila luovutettiin häädettyjen perheiden asunnoksi.

250 Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1919, s. 309 (XII: Sosialilautakunta).

251 Nyström 2013, 323.

252 Eino Johan Hämäläinen, s. 5. Oy Yleisradio Ab, Stadihaastattelut I: I–II, HKA.

253 Esimerkiksi ensimmäisessä luvussa mainitun Maria Joutsenen luokan oppilaista sai päästötodistuksen vain viisitoista oppilasta, kaksikymmentäneljä oppilasta on merkitty eronneeksi. Ks. M. Joutsen (vt Pulkkinen), AdI:577; Väinö Kanerva, AdI:580; Elin Karivirta, AdI:582; J. A. Suomela, AdI:602; S. S. Serenius, AdI:597. Luokkapäiväkirjat, päästötodistusten arvosanoja sisältävät. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia. HKA.

ongelmat. Lapsia tarvittiin jälleen perheen talouden ylläpitämiseen. Joissakin tapauksissa saattoivat hoitaa taloutta jopa yksin.²⁵⁴

Koulunkäynti oli pakollisen oppivelvollisuuden puuttumisesta huolimatta ollut Helsingissä ennen sotaa melko vakiintunutta, ja suuri osa lapsista oli käynyt kansakoulua jokseenkin säännöllisesti. Sisällissodan jälkeen epävarmuus kuitenkin kasvoi: pahentuneen elintarvikepulan ja perhehuoltajien menehtymisten tai vankeustuomioiden vuoksi lapsia tarvittiin ruoan hankkimiseen ja perheiden elatukseen. Syyslukukaudella 1918 kasvatuslautakunta ilmoitti kansakoulujen johtokunnalle lähes kahdensadan lapsen lopettaneen koulunkäyntinsä erityisesti vaatteiden ja kenkien puutteen takia. Osa oppilaista oli lähtenyt ansiotyöhön tai jäänyt kotiin hoitamaan nuorempia sisarusiaan äitien ollessa työssä, jotkut olivat muuttaneet maalle, ja lapset olivat sodan aikana myös ”vieraantuneet koulusta.”²⁵⁵

Viranomaisten näkökulmasta tilanne jatkui epävarmana vielä vuosia. Vuonna 1919 lastensuojelulautakunnan alaisuuteen perustettiin erillinen osasto huolehtimaan ”joutolasten” koulunkäynnistä – tällöin osaston tietoon tuli lähes 1600 koulua käymätöntä lasta – näistä saatiin lopulta koulunpenkille noin seitsemänkymmentä prosenttia.²⁵⁶ Toimikunnan tehtävät kasvoivat 1920-luvun taitteessa johtuen osittain yhteiskunnan kasvavasta kiinnostuksesta tulevaan sukupolveen, mutta myös siitä, että ”hoidon ja kasvatuksen antaminen lapsille vallitsevana pulaaikana on ollut köyhille kodeille vaikeata, jopa mahdotontakin.”²⁵⁷ Kesäkuussa 1920 kerrottiin, että yhdistysten ja opettajien kautta

254 Ks. esim. Eeva Sipinen, os. Rosendahl, s. 5. Oy Yleisradio Ab, Stadihaastattelut II:1–5, HKA.

255 Johtokunta 4.12.1918 liite sign 4. Pöytäkirjat johtokunta 1918, Ca:50. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia. HKA Kasvatuslautakunnan raportin mukaan 185 jäänyt puutteen tähden pois koulusta, joista 56 mennyt ansiotyöhön, 36 luvannut jatkaa iltakoulua, 48 luvannut joulun jälkeen mennä kouluun, 24 apuna kodissa, 5 otettu kasvatuslaitoksiin, 4 sairasta, 2 kuollut, 115 muuttaneet maalle, 56 osoitteet tuntemattomat.

256 Helsingin kaupungin tilasto VI: Opetuslaitokset 1919–21, s. 56.

257 Helsingin kaupungin tilasto VI. Opetuslaitokset 5. 1921–24. Helsingin kaupungin tilastokonttori, Helsinki 1925, s. 23.

oli osaston tietoon tullut sadoittain koulua käymättömiä lapsia.²⁵⁸ Seuraavan vuoden alussa – muutamaa kuukautta ennen oppivelvollisuuslain voimaantuloa – totesi joutolasten huoltaja, entinen kansakoulunopettaja S. Ojanne, suurimman osan koulunsa keskeyttäneistä lapsista olevan ”sota-orpoja tai muita hoidon ja valvonnan puutteessa olevia lapsia”, joiden kasvatukseen tulisi kiinnittää erityistä huomiota.²⁵⁹ Myös vuoden 1921 oppivelvollisuuden jälkeen nuorisohuoltajalle ilmoitettiin lukuisia koulua käymättömiä lapsia: vuonna 1921 lähes 2000, seuraavana vuonna vajaa 1000 ja 1923 vielä 682 lasta. Näistä osa osoittautui paikkakunnalta pois muuttaneiksi, mutta suurin koulua käymättömien ryhmä oli ansiotyössä tai työskenteli kotonaan. Myös tuntemattomasta syystä keskeyttäneitä nuoria oli jonkin verran. Osa kävi joko jatko- tai iltakoulua tai oppikoulua.²⁶⁰

Tilanne kertoo siitä, että sodan jäljiltä hajanaisissa perheissä ei ollut voimavaroja lasten valvontaan, ja toisaalta sitä, että lapsia tarvittiin perheen elatukseen. Yhteiskuntarauhan kannalta joutilaat nuoret olivat vaarallisia. Joutolasten huoltajalle kuului paitsi koulunkäynnin ja alaikäisten ”katuammattilaisten” valvonta myös keräämisen ja ”kulkurielämän” sekä huonojen huvien

258 Kasvatuslautakunta ehdotti kansakoulujohtokunnalle, että koulua käymättömiä lapsia otettaisiin kouluun muinakin aikoina kuin ainoastaan lukuvuoden alussa. Johtokunta 4.6.1920 § 5 sekä Liite, sign. 5§ Helsingin Kasvatuslautakunta Helsingissä 12.4.1920 No 71a Helsingin kaupungin suomenkielisten kansakoulujen johtokunnalle. Pöytäkirjat johtokunta 1920, Ca:52. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

259 Ehdotettiin muun muassa uusien koulu- ja kasvatuskotien perustamista. Helsingin kasvatuslautakunta (S. Ojanne) Helsingissä 5/II 1921. Suomenkielisten kansakoulujen Herra Tarkastajalle. Saapuneet kirjeet tarkastaja 1921, Ea:29. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkisto, HKA. Oppilaista ryhdyttiin myös keräämään luokkakohtaista tilastoa, jotta saataisiin selville paljonko hoidon ja valvonnan puutteessa olevia lapsia kaupungissa todellisuudessa oli. Liitteenä: käsinkirjoitettu luettelomalli ”sota-orvoista y.m. valvonnan ja hoidon puutteessa olevista oppilaista kevätlukukaudella 1921”.

260 Helsingin kaupungin tilasto VI. Opetuslaitokset 5. 1921–24. Helsingin kaupungin tilastokonttori, Helsinki 1925, s. 36.

vastustaminen.²⁶¹ Huoltaja sai aikaan vuonna 1919 muun muassa sen, että alle 15-vuotiaita kiellettiin oleskelu julkisissa esityksissä kello kahdeksan jälkeen illalla ilman huoltajan seuraa. Kielto johtui siitä, että satojen alaikäisten lasten oli huomattu viettävän iltansa elokuvateattereissa. Joutilaita nuoria, kuten katuammattinharjoittajia ja koulunsa keskeyttäneitä, oleskeli myös kahviloissa ja rautatieasemalla, ja heitä yritettiin saada kiinni säännöllisempään elämään.²⁶²

Koulunkäynnin keskeyttämiseen vaikutti myös kaupungissa vallitseva huono elintarviketilanne: monet oppilaat olivat niin nälkäisiä, etteivät edes jaksaneet seurata opetusta.²⁶³ Kouluun ei useinkaan ollut eväitä otettavaksi ja ”ruokatunti olis ollu jos olis ollu mitä syödä.”²⁶⁴ Useissa perheissä nähtiin nälkää, ja ruokavalio koostui usein pelkistä paistetuista juureksista, kuten turnipseista. Opettaja saattoi päästää huonokuntoisia oppilaita kotiin kesken koulupäivän – eräällä kertojalla muistot tästä inhimillisestä opettajasta säilyivät tämän jälkeen läpi elämän.²⁶⁵ Vallilan kansakouluun oli majoitettuna valtauksen jälkeen saksalaisia sotilaita, ja heillä oli kenttäreittiä koulun pihalla. Saksalaisten ruokailtua lapset kiirehtivät kaapimaan padan pohjalta mitä sinne oli jäänyt.²⁶⁶ Saksalaisten kenttäreittiä oli myös Työväen kirjapainon pihalla Paasivuorenkadulla, ja sotilaat saattoivat antaa lapsille leipää ja soppaa.²⁶⁷ Sotilailta myös ostettiin leipää:

261 Helsingin kaupungin kunnallinen asetuskokoelma 1923. Helsingin kaupungin tilastokonttori, Helsinki 1924, s. 103.

262 Helsingin kaupungin tilasto VI: Opetuslaitokset 1919–21, s. 57.

263 Johtokunta 23.11.1918 § 6. Pöytäkirjat johtokunta 1918, Ca:50. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia. HKA; Helsingin suomenkielisten kansakoulujen vuosikertomus 1917–1918, DeII:25, s. 20. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia. HKA.

264 Birger Majurin haastattelu 7.5.2001. Vallilan ala-asteen historiahankkeen materiaali.

265 Yrjö Mäkelän muistelmat, s. 5–6. Litteroitu äänitteestä 8 Aa 1/84. KansA.

266 Birger Majurin haastattelu 7.5.2001. Vallilan ala-asteen historiahankkeen materiaali.

267 TMT 114 147/7 (Ilmari Murtosalo), TA.

Saksalaisten laivasta kävimme kerran Siirin kanssa ostamassa suuren soikean, paksun limppu leivän. ... Ne myivät niitä aivan salassa ja kuiskauksien kautta niistä kuultiinkin.²⁶⁸

Lapset auttoivat monin tavoin perheen ruokahuollossa käyden ruoanhakumatkoilla maaseudulla. He keräsivät nokkosia pullan jatkeeksi tai seisoivat yötä myöten ruoka- ja maitojonoissa. Ruokajonossa seisominen oli myös sosiaalinen tapahtuma, jossa saattoi kuunnella juoruiluja ja seurata lutikoiden juoksua edellä jonottavan palttoossa.²⁶⁹ Helsinkiin lapsena juuri sodan jälkeen muuttaneen Helvi Hämäläisen mukaan City-pasaasin Elannosta sai jonottamalla pienen akanaisen pullan, jonka syöminen rikoi suupielet. Äiti keitti kauppatorilta hakemistaan luista keittoa kunnes sai kuulla niiden olevan hevosen luita. Koko aliravittu perhe sairastui espanjantautiin ja Hämäläisen kolmevuotias sisar kuoli tulirokkoon.²⁷⁰ Heikosti ravitut lapset ja nuoret aikuiset olivat influenssa-aallon ja muiden kulkutautien helpoja uhreja. Espanjantaudiksi kutsuttu influenssa-pandemia iski Suomeen ensimmäisen kerran kesäkuun 1918 lopussa ja koitui myös monen sotavangin kohtaloksi. Helsingissä vaikein tautiaalto koettiin keväällä 1919, joka vei myös huomattavan määrän nuoria, 20–40-vuotiaita naisia. Moni lapsi jäi siis orvoksi paitsi sodan, myös tautikuolleisuuden seurauksena. Huhtikuussa 1919 Helsingissä avattiin influenssatoimisto, joka välitti henkilökuntaa kotisairaanhoidon.²⁷¹ Elintarviketilanne parani vähitellen, ja vii-

268 SKS 1918-41:124 (Anni Jortikka), s. 125-126.

269 Ks. hamstrausmatkoista ja ruokajonoista esim. TMT CXV(115):147/30 (Jaakko Rauhanen), s. 7, TA; TMT CXC:729 (Viljo Vuohula), s. 12, 17, TA; Toivo Lahtinen, s. 11–12. Oy Yleisradio Ab, Stadihaastattelut I: I-II, HKA; TMT CC: 685/12 (Adolf Parviainen), s. 5–7, TA; Nyström 2013, s. 117–119.

270 Helvi Hämäläinen. Nauha I (1), s. 3–5. Oy Yleisradio Ab, Stadihaastattelut I: I-II, HKA; Haavikko – Hämäläinen 1993, s. 59– 61.

271 Espanjantaudista Linnanmäki 2005, passim.; Nyström 2013, 318. Heikosti ravitut lapset olivat alttiita taudille ja moni menehtyi. Helsingin lastentarhoissa sattuiakin lukuvuonna 1918–1919 muutamia kuolemantapauksia, seuraavana lukuvuonna tautiin ilmoitettiin menehtyneen 18 lastentarhaa

meistenkin elintarvikekorttien käytöstä luovuttiin syksyllä 1920 – elintarvikesäännöstely päättyi seuraavan vuoden huhtikuussa.²⁷²

Koulunkäyntiä hankaloitti myös asuntojen valaistuksen puutteellisuus. Sosiaalilautakunta ehdotti joulukuussa 1918, että kaupungin kansakouluhuoneistoja annettaisiin pimeään vuodenaikaan oppilaiden läksyjenlukuun. Suuri osa pääkaupungin vähävaraisesta väestöstä vietti monta tuntia päivästä pimeässä, mikä oli lautakunnan mukaan omiaan herättämään katkeruutta. Vallilan alueella ilman sähköä oli lähes 85 prosenttia huoneistoista, ja ”täysin pimeässä” asuvia oli 64 prosenttia. Kansakoulujen johtokunta ei kuitenkaan ryhtynyt toimenpiteisiin asian korjaamiseksi.²⁷³ Syy saattoi olla siinä, ettei koulutiloja mielellään luovutettu ulkopuolisille, tai yksinkertaisesti se, etteivät koulutalot suurimmaksi osaksi olleet vielä palautuneet kansakoulujen käyttöön. Toimenpide olisi myös vaatinut opettajilta lisätöitä. Ehdotuksessa kiteytyi kuitenkin sosiaalilautakunnan huoli siitä, että elämän epäkohdat saattaisivat kärjistää yhteiskunnallisia eroja ja synnyttää levottomuuksia.

Punalesken leipä

Martta Salmela-Järvinen on kuvannut, kuinka sodan jälkeen ”synkkä murhe ja hätä vallitsi työläiskaupunginosissa.”²⁷⁴ Etenkin sotelesket ja yksinäiset varattomat äidit kamppailivat turvatakseen lapsilleen edes jonkinlaista ravintoa. Valkoisten leskille ja orvoille järjestettiin valtion eläke jo huhtikuussa 1919, mutta valtion taholta ei ennen toista maailmansotaa annettu tukea

käynyttä lasta. Helsingin kaupungin tilasto VI Opetuslaitokset. 3. 1918–1919; Helsingin kaupungin tilasto VI Opetuslaitokset 4. 1919–21.

272 Nyström 2013, 325.

273 Johtokunta 19.12.1918 liite sign. 4. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia. Pöytäkirjat johtokunta 1918, Ca:50. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

274 Salmela-Järvinen 1966, s.146.

punaleskille.²⁷⁵ Jotkut heistä anoivat apua sosiaalidemokraattiselta Suomen Työväen Avustuskomitealta. Aineistossa korostuu suuri hätä toimeentulosta loppusyksystä 1918: huoltajia oli poissa ja menehtynyt, ja perheissä oli paljon sairautta, kuten keuhkotautia ja espanjantautia. Naiset kirjoittivat, kuinka yksin oli vaikeaa viedä perheitä eteenpäin ja työtä oli mahdotonta saada – jotkut toivoivatkin saavansa avustusten sijaan mitä tahansa työtä.²⁷⁶

Punaleskille ja perheenäideille antoi apua myös American Relief Administration in Europe -niminen yhdysvaltalainen järjestö Suomen lasten hätäapukomitean avustuksella. Avustusten, kuten vaatteiden ja ruoan jakaminen aloitettiin keväällä 1919.²⁷⁷ Avun pääasiallisia saajia olivat varattomat lapset, raskaana olevat sekä imettävät äidit. Yhdysvaltalaisjärjestön antamaa apua jaettiin tuhansille helsinkiläisille, ja järjestö keräsi tietoa ravinnontarpeesta muun muassa kansakoulujen avustuksella.²⁷⁸ Hätäapukomitealle vuonna 1919 tehdyt hakemukset paljastavat, että nälkä, sairaudet ja puute olivat monien helsinkiläisperheiden jokapäiväistä todellisuutta. Harjun alueella (Läntisellä Brahenkadulla) asuvalla sekatyöläisnaisella, jonka mies oli sodan jäljiltä kadoksissa, oli viisi lasta, iältään kahdesta kuuteentoista. Väliaikaista työtä lukuun ottamatta nainen oli ollut pääosin työttömänä. Tälle äidille annettiin jalkineita, sukia, peite ja kaksi kolttua lapsille.²⁷⁹ Alppilassa Karjalankadulla asuva tehtaantöntekijä ja punaleski elätti yksin kahta lastaan, joista vanhempi kävi Eläintarhan koulua, nuorempi sairasteli eikä ollut koulussa. Äiti vetosi hakemuksessaan, että ”kaikki minkä ansaitsee menee ruokaan ja vuokraan, vaatteista ei kysymystäkään en voi saada

275 Pulma 1987, s. 128; Peltonen 2003, s. 157.

276 Suomen Työväen Avustuskomitealle saapuneet kirjeet. TA.

277 Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1919, s. 117–118 (I. kaupunginvaltuusto); Impola – Packalén 1992, s. 29–31.

278 Nyström 2013, 325–326.

279 4/3 Matilda Nikander. Hyväksytyt ruokailu- ja muut avustusanomukset, Ea:1. Suomen lasten hätäapukomitea 1919, HKA.

itselleni eikä lapsille myöskään”.²⁸⁰ Kalliossa Neljännellä linjalla asuva punaleski ja talous- ja ravintotyöntekijä oli vielä pahemmassa tilanteessa: neljän lapsen äiti kertoi joutuneensa miehensä kuoltua myymään koko omaisuutensa huonekaluja myöten.²⁸¹ Myös monet sodasta selvinneet miehet olivat heikossa kunnossa. Eräässä fredriksbergiläisessä yövahdin perheessä oli kahdeksan lasta ja keuhkotautiset vanhemmat. Isä oli ollut tutkintovankina, samoin vanhin poika. Perheen 13- ja 16-vuotiaat pojat toimivat asiapoikina, vanhimmat 18- ja 20-vuotiaat lapset olivat työttömänä. Nuorimmat lapset olivat kansa- ja leikkikoulussa ja nuorin, kaksivuotias, kotona. Lasten työpanoksen lisäksi perhe oli saanut avustusta Lasten Yhdistyksestä ja Kaupunginlähetyksestä.²⁸² Vastaavia tapauksia on lukuisia. Avustusten myöntämiseen liittyi myös kotitarkastus, ja tarkastajat olivat luonnehtineet työläisperheiden oloja muun muassa seuraavasti: ”Koti verrattain siisti”²⁸³ tai ”Pojat ihan ilman vaatteita! – Koti hyvin köyhä”²⁸⁴

Myös kansakoulujen välityksellä jaettiin ravinto- ja vaateavustuksia varattomimpien vanhempien lapsille. Ennen avustusten antamista perheiden tilannetta tuli tiedustella vaivashoitohallituksen rekisteritoimistolta.²⁸⁵ Opettajat pitivät avustusten jaka-

280 340/7 M. P. Leppänen. Hyväksytyt ruokailu- ja muut avustusanomukset, Ea:1. Suomen lasten hätäapukomitea 1919, HKA.

281 159/18 Fanny Rainio. Hyväksytyt ruokailu- ja muut avustusanomukset, Ea:1. Suomen lasten hätäapukomitea 1919, HKA.

282 Otto Vilhelm Karlén. Hyväksytyt ruokailu- ja muut avustusanomukset, Ea:1. Suomen lasten hätäapukomitea 1919, HKA.

283 23/30 Hanna Ryytti. Perheen isä kuollut 13.4.1918, kaksi kansakouluikäistä ja kaksi vanhempaa lastan. Hyväksytyt ruokailu- ja muut avustusanomukset, Ea:1. Suomen lasten hätäapukomitea 1919, HKA.

284 177/22 Henrika Fagerman. Hyväksytyt ruokailu- ja muut avustusanomukset, Ea:1. Suomen lasten hätäapukomitea 1919, HKA.

285 Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1919. Vaivashoitohallituksen kertomus, s. 268–269. Kansakoulujen jakamat vaate- ja ruokaavustukset olivat merkittävä osa kaupungin köyhäinhoitoa: vuonna 1919 annetusta avusta tehdyistä ilmoituksista 5401 oli tullut suomenkielisten kansakoulujen ja 984 ruotsinkielisten kansakoulujen taholta.

mista epämiellyttävänä tehtävänä.²⁸⁶ Helsingissä kansakouluntarkastajat ehdottivatkin johtokunnalle vuonna 1919, että opettajat vapautettaisiin vaate-avustusten ja jalkineiden jakelusta.²⁸⁷ Avustuksia riitti vain kurjimmissa oloissa eläville. Esimerkiksi erään punalesken 10- ja 8-vuotiaat pojat eivät saaneet koulusta vaatetusavustusta, vaikka äiti elätti perhettään hätäaputoilla ja juoksutyttönä olleen vanhimman lapsensa palkalla.²⁸⁸ Köyhäinavustukset olivat myös häpeän tunteita aiheuttaneita erottelemisen välineitä. Helsingin kaupungin kansakoulujen johtokunta oli päättänyt jo vuosisadan alussa, että puukengät olisi korvattava nahkajalkineilla ja harmaat ”köyhäin univormut” värillisillä vaatteilla.²⁸⁹ Köyhyyden leimaa ei kuitenkaan saatu poistettua avustuksista: muistitiedon mukaan ”körttiläismalliseksi” mai-

286 Esimerkiksi pöytäkirja Helsingin kaupungin suomenkielisen opettajiston kokouksesta 27.1.1909 § 3. Johtajien ja opettajien kokousten pöytäkirjat 1908–1912, Cc:1. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkisto, HKA; Kerttu Mustonen-Hukki: Muistojen opintie. Hermann-Vallila koti-seutulehti 2/1977.

287 Tarkastajain kokous 12.12.1919 § 3. Kansakouluntarkastajain kokoukset vv.1913-1919, Cb:1. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastaja, HKA. Opettajajyhdistys oli jo vuonna 1917 tuloksetta anonut opettajien vapauttamista jakelusta. Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1920, s. 194.

288 34/32 Anna Martikainen, sekatyöläinen, Evank. 6. isä kuoli 1918. Hake muksen liitteenä opettaja Väinö Peltosen ja Aino Hämäläisen 10.11.1919 allekirjoittamat todistukset siitä, etteivät pojat olleet saaneet koulusta vaatetusavustusta. Tarkastajan mukaan ”Perhe on riittämättömien tulojen takia kovin puutteellisesti vaateitettu. Työtä ei ole aina riittävästä ja sekin summattyötä joten tulot supistuvat vähiin” (Ida Rantanen 2/10 1919). Hyväksytyt ruokailu- ja muut avustusanomukset, Ea:1. Suomen lasten hätäapukomitea 1919, HKA.

289 Somerkivi 1977, s. 302. Kuitenkin esimerkiksi vuonna 1922 Sörnäisten työväenyhdistyksen naisosastossa alustettiin aiheesta ”Taistelu puukenkiä vastaan”, jossa todettiin puukenkien olevan vaaralliset, kuluttavan sukkiä ja leimaavan lapset yhteiskunnan kovaosaisiksi. ”Kokous lausui ankan halveksumisensa köyhäin hoito hallituksen keskuslautakunnalle, sen tohtoreille, papeille ja aatelisneideille ja päätettiin että kukaan ei ota vastaan lautakunnan jakamia puu kenkiä jos ei nahkaisia anneta, vaan saavat herat ja heidän naisensa ja lapsensa pitää itse puukengät.” Kuukausikokous 9.1.1922 § 6. Sörnäisten ty:n Naisosasto, 362.86, TA.

nitun köyhäinapuna saadun puvun muuttamisesta saattoi koulussa saada jopa arestia.²⁹⁰

Myös koulussa jaettu ruoka leimautui köyhäinavuksi, ja opettajat saattoivat sitä jakaessaan pitää ”pitkiä esitelmiä kaupungin suurista menoista”, kuten Helsingin Sosialidemokraattinen Naisyhdistys johtokunnalle totesi. Heidän mukaansa lapset saapuivat kouluun ehkä vain kuiva leipäpala mukanaan. Kun ruoan vastaanottajat leimattiin köyhäinhoitotapauksiksi, saattoivat arvostelulle herkat lapset kieltäytyä ruoasta nälästä huolimatta. Naisyhdistyksestä esitettiin toivomus, että kouluruokaa tarjottaisiin kaikille oppilaille, jotta erottelua ei syntyisi.²⁹¹ Eräs opettaja kirjoitti 1920-luvun puolivälissä monen työläisperheen elävän Helsingissä kahvilla ja kiloleivällä ja lasten tulevan kouluun vain kahviaamiaisen nautittuaan.²⁹² Myös koulussa köyhimmille tarjotun ruoan heikosta laadusta tuli aika ajoin valituksia.²⁹³

Lasten sotakokemukset – punikki, lahtari vai puolueeton?

Miten määrittäytyi kouluikäisten lasten maailma jakautuneessa Suomessa sodan loppuselvittelyiden aikana ja niiden jälkeen? Sodan lapsena tai murrosikäisenä kokeneet lapset kuuluivat niin sanottuun sisällissotasukupolveen.²⁹⁴ Lasten sotakokemusta lähesty-

290 TMT 23 B: 41/107 (Impi Salmi), s. 1–2.

291 Johtokunta 2.12.1925 § 7, Liite §7: Helsingissä marraskuun 12 p:nä 1925. Johtokunnalle Helsingin sos.-dem. Naisyhdistys Hilda Seppälä (puheenjohtaja) Laina Lehtonen (sihteeri). Pöytäkirjat johtokunta 1925, Ca:57. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

292 Hygieniää. *Opettajain lehti* 12/1924 (21.3.1924), s. 155–156. Kertoo amerikkalaisesta tutkimuksesta, jonka seurauksena koululaisia oli alettu valistaa ravintoasioissa.

293 Ks. esim. Johtokunta 2.12.1925 § 7. Pöytäkirjat johtokunta 1925, Ca:57. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

294 ”Sisällissotasukupolven otolliseen ikään osunut avainkokemus oli lyhyt ja raju: puolisoista vuotta kestänyt poliittinen kuohuntavaihe, joka alkoi

tään tässä paitsi muistitiedon ja lasten itse tuottaman materiaalin avulla myös punaisten perheiden lähettämien kirjeiden kautta. Varhaislapsuuden tunnemuisto sotakeväästä on oleellinen ja myöhemmin konflikteille altis kokemus, jota lapset ja nuoret ovat kantaneet mukanaan myös koulussa. Jos kodissa oli valittu vaikenemisen tie, oli asian käsittely vielä vaikeampaa, koska ristiriita oman kokemuksen ja koulun totuuden välillä saattoi olla suuri, ja kodin tuki ja hyväksyntä olisivat olleet tarpeen tämän tunteen käsittelyssä. Ulla-Maija Peltonen korostaa tapahtumat läheltä kokeneiden muistitiedon arvokkuutta nimenomaan sen subjektiivisuuden vuoksi; vaikka tarinat olisivat liioiteltuja, niiden avulla voidaan päästä kaikkein lähimmäksi kokijaa ja kokemusta. Asioita, jotka ovat muodostuneet omassa yhteisössä kielletyiksi, tabuiksi, ei kyetä ”muistamaan”, vaikka tunnejälki niistä onkin olemassa. Muistitiedon suhde tunnehistoriaan on erityisen läheinen. Peltonen erottaa toisistaan kokemuksen (tunnemuisto) ja tietoisuuden (harkittu muisto). Jälkimmäinen liittyy ideologioihin, ensimmäinen ihmisen psyykeen. Muistelukerronnassa nämä kaksi limittyvät.²⁹⁵

Poissaolevat isät, ahdistuneet äidit

...vielä sinä kysyt että kaipaako lapset sinua Kylä ne kaipaa sinua niin kovasti etten kykene kynällä kertoa joka päivä tuleeko isä pian kotio pikku Uuno huutaa aina pappaa ja lähettää sinulle suuteloita ja myös pikku Hannu kysy joka ilta tuleeko pappa huomana kotiin mutta Wieno ja minä sanoma että ei me tiedä jumala ... yksin tietää.²⁹⁶

Venäjän maaliskuun vallankumouksesta 1917, huipentui neljä kuukautta kestäneeseen sisällissotaan keväällä 1918 ja sävytyi sitten vahvasti sotaa seuranneella häviäjien kurjalla kohtalolla.” Virtanen 2003, s. 128–129.

295 Peltonen 2003, s. 19–24.

296 Hilma Jannelle 6.4.1918. VapSA 140, KA.

Hannes rakkaani! Tuhannet terveisett Weikolta ja minulta. Me odotamme niin sinua kotiin aina kun joku tulee rapuja ylös niin luulen sinun tulevan. ... Sieltä tulee niitä miehiä aina ehtimiseen ja ne kertovat niin kamalia siellä tapahtuneen ett' sinä voi kuvitel-lakaan miltä se täällä tuntuu.²⁹⁷

Punaisten perheiden kirjeenvaihdossa vuodelta 1918 lapset ovat voimakkaasti läsnä. Tässä alaluvussa nostetaan esille joitakin otteita punaisten perheiden kirjeenvaihdosta vuonna 1918, ensin rintamakirjeistä, sitten vankileireiltä kotiin kulkeneista viesteistä. Tarkoituksena on näiden esimerkkien kautta tuoda lyhyesti esille etenkin lasten, tulevien koululaisten, tunnekokemuksia isien poissaolosta ja heihin kohdistuneesta kaipaudesta sekä menettämisen pelosta. Asian lyhyt pohtiminen on tärkeää siksi, että tämä kokemus eli perheiden mielissä taustalla, kun lapset myöhemmin koulussa ottivat vastaan ainakin osin vastakkaista näkemystä kyseisestä ajanjaksosta. Voidaan olettaa, että isän poissaolo, pelko tämän turvallisuudesta ja lopulta joidenkin kohdalla isän – tai äidin – lopullinen menetyk on vaikuttanut olennaisesti lasten perusturvallisuuteen, ja kun asiaan on myöhemmin etenkin koulussa suhtauduttu kielteisesti, ei tapahtunutta ole voinut julkisesti eikä hyväksytysti käsitellä.

Punakaartilaisten vaimojen kirjeet rintamalle olivat keväällä 1918 täynnä huolta siitä, olivatko miehet vielä elossa ja terveenä. Kirjeissä on kertomuksia lasten ikävästä, isän paluuta koskevista kysymyksistä ja valvotuista öistä. Lasten tunteet heijastuvat kirjeissä pitkälti äitien välityksellä. Ne kertovatkin etenkin äitien huolista ja ärsyyntymisestä siihen, että miehet olivat lähteneet ja jättäneet huolehtimaan perheestä aikana, jolloin kaikesta on pulaa. Voisi ajatella, että kirjeissä korostuisi ajatus miehistä sankareina, suurina vallankumoustaistelijoina, jotka ovat rintamalla uuden maailman puolesta. Tämäkin puoli korostuu kuitenkin enemmän nuorten naisten lähettämissä kirjeissä. Monet perheenäidit ovat enemmänkin katkeria ja vihaisia, peloissaan ja huolissaan. Myös isien kirjeistä heijastuu ikävä, kodin ja lasten

297 Anni Hannekselle 29.3.1918. VapSA141b, KA.

kaipuu. Monien kirjeiden perusteella voidaan olettaa, että isien ja lasten välillä on ollut vahva tunneside, ja isät ovat kuuluneet tärkeinä ihmisinä lasten maailmaan. Isät kärsivät etenkin siitä, etteivät he olleet näkemässä lastensa kasvua ja kehitystä.²⁹⁸

Marko Tikka on nostanut esille, että toisin kuin nuoremmat miehet ja naiset, aviovaimot ja äidit puhuivat kirjeissään suoraan ja särmiikkäästi välittämättä kirjeen kirjoittamisen konventioista, ja teksti on tajunnanvirtamaista. Kirjeen kirjoittajien keskeinen tunne oli pelko siitä, oliko puoliso enää hengissä, ja tällä toteutuksella kirjeet yleensä alkoivat.²⁹⁹ Vaimot saattoivat myös kutsua miestään sanoilla isi, pappa tai isä kirjoittaen siis enemmän lasten ja koko perheen kuin omasta puolestaan ja korostaen lasten kokemusta isien poissaolosta:

Terve nyt isi pitkästä ajasta vieläkö saadaan sua nähdä ensinkään vain onko se jo sinun vuoro että lähteä ja jättää meidät tähän kurjaan elämään ilman isää niin se jo aivan tuntuu kun olin saattamassa niitä kaatuneita veikkoja viime pyhänä niin tuli aivan semmonen ajatus että kai ensi kerran kun taas haudataan että silloin olet ja sinä armaani siellä yhtenä urhona vaan ehkä et vielä sentään toivosin että pääsisit edes vähän kotona käymään kun lapset on perin villijä sinun perää hellä vallankin itkee myötäensä. Hilikka aina sanoo että kun isi tulee että antaa uukko olii isillä ilkalla ikävää isiä. ...³⁰⁰

Myös lasten itsensä kirjoittamia kirjeitä on jonkin verran. Eräässä kirjeessä tulee hyvin esille perheen ja yhteisön mukana

298 Huomiot perustuvat helsinkiläisten lähettämiin kirjeisiin punaisten kirjeiden kokoelman kansioista 113a, 113b, 140, 141a, 141b, 142a sekä 142b (luettuja Helsingistä lähetettyjä kirjeitä yhteensä 304 kappaletta). Punaisten rintamalle saapuneita kirjeitä. Viipurin keräystoimikunnan asiakirjat, Vapaussodan arkisto (VapSA), KA. Katso kirjeistä myös Peltonen 2003, s. 25–37.

299 Tikka 2015, s. 125–130.

300 Perhe Matti Kämäräiselle rintamalle 15.3.1918. VapSA 141a, KA. Lasten isän ikävästä myös mmm. Roosa miehelleen J. N. Lundahlille 25.2.1918; Maria miehelleen Taavetti Pitkäselle rintamalle 26.2.1918. VapSA 140, KA.

oleminen punaisten toiminnassa; veli on passissa, tuttava Heino-
lan taistelussa, Helmi kaartissa. Kirjeen sisältö keskittyy ruoan
puutteen kuvailuun. Kahteen viikkoon ei ole saatu perunoita-
kaan. Tytär pyytää isää tuomaan ruokaa, jos vielä palaa kotiin,
ja kehottaa tätä kirjoittamaan, että ”tiedämme että elätte vielä”.³⁰¹
Erään kirjeen sisäsivulle on pikkupoika raapustanut isälle vies-
tin: ”Isä tuve Osmo itte kirjotti”.³⁰² Miesten lähtiessä punakaartiin
oletettiin, ettei vallankumous tai etenkin rintamalla olo kestä
kauan. Eräässä maaliskuun alkupuolella kirjoitetussa kirjeessä
vaimo kysyi, ”koskaste oikein pääsette sieltä pois kun te olette
olleet siellä viikon”. Hän toivoi miehensä palaavan terveenä kotiin
”kun se poikakin aina huutaa pyssyä ja pappaa vähän päästä”.³⁰³
Huhtikuun alussa eräs työläisnainen kertoi rintamalla olevalle
miehelleen, että ”Anna-Liisa kysyy eikös lahtarit laske pappaa
sieltä pois kun se ei tule”. Tyttö oli repinyt postimerkkejä van-
han kirjeen päältä pyytäen kirjoittamaan isälle, että tämä tulisi
kotiin.³⁰⁴

Vaikka huoli miesten rintamalla olosta oli suuri, tuli kirjeisiin
entistä tummempi sävy vankileirien aikana. Moni omainen oli
taistelujen jälkeen tietämättömissä, ja heitä etsittiin myös vaina-
jien joukosta koleraparakilta.³⁰⁵ Eräs tyttö kirjoitti isälleen Via-
poriin mahdollisesti veljestään, että ”Väinöltä ei ole tietoa mutta
ei hän ole kuolleiden joukossa olen käynyt parakilla”.³⁰⁶ Toisaalta
vankileirien aikaa leimasi odottamisen sijaan toiminta. Työvä-
enyhteisö oli lähes täydellisesti valjastettu vankileirillä olevien
avustamisen suunnitteluun ja organisointiin. Esimerkiksi ruoan

301 Viivi isälleen 22.2.1918. VapSA 140, KA.

302 Osmo-poika isälleen rintamalle (muu kirje äidin kirjoittama) 25.2. VapSA
141a, KA. Kirjeessä äiti kirjoittaa, että parhaillaan valmisteltiin naiskaartin
perustamista, koska ”lahtarien rouvatkin” olivat sellaisen perustaneet, ja
hän suunnitteli itsekin siihen liittyvänsä.

303 Anna ja Rudolf Fredrikille 12.3.1918. VapSA 141a, KA.

304 Anni miehelleen Wikille rintamalle 5.4.1918. VapSA 140, KA.

305 Ks. esim. Nyström 2013, 268–269.

306 Helmi isälleen Johan Jokiselle Viaporiin ”30.päivä” 1918. Päiväyksestä puut-
tuu kuukausi. VapSA 140, KA.

hankkiminen ja sen toimittaminen sekä kirjeiden salakuljetta-
minen leireille oli monen naisen – välillä myös lasten – keskei-
nen tehtävä. Lapset olivat usein äitien mukana toimittamassa
ruokapaketteja.³⁰⁷ Kun vankeja alettiin vapauttaa, kävivät naiset
ja lapset päivästä toiseen Kauppatorilla toivoen näkevänsä vapai-
den miesten joukossa omaisensa. Kesällä ja loppuvuodesta 1918
jokainen sörnäisläinen tunsu vähintään jonkun, joka oli vanki-
leirillä, eikä vaikeneminen ollut mahdollista, kun koko yhteisö
odotti uutisia: kuka oli menehtynyt, kuka vapautunut. Naiset
haalivat ruokaa, tupakkaa ja vaatteita, suosituskirjeitä ja todis-
tuksia armonanomuksia varten. Laajasti koko naapurustoa kos-
kettaneesta asiasta kertoo muun muassa eräässä kirjeessä oleva
toteamus, jossa vaimo kysyy mieheltään, mikä on tilanne tämän
anomuksen kanssa, kun ”meidän talosta kaikki toiset miehet on
päässy pois.”³⁰⁸

Vankileiriltä kirjoittaneiden isien kirjeissä on paljon viittauksia
lapsiin. Fredriksbergiläinen leipuri Karl Ekholm rauhoitteli vai-
molleen kirjoittamissaan kirjeissä nelivuotiasta poikaansa muun
muassa seuraavasti: Martti älä ole ikävissäsi,³⁰⁹ Martti poikani,
odota vielä vähä³¹⁰ ja Sano martti pienelleni että Isällä on paljon
uusia satuja kerrottavana.³¹¹ Fredriksbergistä vastannut vaimo
kertoi pojan ilonniemen isän lähettämästä kortista: ”Martille tuli
kovin hauskaa kun sai kortin sanoi isä on kiltin mukava kun ker-

307 Kirves 2015, s. 373–374; Nyström 2013, 293–296. Perheiden organisoi-
masta ruoan kuljetuksesta hyvää kuvausta muun muassa: Arvid Selinin
muistiinpanoja Katajanokan etappivankilasta, KansA sekä Väinö ja Viisu
Salovaaran kirjeenvaihto, TMT 11108, TA.

308 Ilona Paljakka Kalle Paljakalle 23.8.1918. 3 A: Vankileirikirjeenvaihtoa
Suomenlinnan vankileiriltä 1918, Paljakka Kalle ja Ilona. Suomen luok-
kasota F, henkilökohtainen aineisto, KansA. Pariskunnalla oli kansakoulu-
ikäinen (8-vuotias) tytär.

309 Karl Ekholm vaimolleen Emmille 17.4.1918. Kirsti Hamströmin yksityisar-
kisto.

310 Karl Ekholm vaimolleen Emmille 6.5.1918. Kirsti Hamströmin yksityisar-
kisto.

311 Karl Ekholm vaimolleen Emmille 8.5.1918. Kirsti Hamströmin yksityisar-
kisto.

Viapori Esp. Touk. 18. 1918.

Rakkaat Omaisien!
Tänään sain ensimmäisen kir-
jeen 27 päivältä kiitos siitä.
sain Paltan Paldan Holan
Teoll. seuranä minä illan kun
Huhtala pääsi kotiin. Puumo-
ma si. oteta enään tavaraa
tänne, ja eikä. Laida enään tar-
vitaakkaan sillä huhtalaan
pääseräni kotiin. Muuten oon

hyvin, olet hai häyryt ilmoita
massa siitä. Puumaan on palan-
ta? B. B. mukassa, on maksu.
Terveisiä jukka bedalta Martti
ja sinulle kirjoita samallain
osate kuni on stuvilla.

Hevosti voikas hyvin taivas
Martti paikani, odota vielä.
Terveiset kaikille 'makemä
Lähetä jona osate elusivulla.

Rakas Viten
Kiitos kortista me.
voila on hyvin
Elin ja Hjalmar
ovat koulun tyviä miel
le Martti kanssa.
Perunat ovat jo maas
sa tuintka sinä
voit delka terve
kirjoita totuus
kyvästi voi hyvin
terveisi kaikilla
Eemmi ja Martti

Kotien ja vankileirien välillä kävi vilkas kirjeiden ja tavaroiden vaihto sekä luvallisesti että luvattomasti. Salakuljetusverkostot kukoistivat, nyrkkipostikirjeet ja elintarvikkeet kulkivat ja vankien avustaminen mobilisoi yhteisöä ja perheitä laajasti. Kirjeet: Kirsti Hamströmin yksityisarkisto.

too satuja”.³¹² Pari kuukautta myöhemmin Emmi kirjoitti, kuinka Martti ”ikäväi isää kotia”.³¹³ Vankeusajan alkuvaiheessa mies lohdutti vaimoaan kehottaen pysymään rauhallisena: ”Emmi kiltti ja Martti poikani älkää olko huolissanne minun suhteeni kyllä täällä elää ja minä luotan täydellisesti sinun toiminta kykyysi, jos vaan et menetä mielenmalttiasi”.³¹⁴ Vankeuden yhteisöä yhdistävä piirre näkyy hänen kommentissaan, jossa hän toteaa, että ”nyt ollaan Viaporin Päävahdissa koko Fredikan sakki”. Kortissa hän puhuu myös tuttavista, ja lähettää lopuksi terveisiä koko joukolta.³¹⁵

Isät jättivät kirjeissään myös jäähyväisiä ollessaan epätietoisia siitä, pääsisivätkö he enää koskaan kotiin perheidensä luokse. Eräs mies kertoi terveytensä menneen ja ruumiinsa turvonneen. Hän kehotti sanomaan lapsille terveisiä todeten, että ”koita saata heitä lohtutetuksi jos viellä henkissä palaan”.³¹⁶ Isien kirjeissä on luettavissa myös pelkoa siitä, että nuoremmat lapset unohtavat heidät, jos poissaolo venyy pitkäksi – tai jopa ikuiseksi. Sibyllan-kadulle (nyk. Pääskylänrinne) vaimolleen ja lapselleen Viaporista kirjoittanut mies aloitti tervehdyksensä näin:

Tervehdys taas. Ei kuulu erikoisempia. Päivät menee tavallisessa harmaudessa. Kuinka vaan lienee siellä teillä? Joko Rauni sanoo: ’pappa’, vaikkei pappa kotona olekaan. Toivon kuitenkin muistavanne.³¹⁷

312 Emmi Ekholmin miehelleen Karlille 15.4.1918 Kirsti Hamströmin yksityisarkisto.

313 Emmi Ekholmin miehelleen Karlille 17.6.1918 Kirsti Hamströmin yksityisarkisto.

314 Karl Ekholm vaimolleen Emmille 22.4.1918. Kirsti Hamströmin yksityisarkisto

315 Karl Ekholm vaimolleen Emmille 17.4.1918. Kirsti Hamströmin yksityisarkisto

316 Mies Viaporista vaimolleen Fanny Hammarbylle 6.5.1918. VapSA 142b, KA.

317 Heikki Erola vaimolleen Olgalle 4.5.1918. VapSA 142b, KA.

Mies odotti kirjeitä, tietoja kotioloista ja paketteja, eritoten alusvaatteita, sekä kertoi, että tutkintoa vasta odotetaan. Lopussa hän toivotti vaimolleen tarmoa ja menestystä sekä hyvää yötä ja pyysi antamaan Raunille ”isun” isän puolesta.³¹⁸

Jos perhe jatkoi asumistaan Sibyllankadulla, oli tämäkin pikkurauni, olettaen, että hän selviytyi kouluikänsä saakka, todennäköisesti 1920-luvun lopulla Vallilan tai Kallion kansakoulun oppilaana, kuten sadat hänen kaltaisensa lapset, joiden isät olivat viettäneet ainakin loppuvuoden 1918 vankileirillä. Varhaislapsuuden tunnemuistot isän poissaolosta ja äidin huolesta jättivät häneen jälkensä, vaikka emme tiedä, valitsivatko omaiset vaikeumisen vai kertomisen tien.

Perheiden tunnekokemuksia valottaa myös Loviisa (Viisu) Salovaaran miehelleen lähettämät kirjeet. Vaikka hän kuului enemmän opettajiston kuin työväestön viiteryhmään, hän koki miehensä vankileirillä ollessa vastaavia tunteita kuin työläisäidit odottaessaan selvyyttä miehensä kohtalosta sekä organisoidessaan ruoka-apua ja leirikirjeenvaihtoa. Perhe asui kaupungin laidalla Kampissa ”valkoisessa talossa”, jonka asukkaat suhtautuivat perheeseen nuivasti miehen vankeudessa olon ja oletetun poliittisen kannan vuoksi. Väinön ja Loviisan kirjeenvaihto luo seikkaperäisen kuvan sodanjälkeisestä ajasta, jolloin Väinö oli vangittuna, ja raskaana ollut 29-vuotias Loviisa otti vastuun lapsista ja taloudesta, teki tilapäisiä töitä, hankki todistuksia miehensä vapauttamiseksi ja hoiti lähes ammattimaisesti pakettien välitystä vankileirille niin miehelleen kuin muillekin vangeille.³¹⁹ Vanhemmat kirjoittavat paljon lapsistaan ja kaipauksestaan. Kerran Viisu kertoi vanhimman pojan Jorman nähneen isän unessaan ja itke-

318 Heikki Erola vaimolleen Olgalle 4.5.1918. VapSA 142b, KA.

319 Väinö Veikko ja Loviisa Salovaaran välinen kirjeenvaihto miehen ollessa vangittuna valtiorikoksesta Suomenlinnan vankileirillä kesän 1918. TMT 11108, TA. Salovaaraa syytettiin toimimisesta kapinallisten hyväksi hänen pidettyä käynnissä Helsingin sähkölaitosta punaisten valtaamassa Helsingissä. Salovaara vapautettiin syytteistä, ja hän vapautui Suomenlinnasta elokuuna 1918 lopulla (ks. Väinö Salovaara vaimolleen Loviisalle 21.8.1918).

neen aamulla ”kun sinä et ollutkaan vieressä”.³²⁰ Eräänä päivänä Viisu totesi olleensa erityisen raskaalla mielellä, ja ikävä miestänsä kohtaan sai hänet usein repäisemään hiuksiaan saadakseen ”pakotuksen rinnastani siirtymään toiseen paikkaan”. Samaisena päivänä hän kertoi Jorman ikävän isää kohtaan olleen erityisen suuren, ja tämä oli todennut, että ”ei isi tule koskaan enää minu veereen”, koska hän oli ollut tuhma poika. Lasten lohduttaminen toi raskaan mielen myös äidille.³²¹ Vaimon oma tunne ja tarve tunteiden tukahduttamiseen välittyi myös tässä viestissä:

Tuolla toisessa talossa soitti eräs herra eilisiltana erittäin hyvin viululla: ‘Sua varron jo talven.’ Jätin ikkunan auki ja sängyssä ollessani hyräilin mukana. Vihdoinkin suru sai niin valtavan vallan että purskahdin itkuun ja itkin itseni nukuksiin. – Minusta tuntuu, että sinä sittenkin tulet luokseni, vaikka Å. kuinka laskisi sinut maankavaltajien joukkoon. Koeta vaan pitää mielesi toivorikkaana -- sinun on tultava pienokaisten luo.³²²

Vaimo saattoi kertoa surustaan ja ikävästään vain kirjeissään tietäen miehensä jakavan ja tunnistavan samat tunteet. Omassa naapurustossa niitä ei hyväksytty eikä jaettu, eikä hän voinut niitä näyttää.

Vankeus ei välttämättä päättynyt armahduksiin, vaan monessa perheessä vanhempien poliittiset vankeusrangaistukset tulivat olemaan arkipäivää vielä pitkään. Työläisnuorison vuonna 1920 julkaistussa muistoalbumissa Kaarlo Uskela kirjoitti omasta kokemuksestaan asiasta näin:

- Isä, isä!
- No mitä?
- Syliin!

Olen saapunut kotiin Tammisaaren pakkotyölaitokselta, missä olen turhaan kuluttanut aikaani viimeiset puolitoista vuotta ilkeit-

320 Viisu Salovaara miehelleen Väinölle 4.7.1918. TMT 11108, TA

321 Viisu Salovaara miehelleen Väinölle 28.7.1918. TMT 11108, TA

322 Viisu Salovaara miehelleen Väinölle 14.7.1918. TMT 11108, TA

Perhe on tullut vapautuvaa isää vastaan Kauppatorin rantaan heinäkuun 1918 lopussa. Jälleennäkemisen ilon ja helpotuksen näkee erityisesti vaimon ja tyttären kasvoilta. Kirjeenvaihdon perusteella isällä oli voimakas tunneside lapsiinsa. Kuva: Niilo Toivonen / Museovirasto.

ten ihmisten iloksi, runsaan puoli vuotta ensin nähtyäni nälkää ja tapeltuani syöpäläisten kanssa Suomenlinnassa. ...

Pikku tyttöni repii minua housunlahkeesta ja hokee yhtenäin:

- Sointu tahtoo syliin!

Nostan tytön polvelleni seisomaan, ja hän kietoo pienet kätensä kaulaani, pistää pusun toisen perään ja katsoo tutkivasti minua pelottavan mustilla silmillään, ikäänkuin tahtoisi kysyä: 'Missä ihmeessä isä näin kauan on ollut?'³²³

323 Uskela, Kaarlo: Kun kuolleet heräävät. *Työläisnuorisoin muistoalbumi 1918*. Suomen sos.-dem. nuorisoliiton toimikunta, Helsinki 1920, s. 54.

Lasten osallisuus ja tulkinta

Kun katutaistelut riehuivat me pojan kekalaat riensimme porttikäytävään kuuntelemaan kun kaduilla kuulat vinkuivat, ja kyllä siinä moni talon matami huusi: Kyllä te punikin penskat vielä saatte huutia.³²⁴

Sota vaikuttaa lapsiin erityisesti traumatisoituneiden vanhempien ja muiden lähipiirin kasvattajien välityksellä.³²⁵ Toisaalta alaikäisiä lapsia, jopa 14–15-vuotiaita tyttöjä, osallistui punakaartien toimintaan, ja myös alaikäisiä lapsia oli vankileireillä. Helsingissä kaatui ainakin 48 alaikäistä nuorta, joista kolme oli tyttöjä.³²⁶ Helsingin sosiaalidemokraattisten nuorisojärjestöjen jäsenistä kuoli sisällissodassa ja sen jälkiselvittelyissä viitisenkymmentä nuorta, joista ainakin neljäsosa oli alle 20-vuotiaita.³²⁷ Eräs alle 14-vuotias kalliolainen poika liittyi punakaartiin nuoruuden innostuksesta ja ryhmäpaineesta: ”Mukaan piti mennä.” Kiväärikin oli pidempi kuin poika itse. Helsingin valtauksen aikaan hän oli mukana taistelussa, mutta kuvaa yrityksen tuhoon tuomituksi saksalaisten ylivoiman vuoksi. Kertoja vangittiin, ja hän joutui Suomenlinnaan ”vähän juurikeittoon syömään”, mutta toteaa päässeensä melko nopeasti vapaaksi ikänsä vuoksi.

324 SKS 1918/1 (Unto Aalto), s. 2.

325 Aihetta on Suomessa toisen maailmansodan osalta tutkinut esimerkiksi Ville Kivimäki. Hänen mukaansa sodan henkisesti vahingoittamat vanhemmat, etenkin isät, tekivät lastensa elämästä turvatonta. Kivimäki kuvaa vuoden 1944 jälkeistä aikaa ”toiseksi sodaksi”, jossa taistelua käytiin kotien seinien sisällä. Kivimäki 2007.

326 Näre 2015, s. 247, 256.

327 Nämä jakautuivat seuraavasti: Vuorelan sos.-dem. Nuoriso-osasto 14, Helsingin sos.-dem. Nuorisoseura 21, Fredriksbergin sos.-dem. Nuoriso-osasto 10, Sornäisten sos.-dem. Nuoriso-osasto 1, Helsingin ruotsalainen sos.-dem. Nuoriso-osasto 3. *Työläisnuorison muistoalbumi 1918*. Suomen sos.-dem. nuorisoliiton toimikunta, Helsinki 1920, s. 93, 115–117, 127, 132.

Punavankeja ruokailemassa Suomenlinnan vankileirillä. Takana vasemmassa reunassa oleva mies on Sörnäisissä Kustaankadulla asunut kahden pienen lapsen isä ja kirvesmies, jonka saksalaiset pidättivät hänen palauttaessaan kivääriään Pitkällesillalle. Kuva: Työväen Arkisto.

Mutta nälkähän siellä kerkis tulla kun kolmena ensimmäisenä päivänä ei saanut mitään ja seuraavana päivänä tuli kaksi silakkaa ja kolme perunaa. ... Siellähän kuoli päivittäin nälkään ihmisiä jatkuvasti ja kannettiin ruumiita pois.³²⁸

Muistitiedon mukaan helsinkiläislapset olivat mitä suurimmassa määrin osallisina ja kokijoina Helsingin valtauksen tapahtumissa, ja tämä kokemus tuli olemaan osa heitä koko loppuelämän ajan. Poikkeusaikaan oli myös tavalla tai toisella totuttu, ja kaupungissa käydyt taistelut saatettiin kokea paitsi pelottavina ja traumaattisina myös jännittävänä seikkailuna:

Oli kiva nähdä ikkunasta kun Saksamannit ampuivat ... Töölöön Sokeritehtaan suunnalta tykeillä kohti Työväentaloa. Ja näin

328 TMT CC: 685/12 (Adolf Parviainen), s. 5–7, TA.

omilla silmillä kun Työväentalon torni luhistui. Penskat vietiin pian työväen kirjapainon kellariin, sen aikuisen pommisuojaan.³²⁹

Yhdysvaltalaisen historioitsijan James Martenin mukaan lapset voivat myös innostua sodasta, hyväksyä sen ja alkaa pitää sitä normaalina asiantilana, jolloin rauha voi olla lapsille vaikeammin hahmotettava asia kuin sota.³³⁰ Helsingin valtauksesta kertova muistitieto antaakin viitteitä siitä, että lapset kokivat tapahtumat osin leikkinä tai pelinä, jota he seurasivat herkeämättä. Lapset myös leikkivät sotaa, kuten tästä huhtikuun 1918 alun päiväkirjamerkinnästä ilmenee:

Lapset leikkivät edustalla punakaartia. Nauhat käsivarressa, yhdellä punanen (RISTI). 10 lasta kaikilla improviseeratut kiväärit. Marssivat. Heittäytyivät maahan ampumaan – sitten juoksivat – taas maahan ampumaan.³³¹

Sama ilmiö näkyi myös Dublinissa joitakin vuosia myöhemmin, kun sisällissodan aikana cowboyt ja intiaanit korvautuivat lasten leikeissä tasavaltalaisilla (”staters”) ja kapinallisilla (”rebels”).³³²

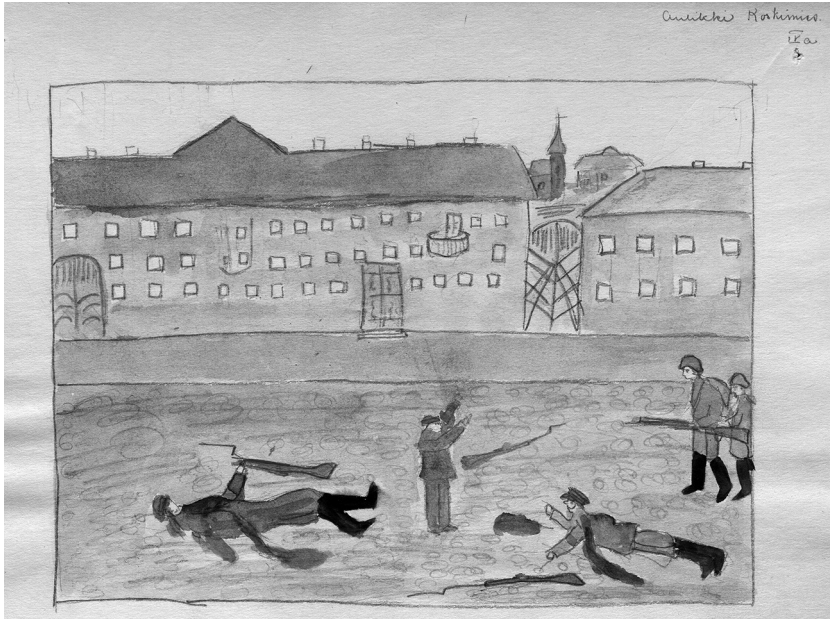
Muistitiedon osalta sodan aikana lapsia olleiden työläiskertojien kriisiajan muistelmat ovat Helsingin osalta keskittyneet häviöön – huhtikuiseen kaupungin valtaamiseen ja sen jälkeiseen aikaan. Tämä kertoo siitä, että sodan lopputulos nousi erityisen merkityksellisesti heidän elämäntarinassaan, ja myöhemmin asiasta kysyttäessä häviö nostetaan ensimmäisenä esille. Laitakau-

329 TMT 114 147/7 (Ilmari Murtosalu), TA. Kertoja asui Paasivuorenkatu 3:ssa. Taistelujen seuraamisesta myös mm. TMT CLXXI (171): 541/9 (Lyyli Arppe), s. 2, TA.

330 Marten 2002, s. 3–9.

331 Salme Setälän päiväkirjamerkintä 2.4.1918. Salme Setälän arkisto, SKS/KIA. Muualta Suomesta ks. mm. TMT CLXXII (172): 541/41 (Kaisu Viitanen), s. 6, TA.

332 Yeates 2015, kuvasivu.

Lapset näkivät Helsingin valtauksessa väkivaltaa ja kuolemaa. Kuvan piirtäjästä, sodan aikana 14 vuotta täyttäneestä Helsingin tyttölyseon oppilaasta Aulikki Koskimiehestä, tuli myöhemmin opettaja. Lähde: Kansalliskirjaston käsikirjoituskokoelma.

pungilla asuneiden, vuoden 1918 aikana lapsia olleiden muistelijoiden kertomassa nousevat esille Helsingin valtauksen taistelut ja ruumiiden näkeminen. Castréninkadulla Kalliiossa asunut muistelija kertoo, kuinka erään talon takapihalta ammuttiin saksalaisen surmannut laukaus, jolloin saksalaiset menivät kaikkiin talon asuntoihin sisään ja seinätapetit revittiin auki pistimillä. Talon asukkaat tekivät vastarintaa, ja kertojan mukaan ”kyllä se kamalan näköistä oli kun näki kolme ruumista siellä. Eihän se ole lapsen mielelle oikein miellyttävä näky.”³³³ Kaarlo Franssila kertoi päiväkirjassaan, kuinka eräs noin 11–12-vuotias poika asetteli

³³³ Toivo Lahtinen, s. 7–10. Oy Yleisradio Ab, Stadihaastattelut I: I–II, HKA.

kadulla olevan verisen ruumiin käsiä sivuille sanoen, että ”eihän ne muuten sovi arkkuunkaan”.³³⁴ Seuraavana päivänä hän kertoi myös nähneensä Lastenkodin talossa ammutun punakaartilaisen – kurkistettuaan peitteen alle hän oli nähnyt ”aivan lapsen kasvot”. Franssilan kuuleman mukaan punaiset olisivat itse ampu- neet orpopojan, koska tämä oli kieltäytynyt ottamasta asetta. Toinen ruumis, keski-ikäisen työmiehen, oli heti saman talon porttikäytävässä, ”kuula oli sattunut nenän viereen.” Franssila oli liikkeellä 12-vuotiaan poikansa Matin ja 14-vuotiaan tyttärensä Eevan kanssa, jotka havainnoivat taistelujen jälkiä yhdessä isänsä kanssa.³³⁵

Monet lapset olivat seuraamassa taisteluja lähietäisyydeltä. Erään kertojan mukaan punaiset puolustautuivat ampumalla kel- lareista ja ullakoilta, mutta ”ne oli huonoja ampujia”. Saksalaiset olivat puolestaan tehokkaita ja tarkkoja ampujia, jotka kertojan mukaan osuivat melkein tähtäämättä. Ulkonäkö ei kuitenkaan täsmännyt kuultujen tarinoiden kanssa: ”Meillähän oli ollut sel- lanen käsitys että ne on sellaisia hyvin puettuja ja sellaisia piikki- kypäräisiä mutta ne on oli ihan kuin semmoisia maarottia, maa- myyriä kun ne tuli mut kyllä ne teki sellaista terää. Ne antoi sel- laisen kamalan pelon näille punakaartilaisille sitten”.³³⁶ Eräs pika- ajurin poika on muistellut valloituspäivää, jolloin Hermannissa lähellä kotia ”saksalaiset ’posottivat’ kuularuiskuillaan meidän mäeltä kaupungista Vantaalle päin pakenevia punakaartilaisia”.³³⁷

Helsinkiläinen työläisnaisaktiivi ja Vuorelan järjestönuorten ohjaaja Edla Peltola muisteli myöhemmin, miten hän oli asuin- talonsa muiden naisten ja lasten kanssa linnoittautunut kellariin suojaan Pitkäsängin pohjoispuolelta käytyjä taisteluita. Koko työ-

334 K. A. Franssilan päiväkirjamerkintä 12.4.1918. Kaarlo Alfred Franssilan arkisto, Coll 55.11, KK.

335 K. A. Franssilan päiväkirjamerkintä 13.4.1918. Kaarlo Alfred Franssilan arkisto, Coll 55.11, KK; Ilmolahti 2013, s. 72.

336 Jarl Eugen Malmsten, Nauha IV (1), s. 4–6. Oy Yleisradio Ab, Stadihaastat- telut I: I–II, HKA.

337 TMT CXV(115):147/30 (Jaakko Rauhanen), s. 6–7, TA. Kertojana tässä Usko Beriman. Ks, myös SKS 1918-1:39–40.

läiskaupunginosa oli hänen kertomansa mukaan ”tuskaisen jännityksen vallassa”. Hermannissa ja Vesilinnan mäellä käydyissä taisteluissa oli mukana myös kaupungin naiskomppania. Peltolan kerronnan jännite tiivistyy hetkeen, jolloin naiset ja lapset nousevat ylös kellarista kuullessaan saksalaisten marssin kaikuja. Taistelun lopputulos merkitsee yhteisölle surua ja pelkoa:

Näky oli lohduton. Rakennukset tyhjiä, ammottavia reikiä täynnä. Soraa, kattopeltejä ja kaikenlaista kamaa katukäytävät täynnä. Talomme porttikäytävässä pari ruumista. Kadulla marsii kolonna kypäräpäisiä, julmannäköisiä saksalaisia. ... Tuntuu kuin kuoleman huuru olisi kiitänyt katuja pitkin ja kaikkialla. – Missä on miehen, veljeni, omaiseni? Kamalta tuska ahdisti rintaa. Havahduin vasta, kun poika vierelläni alkoi itkeä. ...³³⁸

Vaikka Peltola kuvaa tapahtumaa 1940-luvulla, jolloin korvattiin vapaussotamyyttiä toisenlaisella totuudella, on uskottavaa, että tunteet, joita hän kertomuksessaan kuvaa, vastaavat kokemusta: pelko, ahdistus ja suru olivat tappion hetkellä keskeisellä sijalla koko yhteisössä. Lapset olivat vanhempiansa kanssa kokemassa tätä tunnetilaa, läsnä taistelujen keskellä, reagoimassa aikuisten pelkoon ja hätään.

Muistelmissa lapsen kokemus heijastuu usein aikuisten ja vanhempien välityksellä – kerrotaan, kuinka lapset puolustivat yhteisöään ja punakaartia. Kun eräs punakaartilainen pääsi karkuun saksalaisilta, taputtivat tapahtumaa seuranneet pojat käsiään.³³⁹ Pommituksia paettiin kellariin, missä laulettiin taistelulauluja perunasäkkien päällä istuen.³⁴⁰ Kotietsinnät pelottivat lapsia,³⁴¹ ja vangitsemiset ovat jääneet mieleen epäoikeudenmukaisina: ”Yksi ukko huusi megafoneilla sinne taloihin, että ne jotka tuovat aseensa tänne, pääsevät vapaaksi”. Miehet päätyivät kuitenkin

338 Peltola 1947, 132–133.

339 Veikko Lehmuksela. Oy Yleisradio Ab, Stadihaastattelut I: I–II, HKA.

340 Toini Vuorinen, KansA.

341 SKS 1918/1 (Unto Aalto), s. 2.

Suomenlinnaan vievään proomuun.³⁴² Synkät vankirivit alkoivat kulkea pitkin katuja.³⁴³ Tapahtumasta jäi lasten mieliin epäoikeudenmukaisuuden kokemus – luvatus armahduksen sijaan tuli vangitseminen, tai vieläkin pahempaa.

Sota aiheutti lapsissa myös psykosomaattisia oireita – olivathan monet kokeneet taisteluita lähietäisyydeltä ja ehkä nähneet lähio- maisiaan tai yhteisönsä jäseniä vangittavan tai jopa tapettavan. He olivat myös seuranneet äitiensä ja muiden perheenjäsentensä tuskallista odotusta ensin isän ollessa rintamalla ja sitten vankileirillä. He olivat mahdollisesti käyneet Koleraparakilla etsimässä perheenjäseniensä ruumiita, he osallistuivat hautajaisiin ja aistivat yhteisöä leimaavan pelon.³⁴⁴ Myös puutteellinen ravinto löi leimansa lapsiin. Helsingin kansakoululääkärin diagnoosiluetteloon ilmestyi lukuvuonna 1918–1919 ”heikkohermoisuus”. Vallilan ja Eläintarhan koulujen terveystieteistä läpikäydyn otoksen mukaan monilla oppilailta esiintyi koululääkärin mukaan eria- asteista heikkohermoisuutta – jopa kolmasosa luokasta saattoi kärsiä kyseisestä oireesta. Kyseiseen oireen rekisteröiminen alkoi juuri sodasta, sitä ennen mainittua diagnoosia ei koululääkäri ole käyttänyt.³⁴⁵

Voidaan arvella, että sodalla oli vaikutusta sekä erilaisten hermostollisten oireiden ilmaantumiseen lapsille että erilaisten käytöshäiriöiden tulkitsemista heikkohermoisuudeksi tai sairaalloiseksi. Diagnoosi ”hermostuneisuus” viittasi 1920-luvulla moniin tekijöihin. Arvo Ylpön mukaan oireiden taustalla ei välttämättä

342 Yrjö Mäkelän muistelmat, s. 4. Litteroitu äänitteestä 8 Aa 1/84. KansA.

343 Toini Vuorinen, KansA. Ks. K. A. Franssilan kuvausta vankijonoista myös Ilmolahti 2013, 91–92. Franssilan mukaan vankijonojen ympärille kerääntyneet porvarilliset katselijat tunsivat voimakasta sääliä sivistymättömiä ja johtajiinsa sokeasti luottaneita miehiä kohtaan.

344 Koleraparakeista ja epävarmuudesta ks. mm. Nyström 2013, 268–269.

345 Oppilaiden terveystietokortit 1918–1919, Bf:15. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA. Samoissa korteissa on myös vuodet 12/15 ja 13/16. Ks. terveystieteistä myös Tuomaala 2003b, s. 217; Korppi-Tommola 1990, s. 66. Terveystietokortit painatti Mannerheimin lastensuojeluliitto, ja kortin täyttäminen oli valtionavun edellytys. Näin saatiin tilastot koululasten terveydestä koko maasta.

aina ollut perinnöllinen heikkohermoisuus vaan myös nurinkurinen kasvatusta, vanhemmat, sopimattomat kotiolot ja koulun aiheuttama liikarastus saattoivat vaikuttaa hermostuneisuuden syntyyn.³⁴⁶ Heikkohermoisuusdiagnoosin saattoivat tuottaa muun muassa lapsessa havaittu väsymys ja uupumus, ärtymys ja alentunut stressinsietokyky. Onkin ilmeistä, että kyseiset oireet liittyivät paitsi traumaattiseen kokemukseen sotakeväästä myös ravinnon puutteen aiheuttamiin tekijöihin. Sakari Saaritsa on todennut, että 1920- ja 1930-luvuilla kansakoululaiset olivat selkeästi oppikouluun päätyneitä lapsia pienikokoisempia, ja nettoravitsemus vaikutti myös lasten kognitiiviseen kehitykseen ja oppimistuloksiin.³⁴⁷

Puutteellinen ravitsemus on varmasti vaikuttanut myös kasvavien lasten käytökseen ja syventänyt näin etenkin työläispoikien pitämistä ”hankalina” kasvatettavina. Myös kokemus mahdollisesta vanhemman menettamisestä tai puolison menetyksestä traumatisoituneen äidin ongelmista on osaltaan näkynyt lasten keskittymishäiriöiden ja muiden ongelmien lisääntymisenä.³⁴⁸ Myös Yhdysvaltain sisällissodan kontekstissa on pohdittu sodan ja esimerkiksi isän poissaolon tai menettämisen aiheuttamia psykologisia vammoja. James Marten on puhunut ristiriidasta, joka syntyy, kun lapsia toisaalta opetetaan kunnioittamaan elämää ja toisaalta dehumanisoimaan vihollinen ja pitämään tämän tuhoamista oikeutettuna. Seurauksena voi olla mentaalisia ja fyysisiä ongelmia, aggressiivista käytöstä ja muita post-traumaattiseen stressiin liittyviä tekijöitä.³⁴⁹ Myös sotakuvasto ja väkivaltaiset mielikuvat voivat jäädä sodasta kärsineiden lasten tarinoihin ja piirustuksiin.³⁵⁰

Vaikka trauma saattoi johdatella vaikenemaan, tuli lastenkin sodan jälkeen paljastaa poliittinen sijaintinsa, eikä aihepiiriä voi-

346 Ylppö 1920, s. 102, 106, 108.

347 Saaritsa 2016, 327–363.

348 Kirves 2015, s. 379.

349 Marten 1998, s. 167–169 (myös syytökset nuorison levottomuudesta ja kapinallisuudesta).

350 Marten 2002, s. 3.

nut työväenkaupunginosassa välttää. Sota ja sen jälkiselvittelyt oli painettu jokaisen kaupunkilaisen mieleen, eivätkä kokemukset lakanneet olemasta. Isiä, perheiden huoltajia ja muita perheenjäseniä oli vankileireillä, kuollut, kadonnut ja poistunut maasta. Ristiriidat tuntuivat lasten todellisuudessa ja kivisotaa kerrotaan käytäneen kaupunginosan kaduilla päivittäin. Vastakkainasettelua oli esimerkiksi Sörnäisten kuritushuoneen vanginvartijoiden lasten ja muiden vallilalaislasten välillä. Mielialat eivät vielä ”Sörnäisissä asuville ja muillakaan työläisasumilla olleet tyyntyneet”³⁵¹

Jos politiikka tuli leimaamaan pelisääntöjä aikuisten maailmassa, oli siitä muistitietoaineiston mukaan 1920-luvulla tullut myös osa lasten jokapäiväistä todellisuutta. Vallilan piholla leikkivät lapset tiesivät, mitä puoluetta kunkin vanhemmat äänestivät. Jos pihalle tuli vieras lapsi tai uusi asukas, otettiin tämä tiukkaan otteeseen ja kysyttiin: ”Oletko nikki, tari vai ton?” Kysymys tarkoitti, oletko punikki, lahtari vai puolueeton.³⁵² Kansakoulu- ja keskuudessa kerrotaan myös syntyneen vaalien alla riitoja kommunistien ja sosiaalidemokraattien lasten välille.³⁵³ Jakolinjat olivat hienosyisiä. Poliittinen kanta ei ollut yksityisasiasia, vaan sen odotettiin tulevan näkyväksi.

Tyttökoululaisten kokemus

Suurten kaupunkien erilaisissa kaupunginosissa asuvien lasten välillä vallinneet, sodan myötä vahvistuneet jakolinjat näkyvät selkeästi tarkasteltaessa työväestön muistitiedon rinnalla keski-kouluoppilaiden tuottamia lähteitä, kuten kouluaineita ja piirustuksia. Jakautuneesta kaupunkirakenteesta johtuen esimerkiksi koulua käytiin kansakoulussa pitkälti vertaisten kanssa – lukuun

351 SKS 1918-1:39. Mies, kustannusvirkailija, s.1910 Helsingissä. Katso myös TMT CXV(115):147/30 (Jaakko Rauhanen).

352 TMT 280:924/2 (Pirkko Lundberg), s. 22, TA; Irja Matikan (os. Pelttari) haastattelu 6.2.2001. Vallilan ala-asteen historiahankkeen materiaali, Vallilan ala-asteella.

353 Torvinen 1999, s. 37–38.

ottamatta edellä kerrottuja erottelun keinoja kuten leimaavaa köyhäinapua ja asumismuotojen myötä syntyynyttä luokittelua.³⁵⁴ Kaupunkikouluista puuttuivat pitkälti ne maalaiskansakouluissa ilmenneet jännitteet, jotka syntyivät erilaisista lähtökohdista tulevien lasten opiskellessa samassa luokkahuoneessa.³⁵⁵ Jotkut helsinkiläiset työläislapset kohtasivat näitä ristiriitoja mennessään keski- tai oppikouluun, missä vapaaoppilaat muodostivat oman ryhmänsä paremmin toimeentulevien perheiden lasten joukossa.³⁵⁶ Punaisten lapsia saatettiin oudoksua keskikoulussa. Sörnäisten alueen kansakouluissa asiaa ei ainakaan oppilaiden keskuudessa ihmetelty, sillä monet olivat samassa tilanteessa: ”... eikä se Kallion kansakoulussa se, että isä istu vankilassa niin ollu minkäänäkönen ongelma, sillä siellä oli enemmänkin mukuiloita joitten isät istu vankilassa tai oli sorakuopissa taikka maanpaossa.”³⁵⁷

Marianne Junila on tutkinut lasten näkökulmaa sotatapahtumiin Tampereen tyttölyseossa laadittujen kouluaineiden avulla. Hän pitää keskeisenä sitä, että aineet tuotettiin ennen kuin virallinen vapausotatulkinta kirjoitettiin koulukirjoihin: tästä syystä tyttöjen tekemä analyysi oli itsenäisempää kuin hieman myöhemmin. Junilan tutkimuskohteista noin neljännes kuului työväenluokkaan, muut tytöt tulivat virkamies- ja yrittäjätaustaisista perheistä. Hän kertoo suojeluskuntalaistaustaisten tyttöjen olleen erityisen innostuneita tapahtumien muistelusta, ja kirjoituksissa korostuikin punaisten kuvaaminen väkivaltaisina ja alkukantaisina rähinöitsijöinä. Myös kokemus vallatussa kaupungissa asu-

354 KS. mm. Eelis Raatikainen. Helsinki-Seura r.y. Muistelmia vanhasta Helsingistä, Ec:1. HKA; Nevanlinna 2001, s. 171

355 Maaseudulla herrojen, talollisten ja työväen lapset erottautuivat koulussa omiksi ryhmikseen, ks. Tuomaala 2004, s. 102.

356 Työläislapsista oppikoulussa Haavikko – Hämäläinen 1993, s. 72; TMT CLXXII (172):541/42 (Lempi Lehto), s. 18; TMT CCLVI (256: 867/1 (Salmela Irja) , s. 3–5, TA; Ilona Leinon haastattelut 18.5.2003 ja 30.7.2003; Sylvi-Kyllikki Sinervon päiväkirjamerkintä 2.5.1915. Kilpi 1963, s. 27–28; Torvinen 1999, s. 107. Pitkäsillan pohjoispuolella yli yksi keskikoulu eli Kallion yhteiskoulu.

357 TMT CCLVI:867/1 (Salmela Irja), TA.

misesta ja valtauksen aikana nähdyn väkivallan tuottama ahdistus tuli kirjoituksissa esille.³⁵⁸

Myös Helsingin osalta on käytettävissä keskikoulutyttöjen välittömästi sodan jälkeen tuottamaa materiaalia: piirustukset, jotka Yrjönkadulla sijainneen Helsingin suomalaisen tyttölyseon³⁵⁹ oppilaat piirsivät sotatapahtumista.³⁶⁰ Tässäkin aineistossa 75:stä piirtäjistä noin neljäsosan oppilaiden huoltajista voi lukea koulutettuihin työläisiin, kolmen tytön huoltajan ammatti määriteltiin sanalla ”työläinen” ja yhden ”tehtaan työmies”. Suurimman osan isien ammatit kertovat, että tytöt kuuluivat ylempään keskiluokkaan ja jotkut aivan kansakunnan eliittiin, kuten kolme professorin tytärtä.³⁶¹ Tyttöjen sosiaalinen jakautuminen on pitkälti sama kuin Junilan tutkimassa tamperelaisessa aineistoissa. Oleeellinen seikka tyttökoululaisten piirustuksista välittyvää maailmaa havainnoitaessa on myös se, että 75:stä oppilaasta 42 oli käynyt saman tyttökoulun valmistavaa koulua,³⁶² jonka he olivat aloittaneet keskimäärin 9-vuotiaana. Tämä tarkoittaa sitä, että suuri osa näistä tytöistä ei ollut todennäköisesti käynyt kansakoulua lainkaan.

358 Junila 2011, s. 296–308.; Peltonen 2003, 114–119. Ks. myös Jalagin – Junila 2006, s. 117–131; Junila 2014, s. 230–253. Kehotus kirjoitusten keräämiseen julkaistiin Opettajain lehdessä 29.11.1918.

359 Helsingin suomalainen tyttökoulu, vuodesta 1919 Helsingin suomalainen tyttölyseo ja vuodesta 1934 Tyttönormaalilyseo. Katso Peltonen 2003, s. 119, alaviite 217. Koulu toimi valtion kouluna vuodesta 1886 ja se sijaitsi Yrjönkadun ja Bulevardin kulmassa.

360 Piirustuksia v.ta 1918 ”Punaiselta ajalta”. Helsingin suomalainen tyttölyseo, Coll. 498.1, KK. Piirustuksia on yhteensä 77, ja niitä ovat piirtäneet luokkasteiden I–V oppilaat eli 11–16-vuotiaat tytöt. Aineistoa on käsitelty myös Ulla-Maija Peltonen, ks. Peltonen 2000, s. 163–171; Peltonen 2003, s. 119–132.

361 Tyttönormaalilyseon matrikkeli I–II 1869–1919, toimittanut Tyyni Tuulio. Tampere 1959. Tyttöjen tiedot on etsitty piirustuksissa olevien nimien perusteella. Kuuden tytön tietoja ei löytynyt. Koulutetuista työläistaustaisista huoltajista yksitoista oli rautatieläisiä.

362 Valmistava koulu oli alkeisopetusta antava laitos. Oppivelvollisuuden jälkeenkin keskikouluun vaaditun opetuksen saattoi saada myös valmistavasta koulusta kansakoulun sijaan alakoulua lukuun ottamatta.

Tyttökoululaisten kansakoululaisista erottuva tausta välittyy piirustusten aiheista. Monissa kuvissa punakaartilaiset on kuvattu laiskoiksi ja roistonnäköisiksi miehiksi tai huonoiksi naisiksi.³⁶³ Punakaartilaiden kuvaaminen kaupunkimaisemassa oli toiseksi suosituin piirustusten aihe. Näistä yhdeksässä kuvataan punaisia kielteisesti, kolme kuvaa punaisten suorittamaa kotitarkastusta ja kuusi on melko neutraaleja.³⁶⁴ Muutamassa kuvassa punakaartilaiset kuvataan huonoina sotilaina ja vartiomiehinä. Eräässä piirustuksessa on kuvattu punakaartilainen vartiokopissa suuren viinapullon kanssa piippu suussa, kivääri on asetettu seinää vasten. Kuvan keskellä nainen ja mies punaiset nauhat hihoissaan juttelevat keskenään, mies nojailee piippu suussaan vartiokopin seinään.³⁶⁵

Myös Santeri Ivalon tytär Siljo Ivalo on kuvannut alkoholia käyttäviä punaisia. Kuvan etualalla on punakaartilainen lähes kaatumaisillaan pullo kädessä. Kaatuvaa miestä tukee ilmeisesti venäläinen sotilas, jolla on parta ja pitkä mantteli. Oikealla on kävelemässä pois päin kaksi hahmoa toisiinsa nojaten, toisella on kädessä pullo.³⁶⁶ Ivalo on piirtänyt myös toisen kuvan punaisista. Siinä punakaartilainen nojaa seinään ja polttaa tupakkaa kiukkuinen ilme kasvoillaan. Vasemmalla seinään nojailee nuoren näköinen poika, jolla on punainen nauha, kivääri ja tupakka suussa. Keskellä porttikongin holvikaaren alla on nainen ja mies,

363 Ks. myös Peltonen 2000, s. 164–165.

364 Katri Parkkanen I lk; Aino Rosenlöf II lk; Irja Hovilainen III lk; Emma Krohn III lk; Irma Bäck IV lk; Liisa Hirvensalo IV lk; Silja Ivalo IV lk (kaksi kuvaa); Tyne Virtanen V lk; Martta Mikkonen V lk; Aili Paasio V lk; Anna Rosenlöf V lk; Säde Weilin IV lk (runoilija ja toimittaja Yrjö Weilin / Veijolan tytär); Regina Vesterinen IV B; Inga Forsell V lk; Lydia Haaranen Vlk; Aune Jäntti V lk; Aili Paasio V lk.

365 Irma Bäck IV lk. Piirustuksia v.ta 1918 ”Punaiselta ajalta”. Helsingin suomalainen tyttölyseo, Coll. 498.1, KK.

366 Siljo Ivalo IV lk. Piirustuksia v.ta 1918 ”Punaiselta ajalta”. Helsingin suomalainen tyttölyseo, Coll. 498.1, KK. 1941 Santeri Ivalo oli muun muassa anomassa muistomerkkiä kaupungilta suojeluskuntalaisten muistoksi. Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1918, s. 146.

joiden seurustelussa tuntuu olevan jotain salaperäistä.³⁶⁷ Eräässä piirustuksessa miehen alle on kirjoitettu teksti ”Punikki” ja sen alle ”Huom. Punikki ei pese naamaansa!” Eräässä piirustuksessa kuvatulla naisella on korkeakorkoiset kengät, lakki silmillä ja punaiset nauhat hatussa, kiväärissä ja hiuksissa. Kuvan alle on kirjoitettu ”kuolemanpataljoonalainen”.³⁶⁸ Tyttöjen piirustuksissa punakaartilaisuuteen viittaavia piirteitä ovat vetelehtiminen, laiskuus ja alkoholinkäyttö. Naishahmot puolestaan muistuttavat olemukseltaan prostituoituja. Valkoiset sankarit seisovat ryhdikäinä katse kohti tulevaisuutta, kun punakaartin vartiomiehet taas nojaavat seinään, polttavat tupakkaa ja tuijottavat jalkoihinsa.

Leimallista lasten sotamuistoille on kriisin lopputuloksen voimakas korostuminen. Kun työväen muistitietoaineistossa sodan muistamista määrittää häviö, kuvaavat tyttökoululaiset Helsingin valtausta: se on 31 piirustuksen aiheena. Lisäksi valkoisia sotilaita kuvataan kymmenessä kuvassa, ja Mannerheimin oloinen ratsastajahahmo on kuuden piirustuksen aiheena. Valtauspäivien nousu useiden piirustusten aiheeksi kertoo siitä, että omien voitto määritti vahvasti sotaan liittyvää tunnekokemusta. Yhteisön tarinassa siitä tuli ainoa oikea ratkaisu, pimeyden kukistuminen ja laillisen järjestyksen palaaminen tekivät kuluneesta keväästä epänormaalin, väliaikaisen tilan. Saksalaisten tulo on piirustuksissa keväinen, valoisa, kepeä tapahtuma.³⁶⁹ Ulla-Maija Peltonen on korostanut, että tyttöjen piirustuksissa tunnettiin myötätuntoa

367 Siljo Ivalo IV lk. Katso myös esim Katri Parkkanen I lk: Röhkyisen näköinen punakaartilainen oven suussa, isot viikset ja hattu, vinohkot silmät, punainen nauha kädessä jossa lukee HPK, iso, melkein miehen mittainen kivääri kädessä, --- Piirustuksia v.ta 1918 ”Punaiselta ajalta”. Helsingin suomalainen tyttölyseo, Coll. 498.1, KK.

368 Emma Krohn III lk. Piirustuksia v.ta 1918 ”Punaiselta ajalta”. Helsingin suomalainen tyttölyseo, Coll. 498.1, KK.

369 Neljäsluokkalainen Aino Muuri piirusti kaupunkilaisia ottamassa vastaan saksalaisia ja nimesi kuvan ”Saksalaiset valloittavat Helsingin”. Kuvan tunnelma on rauhallinen. Kuvan keskellä on kaksi saksalaista sotilasta, jotka istuvat portailla talon edessä. Heidän ympärillään on naisia ja lapsia, jotka tarjoavat saksalaisille syötävää. Kiväärit nojaavat ovea vasten, ja ruokailevat

Rakennusmestarin tytär Inga Forsell piirsi suomalaisessa tyttölyseossa sotamuistoonsa lapsenkasvoisia tupakoivia punakaartilaisia, joiden kiväärit olivat pidempiä kuin pojat itse. Punaisten vaikutuspiirissä on myös pieni lapsi punaisessa mekossaan. Ikkunoissa valkoinen yhteisö katsoo ympärikäänntyneitä asetelmia ihmeissään ja peloissaan. Lähde: Kansalliskirjaston käsikirjoituskokoelma.

Sodan aikana 13-vuotias kirjurin tytär Irja Hovilainen oli syntynyt Kuopiossa. Hän rinnasti kuvassaan paheellisen kaupunkielämän synnyttämän punakaartilaisen valkoisen Suomen ryhdikkääseen sotilaaseen, jonka takana avautuu suomalainen kansallismaisema. Lähde: Kansalliskirjaston käsikirjoituskokoelma.

kaikkia kuolleita kohtaan – lapset eivät ”valkoisesta” näkökulmastaan huolimatta olleet vielä omaksuneet myöhempää, tuomitsevampaa tulkintaa.³⁷⁰ Toisaalta punaisessa Helsingissä porvarillisissa perheissä eläneet lapset olivat todennäköisesti syksystä 1917 saakka ja ainakin koko valtausajan kuunnelleet vanhempiensa ja lähipiirinsä puhetta punaisista, murhista ja punakaartilaisista, eikä keskustelun sävy useinkaan ollut mairittelevaa. Tämä puhe ja vanhemmilta mahdollisesti tarttunut kiihkeys siirtyi myös lasten piirustuksiin.

Mainitsemisen arvoinen on myös kalliolainen maitokauppiaan tytär Elsa Eklund (myöh. Enäjärvi-Haavio), joka asui Kallion ytimessä mutta kävi Lucina Hagmanin johtamaa Uutta suomalaista yhteiskoulua Kruununhaassa. Eklund havainnoi tapahtumia kotikaupunginosassaan, ja tunsi alussa sympatiaa punaisia kohtaan. Huhtikuun alussa hän pohti punaisten kapinan syitä, ja piti suurimpana syynä siihen eriarvoisuutta sekä sivistyksen puutetta, joka osin oli porvarillisen yhteiskunnan syytä. Hän myös näki köyhälistön taistelussa oikeutuksen – miksi toisten pitäisi päästä helpolla ja toisten otsa hiessä raataa ja elää kurjuudessa.³⁷¹ Helsingin valtauksen aikaan Eklund oli kuitenkin järkkymättömästi valkoisten puolella, ja kuvasi päiväkirjassaan, kuinka taistelut jylsivät lähikaduilla: ”Ensimmäinen kaatunut makaa II linjalla. Meidän taloon on sattunut kuulia. Tuossa kallion vieressä ampuvat - - - Etteivät vain tulisi näistä ikkunosta ampumaan. Ne ovatkin valkoisia!!!!!! Hurraa!!!!!”³⁷² Esimerkki kertoo, kuinka asuinpaikkaa enemmän lapseen vaikuttivat lopulta kuitenkin koti, perhe ja tuttavapiiri – asuminen Pitkäsillan pohjoispuolella ei automaattisesti tarkoittanut punaisten rintamaan asettumista.

sotilaat näyttävät rentoutuneilta. Piirustuksia v.t. 1918 ”Punaiselta ajalta”. Helsingin suomalainen tyttölyseo, Coll. 498.1, KK.

370 Peltonen 2003, s. 132.

371 Elsa Eklundin päiväkirjamerkintä 7.4.1918. Elsa Eklundin arkisto, SKS/KIA. Ks. myös Eskola 2012.

372 Elsa Eklundin päiväkirjamerkintä 12.4.1918. Elsa Eklundin arkisto, SKS/KIA. Merkinnän on julkaissut myös Eskola 2012, s. 290–292.

Työläisnaiset ja valkoisen myrkyn uhka

Kuten tunnettua ovat työläisten lapset joutuneet entistä enemmän kaikkia tilaisuuksia hyväkseen käyttävän, häikäilemättömän porvarillisen pimityksen valtaan kouluissa, työpaikoissa y. m. Tätä vastaan on nyt ... ryhdyttävä vastatoimenpiteisiin. Sos.-dem. Naisliiton olisi otettava asia omakseen, jolle se periaatteellisen luonteensa puolesta läheisesti kuuluukin, sillä äidit tietysti kipeämmin tuntevat sen poliittisen sorron ja sen valkoisen myrkyn vaikutusta, jota heidän lapsiinsa koetetaan väkipakolla istuttaa.³⁷³

Tarkasteltaessa työväenyhteisön sodanjälkeistä todellisuutta ja työväestön suhtautumista koululaitokseen esille nousevat poliittisesti aktiiviset työläisnaiset. Historiantutkimuksessa on moneen kertaan osoitettu, että naisten oli niin oikealla kuin vasemmalla-kin tyydyttävä kotiin ja perheeseen liittyviin toiminta-alueisiin. Naisten toiminta maternalistisilla alueilla oli hyväksyttävää, koska se ei horjuttanut sukupuolihierarkiaa, vaan päinvastoin ylläpiti sitä.³⁷⁴ Jane Thompsonin mukaan naisten toimintatäksi ja radikalismiksi jäi maskuliinisessa työväenkulttuurissa kotipiiriin ja paikallisuuteen, kuten asumiseen, terveyteen ja lapsiin liittyvät alueet.³⁷⁵

Myös Suomessa ja Helsingissä sosiaalidemokraattisten ja osin vasemmistososialististenkin naisten tehtäväksi rajautui kotien ja kasvatuksen puolesta puhuminen. Vasemmiston naiset nousivat kritisoimaan koulukasvatuksen puolueellisuutta ja pelkäsivät äitien laiminlyöväen lastenkasvatuksen antaen näin koululle

373 Valistusasiain valiokunnan mietintö. Sos.-dem. Naisliiton IX edustajakokouksen pöytäkirja 6–7.12.1919.

374 Ks. esim. Lähteenmäki 1995, s. 227; Siltala 1999, s. 585; Uljas 2003, s. 139–140; Anttonen 1997, 167–175, 182–189.

375 Thompsonin mukaan perinteisessä työväentutkimuksessa puhutaan paljon miesten välisestä solidaarisuudesta, joka yhdistyy fyysiseen, raskaaseen työhön; työpaikalla tunnettu yhteisöllisyys siirtyi myös muille elämän osa-alueille. Thompsonin mukaan työväenyhteisöjen ”vanhoja kunnan arvoja” ylläpiti kuitenkin naisten tekemä näkyvä työ. Thompson 2000, s. 71.

etulyöntiaseman lasten maailmankatsomusten rakentamisessa. Kehtojen ääressä valvovien äitien katsottiin parhaiten kykenevään suojelemaan lapsiaan porvarillisten kasvatusjärjestöjen ja koulun ”henkiseltä myrkytykseltä.”³⁷⁶ Työläisnaisten suhtautuminen äitien rooliin lastenkasvatuksessa oli kaksijakoinen. Toisaalta neuvostoliittolaiset esimerkit ja Aleksandra Kollontain kirjoitukset kannustivat lasten julkiseen hoitoon kotihoidon sijaan. Toisaalta enemmistö naisista ajatteli, että äideillä tulisi olla taloudellinen mahdollisuus hoitaa itse lapsiaan. Etenkin sosiaalidemokraattiset helsinkiläisedustajat tukivat päiväkotien perustamista, mutta hoidon laatu huoletti, sillä hoitajat edustivat pitkälti kristillis-porvarillista arvomaailmaa. Sosiaalidemokraattiset naiset kuten Miina Sillanpää ja Hilda Seppälä myös totesivat, ettei kaikista naisista ollut lasten kasvattajiksi.³⁷⁷

Niin yhteiskunta kuin poliittisesti aktiiviset naisetkin olivat kiinnostuneet äideistä – kukaan ei tuntunut kyselevän, mitä isät opettivat lapselleen. Ruotsalainen tutkija Gena Weiner on todennut, että isät olivat näkymättömiä niin lastensuojelusta käydyssä keskustelussa kuin lasten todellisuudessaakin. Koska äitejä pidettiin lasten ensisijaisina kasvattajina, heihin myös kohdistettiin yhteiskunnan painostus- ja neuvontatoimet.³⁷⁸ Björn Horgby on korostanut työläisäitien dominoivaa roolia kodeissa etenkin ”omapäisissä” perheissä, joissa isät eivät osallistuneet lastenkasvatukseen juuri lainkaan.³⁷⁹ Toisaalta esimerkiksi edellä kuvatuissa kirjeissä välittyy isien suuri rakkaus ja kaipaus lapsiaan kohtaan – on siis vältettävä yleistyksiä tässäkin yhteydessä. Suomessakin keskustelu lasten huonoista vaikutteista keskittyi juuri äiteihin.

Naisia alettiin ensimmäisen maailmansodan jälkeen Euroopassa rohkaista äitiyteen syntyvyyden laskettua sodan aikana. Naisten työtä ensimmäisen maailmansodan aikana tutkineen Claire Culletonin mukaan naisten odotettiin sodan jälkeen siir-

376 Sos.dem. puolueuoimikunnan kokous 8.12.–16.12.1919, s. 104.

377 Katainen 2013, s. 233–239, viittaa vuoden 1919 edustajakokouksessa käytyyn keskusteluun.

378 Weiner 1995.

379 Horgby 1993, s. 493–495.

tyvän pois töistä ja alkavan täyttää kranaattien sijasta kehtoja. Tämä kosketti erityisesti työväenluokkaisia naisia, jotka tehtaissa olivat työskennelleet. Iso-Britanniassa äitiyttä glorifioitiin muun muassa äitienpäivän avulla.³⁸⁰ Äitiys oli myös sotienvälisessä Suomessa kaikkia yhteiskuntaluokkia ja poliittisia suuntauksia yhdistävä tekijä, joka nostettiin kansakunnan tulevaisuuden avaimeksi. Lapsissa oli tulevaisuus, ja äideillä keinot lasten ajatusmaailman suuntaamiseen.

Tutkittaessa sosiaalista – jokapäiväistä elämää, työtä, koulunkäyntiä ja elämisen reunaehtoja – on samalla pyrittävä hahmottamaan myös poliittisen tilanteen vaikutusta siihen. Naisten ja äitien tunneyhteisössä kohtasivat sosiaalinen ja poliittinen, arkipäivän reunaehdot ja unelmat paremmasta huomisesta. Poliittisuus on laitakaupungilla monille asia, jota ei sen enempää argumentoitu, mutta joka oli sisäänrakennettu arkipäivän toimintoihin. Lauri Keskinen on poliittista sosialisaatiota työväestön urheiluseuroissa tutkiessaan avannut osuvasti työväestön suhdetta poliittisuuteen. Hänen mukaansa poliittisena pidetyt ratkaisut olivat osa työväestön kulttuuria: työläisten näkemys paikastaan yhteiskunnassa, sopivan ja työläiseltä oletetun käytöksen rajoista ja suhteesta muihin yhteiskuntaryhmiin. Niin sanottu arkipäivän poliittisuus saattoi näkyä esimerkiksi työväenlehtien tilaamisena, ostosten keskittämisenä osuuskauppaan tai porvarillisten toimijoiden käytöksen tuomitsemisena. Kyse oli Keskinen mukaan ”solidaarisuudesta vertaisia kohtaan, luokkasidonnaisuudesta ja ryhmäpaineesta”.³⁸¹ Tässä tutkimuksessa työväestö nähdään erityisesti tunneyhteisönä, joka kantoi paitsi Keskinen mainitsemia arjen valintoihin liittyviä odotuksia, myös yhteistä kokemusta sodasta – häviöstä, toiseudesta ja katkeruudesta. Poliittinen oli näin osa jokapäiväistä elämää, ei yksinomaan puoluepoliittista osallistumista. Samat määreet pätevät myös opettajien ammatilliselta pohjalta ja koulutuksen välityksellä muotoutuneeseen emotionaaliseen yhteisöön.

380 Culleton 2000, s. 149–168.

381 Keskinen 2011, s. 10.

Vuorelan eli Sörnäisten naisosaston johtokunta. Vasemmistososialistiset naiset olivat sodan jälkeen keskeisin kansakoululaitoksen puolueellisuudesta ja työläislasten kasvatuksen tärkeydestä puhunut ryhmä. Vasemmistososialististen naisten erillistoiminta loppui puolueen määräyksestä 1920-luvun puolivälin tienoilla. Kuvassa muun muassa järjestönuorten ohjaajanakin toiminut Anni Suominen, puheenjohtaja Elin Fagerholm ja sihteeri Sirkka Lehtivuori. Kuva: Tyyne Böök / Kansan Arkisto.

Takaisin toimintaan

Ankarammin kuin muut kansalaissodan iskemät haavat, vaikutti Helsingin työväkeen talonsa menettäminen. Ei ollut uljas torni sen mieltä innostamassa ja törröttävät seinät saivat veljessodan muiston ja sen jälkiselvittelyn kauhut alati mieleen.³⁸²

382 Jalava, Eino: Helsingin työväen kivilinna. Teoksessa *Työväen joulualbumi 1919–XXI*. Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiö, Helsinki 1919, s. 118.

Lainaus tiivistää oleellisen työväenyhteisön tunnetilasta kriisin jälkeen. Olipa kannattanut aseellista taistelua tai ei, ihmisten mielessä oli toiveikkouden ja tulevaisuususkon romahtaminen sekä oman fyysisen ja mentaalisen tilan menetys. Huhtikuun tappion jälkeen suurin työväentalo oli sekä konkreettisesti rikottu että tavoittamattomissa eli takavarikoitu. Symbolisesti tärkeä Helsingin työväentalo luovutettiin takaisin työväenyhdistykselle joulukuussa 1918.³⁸³ Toimiminen järjestöissä oli keskeinen osa resilienssiä ja tärkeä tapa purkaa sotatraumaa – tapa siirtyä eteenpäin (bounce forward) – tai pyrkiä takaisin entiseen, turvallisenä koettuun tilaan (bounce back). Järjestäytyneet helsinkiläiset ja -äidit muuttivat katkeruutensa toiminnaksi, joka tähtäsi paremman tulevaisuuden rakentamiseen. Tässä suhteessa resilienssi oli eteenpäin katsovaa, ja tulevaisuusaspektin korostuessa keskiöön nousivat lapset ja heidän kasvatuksensa.

Sosialidemokraattinen Naisliitto oli ollut lomaannuksissa helmikuusta joulukuuhun 1918, jolloin pidetyssä edustajainkokouksessa kiisteltiin muun muassa sodan oikeutuksesta ja suhtautumisesta Sosialidemokraattiseen puolueeseen. Erimielisyyksien seurauksena Naisliitto repesi kahtia vanhan liiton jäädessä vasemmistososialistisen vähemmistön käsiin.³⁸⁴ Helsinkiläisosastot päättyivät kiistassa radikaalimman suunnan kannattajiksi. Helsingissä toimi vuonna 1919 neljä naisosastoa, joista suurimmat olivat Helsingin työväenyhdistyksen naisosasto (315 jäsentä) ja Sörnäisten työväenyhdistyksen naisosasto (167 jäsentä). Laitakaupungilla sinnittelivät myös pienet Fredriksbergin ja Hermannin naisosastot.³⁸⁵ Puolueen hajoaminen jakoi mielipiteet

383 Tuomisto 1984, 284–287; Nyström 2013, s. 237.

384 Suomen Sosialistinen Työväenpuolue (SSTP, 1920–23) ei kuitenkaan pitänyt erillistä naisliittoa tarpeellisena, joten järjestö kuihtui vähitellen pois. ”Kommunistien” mielestä miesten ja naisten tuli toimia samoissa järjestöissä ja erillinen naisliitto oli tarpeeton. Sosiaalidemokraatit puolestaan rakensivat uudelleen naisjärjestönsä. Lähteenmäki 2000, s. 99–111; Saarela 1996, s. 331–334.

385 Tilasto Sos.-dem Naisliiton osastoista 1919. Sos.dem Naisliiton IX–XV Ed. kok. pöytäkirjat 1919. Sörnäisten osasto itsenäistyi vuonna 1920 Sörnäisten sosialidemokraattiseksi naisyhdistykseksi. Ks. Sörnäisten työväenyhdistyk-

voimakkaimmin Helsingin työväenyhdistyksen naisosastossa, jossa lopulta kuitenkin päädyttiin eroamaan sosialidemokraattisesta puolueesta. Toista linjaa kannatteet – puheenjohtaja Hilda Seppälä, sihteeri Olga Tainio sekä esimerkiksi Martta Salmela ja Miina Sillanpää yhdessä noin 45 muun jäsenen kanssa – erosivat osastosta perustaen Helsingin sosialidemokraattisen naisyhdistyksen.³⁸⁶

Sörnäisten naisosaston päätös oli yksimielisempi. Se päätti erota Sosialidemokraattisesta puolueesta ja 51:llä äänellä kahta vastaan lopettaa maksujen kannon puolueelle. Naiset esittivät viralliseksi syyksi sosiaalidemokraattisen puoluejohdon luisumisen pois luokkataistelun tieltä; porvarillisilla pikkuparannuksilla ei köyhälistöä heidän mielestään autettu.³⁸⁷ Sörnäisten naiset totesivat puolueen johtomiesten politiikan saaneen ”työväestön mielipiteet kuohahtamaan”. Naisyhdistys tahtoi käydä taistelua sosialistisen yhteiskunnan puolesta ja liittyi vastaperustettuun Suomen Sosialistiseen työväenpuolueeseen.³⁸⁸ Samoilla linjoilla olivat laitakaupungin muutkin osastot. Hermannin naisyhdistys päätti huhtikuussa 1920, että nykyisen sosialidemokraattisen puolueen toimintatavat eivät tyydyttäneet laajoja köyhälistöjoukkoja. Kun yhdistyksen jäsenet katsoivat olevansa ”juuri tätä ryyssyköyhälistöä”, päätti yhdistys liittyä vastaperustettuun sosia-

sen johtokunnan kokous 3.2.1920 § 8; Sörnäisten työväenyhdistyksen kuukausikokous 8. helmikuuta 1920 § 5.

386 Kuukausikokouksen pöytäkirja 13.4.1920 § 2; ylimääräisen kokouksen pöytäkirja 28.4.1920, § 4, 5 ja 7. Hty:n naisosaston pöytäkirjat v.1919, 1920, 1921, 1922. Helsingin työväenyhdistyksen naisosasto, 363.86, TA; Katsaus Helsingin Työväenyhdistyksen Naisyhdistyksen toiminnasta vuodelta 1920. *Työläsnainen* 5/1921, s. 69–70; Salmela-Järvinen 1966, s. 48. Suunta-taistelusta yleisesti Salmela-Järvinen 1966, s. 23–30.

387 Ks. pöytäkirjat 11.3.1920 § 2 (päätettiin erota sos.dem puolueesta koska Sörnäisten työväenyhdistyskin eroaa) ja 6.4.1920 § 3. 363.2. (471) Söörn. s.d. naisyhdistys ptk:t 1919–24, TA.

388 Toimintakertomus vuodelta 1920 jäsenluettelon 1919–1922 välissä. Sörnäisten TY:N Naisosasto (=sos.dem naisyhdistys) B1, G1, G2, 362.86, TA.

listiseen puolueeseen.³⁸⁹ Myös Fredriksbergin naisyhdistys, jonka puheenjohtajana toimi Rosa Sillanpää, valitsi vasemmistososialistisen linjan.³⁹⁰ Taina Uusitalo on arvioinut pääkaupunkilaisten jyrkän linjan selittyvän sillä, että Helsingissä luokkaristiriidat olivat olleet esillä jo ennen sotaa elintarvikepulan vuoksi, ja työväenliikkeen aktiivit olivat olleet taipuvaisia luokkatietoiseen tulkintaan jo ”vanhan työväenliikkeen” kaudella. Hän myös epäilee koetun saksalaisvaltauksen vaikuttaneen mielialoihin.³⁹¹

Sodan jälkeen Helsingin työläisnaisjärjestöjen jäsenet kokoilivat hajonneita rivejään. Myös Fredriksbergin sosialidemokraattisen työväenyhdistyksen ja sen alaosastojen omaisuus oli takavarikoitu talo mukaan lukien ja toimintamahdollisuudet heti sodan jälkeen olivat marginaaliset. Kaoottista tilannetta kuvaavat Fredriksbergin naisyhdistyksen 20-vuotisjuhlapuheen käsinkirjoitetut muistiinpanot, joista löytyvät aiheet ”v.1918 luokkasota”, ”osanottomme siihen” ja ”jätkiselvittelyjen raskaat lunnaat – kuolleet ja vankiloihin sortuneet”. Puheessa nostettiin esille fredriksbergiläiset naiset osana suomalaisen työväenliikkeen historiaa. Naiset olivat ottaneet aktiivisesti osaa tapahtumiin ja uhranneet rakkaimpansa – poikansa, tyttärensä, puolisonsa – taistelutante-reelle. Sodan jälkeen pettymyksen tunteet oli peitettävä ja käytävä tunnistamassa omaisten ruumiit, haudattava kaatuneet ja yritettävä elää eteenpäin vailla rahaa, ruokaa tai asuntoa. Raskaalta tuntuivat myös tappio ja sotamuistot, jotka täytyi työntää syvälle mielen perukoille:

389 *Työläisnainen* 5/1920, s. 95. Hermannissa toimi hetken aikaa sosialistinen naisyhdistys, joka lakkautettiin lain ja hyvien tapojen vastaisena huhtikuussa 1921. Hermannin sosialistinen naisyhdistys H 1921–1922 1, TA.

390 Fredriksbergin naisyhdistyksen kuukausikokous 4.5.1920 § 2: Päätettiin lakkauttaa verot Sosialidemokraattiselle puolueelle 24 äänellä 2 vastaan, § 3: Verot päätettiin lakkauttaa 1. päivästä huhtik. 1920, § 5: Päätettiin liittyä osastona Sosialistiseen kunnallisjärjestöön, § 6: päätettiin valita edustaja sosialistisen puolueen perustavaan kokoukseen. Valituksi tuli Helena Hölttä 18 äänellä, varalle Rosa Sillanpää 6 äänellä. Fredriksbergin T.Y. Naisosaston Pöytäkirja (”1919–23”). Fredriksbergin ulkotyöläisten naisjaosto, 363.86, TA.

391 Uusitalo 2006, s. 127.

- Ja senjälkeen kun oli hävitty---- voittajalta salattiin kyneleetkin.³⁹²

Häviö ei kuitenkaan lamaannuttanut, vaan toiminta jatkui vuonna 1919 jopa ripeämpänä kuin ennen sotaa. Laitakaupungin poliittiset järjestöt voidaan nähdä tunneturvapaikkoina, jonne naiset pakenivat purkamaan virallisessa Suomessa kiellettyjä tunteita. William M. Reddyn mukaan ihmisten ”pakottaminen” tunteidensa hallitsemiseen tai piilottamiseen aiheuttaa emotionaalista kärsimystä, ja ihmiset pyrkivätkin tunnekonfliktien minimoimiseen pyrkimällä tilaan, jossa tunteille esitettyjä rajoituksia on vähän tai ei lainkaan. Tunnehallinnon näkökulmasta ”väärin” reagoivat ihmiset saattavatkin löytää lohtua tunneturvapaikoista (emotional refuge), jossa he pystyvät irtautumaan vallitsevista ahtaista tunnenormeista. Reddy toteaa, että niin sanotut marginaaliset tunneyhteisöt voivat toimia tällaisina turvapaikkoina. Toisaalta tuttu ja turvallinen, ahdas tunnenormi saattaa säästää liialta ajattelemiselta ja sisäisiltä ristiriidoilta ja olla siten yksilölle helppo ratkaisu.³⁹³

Fredriksbergin naisosaston aloitteesta kutsuttiin kokoon kansalaiskokous valtiorikosvankien armahduksen johdosta. Taloudellisiin tekijöihin kariutui vuoden alussa perustettu ompeluseura, jonka tarkoituksena oli ollut ommella vaatteita punaorvoille. Maksavia jäseniä Fredriksbergin naisosastossa oli 43.³⁹⁴ Sota näkyi toiminnan taustalla pitkään: varoja käytettiin punaorpojen auttamiseen³⁹⁵ ja kuolinilmoitusten kustantamiseen. Talou-

392 Tervehdyspuhe 20-vuotisjuhlassa, Fredriksbergin ulkoty:n naisosasto, H s., s. 4. Fredriksbergin T.Y. Naisosaston Pöytäkirja (”1919–23”). Fredriksbergin ulkotyöläisten naisjaosto, 363.86, TA.

393 Reddy 2001, s. 129. Suomennokset Tepora 2012, s. 328, ks myös Rosenwein 2010, s. 22–23.

394 Fredriksbergin naisosaston toimintakertomus vuodelta 1919. Fredriksbergin T.Y. Naisosaston Pöytäkirja (”1919–23”). Fredriksbergin ulkotyöläisten naisjaosto, 363.86, TA.

395 Fredriksbergin naisosaston kuukausikokous 1.3.1921 § 13. Fredriksbergin T.Y. Naisosaston Pöytäkirja (”1919–23”). Fredriksbergin ulkotyöläisten naisjaosto, 363.86, TA.

dellisesti tukalassa asemassa olevat lesket vapautettiin jäsenmaksuista.³⁹⁶ Fredriksbergin työväenyhdistyksen ja sen alaosastojen jäsenistä sodassa oli kaatunut 90 henkeä. Myös kolme yhdistyksessä toiminutta naista oli saanut surmansa. Yksi oli kuollut Hennalan vankileirillä, toinen kaatunut Helsingin valloituksessa ja kolmas ammuttu Santahaminassa.³⁹⁷ Punaisissa naiskaarteissa toimi sodan aikana yli kaksituhatta naissotilasta. Yksin työväenyhdistyksen talolla perustettuun ”Helsingin housukaartiin” kuului yli 450 jäsentä. Punakaartin lisäksi naisia kuului myös lääkitäjäjoukkoihin. Sari Näre on arvellut housukaartilaisuuden olevan osa emansipaatioon liittyneitä odotuksia. Nuorilla tytöillä taustalla oli emansipaation lisäksi nuorisokulttuurin vahvistuminen sekä seikkailunhalu. Kaartiin liittymisen motivaationa oli usein myös siitä luvattu palkkio.³⁹⁸ Turun Maarian kunnassa sijainneen Raunistulan työväenkaupunginosan naiskaartilaisia tutkinut Anu Hakala on todennut, että naiskaartilaiden osallistumisen taustalla olivat ankeat ja äkisti huonontuneet olosuhteet, mutta myös aatteellisuus: tunne epäoikeudenmukaisuudesta, joka korjaantuisi sosialismin avulla.³⁹⁹

Myös Helsingin työväenyhdistyksen yhteyteen 1898 perustetun naisosaston toiminta oli sodanjälkeisessä tilanteessa ”kuin aloittelevan osaston”. Vaikka kokouksia onnistuttiin pitämään,

396 Fredriksbergin sosialistisen naisyhdistyksen kuukausikokous 5.4.1921 § 10. .Fredriksbergin T.Y. Naisosaston Pöytäkirja (”1919–23”). Fredriksbergin ulkotyöläisten naisjaosto, 363.86, TA.

397 Luettelo v. 1918 kuolleista (Lehtileike S.S. 24/12–1919). Fredriksbergin uusi TY 2, 363.2 (471), TA. Naiset Anni Koponen, kuoli Hennalan vankileirillä 18.6.1918 21-vuotiaana.; Elsa Emilia Saaristo, kaatui Helsingin valloituksessa 13.4.1918, 25-vuotiaana [sotasurmaprojektin tietokanta: tehdastyöläinen, punakaartin sotilas, s. 1892]. ; Vaimo Wilhelmiina Hoskelin, ammuttiin Santahaminassa 8.5.1918.

398 Näre 2015, 245–248.

399 Hakala 2006. Raunistulan naiskaartilaiset olivat nuoria, noin kaksikymmentävuotiaita. Alue muistutti monelta osin Sörnäistä niin maineeltaan kuin sosiaaliselta rakenteeltaankin. Sisällissodan jälkeen myös Raunistula lukeutui niin mielikuvissa kuin todellisuudessakin maan punaisimpiin paikkakuntiin.

oli niissä vielä vuonna 1919 läsnä virkavallan edustajia varmistamassa, ettei niissä valmisteltu mitään yhteiskuntaa uhkaavaa.⁴⁰⁰ Sotaa seuranneesta puhdistustyöstä, sen jättämistä jäljistä ja osaston riveihin tekemistä aukoista kirjoitettiin kärkevästi. Jäljelle jääneitä painoi taistelu olemassaolosta, leivän hankkimisesta ja hengissä pysymisestä. Perheiden miespuolisia huoltajia oli kadonnut joko ”ijäksi taikka epämääräiseksi ajaksi”. Jokapäiväisten vaikeuksien yllä oli katkeruutta, joka näkyi myös osaston toiminnassa: ”Voittamattoman katkeruuden yhteiskuntaa ja parempiosaisia kohtaan, jotka eivät ole mitään tuntuvata tehneet tämän huutavan nälän ja kurjuuden poistamiseksi, ei kukaan ole kyennyt sydämessään tukehduttamaan.” Kokouksiin mentiin vakavina ja raskain mielin, kuitenkin toivoen, että parempi aika tulisi joskus koittamaan.⁴⁰¹ Katkeruus oli termi, joka yhteisössä nostettiin puheen ja retoriikan tasolla esille: se oli tunne, jonka yhteisössä sai tuntea, tuoda julki ja jakaa ja jolle eteenpäin menoa myös osittain rakennettiin.

Muiden lailla myös Sörnäisten työväenyhdistyksen naiset purkivat keskuudessaan sotatraumaa. Tammikuussa 1919 puheenjohtaja Elin Fagerholm puhui kärsimyksistä, joita osaston jäsenet yhdessä koko työläisluokan kanssa olivat saaneet kestää. Ainoana pelastuksena puheenjohtaja piti järjestöjen saamista uudelleen toimintaan. Hän alusti kokouksessa myös leskien ja orpojen auttamisesta todeten, että suuri määrä perheiden huoltajia oli menehtynyt taisteluissa ja vankileireillä. Kokouksessa todettiin, että valtion ja kuntien tulisi avustaa hätään joutuneita perhei-

400 Ks. esim. Naisosaston vuosikokous 20.1.1920: ”Kokouksen alussa piti puheenjohtaja avauspuheen, jossa pääpiirteissään kosketteli edellisen vuoden vaiheita. Mainiten miten vielä edellisen vuosikokouksen aikoina virkavallan edustaja esiintyi kokouksissamme, mutta nykyään jo on edes siitä päästy. --- Riittääköön innostusta, kestävyyttä ja tarmoa tänä vaikeana aikana osastomme jäsenille.” Hty:n naisosaston pöytäkirjat v.1919, 1920, 1921, 1922. Helsingin työväenyhdistyksen naisosasto, 363.86. TA.

401 Kertomus H.T.Y.n Naisosaston toiminnasta v. 1919, johtokunnan pöytäkirjan 15.1.1920 liitteenä. Helsingin työväenyhdistyksen naisosasto Hty:n naisosaston pöytäkirjat v.1919, 1920, 1921, 1922, 363.86, TA.

tä.⁴⁰² Yhdistys avusti perheitä muun muassa järjestämällä iltamia, joista saaduilla varoilla tuettiin eniten apua tarvitsevia.⁴⁰³

Vasemmistososialistisen linjan työläisnaisosastot lakkasivat toimimasta 1920-luvun puoleenväliin mennessä, koska erillisiä naisosastoja ei pidetty puolueen taholta tarpeellisena. Tilanteeseen saattoi vaikuttaa myös viranomaisten helsinkiläisiin sosialistinaisiin kohdistama valvonta. Fredriksbergin sosialistisessa naisyhdistyksessä päätettiin helmikuussa 1923 yhdistää toiminta Fredriksbergin työväenyhdistyksen kanssa.⁴⁰⁴ Helsingin työväenyhdistyksen naisosasto lopetti toimintansa vuonna 1925,⁴⁰⁵ Sörnäisten naisosasto samoihin aikoihin.⁴⁰⁶ Vasemmistososialistisista ja kommunistisista naisista joutuivat luopumaan itselleen tärkeästä naisten erillistoiminnasta vasten tahtoaan. Esimerkiksi helsinkiläiset Fiina Pietikäinen, Elin Fagerholm ja Rosa Sillanpää olisivat halunneet säilyttää naisten erillistoiminnan vastustaen SSTP:n (Suomen Sosialistinen työväenpuolue, 1920–1923) naissihteeristön ratkaisua Internationaalien linjauksen soveltamisesta Suomeen.⁴⁰⁷

402 Kuukausikokous 20.1.1919 § 1 ja 6. Sörnäisten Sos. dem. Naisyhdistyksen pöytäkirjat 1919–23. Sörnäisten työväenyhdistyksen naisosasto, 362.86. TA.

403 Katso esimerkiksi Sörnäisten työväenyhdistyksen johtokunta 11.8.1920 § 2. Pöytäkirjoja 1915–1926. Sörnäisten työväenyhdistyksen arkisto, 363.2. TA.

404 Fredriksbergissä siirrytty uusiin toimintamuotoihin. Työläisnainen 2/1923, s. 51.

405 Pöytäkirja 14.5.1925 § 9: Osaston toiminta päätettiin lopettaa. H.T.Y:n Naisosaston kuukausikokousten pöytäkirjat 1923–25.

406 ”Sörnäisten sosialistinen naisyhdistys” löytyy Sörnäisten työväenyhdistysten alaosastojen joukosta vielä edustajiston kokouspöytäkirjasta 30.3.1924, mutta ei enää edustajiston kokouksesta 7.3.1926. Pöytäkirjoja 1915–1926, kansio 4. Sörnäisten työväenyhdistys, 363.2, TA.

407 Usitalo 2006, s. 134–135.

Punaorpojen puukenkäarmeija

Välittömästi sodan jälkeen naisosastot olivat vielä toiminnassa ja keskittivät toimintansa lasten ja äitien asian ajamiseen. Kärjekäimmin vasemmistososialistiset ja sosiaalidemokraattiset naiset asettautuivat puolustamaan punaorpoja. Sodassa orvoiksi jääneitä lapsia oli yhteensä 14 000, vangittujen lapset mukaan luetuina 25 000. Näistä punaorpoja oli noin 90 prosenttia. Viranomaiset pelkäsivät lasten katkeroituvan ja aiheuttavan ongelmia yhteiskunnassa. Aluksi lapsia siirrettiin pois äitiensä ja kaupunkien ”huonoista vaikutteista” valkoiisiin koteihin maaseudulle. Punalesket eivät kuitenkaan halunneet luovuttaa lapsiaan sijoitettaviksi. Vasemmisto suhtautui siirtoihin kielteisesti, ja lopulta vain kuutisensataa täysorpoa lasta sijoitettiin sijaiskoteihin.⁴⁰⁸ Fredriksbergin Naisosaston Rosa Sillanpää paheksui vuonna 1919 jyrkästi sitä, että lapset erotettiin äideistään ja annettiin valkoisten kasvatettaviksi. ”Kurjaa on se kohtelu, jota punaisten lapset valkoisten luona saavat”, hän painotti.⁴⁰⁹ Kasvatuksellisilla syillä perustellut siirrot todella merkitsivät joillekin lapsille kovaa työtä. Punaorpoja saatettiin käyttää ilmaisena työvoimana, kuten eräs helsinkiläismies on muistellut:

Sitten koti hajoitettiin. Äiti muutti Pitäjänmäkeen ja me lapset sitten jouduimme sinne Pohjanmaalle ns. ’maaorjuuteen’ ja kyllä se sitä tavallaan todellisuudessa oli kyllä. ... valtio maksoi 300 mk kuukaudessa näille lapsesta, mutta minä jouduin tekemään työtä niinkuin aikamies ... lähes 11-vuotiaasta asti kuuteentoista ikävuoteen asti siellä. ... Kyllä se oli kovaa, rankkaa. Se oli ns. vanhoillista meininkiä.⁴¹⁰

408 Kaarninen 1990, s. 343–348, 352; Kaarninen 2003, s. 218–219, 354; Pulma 1987, s. 126–136; Haapala 1995, s. 202–203; Peltonen 1996, s. 232.

409 Äitien ja lasten yhteiskunnallinen huolenpito. Sos.-dem. Naisliiton IX edustajakokouksen pöytäkirja 6–7.12.1919.

410 Veikko Lehmuksela, s. 10–11. Oy Yleisradio Ab, Stadihaastattelut I: I–II, HKA.

Vuonna 1919 valmistuneessa huoltokomitean mietinnössä todettiin punaorvonkin parhaan paikan olevan oman äidin luona. Komitea korosti kuitenkin esimerkiksi koulun merkitystä punaorpojen kasvattamisessa.⁴¹¹

Sotaorpokysymyksestä muodostui poliittinen kiistakysymys voittajien ja häviäjien, sosiaalidemokraattien ja kommunistien sekä kokoomuksen ja liberaalien välille. Osittain sotaorpohuollon pohjalta muodostui lastensuojelun kentälle kaksi keskenään kilpailevaa porvarillista keskusorganisaatiota: Kenraali Mannerheimin lastensuojeluliitto⁴¹² sekä Koteja Kodittomille Lapsille -järjestö.⁴¹³ Mannerheimiä tukevaa oikeistoa epäilytti jälkimmäinen, presidentin puolison Ester Ståhlbergin lastensuojeluhanke. Edistyspuolueen ympärille muodostunutta liberaalia porvaristoa puolestaan ärsytti valkoisen kenraalin nimeä kantava lastensuojelujärjestö.⁴¹⁴

Porvarilliset orpojen hoitoa hoitavat järjestöt, etenkin Mannerheimin persoonaan henkilöitynyt kasvatusjärjestö, herättivät vastareaktioita poliittisessa vasemmistossa. Fredriksbergin naisyhdistyksessä varoitettiin leskiä ”ottamasta penniäkään meidän veriviholliselta vastaan almuja.”⁴¹⁵ Sörnäisten aktiiviset työläisnaiset vaativat puolueetonta, kunnallista avustusta:

411 Kaarninen 2003, s. 219.

412 Lokakuussa 1920 perustetun Mannerheimin Lastensuojeluliiton takana olivat kenraali Mannerheimin sisar, Helsingin kirurgisen sairaalan ylihoitajatar Sophie Mannerheim, lastentautiopin dosentti Arvo Ylppö ja kouluneuvos Erik Mandelin – kenraali Mannerheim toimi järjestön kunnia-puheenjohtajana. Liiton toiminta-alaan kuuluivat muun muassa äitiys- ja lastenneuvolatoiminta, terveys- ja lastenhoitajakoulutus sekä kasvatusterveystoiminta. Järjestö oli myös kiinteässä yhteydessä kansakoululaitokseen. Mannerheimin Lastensuojeluliitosta mm. Korppi-Tommola 1990; Tuomaala 2003a, s. 94–95.

413 Alun perin Kasvatuskotiyhdistys, myöhemmin Pelastakaa lapset r.y.

414 Pulma 1987, s. 188–189; Korppi-Tommola 1990, s. 40–42, 250. Kauppi – Rautanen 1993, 19–32.

415 Vastalause päätettiin myös panna lehtiin. Fredriksbergin naisosaston kuukausikokous 1.3.21 § 16. Fredriksbergin T.Y. Naisosaston Pöytäkirja (”1919–23”). Fredriksbergin ulkotyöläisten naisjaosto, 363.86, TA.

kuntien tulisi huolehtia orvoista, järjestää leskille töitä sekä perustaa orpokoteja, joissa äidit saisivat itse hoitaa lapsiaan.⁴¹⁶ Punaorpojen ja leskien asemaa puolustivat näkyvästi Söörnäisten naisyhdistyksen Elin Fagerholm⁴¹⁷ ja Fredriksbergin naisosaston Rosa Sillanpää,⁴¹⁸ jotka toimivat SSTP:n kansanedustajina vuosina 1922–1923. Molempien edustajakausi päättyi vangitsemiseen lokakuussa 1923. Sillanpää, itsekin perheenäiti, teki eduskunnassa vuonna 1922 kolme aloitetta, jotka liittyivät leskien ja orpojen eläkkeeseen, armahduskysymykseen sekä naisten palkkaan.⁴¹⁹ Sillanpää keskittyi puheenvuoroissaan erityisesti lasten ja orpojen vaikean aseman kuvailuun. Esitellessään ehdotustaan laiksi sodassa vammautuneiden, orpojen ja leskien avustamisesta syyskuussa 1922 hän vetosi kansanedustajien omaantuntoon parinkymmenentuhannen sotaorvon edessä:

Valkoinen kostaja, ilman aavistusta hyökkäsi rauhalliseen kotiin murha-ase paljastettuna, pakoittaen kodin huoltajan seuraamaan mukaansa. Ja valkoisen miehen ärjyntä 'saatanan punikki' ja 'Roisto nyt menet helvettiin' jäivät kaikumaan lasten korviin

416 Kuukausikokous 20.1.1919 § 6; Kokous 11.7.1919 § 3. Söörnäisten Sos. dem. Naisyhdistyksen pöytäkirjat 1919–23. Söörnäisten työväenyhdistyksen naisosasto, 362.86. TA.

417 Airamo (s. Fagerholm, e. Lönnngren), Elin Vilhelmina, konttoristi, s. 25.05.1886 Helsinki, k. 16.12.1971 Helsinki. Sstp:n kansanedustaja, Puoliso: Arvo Henrik Airamo 1926– Koulutus: Kansakoulu, kauppakoulu Ammatti- ja yhteiskunnallinen toiminta: Konttoristi osuusliike Elannossa 1907–1923, 1926–1951, vankilassa poliittisista syistä 1923–1926, Sosialistisen naisliiton pj.

418 Sillanpää (s. Wiik, myöh. Valoranta), Rosa Amanda, toimitsija, s. 18.06.1888 Hauho, k. 06.10.1929 Helsinki. Sstp:n kansanedustaja 1922–1923, Sosialistisen naisliiton sihteeri ja *Työläisnainen*-lehden toimittaja Helsingissä v:een 1923, vankilassa poliittisista syistä 1923–1926, ammattiliiton toimitsija 1926–1929, Helsingin kaupunginvaltuuston jäsen.

419 Ehdotus laiksi luokkasodassa kaatuneitten tai työkykynsä menettäneitten työläisten ja heidän leskiensä sekä orvoiksi tai elättäjää vaille jääneiden lasten eläkkeistä, ehdotus laiksi vuoden 1918 luokkasotaan osaa ottaneiden sekä sen jälkeen poliittisista syistä tuomittujen henkilöiden armahtamisesta sekä esityspyyntö laista, jonka mukaan työntekijöille sukupuoleen katsomatta turvataan sama palkka.

viimeisiksi jäähyväissanoiksi isän ja äidin niin rakastamille pienokaisille, joiden huoltajat nyt kuljetettiin sorakuopan reunalle teloitettavaksi. Se oli kauheaa aikaa, jossa kuitenkin synkimmän lehden muodostaa se raakalaisuus, jolla nämä kahdenkymmenennen vuosisadan n.s. sivistyneet suomalaiset porvarit kohtelivat viattomia lapsia.⁴²⁰

Punaorvon kohtaloksi Sillanpää kuvaili joko joutumisen Pohjanmaalle työjuhdaiksi tai porvarillisiin orpo- ja huoltokoteihin, joissa ”punikin” lapsia kohdeltiin kaltoin. Parhaassa tapauksessa lapset olivat saaneet jäädä äidin hoiviin, joka tosin niukalla toimeentulollaan tuskin pystyi elättämään perhettään, saati hellimään lapsiaan. Helsingissä Sillanpää kertoi äitien saavan työtu-
vissa alle 50 markan⁴²¹ viikkopalkkoja, joilla heidän piti elättää suuriakin perheitä.⁴²² Sekä Rosa Sillanpää että Elin Fagerholm toimivat myös Helsingin kunnallispolitiikassa, Sillanpää kaupunginvaltuustossa ja Fagerholm muun muassa kaupungin köyhäin-
hoitohallituksessa. Kunnallispolitiikassa – kuten jokapäiväisessä elämässäänkin – naiset saivat nähdä todellisuuden, jossa työläisäidit ja erityisesti punalesket joutuivat elämään. Fagerholm vastasi köyhäinhoitohallituksessa yhdestä kaupungin köyhimmistä alueista, Harjun seudusta, jonne jaettiin runsaasti avustuk-
sia.⁴²³

420 Rosa Sillanpään puheenvuoro valtiopäivillä 26.9.1922, s. 129–130. Värikäs kielenkäyttö sai puhemiehen välillä keskeyttämään Sillanpään tämän käyt-
täessä ilmaisia kuten ”naarassudet” viitaten Ilmari Kiannon runoon.

421 Noin 17 euroa (2015). Suomen virallinen tilasto: Kuluttajahintaindeksi 2015, Rahanarvonkerroin 1860–2015, http://www.stat.fi/til/khi/2015/khi_2015_2016-01-15_tau_001.html (luettu 29.1.2017).

422 Rosa Sillanpään puheenvuoro valtiopäivillä 26.9.1922, s. 129–130.

423 Fagerholm vastasi kymmenennestä toiminta-alueesta, johon kuului Vaasankadun pohjoispuoleinen, Viipurinkadun eteläpuoleinen ja Kajaaninkadun itäpuoleinen osa XII kaupunginosasta (Alppiharju). Vaasankadun kulmat olivat eräs pahamaineisimmista Sörnäisten osista, ja vuonna 1924 tälle kymmenennelle köyhäinhoitoalueelle oli myös jaettu eniten avustuk-
sia. Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1924, s. 22, 31.

Punaorpojen huoltoon varattavasta määrärahasta keskusteltaessa Sillanpää, Elin Fagerholmin tukemana, kertoi köyhäinhuoltohallituksen avustusjako-osastossa tulleen näkemään, että valtion apu sotaorvoille oli nimellinen. Fagerholm ihmetteli, etteivät pienellä avustuksella ruokitut orpolapset olleet vielä kuolleet nälkään, kuten isänsä vankileireillä, ja kertoi äidistä ”Sörnäisten perukoilla”, joka hädässään oli päättänyt lopettaa itsensä ja neljä lastaan – yksityisten avustusten avulla perhe oli kuitenkin pelastunut. Lapsille annetut vähäiset vaatteet olivat ”sen näköiset, että jokainen lapsikin kadulla, pihalla ja koulussa voi osottaa sormellaan orpoja, että nuo ovat niitä vaivaisten kakaroita. Etenkin puukengät ovat synnyttäneet työläisäideissä suurta katkeruutta”. Vaikka köyhäinhuoltohallituksen selvityksen mukaan puukengät olivat heikkoja ja vaarallisia, oli niiden jakamista kuitenkin kaupungissa jatkettu. Sekä SSTP:n että SDP:n edustajat varoittelivat, että oman onnensa nojaan jätettyinä punaorvot katkeroituisivat. Nimellisillä avustuksillaan porvarit kasvattivat sosiaalidemokraattien edustaja Olga Leinosen mukaan punaorvoista ”puukenkäarmeijaa, joka aina on marssimassa porvaristoa vastaan”.⁴²⁴

Puoluepolitiikka kouluopetuksessa? Työläisäitien herättäminen

Keskustelu punaorvoista vei huomion lapsiin ja nosti osaltaan esille myös kasvatuksen kentällä vallitsevan ideologisen vastakainasettelun. Pelätty tai toivottu punaorpojen puukenkäarmeijaa tai sen torjuminen oli vain kasvatuksen mitan päässä. Sodan jälkeen kilpailu kasvatuksesta kärjistyi entistä selvemmin taisteluksi lasten ja työläisperheiden maailmankuvasta. Helsinki-

424 Keskustelu sotaorpojen huoltamisesta tulo- ja menoarvion yhteydessä 14.12.1922, s. 1358–1367. Ainoassa vuonna 1923 pitämässään lausunnossa Sillanpää jatkoi vankien ja näiden perheiden puolesta puhumista. Armahdusta koskevat välikysymykset. Rosa Sillanpään puheenvuoro valtiopäivillä 13.3.1923, s. 343. Sillanpään edustajakausi katkesi pian vankeuteen, jota kesti aina vuoteen 1926 saakka.

läiset työläisnaiset nostivat joulukuussa 1919 pidetyn naisliiton edustajakokouksen alustuksissa esille kodin ja koulun suhteen sekä opettajien puolueellisen suhtautumisen lapsiin. Sörnäisten naisosaston alustuksessa sodan raadollisuudesta tuotiin esille työläisnaisen rooli sodan keskellä. Puoliso, poika, isä tai veli oli temmattu sodan melskeisiin ja naisen oli raadettava elättääkseen perheensä. Sodan kokeneet naiset kysyivät, miksi lapsia opetetaan ihaillemaan sodan kauhuja jo kouluissa. Voittajat olivat Sörnäisten naisten mukaan palkanneet kätyreikseen kirkot ja koulut, joissa kansaa opetettiin ihaillemaan ”sodan lahtausareenoita” ja ”joukkomurhia”. Opettajisto myrkytti lasten mielet ”sankarien’ ihailulla joidenka ’urhojen’ omillatunnoilla on ehkä juuri koulusta löytyvän lapsosen omaisten murhia.”⁴²⁵ Sörnäisten Naisosasto vaati sotien lopettamisen ja antimilitaristisuuden levittämisen lisäksi, että koulujen ohjelmista olisi poistettava aineet, jotka vaikuttavat sotien ihailuun.⁴²⁶ Myös Hyvinkään naisosaston Lyidia Kallio kertoi kouluissa ylistettävän ”valkokaartin urotöitä”⁴²⁷

Helsingin äärimmäisellä laitakaupungilla toimiva Hermannin naisosasto otti vielä painokkaammin esille kansakoulussa esiintyvät epäkohdat. Yhdistyksen mukaan opettajatkin olivat sekavina poliittisina aikoina joutuneet ”politiikan pyörteisiin”, ja ris-

425 Sörnäisten Työväenyhdistyksen Naisosaston alustus Työläisnaiset ja sota. Alustuksia ja ehdotuksia Sos.dem Naisliiton IX edustajakokoukseen Helsingissä 5–7.12.1919. Niteessä Sos.dem Naisliiton IX–XV Edustajakokousten pöytäkirjat 1919–1938, TA. Kyseinen Naisliiton edustajakokous oli viimeinen sosiaalidemokraattien, vasemmistososialistien ja kommunistien yhteinen kokous. Ks. myös Lähteenmäki 1995, s. 228.

426 Sörnäisten Työväenyhdistyksen Naisosaston alustus Työläisnaiset ja sota. Alustuksia ja ehdotuksia Sos.dem Naisliiton IX edustajakokoukseen Helsingissä 5–7.12.1919. Niteessä Sos.dem Naisliiton IX–XV Edustajakokousten pöytäkirjat 1919–1938, TA.

427 Työläisnaiset ja sota. Sos.-dem. Naisliiton IX edustajakokouksen pöytäkirja 6–7.12.1919. Kokouksessa oltiin yleisesti sotaa vastaan, mutta Oulun Naisosaston edustaja Ellen Mäkelin halusi kuitenkin nostaa esille, että koska porvaristo oli koko Euroopassa masinoinut hyökkäyksen työväenluokan sortamiseksi ja masentamiseksi, ei sotaa voinut tuomita kaikissa muodoissaan. Moni muu oli samalla kannalla, ja ponsiin kirjattiin lopulta vain imperialistisen sodan vastustaminen.

tiriitaisuus oli tullut näkyviin sosiaalidemokraattisten kotien ja koulun välisissä suhteissa. Naiset pelkäsivät koulun repivän alas kaiken, mitä kodeissa oli ehditty rakentaa – tässä he viittasivat todennäköisesti juuri ideologiseen kasvatukseen. Opettajat olivat tiedustelleet oppilailta heidän vanhempiansa poliittisia mielipiteitä ja olleet työläisnaisten mukaan tämän perusteella puolueellisia oppilaitaan kohtaan, mikä oli herättänyt katkeruutta lapsissa ja vanhemmissa. Puolueellisuus oli omiaan vähentämään myös opettajan arvovaltaa oppilaiden silmissä. Naiset toivoivat opettajien jättävän politiikan pois opetuksen yhteydestä ja lopettavan eri mielipiteitä omaavien kotien lasten kohtelemisen epätasa-arvoisesti.⁴²⁸ Hermannin naisten kyseessä ollessa he mitä todennäköisimmin viittasivat omassa kokemuspöytäkirjassään olleeseen Vallilan kansakouluun. Kertomusten yksityiskohtaisuus viittaa siihen, että niillä oli myös todellisuuspohjaa.

Myös Helsingin työväenyhdistyksen naisosastossa pohdittiin kasvatuskysymystä. Oulun naisosasto oli liittopäivillä korostanut, että kasvatuskysymykseen ei oltu kiinnitetty riittävästi huomiota. Järjestönuorten työ oli jätetty Raittiusliiton ja Nuorisoliiton harteille, vaikka kysymys olisi vaatinut osakseen koko puolueen huomiota. Osasto korosti erityisesti työväenluokan naisten roolia äiteinä. Äitien oli huolehdittava siitä, ettei lasten kasvatusta laiminlyötäisi, koska porvaristo tulisi kyllä ilolla täyttämään tämän laiminlyönnin lasten henkisen kasvatuksen suhteen. Porvaristolla oli tähän kaikki mahdollisuudet, ”kansan varoilla palkatut opettajat, jotka jo pienestä pitäen alkavat johtaa lastemme henkisiä harrastuksia vissiin suuntaan” sekä järjestöt, jotka pyrkivät tekemään ”meidän lapsemme vihamieliseksi sosialismille”.⁴²⁹ Oulun yhdistys esittikin hyväksyttäväksi, että työväen naisyhdis-

428 Kodin ja koulun suhde (Hermannin naisosasto). Alustuksia ja ehdotuksia Sos.dem naisliiton IX edustajakokoukseen Helsingissä 5–7.12.1919, s. 45–46. Sos.dem Naisliiton IX–XV Edustajakokousten pöytäkirjat 1919–1938, TA.

429 Oulun naisosaston alustus Lastemme kasvatusta puolueessa. Helsingin työväenyhdistyksen Naisosaston ylimääräinen kokous 30.11.1921, § 2 liite. HTY:n naisosaston pöytäkirjat 1919–26, 363.86 Helsingin työväenyhdistyksen naisosasto, TA. Alustus julkaistu: Lastemme kasvatusta puolueessa,

tysten olisi seurattava tarkasti koulujen toimintaa etteivät opettajat painostaisi oppilaita liittymään porvarillisiin järjestöihin. Tämän ponnen hyväksyivät myös liittotoimikunta ja Helsingin Työväenyhdistyksen naisosasto. Helsingin osasto pysyi kuitenkin liittokokouksen takana siinä, että lasten kasvatus puolueessa on pääasiassa oman nuorisjärjestön, Järjestönuorten liiton, asia.⁴³⁰

Sörnäisten työväenyhdistyksen naiset lähettivät vuonna 1920 kaksi jäsentä järjestönuorten opastuskursseille. Kursseille osallistuneiden Ida Tammisen ja Anni Suomisen lisäksi myös Mimmi Lepistö toimi Vuorelan järjestönuorten ohjaajana. Yhdistyksellä oli myös edustajansa Järjestönuorten aluetoimikunnassa.⁴³¹ Helsingin työväenyhdistyksen naisosasto päätti samana vuonna toimeenpanna Järjestönuorten ja Raittiusliiton kehotuksesta lasten iltamat. Kyseisten järjestöjen kirjelmässä korostettiin, että työväestön tulevaisuus ei riippunut ainoastaan aikuisten toiminnasta, vaan myös siitä, missä määrin köyhälistölasten kasvatus-työhön kiinnitetään huomiota. Tähän asti työläisluokan lapset ja varhaisnuoret olivat jääneet lähes unohduksiin, ja tätä puutetta oli porvaristo käyttänyt hyväkseen monopolisoimalla lastenkasvatuksen kouluissaan ja järjestöissään. Lapsissa oli tulevaisuus, ja heissä tulisi varttumaan etuvartiosto pimeitä voimia vastaan. Aikuisten velvollisuus oli herättää lapsissa taistelunhalua oikean asian puolesta. Lapset oli saatava mukaan työväen järjestöihin, heille tuli järjestää juhlatilaisuuksia ja levittää lastentajuista kirjallisuutta.⁴³² Raittiusliiton ja Järjestönuorten liittotoimikuntien

Oulun Sosialistinen naisyhdistys. Alustuksia Sos.-dem. Naisliiton X:nnelle edustajakokoukselle 7–10 p:nä jouluk. *Työläisnainen* 19/1921, s. 289.

430 Helsingin työväenyhdistyksen Naisosaston ylimääräinen kokous 30.11. 1921, § 2. Alustus liitteenä. HTY:n naisosaston pöytäkirjat 1919–26, 363.86 Helsingin työväenyhdistyksen naisosasto, TA. Järjestönuorten liiton toiminnasta enemmän luvussa 7.

431 Toimintakertomus vuodelta 1920 jäsenluettelon 1919–1922 välissä. Sörnäisten TY:N Naisosasto (=sos.dem naisyhdistys) B1, G1, G2, 362.86, TA.

432 HTY:n naisosaston kuukausikokous 9.3.1920 § 6 sekä liitteenä Sos.dem. Raittiusliiton ja Järjestönuorten liittotoimikuntien kirjelmä.

vetoomukseen vastasi myös Fredriksbergin naisosasto järjestämällä iltamat järjestönuorten hyväksi.⁴³³

Koska myös koululaitokseen suhtauduttiin osana luokkataistelua, tuli äidit herättää huomaamaan kouluissa suoritettava lasten porvarillinen aivopesu. Lasten kasvatusta oli myös äitien kasvatusta, koska äitien suuri merkitys lasten sosialisatiolle tunnettiin:

Joku filosofi on sanonut: Äidit muokkaavat ihmiskunnan. Kuinka tämän lauseen kanssa liekin, on ainakin varmaa, että äidit voivat omien lastensa ajatusmaailmaa ja maailmankatsomuksen perustaa muokata. Senvuoksi on heidän pyhä velvollisuutensa myöskin kiinnittää huomionsa entistä enemmän siihen järjestöön ja sen työhön, jonka työvainio on juuri lasten keskuudessa.⁴³⁴

Vasemmistososialistien käsiin siirtyneessä *Työläisnaisessa* kirjoitettiin 1920-luvun alussa kasvatuskysymyksestä pyrkien vetoamaan äitien luokkatunteeseen. Perusajatuksena oli, että työläiset luottivat kasvatuksessa liiaksi koululaitokseen pitäen sitä puolueettomana. Lisäksi monet vanhemmat ajattelivat puoluepolitiikan olevan sopimatonta pienille lapsille jättäen näin kasvattamatta lapsensa luokkatietoisiksi. Lapsen tuli vasemmistososialististen naisten mukaan kuitenkin jo varhain saada tietoisuus siitä, mihin luokkaan hän kuuluu, jotta hän voisi turvallisesti opiskella porvarillisessa kouluissa ja erottaa mikä opetuksesta on todellista tietoa, mikä porvarillista hapatusta. *Työläisnaisen* kirjoituksissa korostettiin, että oli väärin kuvitella koululaitosta puolueettomaksi ja vielä suurempi virhe oli jättää politiikka pois lastenkasvatuksesta. Eihän mikään ollut enää ”puolueetonta”, miksi siis kasvatukseen. Koulut eivät suorittaneet kasvatustyötä puolueettomasti vaan

433 Fredriksbergin naisosaston kuukausikokous 4.5.20 § 8. Fredriksbergin T.Y. Naisosaston Pöytäkirja (”1919–23”). Fredriksbergin ulkotyöläisten naisjasto, 363.86, TA.

434 Työväen lastenliikettä tukemaan, kirjoittanut Niilo Kavenius. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 3/1929, s. 24–25.

Vallilalainen työläisäiti lapsineen 1920-luvun puolivälissä. Työläisperheisiin ja etenkin -äiteihin haluttiin vaikuttaa niin poliittisen vasemmiston kuin kansakoulunkin taholta. Äidit tuli herättää huomaamaan tärkeä roolinsa lasten ajatusmaailman muokkaajina. Kauniit ajatukset törmäsivät usein kuitenkin arjen realiteetteihin. Kuva: Kansan Arkisto.

niissä koetettiin ”kitkeä pois työläislapsista synnynnäinen luokkaviha ja istuttaa porvarillista maailmankatsomusta”⁴³⁵

Työläisnaisessa kritisoitiin sitä, että vanhemmat uskoivat sokeasti kouluikäiset lapsensa koulujen harteille ajatellen opettajien koulutettuina kasvattajina selviytyvän paremmin kasvatustehävästä. Kuitenkin juuri kouluikäisiin lapsiin piti kiinnittää yhä enemmän huomiota. Kouluiässä vaikutteille alttiit lapset tekivät huomioita ympäröivästä maailmasta porvarillisen opettajan vaikutuksen alaisena. Koska kodin ja koulun välillä oli ristiriita, oli oleellisen tärkeää valvoa koulun antamaa opetusta, erityisesti oppikoulutasolla.⁴³⁶ Lehdessä moitittiin työläisvanhempia, jotka eivät ymmärtäneet koulujen opetuksen ja oppimateriaalin perustuvan kapitalistisen yksityisomaisuuden jumaloimiseen. Työläisäidit tyrkyttivät lapsilleen ”porvarillista sivistystä ainoana oikeana, jopa heidän luokkakantaansakin. Vuosisatainen valhe ja vääryys on pimittänyt siinä määrin heidän järkensä, etteivät he jaksa erottaa totuutta mitä katalimmasta valheesta.” Työväestön oli pyrittävä köyhälistösivistykseen, joka toteutuisi vallankumouksen avulla. Kuitenkin lasten saamaan maailmankuvaan oli mahdollista vaikuttaa jo ennen koulujärjestelmän muuttamista sosialistiseksi antamalla opetusta kotona ja erotettava kouluopetuksesta ”porvarienuorten luokkavaltaa ylläpitävä ja totuutta peittelevä kuona”. Näin jopa oppikoulujakin voitiin käyttää köyhälistösivistyksen hyväksi.⁴³⁷

Työläisnaisessa annettiin kasvatusohjeita työläisäideille, joilla katsottiin olevan rajatusti edellytyksiä lastensa kasvattamiseen.

435 Lapset luokkataistelussa, kirjoittanut Tamara. *Työläisnainen* 18/1922, s. 247–248. Katso myös esim. Lapset mukaan. *Työläisnainen* 11–12 /1923, s. 145: ”Meidän työläisnaisten on kasvatettava lapsista järkkymättömiä luokkataistelijoita jo aivan pienestä alkaen. Sitkeästi on taisteltava porvarillisen kouluopetuksen vahingollisuutta vastaan”; Järjestönuorten kasvatustyö naisosastojen huomioon, kirjoittanut A. R. *Työläisnainen* 9/1920, s. 157–158.

436 Lasten kasvattamisesta, kirjoittanut Emmi [Huttunen?]. *Työläisnainen* 9/1923, s. 117–118.

437 Köyhälistösivistys ja työläisnaiset I, kirjoittanut –a. *Työläisnainen* 8/1920, s. 129–131.

Työväenliikkeen, myös jakautuneen, tavoitteena oli – samoin kuin koulullakin – tehdä työläisäideistä vastuuntuntoisia, tiedostavia kasvattajia ja näin varmistaa yhteiskunnan säilyminen. Moraalisäätelyn retoriikkakin oli samankaltaista. Äitejä kohtaan esitettiin myötätuntoa ja ymmärrystä kuitenkin korostaen, että työn raskaudesta huolimatta äitien olisi jaksettava leikkiä lastensa kanssa, ja kasvatuksesta olisi jätettävä pois ”liika ankaruus ja epäjohtonmukaisuus”.⁴³⁸ Lehdessä julkaistiin myös käännöksiä kasvatusta- ja koulukysymyksestä, kuten moniosainen A. W. Lunatsharskin kirjoittama *Työkoulun periaatteet*⁴³⁹ sekä Kommunistisen nuorisointernationaalin kongressissa julkaistu julistus *Kommunistinen lastenkasvatus*. Julistuksessa todetaan ihmisen toiminnan perustuvan lapsuuden kokemuksille. Lapsen ympäristön muodostivat Lunatsharskin mukaan kolme päätekijää: koti, koulu ja katu. Vanhemmat, koti ja perhe kannustivat lasta individualismiin, ja koulu avusti tässä työssä kansallista ja isänmaalliskiihkoisella kasvatuksella: ”Katu eli maantie ja sen kanssa kirkko, lahkot ja porvarilliset nuorisoseurat auttavat tätä perheen ja koulun vaikutusta.” Aikana ennen vallankumousta kommunistien järjestöjen tehtävä oli heikentää perheen, koulun ja kadun huonoja vaikutuksia ja kasvattaa lapsi luokkayhteishengen järjestämällä lastenryhmiä ja sunnuntaikouluja. Porvarivaltion jälkeisenä aikana oli supistettava minimiinsä perheen huono vaikutus, ja korvattava luokkakoulu sosialistisella luokattomalla työväen yhtenäiskoululla.⁴⁴⁰ Kasvatuskysymystä varten perustettiin vuonna 1921 lehti nimeltä *Uusi kasvatus: sosialistinen viikkolehti*

438 Katso esimerkiksi Äiti, ole lastesi ystävä, kirjoittanut L. S. *Työläisnainen* 8/1920, s. 135.

439 Työkoulun periaatteet, kirjoittanut A. W. Lunatsharski. *Työläisnainen* 2/1921, s. 23, *Työläisnainen* 3–4/1921, s. 47–48, *Työläisnainen* 5/1921, s. 73–75 sekä *Työläisnainen* 6–7/1921, s. 93–97.

440 Kommunistinen lastenkasvatus. Sweitsin sos. kouluyhdistyksen laatimat johtolauseet eli teesit Kommunistisen Nuorisointernationalen II kongressille 25.4.1921. *Työläisnaiselle* suom. Emil Hallikainen. *Työläisnainen* 12/1921, s. 183–184.

kasvatusta, yleissivistystä ja yhteiskunnallista elämää varten,⁴⁴¹ josta kuitenkin ilmestyi vain muutama numero.

Äitien aktivoiminen jatkui vuosikymmenen loppupuolella kommunistisessa *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehdessä*, jossa kirjoitettiin sekä kasvatuskysymyksestä että kouluasiasta. Kyseisen lehden voidaan olettaa tulleen luetuksi Vallilan, Hermannin ja Kallion seudulla ainakin lehdessä julkaistujen mainosten perusteella.⁴⁴² Lehdessä työväen sanottiin vierastaneen kasvatustietoa ja pitäneen kasvatustietoa porvarillisena, koska kasvatustieteen ideologiat olivat kulkeneet käsi kädessä uskonnon kanssa. Työväestön olisi kuitenkin perehdyttävä kasvatustieteen kysymyksiin, jotta he voisivat taistella lapsistaan ja säilyttää nämä omalla luokallaan.⁴⁴³ Kirjoittelussa korostettiin työläisäitien passiivisuutta kasvatustieteen asioissa: nämä tyydyttivät lastensa ruumiilliset tarpeet ja opettivat hieman hyviä tapoja sivuuttaen usein kasvatustieteen ”henkisen puolen”. Työläislapset kasvatettiin pääosin kodin ulkopuolella: 7-vuotiaana he siirtyivät ”äidin käsistä varsinaisten kasvattajien käsiin, kouluihin.” Kirjoituksen mukaan tämä oli luonnollista – äidit eivät yleensä olleet saaneet mitään opastusta kasvatustehtävänsä varten eivätkä näin olleet päteviä kasvattamaan lapsiaan henkisesti. Kasvatustieteen säilyttäminen koulun har-

441 Uusi kasvatustieteen. *Työläisnainen* 15/1921, s. 233.

442 *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehdessä* lukijakunnan oletettiin lehden mainosten perusteella asuvan etenkin Vallilan seudulla. Esimerkiksi joulukuun 1927 numerossa mainostettiin Vallilan alueella toimivia liikkeitä: Kangaskauppa Hämeenkatu 1/Sturenkatu 40, Ruokala ja Kahvila Sturenkatu 38, Lihakauppa Inarintie 10, Kahvi- ja Siirtomaatavara- ja Ruokala Vallilantie 17/Orioninkatu 15, Ruokala- ja Siirtomaatavara- ja Ruokala Vallilantie 27, Ruokala- ja Sekatavara- ja Ruokala Vallilantie 22, Liha- ja Ruokala Pakaankatu (nyk. Hämeentie) 37. Myös Kallion seutu (Porthanin Tavara-Aitta Porthaninkatu 7, Talous- ja Lyhyttavara- ja Fleminginkatu 8, Liha- ja Voikauppa Itä-Viertotie 28, Siirtomaatavara- ja Ruokala 4. linja 10, Kenkäkauppa Porthaninkatu 7) sekä Punavuori (Primulan leipomot ja kahvilat Laivurinkatu 10 ja L. Heikinkatu 14, Lihakauppa Vilhovuorenkatu, Ruokala Iso-Robertinkatu 16, Kenkäkauppa Iso-Robertink.3) ovat hyvin edustettuina. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 12/1927.

443 Työväki ja kasvatustieteen. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 2–3/1928, s. 16.

teille sisälsi kuitenkin vaaran, sillä kouluopetuksen rinnalla kulki koko ajan lisäannoksena ”vallassaolevan luokan aseman lujittaminen”. Kirjoituksen mukaan työväestön valveutunut osa oli jo käsittänyt tulevaa sukupolvea uhkaavan vaaran ja ryhtynyt taistelemaan ”lapsiansa säilyttämiseksi omalle luokalleen” oman järjestötoiminnan avulla. Nyt tähän taisteluun tahdottiin kutsua myös niiden työläiskotien naisia, jotka eivät ottaneet osaa varsinaiseen järjestötoimintaan. Tavallisten työläisäitien oli pidettävä silmällä missä lapset liikkuvat ja painostivatko opettajat heitä liittymään porvarillisiin järjestöihin. Äideille oli selvitettävä, että vain työläislasten omien järjestöjen harteille saattoi uskoa porvarillisen kasvatuksen vastapainoksi annettavan johdatuksen. Äitejä haluttiin muistuttaa, etteivät opettajat aina olleet heidän luottamuksen arvoisia:

Työläisäiti, lähettäessään kouluun lapsensa, tavallaan uskoo silloin lapsensa kasvatuksen opettajalle. Hän luottaa tähän. Opettaja ottaa luottamuksen vastaan ja kuljettaa lapsia koulutöiden loputtua uusiin kasvatuslaitoksiin: partioliikkeeseen ja pyhäkouluihin. Työläisäiti tuntee, että hänen luottamustaan väärinkäytetään, ja kuitenkin hän ei ryhdy toimenpiteisiin tuon epäkohdan poistamiseksi.⁴⁴⁴

Työläisnaisille suunnatuissa lehdissä myös puolusteltiin äitejä, jotka eivät arjen kiireessä ehtineet osallistua järjestötoimintaan. Perheen hoito ja ansiotyö veivät aikaa. Vaikka moni oli nuorena toiminut järjestöissä, jäi yhteiskunnallinen osallistuminen perheen perustamisen jälkeen vähemmälle. Myös joidenkin miesten sanottiin suhtautuvan penseästi naisten ”politikointiin”, vaikka he itse kävisivätkin aktiivisesti kokouksissa. Mies, ”herra”, vaati että koti oli siisti ja ruoka valmiina hänen kotiin tullessaan, ja vaikka hän kannustaisikin vaimoaan järjestötoimintaan, odotti hän

444 Kodin naiset ja lastenkasvatus, kirjoittanut Aina Koo. *Työläis- ja talonpoikaisnaisien lehti* 8/1927, s. 10. Artikkelin kokonaisuudessa myös: Niilo Kaveniuksen keräämää Järjestönuorten liiton aikaista lehtiaineistoa vuosilta 1927–1930, s. 11. Kansio 2, He–Ubc. Järjestönuorten liiton arkisto, 1 C, KansA.

myös kodin olevan kunnossa. Vastuksista huolimatta naisten olisi kuitenkin osallistuttava yhteiseen toimintaan, sillä ”silloin vasta voimme varmoina astua kohti synkempääkin tulevaisuutta”.⁴⁴⁵

Vasemmistososialististen aktiivinaisten toiminta oli erityisesti tavallisten perheenäitien herättämistä luokkatietoisuuteen. Äidit olivat luokkataistelussa avainasemassa. Lasten herkässä iässä omaksumasta maailmankatsomuksesta riippui, oliko valankumouksella tulevaisuutta. Pelkästään asuminen työväenkaupunginosassa ei tehnyt ihmisestä luokkatietoista, vaan hänet piti herättää huomaamaan luokkataistelun tärkeys: olkoonkin, että hävitty sota oli tunnetasolla yhdistävä tekijä. Se oli kuitenkin myös työväenliikkeen hajoamisen syy. Perheenäidit saattoivat pitää turvallisempana sosiaalidemokraattien tarjoamaa vaihtoehtoa kuin avoimen luokkataistelun ideaa. Toiset häviö ajoi puhumaan kustosta, toiset taas vetäytymään lähemmäs poliittista keskustaa ja kansalaisyhteiskunnan rakentamista. Ja varmasti oli monia, joita politiikka ei yksinkertaisesti kiinnostanut.

Muun muassa edellä esitetyn kirjoittelun valossa on pääteltävissä, että niin sanotut tavalliset työläisäidit eivät herkästi arvostelleet koulua. Ruotsalaista työväestöä tutkinut Björn Horgby onkin todennut, että vastuuntuntoiset vanhemmat korostivat kasvatuksessa kuuliaisuutta ja tottelevaisuutta. Tätä perusteltiin lapsen omalla parhaalla. Heidän oli helpompaa selviytyä maailmassa, jos he olivat sisäistäneet yhteiskunnan edellyttämät normit.⁴⁴⁶ Työläisperheiden kasvatustilasta kuitenkin arvosteltiin herkästi niin oikealta kuin vasemmaltakin. Yhteiskunnan perusolu, perhe, ei ollut vakaa niin kauan kuin työläiset olivat ainakin oletetusti välinpitämättömiä kasvatustehtävästään.

Asiaa voidaan lähestyä myös vanhempien oikeuksien näkökulmasta. Miltä heistä tuntui, kun joka puolelta – koulun, viranomaisten, vasemmistososialistien toimesta – pyrittiin puuttamaan kodin sisäiseen kasvatustyöhön? Vanhempien oikeuksia on

445 Perheen äitien osanotto järjestötoimintaan, kirjoittanut E. M. *Työläisnainen* 11/1923, s. 27. Ks. myös Oletko liian ankara lapsillesi, kirjoittanut Syksynlapsi. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 1–2/1925, s. 10–11.

446 Horgby 1993, s. 432–438 (primärsocialisationen).

pohtinut muun muassa ruotsalainen tutkija Maija Runcis teoksissaan pakkosterilisaatioista ja lasten huostaanotoista Ruotsissa. Erityisesti äitien siveettömyyttä, vastuuntunnettomuutta ja vääränlaisia arvoja pidettiin yhteiskunnallisesti uhkaavana, ja ratkaisukeinoina käytettiin lasten huostaanottoja, Runciksen mukaan usein löyhin perustein. Lapset määriteltiin vanhempiansa, erityisesti äitinsä välityksellä. Äidin elämäntavan, varsinkin jos se koettiin moraalisesti arveluttavaksi, nähtiin helposti johtavan lasten pahatapaisuuteen ja näin yhteiskunnallisiin ongelmiin.⁴⁴⁷ Myös Helsingissä lapsia otettiin huostaan vastoin äitien tahtoa, varsinkin aviottomilta äideiltä. Syyksi riitti pelkkä epäily lapsen huonosta hoidosta. Aviottomien äitien oli lähes mahdotonta saada lapsiaan takaisin, mutta avioitumisen myötä tämä saattoi onnistua.⁴⁴⁸ Aikana, jolloin äitiys glorifioitiin, rangaistiin ”vääränlaisesta” äitiydestä rankasti. Lasten siirtämistä perusteltiin ensin epäkristillistä elämää elävillä vanhemmilla, 1900-luvulla yhä enemmän lapsen parhaalla, ja huostaanotoille alettiin esittää tieteellisiä perusteita. Psykologian ja lääketieteen termit korvasivat pahatapaisuuden ja pakanallisuuden. Tästä huolimatta keskiluokan holhoava asenne ”poikkeavia” vanhempia kohtaan säilyi. Maija Runciksen mukaan patriarkaalin köyhäinhuoltojärjestelmä muuttui melko vaivattomasti organisoiduksi, ammattimaiseksi yhteiskunnalliseksi huolenpidoksi. Lasten vanhempien oli vaikea taistella tieteellisesti perusteltuja argumentteja vastaan.⁴⁴⁹

Lähdeaineiston luonteen vuoksi on mahdotonta päästä kiinni perheiden tai äitien antamaan kotikasvatukseen tai näiden kotien suhtautumiseen koululaitokseen. Kasvatuskirjoittelussa opettajien ja järjestöjen taholta esitetyt väitteet kasvatuksen laiminlyömisestä olivat ehkä liioiteltuja, mutta toisaalta aiemmin esitetyt arkielämän reunaehdot pitivät työläisvanhemmat kiinni leivän hankkimisessa, joten lasten kanssa vietetty aika jäi väkisinikin vähäiseksi. Muutamissa muistitiedossa esille nousevissa kasva-

447 Ks. Esim. Runcis 2007, passim., erit. tapaukset s. 86–100.

448 Kokko 1996, s. 107–112.

449 Runcis 2007, passim.

tusmaininnoissa korostuu äidin rooli kasvatuksen fyysisenä suoritajana. Isät puolestaan kuvataan poissaoleviksi, autoritäarisiksi hahmoiksi.⁴⁵⁰

Työläisvanhempien suhtautumista lapsiinsa voi lähestyä myös kaunokirjallisuuden avulla, vaikka pitkälle meneviä johtopäätöksiä ei sen pohjalta voikaan tehdä. Paikallisen toimijan Elvi Sinerwon novellikokoelma Runo Söörnäisistä kuvaa laitakaupungin työväenyhteisöä ja monilapsisten perheiden elämää. Osa Sinerwon esikokoiskokoelman novelleista oli jo aikaisemmin julkaistu vasemmistolehdistä, ja ne heijastelivat Sinervon omaa elinpiiriä. Useissa novelleista ilmaistaan, että lapset olivat luonnon pakko, raskaudet eivät aina olleet toivottuja vaan ennemminkin pelättyjä, ja lapset otettiin vastaan, koska ei muuta voitu.⁴⁵¹ Joskus tehtiin laittomia abortteja.⁴⁵² Äitien suhdetta lapsiinsa kuvattiin luonnonomaiseksi: ”Äidit synnyttivät lapsia luonnon pakosta, ruokkivat niitä luonnon pakosta ja olivat valmiit puolustamaan niitä petoeläinten lailla hyökkäyksiä vastaan. Mutta hellyyttä ei tähän maailmaan mahtunut.”⁴⁵³ Isän näkökulmasta kuvattuna voimakkaimmin näkyviin tulevat toimeentulohuolet: se, miten seuraava lapsi ruokitaan tai miten vanhemmalle lapselle hankitaan uusi mekko, ettei näyttäisi koulussa ainakaan köyhemmältä kuin muut: ”Niin. Ensi viikollahan Ainon täytyy aloittaa koulu. Sille pitäisi hankkia leninkikangas. Siellä toisten lasten joukossa...’ Miehen aivoissa välähtää taas lopputili.”⁴⁵⁴

Suhteesta kouluun ja opettajaan ei Sinervo novelleissaan kirjoita, mutta on oletettavaa, että ainakin joillekin vanhemmille lasten kasvatusvastuun siirtäminen varhaislapsuuden jälkeen

450 Eino Johan Hämäläinen, s. 3; Eveliina Hämäläinen (os. Hulkko); Jarl Eugen Malmsten, nauha II (1), s. 8. Oy Yleisradio Ab, Stadihaastattelut I: I–II, HKA.

451 Sinervo 1937.

452 Novelli ”Kyllä siitä selvittää”. Sinervo 1937, s. 52. Aborteista myös Haavikko – Hämäläinen 1993, s. 150. Hämäläinen kertoo aborttien olleen pularin Vallilassa yleisiä.

453 Novelli Lapsi katselee. Sinervo 1937, s. 13.

454 Novelli Kyllä siitä selvittää. Sinervo 1937 s. 54.

henkilölle, jonka arvomaailma saattoi poiketa omasta, saattoi olla vaikeaa. Opettajan auktoriteettia ei kuitenkaan kyseenlaistettu. Vanhemmat ovat myös saattaneet tuntea omat mahdollisuutensa kasvattamiseen rajallisiksi ja pitäneet parempana, että joku opettaa lapselle yhteiskunnassa toimimisen alkeet. Lapsen elämässä kodin ja koulun maailmojen välinen etäisyys tulee esille Sinervon novellissa, jossa äiti on lähtenyt varastamaan kivihiihiä asunnon lämmittämistä varten:

On jotakin peloittavaa siinä, että äiti menee noin. Hiipii pimeässä säkin kanssa. Varastaa. Tehtaalla on kivihiihiä niin paljon. Koulussa luetaan: Älä varasta. Mutta ehkä se kuuluukin vain sinne, koulun piiriin, opettajan suuhun.⁴⁵⁵

Vastaava maailmojen kohtaamisesta muodostuva jännite löytyy Sinervon novellista, jossa lapset menevät pyhäkouluun joka sunnuntai. Siellä diakonissa kertoo, että varastaminen on synty. Joku lapsista alkaa nyyhkyttää, sillä edellisenä päivänä kaikki lapset ovat varastaneet lastuja laivanveistäimöltä.⁴⁵⁶ Sinervon kuvauksissa opettaja ja diakonissa eivät kykene lapsen silmissä käsittämään, minkälaisessa todellisuudessa perheet elävät, eivätkä opettajan hyvää tarkoittavat neuvot aina vastaa arkielämän realiteetteja.

455 Novelli Hiiliä. Sinervo 1937, s. 46.

456 Novelli Pyhäkoulu. Teoksessa Sinervo, Elvi: *Runot 1931–56*. Love Kustannus Oy, Helsinki 1977, s. 11.

4. Häviäjän lapset voittajan koulussa

Ellei näinä suurten ristiriitojen aikoina koti ja koulu kasvatustyössä löydä toisiaan, ovat tulokset huonoja.⁴⁵⁷

Näin totesi karjalainen opettaja Jaakko Härkönen esitelmässään vuonna 1923. Samantapaisia ajatuksia esitettiin myös pääkaupungin osalta. *Opettajain lehdessä* kirjoitettiin maaliskuussa 1922 kodin ja koulun yhteistyön tärkeydestä todeten, että ”pääkaupungin kansakoulujen rauhallinen työskentely näinä kapinan jälkeisinä vuosina on huomattavasti entisestään varmentunut, hyvä yhteisymmärrys kotien ja koulun kesken käynyt niin eheäksi kuin nykyisissä rikkinäisissä oloissamme saattaa toivoa”. Kirjoittaja on todennäköisesti päätoimittaja, Helsingin kansakoulujohtokunnan puheenjohtaja Kaarlo Ahtiala. Hänen mukaansa koulu saattoi nauttia kotien arvostusta vain pyrkimällä nousemaan päivän riitojen yläpuolelle. Hän vetosi niin opettajiin, joiden tuli olla ”arkaluontoisen tehtävänsä tasalla”, kuin koteihinkin, joiden tuli käsittää kasvatusta alueeksi, jolla sopuisa yhteistyö on välttämätöntä.⁴⁵⁸

Kirjoituksessa törmäsivät sodanjälkeisen yhteiskunnan repivä todellisuus ja koulun tavoitteet. Kouluhallitus määritteli sisällissodan jälkeen kansakoulun neutraaliksi ja eheyttäväksi paikaksi, jolla eri osapuolet saattoivat kohdata puoluetustoista huolimatta. Keskeisiä eheytysohjelman muotoilijoita olivat helsinkiläisvaikuttajat Mikael Soininen ja Kaarlo Franssila, jotka olivat myös

457 Kodin ja koulun yhteistyö. Esitelmä, jonka Raja Karjalan piirin opettajain kokouksessa piti opettaja Jaakko Härkönen. *Opettajain lehti* 49/1923 (7.12.1923), s. 908–909.

458 Kodin ja koulun kasvatuksellisen yhteistyön vahvistaminen. *Opettajain lehti* 12/1922 (24.3.1922), s. 129–130.

mukana perustamassa liberaalia Edistyspuoluetta.⁴⁵⁹ Yhteisten lasten kasvattaminen isänmaalle nähtiin keinona luoda sekä yhteinen menneisyys että tulevaisuus. Eheytyspuhetta pidettiin yllä myös pääkaupungin kouluissa, vaikka etenkin kansakoulujen tarkastaja Matti Pesonen edusti jyrkempää, enemmän kahtiajakoja ylläpitävää katsantokantaa. Kirjoituksessa todettiin pääkaupungin koulujen saavuttaneen niin hyvän yhteisymmärryksen kuin rikkinäisissä oloissa oli mahdollista. Ahtiala tuli myös rivien välissä todenneeksi, että opettajien maailma oli etääntynyt oppilaiden ja heidän vanhempiansa todellisuudesta. Rikkinäisyys ja riitaisuus olivat elementtejä, joiden yläpuolelle kasvatus haluttiin nostaa. Kansallisen kasvatuksen puhdistaminen poliittisuudesta ei kuitenkaan ollut mahdollista – onhan kansalaiskasvatus on mitä suurimmassa määrin poliittinen kysymys.⁴⁶⁰

”Valkoisten” opettajien ja ”punaisten” oppilaiden ja perheiden sekä työväenliikkeen vastakkaisuus voi tuntua äkkiseltään niin itsestään selvältä, että herää kysymys, miksi ajatusta ei ole kovinkaan paljon problematisoitu. Tässä ”unohtamisessa” saattaa olla juurensa edistysmielisellä vaikenemisen politiikalla ja kouluhallituksen ”soinislaisella” liberaalilla linjalla: kipeisiin asioihin ei haluttu kajota, vaan katset oli suunnattava tulevaisuuteen.⁴⁶¹ Vanhemmissa kansakoulututkimuksissa työläiskotien ja koulun suhteiden mainitaan olleen sotien välisellä ajalla viileät tai etäiset. Helsingin kansakoulun historian 1970-luvulla kirjoittanut Urho Somerkivi on kursorisesti todennut, että itsenäisyyden alkuvuo-

459 Rantala 2002, 137–171; Rantala 2010, 9, 29, 127. Tästä enemmän luvussa viisi.

460 Englund 1986.

461 Paikallisena osoituksena tästä voidaan nähdä kertomus Suomenkielisten kansakoulujen toiminnasta lukuvuonna 1917–1918. Siinä oli aivan pienenä kappaleena osiossa ”erinäisiä tietoja” kahdentoista rivin verran selostettu kevään tapahtumia otsikolla ”Kapina”. Ks. Helsingin kaupungin tilasto VI. Opetuslaitokset 2. 1917–18, s. 28. Tässä kaupungin oppilaitoksia käsittelevässä tilastossa mainitaan sana kapina (kapina, punakaartilaiskapina, punakapina) yhteensä kolmisenkymmentä kertaa (tilastossa 44 sivua), vapaussota kerran ja sota kolme kertaa.

sikymmeninä työläiskotien ja koulun suhde oli usein kireä.⁴⁶² Samaa näkemystä edusti 1950-luvulla kansakouluhistorioitsija Aimo Halila, jonka mukaan esikaupunkien köyhät kodit saattoivat sotienvälisenä aikana olla kaukana koulun aatteellisesta ilmapiiiristä, ja suurissa asutuskeskuksissa kodin ja koulun suhteet jäivät heikoiksi.⁴⁶³ Ulla-Maija Peltosen mukaan työläistaustaisia muistelijoita yhdistivät erityisesti koulun ja opettajien taholta koetut nöyryytyksen ja halveksunnan kokemukset, ja muistelmissa on havaittavissa ideologisia ristiriitoja kodin ja koulun välillä.⁴⁶⁴ Myös Saara Tuomaala on eritellyt työläislasten ja opettajien kohtaamista tulkiten sen olleen jännitteinen nimenomaan sisällissodan vuoksi.⁴⁶⁵ Tauno Saarela on valottanut kommunistien suhtautumista kansakoululaitokseen. Hänen mukaansa suomalaisen kommunismin piirissä oli kaksijakoinen suhtautuminen kouluun. Toisaalta koulussa opittuja tietoja ja taitoja arvostettiin, ja koulunkäynnin aineellisia edellytyksiä haluttiin parantaa. Toisaalta pelättiin koulun ideologista valtaa ja korostettiin kouluopetuksen porvarillisuutta ja kapitalistisuutta etenkin uskonnon ja historian opetuksen kohdalla.⁴⁶⁶

Mannerheimin olemus ja muita törmäyksiä

Taistelujen jälkeen eletty ja koettu kaupunkitila näytti erilaiselta sillan pohjois- ja eteläpuolelta katsottuna: sankarit ja viholliset vaihtuivat siltaa ylitettäessä. Kaupungin koululaiset kerättiin katsomaan, kun valkoinen armeija marssi toukokuussa 1918 pitkin Läntistä Viertotietä kohti Pohjoisesplanadia ja Senaatintoria marsalkka Mannerheimin vanavedessä. Niin hävinneiden kuin

462 Somerkivi 1977, s. 216.

463 Halila 1950, s. 262.

464 Peltonen kuvaa koululaitosta teoksessaan Punakapinan muistot kappaleessa *Koulu ja ”punikin basillit”*, ks. Peltonen 1996, s. 231–237.

465 Tuomaala 2002, s. 33–84.

466 Saarela 2008, s. 539–558.

voittajienkin lapset osallistuivat kouluittain ja luokittain valkoisten voiton kunniaksi toukokuun 16. päivänä 1918 järjestettyyn juhla-kulkueeseen. Noin kahdeksantuhatta lasta tervehti opettajiensa johdolla valtionhoitajaa eläköönhuudoin ja heilutti pieniä koulussa valmistettuja lippuja – sininen risti valkoisella pohjalla oli juuri valittu valtakunnan lipuksi.⁴⁶⁷ Mannerheimin painettu vastaus helsinkiläisille koululapsille kertoo oleellisen kulkueen ja koululaitokselle säilytetyn tehtävän merkityksestä. Kasvatustyön tavoitteena oli eheytynt Suomi:

Nähdessäni Teidät, Suomen sinisilmäiset lapset, on kuin näkisin kevään lupauksineen – tulevaisuuden. Teidän vielä hennot kätenne ne tulevat kylvämään ja niittämään uuden Suomen toukoja. Teidän on rakennettava yksimielinen ja onnellinen Suomi!⁴⁶⁸

Vaikka muistitiedossa korostuu marssin pitäminen pakollisena, esitetään se kansakoulujen vuosikertomuksessa vapaaehtoisena: ”Paraadia oli joukko kansakoulunoppilaita, joille oli varattu paikka Nikolainkirkon pengermällä, opettajainsa seurassa katso-massa.” Kertomuksessa kuitenkin mainitaan, että suuri osa kau-pungin kansakoulunopettajista oli ollut mukana järjestämässä paraatia, joten on luultavaa, että opettajat myös velvoittivat oppi-laansa sille osallistumaan. Kansakouluilla oli myös 13.–18. touko-kuuta viikon loma ”Suomen vapaussodan voitokkaasti päättyessä Helsingissä pidetyn suuren sotilasparaadin johdosta.”⁴⁶⁹

Mannerheimin toivoma yksimielisyys ei ollut vielä todelli-suutta, eivätkä voittajan kunniaksi järjestetyt paraatit saaneet varauksetonta hyväksyntää Sörnäisten alueen perheissä. Useim-mat vanhemmat kuitenkin päästivät lapsensa marsseille, koska

467 Tepora 2004, s. 97–99; Koskinen, Yrjö (toim.): Mannerheim, Suomen vapauttaja ja valtionhoitaja. Mitä hän on sanonut ja mitä hänestä on sanottu. Otava, Helsinki 1919, s. 119.

468 Koskinen, Yrjö (toim.): Mannerheim, Suomen vapauttaja ja valtionhoitaja. Mitä hän on sanonut ja mitä hänestä on sanottu. Otava, Helsinki 1919, s. 119.

469 Helsingin kaupungin tilasto VI: Opetuslaitokset 1917–18. Helsingin kau-pungin tilastokonttori, Helsinki 1920, s. 24.

Toukokuun 16. päivän voitonparaatilla oli suuri symbolinen merkitys, ja siksi myös työläisten lapset olivat sitä opettajiensa kanssa katsomassa. Tämä herätti työläiskodeissa myös katkeruutta. Valkoisessa turkislakissaan esiintynyt Mannerheim oli työläislapsille hämmentävä hahmo – oma yhteisö ja opettaja puhuivat hänestä täysin eri tavoin. Kuva: Gunnar Lönnqvist / Museovirasto.

niiden koettiin kuuluvan koulujen viralliseen ohjelmaan. Eivät kuitenkaan kaikki: esimerkiksi eräällä Kallion kansakoulun tyttöluokalla 42:sta oppilaasta neljä jäi pois marssilta, jota varten oli etukäteen harjoiteltu voimistelutunneilla. Eräälle tytölle punakaartissa ja vankileirillä ollut veli kielsi siskoaan ehdottomasti osallistumasta marssille: ”Niin mä itkin ja sanoin, että mä saan huonon todistuksen. Niin veli sano, että vaikka jäisit luokalle niin sinne et mene”.⁴⁷⁰ Toisen käden tietona siirtynyt muisto kertoo

⁴⁷⁰ TMT CCLIX 259:1348/1, 10010 (Hänninen Eila), TA.

myös työläislasten katkeruudesta Mannerheimia kohtaan. Eläintarhan kansakoulun luokkahuoneessa muisteltiin marsseille osallistumista, eivätkä opettajan ja oppilaiden tuntemukset tapahtumasta kohdanneet:

Myöhemmin luokissa opettajat pyysivät lapsia muistelemaan, miten 'ylväs olemus ja ihana hymy ylipäälliköllä oli'. Lapset olivat kuitenkin nähneet asiat 'väärin'. Koululaisten mukaan Mannerheimilla oli julma olemus ja ilkeä hymy. Opettajat kielsivät heitä tästä enempää puhumasta.⁴⁷¹

Mannerheim oli monille työläislapsille hämmentävä hahmo, jossa kertojasta riippuen sekoittuivat sankari ja antisankari. Kotoa kuullut tarinat saattoivat aiheuttaa katkeruutta.⁴⁷² Työväestön puheeseen Mannerheimista kuuluivat lasten suussa kiertäneet haukkumalorut, joissa "verikenraali" kuvattiin naurettavana.⁴⁷³ Runoissa Mannerheimilla oli porvarin tunnusmerkkinä pulska olemus, ja kenraalista lapsille syntynyt mielikuva saattoikin muistuttaa melkoista hirviötä. Mannerheimin palveluksessa nuorena ollut nainen on kuvannut ensikohtaamistaan kenraalin kanssa:

471 Muiston on kertonut sähköpostitse 20.10.2003 Raimo Leskinen. Hän taustoitti kertomuksen näin: "Tapasin parikymmentä vuotta sitten Kreikassa Korfulla lomamatkallani koko ikänsä Helsingin Kalliossa asuneen miehen, joka mitä ilmeisemmin sanoi käyneensä Eläintarhan kansakoulua. Hän oli syntynyt noin 1905, mutta valitettavasti nimeä en muista". Vaikka muisto on toisen käden tietona siirtynyt ja saattaa olla matkalla ja ajan kuluessa vääristynyt, kertoo se kuitenkin siitä, miten alkuperäinen kertoja myöhemmin elämässään koulun ja aatteen muistoissaan sijoitti. Vastaavia koulun liittyviä muistoja kohtaavat aiheeseen perehtyneet historioitsijat usein esimerkiksi yleisöluentojen yhteydessä.

472 "Viljo ei ollut koskaan nähnyt Mannerheimia, mutta vihasi häntä koko kurjalla olemuksellaan". SKS 1918/65, s. 32. (Hartikainen Vilho: "Ruukin poika")

473 Katso esim. Peltonen 1996, s. 236; Torvinen 1999, s. 15; SKS 1918/65, s. 32 (Hartikainen Vilho: "Ruukin poika").

...me aina laulettiin silloin punikkiaikana että Mannerheim on vankka, se kävelee kuin ankka ja maha on kuin Amerikan silavaa. Naama on kuin ryssän limppu, korvat on kuin näkkileipä. Ja kun mä ens kerran näin sen niin mä aattelin että herra Jumala, noin komea herra. Eihän sillä ole mahaakaan eikä sillä ole mitään ja noin kiltti.⁴⁷⁴

Sosiologi Paul Connertonin mukaan sosiaalinen muisti voi kiinnittyä myös ihmisen ruumiilliseen ja aineelliseen puoleen. Sosiaalinen muisti näkyy ruumiinkielellä, vaatteissa ja tavoissa. Vaatteitakin voi ”lukea” ja niistä voi päätellä paljon kantajansa taustasta.⁴⁷⁵ Myös sisällissodan jälkeisessä Helsingissä pukeutuminen ja erilaiset symboliset vaatekappaleet ilmaisivat muille, mihin ryhmään vaatteen kantaja kuului. Erityisesti oppikoulu-
laisten joukossa tuli suosituksi Mannerheim-lakiksi kutsuttu valkoinen lampaannahasta tehty korkea turkishattu.⁴⁷⁶ Pitkänsillan pohjoispuolella kyseisen lakin käyttäminen ei kuitenkaan ollut sosiaalisesti hyväksyttävää, ja se päässään esiintyneet saattoivat joutua väkivallan kohteeksi. Eräälle koulupojalle oli hankittu Helsingin valloituksen jälkeen muotiin tullut päähine. Vanhemmat pojat suuttuivat huomattessaan lakin ja yrittivät ottaa sen pojan päästä. Lakin kantajaa puolustanut sai puukosta. Muistitiedon mukaan vastaavat tappelut olivat yleisiä Sörnäisten alueella.⁴⁷⁷ Tuolloin noin 11-vuotias Helvi Hämäläinen on muistellut, kuinka perheen tuttava tuli käymään Helsingissä päässään Mannerheim-lakki. Hämäläinen on kertonut muistavansa ikuisesti raitiovaunusta lakkipäistä tuttavaa katsoneen työmiehen ”hervittävän viiltävän katkeran katseen kun hän katsoi sitä

474 Eeva Sipinen, os. Rosendahl, 19. Oy Yleisradio Ab, Stadihaastattelut II:1-5, HKA. Sekä kertojan äiti että isä olivat olleet vankileirillä.

475 Connerton 1995, s. 11, 33, 72-104 (bodily practises), passim.

476 Lehtonen 1994, s. 129-138.

477 ”...siellä Sörkässä varsinkin niin ne kantoi paljon kaunaa ... semmoisille jotka olivat just sen muodin hulluudessa menneet ostamaan sellaisen.” Jarl Eugen Malmsten. Nauha IV (1), s. 6-7. Stadihaastattelut, Oy Yleisradio Ab:n arkisto, HKA. Mannerheim-lakista myös mm. Peltonen 1996, s. 234.

tavallista köyhää naista joka oli pannut sen päähänsä ja minun äitiäni jolla oli rintaneula ..., jossa oli Mannerheimin valokuva, Se herätti suurta vihaa tässä miehessä. Se katsoi meitä hirveän katkerasti ja vihaisesti.”⁴⁷⁸ Köyhät naiset olivat pukuneet ylleen voittajaan viittaavia symboleita rikkoen näin työväenyhteisön tunneilmaisun sääntöjä.

Mannerheim-lakki ei ollut ainoa asuste, joka kertoi kantajansa vakaumuksesta. Pitkäsillan pohjoispuolella ei arvostettu suo-
jeluskunta- ja partiopukuja. Eteläpuolen asukkaissa puolestaan Sörkan sakilaisten “univormu” herätti pelkoa. Suomalaista tyttö-
koulua käynyt nainen on muistellut:

Aivan on mieleeni jäänyt, miten niin sanotut 'Sörkan sakilaiset' saapuivat sankkoina joukkoina katujen kulmiin lietsomaan vihaa riitaa ja tappelua, muka parempiosaisia vastaan ja siitä jakautui työväen puolueestakin kai se jyrkempi osa ... Ei se sota ainakaan tappion kärsineelle puolelle juuri sopua ja rauhaa antanut, sillä sen huomasi jo v. 1919 kun ei juuri Siltasaarelle päin uskaltanut partio- ja suojeluskunta puvussa mennä, kuin raitiovaunulla.⁴⁷⁹

Kansakoulussa pukeutumisen tuomat raja-aidat ja asenteet tulivat niin ikään esille, ja myös julkisuudessa keskusteltiin joidenkin kansakoulunopettajien käyttämistä suojeluskuntapuvuista. Vallilan kansakoulua korvaavissa vuokratiloissa Kaarlonkadulla eräs opettajista ”tuli täydessä vormussa kouluun. Siinä meillä tuli – Kallion pikkupoikia kun oltiin – pientä suukopua. Sen opettajan oli melkein kiväärin kanssa oltava.” Opettaja ei saanut pidettyä poikia kurissa, koska nämä halveksivat opettajan pukeutumise-
laan osoittamaa asennetta.⁴⁸⁰ Monesti opettajan asennoituminen

478 Helvi Hämäläinen. Nauha I (1), s. 9. Oy Yleisradio Ab, Stadihaastattelut I: I–II, HKA.

479 SKS 1918/41, s. 130 (Jortikka, Anni, opettajan rouva s.1902 Helsingissä, Kuusamo). Partiopukujen repimistä ja väkivaltaisuuksia on kerrottu tapahtuneen myös Raumalla. SKS 1918/48, s. 225 (Kaarina Nyman, apteekin omistaja, s. Turku 1903).

480 TMT 280: 948/5 (Pekka Puhakka), TA.

oli kuitenkin hienovaraisempaa ja epäsuorempaa kuin suojeluskuntapuvun käyttö. Esimerkiksi vanhempien tausta saattoi vaikuttaa koulutytön arvosteluun.⁴⁸¹ Helsingin pitäjässä koulunsa syksyllä 1918 aloittanut mies on muistellut, kuinka opettajien päällisin puolin asiallisesta suhtautumisesta huolimatta he silloin tällöin ”vihjaten muistuttivat jonkin oppitunnin yhteydessä, että tämänkin koulun monen oppilaan kodissa olisi elämä paljon onnellisempaa jos ei kansalaissotaa olisi syntynytäkään.”⁴⁸²

Esimerkkejä kodin ja koulun maailmojen törmäyksestä löytyy eri puolelta Suomea, ja muistitiedossa kerrotaan opettajien taholta tulleesta haukkumisesta ja jopa väkivallasta ”punikin penikoita” kohtaan.⁴⁸³ *Opettajain lehdessä* vastattiin loppuvuodesta 1919 *Suomen Sosialidemokraatissa* ilmestyneeseen Hangon työväenyhdistyksen naisosaston kirjoitukseen. Siinä oli kerrottu opettajien nimitelleen oppilaita punikkien lapsiksi ja sanoneen armahduslakia järjettömäksi. Lapset olivat tulleet itkien kotiin historiantunneilta, ”jossa vain vanhempia häväistään”. Työväenyhdistyksen naiset olivat kertoneet opettajien esiintyvän tunteilla suojeluskuntapuvussa ja jopa kiväärin kanssa, ja vanhempien valittaneen tuloksetta asiasta johtokunnalle. *Opettajain lehdessä* vastattiin, että kyseisten opettajien käytös oli arveluttavaa ja osoitti heidän ymmärtäneen väärin asemansa. Kiväärin kantamista luokkahuoneessa paheksuttiin ja sotilaspuvun pitämistä koulussa kehoitettiin välttämään. Toisaalta ymmärrettiin, ettei opettaja aina ehtinyt tunnille mennessään vaihtaa suojeluskuntapukua siviilivaatteisiin. Koulun tuli lehden mukaan olla ”rauhan tyyssija”, ja sotilaspuku häiritsi koulun koskemattomuutta. *Opettajain lehden* toimitus myös syytti *Sosialidemokraattia* tarkoituksellisesta vääristelystä sen väittäessä, että kuvattu ilmiö olisi

481 Ilmolahti 2001, s. 139–140.

482 TMT LXXX (80): 97/ (Oiva Pöysälä), s. 26, TA.

483 Katso esim. SKS 1918/3 (Aarne Asp), s. 62–65 (myös Peltonen 1996, s. 235–236); SKS 1918/3 (Johan K. Harju), s. 327; SKS 1918/48 (Einar Nikkinen), s. 173; TMT CCLIX:1342/ (Malm Aune), s. 3–4, TA; TMT 288:1072/1 (Sulo Mikkola), s. 19. TA; TMT XXXXVIII 1970–1974: 650 667 A (Meriö Irja Minerva), TA.

yleinen kaikissa kansakouluissa.⁴⁸⁴ Vaikka lehdessä ymmärrettiin kyseisten opettajien motiivit, toimivat nämä näkyvästi militaristiset opettajat opetussuunnitelmaan kirjoittamattomana sääntönä kuulunutta eheytystä vastaan. Lehden helsinkiläistoimitus osoitti pitävänsä sosiaalidemokraattista lehteä epäluotettavana viitaten rivien välissä *Työmiehen* sota-ajan kirjoitteluun. Ymmärrys opettajia kohtaan, jotka eivät aina ehtineet vaihtaa suojeluskuntapukua normaalivaatteisiin antaa ymmärtää, että pääkaupungissakin suojeluskuntavaatteissa opettavia miehiä ainakin silloin tällöin oli.

Lapsille kodin ja koulun maailmojen törmäminen saattoi olla hyvin konkreettista. Lydia Arppe joutui ristiriitaan koulussa ihailemansa opettajan kanssa, joka koululaisten välisessä punakaartia koskevassa kiistassa osoitti asettuvansa valkoisten puolta pitävän tytön puolelle ”työläislikkoja” vastaan. Jälki tärkeän opettajan kannanotosta jäi elämään tytön mieleen aina aikuisikään saakka.⁴⁸⁵ Joillakin lapsilla katkeruuden kerrotaan purkautuneen niin, että he töhrivät Mannerheimin kuvan koulukirjoista.⁴⁸⁶ Erään kertomuksen mukaan Kallion kansakoulun oppilas korvasi Mannerheimin kuvan alla lukeneen lauseen ”valkoinen kenraali” tekstillä ”valkoinen peto”. Kun kyseisen oppilaan äiti, suuren työläisperheen huoltaja, kutsuttiin koululle vastaamaan poikansa teoista, kerrotaan hänen todenneen ykskantaan: ”Yhdyn poikaani” ja poistuneen paikalta. Kertoja, joka toteaa kyseisen työläisnaisen olleen hänen oma tätinsä, viittaa myös yhteisössä vallinneeseen kuohuvaan mielialaan, joka haluttiin näyttää myös koulussa: ”Tuotiin oma mielipide esiin missä voitiin.” ”Niin oli mielet kuo-

484 Omituisia kuulumisia Hangon kansakouluista. *Opettajain lehti* 51/1919 (19.12.1919), s. 663.

485 TMT CLXXI (171): 541/9 (Lyyli Arppe), TA. Lydia Arppea on esitelty laajasti Aatsinki 2016. Sekä kertojan isä että veli olivat vankileirillä, ks. Aatsinki 2016, s. 136.

486 Katso esim. SKS 1918/3 (Aarne Asp); Peltonen 1996, 235–236; Saarela 2008, s. 558.

huksissa, ettei opettajat voineet sille mitään.⁴⁸⁷ Tässä kohtaa ei voida puhua vaikenemisesta työläisperheissä tai suhteessa voittajiin, vaan asiaa käsiteltiin nimenomaan tuomalla sitä esille. Kyseisissä kirjojen turmelemis- ja valkoinen peto -puheissa ei ole oleellista niinkään se, ovatko ne tapahtuneet juuri niin kuin on kuvattu, vaan se, että kyseiset tarinat ovat olleet osa paikallisen työväenyhteisön puhetta sodasta ja suhteesta koululaitokseen.

Historianopetus ja lähihistoria

Kodin ja koulun maailmat saattoivat törmätä yhteen konkreettisimmin historian tunneilla, erityisesti lähihistoriaa käsiteltäessä. Kymissä Sunilan sahan koulussa oppilaat nousivat muistitiedon mukaan kapinaan uutta historiankirjaa ja opettajaansa vastaan. Kun oppilaat saivat uudet kirjansa, he kieltäytyivät lukemasta ”sellaista valetta”: kirjoissa oli kuvattu vuoden 1918 tapahtumat valkoisen vapaussotatulokinnan mukaisesti. Tarinan mukaan oppilaat alkoivat seuraavalla historiantunnilla yhteisestä sopimuksesta laulaa laulua ”Hennalan vankileiriltä” opettajan kutsuttua heitä punikin kakaroiksi. Lopulta koulun johtajan oli kertojan mukaan kutsuttava koolle koulun johtokunta, joka päätti, että kyseinen kohta jätetään kokonaan lukematta, koska ”se ei ole historiaa, vaan nykyaikaa”.⁴⁸⁸

Lukuaineista äidinkielellä ja uskonnolla oli merkittävä rooli kansallisessa opetuksessa, ja Topeliuksen *Maamme kirjan* kuvaston avulla luotiin kansallista tilaa lasten mieliin.⁴⁸⁹ Myös historianopetus oli korostuneessa asemassa kasvatettaessa kansan lapsista isänmaallisia kansalaisia, sillä sitä pidettiin oppiaineena, jonka avulla oli mahdollista muokata oppilaan elämäntutkimus-

487 SKS 1918/1 (Unto Aalto), s. 39; TMT CXIV(114):147/1 (Unto Aalto), s. 2, TA. Molemmassa sama kertoja.

488 SKS 1918/65 (Vilho Hartikainen: Ruukin poika), s. 55–57.

489 Tuomaala 2004, s. 195–222.

ta.⁴⁹⁰ Ongelmaksi koettiin se, että lasten oli vaikea eläytyä historian kaukaiselta tuntuvaan maailmaan, joten mielenkiinnon sytyttäjinä käytettiin erilaisia tunteita herättäviä tarinoita. Lapsen eläytyessä menneisyyden sankarien kohtaloihin hänen uskottiin myös omaksuvan helpommin tarinan historiakuvan. Oppikirjan lisäksi hyväksi voitiin käyttää myös kuvasarjoja, historiallisia lukukirjoja ja runoja.⁴⁹¹

Historiaa pidettiin 1920- ja 1930-luvuilla tärkeimpänä kansallistuntoa kohottavista oppiaineista. Tarinoiden avulla oli mahdollista herättää oppilaissa voimakkaita tunteita ja auttaa näin asian perillemenoa ja omaksumista. Historianopetuksessa korostettiin ”toiminnan miehiä” ja opettajan tunteikkaan esityksen merkitystä.⁴⁹² ”Meidän aikamme nuoriso kaipaa uskoa ja luottamusta ja sankari-ihailua”, tiivistä ajatuksen Eläintarhan kansakoulun opettaja Väinö Peltonen. Esimerkkinä sankarillisesta ponnistelusta Peltonen nosti Elias Lönnrotin, köyhästä kodista ahkeruuden avulla isänmaan herättäjäksi nousseen Suomen kansan suuren pojan.⁴⁹³ Bosnialaisia koulukirjoja Jugoslavian sisällissodan jälkeen tutkinut Pilvi Torsti on pohtinut, miksi oppilaat olivat niin innostuneita historiankirjoista, joita leimasivat yksipuolinen historiakäsitys ja vihaan yllyttäminen muita kansanryhmiä kohtaan. Hän epäilee innostuksen johtuneen juuri pamflettimaisten kertomusten viihdyttävyydestä.⁴⁹⁴

490 Mikael Soininen korosti historian ylivoimaisuutta oppilaan elämänkokemuksen muodostamisessa tukeutuen Herbartin ajatuksiin. Soininen, Mikael: Opetusoppi I. Otava, Helsinki 1923 (kolmas painos, alkup. 1901), s. 33–34, 43–45.

491 Helsingin kaupungin suomenkielisten kansakoulujen opetussuunnitelmat. Hyväksytyt 28 p. huhtik. 1926, s. 12 historia. Opetussuunnitelmat, JcII:1 Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

492 Castrén 1992, s. 29, 35; Opetussuunnitelmakomitean mietinnön tarkastelua 3, kirjoittanut Juhani Petäjä. Opettajain lehti 15/1926 (16.4.1926), s. 297, historian roolista kasvattavana aineena.

493 Peltonen 1928, s. 238.

494 Torsti 2004, s. 198.

Suomensukuisten kansojen menneisyys kuvattiin vuosisataisena taisteluna sortajaa vastaan, ja pienen altavastaajan urheuden ajateltiin nostattavan puolustustahtoa väkisinkin. Venäläisyys perivihollisena oli omaksuttu nopeasti osaksi opetuksen retoriikkaa. ”Kun lapsikin oppii tuntemaan, miten *slaavilainen kansainaines on vuosisatoja rasittanut, tahtonut itseensä sulattaa sukumme*, niin tämän selvän ja kylmän tosiasian täytyy vaikuttaa voimakkaasti heihinkin, ihan luihin ja ytimiin asti. Se varmasti jää vaikuttamaan läpi elämän”, kirjoitti tunteiden nostattamisesta vuonna 1933 helsinkiläisopettaja Eino Keskinen.⁴⁹⁵

Suuria linjoja kansalliselle historianopetukselle hahmoteltiin Jyväskylän seminaarissa julkaistussa kirjassa *Suur-Suomen koulu*, jossa myös korostettiin historianopetusta tunteiden herättäjänä. Kun esimerkiksi luonnontieteissä opetettiin valmiita totuuksia ja kylmiä sääntöjä, oli historia niin sanottu ”henkitiede”. Historia kertoi ihmisistä, heidän pyrkimyksistään ja arvoistaan, ja se oli koettava ja eletävä heidän kauttaan. Todellinen historia oli artikkelin kirjoittajan, Ohto Oksalan, mukaan kansakuntien ja kansallisvaltioiden historiaa, ja oppilaat oli saatava elämään oman kansan vaiheiden mukana:

Koulun historianopetuksen tehtävä ei voi olla opettaa etsimään tieteellistä totuutta kasvattamalla epäilykseen ja varovaan hypoteesien käsittelyyn tai lähdekritiikin harjoittamiseen. ... historia ... suorastaan pakottaa nuoret koulun oppilaat kaikkine ajatukseineen, tunteineen ja vaistoineen elämään mukana menneisytydessä, ennen kaikkea oman kansan menneisytydessä. ... Kun oppilas näin saanut sieluunsa kansakunnan vuosisataisen tahdon ja omaksunut sen pyrkimykset, on hän hyödyllinen kansakunnalle. Tuon hyödyn on koulu näin löytänyt kansakunnan historiasta.⁴⁹⁶

495 Heimo-opetus kansakouluissa IV: Heimo-opetuksen periaatteelliset perusteet, kirjoittanut Eino Keskinen. *Opettajain lehti* 20/1933 (19.5.1933), s. 297.

496 Teesejä historianopetuksen johtavista periaatteista, kirjoittanut Ohto Oksala. Jyväskylän seminaarin Karjala-seura (toim.): *Suur-Suomen koulu*. Jyväskylä 1930, s. 46–53.

Skotlannin, Norjan ja Liettuan nationalismia tutkinut historioitsija Linas Eriksonas on esittänyt, että nationalismin rakennusaineina toimivat sankarit perustuvat yleensä todellisiin henkilöihin. Hänen tutkimissaan maissa sankarit löytyivät yleensä esimodernilta ajalta, ja myytit heistä olivat siirtyneet vuosisatojen yli. Eriksonas suhtautuukin kriittisesti erityisesti Eric Hobsbawmin luomaan tulkintaan nationalistisista valtioista puhtaasti keksittyinä rakennelmina.⁴⁹⁷ Suomalaisessa nationalistisessa kansalaiskasvatuksessa sankarit olivat sekä fiktiivisiä, kuten Kalevalan hahmot, mutta myös todellisia. Sisällissodassa kaatuneet nuorukaiset olivat vielä läheistä historiaa ja liittyivät ajatukseen suomalaisten sotilaallisesta urheudesta. Esimerkiksi Elsa Hästeskon *Sankaripoikien* luetuttaminen koululaisilla tarkoitti lasten ja nuorten kehottamista uhrautumaan isänmaansa puolesta. Suomalaiset sankarikuvaukset eivät kuitenkaan aina olleet myönteisiä, vaan sankareita käytettiin myös esikuvina suomalaisen kansanluonteen heikommista puolista. Esimerkiksi Kalevalassa esitetyt ”Kullervon kostonhenki” ja kateus katsottiin suomalaisten perisyenneiksi. Sankareita idealisoivat sotakuvaukset ja isänmaallinen lyriikka säilyivät oppikirjoissa 1960-luvulle saakka, jolloin sen korvasi realistisempi kirjallisuus.⁴⁹⁸

Historiaa opetettiin vasta kansakoulun yläluokilla. Taustalla oli ajatus, että historian kaukaista maailmaa tajutakseen täytyi oppilaan olla riittävän vanha. Voidaan myös ajatella, että historiaa pidettiin tärkeänä juuri murrosikää lähestyvien nuorten kasvatuksessa, jotka alkoivat muodostaa maailmankatsomustaan. Neljännellä luokalla käsiteltiin oman kansan vaiheet uskonpuhdistukseen saakka ja viidennellä luokalla ”Westfalenin rauhasta nykypäiviin saakka suuriin maailmanhistoriallisiin tapahtumiin rinnastettuna”. Lähtökohta oli nationalistinen, ja opetuksen keskiössä oli suomalaisten toiminta. Opetussuunnitelmassa kehoitettiin kiinnittämään erityistä huomiota myös muiden suomen-

497 Eriksonas 2004, passim.

498 Kirstinä 1993, passim.

sukuisten kansojen vaiheisiin.⁴⁹⁹ Historia käsitettiin kansalliseksi kehityskulukuksi, jossa suomalaisilla oli aina ollut oma roolinsa. Sotienvälisessä Suomessa myös akateeminen historiankirjoitus noudatteli kansallisia periaatteita, ja historioitsijat, kuten Arvi Korhonen ja Jalmari Jaakkola, muokkasivat menneisyyttä vastaamaan kuvaa Suomen asemasta lännen etuvartiona ja eurooppalaisena maana.⁵⁰⁰ Tämä näkemys heijastui myös koulujen kasvatuksessa ja oppikirjoissa.

Elämykselliseen historianopetukseen liittyi kaupungissa myös yllättävä pedagoginen ongelma. Historianopetuksessa tuli korostaa kotiseutua, koska se oli ”kasvatille elävää todellisuutta, tuttua ja rakasta. Siihen liittyvät monet ja voimakkaat tunteet”.⁵⁰¹ Kotiseutuopetusta pidettiin koko maan tasolla tärkeänä, koska isänmaallisuuden siemen piili juurtumisessa kotiseutuun.⁵⁰² Opetuksessa lähdettiin kodista, siirryttiin sen jälkeen lähiympäristöön ja kouluun ja lopulta lapsi oppi käsittämään kodin ja kotipiirin kuuluvan laajempaan kokonaisuuteen, isänmaahan. Koulukirjojen maailma perustui kuitenkin agraariselle kuvastolle ja Helsingissäkin käytetyissä oppikirjoissa kuvattiin lähinnä maata viljelevää väestöä ja sen elinympäristöä.⁵⁰³ Helsingiläislasten kotiseutu-

499 Helsingin kaupungin suomenkielisten kansakoulujen opetussuunnitelmat. Hyväksytyt 28 p. huhtik. 1926, s. 12 historia. Opetussuunnitelmat, JcII:1 Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

500 Ahtiainen – Tervonen 1996, s. 86–88.

501 Historia ja sen kasvatustopillinen arvo. Kaarlo Alfred Franssilan arkisto, Coll 55.9. KK.

502 Pienestä suureen etenemistä korosti esimerkiksi Mikael Soininen. Soininen, Mikael: Opetusoppi I. Otava, Helsinki 1923 (kolmas painos), s. 18–20.

503 Katso esim. Tuomaala 2004, s. 195–204; Kaarninen 1995, s. 37, 39. Esimerkiksi äidinkiessä käytetyissä lukukirjoissa pääpaino oli agraarisessa maisemassa. Helsingissä käytettyjä kirjoja olivat Maamme kirjan lisäksi Otavan kolmiosainen lukukirjassarja Kodin kirja (alakoulu), Kotipiirin kirja (yläkoulun 1. ja 2. luokka) sekä Suomen kirja (yläkoulun 3. ja 4. luokka). Maamme kirjaa käytettiin vuoteen 1930 saakka, Kodin ja koulun ensimmäistä kirjaa vuoteen 1932, Kodin kirjaa vuoteen 1935, Kotipiirin kirjaa ja Suomen kirjaa vuoteen 1933. Kouluissa luettiin myös seuraavia: Topeliuksen satuja ja runoja I – II, Airila – Hannula – Salola: Lukemisto Suomen

opetuksessa törmäsivätkin aikakauden kaupunkivihamielisyys ja kotiseudun romantisointi nationalismin tarpeisiin.

Koulukirjat rakentuivat oletukselle, että kansakoululapsi asui maalaismaisessa ympäristössä. Tämä tuotti tiettyjä ongelmia pääkaupungissa, jossa lasten kotiseutu ja lähiympäristö eivät vastanneet koulukirjojen antamaa kuvaa todellisesta isänmaasta. Alakoulussa maantietoa opetettiin 1930-luvulla seuraavasti: ”Kotipitäjämme asukkaat ovat suomalaisia. He puhuvat kaikki samaa suomenkielen murretta. Heidän asuntonsa ovat melkein samantyyppiset ja asuinhuoneissa on kaikilla melkein samantyyppiset kalustot. Saunat, riidet ja ladot on rakennettu myöskin samankaltaisiksi.”⁵⁰⁴ Kaupunkiympäristöä ihannoivia oppikirjoja ei ollut, ja asenteet puhuivat terveen maaseutuelämän puolesta kaupunkia vastaan. Kaupungin ylipormestari Antti Tulenheimo tiivistä ristiriitaisen näkemyksen vuonna 1934 helsinkiläisten opettajien kokouksessa. Tulenheimon mukaan kaupunkielämän nopeus, ihmispaljous ja juurettomuus hankaloittivat kotiseutuopetuksen järjestämistä kaupunkilaislapsille. Kaupunkiin muutti ihmisiä eri puolilta Suomea, ja muukalaisuuden tunne eli monen sydämessä. Isänmaan tulisi avautua vähitellen, kotipihasta kylään ja kaupunkiin, mutta helsinkiläislapset joutuivat aloittamaan suoraan suurkaupungista.

Kun maaseudun lapsi saa vaikutteita vähitellen tutustumalla ensin omaan kyläänsä, sitten naapurikylään, kirkonkylään, pienehköön kaupunkiin, suurkaupunkiin, niin hän voi paremmin omistaa ja sulattaa havaintonsa. Mutta kun kaupunkilaislapsi avaa asumuksensa oven, niin hän joutuu ihmisvilinään, joka vie hänet muka-

lapsille (vuodesta 1932), Merikoski: Omin voimin (vuodesta 1931) ja Salo: Lapsuuden kultamailla (1939 alkaen). Somerkivi 1977, s. 377.

504 Alfred Jotuni: Kansakoulun maantiede. 21. painos. WSOY, Porvoo – Helsinki 1934, s. 20. Helsinkiä Jotuni kuvasi alle sivun mittaisella tekstillä. Pääkaupungissa kerrottiin olevan komeita rakennuksia, kauniita puistoja, suuria kirkkoja ja upeita muistopatsaita sekä enemmän tehtaita kuin muissa maan kaupungeissa. Suurkaupungiksi tituleeratun Helsingissä oli sen suuren asukasluvun vuoksi myös harvinaisemmissa ammateissa toimivia. Työnjaon Jotuni kertoi Helsingissä olevan täydellisempi kuin muualla maassa. Jotuni 1934, s. 24.

naan, ja tuhannet aistimukset kohtaavat häntä. Hänestä tulee pintapuolinen, milteipä kuin silmät ummessa kulkeva ihminen, joka tietää vähemmän kotikaupungistaan kuin täällä muutaman päivän retkeilyt ulkomaalainen.⁵⁰⁵

Tulenheimon usko, että myös helsinkiläisissä voitaisiin koti-seutuopetuksen avulla herättää yhteenkuuluvaisuuden tunnetta ja kiintymystä kotikaupunkiin, ”ja siitä isänmaanrakkauskkin saa virikkeensä, eikä se muuta tietä voi syntyäkään.”⁵⁰⁶ Taustalla oli yhtenäisen kansan, tässä tapauksessa yksimielisen Helsingin, etsintä.

Paitsi kotiseutukirjallinen maisema, oli myös kirjojen näkökulma monelle vieras. Sotatapahtumat, tuolloin nykyajaksi mielletty lähihistoria, oli kirjoitettu koulukirjoihin monen mielestä yksipuolisesta näkökulmasta. Helsingin kansakouluissa oli vuodesta 1916 alkaen käytetty historianopetuksessa Mikael Soinisen ja Alpo Noposen kirjoittamaa kirjaa *Historian Oppikirja kansakouluja varten*.⁵⁰⁷ Tekijät kirjoittivat siihen sodan jälkeen uuden kappaleen nimeltä ”Suomen vapautuminen”.⁵⁰⁸ Siinä vuoden 1918 tapahtumat kuvattiin itsenäisyystaisteluna. Tuoretta itsenäisyyttä

505 Pöytäkirja tarkastaja M. Pesosen koolle kutsumasta Helsingin kaupungin suomenkielisten kansakoulujen opettaja- kokouksesta Kaisaniemen koululla 29.11.1934 § 3. Johtajien ja opettajien kokousten pöytäkirjat 1934, Cc:23. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan ja tarkastajaneuvoston arkisto, HKA.

506 Ibid.

507 Helsingin kaupungin tilasto VI: Opetuslaitokset 1919–21. Helsingin kaupungin tilastokonttori, Helsinki 1921, s. 29; Somerkivi 1977, s. 379.

508 Aikaisemmat painokset olivat päättyneet vuoden 1906 valtiopäiväjärjestykseen. Ks. esim. Soininen, Mikael – Noponen, Alpo: *Historian oppikirja kansakouluja varten*. Toinen osa (II:nen vuorokurssi). Otava/Valistus, Helsinki 1911. Soininen ja Noponen kirjoittivat ennen sisällissodan tapahtumia myös kansainvälisestä työväenliikkeestä, joka oli saanut paljon hyvää aikaiseksi edistäen muun muassa lasten ja naisten työsuojelun kehittymistä. Sosialismi oli kuitenkin kiihottanut kansanluokkia keskinäiseen vihaan ja ”kuvatessaan maallisen hyvinvoinnin ihmisen suurimmaksi onneksi se on opettanut halveksimaan uskontoa antaen siten vapaat ohjat ihmisluonnon huonoimmille puolille”. Mikael Soininen ja Alpo Noponen: *Historian oppi-*

oli uhannut vaara, kun Venäjän bolševikit onnistuivat kiihottamaan Suomen sosiaalidemokraatit vallankumoukseen. Työväenjärjestöt perustivat punakaartin, vallankumousarmeijan, jonka riveihin riensi myös venäläisiä joukkoja. Työväki julisti itsensä tammikuussa ainoaksi vallanpitäjäksi syrjäyttäen laillisen eduskunnan ja hallituksen. Soininen ja Noponen kuvasivat punaisen tekemiä murhia alleviivaavasti:

Niin alkoi pääkaupungissa ja etelä-Suomessa niin verinen hirmuvalta, ettei sen vertaa kansamme tiedä. Punakaarti pani toimeen lukuisia suurta julmuutta osoittavia murhia; useat parhaat kansalaiset saivat piileskellä metsissä kuin taivaanlinnut karttaakseen raatelevaa kidutusta. Kokonaisia kyläkuntia poltettiin, kirkkoja häväistiin ja m.m. seurakuntain paimenia telotettiin pöyristyttävällä julmuudella.⁵⁰⁹

Kirjoittajat jatkavat, että sortovallan kukisti saksalaisten apujoukkojen avulla valkoinen armeija, jonka muodostivat Mannerheimin johtamat talonpoikaisjoukot ydinjoukkonaan jääkärit. Soinisen ja Noposen kertoman mukaan näin saatiin Suomen sisäinen vapaus ja ulkoinen itsenäisyys turvatuksi, joskin kalliilla hinnalla. Nälänhätäkin kiristyi kapinan vuoksi. Kapinan järjestäjät olivat tehneet rikoksen ”koko kansamme, mutta erittäinkin Suomen työväkeä kohtaan, jolle siitä lopultakin koitui pahimmat kärsimykset”. Kappaleen lopussa kerrotaan, miten sodan haavoja oli ryhdytty parantamaan ja tilannetta vakiinnuttamaan. ”Punaisten hirmutöiden synnyttämän kiihtymyksen asetuttua” oli armahdettu tuhansia vankeja, sotaorpojen ja leskien hätää oli lievennetty ja aineellisia vahinkoja korvattu. Uusi hallitusmuoto oli asetettu ja Suomesta oli tullut tasavalta. Ensimmäinen presidentti, Kaarlo Juho Ståhlberg, oli valittu. Tähän päättyi Soi-

kirja kansakouluja varten. Toinen osa (II:nen vuorokurssi). Otava/Valistus, Helsinki 1911, s. 18.

509 Soininen, Mikael – Noponen, Alpo: Historian oppikirja vuorokursseiksi sovitettuna, osa II Suomen historia. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1922, s. 157–158.

Sörnäisten Työväen Näyttämö esitti Vuorelan talolla näytelmän *Veljesvihaa*, jota katsellessa laitakaupungin tunneyhteisön jäsenet pääsivät kokemaan ja käsittelemään yhdessä jaettuina tunteita sodasta. Kuva: Kansan Arkisto.

nisen ja Noposen Suomen kansan historia, kansan, joka ”miltei yksin suvustansa on ... jäljellä sivistyskansojen joukossa Pohjolan perillä” ja joka oli elänyt vierassukuisten naapurien ympäröimänä ja niiden verisenä kiistakenttänä. Nyt kansa oli itsenäisenä valmis täyttämään Jumalan sille määräämää tehtävää. Soinisen ja Noposen kehoitus Suomen lapsille kuuluikin: ”Suokoon Jumala, että jokainen Suomen poika ja tyttö oppisi käsittämään ja täyttämään velvollisuutensa tämän kansan jäsenenä, velvollisuutensa sen riveissä tehdä työtä ja taistella kaiken edestä, mikä on hyvää ja jaloa.” Mannerheimin sijasta kappaleen kuvitukseksi oli valittu ensimmäisen presidentin, Edistyspuolueen K. J. Ståhlbergin

valokuva, kuin viestinä eheytyksen alkamisesta. Toisena kuva-aiheena on anonyymi jääkäri.⁵¹⁰

Maltillisena ja sovittelavana Edistyspuolueen poliitikkona tunnetun kouluhallituksen ylijohtajan Mikael Soinisen ja runoilija, toimittaja ja opettaja – työmiehen poika – Alpo Noposen teksti punaisten ”verisestä hirmuvallasta” kuulostaa kovalta: häviäjien lapsille osoitettiin suoraan heidän vanhempiansa tekemät rikokset, olkoonkin, että kirjoittajien mukaan näitä oli petetty venäläisten ja työväen johtajien taholta. Toisaalta puhetapa noudatteli valkoisen Suomen yleisesti jo sodan aikana noudattamaa puhetapaa punaisten murhista ja hirmutöistä. Kirjoitustyyli on mukana vielä aimo annos tunnetta ja omakohtaista katkeruutta. Teksti oli kuitenkin välittömästi sodan jälkeen ollut vielä terävämpää kuin edellä siteeratussa vuoden 1922 painoksessa. *Suomen Sosialidemokraatti* puuttui vuonna 1920 ”koulujen valkoiseen historianopetukseen” lainaten otteita Soinisen ja Noposen kirjasta. Alkuperäisessä tekstissä murhat olivat osoittaneet ”eläimellistä julmuutta”, korjattuna enää ”suurta julmuutta”. Samoin sanamuoto ”punaiset ihmispedot” oli jätetty pois.⁵¹¹ Tekstistä päädyttiin siis kritiikin jälkeen karsimaan kuvaukset punaisten epäinhimillisistä, eläimellisistä piirteistä. Jyrkimpien sanakäänneiden poistamisen puolesta oli vedonnut myös *Opettajain lehti* vastatessaan *Suomen Sosialidemokraatissa* esitettyyn kritiikkiin, samalla kuitenkin painottaen, että punakapina turmiollisine pyrkimyksineen oli kouluissakin kuvattava ”totuudenmukaisesti, tapahtumat ja teot mainiten niiden oikeilla nimillä”.⁵¹² Eheyttämispuheesta huolimatta menneisyyden tulkinnat ja tunnetason

510 Ibid., s. 157–160.

511 ”Niin alkoi pääkaupungissa ja etelä-Suomessa niin verinen hirmuvaleta, ettei sen vertaa kansamme tiedä. Punakaarti pani toimeen sadoittain eläimellistä julmuutta osoittavia murhia; useat parhaat kansalaiset saivat piileskellä metsissä kuin taivaan linnut karttaakseen punaisten ihmispetojen raatelevaa kidutusta. Kokonaisia kyläkuntia poltettiin, kirkkoja häväistiin ja m.m. seurakuntain paimenia telotettiin pöyristyttävällä julmuudella.” Valkoinen historian opetus kouluissa. *Opettajain lehti* 42/1920, s. 569–570. (alleiviivaukset OI, muutetut kohdat).

512 Valkoinen historian opetus kouluissa. *Opettajain lehti* 42/1920, s. 569–570.

käsitykset sotatapahtumista eivät kohdanneet. Kansakoulun esittämä totuus sodasta oli jos ei täysin totuudenvastainen niin kuitenkin tarkasti rajattu.

Vuonna 1930 Helsingin kouluissa siirryttiin käyttämään Frans Akseli Hästeskon (Heporauta)⁵¹³ kirjoittamaa historiankirjaa.⁵¹⁴ Hästesko totesi vuoden 1929 painoksen esipuheessa halunneensa kiinnittää erityisesti huomiota maan valtiollisen itsenäisyyden kypsymiseen sekä kansallisen sivistyksen elinkysymykseen: suomalaisuuden taisteluun läpi vuosisatojen. Hästesko kuvasi suomalaisen suvun vaiheita ja käytti runsaasti tilaa myös Viron ja Unkarin lähihistorian kuvaamiselle. Sisällissodan Hästesko luonnehti vapaustaisteluksi korostaen venäläisten roolia sodassa. Hän kertoi Neuvostoliiton kiihottaneen työväestöä perustamaan punakaarteja sekä avustaneen niiden järjestelyä ja aseistusta sekä yllyttänyt anastamaan hallitusvallan. Suomen vapaussodasta muodostui myös veljessota, koska sitä oli käytävä sekä venäläistä sotaväkeä että siihen liittyneitä suomalaisia punakaarteja vastaan. Helsingistä tammikuun lopulla lakanneita tapahtumia Hästesko kuvasi punakaartilaiskapinan nimellä: ”Heidän valtaansa joutui eteläinen osa Suomea, jossa heidän kiihoittuneet joukkonsa harjoittivat kaikenlaista julmuutta ja väkivaltaisuutta”. Sodan lopputuloksena kääntyi Hästeskon mukaan onnelliseksi, kun ”vuosisatainen unelma itsenäisestä Suomesta oli toteutunut.”⁵¹⁵

Kirjan loppupuolella Hästesko kuvaa myös suomalaisten tukemia karjalaisten ja aunukselaisten vapaussotia, Itä-Karjalan itse-

513 F. A. Hästesko (Heporauta) vaikutti 1920-luvulla muun muassa Jyväskylän seminaarissa ja Helsingin ylioppilasseminaarissa.

514 Somerkivi 1977, s. 379. Äänestettäessä lukukirjasta toiseksi jäi Oskari Mantere ja Yrjö Sarvan kirjoittama historian oppikirja. Äänestys oli tiukka; opettajien äänestyksessä Hästeskon kirja sai 41 ääntä ja Mantere-Sarvan kirja 39 ääntä. Johtokunnan äänet menivät tasan, jolloin puheenjohtajan ääni ratkaisi. Johtokunta 28.2.1930 § 6. Pöytäkirjat johtokunta 1930 Ca:62. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA. Mantere ja Sarva vaikuttivat erityisesti oppikoulupuolella ja he olivat aatteeltaan keskustaliberaaleja, ks. Castrén 1992, s. 36. Molemmat olivat Edistyspuoleen kannattajia, ks. Aikalaiskirja 1922, s. 405; Aikalaiskirja 1934, s. 429, 595.

515 Hästesko 1929. s. 215–217.

hallintokiistaa sekä Unkarin ja Viron vaiheita. Kirjan loppuluku on omistettu itsenäiselle Suomelle, joka miesten ja poikien uhrauksilla oli lunastanut vapautensa. Vapauden symbolina oli Suomen lippu. Itsenäisyys toi velvollisuuksia jokaiselle kansalaiselle: ”Pienen kansan vapauden säilyttäminen vaatii jokaisen miehen ja naisen huolenpitoa. Siihen ei kukaan ole liian vähäpätöinen.” Kansalaisten tuli kehittää tietojaan ja taitojaan, oppia tuntemaan Suomen kansaa ja sen menneisyyttä, käyttää äänioikeuttaan sekä eritoten rakastaa lähimmäisiään, “sillä kansalaisten keskinäisistä suhteista riippuu kansalaisten onni ja hyvinvointi.”⁵¹⁶

Kouluviranomaisten ja opettajien näkökulmasta kansakoulun tärkein tehtävä oli sisällissodan jälkeen saada kaikki kansalaispiirit kansallisvaltion taakse. Historiantutkija Eric Hobsbawm on painottanut nationalismin tutkimista alhaalta päin pohtien miten ”massat” omaksuivat kansallisvaltion kaltaisen abstraktin samastumisen kohteen. Toinen nationalismiteoreetikko Ernest Gellner on puolestaan korostanut eliiteissä tapahtunutta kehitystä ja sen merkitystä nationalismin synnylle.⁵¹⁷ Nationalismin määritelmän mukaan poliittisen ja kansallisen yksikön tulee olla yhtä. Tämä ei vielä 1800-luvulla tarkoittanut suomalaisille itsenäistä kansallisvaltiota. Yllättävä valtiollinen itsenäistyminen, jonka maailmanpoliittinen tilanne mahdollisti, muutti suomalaisen nationalismin valtionationalismiksi. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen perustetut pikkuvaltiot osoittivat, että pienikin yhteisö saattoi vaatia valtion perustamista.⁵¹⁸ Kun autonomian ajalla oli puolustettu erityisesti henkeä, ajatuksen vapautta ja abstraktilla tasolla liikkuvaa oikeutta, omaa lakia, nyt puolustettiin myös materiaa, konkreettista maa-aluetta. Suomessa itsenäistymistä olivat ajaneet kaikki poliittiset puolueet, etupäässä sosiaalidemokraatit. Suomalaisen työväenliikkeen käsittäminen kansallisvaltioviastaiseksi syntyi sotatulokinnasta, että työläiset olivat tietoisesti halunneet viedä Suomen takaisin Venäjän syliin. Tämä käsitys yhdis-

516 Hästesko 1929.

517 Gellner 1983, 24–38.

518 Ns. kynnysperiaatteesta luopuminen. Hobsbawm 1990.

tettyinä uuden kapinan pelkoon leimasi vahvasti myös koulujen kasvatustyötä.

Historiantutkimuksessa on problematisoitu paljon historian poliittista käyttöä ja menneisyyden muokkaamista vallitseviin yhteiskunnallisiin tarpeisiin. Sisällissodan myötä voittajapuolen kansallistunne kiinnittyi venäläisvastaisuuden ja kommunisminpelon varaan, ja työväestöä alettiin pitää vaarallisena.⁵¹⁹ Historiaa tulkitaan ja käytetään aina vallitsevan ajan asenteista ja poliittisesta kulttuurista käsin. Kulloinenkin nykyaika tulkitsee menneisyyttä huomisen tarpeita varten vaikuttaakseen tulevaan politiikkaan. Historian tärkein vaikutusulottuvuus onkin tulevaisuus.⁵²⁰ Siksi huomio on kiinnitetty juuri lapsiin, joiden välityksellä tulevaisuutta on rakennettu. Lasten omaksuman historiakuvan uskottiin 1920-luvun alussakin vaikuttavan myös tulevaisuuteen. Tämä oli nähtävissä myös 1990-luvun uudessa nationalismin aallossa, jolloin Euroopan entiset sosialistimaat ryhtyivät uudelleen luomaan kansallista identiteettiään. Sitä lähdettiin rakentamaan historianopetuksen avulla. Tilanne oli vastaava ensimmäisen maailmansodan jälkeen, jolloin moni pieni vastaisenäistynyt valtio ryhtyi pönkittämään olemassaolonsa oikeutusta historiallisilla ”faktoilla”.

Sodan jälkeen Suomessa oli useita käsityksiä sodan syistä, jotka paikallistasolla kilpailivat keskenään. Tämä ei ole sisällissodan seurauksena poikkeuksellista. Pilvi Torsti on todennut neljän miljoonan asukkaan Bosnia-Hertsegovinassa koulukirjoista löytyneen sotaa seuraavina vuosina kolme eri historiatulkintaa, jotka loivat viholliskuvia muista kansanryhmistä maan sisällä. Erilaisissa tulkinnoissa menneisyys ja nykyisyys rinnastettiin usein toisiinsa.⁵²¹ Sama tendenssi on nähtävissä myös Suomen

519 Venäläisvastaisuudesta Klinge 1983; Immonen 1987; Karemaa 1998; Vuorinen 2005, 255–259.

520 Ks. esim. Hentilä 1998, s. 5–9. Myös verkossa <http://www.tsv.fi/ttapaht/985/hentila.htm>, luettu 12.4.2006; Hentilä 2004, s. 225–227. Kansallisen identiteetin rakentaminen on yksi historianopetuksen tavoitteista. Katso Ahonen 1998.

521 Torsti 2003, s. 159–258; Torsti 2004, 189–190, 198.

sisällissodan jälkeen, vaikka punaisella puolella ei ollutkaan mahdollisuutta esittää omaa historianäkemystään virallisia kanavia pitkin. Teollistuneissa yhteiskunnissa valtiovetoiset oppivelvollisuuskoulut ovat olleet merkittäviä kansallisvaltion rakentamisen toteuttajia, ja koulujärjestelmä on yleensä rakentunut johtavan poliittisen eliitin arvoille.⁵²² Kansakoululaitos ja sen tuottamat tai oppilaille tarjoamat tekstit olivat keskeisiä tämän identiteetin rakentamisessa.

Koulukirjojen tapa esittää vuoden 1918 tapahtumat herätti arvostelua poliittisen vasemmiston keskuudessa koko 1920-luvun ajan.⁵²³ Asia nousi esille muun muassa sosialidemokraattisen puolueen hahmotellessa kasvatus- ja sivistysohjelmaansa vuonna 1926. Ohjelman mukana nuoret oli kasvatettava ”yhteiskunnan ja ihmiskunnan tietoisiksi ja velvollisuudentuntoisiksi jäseniksi sekä tasavallan, kansanvallan, maailmanrauhan ja raittiuden ihanteiden kannattajiksi”. Kansanedustaja ja helsinkiläinen oppikoulunopettaja, vielä samana vuonna sosiaaliministeriksi valittu Juhani (Johan) Helo otti kokouksessa esille kysymyksen kouluopetuksesta, joka kasvatti ”natsionalisteja” ja esitti ”luokkavas-takohtia perin puolueellisessa ja työväenluokalle vahingollisessa valossa”. Koulukirjoissa kansalaissota oli kuvattu vääristellen ja yksipuolisesti. Keskustelun seurauksena puolueen kasvatus- ja sivistysohjelmaan lisättiin kohta, jonka mukaan kouluopetuksen oli oltava ”kansalliskiihkosta vapaata ja yhteiskunnallisesti puolueetonta”.⁵²⁴

Vielä tiukemmin asiaan suhtautuivat kommunistit, jotka loivat koulukasvatuksen vastapainoksi kokonaisen oman järjestön kertomaan nuorille omaa versiotaan sotatapahtumista.⁵²⁵ Kommunistit korostivat historiankirjojen vääristelevän totuutta ja lei-

522 Gellner 1983, 24–38, Hobsbawm 1990 (valtionationalismi); Paasi 1998, 215; Pakkasvirta – Saukkonen 2005, 33–34.

523 Ks. esim. Saarela 2008, s. 545–546.

524 Pöytäkirja Suomen Sosialidemokraattisen puolueen XIV puoluekokouksessa Helsingissä 1.2.–6.2.1926. I Puoluekokouksen pöytäkirja, ohjelmakysymysten käsittely: Kasvatus- ja sivistysohjelma, s. 88–89.

525 Järjestönuorten liitosta kerrotaan tarkemmin luvussa 7.

maavan kaikki työläiset rikollisiksi ja huligaaneiksi. Myös sodan, Mannerheimin ja valkoisen armeijan ihannoiti sekä valkoisten tekemien rikosten unohtaminen sai moitteita.⁵²⁶ Myönteinen suhtautuminen punaisten toimiin vuoden 1918 aikana oli Tauno Saarelan mukaan tärkeä osa SDP:n vasemmisto-opposition muodostumista, ja se pysyi keskeisenä osana SSTP:n identiteettiä ja kannatuksen pohjaa. Tämä oli seurausta siitä, että sodan voittajat pyrkivät voimakkaasti tekemään omasta vapaussotatulkinnastaan ainoaa oikeaa. Saarelan mukaan suomalaisen kommunismin synty ei aluksi perustunutkaan SKP:n (Suomen kommunistinen puolue) vallankumoussanomiiin vaan se syntyi SDP:n ”elvyttäjien” sotatulkintoja vastaan nousseesta kritiikistä. Kun sosiaalidemokraatit ottivat lähtökohdakseen yhteistyön porvarillisten ryhmien kanssa, kaipasivat monet työväenliikkeen jäsenet vanhan SDP:n kaltaista liikettä, joka olisi oppositiossa porvareita ja heidän yhteiskuntaansa vastaan. Tällaiseksi SSTP käytännössä muodostuikin: vastavoimaksi porvarilliselle yhteiskunnalle. Puolue vastusti voittajien tulkintaa vuoden 1918 tapahtumista. Saarelan näkemyksen mukaan vapaussotatulkinnan voimakas propagoiminen ja toisenlaisten käsitysten vaientaminen tai kriminalisoiminen esti häviäjiä pohtimasta tappiotaan oman joukkonsa ulkopuolella. Näin kiista juurtui syvälle suomalaiseen yhteiskuntaan.⁵²⁷

Vielä kaksikymmentä vuotta sodan jälkeen syntyi Helsingin kansakoulujohtokunnassa kiista vuoden 1918 tapahtumien esittämisestä oppikirjassa. Tuolloin erimielisyyttä herätti koti-seutuopetukseen ehdotettu Mika Waltarin teos *Helsinki kautta vuosisatojen*: ongelma nousee kirjan kuvaus sotakeväästä, jonka pelättiin loukkaavaan osaa kaupunkilaisista.⁵²⁸ Kirjaan tehtiin useita kertoja korjauksia, jotka eivät kuitenkaan tyydyttäneet joh-

526 Saarela 2008, s. 545–546.

527 Saarela 1996, s. 179; 359–362.

528 Kouluhallituksen kansanopetusosasto suostui Otavan anomukseen ottaa kyseinen kirja oppikirjaksi sillä ehdolla, että loukkaavat kohdat korjattaisiin. Kouluhallitus kansanopetusosasto Helsingissä 19.1.1938 N:o 180 Helsingin kaupungin suomenkielisten kansakoulujen tarkastajalle. Ks. myös

tokunnan sosiaalidemokraattisia jäseniä Sylvi-Kyllikki Kilpeä ja Pekka Railoa, ja lopulta kaupunginvaltuusto eväsi johtokunnan esityksen kirjan hankkimisesta. Korjatut kohdat koskivat lukua nimeltä ”Suuri paraati ja pimeä kesä”, jossa käsiteltiin vuosien 1917–1918 tapahtumia. Waltari nimitti siinä konfliktia ”veriseksi vapaussodaksi”.⁵²⁹

Kiistaa herättäneessä luvussa kerrotaan muurarin pojasta, joka on vaarinsa kanssa katsomassa toukokuista voitonparaattia. Kerptomuksessa voidaan nähdä elämäkerrallisia aineksia – vuonna 1908 Helsingissä syntyneen Waltarin isoisä oli Helsinkiin muuttanut muurari. Waltarin kuvauksessa paraati on romantisoitu lakeuksien miesten voimannäytöksi, osoitukseksi suoraselkäisten suomalaisten miesten velvollisuudentunnosta. Työläispoika liikuttuu kyyneliin katsoessaan monia uhrauksia tehneitä miehiä.⁵³⁰ Waltari huomioi kuin ohimennen, että tunne ei vielä ollut yhtenäinen: kulkueen marssittua ohitse pojan vaari paljastaa päänsä ja ristii kätensä. Hän selittää elettä ihmettelevälle pojalle, että voiton päivä oli tuhansille myös ”lohduttoman pettymyksen päivä”. Vaari kertoo, että lapsista ja heidän lapsistaan riippui, miten Suomen itsenäisyys käytettäisiin. Heidän oli ”luotava umpeen se kuilu, joka tänä päivänä repii kansamme kahtia”.⁵³¹

Tarinan toisessa osassa eletään voitonparaattia seurannutta kesää, ja siinä kaksi nälkäistä orpopoikaa kohtaa toisensa ruoanhakumatkalla maaseudulle. Molempien isät ovat kaatuneet Helsingin valloituksessa, toinen ”isänmaan puolesta”, toinen ”johtajiensa pettämänä”. Pojat ihmettelevät, miksi heidän kahden köyhän pojan pitäisi vihata toisiaan. He sopivat, että kun he kasvavat

johtokunta 17.2.1938 § 9. Pöytäkirjat johtokunta tammi-heinäkuu 1938, Ca:75. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

529 Johtokunta 5.5.1938 § 17; Johtokunta 22.9.1938 § 2. Pöytäkirjat johtokunta tammi-kesäkuu 1938 ja heinä-joulukuu 1938, Ca:75–76 Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA. Helsingin kansakouluissa otettiin käyttöön kotiseutuopetukseen tarkoitettu kirja ”Kotikaupunkini Helsinki” vasta vuonna 1949. Somerkivi 1977, s. 378.

530 Waltari 1937, s. 89–90.

531 Waltari 1937, s. 91.

suuriksi, he tekevät työtä rinnakkain ja kunnioittavat toisiaan.⁵³² Luvussa ”kaunista tulevaisuutta kohden” samat pojat kohtaavat nyt aikuisina suurmessuilla Helsingin messuhallissa. Yhdessä he ihastelevat teollista kehitystä ja Helsingin kohoamista suurkaupungiksi. Entinen punaorpo kertoo, että Vallilaan ”ovat suuret uudet talot kasvaneet sinne, missä ennen oli vain kalliota ja metsää”. Miehet muistavat lapsuutensa lupauksen ja toinen heistä toteaa, että ”me helsinkiläiset, sekä köyhät että rikkaat, työmiehet ja porvarit, tunnemme, että tämä kaupunki on meidän oma yhteinen kaupunkimme ... Siksi todella tärkeistä asioista voimme aina yhteisesti sopia, vaikka pikkuasioista välillä riitelisimmekin”. Miehet muistelevat yhteisiä armeija-aikojaan Valkoisessa Kaartissa ja toteavat, että vaikka Suomi on pieni ja rauhantahtoinen maa, mustat pilvet ovat alkaneet kerääntyä Euroopan ylle. Jos ”vihamielinen hyökkääjä” Suomen yllättäisi, olisivat pojat valmiita ”maatamme ja kaupunkiamme puolustamaan ja ... henkemmekin uhraamaan kotiemme ja lastemme puolesta.” Saman he tahtovat opettaa myös lapsilleen, jotka pian astuvat kouluun.⁵³³ Poikien tarina kertoo eheytyksen ideaalista konkreettisesti. Jo lapsena he tiedostavat, että he ovat saman maan ja kaupungin asukkaita. Eheytyminen tiivistyy asepalveluksessa, jossa pojat yhdessä sosiaalistuvat ajatukseen yhteisestä isänmaasta ja sen puolustamisesta.

Kouluissa, muun muassa historianopetuksen ja historian käytön avulla, pyrittiin tietyn historiakäsityksen istuttamiseen ja yksimielisen tulevaisuuden rakentamiseen kansakoululasten kautta. Myös voittajien vapaussotatulkinnessa oli kuitenkin erilaisia variaatioita riippuen poliittisesta katsantokannasta. Sisällissodan jälkeinen porvaristo ei ollut yksimielinen, vaan sitä repivät monet perustavanlaatuiset kiistat, merkittävimpinä valtiomuoto- ja kielikysymys. Pauli Kettunen on erottanut kolme erilaista vapaussodan perintöä: oikeiston (porvarillis-kansallisen esivallan pystyttämiseksi turmeltuneen venäläisen tilalle käyty sota),

532 Waltari 1937, s. 93.

533 Ibid., s. 97–99.

tasavaltalaisen keskustan (estetty venäläinen despotia, palattava uudistuspolitiikkaan) sekä maalaisliittolaisen (sota oli talonpoikaisen kansan nousu) näkökulman. Erityisesti tasavaltalaisessa keskustassa reformistinen työväenliike koettiin tärkeäksi osaksi kansallista integraatiota. Kettusen mukaan suojeluskuntien ”toukokuun 16. päivän itsenäisyys” alkoi antaa tilaa sosiaalidemokraattien ja keskustan kansanvaltaa korostaneelle ”joulukuun 6. päivän itsenäisyydelle” vasta 1930-luvun kuluessa, viimeistään punamultahallituksen myötä.⁵³⁴ Laki joulukuun kuudennen päivän viettämisestä yleisenä juhla- ja vapaapäivänä annettiin marraskuussa 1929.⁵³⁵ Tämä oli merkittävä siirtymä itsenäisyyden juhlintaan yleisemmällä tasolla, ei vain valkoisten voitonparaatiin ja vapaussotaselitykseen kytkeytyneenä voiton päivänä.

Koulu, työväestö ja uskonto

Yksi työläiskodin ja koulun välisten ristiriitojen aiheuttajista oli tunnustuksellinen uskonnonopetus. Sekä sosiaalidemokraatit ja vasemmistososialistit ajoivat siveellisyysopetuksen ottamista kansakoulujen opetusohjelmaan tunnustuksellisen uskonnonopetuksen tilalle.⁵³⁶ Ristiriita koulun uskonnonopetuksen ja laitakaupungin aatteellisen ilmapiirin välillä oli alkanut voimistua jo ennen sisällissotaa. Sosiaalidemokraattien noustua suurlakon jälkeen merkittävämmäksi poliittiseksi toimijaksi keskusteltiin

534 Kettunen 1998, s. 280–283, 288.

535 Laki 350/1929, korvattiin uudella 26.11.1937/388. Ks. Finlex-tietokanta: <http://www.finlex.fi/fi/laki/smur/1929/19290350> (luettu 18.7.2007); Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1930, s. 62 (I).

536 Katso esim. Saarela 2008, 546–547; Pöytäkirja Suomen Sosialidemokraattisen puolueen XIV puoluekokouksessa Helsingissä 1.2.–6.2.1926. I Puoluekokouksen pöytäkirja, ohjelmakysymysten käsittely: Kasvatus- ja sivistys-ohjelma, s. 88–89.

eduskuntaa myöten siitä, tuliko lapsia kasvattaa uskonnollisessa hengessä vai materialistista maailmankuvaa noudattaen.⁵³⁷

Myös koulujen uskonnonopetus asetettiin 1910-luvun keskusteluissa kyseenalaiseksi ja sen tarpeellisuutta arvioitiin jopa joidenkin opettajien toimesta.⁵³⁸ Kouluhallituksen liberaali virkamies Kaarlo Franssila linjasi asian päiväkirjassaan helmikuussa 1918 – keskusteltuaan asiasta moraaliopetusta suunnittelevan Mikael Soinisen kanssa – että myös maallisista lähtökohdista nouseva siveellisyysopetus oli tarpeen, etenkin jos sitä opetettiin uskonnon rinnalla. ”Ja jos uskonnon on pakko väistyä, – niin silloin se on vallan välttämätön. ... Aika on rationalistinen. Täytyy käydä moralia silläkin taholla selvittämään. Muuten joudutaan siihen, että kansa katsoo kaiken moraalin uskonnon mukana tarpeettomain asiain joukkoon kuuluvaksi.”⁵³⁹ Helmikuussa 1918 näytti vielä siltä, että uskonnon asema olisi väijäämättä horjumassa, vaikka Franssilankin mielestä moraali ja etiikka sitoutuivat käsitteinä elimellisesti kristinuskoon.

Mikael Soininen ajoi kaikille tarjottavaa siveysopetusta myös oppivelvollisuuslakiin, mutta tämä ajatus ei mennyt läpi. Sisällissodan jälkeen tunnustuksettoman siveysopin ottaminen mukaan opetusohjelmaan kaatui oikeiston vastustukseen. Keskustelu aktualisoitui vuonna 1921, kun eduskunnassa käsiteltiin sekä uskonnonvapauslakia että lakia kansakoulun järjestysmuodosta, jonka puitteissa päätettiin uskonnonopetuksen ja siveysopin asemasta.⁵⁴⁰ Myös joidenkin helsinkiläisopettajien mielestä ajatus tunnustuksellisen uskonnonopetuksen poistamisesta oli vaarantamassa koko kansan tulevaisuuden. Joukko opettajia pyysikin

537 Katso muun muassa eduskuntakeskustelut Kotikasvatusyhdistyksen apurahahakemuksesta 27.3.1914 ja 1.4.1914. Valtiopäiväasiakirjat 1914.

538 Ks. esim. Metsikkö J. O. : Muutamia mietteitä kansakoulun uskonnonopetuksesta. Kasvatusopillisia tutkielmia (toimittanut Mikael Soininen) 2. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1913, s. 7, 44–45.

539 K. A. Franssilan päiväkirjamerkintä 11.2.1918. Kaarlo Alfred Franssilan arkisto, Coll 55.11, KK

540 Arola 2003, s. 185–186. Siveellisyysopetuksen taustalla oli erityisesti Mikael Soininen.

tarkastajaa järjestämään erityisen opettajainkokouksen pohtimaan, miten asiassa voitaisiin vaikuttaa eduskunnan jäseniin.⁵⁴¹ Itsekin syvästi uskonnollinen tarkastaja Matti Pesonen vastasi huolestuneiden opettajien hätään. Helsinkiläinen suomenkielinen kansakoulunopettajisto oli sitä mieltä, että evankelisluterilaisten vanhempien lapsille oli edelleen annettava uskonnonopetusta evankelisluterilaisen tunnustuksen mukaan. Uskonnonopetuksesta tuli voida vapautua ainoastaan edusmiehen sitä pyytessä. Opettajat vastustivat siveysopin opettamista kristinopin rinnalla.⁵⁴² Heidän mukaansa aine oli turha, koska oppilaat saivat siveysopetusta jo muiden aineiden yhteydessä. Siveysopin opetus onnistuisi parhaiten kristinopin yhteydessä raamatullisten havaintokuvien ja uskonnon totuuksien pohjalta. Ainoastaan yksi opettaja, Väinö Peltonen, kannatti kaikille pakollista siveysopetusta. Eläintarhan kansakoulun opettaja J. O. Metsikkö toi esille, että siveellistä elämää tulisi perustella myös ”maallisen etiikan kannalta”. Vaikka uskonto oli paras pohja, oli lapsille selviteltävä myös ihmisten keskinäisen yhteiselämän lakeja.⁵⁴³

Myös *Opettajain lehdessä* toimituskunta piti huolestuttavana, että uskonto oli hallituksen esityksessä jäänyt tärkeysjärjestyksessä kolmanneksi äidinkielen ja historian jälkeen. Erityisesti siveysopin ottamista mukaan pakollisena aineena vastustettiin peläten uudistusten olevan kansan siveelliselle kasvatukselle

541 Helsinkiläisten opettajien kirje tarkastajalle 4.4.1921. Kirjeen on allekirjoittanut 22 opettajaa.

542 Pöytäkirja suomenkielisten kansakoulunopettajien kokouksesta 11.4.1921 § 1, 3 ja 4; Pöytäkirja tehty opettajakokouksessa Tehtaankadun koululla 2.5.1921 § 1. Johtajien ja opettajien kokousten pöytäkirjat 1921, Cc:10. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkisto, Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

543 Helsingin kaupungin suomenkielisten kansakoulujen opettajakunnan kokouksen pöytäkirja 7.3.1922, § 3. Johtajien ja opettajien kokousten pöytäkirjat 1922, Cc:11 Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkisto, HKA. Lisäksi kokous asetti kaksihenkisen lähetystön, joka tehtävänä oli saattaa opettajiston mielipide ”eduskuntapiirien” tietoon. Sama, § 4.

tuhoisia.⁵⁴⁴ Lehdessä kirjoiteltiin vuonna 1922 laajasti uskonnonopetuskysymyksestä ja sosialistien ajamista siveellisyysope- tushankkeista. Ilman uskonnollista kontekstia siveysopetuksen pelättiin muodostuvan teoreettiseksi ja menettävän näin kasva- tuksellisen hyötynsä. Erään artikkelin kirjoittaja vetosi monen muun uskonnonopetusta puolustavan tavoin Fr. W. Foersterin kirjaan *Kasvatus ja itsekasvatus*, jossa ensimmäisen maailmanso- dan kriisin väitettiin johtuneen uskonnonopetuksen laiminlyö- misestä. Kirjoittaja vetosi myös siihen, että toisin kuin opettajat, sosialistit eivät ymmärtäneet lasten sielunelämää tai tunteet kasvatustavoitteen. Lapsen myös katsottiin hämmentyvän, jos sive- tyttä opetettaisiin kahden eri merkitysjärjestelmän välityksellä.

Jos kehittyneelle nuorisolle uskonnonopettaja aineensa täyteen esittääkään yleisiä siveysopin peruskäsitteitä, on tuo aivan toista kuin sosialistiemme ja heidän kumppaniensa hanke, että uskon- totunnin lisäksi toinen henkilö lapsille esittää kristinuskosta irral- lista siveysopetusta. Tällöin lapsen sielunelämä särkyy, jos siihen rinnakkain ruvetaan juurruttamaan eri periaatteiden valossa samoja asioita.⁵⁴⁵

Sisällissodan jälkeen uskonto haluttiin oikeistopiireissä palauttaa entiseen vahvaan asemaansa. Kun kouluhallitus esitti Mikael Soinisen ehdotuksen pohjalta kansakouluun oppilaiden enemmistön tunnustuksen mukaista uskonnon opetusta, kai- kille pakollista siveysopin opetusta sekä koulun uskonnonope- tuksesta vapautetuille oppilaille uskonnonhistorian opetusta, ja hallitus antoi eduskunnalle samansisältöisen esityksen, syntyi laaja joukkoliike siveysopetusta vastaan. Asian ratkaisu siirrettiin kesän 1922 eduskuntavaalien yli. Kevättalvella 1922 käynnistyi

544 Laki kansakoulun järjestysmuodon perusteista. *Opettajain lehti* 46/1921 (18.11.1921), s. 674–675. Katso myös Pakollinen siveysopetus kansakou- lussa, *Opettajain lehti* 50/1921 (16.12.1921), s. 731.

545 Kirjoittaja totesi näiden kysymysten ratkaisun vaikuttavan ratkaisevasti tulevien sukupolvien siveelliseen elämään ja näin koko kansakunnan tule- vaisuuteen. Koulujemme siveellisyysope- tushankkeet, kirjoittanut O-n. *Opettajain lehti* 7/1922 (17.2.1922), s. 81–82.

siveysopin opettamista vastustava Suomen Kirkon Seurakuntatyön Keskusliiton organisoima ”kirkkokansan liikehdintä”, jota Kokoomuksen pappiskansanedustajat hyödynsivät.⁵⁴⁶ Eri puolilla Suomea järjestettiin kirkkokansan kokouksia, joiden organisaattoreina toimivat usein paikkakunnan kirkkoherra ja opettaja.⁵⁴⁷ Kampanja oli tehokas, ja vaalien jälkeen hallitus antoi uuden lakiesityksen, jossa siveysoppia esitettiin ainoastaan vaihtoehtoksi niille, jotka eivät saaneet uskonnonopetusta. Äänestyksissä rintama kulki oikeiston ja vasemmiston välillä, ja voittajaksi selviytyi oikeistohallituksen esitys.⁵⁴⁸ *Opettajain lehden* arvion mukaan kysymyksessä oli ollut taistelu kristillisen ja pakanallisen koulun välillä. Sosiaalidemokraatit olivat yrittäneet poistaa uskonnonopetuksen kansakoulusta kokonaan, ja kommunistien taholta oli ehdotettu myös uskonnonhistorian ja siveysopin poistamista opetusaineiden joukosta. Eduskunnan tekemä ratkaisu oli lehden näkökulmasta kansan enemmistön mielipiteen mukainen.⁵⁴⁹

Kun uskonnonvapauslaki vuoden 1923 alusta mahdollisti kirkosta eroamisen, oli Sörnäisten suomalainen seurakunta erotilastoissa eturintamassa. Parin ensimmäisen kuukauden aikana kansliassa oli ruuhkaa, sillä heti tammikuussa kirkosta erosi yli kaksituhatta helsinkiläistä. Alkuinnostus kuitenkin vaimeni nopeasti, ja kaiken kaikkiaan Helsingissä erosi 1920-luvun aikana kirkosta runsaat 9 000 henkilöä. Tauno Saarelan laskelmien mukaan helsinkiläisistä kommunistien kannattajista erosi kirkosta noin 43 prosenttia.⁵⁵⁰

546 Arola 2003, s. 191–192.

547 Keskustelua siveysopista ja uskonnon opetuksesta. Käsikirjoitukset, Soininen M. A. M. Soinisen arkisto, Coll. 215.14, KK.

548 Arola 2003, s. 192–193.

549 Kansakoulun uskonnonopetus. *Opettajain lehti* 9/1923 (2.3.1923), s.113–114, pääkirjoitus. Ks. myös Uskonnonhistorian ja siveysopin opetuksesta kansakoulussa. *Opettajain lehti* 34/1923.

550 Saarela 2008, s. 514–515; Antikainen 206, s. 101 (tilaston laatinut Juhana Seppo). Tyypillinen kirkosta eroava oli vastikään maaseudulta muuttanut miespuolinen sekatyöläinen. Kirkko oli Antikaisen mukaan Helsingissä valmistautumaton yhteiskunnalliseen murrokseen, ja erilaisiin maailman-

Uskonnonvapauslain perusteella vanhemmat saattoivat anoa lapsensa vapauttamista evankelisluterilaisista uskontotunneista.⁵⁵¹ Siviilirekisterissä olevia, uskonnonopetuksesta vapautettuja oppilaita oli edellä esitettyihin kommunistien eroamislukuihinkin nähden Helsingin suomenkielisissä kansakouluissa huomattavan vähän. Lukuvuonna 1924–1925 heitä oli kymmenen, joista seitsemän Kallion kansakoulusta, kaksi Snellmanin (Punavuoren) koulusta sekä yksi Vallilan koulusta. Uskonnonopetuksesta vapautettujen määrä oli korkeimmillaan lamavuosina. Lukuvuonna 1929–1930 vapautettuja oli 18 ja lukuvuonna 1930–1931 21 oppilasta, suurin osa Eläintarhan ja Kallion kansakouluista. Luvuista saa kuvan, että valtaosa Helsingin kansakoululaisten vanhemmista oli koulussa annettavan uskonnonopetuksen takana.⁵⁵²

Suomenkielisten kansakoulujen kansliassa tehty lista eri uskontokuntiin tai siviilirekisteriin kuuluvista oppilaista paljastaa kuitenkin toisenlaisen kuvan. Sen mukaan lukuvuonna 1927–1928 siviilirekisteriin kuului suomenkielisistä kansakoululaisista yhteensä 123. Nämä oppilaat jakautuivat kouluittain seuraavasti:

Koulu	Siviilirekisteriin kuuluvat	Uskonnonopetuksesta vapautetut
Eläintarhan kansakoulu	8	2
Kaisaniemen kansakoulu	10	1
Kallion kansakoulu	25	3
Käpylän kansakoulu	-	1
Lapinlahden kansakoulu	-	-

katsomuksiin, kuten sosialismiin suhtauduttiin karsaasti. Antikainen 2006, s. 91–103.

551 Uskonnonvapauslaki (N:o 267/ 1922), Annettu Helsingissä 10. päivänä marraskuuta 1922 § 8. <http://www.finlex.fi/linkit/sd/19220267>, luettu 24.8.2007.

552 Luettelot uskonnonopetuksesta vapautetuista oppilaista 1924–1938, BqIII:1. Suomenkielisten kansakoulujen kanslian arkisto, HKA.

Oikokadun apukoulu	-	-
Snellmanin kansakoulu	6	2
Suomenlinnan kansakoulu	-	-
Tehtaankadun kansakoulu	2	-
Töölön kansakoulu	4	-
Vallilan kansakoulu	68	2
Yhteensä	123	11

Lähde: Luettelot uskonnonopetuksesta vapautetuista oppilaista. Suomenkielisten kansakoulujen kanslian arkisto, HKA.

Samaan suuntaan viittaa myös toinen päiväämätön lista, sekin oletettavasti 1920-luvun loppupuolelta. Joukosta erottuu tässäkin dokumentissa Vallilan kansakoulu, jossa siviilirekisteriin kuuluvia oppilaita oli 78. Tästä huolimatta kaikki oppilaat osallistuivat uskonnonopetukseen.⁵⁵³ Luetteloiden epätarkkuuksista huolimatta Vallilan alueen erikoislaatuisuutta ei voi tässä kohdin ohittaa. Siviilirekisteriin kuuluvia lapsia oli huomattavasti enemmän kuin muissa kouluissa. Olettamus ”punaisesta laitakaupungista” saa tässäkin vahvistusta.⁵⁵⁴ Kuitenkin vain kahden oppilaan vanhemmat olivat anoneet lapsensa vapauttamista koulun uskontunneilta. Oliko syynä kunnioitus koulua kohtaan vai vaikuttiko asiaan kenties pelko oppilaan joutumisesta silmätikuksi? Osa-syynä saattoi olla myös hakemuksen tekemisen vaivalloisuus. Järjestönuorten liiton aktiivien näkemyksen mukaan syynä kirkosta

553 Eläintarhan, Kristiinankadun ja Käpylän kouluissa oli siviilirekisteriin kuuluvia lapsia 27. Kaikilla oli merkintä ”saa seurata uskonnonopetusta” tai ”on mukana uskontotunnilla”. Selontekoja ei-luterilaisten oppilaiden uskonnonopetuksesta. Luettelot uskonnonopetuksesta vapautetuista oppilaista 1924–1938, BqIII:1. Suomenkielisten kansakoulujen kanslian arkisto, HKA.

554 Koko Vallilan kansakoulun oppilasmäärä oli lukuvuonna 1927–1928 1251 oppilasta, joten siviilirekisteristä eronneiden määrä oli noin 5,4 % oppilaista. Opetuslaitokset 7. 1927–30, taulu 7. Helsingin kaupungin tilastokonttori, Helsinki 1933.

eronneiden vanhempien lasten uskonnontunneilla käyntiin oli painostus opettajien taholta:

Kuitenkin on useita esimerkkejä siitä, miten opettajat pakoittavat oppilaansa siitä [uskonnonvapauslaista] huolimatta osallistumaan uskontotunteihin. Ketkä lapset kaikesta huolimatta jäävät lainmukaisesti niistä pois, joutuvat opettajien vainon alaiseksi. ... Niinpä on sattunut tapauksia, jolloin opettaja pakoittaa oppilaansa jokaisena sunnuntaina käymään kirkossa, eivätkä lapset enempää kuin heidän vanhempansaakaan uskalla nousta tällaista menettelyä vastustamaan pelossa, että koulunkäynti sen jälkeen tulee mahdottomaksi.⁵⁵⁵

Myös helsinkiläisessä *Työväenjärjestöjen Tiedonantajassa* kirjoitettiin, että opettajat kohtelivat kirkosta eronneita lapsia ”kuin saastaisia olentoja”, ja opettajien ja muiden oppilaiden painostus vaikutti uskonnonopetukseen osallistumiseen. Lehti velvoitti lasten vanhempia toimimaan asian saamiseksi oikealle tolalle.⁵⁵⁶ On myös muistettava, että uskonnonopetuksen korvaavaa siveysopin opetusta ei aina edes annettu suurten kaupunkien ulkopuolella, vaan kaikki lapset osallistuivat automaattisesti uskonnonopetukseen. STPV:n (Sosialistinen Työväen ja Pienviljelijöiden Vaalijärjestö) eduskuntaryhmä teki esityksen vuonna 1929, että kirkkoon kuulumattomien vanhempien lapset vapautettaisiin uskonnonopetuksesta, jolloin lain kirjain toteutuisi. Muut poliittiset ryhmät pitivät esitystä turhana, koska mahdollisuus uskonnonopetuksesta pois jäämiseen oli jo annettu.⁵⁵⁷

Uskonto ei ollut hävinnyt maaseudulta kaupunkiin muutettaessa, vaan monessa työläisperheessä arkipäivän uskonnolli-

555 Liittotoimikunnan alustus ”Uskontokysymys”. Pöytäkirja STJN kuudennessa edustajakokouksesta 28.8.–29.8.1928. Työväen Järjestönuorten liiton arkisto, I C–Hd, KansA.

556 *Tiedonantajaa* lainannut Saarela 2008, s. 547.

557 Saarela 2008, s. 548.

suus oli voimakkaasti läsnä.⁵⁵⁸ Edes vasemmistososialistit eivät välttämättä eronneet kirkosta uskonnonvapauslain myötä, sillä yhteiskunta ja elämän siirtymäriitit olivat vahvasti sidoksissa luterilaiseen kirkkoon. Sörnäisten nuoriso-osaston aktiivin Konrad Arppen mukaan suurin osa osaston jäsenistä oli ”jumaluskon ja kirkon vaikutusvallan alla”. Todisteena tästä oli jäsenten rip-pikoulussa käynti, vihkiminen kirkolliseen avioliittoon ja lasten kastaminen, joita ”vakaumuksesta tai yleisten ennakkoluulojen pakoituksesta” noudatettiin.⁵⁵⁹ Jos Sörnäisten radikaaleimmat nuoretkaan eivät rohjenneet erota kirkosta, ei ole ihme, ettei totutuista tavoista luovuttu myöskään ”tavallisen” työläisväestön keskuudessa. Muistitiedon perustella Jumala kuului työläisperheiden elämään ainakin tapakulttuurissa, ruoan siunaamisessa ja iltarukouksessa sekä pyhäkoulun käymisessä.⁵⁶⁰ Maalta muuttaneiden elämässä uskonnollisen tapakulttuurin merkitys oli vahva, ”eihän se ole ihme kun sellaisesta yhteiskunnasta tulee missä täytyy niata kun näkee kirkon”, kuten eräs ensimmäisen sukupolven helsinkiläinen on asiaa kuvannut.⁵⁶¹

558 Soikkanen 1961, s. 300–301. Soikkasen mukaan kristillisen perinteen pysyvyys näkyi muun muassa työväenlehtien kuolinilmoituksissa.

559 Arppe kuitenkin kehotti eroamaan kirkosta heti kun sen ikänsä puolesta vain saattoi tehdä. Uskonnonvapauslain johdosta, kirjoittanut Konrad Arppe. *Soihtu*. Suom. sos.dem. N. L. Sörnäisten os. opintopiirin äänenkannattaja No 1., 1.1.1923. Sörnäisten Sos.dem. Nuoriso-osasto, opintopiirin lehti ”Soihtu” 1921–23, 362.84 (471). TA. Arppe ei kuitenkaan pitänyt uskontoa yhtä vaarallisena kuin toista taikauskkoa, sosiaalidemokratiaa, jolla joukot yritettiin saada kuuliaisiksi. Ks. ”Olisiko ryhdyttävä tutkimaan raamattua? Sörnäisten Sos. Dem. Nuorisoliiton pää-äänenkannattaja Nuorten Toivo 5/XII 21. TA.

560 Ks. esim. TMT CLXXI:541/19 (Toini Wälläri), TA; Eelis Raatikainen. Helsinki-Seura r.y. Muistelmia vanhasta Helsingistä Ec:1, HKA. Stadius Jenny Emilia, Helsinki-Seura r.y. Haastattelut 1968, Eb:I. HKA; Jarl Eugen Malmsten s. 1907 HKI, Nauha II (1), s. 8. Oy Yleisradio Ab, Stadihaastattelut I: I–II, HKA; TMT CLXXI (171): 541/9 (Lyyli Arppe), TA; Novelli ”Veera”. *Sinervo* 1937, s. 38.

561 Eino Johan Hämäläinen, s. 17–18. Oy Yleisradio Ab, Stadihaastattelut I: I–II, HKA.

Pirjo Markkolan mukaan työväestön käsityksiin uskonnollisuudesta vaikuttivat työväenliikkeen julistus uskonnosta yksityisasiana, kuva kirkosta porvarillisena instituutiona sekä kirkonmiesten ja porvarillisten poliitikkojen halu leimata työväenliike jumalattomaksi kristinuskon vastustajaksi. Työläiset joutuivat peittelemään sympatioitaan moneen suuntaan.⁵⁶² Lastenlehti *Punalipussa* kerrottiin sankarillista tarinaa pojasta, joka rohkaisee muita uskaltaessaan kertoa eronneensa kirkosta. Kertomuksessa opettaja kysyy oppilailta, kuinka moni heistä on eronnut kirkosta. Kun yksi poika nostaa kätensä ylös, sanoo opettaja pilkallisesti: ”Ainostaan Kallen koti on pakanallinen.” Tämän seurauksena useiden toistenkin poikien vanhemmat eroavat kirkosta: ”Opettajan kiihkotaantumuksellinen menettely ja Kallen rohkea mielipiteensä tunnustaminen vaikuttivat täten useitten työläisten vapautumisen kirkon taikauskaisista kahleista”, lehdessä summattiin tarinan opetusta.⁵⁶³

Vaikka suurin osa lapsista osallistui uskontotunneille, ei niillä annettu opetus välttämättä vastannut kodin vakaumusta. Eräs kertoja on kuvailut, kuinka hänen veljensä tuli koulusta kotiin ja kysyi isältään, miksi raamatunhistorian mukaan Jeesus osasi kävellä vetten päällä, mutta hän ei yrityksistä huolimatta pystynyt samaan Töölönlahdella. Isä vastasi siihen, että ”uskotko silloin kun luet satuja, nämähän on samanlaisia tarinoita, mutta kun se on läksynä koulusta niin sitä pitää lukea ja kun sinä tulet isoksi niin sinä ne kaikki sitten paremmin ymmärrät”.⁵⁶⁴ Uskonnontunnilta käyntiin saattoi olla myös hyvin konkreettisia syitä. Vallilainen konelatoja vaimoineen anoi Vallilan kansakoulussa opiskelevälle tyttärelleen vapautusta uskonnonopetuksesta, koska he eivät periaatteellisista syistä halunneet tälle opetettavan uskontoa.⁵⁶⁵ Jo seuraavana syksynä tyttö palasi kuitenkin uskontotun-

562 Markkola käyttää ihmisten henkilökohtaisesta uskontokäsityksestä käsitettä ”eletty uskonto” (lived religion). Markkola 2002, s. 279; 281–282.

563 Koulussa, kirjoittanut A. V. *Punalippu* 8/1926, s. 124–125.

564 6 B (1918) Jäppilä Kaija, KansA.

565 Vanhempien (Alice Pollarikoski, Otto Pollarikoski) kirje johtokunnalle 17.9.1925. Johtokunta 9.10.1925 § 21, Liitteet § 21. Pöytäkirjat johtokunta

neille, koska uskonnonhistorian ja siveysopin opetusta annettiin Kallion kansakoululla, minne oli pitkä matka alakoululaiselle.⁵⁶⁶ Kuten tämä esimerkki hyvin osoittaa, meni käytäntö usein aatteen edelle.

Jotkut vanhemmat anoivat lastensa vapauttamista uskonto-tuntien lisäksi koulun rukouksista.⁵⁶⁷ Koululait ja -asetukset eivät sisältäneet säännöksiä vakiintuneeksi tavaksi muodostuneista kansakoulujen aamu- ja iltarukouksista. Opetusministeriön mukaan rukoukset kuuluivat kansakoulun järjestysmuodossa säädettyihin ”oppilaita siveellisyyteen ja hyviin tapoihin kasvat-taviin toimenpiteisiin”. Ministeriön 1930-luvun lopulla antamien uusien ohjeiden mukaan uskonnonopetuksesta vapautetut lapset voitiin huoltajan anomuksesta vapauttaa myös koulun hartaustilaisuuksista.⁵⁶⁸

Sisällöltään siveysopin ja uskonnonhistorian opetus oli painottunut kansalaiskasvatukseen. Oppiainetta Helsingissä opet-tanut Eläintarhan kansakoulun opettaja Juho Metsikkö⁵⁶⁹ kir-joitti 1930-luvun puolivälissä myös siveysopin oppikirjan *Kasva hyväksi*.⁵⁷⁰ Kirjan suunnittelussa Metsikköä olivat auttaneet Eläin-tarhan kansakoulun opettajat Väinö Peltonen ja Sulo Rekola sekä Aleksis Kiven kansakoulun johtaja Väinö Alanne. Käsikirjoitusta olivat kommentoineet myös Eläintarhan koulun johtajatar Hilja

1925, Ca:57. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

566 Johtokunta 23.9.1926 § 15. Liitteenä Paula Tellervo Pollarikosken isän kirje, päivätty 11.9.1926. Pöytäkirjat johtokunta 1926, Ca:58. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA

567 Ks. esimerkiksi johtokunta 18.10.1928 § 10, liite §10 (johtaja Terhenvuonon kirje 6.10.1928). Pöytäkirjat johtokunta 1928, Ca:60. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

568 N:o 672 Kouluhallitus Helsingissä marraskuun 10 päivänä 1937. Kierto-kirje kaikille Kansakouluntarkastajille.

569 Johtokunta 21.11.1924 § 8. Pöytäkirjat johtokunta 1924, Ca:56. Suomenkie-listen kansakoulujen kanslia, HKA.

570 Kirja hyväksyttiin kevätlukukaudella 1937 siveysopin oppikirjaksi Helsin-gin kansakouluihin. Johtokunta 21.1.1937 § 12. Suomenkielisten kansa-koulujen kanslian arkisto, HKA.

Widenius sekä opettajat Ilma Aalto ja Väinö Seppä.⁵⁷¹ Teoksen voidaan katsoa edustaneen ainakin keskimäärin helsinkiläisopettajiston näkemyksiä siveellisyyskasvatuksen periaatteista. Kirjan esipuheessa Metsikkö korosti painottaneensa erityisesti ”oman tunnonelämää”. Yksilöllisessä siveysopissa oli hänen mukaansa keskeistä itsensä kehittäminen ja hallinta, yhteisöllisessä siveysopissa puolestaan korostui ”lähimmäisenrakkauten, oikeuden ja totuuden noudattaminen kodin piiristä alkaen valtioon ja koko kansaan asti, jopa ihmiskuntaan yleensä”.⁵⁷² Siveysopin Metsikkö määritteli seuraavasti: ”Siveysoppi eli etiikka *selvittelee* siis *sitä, mikä on hyvää ja oikeata* ja mikä pahaa ja väärää. ... Siveysoppi samalla *asettaa vaatimuksen*, että hyvää ja oikeata tulee noudattaa sekä pahaa ja väärää välttää”.⁵⁷³ Metsikkö painotti erityisesti opettajan merkitystä: tämän tuli ottaa opetuksessaan huomioon myös oppilaan kotitausta ja -olot sekä sieltä kumpuavat käsitykset. Opettaja tarvitsi lujaa siveellistä vakaumusta, rakkautta lapsiin sekä hienotunteisuutta ja tahdikkuuttakin löytääkseen tiensä lasten sydämiin ja tukeakseen nuoria siveellisessä ponnistelussa.⁵⁷⁴

Vuonna 1926 hyväksytyssä Helsingin kaupungin suomenkielisten kansakoulujen opetussuunnitelmassa siveysoppi nähtiin erityisesti elämän perusetiikkaa ja hyviä tapoja opettavana aineena. Kun yläkoulun uskonnotunneilla luettiin raamatunhistoriaa ja katekismusta,⁵⁷⁵ annettiin siveysoppia opiskeleville kansalaiskasvatusta monelta eri elämänalueelta. Yläkoulun kolmannella luokalla aloitettiin perusasioista: peseytymisestä, koulutarpeiden järjestyksessä pitämisestä, koulumatkasta, käyttäytymisestä raitiovaunussa ja koulussa, suhteesta opettajiin ja tovereihin sekä ahkeruudesta, huolellisuudesta ja uskollisuudesta. Koulukäyt-

571 Metsikkö 1936, s. 8.

572 Ibid., s. 5–6.

573 Ibid., s. 68.

574 Ibid., s. 7.

575 Helsingin kaupungin suomenkielisten kansakoulujen opetussuunnitelmat. Hyväksytyt 28 p. huhtik. 1926. Helsinki 1933, s. 7. Opetussuunnitelmat, JcII:1. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

täytymisen jälkeen puhuttiin kodista, avuliaisuudesta ja tottelevaisuudesta vanhempia kohtaan, sisarten ja veljien auttamisesta sekä yleisestä avuliaisuudesta. Syksyllä käsiteltiin myös siisteyttä ja puhtautta. Lukukausi päättyi joulun odotukseen, jouluvalmisteluihin ja ”oikeaan joulumieleen”. Keväällä jatkettiin samalla linjalla: asuntojen ja vaatteiden huoltaminen talvella, köyhyys, sääliväisyys, puutteessa olevien auttaminen ja hyväntahtoisuus tulivat käsiteltyä. Pääsiäiskertomukset ja oikea kesäkäyttäytyminen – uiminen, reippaus, toimeliaisuus ja hyödylliset kesäskareet – päättivät kevätlukukauden.⁵⁷⁶

Jos kolmas luokka oli käytännöllisen tapakasvatuksen opettamista, siirryttiin neljännellä luokalla enemmän eettisten kysymysten maailmaan. Siveysopetuksen esimerkit otettiin Raamatusta. Puhuttiin niin omastatunnosta ja henkisestä kasvusta kuin oppivelvollisuuskoulun kulmakivistä: kansan eheyttämisestä. Opetussuunnitelmaan kuuluivat muun muassa pettäminen, pahan seuraukset ja veljessovun merkitys Jaakobin ja Joosefin tarinan avulla. Myös rakkaudesta omaan kansaan sekä turmeluksesta kansakunnan elämässä puhuttiin käyttäen esimerkkinä Jeremiasta ja Jesajaa. Viidennellä ja kuudennella luokalla toistuvat samat teemat eli käyttäytyminen, sisäinen ja ulkoinen puhtaus ja henkinen kasvaminen eri näkökulmista. Uutena asiana tulivat muun muassa työn merkitys sekä Raamatun kertomukset, uskonnon historia ja kristillisyytensä. Kuudennella luokalla, joka monilla jäi viimeiseksi, siveysopin opetus päättyi teemoihin työ, työnjako ja toimialan valinta, hyvät ja huonot kirjat ja niiden vaikutus sekä toverihenki, velvollisuudet yhteiskunnan jäsenenä ja isänmaan rakkaus.⁵⁷⁷ Oppiaineen tunnustuksettomuus oli lähinnä teoreettista.

576 Helsingin kaupungin suomenkielisten kansakoulujen opetussuunnitelmat. Hyväksytyt 28 p. huhtik. 1926. Helsinki 1933, s. s. 7–10: uskonnonhistoria ja siveysoppi. Opetussuunnitelmat, JcII:1. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

577 Helsingin kaupungin suomenkielisten kansakoulujen opetussuunnitelmat. Hyväksytyt 28 p. huhtik. 1926. Helsinki 1933, s. s. 7–10: uskonnonhistoria ja siveysoppi. Opetussuunnitelmat, JcII:1. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

Pyhä koulu – paha yhteisö?

Nuoriso on eittämättä pienoiskuva kodeistaan . . . Jos nuoriso on huonoa, niin kodit ja kasvattajat siellä ovat huonoja ja heikkoja. Ja jos nuorison pitää parantua, niin kotien ja kasvattajien on tunnettava syyllisyyteensä ja heikkoutensa, ja sieltä täytyy myös alkaa parannuksen.⁵⁷⁸

Sisällissodan jäljet näkyivät koulujen ja opettajien jokapäiväisessä kasvatustyössä paikallistasolla, missä uuden Suomen rakentaminen tapahtui. Jossain määrin sodan perintö vaikutti oppisisältöihin, kuten historianopetuksen osalta edellä on kuvattu, mutta sodan paino tuntui etenkin kodin ja koulun suhteessa sekä fyysisessä tilassa: siinä, miten koulutalo ja työväen asuinalue nähtiin ja koettiin. Vaikka punaisiin eläimellisiin viittaavat vihateksit pyrittiin karsimaan koulukirjoista, vaikutti koulun kasvatustyön taustalla mielikuva harhaanjohdetuista punaisista moraalisesti heikkoina tai jopa rikollisina.

Taustalla oli myös yleiseurooppalainen kehitys, jossa käsitykset lapsesta vähitellen muuttuivat työvoimasta yhteiskunnan suoje-
lua ja kasvatusta tarvitsevaksi, tuntevaksi yksilöksi.⁵⁷⁹ Yhteiskunnalla on ollut erityinen halu puuttua ihmisen yksilöllisyyteen silloin kun kyseessä on vanhemmuus, sillä lapsia pidetään osittain yhteiskunnan omaisuutena. Vanha huoli lapsista oli sisällissodan myötä kasvanut, ja jos lapsia ei pystytty pelastamaan vanhemmiltaan, tuli työläisvanhemmista muokata vastuuntuntoisia ja vastuullisia kasvattajia. Koska lasten kasvatusta tähtäsi tulevaisuuteen, se ei ollut vanhempien yksityisasiasia eikä yksin heidän päätäntävallassaan. Tämä ajattelu oikeutti yhteiskunnan puuttumisen kodin sisäisiin asioihin. Suomalaisessa kontekstissa sisällissota vaikutti

578 Reima, Vilho: Sydän terveeksi. Kotikasvatussyhdistys, Helsinki 1913.

579 Ks. esim. Runcis 2007, 39–44; Sandin 1995, 55–64; Zelizer 1985, s. 209. Ks. lapsuuden historian tulkinnoista myös Rahikainen 2005. Lapsuuden historian keskeinen kysymys on ollut vanhempien suhtautuminen lapseen: ovatko tunteet todella tulleet lasten ja vanhempien väliseen suhteeseen vasta ”modernina” aikana.

pitkään myös sosiaalipolitiikkaan ja lastensuojeluun, ja 1920-luku oli suomalaisen lastensuojelun kasvukautta. Lastensuojelu kytkeytyi vahvasti työläislasten valvontaan ja punaorpokysymykseen sekä lasten suojeluun työnteolta. Panu Pulman mukaan yhteiskunta astui Suomessa sisällissodan jälkeen vanhempien ja lasten väliin voimakkaammin kuin koskaan aikaisemmin paitsi lainsäädännön ja kansakoulun avulla myös pyrkien puuttumaan perheiden kotioloihin sekä vanhempien ja lasten suhteeseen.⁵⁸⁰

Koululaitos, lastentarhat ja lastensuojeluviranomaiset valvoivat lasten elämää ja määrittivät lapsen parhaan. Tässä ei välttämättä useinkaan kuultu tai arvostettu biologisten vanhempien mielipidettä. Viranomaisten huolen aiheena olivat erityisesti lapset, jotka piti pelastaa köyhyydeltä, jotteivät nämä muodostaisi uhkaa yhteiskunnalle. Lastensuojelutoimenpiteitä Tukholman Hagalundissa tutkineen Gena Weinerin mukaan lapset haluttiin pelastaa omalta taustaltaan sekä heidän itsensä että yhteiskunnan vuoksi. Ruotsalaisessa tutkimuksessa on pohdittu etenkin sitä, kenellä on ollut oikeus määritellä lapsen paras, ja millä argumenteilla sitä on kulloinkin perusteltu. Ovatko lapset viime kädessä biologisten vanhempien, yhteiskunnan vaiko kenties järjestön tai sosiaaliluokan omaisuutta. Yhteiskunta pyrki kovallakin kädellä puuttumaan työläisperheiden elämään, ja rotuhygienia sai Ruotsissa jalansijaa muun muassa pakkosterilisaatioiden ja pakko-huostaanottojen muodossa. Weiner on todennut, että erityisesti työläisäitejä pidettiin lääketieteellisessä ammattilehdistössä ja filantrooppisten järjestöjen puheessa tietämättöminä, vastuuttomina ja taikauskaisina sekä kykenemättöminä kasvattamaan lapsiaan.⁵⁸¹

Ruotsissa, missä oppivelvollisuus oli säädetty suhteellisen varhain eikä sisällissotatraumaa ollut, on tutkittu myös kodin ja koulun suhteita ja todettu, että konflikteja esiintyi harvoin perheiden ja koulun välillä, mutta vanhempien tausta vaikutti opettajan suhtautumiseen niin sanotun piilo-opetussuunnitelman välityksellä.

580 Pulma 1987, s. 123–149.

581 Weiner 1995, s. 313–315; Runcis 2007, 92, passim.

Lasten kautta pyrittiin vaikuttamaan koko työväenyhteisöön. Erilaiset koulujuhlat olivat vanhemmille yleensä mieluisia, ja niiden koettiin olevan kotia ja koulua yhdistäviä tilaisuuksia. Opettajia ja vanhempia oletettavasti Kallion kansakoulun juhlasalissa vuonna 1930. Kuva: Väinö Kannisto / Helsingin kaupunginmuseo.

Vanhempien tausta vaikutti oppilaan saamaan kohteluun. Björn Horgbyn mukaan omapäiset työläisvanhemmat saattoivat pitää koulua kilpailijanaan. Huonotapaisten lasten vanhemmat kilpailivat koulun ja sosiaaliviranomaisten kanssa ja välittivät vahingollisia taitoja lapsilleen.⁵⁸² Omapäiset vanhemmat eivät kuitenkaan suhtautuneet kouluun kriittisesti välttämättä poliittisista syistä. Ytimessä ei niinkään ollut porvarillinen versus vasemmistolainen vastakkainasettelu, vaan huolissaan oltiin niistä, jotka olivat piittaamattomia ja omapäisiä, eivätkä suostuneet toimimaan hyvinvointivaltion normien mukaisesti. Voidaan arvella, että vuoden 1918 tapahtumilla oli Suomessa kahdenlaisia vaikutuksia. Ne

⁵⁸² Horgby 1993, s. 136–142, 441–442, 496.

olivat itsessään kasvatustyön motiivi ja taustavaikuttaja. Toisaalta sotaan saatettiin vedota myös retorisena keinona oikeutettaessa yhteiskunnan sekä yksityisen hyväntekeväisyystoiminnan yhä laajempaa puuttumista perheiden sisäiseen elämään.

Työläisvanhempiin kohdistuneessa kasvattamiseen kasvattamisessa kiteytyi ajatus vastuuntuntoisesta ja omapäisestä työläisestä.⁵⁸³ Vastuuntuntoisen työläisen ideaaliprojektissa tärkeintä oli tiedostavuus ja vastuun ottaminen elämästä. Kärjistäen voidaan sanoa, että työläisistä saatiin itseään sääteleviä subjekteja, kun heidät kouluttiin kasvattamaan itse lapsensa ”oikein”. Tukea tähän prosessiin toki luvattiin niin koulun kuin järjestöjenkin taholta, varmistamaan, että kotikasvatus todella vastasi osapuolen ihanteita ja tulevaisuuskuva. Ja jos prosessi näytti menevän väärään suuntaan, joko vanhempien oletetun välinpitämättömyyden ja haluttomuuden kasvattaa tai vanhempien vääränlaisen arvomaailman takia, tuli tilanteeseen puuttua.

Vaikka tässä tutkimuksessa halutaankin välttää näkemästä työväestöä pelkästään kohteena, ei tutkimuksessa voida sivuuttaa sosialisatiota käsitettä. Se on etenkin sosiologiassa ja sosiaalipsykologiassa käytetty käsite prosessista, jossa uudet ikäluokat muokkautuvat yhteiskunnan jäseniksi. Se liittyy myös omapäisyyden ja vastuuntuntoisuuden käsitteisiin. Vastuuntuntoisuuden kasvettiin omaksumalla ryhmän arvot ja odotukset. Tutkimusasetelmaa kuvaava käsite on poliittinen sosialisatio: miten opetuksen poliittis-ideologiset painotukset siirtyivät oppilaiden maailmankuvaan ja käyttäytymiseen sekä mahdollisesti myös koteihin. Poliittis-ideologisten suuntausten vaikutus opetusohjelmiin ja opetuksen käytäntöihin ei suoraan osoita, että oppi-

583 Työväenliikkeen eliitin ja filantrooppisen sivistyneistön retoriikan samankaltaisuutta on käsitelty ruotsalaisessa työväentutkimuksessa, jossa 1990-luvun vaihteessa kehitettiin käsitteet vastuuntuntoisesta ja omapäisestä työläisestä. Ronny Ambjörnsson esitteli tutkimuksessaan *Den skötsamme arbetaren* (1988) käsitteen työväenliikkeen ideaalityypistä: huolehtivasta, tiedostavasta ja kunnollisesta työläisestä. Tätä kuvaa täydentämään sosiologi Mats Franzén (1990) loi käsitteen omapäisestä (egensinnig) työläisestä. Franzénin mukaan kunnollisen työläisen ihanne oli enemmän työväenliikkeen kuin varsinaisen työväenluokan kulttuuria.

laat omaksuisivat nämä ajatukset, eivätkä pitkäaikaisvaikutukset poliittisiin mielipiteisiin ja asenteisiin ole välttämättä pysyviä.⁵⁸⁴ Björn Horgby on arvioinut, että primaarisosialisaatio tapahtui perheen ja vanhempien välityksellä, ja koulun sosialisointivaikutus oli sekundaarista. Koululla oli kuitenkin tärkeämpi merkitys sosialisaatiossa kaupungeissa kuin maaseudulla, jossa koulunkäynti oli epäsäännöllisempää ja keskeytyi usein.⁵⁸⁵

Poliittisen sosialisointin lisäksi voidaan arvioida myös kansalaisosialisaatiota. Opettajat korostivat tiettyjä moraalisia arvoja ja pyrkivät siirtämään ja tukemaan niitä harrastustensa ja maailmankatsomuksensa välityksellä.⁵⁸⁶ Marxilaisesta traditiosta nousseiden tulkintojen perusteella opettajat on nähty valtiokoneiston osana ja työväestön ideologisena muokkaajana.⁵⁸⁷ Opettajat olivat osa valtioon sitoutunutta oppineistoa. Ensimmäisen tasavallan julkisuus oli porvarillisen osapuolen käsissä, kun taas työväenliikkeen järjestöjen toiminta oli alistetussa asemassa. Sisällissodan jälkeen porvarilliset ryhmittymät miehittivät keskeiset valtionlaitokset ja määrittivät julkisen keskustelun rajat.⁵⁸⁸

Työläislasten kasvattaminen oli yhteiskunnallinen kysymys. Työläiskoti oli sivistyksen ohella suomalaisen yhteiskunnan säilymisen tae: kodin avulla työläisten nähtiin kiinnittyvän yhteiskuntaan.⁵⁸⁹ Kansakoulun näkökulmasta kotia tarvittiin koulun

584 Katso esim. Takala 1991, s. 171–172.

585 Horgby 1993, s. 107, 134–135.

586 Naumanen 1990, s. 70–

587 Rinne 1989, s. 11–17.

588 Sevänen 1997, s. 39–41. Porvaristolla oli älymystöä tutkineen sosiologi Erkki Sevänen mukaan kolme tavoitetta: maan valtiollisen itsenäisyyden turvaaminen, porvarillisen eli ”lailisen” yhteiskuntajärjestyksen vakiinnuttaminen ja kansallisen integraation palauttaminen. Kansa- ja oppikoulu tukivat järjestelmää ja sen symboleita kuten vapausotaa ja talonpoikaista elämänmuotoa. Kuvastosta puuttuivat kaupungit, teollisuus ja työväestö. Sevänen pitää tätä luonnollisena ilmiönä: uusien valtioiden tehtävä on kansakunnan konstruointi, johon liittyy myyttien ja symbolien kehittäminen sekä väestöryhmien integrointiin valtioon. Näitä kollektiivisiksi tarkoitettuja symboleja kehitettiin kuitenkin vain porvariston ehdoilla.

589 Markkola 1994, s. 136–140.

liittolaiseksi lapsen sosiaalistamisessa – kodin tuli käytännössä toteuttaa koulun tarjoamia kristillisiä arvoja. Koti oli myös opetuksen havainnollistaja: opetuksen piti perustua lapsille tuttuihin havaintoihin, kotiseutuun ja kotiin. Kodin ja koulun oli toimitettava yhteistyössä, rakentavasti, vain tällä tavoin kasvatus saattoi onnistua: ”koulun menestymisen ehtona on oikean sielullisen kannatteen saaminen kodeilta, vanhemmilta.”⁵⁹⁰ Eheytyksen hengessä kouluopetuksessa oli vältettävä hajottavaa sävyä ja pyrittävä ruokkimaan lapsissa isänmaallisia ja yhteiskunnallisia tarkoituksiperiä ”luokkavastakohtien hajoittavia voimia vastaan”.⁵⁹¹ Eräs tapa lähentää kotia ja koulua olivat erilaiset koulujuhlat – esimerkiksi kevät- ja äitienpäiväjuhlissa oli mahdollista vaikuttaa myönteisesti vanhempiin.⁵⁹² Kodin ja koulun suhde saattoi olla hyvin vaikea. Vanhempainkokouksia ei aina haluttu järjestää, koska pelättiin vanhempien mahdollisesti aiheuttamaa häiriötä tai eripuraa. Toisaalta juuri hartaushetket, raittiusjuhlat, kodin päivät ja äitienpäivät olivat usein perheiden keskuudessa pidettyjä.⁵⁹³

Huonot kodit olivat jatkuva yhteiskunnallisen keskustelun aihe. *Opettajain lehdessä* julkaistussa alustuksessa kärjistettiin, kuinka isät juopottelivat, äidit asuivat toisen miehen luona, sisaret tapasivat sulhasiaan lasten silmien alla, omapäiset vanhemmat niskoittelivat koululle ja opettajille. Kodit suorastaan opettivat lapsille paheita ja peittelivät lasten kolttosia. Opettaja oli näiden perheiden edessä voimaton, koska ”kunnollinen kuritus”

590 Koti ja koulu, kirjoittanut Juhani Petäjä. *Opettajain lehti* 7/1932 (19.2.1932), s. 93–96. Petäjä viittaa kirjoituksessaan erityisesti Pestalozzin ajatuksiin.

591 Isänmaallisuuden ja puolustustahdon kasvattaminen kansakouluissamme. Alustus opettajayhdistyksille, kirjoittanut Yrjö Suhonen. *Opettajain lehti* 16/1932 (22.4.1932), s. 244.

592 Pöytäkirja ala- ja apukoulunopettajien kokouksesta Suomenlinnan kansakoululla 13.5.1938 § 5, alustus liitteenä. Johtajien ja opettajien kokousten pöytäkirjat 1938, Cc:27. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkisto, HKA.

593 Koulu ja koti. Kiertokyselyn antamia tietoja. *Opettajain lehti* 1/1933 (5.1.1933), s. 4–; Halila 1950, s. 261.

– käytännössä ruumiinrangaistukset – oli kielletty.⁵⁹⁴ Kouluissa oli toisen *Opettajain lehden* kirjoituksen mukaan yhä enemmän perinnöllisesti tylsämielisiä, vajaalahjaisia, kurittomia ja rikollisia lapsia. ”Siveellinen alentuminen” kosketti erityisesti työläispiirejä. Ratkaisuna pidettiin kasvattamiseen kasvattamista. Vanhempia oli opastettava huolehtimaan lastensa kasvatuksesta ja valvomaan näiden koulunkäyntiä. Vallitseva tilanne oli kirjoituksen mukaan se, että varsinkin työläisperheissä lasten kehitystä ei seurattu eikä lapsia valvottu. ”Vanhanaikainen” kotielämä, johon oli kuulunut uskonto, siveelliset ohjeet, askartelu ja lasten työhön totuttaminen, oli hävinnyt lähes tyystin, ja lapset jätettiin kasvamaan vaitojensa varassa. Koulun tarjoaman kasvatuksen oli kirjoittajan mukaan voitettava ”kehnon kodin ja huonon perinnöllisyyden voimat”.⁵⁹⁵

Vanhempien kasvatustyöhön vaikuttaminen oli koulun näkökulmasta tärkeää, koska perheiden vaikutus lasten primäärisosialisaatioon oli vahva. Suurelle yleisölle tarkoitettussa vuonna 1926 ilmestyneessä opintokirjassa *Koti ja yhteiskunta* Artturi Lehtinen sekä Eläintarhan kansakoulun opettaja Väinö Peltonen selittivät, että koti, kaiken pohja ja tuki, oli jätetty liian vähälle huomiolle. He esittivät kodit hegeliläisittäin yhteiskuntaruumiin alkusoluina, jotka yhdessä muodistavat yhteiskunnan. Kodeissa annettu siveellinen kasvatustyö koituisi lopulta tätä kautta valtion hyväksi.⁵⁹⁶ Lehtinen ja Peltonen kuvasivat koulun kodin kasvatustyön jatkajana sekä kotien ja yhteiskunnan välisenä yhdyssiteenä. Koulun oli vielä mahdollista pelastaa tilanne, jos lapsi oli hemmoteltu kotona pilalle. Tärkeintä oli kuitenkin antaa vanhemmille tietoa kasvatustasiasta. Pelkkä luontainen rakkaus lapsiin

594 Vaikeasti ohjattavat lapset kansakoulussa. Alustus opett. yhdistykselle, kirjoittanut A. J:nen (mahdollisesti helsinkiläinen Aarne Jokinen). *Opettajain lehti* 29/1924 (18.7.1924), s. 620–621. Alustuksessa vaadittiin Opettajayhdistystä ryhtymään toimiin, jotta lainsäädännöllistä tai muuta tietä saataisiin oppivelvollisuuslain aukot kurittomien lasten suhteen korjatuksi.

595 Nykyisen kasvatustyön vaikeudet, kirjoittanut O-n. (mahdollisesti Onni Silvennoinen). *Opettajain lehti* 20/1924 (16.5.1924), s. 309–310.

596 Lehtinen – Peltonen 1926, s. 3–9.

ei riittänyt, jos vanhemmat eivät olleet tietoisia kasvatuksen keinoista.⁵⁹⁷ Kirjoittajat olivat huolestuneita työläiskodista, jossa äiti on ansiotyössä ja isä iltaisin ammattiosaston kokouksessa, lapset ehkä elokuvissa tai tanssiaisissa, ”onpa pääkaupungissa perheitä, joissa sisarukset vuorokausimääriin eivät tapaa toisiaan”. Kun perheenjäsenten välit pysyivät kylminä, tuli kodista pelkkä yömaja, joka ei voinut suorittaa kasvatusvelvollisuuttaan.⁵⁹⁸ Työläisäitien ansiotyö nähtiin yhteiskuntarauhaa uhkaavana tekijänä, koska äiti oli moraalisesti vastuussa perheestään.

Vanhempia saatettiin pitää piittaamattomina tai omapäisinä muistakin kuin poliittista syistä. Esimerkiksi laikseksi koettu tai asuinoloiltaan epätydyttävä koti saattoi olla osoitus vääränlaisesta vanhemmuudesta ja porvarillisen koti-ideologian vastaisuudesta. Lian ja mikrobien uskottiin synnyttävänsä myös pahoja ajatuksia. Koulun tehtäviin kuului myös työläiskotien kasvattaminen uuteen hygieeniseen järjestykseen, ja vuosisadan vaihteessa noussut hygienialiike sai uusia ulottuvuuksia itsenäisessä kansallisvaltiossa. Saara Tuomaalan mukaan hygienismin keskeisyys valtiollisessa ajattelussa näkyi terveyden ja kehityksen liittämisessä yhteen. Lapsen ruumiillisuus kiinnitettiin kansallisen kasvatuksen piiriin, ja kansakoulu toimi lapsen ruumiillisuuden valvojana ja koulijana. Koulun kautta uusi hygieeninen malli pyrittiin siirtämään myös työläiskoteihin ja koko yhteisöön.⁵⁹⁹

1920-luvulle saakka oppilaan puhtauden ja terveydentilan valvominen kuului opettajan velvollisuuksiin. Tämän tuli pitää joka toinen viikko siisteystarkastus, jossa oppilaat kulkivat opettajan ohi ”saaden osakseen joko hyväksymisen, tahi tarpeellisen ojenuksen, ynnä muun sopivan pedagogisen käsittelyn”. Koululääkäri kehotti huomiomaan, että oppilaat kertoisivat kodeissaan näistä tarkastuksista, jolloin vanhemmat tottuisivat pitämään

597 Kaikki kodit eivät tosin olleet kykeneviä antamaan tarpeellista kasvatusta, hyvä lastenkoti oli heidän mukaansa sittenkin parempi kuin huono koti. Lehtinen – Peltonen 1926, s. 93–94. Kotikasvatustyöryhmän päätöksiin oli, että kasvatusta oli jätetty liiaksi koulun harteille. Katso mm. s. 93; 115.

598 Lehtinen – Peltonen 1926, s. 59–60, 114.

599 Tuomaala 2003a, s. 92.

huolta lastensa siisteydestä.⁶⁰⁰ 1920-luvun puolivälissä tarkastusvelvollisuus siirtyi terveydenhoitajille *Mannerheimin Lastensuojeluliiton* kustannettua kaupungille ensimmäisen hoitajan.⁶⁰¹ Vuonna 1925 Helsinkiin palkattiin kolme uutta kouluhoitajaa, joiden kerrottiin saaneen nopeasti aikaan parannusta lasten ja ympäristön siisteydessä ja terveydellisissä oloissa.⁶⁰² Kouluhoitajattarien ohjesäännössä korostui koteihin kohdistuva kasvatustyö ja valistus. Useassa kohdassa neuvottiin, miten kohdata erilaisen kotien lapset ja heidän vanhempansa. Kouluhoitajattaren tuli pyrkiä yleisen puhtaustason nostamiseen suorittamalla puhtaustarkastuksia ja ohjaamalla koteja terveellisiin elintapoihin sekä vierailamalla oppilaiden kodeissa saadakseen kuvan lapsen elinympäristöstä. Kouluhoitajattaret toimivat myös opettajien apuna poissaoloja selvitettäessä.⁶⁰³ Koululääkärin mukaan hoitajat olivat saaneet tuloksia aikaan pitämällä puhtaustarkastuksia, tekemällä

600 Pro Memoria luokkaopettajille. Kansakoulujen lääkäri. Sisältyy terveyskortteihin Eläintarha, Iida Nummela, ylempi poikakoulu. Oppilaiden terveyskortisto 1918–1919, Bf:15. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

601 Johtokunta 9.3.1922 § 20; Johtokunta 29.9.1922 § 26, Johtokunta 29.9.1922 § 26 Liite § 26. Pöytäkirjat johtokunta 1922, Ca:54. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA. Etenkin vasemmistososialistit vastustivat koulujen terveydenhoidon järjestämistä Mannerheimin lastensuojeluliiton alaisena, ks. Koulukysymys. Alustus Järjestönuorten liiton 7:lle edustajakokoukselle. STJN:n VII edustajakokous 1930 Vaasa. Kansio 1, C–Hd. Suomen Työväen järjestönuorten liiton arkisto, KansA.

602 Johtokunta esitti kaupunginvaltuustolle, että virat vakinaistettaisiin. Kouluhoitajattarien määrää tahdottiin lisätä, koska suomenkieliset kansakoulut olivat etäällä toisistaan ja niissä opiskelevat tuhannet lapset asuivat laajalla alueella. Johtokunta 23.9.1924 2 sekä liite §2, kirjelmä kaupunginvaltuustolle 23.9.1924. Pöytäkirjat johtokunta 1924, Ca:56. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

603 Ehdotus kansakoulujen terveydenhoito-ohjesäännöksi, § 7. Johtokunta 15.4.1926 liite § 3. Pöytäkirjat johtokunta 1926, Ca:58. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

kotikäyntejä, toimittamalla lapsia hoitoon ja antamalla itsekin ”yksinkertaisempaa poliklinillistä hoitoa.”⁶⁰⁴

Keskiluokkaisen puhtauskäsityksen siirtäminen työväenluokkaiseen koteihin tulee esille myös Vallilan kansakoulun opettajan Maija Konttisen tarinoissa. Tarinassa *Puhtauspakinaa* opettajaa kuunnellut sisar yrittää äidin kanssa opettaa puhtauden tärkeyttä veljelle, jonka mielestä hampaiden harjaus ”on turhaa herraskaisuutta ja tyttöjen löpinää”. Äiti on omaksunut ajatuksen, että köyhäkin koti voi olla soma, jos se vain on puhdas. Kun Pekka-veli nyrpistelee tyttöjen intoilulle puhtaista esiliinoista äiti korostaa, että ”kouluun menohan on kuin juhlaan menoa. Sinunkin on sinne mentävä aina puhtaana ja siistinä”. Pekka edustaa tarinassa omapäistä työläistä, joka kritisoi turhaa puhtaushömpötystä ja korostaa työnteon tärkeyttä koulunkäyntiin nähden: ”Tottakai surureunukset kynsiin tulee, jos työtä tekee”. Vuorokeskustelussa kerrotaan oppilaista, joilla on erilaiset puhtauskäsitykset. Eräs poika on tullut kouluun naama mustana mudasta ja joutunut ”harjalla ja saippualla naamansa hankaamaan vesivadin ääressä”. Eräs toinen taas oli saanut opettajalta ”kullanvärisen terveystähden”, koska tämän kasvot, kaula, korvat ja kädet olivat aina puhtaat. Sukupuoliroolit tulevat myös esille, kun kertoja huomauttaa, että melkein kaikilla tytöillä oli esimerkillisestä puhtaudesta jaettavat terveystähdet. Vastuuntuntoinen puhtaudesta huolehtiminen oli myös tie tuonpuoleiseen: ”Ja puhdas ihminen pääsee taivaaseenkin, niin sanoi opettaja. Taivaaseen ei pääse mitään liikaista.”⁶⁰⁵

Kouluhallituksen lastensuojeluosaston päällikkönä toiminut vapaaherra Adolf von Bonsdorff tiivistä aikakauden keskustelun huonoista kodeista *Opettajain lehdessä* vuonna 1921. Hänen

604 Kertomus terveydenhoidosta Helsingin kaupungin suomenkielisten kansakoulujen pohjoisessa piirissä eli Kallion, Eläintarhan, Vallilan ja Käpylän kouluissa lukuvuonna 1929–1930. Johtokunta 7.5.1931 liite § 9. Kun huoltaja ilmoitti lapsen kouluun, tämän oli esitettävä todistus lapsen rokotuksesta. Katso esim. ohjesääntöehdotus, johtokunta 26.11.1924 § 6. Pöytäkirjat johtokunta 1924, Ca:56. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

605 Puhtauspakinaa (vuorokeskustelu). Konttinen 1938, s. 114–116, 119–120.

mukaansa isän ja äidin tehtävä ja velvollisuus oli huolehtia lapsesta. Laajojen kansankerrosten vanhemmat, varsinkaan tiheästi asutuilla seuduilla, eivät tähän kuitenkaan näyttäneet kykenevän. Äitejä ei saatu kiinnitettyä kotiin ja lastenkasvatukseen, ja arat ihmistaimet olivat vaarassa kasvaa vinoon. Tässä yhteiskunnan oli otettava ohjat käsiinsä. Ajan sana oli Bonsdorffin mukaan se, että nuorison kasvatusta oli valtion ensimmäinen tehtävä.⁶⁰⁶ Valtio monopolisoi koululaitoksen ja oppivelvollisuuden avulla kasvatustyön itselleen, vaikka samalla korostettiin kotien kasvatustehtävän merkitystä.

Puhdas ja pyhä koulu – eheytyksen ja ristiriitojen tiloja

Siskoseni, veikkoseni, / vaalikaamme valppahasti / tätä tuttua taloa, / armainta asuinsijoa. / Hellästi ain' hoivatkaamme / sitä kuin silmätereä, / ettei pääsis pyhäkköömme / sinä ilmoisna ikänä / hengettäriä häijyjä, / sovun suuren särkijöitä; / että säilyis sortumatta / opinahjonen omanamme / viihtyisänä, valoisa, / ikuisna ilon majana.⁶⁰⁷

Vallilan kansakoulun opettajan Maija Konttisen koulutalojen vihkiäisiä varten kirjoittamasta runosta nousevat esille koulua symboloivat sanat sopu ja valo. Sovulla viitattiin koulun tehtävään kansallisena eheyttäjänä. Erimielisyydet ja riidat eivät saaneet päästä tilaan, jossa kansan lapsia kasvatettiin uskomaan yhteiseen menneisyyteen ja tulevaisuuteen. Valo puolestaan oli käsite, joka liitettiin yleisesti niin kansanopetukseen, kansakoulunopettajiin kuin koulurakennuksiinkin. Koulut antoivat tiedon

606 Yhteiskunta ja kasvava sukupolvi, kirjoittanut A. von Bonsdorff. Opettajain lehti 29/1921 (22.7.1921), s. 449–452. Adolf von Bonsdorff toimi kouluhallituksen lastensuojeluosaston päällikkönä ja oli mukana komiteassa, joka suunnitteli lastensuojelun kehittämistä vuosina 1918–1921 sekä perustamassa Kasvatuskotiyhdistystä. A. von Bonsdorff oli myös Mannerheimin lastensuojeluliiton liittoneuvoston jäsen 1920–28. Korppi-Tommola 1990, s. 274.

607 Lasten iloa ja kiitos (Koulun vihkiäisiin). Teoksessa Konttinen 1938, s. 188.

valoa opettajien eli kansankynttilöiden avulla.⁶⁰⁸ Koulurakennukset oli valaistu sähkövalolla, ja maaseudulla sekä kaupunkien laidoilla koulutalon valaistus erosi hämäristä kodeista kuin päivä yöstä. Valolla ja puhtaudella haettiin myös läpinäkyvyyttä. Epäpuhtaudet ja niissä piilevät mikrobit sekä symbolinen lika, kuten vaaralliset ajatukset, tulivat näkyviin valoisassa koulutalossa.⁶⁰⁹ Puhtaan ja likaisen määritelmät ovat kulttuurien keskeisiä rakennusaineita ja erottelun keinoja.⁶¹⁰ Jokaisen koulutilassa työskentelevän tuli valvoa, ettei pyhään koulutilaan pääsisi ”sovun särkijöitä” – ristiriitaisia asioita, jotka eivät sopineet kuvaan koulusta eheyttävänä tilana.

Kansakoulun rooliin ristiriitojen sovittajana liitettiin myös koulun fyysinen tila, joka tuli pitää puhtaana sopimattomista ajatuksista sekä konkreettisesta liasta. Käyttäessään koulutaltoa ja sen ympäristöä esimerkkinä mallikelpoisesta rakennuksesta opettajat rinnastivat koulutalon vaatimattomaan työläiskotiin. Oppilaille tahdottiin osoittaa, että kodeissa oli vielä parantamisen varaa: ”Lapsi, joka ahtaasta epäjärjestyksellisestä kodista saapuu kouluun, missä järjestys ja puhtaus vallitsevat, tuntee ikäänkuin vaimotomaisesti eron”, kirjoitti opettaja Helmi Järvinen vuonna 1916. Koulun puhtaus ja järjestys kasvattivat lapsessa totumuksen niihin, jolloin hän pyrki kotonaankin muuttamaan kodin ympäristöä koulun henkeen. Puhtaus ja järjestys myös loivat ympärilleen ilmapiirin, jossa ärtyisyyden, epäsovun, huonojen sanojen ja tekojen on vaikea viihtyä, opettaja summasi.⁶¹¹ Lasten toivottiin siirtävän sovun ilmapiiriä koulusta kodin piiriin ja vanhempiensa elämään, ja sopu ja puhtaus nähtiin toisensa synonyymeja.

608 Katso esim. Rinne 1986, s. 9: opettajasta oli tehtävä valo, kynttilä, soihtu, joka raivaa esiin uuden aamun.

609 Saara Tuomaala on tutkimuksessaan korostanut, että koulun, kodin ja oppilaan liasta ja epäsiisteydestä oli tehtävä mahdollisimman näkyvää, jotta se voitiin tehokkaasti poistaa. Katso esim. Tuomaala 2003a, s. 92, 94; Tuomaala 2003b, s. 219–220.

610 Douglas 2000, passim.

611 Koulun puhtaus ja järjestys. (Op. Helmi Järvisen alustus op. yhdistykselle). *Opettajain lehti* 3/1916 (15.6.1916), s. 410.

Opettajan oletus oli automaattisesti, että työläiskoti oli ”epäjärjestyksellinen”, todennäköisesti myös likainen. Vaikka tekstissä on myös retoriikkaa, on taustalla nähtävissä myös moninkertainen vieraus, olosuhteiden tuntemattomuus, jossa monet arjen reunaehdoista näyttäytyvät haluttomuutena pitää elämä ja koti sekä henkinen elämä järjestyksessä, siistinä ja hallittuna.

Koulutilassa korostui myös valvonta: Michel Foucault on kontrollihistorian klassikossaan *Tarkkailla ja rangaista* verrannutkin koulua vankilaan.⁶¹² Myös kaupunkikoulujen arkkitehtuuri perustui valvonnan ajatukseen. Pitkillä käytävillä opettajan oli helppo nähdä koko tila ja siellä liikkuvat ihmiset. Kansakoulurakennuksia ei yleensä säästösyistä rapattu, vaan rakennusmateriaali, tiili, jätettiin näkyviin ainakin työväenkaupunginosien kansakoulutaloissa. Tämä toi esimerkiksi Vallilassa vahvan mielyhtymän koulun läheisyydessä sijaitsevasta Sörnäisten rangaistusvankilasta. Vankilavertaus toimii etenkin valvonnan osalta. Oppilaat ja myös heidän koulussa mahdollisesti vierailleet vanhempansa ja muut ulkopuoliset henkilöt olivat jatkuvasti katseiden kohteina, ja rangaistuksen pelolla kontrolloitiin satoja talossa liikkuvia lapsia käyttäytymään hillitysti ja kurinalaisesti.

Koulujen tila oli myös sukupuolittunutta. Tytöt ja pojat opiskelivat samassa tilassa vain alaluokilla, ja yhdeksänvuotiaina heidät siirrettiin – tosin mahdollisuuksien ja opettajaresurssien mukaan – tyttö- ja poikaluokille, joita opettivat samaa sukupuolta oppilaiden kanssa olevat opettajat. Opettajainhuoneet puolestaan oli jaettu mies- ja naisopettajien tiloihin. Kaupungin kansakouluilla oli 1920-luvulla vielä kaksi johtajaa, toinen tytöille ja toinen pojille.⁶¹³ Koulutalossa oli jokaiselle toimelle ja toimijalle tarkasti rajatut tilat, eikä hierarkiaa sopinut rikkoa. Pyhistä pyhin oli opettajainhuone, oppilaalle usein pelottava paikka, jossa oltiin kuin kir-

612 Foucault 2000 (1975), s. 312.

613 ”Välitunnilla oli jyrkästi ’akkatein puoli’ opettajainhuoneessa ja ’ukkoitten puoli’ kirjastossa, jossa savukkeet ja piiput pöllyisivät.” Kerttu Mustonen-Hukki: Muistojen opintie. *Hermannin-Vallilan kotiseutulehti* 2/1977; opettajainhuoneen jaosta mm. Hilma Terhenvuo 1977. Vallilan ala-asteen koululla.

kossa: ”Piti käyttäytyä kyllä niinku tikku siellä, ettei saanu puhua, ja kaikkea.”⁶¹⁴ Opettajainhuonetta käytettiin myös rangaistuksen välineenä. Oppilas saattoi joutua joko opettajainhuoneeseen tai sen eteen seisomaan häpeärangaistustaan.⁶¹⁵ Myös hiljaisuus oli rajattua koulualuetta leimaava piirre, jota korostettiin järjestys- säännöissä. Kouluun saavuttuaan oppilaan piti mennä pihalle hiljaisesti odottamaan kouluajan alkamista. Leikkikalut, lumisota, huutaminen ja rajut leikit olivat koulun pihalla kiellettyjä. Koulutaloon siirryttiin ja sieltä poistuttiin pareittain, tahdissa ja ääneti. Sisällä koulutalossa oppilas ei saanut puhua, ellei tähän ollut erillistä lupaa, ja koulussa tuli liikkua ”hiljaa, varpaillaan”. Koulun portin ulkopuolelle ei koulupäivän aikana saanut mennä. Ajatuksena oli, että koulun vaikutus ulottuisi myös portin ulkopuolelle: ”Ylipäin käyttäytyköön oppilas itsensä koulun ulkopuolellakin niin, ett’ ei syytä valitukseen hänestä mahda ilmaantua.”⁶¹⁶

Koulutalojen rakentamisessa korostettiin tilaa, valoa ja ilmaa. Kallion ja Vallilan kansakoulutalojen jo hiljalleen rapistuessa ja Eläintarhan kansakoulun jäätyä sodan johdosta keskeneräiseksi edustivat työväenkaupunginosaan rakennetun koulutalon ihannetta vuonna 1921 Punavuoreen valmistunut Snellmanin kansakoulu sekä Käpylässä vuonna 1930 toimintansa aloittanut kansakoulu. *Opettajain lehdessä* kuvailtiin molempia kouluja nykyaikaisiksi. Varsinkin Käpylän puutarhaesikaupungissa oli voitu koulutalon suunnittelussa ottaa huomioon kouluhygienian vaatimukset. Koulu sijaitisi humisevan metsän laidassa, ”vapaalla paikalla”. Suuren koulurakennuksen haittoja oli voitu välttää ja säilyttää talossa viihtyisää kodikkuutta. Kaupunkimaisempiin olosuhteisiin kymmenen vuotta aikaisemmin rakennetun Puna-

614 TMT317:1466/4 (Irja Arvilommi), s. 22, TA.

615 Rangaistuskeino oli tehokas: opettajahuoneen edessä seistessään pahantekijä tunsi olevansa kuin ”häpeäpaalussa kaiken kirkkoväen töllisteltävänä”. *Hermannin-Vallila lehti* 1/1980, s. 7 (kertomus Simo Sairasen luokan luokkakokouksesta). Myös esim. Juha Hietalahden haastattelu 21.5.2001. Vallilan ala-asteen koululla.

616 Järjestyssäännöt Helsingin kaupungin kansakouluille. Järjestyssäännöt JcIII:1, Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

vuoren kansakoulun luokkahuoneiden valoisuutta ja siisteyttä kehuttiin. Opettajilla oli omat, mukavasti sisustetut seurusteluhuoneensa – nais- ja miesopettajilla erikseen – ja johtajalla ja johtajattarella omat työhuoneensa. Suuren ja valoisan voimistelusalin yhteyteen oli rakennettu kylpyhuone.⁶¹⁷ Opettajien omaa, rajattua tilaa korostettiin suhteessa työtiloihin eli luokkahuoneisiin. Oppilaiden tiloista kerrottaessa korostettiin siisteyttä ja puhautta, ja kylpyhuone suihkuineen oli merkki uuden hygieniäjärjestyksen tuomisesta työväen lapsille.

Uudet modernin yhteiskunnan puhtausihanteet näkyivät erityisen selvästi 1930-luvulla Helsinkiin valmistuneessa Kallion uudessa kansakoulussa, joka rakennettiin paikkaamaan Pitkängsilän pohjoispuolen koulujen yhä pahenevaa tilanahtautta. Koulu suunniteltaessa pyrittiin välttämään Neljännellä linjalla sijaitsevassa Kallion kansakoulussa kärsittyjä ”suurkouluhaittoja”.⁶¹⁸ Kaupunginvaltuusto päätyi kuitenkin 30-luokkaiseen koulutaloon,⁶¹⁹ ja Kallioon rakennettiin Pohjoismaiden suurin kansakoulurakennus. Aleksis Kiven kouluksi nimetyssä modernissa rakennuksessa aloitti syksyllä 1934 työnsä 40 opettajaa ja 1260 oppilasta. Koulussa otettiin käyttöön koulun sisäinen radioverkosto, automaattiset soittokellolaitteet, äänivaimennetut luokkahuoneiden ovet ja opettajien käytössä oleva hissi.⁶²⁰ Pitkät valkoiset käytävät ja modernit pesutilat viestivät hygienian ja puhtauden tärkeyttä. Aleksis Kiven kansakouluun käytiin tutustumassa muiltakin paikkakunnilta. Koulusta tehtiin myös erillinen esittelylehtinen ja elokuva, ja sen pienoismalli esiteltiin muun muassa Pariisin maailmannäyttelyssä.⁶²¹

617 Pääkaupungin uusi kansakoulu, ”Snellman-koulu”. *Opettajain lehti* 47/1921 (25.11.1921), s. 688–691; Pääkaupungin uusi kansakoulutalo. Käpylän koulu. *Opettajain lehti* 10/1930 (7.3.1930), s. 129–130.

618 30.3.1933 § 4 Liitteet § 4 30.3.1933. no 50 Kaupunginhallitukselle ja Kansakoulujohtokunnalle. Helsingissä 23.3.1933 Matti Pesonen

619 30.5.1933 § 5

620 *Opettajain lehti* 45/1934 (9.11.1934), s. 693–694.

621 Somerkivi 1977, s. 333.

Kaikki Pitkäsillan pohjoispuolen koulurakennukset eivät vastanneet aikakauden hygieenisiä vaatimuksia. Sekä Vallilan että Eläintarhan kansakoulut kärsivät tilanahtaudesta ja tilojen huonosta kunnosta. Molempien todettiin heti sisällissodan jälkeen olevan sotilaskäytön jäljiltä pikaisen korjaamisen tarpeessa. Eläintarhan koulun rakentaminen oli jäänyt ensimmäisen maailmansodan vuoksi kesken, ja Vallilan koulu puolestaan oli rapistunut parinkymmenen vuoden kovan käytön ja kulu- tuksen vuoksi.⁶²² Vallilassa laajempi peruskorjaus suoritettiin 1930-luvun puolivälissä,⁶²³ Eläintarhassa vasta 1960-luvulla. Osa- syynä korjausten viivästymiseen saattoi olla se, että Pitkäsillan pohjoispuolen työläislapsille katsottiin riittävän heikommatkin opiskeluolosuhteet. Asiaan liittyi myös kielikysymys. Kyseisten koulujen opettajat pitivät syynä koulujensa huonoon kuntoon ja korjaushaluttomuuteen sitä, että rahat suunnattiin ”puolityhjiin” ruotsinkielisten koulujen kunnostamiseen.

Koulujen tilannetta kuvaa tarkastaja Matti Pesosen raportti Eläintarhan kansakoulun kunnosta joulukuulta 1920. Tämä Runar Eklundin suunnittelema rakennus oli otettu käyttöön keskeneräisenä marraskuussa 1915, ja jo nelisen kuukautta myöhemmin talo luovutettiin venäläisten sotilaiden majoitustilaksi. Kun koululaiset palasivat, oli talo yhä keskeneräinen. Käymälöinä toimivat keskellä pihaa sijaitsevat väliaikaisiksi tarkoitettut sotilailta jääneet ulkokuoneet. Kylpyhuoneita ei voitu käyttää, koska niissä

622 Vallilan koulutalon laajennusta varten laadittiin jopa piirustukset vuonna 1920. Samana vuonna päätettiin myös Eläintarhan kansakoulun pahimpien puutteiden korjaamisesta. Katso Vallilan tilanteesta esim. Johtokunta 11.5.1917 § 26. Liite sign. esitys. Pöytäkirjat johtokunta 1917, Ca:49. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia. HKA; kansakoulujen vuosikertomus 1916–1917, DeII:24, s. 29; Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta vuodelta 1920, s. 35–36 (II); Eläintarhan tilanteesta johtokunta 28.12.1920 § 7 sekä Pesosen selvitys johtokunnalle 26.12.1920 (Sign 7§). Pöytäkirjat johtokunta 1920, Ca:52. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia. HKA.

623 Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1935, s. 24 (II); Helsingin kaupungin suomenkielisten kansakoulujen vuosikertomus, DeII:26 1936–38, s. 8; Ilmolahti 2001.

Eläintarhan kansakoulu Savonkadulla, rautatien ja Fredriksbergin konepajan kupeessa. Kuva: Eric Sundström / Helsingin kaupunginmuseo.

ei ollut suihkuja. Koulun eteisen, käytävien ja ruokailuhuoneen lattioilla oli ainoastaan pohjaksi tarkoitettu sementti, josta irtosi tomua. Sisäseinät kaipasivat maalausta ja ulkokatto tiiliä, koska huopakatto vuoti. Vain muutamalle sivulle ulottuva aitaus ei ollut Pesosen mukaan riittävän tiivis koulutalon aidaksi.⁶²⁴ Keväällä 1924 huomautettiin, että Eläintarhan koulun lattiat olivat edelleen keskeneräiset ja puhtaanapito oli tästä syystä hankalaa.⁶²⁵ Toukokuussa 1930 kansakoulujen taloudenhoitaja vaati rahatoimikamarilta, että alkeelliseen tilaan jäänyt Eläintarhan kansa-

624 Johtokunta 28.12.1920 § 7 sekä Pesosen selvitys johtokunnalle 26.12.1920 (Sign 7§). Pöytäkirjat johtokunta 1920, Ca:52. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA. Johtokunta päätti Kaupunginvaltuustolle lähetettävässä kirjelmässä puoltaa kirjelmässä mainittujen töiden teettämistä. (Sign Esitys).

625 Johtokunta 6.5.1924 § 19. Pöytäkirjat johtokunta 1924, Ca:56. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

koulutalo olisi vihdoinkin korjattava. Johtokunta ihmetteli, miksi koulutyön annettiin jatkua huoneissa, jotka puutteellisen maa-lauksen takia kävivät yhä likaisemman ja epäsiistimmän näköi-siksi, ”niin ettei sinne hevin tee mieli vierasta laskea”.⁶²⁶

Edellä mainittu kieliriita oli todellisuutta helsinkiläisissä kou-luissa, erityisesti Pitkäsillan pohjoispuolella. Suomenkielinen kansakouluväki kritisoi sitä, että suomenkielisille kansakouluille ei oltu saatu ajanmukaisia tiloja. Kaikkein huonoimmassa ase-massa olivat Pitkäsillan pohjoispuolella ja rautatien itäpuolella sijaitsevat alueet, joiden kouluissa useiden luokkien piti opis-kella muualla kuin luokkahuoneissa tai järjestää päivän aikana kolme lukuvuoroa. Tilanne paheni 1930-luvun taitteessa, jolloin oppilasmäärät lisääntyivät valmistavien koulujen suosion laskun myötä.⁶²⁷ Kun Annankadun ruotsinkielistä kansakoulua ehdo-tettiin korjattavaksi ennen Vallilan koulua, nousi asiasta häly suomenkielisten opettajien keskuudessa.⁶²⁸ Närkästystä herätti myös se, että vaikka ruotsinkielisiä oppilaita oli huomattavasti vähemmän, valmistui Vallilaan Nilsiäkadulle syksyksi 1933 uusi ruotsinkielinen kansakoulu. Ruotsinkielisiltä vapautuvaan rapistuneeseen koulurakennukseen haluttiin puolestaan sijoittaa suomenkielisiä luokkia.⁶²⁹

626 Johtokunta 23.5.1930 § 8, Liite § 8: Rahatoimikamarille touko 23.30 No71. Ojanteen kirjelmä allekirjoitettu Helsingissä 15 päivä toukokuuta 1930. Pöytäkirjat johtokunta 1930, Ca:62. Suomenkielisten kansakoulujen kans-lia, HKA. Samanlaista keskustelua oli käyty myös vuosisadan vaihteessa, jolloin alettiin ajaa suurten kansakoulutalojen rakentamista, ks. Niemi 1992, s. 155–161.

627 Valmistavissa kouluissa oli opiskellut lukuvuonna 1929–1930 yli 20 pro-senttia ikäluokasta, mutta syksyllä 1932 määrä oli enää 15 prosenttia. Sosi-aalijohtaja piti tätä pulan seurauksena mutta myös yleisenä kehityssuun-tana. Suomenkielisten kansakoulujen johtokunta 22.9.1932 § 2; Suomen-kielisten kansakoulujen johtokunta 17.11.1932 § 6 ja liite ”Sosiaalijohtajan P.M. tilanahtaudesta suomenkielisissä kansakouluissa ja keinoista sen pois-tamiseksi”.

628 Urho Somerkivi: Vallilan koulu 75-vuotias, s. 9. Vallilan ala-asteen kou-lulla.

629 Johtokunta 14.4.1932 § 7 (Mukana mm. ote Vallilan opettajakokouksesta 4.4.32 § 7). Pöytäkirjat johtokunta 1932, Ca:64. Suomenkielisten kansakou-

Vallilan kansakouluun oli odotettu remonttia ja laajennusosaa tai jopa uutta koulutaloa jo toistakymmentä vuotta, ja hankkeen taakse asettui koko paikallisyhteisö yhdistäen oppilaiden vanhemmat, sosiaalidemokraattiset paikallisyhdistykset sekä opettajat. Muun muassa parinsadan hengen kansalaiskokous vaati tilanteeseen tarttumista.⁶³⁰ Kärki oli suunnattu ruotsinkielisiä vastaan. Vallilan sosialidemokraattisessa työväenyhdistyksessä, jossa ajettiin kouluasiaa voimakkaasti, kerrotaan jonkun sanoneen, että ”otetaan ruotsalaisilta se koulu pois jos ei ne perhanat rakenna meille omaa kansakoulua!”⁶³¹ Samaa mieltä oli Vallilan koulun johtaja Toivo Terhenvuo, joka ehdotti uuden Vallilan ruotsinkielisen kansakoulun luovuttamista suomenkielisille, vaikka ehdotuksesta todennäköisesti nousisi ”myrsky määrättyllä taholla”.⁶³² Keskustelu kertoo siitä, että helsinkiläisten jakolinjat ja vierauden ja vihankin tunteet eivät ainakaan enää 1930-luvun alussa kulkeneet vain porvaristo – työväestö -vastakkainasettelun linjaa, vaan jakoja oli monenlaisia, yksi keskeisistä kieleen perustuvat ennakkoluulot ja raja-aidat.

Puolustaessaan koulutalojen kunnostamista opettajat tähtäsivät myös omien työskentelyolosuhteiden korjaamiseen. Vallilan koulun opettajisto valitti moneen kertaan johtokunnalle koulunsa puutteista, kuten opettajiston käymälöiden surkeasta kunnosta. Naisopettajia varten oli yläkerran kouluruokalan vieressä sijaitsevan varastohuoneen yhteyteen rakennettu klosetti. Opettajat

lujen kanslia, HKA.

630 Kansalaiskokouksesta mm. Vallilan sos-dem Nuorisio-osaston toimintakertomus toimintavuodelta 1933. Vallilan sosialidemokraattinen nuorisiosasto, 362.84 (471), TA; Johtokunta 26.1.1933 § 14, Liite § 14. Pöytäkirjat johtokunta tammi-heinäkuu 1933, Ca:65. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA; Vallilan sosialidemokraattisen naisyhdistyksen kuukausikokous 7.12.32 § 9 363.86. Vallilan Sos.dem. Naisyhdistys kansio 2, TA.

631 TMT CCI (201): 685/17 (Hugo A. Westerlund), s. 5, TA.

632 Ehdotustaan hän perusteli sillä, että ruotsalaiset kansakoulut potivat oppilaspulaa, ja Vallilan vanhaan koulutaloon mahtuisivat aivan hyvin alueen ruotsinkieliset kansakoululaiset. Terhenvuon kirjelmä kansakoulujen taloudenhoitaja Ojanteelle, päivätty 26.9.1934. Opettajakokousten pöytäkirjat 1932–1962, Ca:1. Vallilan kansakoulun arkisto, HKA.

totesivat vessansa kelvottomaksi. Siitä puuttuivat ilmanvaihto- ja vesijohtolaitteet, ja se turmeli ilman ympäristössään. Klosetin tyhjentäminen oli niin vastenmielinen toimi, ettei siihen siivoojiakaan voitu ”nykyaikana kohtuudella velvoittaa”. Miesopettajien mukavuuksilaitos oli koulutalon pihalla oppilaskäymälän yhteydessä. Se oli kylmä ja vesijohdoton eikä ”ainoastaan epämiellyttävä ja epähygieeninen” vaan myös terveydelle vaarallinen. Opettajiston mielestä ei sopinut, että yhdessä pääkaupungin suurimmista koulutaloista ei ollut opettajistolle sisäklosettia, vaikka kaupungin pienimmätkin asunnot varustettiin sisävessoilla. Vallilan koulurakennukseen olisikin opettajien mielestä tullut rakentaa ajanmukaiset wc-laitokset ensi tilassa. ”Lausuttiinpa kokouksessa sellainenkin ajatus, että jos kaupunki ei halua Vallilan koulutaloa laittaa ajanmukaiseen kuntoon ... olisi opettajille osoitettava toinen, tarkoitukseensa kelvollisempi koulutalo.”⁶³³ Tilannetta kuvaava tässä kirjelmässä on se, että siinä ei puhuta mitään oppilaista, jotka joutuivat käyttämään miesopettajien tavoin pihalla sijaitsevia ulkokäymälöitä. Se, mikä kansakoulunopettajalle oli epämiellyttävä ja vaarallinen, sopi työläislapsille, joista suuri osa käytti ulkokäymälää kotioiloissakin. Keskiluokkaisille naisopettajille ei ulkokäymälässä asioiminen sopinut, ja sen vuoksi heille oli rakennettu WC-tilat koulun sisälle.⁶³⁴

Koulutilojen käyttö ja kansakoulujohtokunnan jakautuneisuus

Paitsi että koulun sisäinen tila haluttiin pitää puhtaana ja koskemattomana, haluttiin myös työväenyhteisö varjopuolinen pitää

633 Johtokunta 21.2.1929 § 7, liite: Pöytäkirja Vallilan kansakoulun opettajain kokouksesta 16.2.1929, § 2. Pöytäkirjat johtokunta 1929, Ca:61. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA. Kirjeen allekirjoitti kolmekymmentä Vallilan kansakoulun opettajaa

634 Tässä en tarkoita, etteivätkö opettajat olisi välittäneet, minkälaisissa oloissa oppilaat työskentelivät. Taustalla oli kuitenkin ajatus, että työläislapset olivat tottuneet vaatimattomampiin oloihin.

koulutalon ulkopuolella. Saara Tuomaalan mukaan suomalaisen maalaispitäjän kylänraitti oli sisällissodan jälkeen politisoitunut. Kylän maisemaa jäsensivät kansakoulutalo, rukoushuone, työväenyhdistysten, suojeluskuntien ja nuoriso- ja raittiusseurojen talot, jotka symboloivat ideologista taistelua maailmanjärjestyksestä. Erityisesti kansakoulun ja työläiskotien välissä kulkeva tie nähtiin vaaravyöhykkeenä, jossa iltaisin yhteiskuntajärjestys ja moraali asettuivat kyseenalaisiksi.⁶³⁵ Helsingissä laitakaupunki oli sodan jälkeen jo itsessään poliittisesti määrittynyt tila. Koulutalo määriteltiin koskemattomaksi, mutta heti sen aidan takana sijaisi laitakaupungin kylänraitti, jota monenlaiset, vaaralliseksi määritellyt ihmiset kulkivat. Näiden ihmisten ei toivottu astuvan ajatuksineen koulutalon sisälle.

Kouluiltojen käytöstä muihin kuin opetustarkoituksiin 1920-luvulla käyty keskustelu valottaa koulutalon symbolista roolia sopusointuisena, eheyttävänä tilana. Asian tiivistivät vuonna 1920 Eläintarhan kansakoulun johtajat, pastori Frans Emil Lilja sekä opettaja Hilja Widenius, joiden mukaan koulurakennus oli pyhä, ja opettajat ja johtajat halusivat varjella sen koskemattomuutta. Koulu oli säilytettävä vain koulun käytössä. Synnä ei ollut vain koulutalon sisustuksen varjeleminen, vaan myös ”sekä opettajissa että oppilaissa asuva syvä sisäinen tunne koulun koskemattomuudesta ja sen hengen loukkaamattomuudesta”.⁶³⁶ Koulutalon hengen varjeleminen tarkoitti myös oppilaiden vapaa-ajan käytön hallinnoimista, sillä ilman valvontaa ympäristön paheet saattaisi pilata koulun sosiaalistavan vaikutuksen. *Opettajain lehdessä* oppilaiden käyminen sosiaalidemokraattisen Työväen raittiusliiton iltamissa kuvattiin koulutyötä häiritsevänä tekijänä, erityisesti siksi, että nuorten ohjaajina toimi ”koululle ja opetustyölle vieraita henkilöitä”. Vaikka näillä harrastuksilla saattoikin olla hyvät tarkoitukset, olivat ne lehden mukaan koulun hengelle vieraita ja koulutyön menestykselle haitallisia. Vaikka järjestävällä taholla ei välttämättä olisikaan puolue- ja luokkatarkoi-

635 Tuomaala 2002 s. 38, 56.

636 Helsingissä, Eläintarhan koululla 23. p. tammikuuta 1920 Lilja ja Widenius.

tusta, oli silti sopimatonta, että ”sivulliset” ohjasivat koululapsia opettajien ja kouluviranomaisten tietämättä. Lehdessä todettiin, etteivät ”lasten opastajiksi ja ohjaajiksi sovellu ja kelpaa ketkä hyvänsä”. Sivullisten kasvattajien kurissa pitämiseen vaadittiin viranomaisten apua, jotta koulussa saataisiin säilytettyä työrauha, oikean kasvatustyön välttämätön edellytys.⁶³⁷

Koulun ja yhteisön välinen raja-aita ja taistelu kaupunkitilasta tulevat esille keskusteluissa, joita käytiin kansakoulujohdokunnassa koulun tilojen luovuttamisesta harrastuskäyttöön. Helsinkiläinen kunnallispolitiikka oli muuttunut ratkaisevasti sisällissodan jälkeen kunnallistasolla toteutetun yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden myötä. Vuoden 1919 kunnallisvaaleissa Helsingin kunnallispolitiikkaan tulivat mukaan myös sosiaalidemokraatit. ”Työväki” sai 60-jäseniseen kaupunginvaltuustoon 26 edustajaa. Äänestysprosentti oli tosin niinkin alhainen kuin 44,5.⁶³⁸ Äänioikeus kunnallisvaaleissa toi myös työväenyhteisön jäsenille mahdollisuuden vaikuttaa asuin- ja kaupunkinsa politiikkaan. Köyhäinapua vakituisesti saavat tai kansalaisluottamuksensa menettäneet eivät kuitenkaan kuuluneet äänioikeuden piiriin, joten moni sörnäisläinenkin jäi vaille tätä vaikutusmahdollisuutta.⁶³⁹ Demokratisoituminen ei myöskään liiemmin muuttanut pääkaupungin kunnallispolitiikkaa, vaan päätöksentekoa jatkoivat osin sotaa edeltäneen kauden päättäjät.⁶⁴⁰

637 Sivulliset vaikuttimet koulutyöstä pois. *Opettajain lehti* 41/1930 (10.10.1930), s. 723.

638 Paavolainen 1989, s. 23–25.

639 Mattila 2003, s. 112–113. Markku Mattila on verrannut poliittisen kansalaisuuden riistoa rotuhygieniaan. Marjatta Rahikaisen mukaan kansalaisluottamuksen menettämisen tai köyhäinhoidon piirissä olemisen takia vuoden 1918 jälkeen yli 100 000 täysi-ikäistä Suomen kansalaista oli ilman äänioikeutta (eduskuntavaaleissa äänioikeutettuja oli vuonna 1919 noin 1.4 miljoonaa henkeä). Rahikainen, Marjatta: Keille äänioikeutta ei myönnetty? (<http://www.aanioikeus.fi/artikkelit/rahikainen.htm>. luettu 19.7.2006). Naisten täydet poliittiset oikeudet 100-vuotta -sivusto, 2006.

640 Paavolainen 1989, s. 42–43. Tästä kertoo muun muassa vuonna 1919 suojeluskunnille vasemmiston vastustuksesta huolimatta myönnetty tuki. Myös

Kunnallislain ja kaupunginvaltuuston rakenteen muutoksen myötä kansakoulujohtokuntaan alettiin nimittää myös sosiaalidemokraattisia jäseniä. Vuoden 1923 järjestysmuotoasetuksen mukaan johtokunnan jäsenten tuli olla ”koulun parasta harrastavia” ja etupäässä oppilaitten vanhempien joukosta valittuja. Koska puolue oli tärkeä valintakriteeri, ei viimeksi mainittu periaate toteutunut.⁶⁴¹ Myöskään vasemmistososialisteja ei johtokuntaan kuulunut. Sodan jälkeen kansakoulujohtokunnassa oli porvarillisia ja sosiaalidemokraattisia jäseniä tasavahvasti. Vuosina 1921–1922 johtokunnassa toimi kaupunginvaltuuston valitsemina Edistyspuoluetta kannattavan puheenjohtajan Kaarlo Ahtialan lisäksi sihteerinä kokoomuslainen Abraham Lehto ja jäseninä maalaisliittolainen Niilo Liakka sekä kolme sosiaalidemokraattia: dosentti Julius Ailio, kansanedustaja Reinhold K. Swentorzetski sekä työläisnaisliitossakin toiminut Hilda Öberg-Kaukonen.⁶⁴² Urho Somerkiven mukaan johtokunnan kokoonpano määräytyi yleensä valtuuston voimasuhteiden mukaisesti, mutta puheenjohtajan tehtävä oli ”yleensä varattu oikeistopuolueille”.⁶⁴³ Kaarlo Ahtialan vuoteen 1933 kestäneen puheenjohtajakauden keskeyttikin ainoastaan sosiaalidemokraattisen Pekka Lönngrenin puheenjohtajakausi lukuvuonna 1923–1924, kun tasan mennyt puheenjohtajavaali ratkaistiin arvalla.⁶⁴⁴

Vaikka sosiaalidemokraattisten jäsenten ja porvarillisten jäsenten välisiä suhteita leimasi yleensä rakentava yhteistyö, oli johtokunnassa kuitenkin erotettavissa vastakkainasettelu. Yksi

ruotsinkielisten perinteinen vahva asema säilyi, ja vaikutti Martta Salmela-Järvisen mukaan myös nimityksiin, ks. Salmela-Järvinen 1966, s. 96–105. Salmela-Järvinen toimi terveydenhoitolautakunnassa vuodesta 1926 ja valtuustossa 1927–1929.

641 Somerkivi 1977, s. 465.

642 Lisäksi johtokuntaan kuului opettajiston edustana O. M. Moberg, (myöhemmin A. Noponen).

643 Somerkivi 1977, s. 464: Johtokunnan kokoonpano määräytyi yleensä valtuuston voimasuhteiden mukaisesti. ”Työväenpuolueiden” edustajat olivat maistereita, toimittajia tai muita koulutettuja henkilöitä.

644 Johtokunta 30.8.1923, § 2. Pöytäkirjat johtokunta 1923, Ca:55. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

yhtenäisyyttä rikkovista soraäänistä oli sosiaalidemokraattinen toimittaja Lönngren, vaikka häntä on kuvattu luonteeltaan maltilliseksi ja sovittelevaksi. *Kansan Lehden* toimittaja Pekka Lönngren oli toiminut Tampereen kaupungin poliisimestarina kesäkuusta 1917 jatkaen toimessa myös punaisen vallan aikana ja joutunut vankileirille valkoisten vallattua Tampereen. Lönngren toimi monissa luottamustehtävissä Helsingissä, ja hänen tarinansa tunnettiin yleisesti.⁶⁴⁵ Lönngrenin tausta oli varmasti myös muun kansakoulujohtokunnan tiedossa. Lönngrenin tavoin toinenkin jäsen, vuosina 1924–1937 johtokunnassa ollut toimitsija Johan Janatuinen, oli ollut sisällissodan aikana punaisten puolella toimien punaisten kansakouluntarkastajana ja punaisen kansakoulujohtokunnan sihteerinä Helsingissä. Tämän vuoksi hänet oli erotettu opettajatoimestaan ja tuomittu valtiotrikosoikeudessa kymmenen vuoden kuristushuonevankeuteen. Valtiorikosylioikeudessa tuomio oli kuitenkin lievennetty kahteen vuoteen.⁶⁴⁶

Erimielisyyttä johtokunnassa aiheuttanut asia oli erityisesti koulun tilojen käyttö kouluajan ulkopuolella. Monet seurat ja yhdistykset olisivat halunneet hyödyntää kansakoulujen voimistelutiloja. Johtokunta ja koulujen johtajat suhtautuivat asiaan kuitenkin kielteisesti. Varsinkin sisällissodan jälkeen tilanne oli kireä, koska johtajat eivät halunneet päästää työväenjärjestöjen urheiluseuroja harjoittelemaan kouluihin. Esimerkiksi 1919 Järjestönuorten liiton Helsingin piiritoimikunta anoi Eläintarhan koulun tiloja harrastustarkoituksiinsa. Koulun johtajat, pastori F. E. Lilja ja Hilja Widenius, olivat pyytäneet tarkempia tietoja yhdistyksestä, sillä heille ”opettajina ja kasvattajina ei voi olla yhdentekevää mitä ja miten tarjottuna ja keiden käsiin uskottuna koulualueemme lasten ja nuorison ohjaus- ja kasvatustehtävä joutuu”.⁶⁴⁷ Tiedot saatuaan Lilja ja Widenius ilmoittivat olevansa anomusta vastaan ja suhtautuvansa kielteisesti koulussa iltaisin

645 Peltonen 2003, s. 174–186.

646 Rantala 2002 s. 21, 159.

647 Helsingissä, Eläintarhan koululla 23. p. tammikuuta 1920 Lilja ja Widenius

tapahtuvaan harrastustoimintaan. Poikkeuksena Fredriksbergin Nuorten Miesten Kristillisen Yhdistyksen poikaosastolle oli myönnetty oikeus käyttää koulun rukoussalia voimisteluun sillä edellytyksellä, että osaston jäsenet olivat koulun oppilaita, ja ohjaaja ”taatusti vakava ja kristillismielinen henkilö”.⁶⁴⁸ Järjestönuorten anomuksen hylkäämisen taustalla oli järjestön aatteellinen tausta:

... nähtäväksemme lähetetyissä järjestönuorten toiminnan selostuksissa näkyy, että esim. annettava lasten ja nuorten opetus ja ohjaus tapahtuu ’vain työväen maailmankatsomuksen mukaisessa hengessä’ s.o. ilmeisesti ja tunnetusti luokkavihan ja kristinuskolle vihamielisessä ja kielteisessä hengessä sekä että m.m. tanssiesitykset on otettu lasten ohjelmistoon, niin ... emme katso voivamme puoltaa kouluamme anojain käytettäväksi.⁶⁴⁹

Samoja argumentteja käyttivät Hilja Widenius sekä Eläintarhan koulun uusi miesjohtaja J. A. Tarpila myös syksyllä 1926, kun sekä TUL:n Voimistelu- ja urheiluseura Kullervo, Kalliolassa toimiva Teollisuusseutujen Evankelioimisseura että Pasilan NMKY anoivat saada käyttöönsä Eläintarhan kansakoulun saleja. Johtajien mielestä koulun oli edistettävä vain sellaisten seurojen toimintaa, joiden harrastukset olivat lähellä koulua. Tällaisiin seuroihin kuuluivat heidän mielestään Teollisuusseutujen Evankelioimisseuran poikakerhot sekä Pasilan NMKY.⁶⁵⁰

Työväen Urheiluliiton Helsingin piiritoimikunta oli tehnyt kaupunginvaltuustolle vuonna 1922 hakemuksen kansakoulujen voimistelusalien käytöstä. Tarkastajien lausumaa mielipidettä

648 Johtokunta 26.2.1920 § 13. Pöytäkirjat johtokunta 1920, Ca:52. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

649 Johtokunta 26.2.1920, Liite Sign 13§. Helsinki, Eläintarhan koulu 25. p. helmikuuta 1920. F. E. Lilja ja Hilja Widenius. Pöytäkirjat johtokunta 1920, Ca:52. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

650 Kaikkien hakijoiden hakemukset kuitenkin evättiin. Johtokunta 21.10.1926, Liitteet §14 (Tarpilan ja Wideniuksen kirjeet 4.10.1926, 7.10.1926 ja 8.10.1926). Pöytäkirjat johtokunta 1926, Ca:58. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

mukaillen Helsingin kansakoulujohtokunta päätti vastata anomukseen kielteisesti. Pekka Lönngren olisi kuitenkin halunnut panna asian pöydälle. Lönngrenin esittämään vastalauseeseen yhtyi myös johtokunnan jäsen Hilda Öberg. Kansakoulun juhlasalit olivat Lönngrenin käsityksen mukaan vapaita iltaisin kuuden jälkeen, ja hyvällä tahdolla pari niistä voitaisiin luovuttaa muuhun käyttöön. Lönngrenin näkemyksen mukaan vastustus johtui ajatuksesta, ettei koulutaloja saisi luovuttaa koulutyön ulkopuolisiin tarkoituksiin. Lönngren muistutti tästä periaatteesta jo muissa sivistysmaissa luovutun, mutta johtokunnan enemmistö piti siitä tiukasti kiinni verhoten vanhoillisen kantansa väitteeseen, etteivät salit joutaneet muun käytön takia kyseiseen tarkoitukseen:

...kysymys koskee kaupungin noin 7500 työläisurheilijaa ja lähes yhtä montaa työläiskotia joissa katkeroitumista synnyttää, eikä suinkaan aiheetta, se, että yhteiskunta jäseniänsä raskaasti verottamalla rakennuttaa kivipalatsin toisensa jälkeen ja varustaa niihin upeat, ajanmukaiset voimistelusalit, jotka härkämäisesti pidetään ennen käyttämättä kuin päästetään niihin jonakin iltana viikossa työläisiä.⁶⁵¹

Lönngrenin mukaan näissä piireissä ja perheissä katkeruutta aiheuttavia todellisiakin syitä oli jo enemmän kuin tarpeeksi, eikä katkeroitumista aiheuttavia aiheita pitäisi lisätä, sillä se oli ”miltei tietoista bolshevismien kylvämistä”.⁶⁵² Lönngren esitti myöhemminkin tilakysymyksissä vastalauseita muiden sosiaalidemokraattisten jäsenten kanssa.⁶⁵³ Helsingin kansakoulujohtokunnan jakautumista osoitti myös keskustelu erään oppi-

651 Johtokunta 11.12.1922 § 2:n liite: 14.12.22 (allekirjoitettu Lönngrenin ja Hilda Öbergin vastalause). Pöytäkirjat johtokunta 1922, Ca:54. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA. Vastalausekirjelmä osoitettiin Helsingin kaupunginvaltuustolle, mutta sitä ei lähetetty eteenpäin, vaan se jäi vastalauseeksi johtokunnan pöytäkirjaan.

652 Ibid.

653 Ks. esim. johtokunta 16.9.1924 § 8 sekä Liite §8 Voimistelu- ja urheiluseura Kullervon anomus 15.9.1924. Pöytäkirjat johtokunta 1924, Ca:56. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA; Johtokunta 20.1.1925 § 7, 8 ja 9.

laan aikaisemmin myönnettyyn rahastostipendiin. Tytöltä otettiin pois Demidoffin lahjakirja⁶⁵⁴, koska tämä oli ”sekaantunut” vuoden 1918 ”kapinaan” sairaanhoitajattarena.⁶⁵⁵ Helmikuussa 1928 tämä anoi johtokunnalta lahjakirjan palauttamista ja sen korkojen nostamista takautuvasti. Pyyntöä puolsivat kansakoulujohtokunnan sosiaalidemokraattiset jäsenet sekä opettajiston edustaja sillä perusteella, että henkilö oli kärsinyt rangaistuksensa ja saanut takaisin kansalaisluottamuksensa. Porvarilliset jäsenet, kuten puheenjohtaja Ahtiala, kuitenkin vastustivat rahan palauttamista.⁶⁵⁶

Koulusalit olivat iltaisinkin ahkerassa käytössä. Etupäässä niissä harjoittelivat koulun omat harrastus- ja voimisteluryhmät, kuten Kansan tytöt ja Kansan pojat. Eläintarhan kansakoululla oli ulkopuolistakin toimintaa. Siellä harjoittelivat NMKY:n Fredriksbergin osasto sekä Kaupunkilähetyksen tytöt. Kallion koulussa harjoitteli maanantai-iltaisin suojeluskuunta ja sunnuntai oli annettu työväenopiston ja kauppakoulun käyttöön. Val-

Pöytäkirjat johtokunta 1925, Ca:57. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

654 Aurora Karamzinin (Demidov) myötäjäisrahasto perustettiin vuonna 1836. Vuonna 1878 Karamzin määräsi, että myötäjäiset voidaan maksaa paitsi asianomaisen mennessä hyväksyttävään avioliittoon, mutta myös jos hän menestyksellä suorittaa kansakoulunopettajaseminaarin tai kauppakoulun tai työskentelee 20 vuotta moitteettomasti mieluiten samassa paikassa tai perheessä. Somerkivi 1977, s. 303.

655 Johtokunta 15.3.1928 § 3 liite: Martta Sinkon kirje rahatoimikamarille 2.11.1927. Pöytäkirjat johtokunta 1927, Ca:59. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA. Yleensä stipendin lunastaminen oli sidottu koulutuksen hankkimiseen tai avioitumiseen (tästä myös nimi ”myötäjäiskirja”). Ks. esim. TMT CCCIV(304):911/a (Mia Irma Rantanen), TA. Lahjakirjan saajan aviopuolison moitteettomuuskin oli tärkeää lunastamisessa, ks. Johtokunta 17.1.1923 § 19. Pöytäkirjat johtokunta 1923, Ca:55. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

656 Johtokunta 2.2.1928 § 7. Kun paperit oli ensin kierrätetty rahatoimikamarin kautta, päätti johtokunta palauttaa Sinkolle lahjakirjan ja maksaa korot, mutta ei kuitenkaan takautuvasti. Päätöstä vastustivat edelleen Ahtiala ja Lehto. Johtokunta 15.3.1928 § 3 sekä liite, Lehdon vastalause 20.3.28. Pöytäkirjat johtokunta 1928, Ca:60. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

Lapsia Kallion kansakoulun pihalla vuonna 1930. Koulutilat olivat työläiskaupunginosien sisällä eräänlaisia pyhäkköjä, joiden sisään ei haluttu päästää työläisyhteisön ei-toivottuja piirteitä, kuten kuviteltua likaa ja vääränlaisia ajatuksia. Kuva: Väinö Kannisto / Helsingin kaupunginmuseo.

lilan koulussa kaikki illat olivat varattu koulun käyttöön, myös sunnuntai, jolloin koululla järjestettiin pyhäkoulutoimintaa.⁶⁵⁷ Koulusalien luovuttamisen periaatteet kertovat johtajien ja johtajattarien asenteista lasten harrastustoimintaa kohtaan. Eläintar-

⁶⁵⁷ Salien käytöstä käydyin debatin vuoksi kansakoulujen voimistelunneuvoja Lauri Tanner kokosi vuonna 1923 tilaston, joka hänen mukaansa osoitti, että voimistelusalit olivat ahkerassa käytössä ja niitä vain harvoissa tapauksissa annettiin ulkopuolisten käyttöön. Voimistelusalien käyttö, voimistelun neuvoja Lauri Tannerin kirje tarkastaja Pesoselle 3.2.1923. Saapuneet kirjeet, tarkastaja 1922, Ea:30. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkisto, HKA.

hassa NMKY:n⁶⁵⁸ ja Kaupunkilähetyksen antama kasvatus koettiin koulun työtä tukevaksi toiminnaksi, jonka myötä kristillinen kasvatus ulotettiin myös varsinaisen koulutyön ulkopuolelle.

Erityisen painokkaasti johtajat vastustivat toimintaa, jossa koulun tiloja luovutettiin aikuisten käyttöön. Oikokadun apukoulussa järjestetyt työttömien työläisnaisten keittokurssit olivat koulun johtajattaren Elli Tuomisen mukaan haitanneet koulu-työtä. Kurssien aikana oli sattunut varkauksia, joiden jälkiselvittelyjä ja ”kiihkeää torailua” oppilaat olivat joutuneet todistamaan.⁶⁵⁹ Tuominen totesi kurssien vaikuttavan koulutyöhön epäterveellisesti, ja olisi ainakin huolehdittava siitä, että kurseille pääsisivät vain ”säädyllyiset” naiset.⁶⁶⁰ Koulutaloon ei haluttu päästää työläisnaisia, jotka saattaisivat käytöksellään vaarantaa koulun kasvatustehtävän onnistumisen.⁶⁶¹ Keskustelua aikuisten oleskelusta koulutalossa käytiin myös silloin, kun suomenkielinen Työvä-

658 NMKY:n poikaosasto oli perustettu tammikuussa 1919 nuorison siveelistä kasvatusta varten Fredriksbergiin, ”joka on Helsingin laitakaupungeista kova osaisin”. Johtaja Lilja näki heti tällöin hyväksi myöntää toimintaan tiloja Eläintarhan kansakoululta. Johtokunta 24.1.1919 § 15, Liitteet Sign § 15: Fredriksbergin NMKY Helsingin kansakoulujen johtokunnalle 18.1.1919 sekä johtaja Liljan kirje johtokunnalle 24.1.1919. Pöytäkirjat johtokunta 1919, Ca:51. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

659 Johtokunta 22.4.1926 § 3 sekä liite 3. Pöytäkirjat johtokunta 1926, Ca:58. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA. Tarkastajat päättivät hylätä anomuksen; Kansakouluntarkastajain kokous 19.4.1926 § 1 (liitteenä koulun johtajatar Elli Tuomisen lausunto). Helsingin kaupungin Kansakouluntarkastajain kokoukset vv 1923–26. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastaja, Cb:3, HKA. Myös johtokunta suhtautui asiaan kielteisesti, ks. johtokunta 22.4.1926 § 3. Pöytäkirjat johtokunta 1926, Ca:58. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

660 Johtokunta 3.2.1927 § 11. Pöytäkirjat johtokunta 1927, Ca:59. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

661 On kuitenkin huomattava, ettei aikuisten koulukeittiön käytöstä nähty aiheutuvan haittaa silloin, kun se luovutettiin opettajaseminaarikurssilaisien käyttöön. Ks. esim. johtokunta 16.12.1924 § 11 (Hästeskon anomus). Pöytäkirjat johtokunta 1924, Ca:56. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

enopisto pyysi käyttöönsä Kallion kansakoulun tiloja.⁶⁶² Kallion kansakoulun johtajat suhtautuivat tähän kielteisesti. Koulutalon siivoamiseen ja tuulettamiseen oli heidän mukaansa jätettävä aikaa, jotta epäterveellisissä asuinoloissa elävät lapset saivat edes koulussa hengittää puhdasta ilmaa. Pelättiin jopa, että aikuisten myötä koulun omaisuutta saattaisi rikkoutua tai kadota ja seinille ilmestyä rumia kuvia, ja ”selvittämättömät rikokset” vaikeuttaisivat kasvatustyötä. Jos koulun ovet olisivat iltaisin auki pääsisi koululle vieraitakin aineksia ja koulusta tulisi rauhaton paikka.⁶⁶³ Niin tärkeää kuin koulutus olikin, koulun johtajat eivät halunneet sen tapahtuvan kansakoulun seinien sisällä, sillä aikuiset työläiset vaarantaisivat koulun sisäisen koskemattomuuden.

662 Johtokunnan sosialidemokraattiset jäsenet puolsivat anomukseen suostumista, kun taas porvarisjäsenet opettajiston edustajan tukemana vastustivat sitä. Puheenjohtaja Lönngrén väitti, että opettajiston edustajalla ei ollut äänioikeutta johtokunnassa. Tätä tuki myös Emil Janatuinen. Tämä närkästytti muita johtokunnan jäseniä ja erityisesti opettajiston edustajaa Hormaa. Johtokunta 13.2.1924 § 4. Suomenkielisten kansakoulujen kanslian arkisto, HKA.

663 Johtokunta 13.2.1924 , liite § 4: Paasikallion ja Paqvalenin kirjelmä johtokunnalle, päivätty Kallion kansakoululla 1.2.1924 . Lopputulos oli sama, kun Kone- ja Siltarakennus oy anoi kansakoulujen luokkahuoneita iltaisin opintotarkoituksiin. Johtokunta 23.9.1924 § 9; johtokunta 25.9.1924 § 3 sekä Liite § 3: Johtokunnalle 25.9.24 Paqvalen, Paasikallio, Horma. Pöytäkirjat johtokunta 1924, Ca:56. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

5. Valinta ja vakaumus: opettajien tunneyhteisö(t) ja sota

Vuosina 1917–1918 ja sodan jälkeen jokainen joutui ottamaan alati kantaa poliittiseen sijaintiinsa ja vakaumukseensa, halusi tai ei.⁶⁶⁴ Kuten Jukka Kekkonen on osuvasti kuvannut, maan ”väestö jakaantui kahtia sosiaaliryhmittäin, ja kaikkien oli valittava puolensa. Punaisten ja valkoisten väliin ei jäänyt paljon elin-tilaa.” Sodan jälkeen näyttämölle jäivät molemmissa maissa vain ”voittajat” ja ”häviäjät”.⁶⁶⁵ Poliittiseen suunnanhakuun vaikuttivat niin henkilökohtainen vakaumus kuin ulkopuolelta tulleet paineetkin. Jopa asuinpaikka tai ammatti saattoivat leimata henkilön tietyn poliittisen suuntauksen kannattajaksi.

Monessa Euroopan maassa, kuten Ranskassa, kansakoulunopettajisto on perinteisesti mielletty poliittisesti reformistiseksi.⁶⁶⁶ Suomessa kansakoulunopettajien kuitenkin odotettiin etenkin sisällissodan jälkeen olevan itsestään selvästi vallitsevan järjestyksen kannattajia. Myös myöhemmät mielikuvat kansakoulunopettajista ovat lähteneet ”valkoisen opettajan” olettamuksesta. Tauno Saarelan mukaan sisällissodan jälkeen kommunistien piirissä esitetty ajatus heijasteli yleisen historiakäsityksen lisäksi ”opettajien kannanottoa vuosien 1917–18 aikana”, kun enemmistö heistä oli asettunut valkoisten puolelle.⁶⁶⁷ Kuva opettajista fanaattisina

664 Samu Nyström on todennut, että helsinkiläiset törmäsivät sodan aikana poliittisiin jakolinjoihin päivittäisessä elämässään jatkuvasti, ja myös puolueettomuuteen pyrkineet joutuivat jatkuvasti ne kohtaamaan. Nyström 2013, s. 231. Tilanne jatkui ennallaan vielä sodan jälkeenkin.

665 Kekkonen 2016, s. 340.

666 Seregny 2001, 373; Rantala 2010, s. 7.

667 Saarela 2008, s. 548.

valkoisen Suomen puolustajina on yleistyksenä jyrkkä. Vaikka se pohjautuuakin osin todellisuuteen, sillä on juurensa myös opettajien poliittisen toimintapiirin rajallisuudessa. Opettajilta odotettiin tietynlaisia reaktioita, mikä ei tarkoittanut sitä, etteivätkö yksilöt olisi kokeneet myös toisenlaisia tunteita. Ammatillisen tunneyhteisön puitteissa heidän liikkumavaransa tunteiden näytämiseksi oli kuitenkin kapea.

Punaisen puolen keskeinen – osin retorinen – ihmetyksen aihe oli, miksi valtaosa opettajista lopulta päätyi vastustamaan punaisten valtaannousua ja meni lakkoon, vaikka he työnsä puolesta sitoutuivat kansan parhaasta puhumiseen, suhtautuivat ainakin teoriassa myönteisesti sosiaalidemokratiaan, ajoivat pohjakouluu- ja rinnakkaiskoulujärjestelmän purkamista sekä olivat tyytymättömiä omaan yhteiskunnalliseen asemaansa ja palkkaukseensa. Tässä luvussa eritellään niitä syitä, jotka estivät opettajia liittymästä punaisten kansannousuun. Luvussa opettajisto nähdään etusijassa ammatillisena tunneyhteisönä, johon kuuluminen asetti yksilöille selkeitä mentaalisia rajoja. Opettajien tunneyhteisöä voidaan pitää erityisen voimakkaasti ulkoapäin säädeltynä ja valvottuna. Ankaran tunnehallinnon vuoksi opettajien oli vaikea osoittaa kokemukseen perustuvia tunteita – ne värittyivät niin sisäänrakennetun ammatti-identiteetin kuin siihen liittyvän kontrollin kautta. Opettajien, jos keiden, puolesta oli tiukasti määritelty, mitä ja miten he saivat tuntea ja miten tunteita osoittaa. Tunnehallinnon välineinä toimivat valtiollinen seminaarikoulutus, kansakouluntarkastajat, paikallisyhteisöt ja johtokunnat sekä kollegat.

Jokaisessa ajassa ja yhteiskunnassa on useita tunneyhteisöjä, ja jokaisen alla pienempiä ryhmiä. Opettajat määriteltiin kaupunkiyhteisössä ensisijassa porvarillisen tunneyhteisön alaryhmäksi, tai porvarillisen sivistyneistön joukkoon he ainakin halusivat identifioitua. Jo tämä lähtökohta sääteli heidän mahdollisuksiin ja rajoitti tunteiden ilmaisua. Ja jos opettajat mahdollisesti pienemmissä alaryhmissä osoittivatkin toisenlaisia tulkintoja, ei niille julkisuudessa ollut sijaa. Kansanopettajat olivat ensi sijassa filantrooppeja, lähetyssaarnaajia, jotka eivät voineet asettua ver-

taisuuteen opetettaviensa kanssa, vaan heidän tunteensa – myös myönteiset, kuten sääli, myötätunto tai kiintymys – värittyivät kasvattajuuden ja esimerkillisyyden kautta. He kokivat olevansa pienen ja sorretun puolella, ”nostamassa” ihmisiä tietämättömyyden ja villeyden tilasta ja rakentamassa parempaa, sivistykselle perustuvaa maailmaa.

Poliittisen kentän rakentuminen

Jotta voidaan tarkastella kansakoulunopettajiston suhtautumista punaiseen osapuoleen, on ensin esiteltävä lyhyesti opettajien poliittisen asenneilmaston kehittymistä sotaa edeltäneellä vuosikymmenellä. Kansakoulunopettajien poliittisen suuntautumisen moninaisuudesta kertoo esimerkiksi elokuussa 1917 perustettu Sosialidemokraattinen opettajaliitto, jota voidaan pitää esimerkkinä mikrohistoriallisesta ”tyypillisestä poikkeuksesta”.⁶⁶⁸ Myös myöhemmin tässä luvussa esiteltävät, sisällissodan aikana maltillisesta ja sovitteluvasta tai jopa punaisten puolelle kallistuvasta kannasta sodan jälkeen tuomitut opettajat tuovat omat sävynsä kuvaan porvarillisen Suomen vartijoista.

Sosialidemokraattisen Opettajaliiton perustamiselle antaa selityspohjaa poliittisen kulttuurin rakentuminen Suomen suuriruh-tinaskunnassa vuonna 1906 toteutuneen valtiopäivä uudistuksen jälkeen. Merkittäväksi toimijaksi oli alkanut nousta vuonna 1903 sosialistisen puolueohjelman omaksunut, nimensä Suomen Sosialidemokraattiseksi puolueeksi muuttanut Suomen Työväenpuolue. Valtiopäivä uudistuksen jälkeen syntyivät Suomalainen ja Nuorsuomalainen puolue, Ruotsalainen kansanpuolue sekä Maalaisliitto. Suomalainen kansakoulunopettajisto otti osaa puoluepolitiikan muotoilemiseen ja poliittiseen heräämiseen 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä. Ajanjaksoa voidaan monien opettajien kohdalla nimittää vähintään wrightiläiseksi,

668 Ks. sos.dem. opettajaliitosta myös mm. Suotula 2008, passim; Rantala 2011, s. 297.

ja suhtautuminen sosialismiin oli suhteellisen myönteistä. Kansakoulunopettajien käsitykset työväestön kasvattamisesta sekä puoluepolitiikasta olivat suurlakon jälkeisenä vuosikymmenenä käymistilassa, ja suhtautuminen sosialismiin ja sosialidemokratiiaan oli vilkkaan keskustelun kohteena.⁶⁶⁹

Yhteiskunnan nopealta tuntuva muutos: teollistuminen, kaupungistuminen, sekularisoituminen ja vasemmiston poliittinen itsenäistyminen pakotti miettimään kansasuhdetta uudella tavalla. Osa opettajista reagoi muutokseen puuttumalla kotikasvatukseen ja pyrkimällä palauttamaan kristillisiä arvoja entiseen asemaansa. Esimerkiksi helsinkiläisopettaja Vilho Reiman luotsaama, vuonna 1907 pitkälti vanhasuomalaisin voimin perustettu Kotikasvatusyhdistys pyrki nostamaan työläiskoteja kurjuudesta kotikasvatuksen avulla. Yhdistys törmäsi apurahaa anoessaan sosiaalidemokraattien vastustukseen.⁶⁷⁰ Toisaalta monet opettajat olivat avoimia uusille avauksille ja uskoivat, että jonkinlaiset muutokset olivat välttämättömiä. Puoluekentän uudistukselta odotettiin parannuksia myös kansakoulunopettajien ja kansakoulun taloudelliseen asemaan. Mikään tuolloin muodostuneista puolueista ei kuitenkaan tuntunut täysin sopivan kansakoulunopettajien etujärjestöksi. Puolueet kiinnostuivat kansakoulunopettajistosta, koska niillä näytti olevan avaimet kansan mielipiteen muodostamiseen.⁶⁷¹

Opettajien työn kytkeytyminen ”kansaan” ja sen parhaaseen näkyi myös suhtautumisessa puolueisiin. Jukka Rantalan mukaan

669 Halila 1949, s. 40–45.

670 Katso Pöytäkirja Kotikasvatusyhdistyksen perustavasta kokouksesta 27.10.1907. Kotikasvatusyhdistyksen Johtokunnan pöytäkirjat 1907–1915. Kotikasvatusyhdistyksen arkisto, Suomen Vanhempainliitto r.y.; eduskuntakeskustelu 27.3.1914 ja 1.4.1914; Parjo 2003, s. 115–121. Keskustelu kiteytyi etenkin sosiaalidemokraattien kasvatusihanteeseen ja kysymykseen uskonnon roolista kasvatuksessa. Kotikasvatusyhdistyksen perustajajäsenistä moni oli suomalaisen puolueen kannattajia. Erityisen tärkeänä perustajat pitivät kansantajuisten, suomenkielisen kasvatuskirjallisuuden toimittamista, laitakaupunkien, liikekeskusten ja tehdaspaikkojen huonon kotikasvatuksen parantamista ja äitien neuvomista kasvatusasioissa.

671 Halila 1949, s. 39.

moni nuori opettaja oli valinnut poliittiseksi suunnakseen nuorsuomalaisuuden sen kansanvaltaisuuden takia.⁶⁷² Nuorsuomalaiset erotti vanhasuomalaisista muun muassa radikaalin äänioikeusreformin vaatiminen. Työväenpuolue oli valinnut suunnakseen kaytskylaisen marxismin, mikä erkaannutti 1900-luvun taitteessa työväenliikkeen johtoasemiin nousseet nuorsuomalaiset liikkeestä. Äänioikeusvaatimukset pysyivät kuitenkin ohjelmassa ennallaan, vaikka helmikuun manifesti veikin toiminnan painopisteen vallitsevan oikeusjärjestyksen puolustamiseen.⁶⁷³

Suurlakko rikkoi omalta osaltaan sivistyneistön, myös kansanopettajiston, ja järjestäytyvän työväestön suhdetta. On esitetty, että erityisesti vuosien 1905–1906 poliittiset mullistukset vahvistivat ”kansan lasten” näkemistä yhteiskuntarauhan uhkaajina, ja työläisvanhempia alettiin pitää tunne-elämältään kehittymättöminä.⁶⁷⁴ Etenkin Helsingissä perustuslaillisten ja työväenliikkeen toimihenkilöiden välille muodostui lakon alkuvaiheessa kiistaa, ja punaisen julistuksen myötä tilanne kiristyi. Loppuvaiheessa työväestö halusi jatkaa lakkoa ja porvarillinen puoli tyytyä lailliset olot palauttaneeseen marraskuun manifestiin. Järjestyksenpitoa varten perustetut järjestyskaartit jakaantuivat punakaarteiksi ja suojeluskunniksi, ja välillä käytiin yhteenottojen partaalla. Perustuslailliset saivat Helsingissä kunnian tilanteen selvittämisestä ja samalla myös merkittävät johtopaikat, mikä herätti työväenliikkeen toimijoissa katkeruutta.⁶⁷⁵ Toisaalta sosiaalidemokraatit nousivat lakossa keskeiseksi toimijoiksi, ja suurlakon jälkeisessä innostuksessa työväenyhdistysten määrä kasvoi räjähdysmäi-

672 Näkyvä esimerkki tästä oli Kajaanin seminaarin lakko vuonna 1905, jossa kouluhallitus asettui opiskelijoita vastaan tukien seminaarin vanhasuomalaista johtajaa. Jukka Rantalan mukaan opettajat rikkoivat tuolloin cygnaeuslaista opettajaihannetta, jonka mukaan opettajan tuli välttää politikointia ja esimiesten arvostelua. Rantala 2003, s. 155–171.

673 Rasilainen 2006, s. 33–36. Helsingissä nuorsuomalaiset olivat myös merkittävä sosiaalipoliittinen voima, jotka yhdessä sosiaalidemokraattien kanssa ajoivat esimerkiksi työväen asiaa ja sivistystä. Ks. esim. Nyström 2014, 23–24.

674 Tuomaala 2002, s. 43.

675 Soikkanen 1998, s. 59; Soikkanen 1961, s. 225–227

sesti.⁶⁷⁶ Sosiaalidemokraattien ja nuorsuomalaisten näkemykset erosivat pääkaupungissa erityisesti äänioikeuskysymyksessä. Sosiaalidemokraatit vaativat perustuslakia säätävän kansalliskokouksen asettamista, mitä nuorsuomalaiset vastustivat.⁶⁷⁷ Lakon aikana Vallilan kansakoulun tuleva veistonopettaja Aino Swan⁶⁷⁸ kirjoitti sisarilleen, että Helsingissä oltiin raivoissaan perustuksellisia uhkailevalle työväelle, joka oli ”mahdistaan pää pyörällä”. Swan itse oli osallistunut kahteen kokoukseen, mutta päättänyt vastedes pysyä poissa. Lopuksi Swan toteaa toivovansa, ettei Suomen kansa ”häpäise itseään kansalaissodalla”.⁶⁷⁹

Aiheesta on kirjoittanut vastakkaisesta näkökulmasta Martta Salmela-Järvinen, joka on kuvannut pettymystään arvostamansa opettajan, muun muassa eläintensuojelijana tunnetun Agnes von Konowin arvomaailmaan. Kun työväestön aktiivit olivat vastustaneet lakon lopettamista, ja punakaartilaiset estäneet oppilaita palaamasta kouluun, oli opettaja moittinut työväen johtajia eripurana lietsomisesta. Hänen mukaansa Suomi ei voinut saavuttaa mitään väkivallalla, vaan sivistys oli maan ainoa pelastus. Salmela-Järvisen mukaan monet oppilaista olivat pitäneet opettajan kantaa loukkauksena työväkeä kohtaan.⁶⁸⁰ Myös kansakouluntarkastaja Matti Pesonen kirjoitti jälkikäteen arvion, että suurlakko oli ollut suuntien erkanemisen alkupiste:

Suurlakon päättyessä 1905 kuului Helsingin kaduilla ja toreilla huutoa: Herrain lakko on loppunut, työläisten lakko alkaa. Se oli kuin lähtösignaali sille hajaannukselle, jolle rakas kansamme oli

676 1904 yhdistyksiä oli maassa 99, 1905 jo 177. Helsingin työväenyhdistyksen jäsenmäärä yli kaksinkertaistui (1757→5507) vuonna 1905. Soikkanen 1961, s. 182–185; 199.

677 Rasilainen 1996, s. 40–41.

678 Swan opetti Vallilan kansakouluissa vuosina 1911–1930. Ks. Manninen 1993, s. 289.

679 Aino Swanin kirje sisarilleen 3.11.1905. Manninen 1993, s. 245–246.

680 Salmela-Järvinen 1965, s. 239–244.

Vallilan kansakoulussa vuosina 1925–1935 opettanut Agnes von Konow (s 1886) oli persoona, joka ei istu tiukkoihin muotteihin. Hän oli kansainvälisestikin tunnettu eläinsuojeluaktivisti, joka soi oppilailleen koulun sisällä paljon vapauksia. Toisaalta hän paheksui jo suurlakon aikana työväestön vaatimaa lakon jatkamista. Konowin tunnereaktiot suhteessa sisällissotaan noudattelivat hänen viiteryhmiensä, opettajiston ja kaupungin säätyläistön esimerkkiä. Kuva: Atelier Aino / Museovirasto.

joutunut. ... Oli kerta kaikkiaan lähdetty tielle, joka kehittyi yhä pelottavammaksi vihan ja kapinan tieksi.⁶⁸¹

Kansakoulunopettajiston ja työväestön suhde oli suurlakon jälkeen osa yleistä koulutuspoliittista keskustelua. Kansakoulunopettajat pitivät Helsingissä vuonna 1906 kokouksen, jossa ehdotettiin liittymistä työväenyhdistysten jäseniksi ja tutustumista Sosialidemokraattisen puolueen ohjelmaan. Keskusteluissa tuli esille opettajien asema ”yläluokan” ja työväestön välissä. Kansakoulunopettajiin suhtauduttiin usein ensin mainitun ryhmän taholta nuivasti, mutta toisaalta kristillis-liberaalisen kansakoulun ja kansainvälisen sosiaalidemokratian välillä nähtiin ristiriitaa.⁶⁸² Jälkimmäiseen haettiin ratkaisua muun muassa ajatuksesta, että kun oppineet astuvat ajamaan sosiaalidemokratiaa, siitä katoaa samalla raakuus ja uskonnonvastaisuus.⁶⁸³ Työväenliikkeen aktiivien tavoin myös kansakoulunopettajat kannattivat pohjakouluuudetta. Opettajilla asiaan liittyi myös toive oman statuksen noususta. Kun rinnakkaiskoulujärjestelmästä oppikouluihin ja siihen johtavine valmistavine kouluineen luovutettiin ja kansakoululaitoksesta muodostettiin koko ikäluokan koulu, sen arvostus samalla nousi. *Opettajain lehden* pääkirjoituksessa todettiin vuonna 1906, että vanhemmat, jotka varta vasten erottivat lapsensa ”jo pieninä pahaisina kansan lapsista” edesauttoivat luokkavihan säilymistä ja tekivät huonon palveluksen myös lapsilleen.⁶⁸⁴ Monia opettajia paine poliittisen kannan muodostukseen ahdisti. *Opettajain lehdessä* kirjoitettiin vuonna 1907 opettajien

681 Pesonen 1954, s. 43–44. Pesonen viittaa tässä myös porvariryhmien hajaantumiseen. Alaluvun loppuksi hän toteaa: ”Eriseuraisuus hajoittaa kansan, mutta yksimielisyys rakentaa isänmaan.” Pesonen 1954, s. 45.

682 Halila 1949, s. 40–45. Samana vuonna kirjoitettiin myös *Opettajain lehdessä*, että ihmisyyden ja koulun kannalta katsoen tulisi opettajien olla sosiaalidemokraatteja. *Opettajain lehti* 24/1906 (15.6.1906), s. 231–233.

683 *Opettajain lehti* 25/1906 (22.6.1906), s. 243. Vuonna 1906 perustettiin myös Suomen kristillisen työväen liitto. Sen perusti SDP:n oppositiosipi, joka vastusti materialistista henkeä ja kriittistä suhtautumista uskontoon.

684 Kansakoulu pohjakouluksi. *Opettajain lehti* 8/1906 (23.2.1906), pääkirjoitus.

tukalasta asemasta uudessa poliittisessa tilanteessa. ”Puoluevimman” aikana opettajien kohtalo oli johtokunnan ja sen esimiehen armoilla, ja hänen oli parasta kuulua samaan puolueeseen kuin tämäkin. ”Missä nykyajan suurin kysymys, sosialistinen ja kapitalinen liike tuimemmin iskevät yhteen, niin varjele taatto taivahinen senlaisella kentällä työskentelevää opettajaa”, kirjoituksessa todettiin.⁶⁸⁵

Opettajiston suhdetta sosiaalidemokratiaan voidaan verrata papiston tai ainakin teologian opiskelijoiden tilanteeseen. Molemmat ryhmät olivat osittain kansan parista nousseita, ja ryhmien eetos perustui ajatukseen kansan parhaasta sekä sen paimentamisesta ja ohjaamisesta oikeaan suuntaan. Myös teologian ylioppilaiden keskuudessa oli suurta kiinnostusta sosiaalidemokratiaan suurlakon ja sisällissodan välillä, ja ryhmiä yhdisti ajatus siitä, että sosialismi oli puhtaana aatteena yhteiskunnallisen kehityksen kulkuun kuuluva asia. Ja kuten opettajistonkin kohdalla, muutti sisällissota tilannetta ratkaisevasti.⁶⁸⁶

Sosiaalidemokraattinen opettajaliitto

Sosiaalidemokraattinen opettajaliitto perustettiin elokuussa 1917 Säätytalolla Helsingissä. Liiton perustamiskokoukseen otti osaa noin 60 opettajaa ympäri maata, lisäksi 14 opettajaa oli jättänyt kokoukselle valtakirjan.⁶⁸⁷ Vähäinen osanottajamäärä kertoo paitsi sosiaalidemokraattisen aatteen suhteellisesta marginaalisuudesta opettajiston keskuudessa myös opettajien pelosta ilmaista poliittista kantaansa. Kokouksessa alustanut kansanedustaja ja opettaja Hilja Pärssinen totesi kansakoulujohtokuntien vainoavan sosiaalidemokraatteja.⁶⁸⁸ Varovaisuuteen oli aihetta, sillä johto-

685 *Opettajain lehti* 2/1907 (11.1.1907), s. 19.

686 Luukkanen 2009, s. 43–49.

687 Sos.dem. Opettajaliiton perustavan kokouksen pöytäkirja 10–11.8.1917, s. 1. Työväenjärjestöjen asiakirjoja, VapSA 820, KA.

688 Pärssinen kertoi erään opettajan toimittaneen hänelle valtakirjan kyseiseen kokoukseen pyytäen säilyttämään sitä ”perhesalaisuutena”, ettei joutuisi

kunnat saattoivat kiinnittää virantäytöissä enemmän huomiota opettajan puoluekantaan kuin pätevyYTEEN. Myös henkilökohtaisilla suhteilla tarkastajiin oli merkitystä.⁶⁸⁹ Opettaja saattoi olla velvollinen omaksumaan johtokunnan esimiehen kanssa saman poliittisen näkemyksen saadakseen työtä ja työrauhan.⁶⁹⁰ Kokouksen puheenjohtajina toimivat Hilja Pärssisen puoliso, kansakouluntarkastaja Jaakko Pärssinen sekä opettajakansanedustajat Jaakko Latvala ja Hulda Salmi.⁶⁹¹

Sosiaalidemokraattiset opettajat kokivat tarvitsevänsä oman liiton, sillä 1890-luvulla perustettu Suomen Opettajayhdistys⁶⁹² oli heidän näkökulmastaan liian porvarillinen. Sosiaalidemokraattisten opettajien vaatimuksia ei täyttänyt myöskään Opettajayhdistyksen epävirallinen äänenkannattaja, *Opettajain lehti*.

johtokunnan hampaisiin. Sos.dem. Opettjaliiton perustavan kokouksen pöytäkirja 10–11.8.1917, s. 5. Työväenjärjestöjen asiakirjoja, VapSA 820, KA.

689 Halila 1949, s. 285. 1900-luvun alussa käytiin johtokuntien ja opettajien välillä kiistoja virkavahvistuskirjoista. Kansakoulunopettajilla oli heikompi oikeudellinen asema verrattuna kuin esimerkiksi oppikoulunopettajilla. Helsingissä tarkastajalla oli suuri valta nimityksiin, ks. vakinaiseksi nimitämisestä mm. Aino Swanin kirje Elli Swanille 11.3.1911. Teoksessa Manninen 1993, s. 289. Katso myös Anni Swan Helmi Swanille 8.5.1912, *ibid.*, s. 298. Swan kertoo Helsingin kansankoulutarkastaja Matti Pesosen mieltävaltaisuudesta nimitysten suhteen sekä tarkastajan ja johtajan erimielisyyksistä asiassa. Kirjeet osoittavat, että henkilökohtaisilla ominaisuuksilla ja suhteella tarkastajaan ja johtokuntaan oli suuri merkitys virkanimityksissä.

690 *Opettajain lehti* 2/1917 (11.1.1907), s. 19

691 Perustetun Sosiaalidemokraattisen opettjaliiton liittotoimikuntaan valittiin puheenjohtajaksi kansanedustaja Hulda Salmi sekä jäseniksi opettajat H. Pulkkinen, Y. K. Laine, Helmi Jalovaara, maisteri Kalle Huhtanen ja varalle tarkastaja P. Pärssinen ja kansanedustaja J. V. Latvala.

692 Vuodesta 1936–1965 Suomen Kansakoulunopettajain Liitto, nykyisin Suomen Opettajain Liitto. Helsingissä toiminut paikallisyhdistys oli Helsingin Opettajayhdistys (Suomalainen toveriseura 1896–1908, Opettjaliitto 1908–1929). Yhdistys oli Helsingin Virkamiesyhdistyksen jälkeen pääkaupungin suurin kunnallisten viranhaltijain järjestö, viranhaltijoista kuului liittoon vuonna 1923 78%. Lappalainen 1985, s. 145; Helsingin yhdistyksen vuosikertomus 1923. Opettajayhdistyksen pöytäkirjat 1922–1933, Cb:1. Helsingin Opettajayhdistyksen arkisto, HKA.

Sortavalan seminaarista valmistunut kansakoulunopettaja ja sosiaali-
demokraattinen kansanedustaja Hilja Pärssinen matkalla kohti uutta
aikaa. Pärssinen oli keskeinen henkilö Sosialidemokraattisen Opettajali-
iton pe-rustamisessa ja toimi myöhemmin muun muassa punaisen Helsin-
gin kansakoulujohtokunnassa. Kuva: Työväen Arkisto.

Sosialidemokraattiseen opettajaliittoon toivottiin mukaan vain ”todellisia” sosiaalidemokraatteja, koska tällöin ei liiton sisälle syntyisi ”porvarillista hapatusta”. Opettajien tuli myös liittyä ammattiliittoon taloudellisen asemansa tukemiseksi. Alustaja Antti Lastun⁶⁹³ haaveissa oli myös kansainvälinen opettajajärjestö, ”opettajain Internationale” sekä oma äänenkannattaja ja Helsingissä toimiva liittotoimikunta.⁶⁹⁴

Kaikkien Sosialidemokraattisen opettajaliiton perustamiskokouksen osanottajien tulevaisuudennäkymät eivät olleet yhtä suureellisia, vaan keskustelussa käsiteltiin paljon kansakoulunopettajan ammattiin liittyviä ikuisuusongelmia, kuten opettajien palkkausta. Kaikille yhteiskunnallisesti ”välttämättömän” työn tekijöille vaadittiin maksettavaksi sama palkka sukupuolesta ja aviosäädystä riippumatta. Asiaa pidettiin tärkeänä syystä, että niukan toimeentulon vuoksi ”kykenevimät ainekset” jättivät opettajantyön. Pelättiin, että uudistushaluiset opettajat joutuisivat siirtymään muuhun työhön ja opetus jäisi vanhoillisen koululaitoksen käsiin. Kokous lähettikin senaattiin lähetystön ajamaan opettajien palkka-asiaa.⁶⁹⁵ Lähetystön vastaanottanut Oskari Tokoi kannatti kalliinajankorotusta palkkoihin ja toivotti uuden liiton tervetulleeksi Suomen Ammattijärjestykseen.⁶⁹⁶

Helsingin pitäjässä työskennelleen kansakoulunopettajan Helmi Jalovaaran⁶⁹⁷ mukaan koulupiireissä ei oppineisuudesta

693 Antti Lastusta ks. Suotula 2008, s. 57 – 58. Valkoiset vangitsivat Lastun helmikuussa 1918 kirjoituksesta *Savon Työmieheen*.

694 Antti Lastun alustus. Sos.dem. Opettajaliiton perustavan kokouksen pöytäkirja 10–11.8.1917, s. 2–3. Työväenjärjestöjen asiakirjoja, VapSA 820, KA.

695 Sos.dem. Opettajaliiton perustavan kokouksen pöytäkirja 10–11.8.1917 § 3 ja 4, s. 6–8. Työväenjärjestöjen asiakirjoja, VapSA 820, KA.

696 Senaattori Väinö Tanner puolestaan oli ollut senaatin laatiman alemman kalliinajankorotussuunnitelman kannalla, koska kansakouluopettajilla oli ilmainen asunto, lämpö ja valo sekä muitakin luontaisetuja, ja täten he olivat paremmassa asemassa kuin monet oppikoulujen opettajat. Sos.dem. Opettajaliiton perustavan kokouksen pöytäkirja 10–11.8.1917 § 8, s. 9–10. Työväenjärjestöjen asiakirjoja, VapSA 820, KA.

697 Jalovaara oli Helsingin pitäjän Tikkurilan kansakoulun opettaja ja toimi myöhemmin helmikuussa 1918 punaisen Kouluneuvoston kanslistina.

huolimatta kyetty näkemään uusissa aatteissa niiden potentiaalia, vaan korostettiin yksinomaan vanhojen arvojen häviämistä. Kasvatuksessa painotettiin liikaa yksilöllistä menestystä ja kilpailua ja asetettiin oppilaat keskenään eriarvoiseen asemaan, minkä Jalovaara näki kapitalistisen yhteiskunnan vertauskuvana. Veljeyden ja tasa-arvoisuuden sijaan kasvatuksessa käytettiin pakkoa, rangaistuksia ja väkivaltaa. Jalovaaran mukaan opettajan piti kohdella oppilaita kunnioittavasti, ja hänen tuli olla opettaja sydämestään, ei vain leivän takia, sekä taistella yhteiskuntajärjestyksen uudistamiseksi.⁶⁹⁸ Kokouksen osanottajat kokivat ongelmallisena myös ”porvarillisesti kirjoitetut” oppikirjat. Uskonnonopetus haluttiin korvata siveyskasvatuksella, ja historiankirjoista tuli poistaa ”raakalaiskertomukset ja sotajutut”. Oppilaat olisi myös tutustuttava yhteiskunnan nurjaan puoleen, ja luonnontieteessä tulisi kertoa polveutumisopista ja sosiaalidemokraattisesta työväenliikkeestä.⁶⁹⁹

Kautta koko 1910-luvun oli opettajapiireissä oltu huolissaan kodin ja koulun välisestä kuilusta ja keskusteltu osapuolten lähentämisestä toisiinsa vanhempainkokousten avulla. Osaltaan tätä asiaa ajoi myös Kotikasvatusyhdistys.⁷⁰⁰ Myös Sosialidemo-

Häntä pyydettiin myös muun muassa opetussuunnitelman muuttamista valmistelemaan suunnitellun koulukomitean jäseneksi. Kouluneuvosto Helmi Jalovaaralle 19.3.1918. Suomen kouluneuvoston kirjeisto 1.3.–4.4. 1918, D1. Kouluhallituksen arkisto X, Suomen kouluneuvosto 1918, KA.

698 Opettaja Helmi Jalovaaran alustus ”Uusi suunta lastenkasvatuksessa”. Sos. dem. Opettajaliiton perustavan kokouksen pöytäkirja 10–11.8.1917 § 11, s. 10–11. Työväenjärjestöjen asiakirjoja, VapSA 820, KA.

699 Opettaja K. Saaren alustus. Sos. dem. Opettajaliiton perustavan kokouksen pöytäkirja 10–11.8.1917 § 11, s. 11–12. Työväenjärjestöjen asiakirjoja, VapSA 820, KA.

700 Asiaa pohdittiin muun muassa vuonna 1916 helsinkiläisten opettajien kokouksessa, ja myöhemmin samana vuonna järjestetyssä kansakoulukokouksessa asiassa päätettiin edetä yhteistyössä Kotikasvatusyhdistyksen kanssa. Ks. esim. Kotikasvatusyhdistyksen johtokunnan pöytäkirja 31.3.1916 § 5. Kotikasvatusyhdistyksen Pöytäkirjoja 1915–1933. Kotikasvatusyhdistyksen arkisto, Suomen Vanhempainliitto ry; Huuskonen 1953, s. 91–93.

kraattisen opettajaliiton perustajat korostivat, että opettajien tuli yhteistyössä työläisvanhempien kanssa parantaa kodin ja koulun välisiä suhteita. Vanhempia ei pidetty valmiina ottamaan kasvatusvastuuta, mutta yhteistyöllä ja oikeanlaisella ohjauksella tilanne muuttuisi: ”Työläisvanhempia on kasvatettava kouluasioiden ymmärtämiseen, jotta silloin, kun he tulevat määräämän kasvatuksen uuden suunnan, he olisivat siihen tosiaan pystyväisiä.”⁷⁰¹

Perustamispöytäkirjan liitteenä on nimettömäksi jääneen kirjoittajan tallentama muistiinpanonippu alustukseen ”Opettajat ja sosiaalidemokratia”. Muistiinpanoissa viitataan saksalaiseen sosiaalidemokraattiin August Bebeliin (1840–1913), jonka mukaan kansakoulu oli poliittinen laitos. Kansakoulussa annettu opetus muokkasi lapsen ajatusmaailmaa tiettyyn suuntaan ja kasvatti häntä toimimaan niin yksilönä kuin kansalaisenakin. Tämänhetkinen opetus sosiaalisti lapsia kuitenkin uskollisuuteen pelolla:

Mitä tekee valtion koulu huolehtiakseen valtion eduista, kasvatuksensa uskollisia alamaisia, työntekijöitä, virka- ja palvelusmiehiä, sellaisia, jotka käskyn saatuaan ovat valmiit mihin tekoihin tahansa? Se antaa lapsen käteen Raamatun ja sanoo: siunaa itsesi ennenkuin avaat sen; se on pyhä kirja; epäileminen on suuri synti, kuoleman rikos. Lapsi tavaa vavisten kirjaa. Sieltä löytää hän Isä Jumalan, kuningasten kuninkaan, joka usein leikittelee ihmisten kalleimmalla omaisuudella, hengellä. ... Lapsi panee nöyränä kirjan pois. Tietämättään on hän imenyt itseensä käsityksen: murha on ei ainoastaan luvallinen vaan vieläpä pyhä ja kaunis asia...⁷⁰²

Bebelin näkemyksiä mukaillen eräs kokouksen osallistuja pohti, että opettaja kykeni vaikuttaman lasten mieliin joka päivä

701 Opettaja Helmi Jalovaaran alustus Uusi suunta lastenkasvatuksessa. Sos. dem. Opettajaliiton perustavan kokouksen pöytäkirja 10–11.8.1917 § 11, s. 10–11. Työväenjärjestöjen asiakirjoja, VapSA 820, KA.

702 Opettajat ja sosiaalidemokratia. Käsikirjoitettu muistiinpanonippu Sosiaalidemokraattisen Opettajaliiton perustamiskokouksen pöytäkirjan liitteenä. Sos. dem. Opettajaliiton perustavan kokouksen pöytäkirja 10–11.8.1917. Työväenjärjestöjen asiakirjoja, VapSA 820, KA.

työskennellessään heidän parissaan ja keskustellessaan heidän kanssaan ja antoi heille omat mielipiteensä ja katsomuksensa. ”Lapsi on opettajan kädessä kuin vaha ja opettaja muovaa useasti tästä vahasta oman henkisen kuvansa”. Velvoittavan aseman vuoksi opettajan oli tutustuttava elämään ja opiskeltava yhteiskunnallisia oloja. Opettajat eivät saaneet työväestön ja lasten kasvattajina olla tietämättömiä luokkatietoisien työväestön pyrkimyksistä. Nyt suurin osa opettajista oli tyrmännyt suoralta kädeltä sosiaalidemokratian liittyen sen vastustajiin, osaksi tietämättömyyttään. Opettajat eivät saaneet kuitenkaan uskoa, että sosiaalidemokratia oli vain luokkavihaa ja pahansisuisia agitaatiota, tässä tapauksessahan aate olisi ollut helposti kumottavissa, varsinkin kun vastustajilla oli käsissään kaikki aseet: ”koulu tuhansine opettajineen”, kirkko, sanomalehdistö ja kirjallisuus sekä uskolliset poliisi- ja sotavoimat. Ja vastustajat olivatkin käyttäneet näitä resurssejaan, kuten jokainen sosiaalidemokratiasta kiinnostunut opettaja oli saanut karvaasti kokea. Esimerkiksi sosiaalidemokraattisiin järjestöihin liittyneet olivat kirjoittajan mukaan joutuneet ”mitä mustimman ja ilkeämielisimmän vainon kohteeksi”⁷⁰³

Sosiaalidemokraattiset opettajat moittivat porvarillista Opettajayhdistystä vanhoillisuudesta ja uusien aatteiden vieroksumisesta. Opettajayhdistyksen jäsenet puolestaan leimasivat uuden järjestön perustamisen rintamanhajotusyritykseksi.⁷⁰⁴ Opettajiston yksimielisyyden tärkeyttä korostanut – sekä Opettajayhdistyksen että Helsingin kansakoulujohtokunnan puheenjohtaja – Kaarlo Ahtiala piti opettajiston yhtenäisyyden hajoamista vaarallisena. Hänen mielestään uuden liiton perustajat korostivat ole mattomia näkemyseroja eivätkä esittäneet juurikaan uutta, vaan esimerkiksi palkkaus-, pohjakoulu- ja oppivelvollisuuskysymyk-

703 Valitettavasti teksti loppuu kesken, joten emme saa tietää, mitä tämä vaino tarkemmin sisällään piti. Opettajat ja sosiaalidemokratia. Käsinkirjoitettu muistiinpanonippu Sosialidemokraattisen Opettajaliiton perustamiskokouksen pöytäkirjan liitteenä. Sos.dem. Opettajaliiton perustavan kokouksen pöytäkirja 10–11.8.1917. Työväenjärjestöjen asiakirjoja, VapSA 820, KA.

704 Rinne 1973, s. 92–93.

sissä oltiin samoilla linjoilla muun opettajiston kanssa. Ahtiala hämmästeli, miten taloudellisissa vaikeuksissa kamppailevia ja kansan parasta tarkoittavia opettajia voitiin kutsua porvareiksi:

...me kansakoulunopettajat järjestönä emme ole 'porvareita' siinä mielessä kuin sos -dem. opettajatoverit väittävät, kuulukooppa kukin meistä mihin valtiolliseen puolueeseen tahansa. Koko meidän ohjelmamme ja työmme tarkoittaa köyhälistön kohottamista sekä aineellisesti että henkisesti, ja opettajain yksityisinä henkilöinä köyhälistön hyväksi suorittama työ ei varmaankaan riipu siitä, mihin puolueeseen kukin lukeutuu.⁷⁰⁵

Kaarlo Ahtialan närkästyksen voi ymmärtää hänen taustaansa vasten. Hän oli työmiehen poika Lempäälästä eikä ainakaan tuolloin kokenut porvari-termiä itseään kuvaavaksi. Vuonna 1906 nimensä Lindhistä Ahtialaksi suomentanut puheenjohtaja oli esimerkki ihanteellisesta opettajasta, joka oli noussut kansan joukosta ja koulittu kansanvalistajaksi Jyväskylän seminaarissa, josta hän oli valmistunut vuonna 1891 24-vuotiaana.⁷⁰⁶

Eduskunnassa vuosivälillä 1907–1917 toimineista kansakoulunopettajista 19 oli Sosialidemokraattisen puolueen, 11 Nuorsuomalaisen ja 11 Suomalaisen puolueen, yhdeksän Maa-laisliiton, viisi RKP:n ja yksi Kansanpuolueen edustajia.⁷⁰⁷ Yhtä poliittista yhteistä linjaa ei kansakoulunopettajilla ollut. Opettajien käymää keskustelua leimasi aivan uudenlaisen puolueen

705 Sos.demokratiset opettajat opettajajärjestön hajottamispuuhiissa, kirjoittanut K. A. (Kaarlo Ahtiala). *Opettajain lehti* 31–32/1917 (31.8.1917), s. 337–339. Ahtiala korosti myös *Opettajain lehden* roolia yhteishengen herättämisessä ja ylläpitämisessä kansan ja opettajien keskuudessa. Ks. *Opettajain lehti* 1918. *Opettajain lehti* 49/1917 (7.12.1917), s. 498.

706 Aikalaiskirja 1920, s. 10; Aikalaiskirja 1934, s. 19–20. Vuonna 1920 Ahtiala ilmoitti puoluekannakseen Edistyspuolueen, 1934 Kokoomuksen.

707 Kansanedustajamatrikkeli 1907–2000, <http://www.eduskunta.fi/thwfakta/kematrikkeli/ma1000.html> (käytetty 23.5.2007). Mukaan on otettu seminaarista valmistuneet kansakoulunopettajat sekä kansakoulunopettajina muuten toimineet.

kaipaaminen.⁷⁰⁸ Yhteistä rintamaa puolustavien mielestä mikään olemassa olevista porvaripuolueista ei täysin sopinut kansanopettajille. Kaarlo Ahtialan tavoin ajattelevat toivoivatkin, että tulevaisuudessa tultaisiin perustamaan puolue, johon opettajien olisi vakaumuksensa puolesta hyvä kuulua. Sosialidemokraattinen puolue ei ollut kaivattu puolue, vaikka yhtymäkohtia mielipiteissä olikin, ja puolue oli suopea koulureformille. Kaarlo Ahtialan mielestä porvarien vasemmistolaisista ja sosialistien revisionistiseen suuntaan kuuluvista aineksista kootulla radikaalilla keskustapuolueella olisi suurimmat edellytykset koota lipunsa alle suurin osa opettajista.⁷⁰⁹ Rintaman hajoamiseen liittyi myös kysymys opettajien järjestäytymisestä ja sen mahdollisesta poliittisesta luonteesta. Opettajien yhtenäistä esiintymistä painottavat pitivät puolueisiin sitoutuneita opettajajyhdistyksiä jopa naurettavina. He kokivat, että juuri kun Opettajajyhdistyksen toiminta oli saatu vakaammalle pohjalle, oli sitä lähdetty hajottamaan.⁷¹⁰ Kollegiaalisuutta ja yhteistä rintamaa ulospäin pidettiin keskeisenä ammattiryhmän uskottavuuden ja yhteisten etujen ajamisen vuoksi.

Sosialidemokraattisen Opettajaliiton tarina jäi lyhyeksi. Se ehti liittyä Suomen Ammattijärjestöön, jonka lähettäjä hyväk-

708 Koettiin, että vasemmistossa opettajien oli helpompi päästä ”johtoasemiin”. Mikael Soininen suunnitteli uuden ”keskustapuolueen” perustamisista. Toisaalta oli niitä opettajia, jotka halusivat pysytellä puoluepolitiikan ulkopuolella. Ensimmäisillä valtiopäivillä valittiin edustajiksi kaksitoista kansakoulunopettajaa, joista kuusi sosiaalidemokraattia, kolme vanhasuomalaisia, kaksi maalaisliittolaisia ja yksi nuorsuomalainen. Valituista opettajista yhdeksän oli naisia. Ei-opettajataustaiset naisedustajat kuuluivat kaikki sosialidemokraattiseen puolueeseen vuosivälillä 1907–1917. Halila 1949, s. 295–296; Uljas 2003, s. 137–138.

709 Sos.demokratiset opettajat opettajajärjestön hajottamispuuhiissa, kirjoittanut K. A. (Kaarlo Ahtiala). *Opettajain lehti* 31–32/1917 (31.8.1917), s. 337–339. Ks. myös Opettajajärjestön hajottamispuuha, kirjoittanut Eemeli Etelälähti. *Opettajain lehti* 35–36/1917.

710 Rintama tarkastettava, kirjoittanut K. A.-e. *Opettajain lehti* 43/1917, s. 487–438.

symiskirje on päivätty 16. tammikuuta 1918.⁷¹¹ Liitto hautautui historian hämärään, mutta sen perustavan kokouksen pöytäkirja tarjoaa näkökulman opettajiston aatemaailmaan. Tämä poikkeuksena pidetty yhdistys tiivistää ajatuksen kansanopettajiston ammatti-identiteetistä. Opettaja-ammatin perusta oli kansan auttaminen ja kohottaminen, ja sosiaalidemokraattisen aatteen arveltiin sopivan tähän ideaaliin.

Sosiaalidemokraattisen opettajaliiton syntyhetkellä maassa kuohui, ja tämä kuohunta alkoi tuntua myös koulumaailmassa. Poliittisen tilanteen kiristyessä tapahtui eri puolilla Suomea opettajien erottamisia.⁷¹² Kansalaiskokoukset vaativat opettajia eroamaan viroistaan tai pyrkivät vaikuttamaan koulujen toimintaan. Suomen Opettajayhdistys vaati opettajille oikeusturvaa ja heitä vastaan esitettyjen syytösten laillista käsittelyä.⁷¹³ Palkka- ja eläkeasiaa käsittelemään kokoontuneessa Opettajayhdistyksen kokouksessa huhtikuussa 1917 opettajien rivit eivät kuitenkaan olleet täysin yhtenäiset. Opettajien joukossa oli myös niitä, jotka korostivat kansalaisten oikeutta opettajien ja heidän toimintansa arvostelemiseen.⁷¹⁴ Sosiaalidemokraattisesti ajattelevat opettajat suhtautuivat ymmärtävästi erottamisiin, joiden katsottiin olevan seurausta opettajien ajattelemattomasta suhtautumisesta työväestöön.⁷¹⁵

711 Suomen Ammattijärjestö Suomen Sos.-dem Opettajaliitolle Helsingissä 16.1.1918. Työväenjärjestöjen asiakirjoja, VapSA 820, KA.

712 Rinne 1973, s. 92.

713 Yhdistys peräänkuulutti myös solidaarisuutta toivoen, etteivät yhdistyksen jäsenet hakisi laittomasti toimestaan hädettyjen opettajien virkoja. Suomen Opettajayhdistyksen vuosikertomus vuodelta 1917 (Pakkotoimet opettajia vastaan). Toimintakertomuksia 1916–30, Da2 . Suomen Kansakoulunopettajan Liitto ry. (SOY), Tha.

714 Kokouksemme. *Opettajain lehti* 17/1917 (27.4.1917), s. 169–170; Palasia. Opettajain puolueryhmyitys, kirjoittanut Maalais-Kimmo, *Opettajain lehti* 35–35 /1917, s. 377.

715 Ks. esim. Opettaja Luukon toisena päivänä pitämä alustus ”Opettajat ja työväki” Sos.dem. Opettajaliiton perustavan kokouksen pöytäkirja 10–11.8.1917 § 19, s. 19. Työväenjärjestöjen asiakirjoja, VapSA 820, KA. Alustajan mukaan opettajat kuuluivat toisen maailmankatsomuksen piiriin

Pääkaupungin kansakoulurakennukset oli luovutettuna venäläisten sotilaiden käyttöön ja koulut toimivat vuokratiloissa.⁷¹⁶ Vuonna 1917 koulutyö keskeytyi sekä maaliskuun vallankumouksen että marraskuun suurlakon levottomuuksien vuoksi.⁷¹⁷ Opetustiloista oli pulaa. Kallion kansakoulun opettaja K. H. Paasikallio⁷¹⁸ opetti luokkaansa Siltasaarella sijaitsevalla työväentalolla vastentahtoisesti, ”vieraan hengen painostuksen alaisena”. Lakon aikana oli kielletty käyttämästä voimisteluhuonetta, koska siellä säilytettiin ”verikaartin kiväärejä, joilla veljesverta on vuodatettu”. Koulutyö kärsi myös talossa oleskelevista ihmisistä, jotka Paasikallion mukaan puuttuivat opetustyöhön. Viimeinen pisara oli opettajalle tietoisuus siitä, että ”viime päivien rikokset ovat kotoisin tästä talosta, niin ei ole ihme, jos pyrimme pois tästä turmion pesästä”.⁷¹⁹ Paasikallio käytti monikon ensimmäistä persoonaa kuvatessaan halua päästä pois työväentalolta, viitaten itsensä lisäksi myös oppilaisiinsa. Useille oppilaille työväentalo

kuin oppilaat ja heidän vanhempansa ja tämä johti ristiriitaan osapuolten välillä.

716 Katso mm. Eläintarhan ja Vallilan koulujen luovuttamisesta johtokunta 8.3.1916 § 2; johtokunta 14.4.1916 § 5 ja 7. Liite: 10.3.1916. Pöytäkirjat johtokunta 1916, Ca:48. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia. HKA; Helsingin suomenkielisten kansakoulujen vuosikertomus 1915–16, DeII:23, s. s. 63. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA. Ks. toimintapaikat esim. Kommunalkalender för Helsingfors 1917, s. 130.

717 Ks. esim. Avena Sahlberg kevät 1917, AdI:554; T. Terhenvuo kevät 1917, AdI:558. Luokkapäiväkirjat, päästötodistusten arvosanoja sisältävät. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA; Johtokunta 28.11.1917 § 3. Pöytäkirjat johtokunta 1917, Ca:49. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA. Helsingin levottomasta tilanteesta myös Tuomisto 1990, s. 43.

718 Vallilan ja Kallion kansakoulun opettaja ja vuodesta 1917 Kallion kansakoulun johtaja. Ks. *Opettajain lehti* 2/1920 (9.1.1920) 50-vuotta täyttäneestä Johtaja K. H. Paasikalliosta.

719 K. H. Paasikallio Helsingin suomenkielisten kansakoulujen johtokunnalle 27.11.1918 Kallion koulun opettajien puolesta. Johtokunta 28.11.1917 liite sign § 4. Johtokunta suhtautui myönteisesti Paasikallion toiveeseen siirtää luokat muualle, joka käytännössä oli kuitenkin vaikeaa huoneistopulan vuoksi. Johtokunta 12.12.1917 § 11. Pöytäkirjat johtokunta 1917, Ca:49. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

oli kuitenkin tuttu paikka jo entuudestaan. Talo oli osalle perheistä kokoontumisen ja harrastamisen paikka. Monet lähialueen lapset kävivät siellä muun muassa voimisteluseura Jyryn harjoituksissa.⁷²⁰

Kouluhallituksen virkamiehen Kaarlo Franssilan mukaan ryhmä sosialisteja lähestyi Helsingin kaupungin virkamiehiä marraskuun 1917 lopulla kysyen, suostuisivatko nämä työskentelemään vallankumousohallituksen palveluksessa. Kouluviraston ylihallituksen virkamiehet olivat lähes yksimielisiä siitä, etteivät he suostuisi palvelemaan sosiaalidemokraattista ”komissariaattia”. Myös senaatissa pidetyn keskusvirastojen virkamiesten välisen neuvottelun⁷²¹ lopputulos oli kielteinen. Kaarlo Franssila mielestä tärkeintä oli estää tilanne, että Suomessa olisi kaksi eduskuntaa ja näin myös kaksi senaattia, koska sellaisesta kahtiajaosta syntyvä ristiriita olisi ”niin perinpohjainen, että yhteiskunta kerrossaan menisi hajalle”.⁷²²

Toisin valinnut

Eilen kertoi eräs kansak. opettaja, maist. V., että hän luultavasti menettää leipänsä, siksi, että oli lausunut muutamia tasapuolisia sanoja punaisesta liikkeestä. Varomattomasti hän myös oli Sörnäisten vankilassa hoitanut opettajatehtäviään yhden kuukauden ja vasta sitte luopunut. Aivan kyynillisesti oli Pesosen Matti antanut viittauksen, että erotkoon, jollei, niin erotetaan. Asia on toistaiseksi avoin, mutta arveli nuorimies, että konkurssi ja nälkä on hänellä heti edessä jos toimet viedään. Lupasi liittyä sos. dem.

720 Ks. esim. talossa koulua tuolloin käynyt Hakulinen Toivo, s. 1904, kivimies (8 AC 4/84), s. 8. KansA.

721 Käsiteltiin Tokoin esittämää kysymystä ”suostuisivatko virkamiehet palvelemaan senaatissa, jonka jäsenet nimittäisi n.s. Mannerin eduskunta s.o. kesällä hajotettu.”

722 Päiväkirjamerkintä 25.11.17. Päiväkirja muistiinpanoja I, 31.12.1900–2.12.17. Katso myös merkintä 7.2.1918. Päiväkirja-muistiinpanoja II, 2.12.17–7.2.18. Kaarlo Alfred Franssilan arkisto, Coll 55.11, KK.

puolueeseen. Tällä lailla sosialisteja kasvatetaan ja kasvatetaan paljon jos näin jatkuu.⁷²³

Helsinkiläissäveltäjän päiväkirjassa mainitaan Sörnäisten vankilassa opettanut Artturi Vesenterä, joka irtisanottiin sodan jälkeen, koska tämä oli jatkanut opetustyötä Sörnäisten vankilassa myös punaisen vallan aikana. Tarkastaja Matti Pesosella, opettajien tunneyhteisön reaktioiden vartijalla, oli erittäin tiukka linja opettajia kohtaan, jotka eivät yksiselitteisesti olleet lakossa keväällä 1918. Tässä luvussa esitellään muuttamia opettajia, jotka joutuivat kohtaamaan tarkastajan ankaran näkemyksen.⁷²⁴

Punaisten vallattua kaupunginhallinnon menivät kansakoulunopettajat muiden virkamiesten mukana lakkoon. Virkamiesyhdistysten keskusliitto antoi lakkojulistuksen heti tammikuun lopulla 1918, ja pääkaupungin lakossa olevien tueksi rakennettiin taloudellista tukea antava organisaatio. Näin passiivinen vastarinta saatiin kattavaksi.⁷²⁵ Opettajien lakko oli arka asia punaisille, jotka olivat olettaneet tai ainakin toivoneet kansakoulunopettajien liittyvän työväestön taisteluun. Punaiset pyrkivät vetoamaan kansankasvattajien vastuuntuntoon tietäen monien opettajien käyvän kamppailua kasvatustehtävänsä ja lakiuskonsa välillä, toimeentulohuolista puhumattakaan. Toisaalta Virkamiesyhdistyksen puolelta annettiin ymmärtää, että vallankumoukselle myönteisiä odottaisi kapinan jälkeen rangaistus.⁷²⁶

Aivan turhia eivät punaisten toiveet olleet, ja jos vallankumouksen aika ja muoto olisi ollut toinen, olisi osa opettajista voinut olla mukana. Kouluväen ajatuksia voidaan lähestyä esimerkiksi kouluhallituksessa keskeisesti vaikuttaneen Kaarlo Franssilan

723 Väinö Pesolan päiväkirjamerkintä 2.5.1918. Väinö Pesolan arkisto, Coll. 433.2, KK.

724 Helsinkiläisopettajien tilannetta sodan jälkeen on käsitellyt myös Rantala 2010, s. 85–95.

725 Piilonen 1987, s. 366–370. Kaikilla ammattiryhmillä virkamieslakko ei ollut itsestään selvä lakkokehotuksesta huolimatta, tällainen tilanne oli muun muassa rautatieläisillä. Ks. Kekkonen 2016, s. 168–169.

726 Piilonen 1987, s. 376.

kautta. Tämä tunsikin selkeää sympatiaa punaista puolta kohtaan, ja arveli suuren osan sivistyneistöstä voivan asettua punaisten rintamaan, jos Venäjän uhkaa ei olisi. Hän määritteli olevansa lähellä sosialisteja, mutta ei punakaartilaisia. Sosiaalidemokratia oli kuitenkin nyt keskittynyt vihan nostattamiseen parempiosaisia kohtaan, ja tämä oli vienyt aatetta taaksepäin. Franssila ymmärsi työläisten katkeruuden sota-ajan voittojen liukumisesta ”komeilijain, mässäilijain, tyhjäntoimittajain” taskuun rehellisen työn jäädessä palkitseematta. Tämä olikin Franssilan mukaan syy, jonka vuoksi moni oli ollut kahden vaiheilla siitä, kummalle puolelle asettua.⁷²⁷ Uudistusmielestä huolimatta Franssila suhtautui työläisiin kasvattajanroolinsa vuoksi holhoavasti nähden työmiehen viattomana lapsena: ”Tunnen ystävyyttä noita totisia työmiehiä kohtaan. Osanotolla katselen heidän kasvojensa vakavaa vilpittömyyttä ilmettä”.⁷²⁸ Sääli oli sallittua. Franssila ei tosin pitänyt työmiehiä ainoastaan harhaan johdettuina ainakaan sodan alkuvaiheessa, vaan uskoi heidän vilpittömään vakaumukseensa.

Opettajien oli mietittävä tulevaisuuttaan myös siltä pohjalta, kumman osapuolen he olettivat sodan voittavan. Moni oli myös sitä mieltä, että jättämällä lapset – ja samalla heidän vanhempansa – ilman ohjausta saatiin aikaan vain pahempia ongelmia. Tällä kannalla oli myös historian professori E. G. Palmén, joka kirjoitti päiväkirjassaan 10. helmikuuta näin:

Huomenna neuvottelu Suom. Yhteiskoulussa siitä, voiko opetus alkaa. Jättää lapset opetusta ja tietoa vaille – sepä mainio keino saada sosialisteja järkeen! Kyllä virkamiesten lakkoo suunniteltaessa ajateltiin asiaa muutamissa osissa pintapuolisesti.⁷²⁹

Helsinkiläisopettajien päätös mennä muiden kaupungin virkamiesten tapaan lakkoon oli lähes yksimielinen, mutta ei itses-

727 Ilmolahti 2013, s. 76–79.

728 K. A. Franssilan päiväkirjamerkintä 3/4 18. Päiväkirja-muistiinpanoja V, 30/3–19/4 18. Kaarlo Alfred Franssilan arkisto, Coll 55.11, KK.

729 E. G. Palménin päiväkirjamerkintä 10.2.1918. Muistiinpanoja kapina-ajalta 1918. E. G. Palménin arkisto, Coll. 165.2, KK.

tään selvä. Kaarlo Franssila kirjoitti tammikuun lopussa kouluhallituksessa valinneesta sekavasta tilanteesta: ei osattu ratkaista, tulisi koulujen toiminta lopettaa.

Soininen hyvin hermostuneena ja hätäisenä ilmoitti vain, että virastopäällikköjen ei pitäisi antaa punakaarttilaisten itsenään tavata, koska he ... saattaisivat pakottaa virkamiehiä hallitustaan tottelemaan. Samalla hän ilmoitti suotavaksi, että koulut vastaisesti eivät toimisi, mutta sanoi samalla, että asiasta ei pitäisi ensinkään keskustella.⁷³⁰

Helmikuun alussa Franssila kirjoitti pelkäävänsä oppikoulujen rehtorien ja johtajatarten kokouksen järjestämistä, koska enemmistöllä saattaisi kokouksessa olla mielipide, että koulutyö tulisi aloittaa.⁷³¹ Myös taloudelliset tekijät houkuttelivat takaisin työhön. Virkamiesyhdistyksen järjestämä laina oli sodan loppupuolella enää 500 markkaa kuukaudessa perheellisille ja puolet tästä perheettömille.⁷³²

Sisällissodan jälkeen punaisten puolella sotaan osallistuneisiin tai sosiaalidemokraattista aatetta kannattaneisiin opettajiin suhtauduttiin jyrkästi. Jukka Rantalan laskelmien mukaan punaisuussyytösten kohteeksi joutui yhteensä 92 kansakoulunopettajaa, noin 1,5 prosenttia maan opettajistosta. Vain kymmenen syytetyistä selvisi nuhteitta – kahdeksan teloitettiin, 32 erotettiin, 34 painostettiin eroamaan ja kahdeksan sai varoituksen. Kouluhallitus pyrki kuitenkin toimimaan sovittelevasti, ja suurin osa opettajista pääsi lopulta takaisin työhönsä.⁷³³

730 K. A. Franssilan päiväkirjamerkinnyt 28. ja 29.1.1918. Kaarlo Alfred Franssilan arkisto, Coll 55.11, KK

731 K. A. Franssilan päiväkirjamerkinnyt 6.2.1918. Kaarlo Alfred Franssilan arkisto, Coll 55.11, KK

732 Piilonen 1987, s. 367.

733 Rantala 2002, s. 17–18.

Opettajiaan valvova prelaatti

Jotta tässä luvussa seuraavaksi esiteltävä Helsingin suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan valitsema jyrkkä, osin kansakouluhallituksen linjasta poikkeava asennoituminen asettuisi kontekstiinsa, esitellään tässä lyhyesti Helsingin suomenkielisten kansakoulujen tarkastajaksi vuonna 1908 valitun Matti Pesosen taustoja. Keskuspoliisin etsivä kuvaili myöhemmin Pesosta ”voimalliseksi ja valkoiseksi mieheksi”⁷³⁴. Matti Pesonen oli koulumies, hengen mies ja heimoaатteen vankka ajaja, ja hänen näkemystensä voidaan katsoa vaikuttaneen helsinkiläiseen kouluelämään ja suomenkielisten opettajien käyttäytymiseen. Pesonen osallistui johtokunnan kokouksiin, istui yhdessä ruotsinkielisten kansakoulujen tarkastajan kanssa tarkastajaneuvostossa ja toimi Helsingin kansakouluja valvovana henkilönä vuosina 1908–1935. Tarkastajan tehtäviin kuului hallinnollisten tehtävien lisäksi vierailuilla tiheästi kaikilla kouluilla tarkastamassa opetusta, järjestystä ja kurinpitoa sekä neuvoa ja ohjata opettajia.⁷³⁵ Näin ollen kansakouluntarkastajan omalla persoonalla oli suuri merkitys. Kansakouluntarkastajat olivat autoritäärisiä hahmoja, joiden vierailuja kouluihin odotettiin pelonsekaisella kunnioituksella. Helsinkiläisopettajien poika, opettaja Eero Salola on kuvannut Pesosta koululaitoksen juhlalliseksi ja kunnioitetuksi, melkein pä pelätyksi ”prelaatiksi”⁷³⁶

Matti Pesonen oli keskeinen pääkaupungin suomenkielisten opettajien valvoja ja tätä kautta myös opettajien tunneyhteisön aatteellisten rajojen määrittelijä. Salolan käyttämä prelaatti-sana

734 Ilmoitus 26.9.1932. ”Riekki (Esko Riekki, EK:n päällikkö) ilmoitti minulle, että kouluhallit. oli hänelle juuri soittanut joku kouluneuvos, joka mainitsi, että ovat saaneet sen ek:n kirjelmän, jossa on ilmoitettu kouluihin suunnitellusta komm. pioneerityöstä. Riekki sanoi, että kirjelmä oli lähetetty lähinnä sen vuoksi, että kansakoulujen tarkastaja Pesonen - voimallinen ja valkoinen mies muuten - on närkästyksissään kirjoitellut kouluhallitukselle siitä, ettei poliisi ole kyennyt estämään komm. lehtisten levittämistä kouluihin.” EK-VALPO I, 2668, KA.

735 Kunnalliskalenteri 1926, s. 114–115.

736 Salola 1976, s. 18.

viittaa kirkolliseen maailmaan, joka olikin yksi Pesosen keskeisistä toimintakentistä. Pesosen lapsuudenkodissa herätysaatteella oli vahva merkitys.⁷³⁷ Tämä avioitui vuonna 1895 rovasti Vilhelmi Malmivaaran (Malmberg) tyttären Ellenin kanssa. Nuorenparin kodista Eläintarha 1:ssä tuli Helsingin heränneiden kokoontumispaikka, ja Pesosten seuroista tuli kuuluisia kaupungin uskonnollisissa piireissä.⁷³⁸ Matti Pesonen osallistui myös politiikkaan toimien muun muassa kansanedustajana (1907–1908 Nuorsuomalaisen puolueen edustajana ja 1922–1923 Kokoomuksen edustajana). Suurlakon aikaan Pesonen kuului kaupunginvaltuustoon⁷³⁹ seuraten tapahtumia läheltä. Herännäisyyttä tutkineen Ilkka Huhdan mukaan Pesonen oli suurlakkosyksyn näkyvimpiä körttiläisiä perustuslaillisia.⁷⁴⁰ Herättäjäliikkeen johtohahmon vävypoikana Matti Pesonen oli näkyvä toimija Suomen herätyksen toisessa aallossa. Matti Pesonen toimitti muun muassa 1887 perustettua heränneiden äänenkannattajaa *Hengellistä kuukausilehteä*. Lehden perustaminen liittyi luterilaisen kirkon kritiikkiin ja erityisesti eurooppalaisen sivistyselämän naturalismin ja liberalismin vastustamiseen.⁷⁴¹

737 Pesosen äidin isä, Matti Liukko, oli ollut ”herätysliikkeen ensimmäinen mies Savonlinnan seudulla”, ja molemmat vanhemmat olivat heränneitä. ”Vanhempani olivat lapsuutensa ja varhaisimman nuoruutensa aikoina olleet läheisesti mukana siinä Paavo Ruotsalaiseen liittyvässä herätysliikkeessä, joka viime vuosisadan puolivälissä voimakkaasti vaikutti heidän syntymäpäitjässään Säämingissä ja sen ympäristössä. Olivathan isäni isä, Olli Mikonpoika Pesonen, ja äitini isä, Matti Liukko, liikkeen johtavia henkilöitä”. Pesonen 1952, s. 114.

738 Pesonen 1952, s. 172–173

739 Pesonen toimi kaupunginvaltuustossa 1905–1913.

740 Huhta 2001, s. 184.

741 Huhta 2001, s. 77–86. Kirkkohistorioitsija Ilkka Huhdan mukaan körttiläisten julkisuuskuva parani sodan myötä. Muun muassa Lapualla sijaitsevan Karhumäen herännäisopiston oppilaiden osanotto sotaan ja rintamalla omaan joukko-osastoonsa kuuluneet körttipukuiset sotilaat saivat runsaasti huomiota. Myös sotilaspappina rintamalla toiminut kansanopiston johtaja Vilhelmi Malmivaara (Pesosen appi) edesauttoi körtti-sotilaiden maineen kasvua. Heitä pidettiin myyttisen lapualaiskomppanian ytimenä, vaikka heistä moni ei ollut edes Lapualta kotoisin. Sodan jälkeen ilmestyi

Matti Pesosen maailmankuvaa voimakkaimmin määrittävä tekijä oli uskonto ja kuuluminen heränneiden yhteisöön. Toinen hänen ajastaan suuren osan vievä harrastus ja sydämen asia oli heimotyö, joka monella tasolla liittyi uskonnolliseen työhön. Pesonen toimi erityisesti Inkerissä ja Virossa. Pesonen joutui uhraamaan lapsensa heimoaatteelle, kun hänen 18-vuotias poikansa Lauri kaatui Viron vapaussodassa.⁷⁴² Lauri Pesosen koulutoveri Eero Salola oli vastaanottamassa Virossa kaatuneiden ruumiita, ja hänen kuvauksensa mukaan Matti Pesonen otti tilanteen vastaan tapansa mukaan tyynenä:

Vuonna 1919 Sampo toi kannellaan Virossa kaatuneiden suomalaisten ruumiit. Arkut olivat rivissä kannella. Niiden joukossa oli myös tuskin 18-vuotias koulutoverimme Lauri Pesonen. Rakkaitaan vastaan tulleet omaiset odottelivat laiturilla jäänmurtajan hidasta tuloa katsellen. Odottavien omaisten joukossa oli myös kansakoulujen tarkastaja, sittemmin kouluneuvos Matti Pesonen. En koskaan unohda tuon suuren heimoystävän liikkumatonta, patriarkaalista hahmoa siinä pakkastalven hyytävässä kylmyydessä. Lauri Pesonen laskettiin sankaritovereineen Vironkävijäin sankarihautaan Vanhankirkon puistoon.⁷⁴³

V. A. Koskenniemen kirjoittama ”Nuori Anssi”, joka kertoi kuinka Pohjanmaan körttiläiset lähtivät sotaan ”pirua ja ryssää” vastaan. Koskenniemen runoelma kuvasti Huhdan mukaan sitä militaristisuutta, joka sodan jälkeen alettiin liittää herännäisyyteen. Sodan jälkeisessä virallisessa julkisuudessa militaristisuus oli positiivinen ja arvostettava ominaisuus. Myös vastapuolella oli Huhdan mukaan huomattu körttien saama maine. Työmies kirjoitti huhtikuussa 1918 herännäis-sotilaista, joilla oli hirmuinen sotahuuto ja mustapohjainen lippu, johon oli kirjoitettu ”Jeesuksen Kristuksen nimeen, perkeleitä vastaan”. Huhdan mukaan lippu ei ollut pelkkää legenda, vaan voitonparaatissa nähtiin samansuuntainen, vaikkakin vähemmän provokatiivinen, lippu. Sotahuuto puolestaan liitti heränneet sotilaat härmäläisiin puukkojunkkareihin. Huhta 2001, s. 216–222.

742 Sotasurmatietokanta: Pesonen Lauri Immanuel (Helsinki e), lyseolainen, s. 8.3.1901, k. 18.1.1919 Narva. Haavoittuneena kuollut Viron retkikunta, vapaaehtoinen.

743 Salola 1976, s. 78.

Kansakouluntarkastajia tutkinut kasvatustieteilijä Esko Nikander on määritellyt tarkastajan identiteettiä suhteessa kansakunnan eheyttämiseen. Hänen mukaansa tarkastajat olivat aatteellisesti sitoutuneet valkoisen Suomen kansanvaltaistamiseen. Tarkastajien maailmankuvaa määrittä orgaaninen kansakäsitys – kansa oli yksi ja jakamaton kokonaisuus. Tästä lähtökohdasta muun muassa kommunistit tuli integroida yhteiskuntaan, ei sulkea sen ulkopuolelle. Kansanvaltaisuutta korostava katsantokanta oli Nikanderin mukaan tyypillinen tarkastajille puoluekannasta riippumatta.⁷⁴⁴ Tämä kuva maltillisista maaseudun kansakouluntarkastajista ei suoraan sovi Matti Pesoseen. Taustaltaan jyrkän ”suomettarelainen” Pesonen oli pikemminkin hämmentämässä sitä puoluekentän laillisuusrintaman sovinnollista yhteiseloa, joka tiivistyi oikeisto- ja vasemmistoradikalismien noustessa 1930-luvun vaihteessa vaikuttaen myös kansakoululaitokseen.

Lakkoa rikkoneet opettajat

Helsingin kansakoulunopettajista jatkoi punaisessa Helsingissä työtään ainoastaan yksi vakinaisessa virassa oleva opettaja, Valtilan kansakoulussa työskennellyt 54-vuotias naimaton naisopettaja Maria Joutsen. Joutsen oli työskennellyt kaupungissa yli kolmekymmentä vuotta. Hän oli valmistunut vuonna 1886 ja tullut Helsingin kansakoulujen palvelukseen seuraavan vuoden marraskuussa.⁷⁴⁵ Mikään hänen taustassaan ei anna ymmärtää, että hän olisi ollut jollain tavalla radikaali ajatuksissaan. Kun kansakoulujohtokunta kuulusteli häntä huhtikuussa 1918, Joutsen kertoi jatkaneensa opetusta uskonnollisen vakaumuksensa ja lasten takia.⁷⁴⁶ Joutsenelle myönnettiin lopulta virkaero ja eläke:

744 Nikander 1998, s. 238.

745 Helsingin kaupungin tilasto VI: Opetuslaitokset. 2. 1917– 1918. Helsingin kaupungin tilastokonttori, Helsinki 1920, s. 19.

746 Johtokunta 23.4.1918 liite (kuulustelutilaisuuden pöytäkirja 22.4.1918). Pöytäkirjat johtokunta 1918, Ca:50. Suomenkielisten kansakoulujen kans-

tarkastaja määritteli hänet hysteeriseksi naiseksi, jonka motiivina ei ollut kapinallisuus vaan puuttuva arvostelukyky.⁷⁴⁷

Maria Joutsenen luonnetta ja vakaumusta valottavat tämän veljen, kirjailija Otto Aleksanteri Joutsenen,⁷⁴⁸ tarkastaja Pesoselle kirjoittamat kirjeet. Veljen mielestä hänen sisarensa oli tehnyt oikein kootessaan lapset ”pois katujen hirmunäytelmistä ja turmiollisesta vaikutuksesta koulun pyhäkköön”. Kun Maria Joutsen oli kirjoittanut veljelleen aikovansa aloittaa uudelleen koulunpidon, tämä oli kehottanut sisartaan kysymään muilta opettajatovereiltaan, miten nämä aikovat toimia. Tähän sisar oli vastannut ”tekeväsä, mitä omatuntonsa vaati”. Kirjeissään veli korosti, että sisaren varattomuus oli suurin syy opetustyön jatkamiseen. Maria Joutsen oli perheen ainoana naimattomana sisaruksena joutunut elättämään myös iäkkäitä vanhempiaan, ja työttömänä ja varattomana Mariaa olisi odottanut keväällä nälkiintyminen. Veli vakuutti, ettei Maria Joutsen ollut ”vähemmässäkään määrässä sosialisti-ihmisiä, vielä vähemmän punaisia. Hänhän on koko olennoiltaan ankarasti uskonnollinen ja yksinomaan työhönsä kiintynyt luonne, jolle kaikki puolueriehunta on kauhistus”. Hän kirjoittaa sisarensa kärsineen hermotaudista, joka oli saattanut haitata opetustyötä, mutta joka ei ollut vähentänyt sisaren hartautta työhönsä ja rakkautta lapsiin. Hermotaudin veli kertoo alkaneen juuri ”puolueriehunnasta”. Veljen mielestä olikin ikävää, että sisarta rangaistiin virkaerolla sosialistisen hirmuvalan kannattamisesta. Tämä rangaistus oli veljen mukaan sisarelle

lia. HKA.

747 Johtokunta 2.9.1918 sekä liitteet sign. § 7 ja sign Joutsen. Pöytäkirjat johtokunta 1918, Ca:50. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia. HKA; Tarkastaja johtokunnalle 23 huhtikuuta 1918 sekä Pöytäkirja tutkintotilaisuudesta 22.4.1918. Saapuneet kirjeet, tarkastaja, 1918, Ea:26. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkisto, HKA; Kansakoulunopettajien varoituksesta ja rangaistuksista 1902–1939, Bd:3. Kouluhallituksen arkisto V, KA (Joutsenen nimeä ei löydy).

748 Ks. Aikalaiskirja 1920, s. 195.

häpeäksi ja masennukseksi ”opetustyössä harmautuneelle ja terveytensä menettäneelle naisparalle”.⁷⁴⁹

Veljen kertomus avaa Joutsenen tilannetta sodan aikana. Niin sanottu hermotauti viittasi jonkinasteiseen ahdistukseen ja masennukseen sekä normeista poikkeavaan tunteiden näyttämiseen, jolla oli veljen näkemyksen mukaan yhteys lähivuosien yhteiskunnallisiin ristiriitoihin. Joutsen kuului oletettavasti niihin, jotka olisivat halunneet pysytellä erossa kannanotoista ja jatkaa työtään entiseen malliin. Työn jatkamisesta muodostui Matti Pesosen silmissä kannanotto, ja Joutsenta odotti sodan jälkeen viran menetys, vaikkakin varhaisen eläköitymisen muodossa.

Toinen syytetyistä, koeajalla ollut opettaja Elin Karnakoski, oli selkeämmin osoittanut sympatioitaan punaisia vallanpitäjiä kohtaan. Kuulusteluissa Karnakoski arvosteli johtokunnan näkemystä, jonka mukaan koulunkäynnin keskeyttäminen olisi vallankumouksen puhjettua ollut itsestään selvä vaihtoehto. Hän katsoi vastustaneensa vallankumousta antaessaan lapsille opetusta ja pitäessään heidät poissa aseellisista selkkauksista. Myös Karnakoski korosti taloudellisia syitä ja katsoi jatkaneensa opetusta eläkkeeseen.⁷⁵⁰ Karnakosken poliittista kantaa arvioivat todistajalausunnoissaan opettajatoverit Kallion kansakoulusta. Opettaja Hilma Niemelän todistuksen mukaan kaikki merkit viittasivat siihen, että Karnakoski oli kannattanut vallankumousta. Tämä oli yrittänyt houkutelaa muita opettajia työhön vakuuttaen, että punainen hallitus tulee pitämään valtansa ja korottamaan opettajien palkkoja. Kun Karnakosken kansanvaltuuskunnan tuella järjestämään opettajakokoukseen oli tullut vain pari opettajaa, oli tämä valitellut opettajien vanhoillisuutta. Opettaja Mandi Katila kertoi, että Karnakoski oli houkutelut häntä opettajakokoukseen ja koulutyöhön uhaten viranmenetyksellä. Opettaja

749 O. A. Joutsen Matti Pesoselle 28.4.1918. Saapuneet kirjeet, tarkastaja, 1918, Ea:26. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkisto, HKA. Katso hermotaudista Ollila 1998 s. 213.

750 Johtokunta 23.4.1918 liite Sign § 4 (puolustuspuhe kansakoulujohtokunnan edessä 23.4.1918). Pöytäkirjat johtokunta 1918, Ca:50. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia. HKA.

Osa Kuittinen puolestaan kertoi Karnakosken sanoneen hänelle leipäjonossa: ”Miksi sinäkin saboteeraat, kun saisit pian vakinaisen paikan ja hyvän palkan” ja jatkanut, että ”se on suuri vääryys lapsia kohtaan”. Sitten Karnakoski oli Kuittisen mukaan laittanut jonkun oppilaansa jonottamaan sijastaan ja ”huutanut poistuesaan: se on väärin, se on väärin, että opettajat saboteeraavat.”⁷⁵¹

Karnakoskea vastaan oli kutsuttu todistamaan myös erään oppilaan äiti, vaihdemiehen rouva Hanna Ahonen. Karnakoski oli pyytänyt tämän poikaa kehottamaan luokkatovereitaan palaamaan kouluun. Vanhemmat antoivat poikansa viedä sanan toiselle oppilaalle päästämättä kuitenkaan itse poikaansa takaisin koulunpenkille. Opettaja Anna Lidmanin mukaan Karnakosken oppilaan poliisi-isä oli kertonut Karnakosken sanoneen koululaisille, että *Työmies* oli ainoa lehti, jota saattoi lukea. Tämän jälkeen kyseinen isä oli kieltäytynyt laittamasta poikaansa Karnakosken luokalle. Osa Kuittinen oli puolestaan kuullut erään kalliolaisen sanovan ”ettei pane lastansa rouva Karnakosken oppilaaksi, kun on kokonaan toista mielipidettä”.⁷⁵² Asetelma ei työväenkaupunginosassa ollut mustavalkoinen. Yhteisössä oli myös jäseniä, jotka eivät kannattaneet punaista hallintoa, vaan vieroksuiivat opettajan jyrkkiä mielipiteitä asiasta.⁷⁵³ Opettajan ei sopinut puhua politiikkaa eikä ottaa kantaa siihen, mitä lehtiä tuli lukea tai mitä hallitusta kannattaa. Kuulusteluissa pidettiin raskauttavana muun muassa opettajatovereiden todistusta siitä, että Karnakoski oli kannattanut väkivaltaisuuksia ja pitänyt kansanvaltuuskunnan

751 Pöytäkirja allekirjoittaneen 26 päivänä huhtikuuta 1918 pitämästä todistajain kuulustelusta opettajatar Elin Elisabeth Karnakosken asiassa. Saapuneet kirjeet tarkastaja 1919, Ea:27. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkisto, HKA.

752 Pöytäkirja allekirjoittaneen 26 päivänä huhtikuuta 1918 pitämästä todistajain kuulustelusta opettajatar Elin Elisabeth Karnakosken asiassa. Saapuneet kirjeet tarkastaja 1919, Ea:27. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkisto, HKA.

753 Ks. myös Irja Matikan (os. Pelttari), s. 1916, haastattelu 6.2.2001. Vallilan ala-asteen historiahankkeen materiaali, Vallilan ala-asteen koululla. Myös Matikan poliisi-isä oli selkeästi valkoisten puolella, vaikka perhe asuikin Vallilassa.

lakeja hyvinä. Karnakoski erotettiin toimestaan.⁷⁵⁴ Kouluhallitus ilmoitti Karnakosken erottamisesta kiertokirjeellä kaikille kansakouluntarkastajille. Tätä voidaan pitää varmistuksena, ettei häntä palkattaisi opettajantoimeen muualla Suomessa.⁷⁵⁵ Karnakoski anoi vuonna 1922 Helsingin johtokunnalta kahdesti virkaansa takaisin, tuloksetta.⁷⁵⁶ Hän sai lopulta työtä toiselta paikkakunnalta.⁷⁵⁷

Karnakosken opettajatoimien lausunnoista kuului pelko omasta asemasta – punaisuussyytösten kohteeksi saattoi joutua kevyin perustein. Opettajia ei kuulusteltu vain opetustyön jatkamisesta, vaan myös muun valkoisen Suomen näkökulmasta epäilyttävän käytöksen takia.⁷⁵⁸ Monet helsinkiläiset miesopettajat toimivat koulutyön ohella opettajina vankiloissa. Yksi heistä oli Vallilan koulun opettaja Johan Suomela, joka joutui Helsingin kansakoulujohtokunnan kuulusteltaviksi työskenneltyään Sörnäisten vankilassa sen ollessa punaisten hallussa ja oltuaan tästä syystä vankeinhoitohallituksen kuulusteltavana. Suomela oli katsonut velvollisuudekseen tehdä sielunhoidollista työtä vankien keskuudessa, vaikka viimeaikaiset tapahtumat olivat ”täydellinen korvapuusti” kasvatukselle ja opetukselle. Hän oli käynyt vankilassa keskustelemassa kirkkoherran ja pastorin kanssa sekä antamassa kirjoja vangeille. Suomelan lisäksi kuulusteltiin myös kansakou-

754 Kansakoulunopettajien varoituksista ja rangaistuksista 1902–1939, Bd:3. Kouluhallituksen arkisto V, KA.

755 Kouluhallitus Helsingissä 12.6.1918 no 2345. Koulunhallituksen kiertokirjeet 1918, Ec:17. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

756 Johtokunta 17.5.1922 § 21 liite § 21 (Karnakosken kirje); johtokunta 29.9.1922 § 1. Pöytäkirjat johtokunta 1922, Ca:54. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

757 Katso Rantala 2002, s. 65–67 koulunvaihtokierteeseen joutuneista opettajista. Vuosina 1924–1926 Karnakoski oli työskennellyt Saarijärvellä ja 1926–27 Paltamolla. Rantala 2002, s. 67 taulukko 3.

758 Eräs näistä opettajista oli veistonopettajan apulainen Juho Kivi. Johtokunta 10.10.1918 § 16. Liitteenä Vallilan kansakoulun veistonopettajatar Aino Swanin, Vallilan työkodin johtajattaren sekä Lasten työkodin johtajattaren puolustuskirjelmät. Pöytäkirjat johtokunta 1918, Ca:50. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia. HKA.

lujen veistonopettajana toiminutta Väinö Hakalaa sekä opettaja Artturi Vesenterää, jota syytettiin muun muassa sopimattomista puheista kapinan aikana.⁷⁵⁹ Vesenterä erotettiin, ja vaikka valtiorikosoikeus vapautti hänet tuomiosta, hän jätti koulutyön.⁷⁶⁰ Hän kuitenkin jatkoi opetustyötä Sörnäisten vankilassa.⁷⁶¹ Myös Vällilän kansakoulun Johan Suomela katkeroitui lopulta niin paljon, että erosi syksyllä 1918 – vapaaehtoisesti tai painostettuna – opettajantoimestaan.⁷⁶² Alaluvun alussa lainattu Väinö Pesola pohti myös päiväkirjassaan työn hakemista Helsingin kansakouluista. Hän kuitenkin epäili, että jos tarkastaja Matti Pesonen ”saa tietää, että olen Työmiehen entinen musiikkiarvostelija ja että nyt haiskahdan oikeistososialistilta, potkii hän minut ulos ovesta”, kuten oli tapahtunut Vesenterälle. Pesola pohti myös, oliko Helsingin köyhälistö syksyllä edes kykenevä lähettämään lapsiaan kouluun, ja ”onko lähetettäviä, vaikka lähettäjiä olisikin”.⁷⁶³

Punaisen Helsingin suomenkielisten kansakoulujen tarkastajana toiminut, valtiorikostuomion saanut Johan Janatuinen erotettiin toimestaan virkaatekevänä opettajana. Motiiviksi työhönsä jäämiselle Janatuinen ilmoitti säälin lapsia kohtaan sekä huolen omasta ja äitinsä toimeentulosta. Janatuinen oli ollut myös milii-silaitoksen palveluksessa ja oli keväällä kuulustellut tässä toimes-

759 Pöytäkirja Vankeinhoitohallituksen kuulustelusta 1.5.1918 (ote); Konsepti. Pöytäkirja tutkintotilaisuudesta, jossa allekirjoittanut 22 päivänä huhtikuuta 1918 kuulusteli Helsingin kaupungin suomenkielisten kansakoulujen virkaatekevää veistonopettaja Arvid Vesenterää hänen suhtautumisensa johdosta nyttemmin kukistetun kapinaliikkeen elimiin. Saapuneet kirjeet tarkastaja 1919, Ea:27. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkisto, HKA.

760 Pöytäkirja Vankeinhoitohallituksen kuulustelusta 1.5.1918 (ote). Saapuneet kirjeet tarkastaja 1919, Ea:27. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkisto, HKA.

761 Levä 2006.

762 Helsingin kaupungin tilasto VI, opetuslaitokset 1918–1919, s. 17; Rantala 2002, s. 159.

763 Väinö Pesolan päiväkirjamerkintä 8.5.1918. Väinö Pesolan arkisto, Coll. 433.2, KK.

saan Helsingin suomenkielisten kansakoulujen opettajaa Hanna Holmia vallankumouksellisten puheiden johdosta.⁷⁶⁴

Tunneyhteisönsä tyyppillinen poikkeus

Kansakouluntarkastaja Matti Pesosen epäluulon kohteeksi joutui myös Vallilan kansakoulun opettaja Jaakko Kemilä.⁷⁶⁵ Tämä kutsumusopettaja täytti lähes täydellisesti opettajalle asetetut ihanteet, kuten uskollisuuden, työhön kokonaisvaltaisesti paneutumisen, kansan parissa työskentelyn ja sovittelevan luonteen, mutta joutui tästä huolimatta lähes erotetuksi toimestaan. Kemilä, Utajärvellä Pohjois-Pohjanmaalla vuonna 1879 syntynyt räätälin poika, valmistui kansakoulunopettajaksi Rauman seminaarista vuonna 1903.⁷⁶⁶ Toimittuaan ensin opettajana Kuopiossa ja lyhyen ajan myös Viipurissa hän siirtyi huhtikuussa 1917 koeajalle Vallilan kansakouluun. Kurkkutulehduksen aiheuttaman virkavapaan vuoksi hän lähti seuraavana syksynä Kuopioon, jossa hän toimitti *Perjantai*-nimistä viikkolehteä. Lehteä julkaiseva osuuskunta julkaisi myös lehteä nimeltä *Savon Työmies*, ja sodan sytyttyä Kemilä jatkoi sen toimittamista lehden varsinaisten toimittajien jouduttua vangituiksi. Tämän perusteella Jaakko Kemilä vangittiin helmikuun kuudentena päivänä 1918. Hän oli vankeudessa yli puoli vuotta. Valtiorikosoikeus vapautti lopulta Kemilän kaikista syytteistä.⁷⁶⁷ Kemilän pidätys liittyi sodan alussa erityisesti valkoisen Suomen puolella puhjen-

764 Tarkastaja johtokunnalle 23.4.1918; Pöytäkirja tutkintotilaisuudesta 22.4.1918. Saapuneet kirjeet tarkastaja 1918, Ea:26. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkisto, HKA.

765 Opettaja Jaakko Kemilä opetti Vallilan kansakoulussa vuodesta 1917 vuoteen 1930 ja jälleen vuodesta 1936 vuoteen 1949.

766 11.7.1879 Utajärvi – 13.8.1951 Helsinki. Seminaarimatrikelissa isän ammatiksi mainitaan maanviljelijä. Suoritti myöhemmin täydennysopinnot, kuten kasvatustieteiden cum laude -arvosanan vuonna 1913 ja filosofian approbaturin 1914.

767 VRO:23/204, Kemilä Jaakko, KA; Tutkintopöytäkirja tarkastajan 28.10.1918 Jaakko Kemilälle pitämästä kuulustelusta sekä tarkastajan kirje kansakou-

neeseen vangitsemisaaltoon, jonka aikana vangittiin erilaisten luetteloiden perusteella epäluotettavina pidettyjä henkilöitä.⁷⁶⁸

Sodan päätyttyä ja virkamiehiin kohdistuneiden selvittelytoimien käynnistyttyä Kemilä pidätettiin virastaan syyskuun 1918 alussa.⁷⁶⁹ Helsingin kansakoulujen tarkastaja Matti Pesonen ei vapauttavasta tuomiosta huolimatta katsonut hyvällä sitä, että kansakoulujen palkkalistoilla oli avoimesti sosialistiksi tunnustautuva opettaja. Kuulusteltuaan Kemilää hän tuli yhä vakuutuneemmaksi siitä, ettei tämä ollut soveltuva opettajantoimeen. Kemilän suhtautuminen kapinaan osoitti Pesosen mielestä ”nuorison opastamiseen sopivan mielenlaadun puutetta”, eikä tämä ollut kykenevä opettamaan lapsille kansalaishyveitä, kuten arvokasta suhtautumista kansankirkkoon tai kunnioitusta ja kuuliaisuutta esivaltaa kohtaan. Tästä syystä tarkastaja vaati Kemilää erotettavaksi.⁷⁷⁰

Valtiorikosoikeuden kuulusteluissa Suomenlinnassa kesällä 1918 Kemilä oli kertonut päättäneensä pysytellä erossa puoluepolitiikasta saatuaan keväällä 1916 opettajantoimen Viipurista. Päätös piti vielä syksyllä 1917 Kemilän muuttaessa Helsinkiin. Hän tosin kertoi suorittaneensa työväenyhdistyksen jäsenmaksun käymättä kuitenkaan kertaakaan kokouksessa. Kuopioon mentyään hän noudatti edelleenkin pyrkimystä pitäytyä erossa politiikasta.⁷⁷¹ Kemilä kertoi tulleen syksyllä ”tietämättään” valituksi Kuopion lakkokomiteaan ja ”nähtävästi erehdyksessä” myös kunnallistoimikuntaan, josta hän oli ehdottomasti kieltäy-

lujohtokunnalle 6.11.1918. Saapuneet kirjeet tarkastaja 1918, Ea:26. Suomenkielisen tarkastajan ja tarkastajaneuvoston arkisto, HKA.

768 Kekkonen 1991, s. 15–16.

769 Kemilälle 4.9.18 N:o 42, tarkastaja Pesonen. Saapuneet kirjeet tarkastaja 1918, Ea:26. Suomenkielisen tarkastajan ja tarkastajaneuvoston arkisto, HKA.

770 Tarkastajan kirje kansakoulujohtokunnalle 6.11.1918. Saapuneet kirjeet tarkastaja 1918, Ea:26. Suomenkielisen tarkastajan ja tarkastajaneuvoston arkisto, HKA.

771 Pöytäkirja Valtiorikosoikeuden 23. osaston istunnosta Suomenlinnassa 15.8.1918, Kemilän kirjelmä liitteenä (Suomenlinnassa elokuun 15 p:nä 1918 Jaakko Kemilä). VRO:23/204, Jaakko Kemilä, KA.

tnyt. Kuulusteluissa oli väitetty Kemilän kuuluneen myös paikalliseen työväenneuvostoon, mutta Kemilä kielsi tämän huomauttaen, ettei järjestöön kuulumattomana olisi edes voinut olla neuvoston jäsen.⁷⁷² Lakkokomiteaan Kemilä sanoi kuuluneensa, jotta voisi rauhoitella mieliä ja estää laittomuudet. Hän korosti, ettei parlamentaarisenä sosialistina ollut kannattanut aseellista vallankumousta. Tarkastajan syksyllä 1918 pitämässä kuulusteluissa todistajana ollut Eläintarhan kansakoulun opettaja J. O. Metsikkö kertoi, että miesten käymissä periaatteellisissa keskusteluissa Kemilä oli hyväksynyt köyhälistön luokkataistelun, mutta ei aseellista taistelua. Kemilä puolestaan kertoi Metsikön edustaneen samanlaista kantaa kuin hänkin ja totesi tämänkin olleen työväenyhdistyksen jäsen. Metsikkö vastasi, että hänellä oli saatanut joskus olla samanlaisia mielipiteitä kuin Kemilällä, mutta ei ollut hyväksynyt sitä, että Kemilä saattoi ”marraskuun [1917] veritekojen jälkeen kuulua sosialistiseen puolueeseen ja sosialistilehden toimitukseen.”⁷⁷³ Kuulustelusta voi myös lukea Metsikön pelon joutua itsekin vaikeuksiin, jolloin hän pyrki peittelemään aikaisemmin osoittamaansa kiinnostusta sosiaalidemokratiaan ja osoittamaan tarkastajalle olleensa vankkumattomasti laittomuuksia vastaan.

Kansakoulujohtokunnan pitämässä kuulustelussa käytiin myös sana sanalta läpi Kemilän nimimerkillä Osmo Orjanheimo *Savon Työmieheen*⁷⁷⁴ ja aikakauslehti *Perjantaihin* kirjoittamia tekstejä

772 Valtiorikosoikeudelle Suomenlinnassa elokuun 15 p:nä 1918 Jaakko Kemilä (pöytäkirjan liite). Osaston N:o 44 kuulustelupöytäkirja 17.6.1918. Kemilää koskevat kuulustelupöytäkirjat, VRO:23/204, KA; Tutkintopöytäkirja tarkastajan 28.10.1918 Jaakko Kemilälle pitämästä kuulustelusta sekä tarkastajan kirje kansakoulujohtokunnalle 6.11.1918. Saapuneet kirjeet tarkastaja 1918, Ea:26. Suomenkielisen tarkastajan ja tarkastajaneuvoston arkisto, HKA.

773 Tutkintopöytäkirja tarkastajan 28.10.1918 Jaakko Kemilälle pitämästä kuulustelusta sekä liitteenä Metsikön kirjallinen todistus, allekirjoitettu 28.10.1918. Saapuneet kirjeet tarkastaja 1918, Ea:26. Suomenkielisen tarkastajan ja tarkastajaneuvoston arkisto, HKA.

774 *Savon työmiehen* sävy ei luonnollisesti miellyttänyt johtokuntaa. Helmi-kuisen numeron etusivulla olivat muun muassa jutut ”Porvaristo alkanut

ja niiden merkityksiä.⁷⁷⁵ Johtokunnan huomioita oli kiinnittänyt Kemilän Kuopion työväen itsenäisyysjuhlaan tammikuussa 1918 kirjoittama runo ”Huomenkoitteessa”.⁷⁷⁶ Tarkastaja Pesosta epäilyttivät kohdat, joissa kerrottiin ”omista sortajista”, jotka ”ulvoo ja uhkaa”, ja jonka jälkeen lausutaan ”tämä orjuus on ollut viimeinen”. Kemilän mukaan omilla sortajilla tarkoitettiin huligaaneja ja orjuudella Venäjän orjuutta. Itsenäisyysjuhla oli järjestetty ”sovintojuhlaksi työväen ja porvariston välillä, mutta ... siitä oli pysynyt poissa punakaartiaines ja yläluokka”.⁷⁷⁷ Helsingin herätyspiirien keskushahmona tunnetun tarkastajan huomion kiinnittivät myös tietyt säkeet runossa ”Kuohujen keskellä”:

Tätä kansaa papit ovat neuvoelleet: / Vain armoa, armoa ano! /
Paras turva on kristityn kyöneleet – / tässä toinen poskeni, sano.
– / Myös toiselle poskelle vouti nyt löi, / ja pastori saarnasi, joi,
ylön söi; / niin kutoi ja solmisi sielujen ansaa – / kaikk’ ryöstivät,
polkivat poloista kansaa.⁷⁷⁸

Selitykseksi Kemilä kertoi, että runossa käsiteltiin Suomen vapautumista Venäjältä, ja papit mainitaan siksi, että he olivat olleet taipuvaisia suostumaan venäläisten vaatimuksiin. Vouti

luokkasodan. Kaikki työläisvoimat koolle porvariston vallankaappausta vastustamaan”, ”Koko työväenluokka porvariston vallankaappausta vastustamaan”, ”Lahtarit vallanneet kaupungintalon” ”Laillinen ja hyvä järjestys. Onko satoja työläisiä teurastettu kauheimmalla kidutuskuolemalla.” *Savon Työmies* 1.2.1918/N:o 26. Saapuneet kirjeet tarkastaja 1918, Ea:26. Suomenkielisen tarkastajan ja tarkastajaneuvoston arkisto, HKA.

775 Kemilän kirje johtokunnalle 13.11.1918. Pöytäkirjat johtokunta 1918, Ca:50. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia. HKA.

776 Runo julkaistiin myös *Perjantai*-lehdessä 25. tammikuuta ja myöhemmin kirjassa Orjanheimo, Osmo: Kuohujen keskellä. Valikoima vankila- y.m. runoja. Työväen Sanomalehti-osakeyhtiö, Helsinki 1921.

777 Kemilä tarkastajan kuulustelussa 28.10.1918. Saapuneet kirjeet tarkastaja 1918, Ea:26. Suomenkielisen tarkastajan ja tarkastajaneuvoston arkisto, HKA.

778 Marraskuun mainingeissa 14.11.1917. Orjanheimo 1921, s. 7–9. Julkaistu aikaisemmin *Savon Työmiehessä*.

puolestaan tarkoitti Kemilän mukaan Venäjän vallan edustajaa ja ”runon kärki ja ajatus ovat suunnatut ryssäläistä sortoa vastaan”.⁷⁷⁹

Kemilä kertoi *Perjantai*-lehden olleen puoluepolitiikasta erossa oleva lehti,⁷⁸⁰ jonka tarkoituksena oli antaa mahdollisuus nuorille kynäilijöille. Kirjoittelunsa motiiviksi Kemilä ilmoitti sen, että hän oli yrittänyt rauhoittaa sekavaa tilannetta ja onnistunutkin siinä. *Savon Työmieheen* kirjoittamissaan artikkeleissa hän oli vedonnut vakavaan valistustyöhön eikä aseisiin. *Perjantai*-lehden avulla hän oli sanojensa mukaa pyrkinyt nostamaan esille ”Suomen vapauden ja ihmisyyden asiaa” painottaen sivistystä työväenluokan ”ainoana todellisena kohottajana”. Hän korosti, että monet tunnetut porvaripuolueisiin kuuluvat henkilöt olivat ilmoittaneet tyytyväisyytensä hänen porvarilehdissäänkin lainattuihin kirjoituksiinsa, jotka olivat rauhoittaneet paikkakunnan tilannetta.⁷⁸¹

Jaakko Kemilän persoonasta ja maailmankuvasta saa lisätietoa lukuisista puolustuskirjeistä, joita entiset työtoverit, oppilaat ja oppilaiden vanhemmat lähettivät kansakoulujohtokunnalle ja tarkastajalle. Niissä Kemilää kuvataan humaniksi ihmiseksi, joka voitti oppilaidensa luottamuksen, mutta piti silti hyvää kuria luokassaan. Puolustuspuheiden mukaan Kemilä opetti oppilaille myötätuntoa vähäosaisia kohtaan ollen itse aina oikeudenmu-

779 Tutkintopöytäkirja tarkastajan 28.10.1918 Jaakko Kemilälle pitämästä kuulustelusta. Saapuneet kirjeet tarkastaja 1918, Ea:26. Suomenkielisen tarkastajan ja tarkastajaneuvoston arkisto, HKA.

780 Lehdessä tarkoitusta kuvattiin seuraavasti: ”Jo silloin kun PERJANTAI laski julkisuuteen ensimmäisen numeronsa, lausuttiin lehden tehtävänä olevan varsinaisen poliittisen taistelun ulkopuolella pysyen tarjota lukijoilleen opettavaa ja valistavaa luettavaa etupäässä kaunokirjallisuuden, mutta myöskin tieteen ja tekniikan eri aloilta. Vaikka PERJANTAI ei siis tulekaan kajoamaan valtiollisen puolue-elämän taisteluihin, mikä tehtävä kuuluu varsinaiselle sanomalehdistölle, tulee lehti kuitenkin sisältönsä nähden edustamaan työväenluokan katsantokantaa ja sivistyksellisiä tarpeita.” *Perjantai*. Kirjallinen viikkojulkaisu N:o 50 (21.12.1917), etusivu. Kemilää koskevien papereiden joukossa. Saapuneet kirjeet tarkastaja 1918, Ea:26. Suomenkielisen tarkastajan ja tarkastajaneuvoston arkisto, HKA.

781 Valtiorikosoikeudelle Suomenlinnassa elokuun 15 p:nä 1918 Jaakko Kemilä (pöytäkirjan liite). Osaston N:o 44 kuulustelupöytäkirja 17.6.1918. Kemilää koskevat kuulustelupöytäkirjat, VRO:23/204, KA.

kainen. Kirjeiden perusteella Kemilä oli tehnyt voimakkaan vaikutuksen suureen joukkoon ihmisiä.⁷⁸² Eräs puhuttelevimmista puolustuskirjeistä on Kemilän entisten oppilaiden kirjoittama. Sen mukaan opettaja oli opettanut lämmittävällä tavalla jumalanpelkoa ja isänmaanrakkautta tuomatta puolueväriä esille opetuksessaan. Kemilä oli koettanut herättää myötätuntoa köyhiä ja kärsiviä kohtaan, ja oppilaat tiesivät opettajan noudattavan ihanteitaan myös omassa elämässään. ”Hänen vaatimaton mutta samalla suora ja rohkea olentonsa herätti kaikissa oppilaissa kunnioitusta ja rakkautta. Opettajanamme jätti hän syvän, pysyvän jäljen mieliimme.”⁷⁸³ Myös eräs yksittäinen oppilas kehui Kemilää suoraluontoiseksi ja lasten sielunelämää ymmärtäväksi kasvattajaksi. Hänen mukaansa Kemilä ei koskaan ollut väärinkäyttänyt opettajan vaikutusvaltaa oppilaaseen ”kylvääkseen ... puolueihan siemeniä”⁷⁸⁴ Myös oppilaiden vanhemmat puolustivat lastensa entistä opettajaa korostaen Kemilän oikeudenmukaisuutta ja hänen oppilaissa herättämäänsä kunnioitusta.⁷⁸⁵ Jukka Rantala on esitellyt Maarian kunnan Raunistulassa muiden opettajien sil-

782 Opettajatoverit puolustivat myös esimerkiksi Hulda Salmea, joka oli toiminut punaisessa kouluneuvostossa. Hänetkin kuvattiin ihanteelliseksi sosialistiksi ja hyväksi opettajaksi. Rantala 2002, s. 41–42.

783 Entisten oppilaiden kirje, allekirjoitettu Kuopiossa 15.11.1918 (allekirjoittajina 26 entistä oppilasta). Saapuneet kirjeet tarkastaja 1918, Ea:26. Suomenkielisen tarkastajan ja tarkastajaneuvoston arkisto, HKA.

784 Helsingissä 18.11.1918 E. B. Sjöstrand. Allekirjoittanut oli jättänyt kirjeen P. A. Heinriciukselle, joka toimittanut sen johtokunnalle. Suomenkielisen tarkastajan ja tarkastajaneuvoston arkisto, saapuneet kirjeet tarkastaja 1918, Ea:26, HKA. Kemilän persoonaa arvioi myös muun muassa liikkeenhoitaja Aleks Seppänen, joka todisti opettaja Jaakko Kemilän olevan elämäntavoiltaan raitis, säännöllinen ja vaatimaton, seurustelussa maltillinen ja puoluemielipiteiltään ”toisinajatteleville tyrkyttämätön”. Kuopiossa 14.11.1918 Aleks Seppänen, liikkeenhoitaja. Kirje saapunut johtokunnan puheenjohtajalle P. A. Heinriciukselle, joka toimittanut sen johtokunnalle. Saapuneet kirjeet tarkastaja 1918, Ea:26. Suomenkielisen tarkastajan ja tarkastajaneuvoston arkisto, HKA.

785 Kuopiossa 12.11.1918 Sjöstrand sekä Kuopiossa 14.11.1918 Edit Rissanen. Saapuneet kirjeet tarkastaja 1918, Ea:26. Suomenkielisen tarkastajan ja tarkastajaneuvoston arkisto, HKA.

mätikuksi joutunutta Olga Ravilaa, joka samalla tavoin oli voit-
tanut lasten vanhemmat puolelleen sovittolevalla ja tyväestäö
ymmärtävällä kannallaan. Samalla paikallinen opettajisto oli
kääntynyt Ravilaa vastaan.⁷⁸⁶

Kemilää puolustivat myös kollegat ja ystävät. Kaksitoista
vuotta Kemilän kanssa työskennellyt opettaja Helmi Karjalainen
kuvaili tätä isänmaalliseksi, ihanteelliseksi sosialistiksi ja jaloksi
ihmiseksi, jolle puolueväristään huolimatta oli mahdotonta kan-
nattaa ”rikollista kapinaa ja valtiopetosta”.⁷⁸⁷ Kemilän ystävän,
lahtelaisen pankinjohtajan mukaan Kemilä ei ollut hyväksynyt
sosiaalidemokraattien valitsemaa väkivaltaista linjaa.⁷⁸⁸ Kemilää
puolustivat myös *Savon Työmiehen* vastaava toimittaja Edvard
Halonen,⁷⁸⁹ Viipurin kansakoulujen johtokunnan edustaja Antti
Helander⁷⁹⁰ sekä viipurilaiset opettajatoverit.⁷⁹¹ Mainittujen kir-
jeiden lisäksi tarkastajan arkistosta löytyy kymmenisen Kemilää
puolustanutta kirjettä. Niistä mainitsemisen arvoinen on Kuopion
lääninvankilan kapinallisten vankien osaston johtajan todis-
tus. Kemilän kanssa käymiensä keskustelun perusteella tämä oli
vakuuttunut siitä, että ”opettaja Kemilä on aina ollut laillisen

786 Rantala 2002, s. 170.

787 Helmi Karjalainen kansak. opettaja Kuopiossa tarkastaja Pesoselle 19.5.
1918. Saapuneet kirjeet tarkastaja 1918, Ea:26. Suomenkielisen tarkastajan
ja tarkastajaneuvoston arkisto, HKA.

788 Pankinjohtaja Partanen tarkastaja Matti Pesoselle Lahdessa 24.9.1918.
Katso myös Partasen kirje johtokunnalle 16.10.1918. Saapuneet kirjeet
tarkastaja 1918, Ea:26. Suomenkielisen tarkastajan ja tarkastajaneuvoston
arkisto, HKA.

789 Haminassa 5.11.1918 Edv. Halonen. Jäljennös. Saapuneet kirjeet tarkastaja
1918, Ea:26. Suomenkielisen tarkastajan ja tarkastajaneuvoston arkisto,
HKA.

790 Viipurissa 16.3.1917 A. Helander (virkatodistus). Jäljennös. Saapuneet kir-
jeet tarkastaja 1918, Ea:26. Suomenkielisen tarkastajan ja tarkastajaneuvos-
ton arkisto, HKA.

791 Viipurissa 12.11.1918 kuusi opettajatoveria. Jäljennös. Saapuneet kirjeet
tarkastaja 1918, Ea:26. Suomenkielisen tarkastajan ja tarkastajaneuvoston
arkisto, HKA.

yhteiskuntajärjestyksen kannattaja ja on vastustanut eduskuntaa ja sen asettamaa hallitusta vastaan käytyjä aseellisia taisteluja.”⁷⁹²

Tarkastaja Pesonen oli kuitenkin järkähtämätön suhtautumisessaan Kemilään. Saadakseen ”luotettavan” henkilön todistuksen asiassa Pesonen tiedusteli kuopiolaiselta tuttavaltaan, miksi tietyt henkilöt olivat niin tiukasti Kemilän takana. Pesosen ystävä ei voinut juurikaan auttaa, mutta kuittasi esimerkiksi Kemilän opettajatoverin Helmi Karjalaisen kirjeen vanhanpiian rakkautentunnustuksena.⁷⁹³ Matti Pesosen sinnikkyydestä huolimatta johtokunta antoi Kemilän pitää virkansa. Pitkä vankeusaika oli jättänyt jälkensä yli puoli vuotta ”vangin ruumiillisia ja henkisiä tuskia”⁷⁹⁴ kärsineeseen Kemilään, joka anoi syksyllä 1918 johtokunnalta virkavapautta tulevan lukuvuoden ajaksi, sillä hän oli vielä fyysisesti huonossa kunnossa.⁷⁹⁵

Jaakko Kemilän pääosin vankeusaikanaan kirjoittamat runot ilmestyivät vuonna 1921 kirjana nimeltä *Kuohujen keskellä*. Kirjoittajaksi mainittiin Kemilän käyttämä nimimerkki Osmo Orjanheimo.⁷⁹⁶ Kemilä kokoaa kronologisesti rakentuvassa runokirjassaan kaaren vuodenvaihteen 1918 toiveikkuudesta vankilakautensa kautta aina surulliseen loppuun, uuden jakautuneen yhteiskunnan syntyyn saakka. Suurimman painon teoksessa

792 Johtokunnalle Kuopiossa 11.11.1918 O. M. Ruuth, Sotavankien tutkintotuomari, Hovioikeuden auskultantti. (Jäljennös). Saapuneet kirjeet tarkastaja 1918, Ea:26. Suomenkielisen tarkastajan ja tarkastajaneuvoston arkisto, HKA.

793 Eero Hämäläinen Matti Pesoselle Kuopiossa 19.11.1919. Saapuneet kirjeet tarkastaja 1918, Ea:26. Suomenkielisen tarkastajan ja tarkastajaneuvoston arkisto, HKA.

794 Kuopiolaisten opettajatovereiden kirje Matti Pesoselle 12.11.1918. Saapuneet kirjeet tarkastaja 1918, Ea:26. Suomenkielisen tarkastajan ja tarkastajaneuvoston arkisto, HKA.

795 J. Kemilä tarkastaja Pesoselle Lahdessa 17.9.1918. Saapuneet kirjeet tarkastaja 1918, Ea:26. Suomenkielisen tarkastajan ja tarkastajaneuvoston arkisto, HKA.

796 Orjanheimo, Osmo: *Kuohujen keskellä*. Valikoima vankila- y.m. runoja. Työväen Sanomalehti-osakeyhtiö, Helsinki 1921. Samaa nimimerkkiä Kemilä oli käyttänyt myös kirjoittaessaan *Savon Työmieheen*.

saavat vankeusaikana kirjoitetut runot, joiden sävy vaihtelee epätoivoisesta toiveikkaaseen. Ensimmäinen vankilaruno on täynnä ihmetystä: ”Tyrmään! Tottako vai unta? Kirous ja salpa kiinni.”⁷⁹⁷ Vankeudessa hän laihtuu, oppii nöyryytykset ja muuttuu ihmisestä vangiksi.⁷⁹⁸ Monissa runoissa kuvataan vankien julmaa kohtelua.⁷⁹⁹

Vankilaelämää käsittelevien runojen lisäksi kirjassa on muun muassa kotiseutua, lapsuutta ja äitiä kaipaavia säkeitä. Osassa ”Kulon käytyä” Kemilä kuvaa uutta sodanjälkeistä Suomea ironisesti kehottaen kuitenkin kostamaan vääryyden oikeudella.⁸⁰⁰ Erityisen kuvaava on Kemilän runo Iso-Mjölö (Hiihtäjän näky). Siinä kertoja hiihtää meren jäällä, ja joutuu äkkiä kohtaamaan tuskalliset muistonsa päätyessään ”Kuoleman rantaan”. Kemilän mielikuvissa vangit repivät maasta kulokortta, ja itsensä hän näkee maassa kiemurtelemassa ja odottamassa lyijypanosta. Piikkilangat itkevät, toivottomuus vallitsee, ja maailma on kääntynyt ylösalaisin: ”Näin Mjölö-yhteiskunta säily, jatku; / höysteenä vihan, ruton, kalman katku. / On oikeus, hyvyys, rakkaus – valhe silkka, / mutta totta inferno ja ihmisyyden pilkka.” Lopuksi kertoja lähtee jälleen hiihtämään säteilevällä hangella, silmät kyynelissä. Hän toivoo koko Mjölön vajoavan mereen ja lopettaa yksinpuhelun sanoihin: ”ja anteeks’ antaisin kaikk’ – jos vaan voisin.”⁸⁰¹ Henkilökohtainen kokemus oli ollut Kemilälle niin musertava ja katkera, että vaikka hän ehkä saattoi puhua anteeksiannosta ja paremmasta tulevaisuudesta, ei hän tunteiden tasolla kyennyt unohtamaan, saati antamaan anteeksi epäoikeudenmukaiselta tuntunutta kokemustaan.

797 Tyrmään! Orjanheimo 1921, s. 21.

798 ”Tyrmään tullessa ihminen olet, poistut – hylkyhen polkuja polet. –”. Orjanheimo 1921, s. 23.

799 Esimerkiksi runo ”Tyrmään!”, s. 21–22. Runossa ”Älä tapa” hän kuvaa, kuinka hän kuulee naapurisellistä teloituksen ääniä. ”Älä tapa!”, s. 25–27. Orjanheimo 1921.

800 Esimerkiksi Virsiläksyjä. Orjanheimo 1921, s. 150.

801 Iso-Mjölö (Hiihtäjän näky). Orjanheimo 1921, s. 157–159.

Maantiedon oppitunti helsinkiläisessä kansakoulussa vuonna 1936. Miesopettajat opettivat pääsääntöisesti yläkoulun poikaluokkia. Heidät muistetaan fyysisinä kurinpitäjinä, mutta myös urheilullisina, tärkeinä esikuvina. Esimerkiksi sisällissodan seurauksena kansakouluntarkastajan epäsuosioon joutunut Vallilan koulun Jaakko Kemilä oli työläispoikien ihailema opettaja. Kuva: Museovirasto.

Jaakko Kemilä työskenteli lopulta Vallilan kansakoulun opettajana aina vuoteen 1949 saakka. Muistitiedon perusteella hän oli paikallisyhteisössä pidetty opettaja. Häntä ihailtiin, sillä Helsingissä ei ollut muita opettajia, jotka olisivat olleet ”valkosten fongina Stuura Mjöölöössä” (Isosaarella). Kun toiset opettajat kielsivät oppilaita osallistumasta työväenjärjestöjen toimintaan, oli ”Kepis” toisenlainen.⁸⁰² Lukiessaan 1930-luvulla oppilailleen koulun edellyttämää vappumarssille osallistumiskieltoa Kemilän kerrotaan todenneen, ettei henkilökohtaisesti voinut ketään kieltää, koska aikoi itsekkin marssille osallistua.⁸⁰³ Kemilä toimi näin julkisesti vasemmistolaisena sotienvälisenä ajanakin.

Kemilä avioitui vuonna 1927 Vallilan kansakoulussa työskennelleen opettajan Dagmar Mäkeläisen kanssa. Dagmar Kemilä oli Helsingissä 1891 syntynyt kiertokoulunopettajan sekä kaupunkiin muuttamisen jälkeen sekatyömieheksi päätyneen pehtorin tytär, joka valmistui kansakoulunopettajaksi vuonna 1913, ja jonka puoluekannaksi oli ainakin 1950-luvulla määritelty sosiaalidemokratia.⁸⁰⁴ Jaakko Kemilä ei siis ollut yksin ”poikkeuksellisine” ajatuksineen Helsingin kansakoulumaailmassa. Jaakko Kemilän asenteen työhönsä tiivistävät hänen kuulusteluissaan lausumansa sanat. Usko kasvatuksen avulla saavutettavan eheyden voimaan oli kaiken pohja:

Myönnän, että olen lämmennyt kärsiviä ja kovaosaisia kohtaan ja että olen käsittänyt opettajan oikeudeksi, jopa velvollisuudeksi koettaa koulun ulkopuolellakin kasvatuksen ja kansanvalistuksen kautta luoda yhteiskuntakehitykseen rauhaa, sopusointua ja toistensa ymmärtämistä. Mutta olen aina ollut jyrkästi sitämieltä, että koulu on paikka, johon mikään agitatio ja puoluepolitiikka

802 Tuomisto 1977, s. 49. Oppilaiden muistelmien mukaan Jaakko Kemilä ontui, ja hän sai tästä syystä lempinimet ”Keppi-Kemilä”, ”Keppi-Kalle” ja ”Keppari”. Vallilan kansakoulua käynyt Paavo Lavikka, s. 1929; Tuovi Sundell, os. Kaste. Vallilan koulu 1902 –1992 90 v. Vallilan ala-asteen koululla.

803 Tauno Lahtinen, s. 1927. Keväällä 2007 kerätty ”kerho 21” -muistitietoineisto, tekijän hallussa.

804 Kuka kukin on 1954, s. 353; Mäkelä – Rahikainen 1994.

ei saa löytää tietään. Uskon edelleenkin – vankeuskokemukseni sitä vain vahvistavat – että kasvatus, lakiperusteisen yhteiskunta-kehityksen tukemana on ainoa tie korkeampaan ihmisyyteen.⁸⁰⁵

Yhteistä etenkin Kaarlo Franssilan ja Jaakko Kemilän tarinoille on henkilöiden tarve toimia sovittelevassa ja humanisissa hengessä eri kansanryhmien välillä jyrkkiä kantoja vältellen. Puoluekannoista riippumatta näitä toimijoita yhdistää myös vakaa usko kasvatuksen ja sivistyksen voimaan. Kouluhallituksen sodan jälkeen valitsema sovitteleva linja ei saanut aina suosiota paikallistasolla. Opettajiston poliittiselle puhtaudelle asetetut kovat vaatimukset – Helsingissä osin tarkastaja Matti Pesosen vaikutuksesta – koituivat monien opettajien kohtaloksi, vaikka opettajantyön jatkamisen motiiveina punaisessa Helsingissä oli ainakin jälkikäteen annettujen selitysten mukaan taloudellinen pakko enemmän kuin poliittinen vakaumus. Virkamieslakkoon ryhtyminen oli monesta opettajasta vaikeaa myös siksi, että he tunsivat velvollisuudekseen kansan lasten opastamisen etenkin vaikeissa oloissa ja vaikeina aikoina. Tätä kysymystä moni lakossa ollut opettaja varmasti pohti lasten kadotessa sodan myötä koulun suojaavasta vaikutuspiiristä. Jaakko Kemilän pääosin toimittajana toimimisesta seurannut rangaistus tuntuu jälkikäteen ylimitoitetulta. Kemilän virhe lienee ollut aktiivisen sovittelevan asenteen valitseminen tilanteessa, jossa olisi parempi ollut vaieta. Lisäksi hän ei edes yrittänyt peitellä vasemmalle kallistuvaa puoluekantaansa, mikä oli aikakauden opettajalle poikkeuksellista.

Maininnan arvoinen on myös luvussa kolme mainittu Loviisa (Viisu) Salovaara, joka toimi sodan jälkeen Helsingin kansakoulujen voimistelunopettajana ja hankki myös kansakoulunopettajan pätevyuden 1920-luvun alussa. Myös hän oli tyypillinen poikkeus kansakoulunopettajien porvarillisessa rivistössä – hänet tarkastaja otti kansakoulujen palvelukseen, vaikka Loviisan aviomies Väinö Salovaara oli ollut huhtikuusta elokuun lopulle vangittuna Suomenlinnan vankileirillä valtiorikoksesta epäiltyinä.

805 Jaakko Kemilä johtokunnalle 23.11.1918. Saapuneet kirjeet tarkastaja 1918, Ea:26. Suomenkielisen tarkastajan ja tarkastajaneuvoston arkisto, HKA.

Samoin kuin Kemiläkin, Salovaara vapautettiin lopulta kaikista syytteistä.⁸⁰⁶

Paljon illusionia on takana: opettajien uusi aika

Päivät kuluvat ja viikot vierivät. 2 viikkoa on tätä jo kestänyt. Eikä mitään ratkaisevaa ole saatu aikaan. Ei tahdo enää jaksaa odottaa vaikka toiselta puolen tähän näkyy tottuvankin. Paatuu ja raaiistuu niin, että kaameitten murhien kuuleminen ei juuri mitään vaikutusta enää tee.⁸⁰⁷

Sodan jälkeen opettajakunnan tuli osoittaa, että he olivat pysyneet epäroimättä laillisen järjestyksen takana ja olleet keskeisessä roolissa valkoisen Suomen esitaistelijoina – sodan aikana mahdollisesti koetut ymmärryksen tai epävarmuuden tunteet oli nyt tukahdutettava täysin, jos halusi toimia ongelmitta kansanopettajien tunneyhteisön sisällä. Tämä näkyi erityisesti pääkaupunkikeskeisen *Opettajain lehden* kirjoituksissa.⁸⁰⁸ Helsinki oli lehden mukaan ollut kolmen kuukauden ajan eristettynä ja anarkian tilassa jätettynä alttiiksi murhanhimolle, rosvousvaistoille ja rajattomalle mielivallalle.⁸⁰⁹ Kasvatettavat olivat astuneet kasvattajien paikalle: ”Tuntuu siltä kuin yht’äkkiä olisimme joutuneet suureen hullujenhuoneeseen, jossa hullut ovat pistäneet hoitajansa telkien taakse”,⁸¹⁰ tiivistettiin lehdessä porvarillisten asukkaiden tunnot. Marianne Junila on kuvannut vastaavaa tilannetta Tampereella elämiseksi ”limbossa” – jatkuva väkivallan pelko ja epävarmuus

806 Väinö Salovaara oli myöhemmin ammattiyhdistysaktiivi ja muun muassa sosialidemokraattisen puolueen kansanedustaja ja ministeri.

807 Hugo Nybergin päiväkirjamerkintä 11.2.1918. Jobin kirja. Päiväkirja Helsingin kapinaviikoilta v. 1918. Hugo Nybergin muistelmat, KA.

808 Ks. myös Rantala 2002, s. 15–17.

809 Vapautus. *Opettajain lehti* 5/1918 (26.4.1918), s. 49–50 (pääkirjoitus).

810 Mitä on tehtävä? *Opettajain lehti* 5/1918 (26.4.1918), s. 52. Ks. myös Siltala 2009, s. 172–221.

sekä hurjat tarinat murhista ja verilöylyistä eivät voineet olla vaikuttamatta porvariston mielialoihin.⁸¹¹

Opettajain lehden arvio opettajiston tunnekokemuksesta ei ollut kovinkaan kaukana totuudesta – porvariston tunteet tiivistyivät nimenomaan punaisen ajan epävarmuuteen. Helsinkiläisen porvariston kirjoituksissa tulee esille tunne siitä, että kehittymättömät joukot olivat ottaneet vallan aikuisilta, ja punakaartilaiset, kaupungin pohjoispuolen asukkaat, kulkivat sillan eteläpuolella kuin kotonaan käyttäen valtaa porvaristoon. Työväestön näkyminen ja kuuluminen sekä erityisesti heidän harjoittamansa vallankäyttö sotki totuttua dynamiikkaa ja kaupunkitilan käytön ja sallitun käyttäytymisen rajoja. Punaiset pitivät komentoaan vallan linnakkeissa, kuten Säätytalolla ja Ritarihuoneella. Totuttu säätyjako horjui: ”Täällä Hssä tanssivat piiat suurissa punasten baaleissa tuontuostakin Ritarihuoneella.”⁸¹²

Erilaiset nöyryytyksen ja pelon kokemukset saattoivat olla syynä myöhemmälle katkeruudelle. Porvariston liikkuminen oli estetty, heiltä kyseltiin kulkulupia ja passeja. Myöhemmin keväällä iltaisin ja yöaikaan ulkona liikkuminen kiellettiin muilta kuin punakaartilaisilta. Kouluneuvos Franssilan vaimolta Ainilta (os. Bonsdorff) kovisteltiin lukuisia kertoja passia tämän pyrkiessä vierailemaan vanhempiensa luona. Kun tämä vetosi siihen, että oli menossa tapaamana isäänsä professori Bonsdorffia, oli hänelle vastattu, ettei enää ollut merkitystä sillä, että on ”professori tai muu sellainen”⁸¹³ Maaliskuun puolivälissä omnibussien käyttäminen ilman punaisten komissaarien lupaa kiellettiin, mitä Aini Franssila piti merkinä pelkäämiensä porvaristoon kohdistuvien hyökkäysten ja joukkoväkivallan (pogromien) suunnittelusta. Kaarlo Franssila puolestaan uskoi, että lupalappujen pyytäminen liittyi ennemminkin rahantarpeeseen sekä haluun nöyryyttää porvareita ja saamaan nämä tunnustamaan punainen hallitus lupakirjaa hakemalla. Toisin kuin Aini-vaimolla Kaarlo Frans-

811 Junila 2014, s. 236–238.

812 Eero Olavi Erkon päiväkirjamerkintä.16.2.1918. Eero O. Erkon arkisto, kansio A1. Päivälehdien arkisto.

813 Ilmolahti 2013, s. 82 (K. A. Franssilan päiväkirjamerkintä 14.2.).

silalla oli luottoa punaisiin: ”Pogromeja en yhtään pelkää; sillä olen varma siitä, että punaisetkaan eivät huvikseen murhaa ihmisiä, joita vastaan heillä ei ole mitään personallista kaunaa.”⁸¹⁴

Aini Franssila oli mukana valkoisten naisten maanalaisessa toiminnassa ommellen muun muassa patruunavöitä, mistä syystä hän erityisesti pelkäsi punaisten harjoittamaa väkivaltaa. Työtovereiden kerrottua kauhujuttuja verilöylyistä Aini Franssila piilotti kaikki *Fria Ordit* ja vaati miestänsä viemään päiväkirjansa pois kotoa. Tämä tyytyi kuitenkin vain kätkemään kirjan eteisen uunin savuhormiin.⁸¹⁵ Valkoiset naiset olivat aktiivisia maanalaisessa toiminnassa, ja on oletettavaa, että myös monet kansakoulunopettajat osallistuivat niin *Fria Ordien* levitykseen kuin muonitus- ja varustustehtäviin, ehkä jopa salakuljetukseen.⁸¹⁶ Tiedossa on, että Vallilan koulun naisopettajista ainakin Laina Porkka toimi kotiseudullaan valkoisten lähettinä Suursaaresta Kotkaan ja oli myös jonkin aikaa punaisten vankina Kotkassa.⁸¹⁷

Sotakokemuksen käsittely on tärkeää taustatietoa ajatellen opettajiston myöhempää suhtautumista työväestöön ja sodan osapuoliin. On muistettava, että vaikka sodan jälkeen suurin kurjuus vallitsi työläisyhteisössä, ja menetykset, suru ja puute moninkertaistuivat häviön tuottaman katkeruuden ja toiseuden kautta, myös porvaristo oli kokenut henkilökohtaisella tasolla menetyksiä. Myös porvarillisessa Helsingissä lähes jokainen ainakin tunsi jonkun sodassa kaatuneen tai tämän perheen. Suru läheisten menetyksestä oli todellinen, vaikka sitä koetettiinkin helpottaa selityksillä oikeutetusta sodasta ja veriuhrin tarpeelli-

814 K. A. Franssilan päiväkirjamerkintä 13.3.1918. Kaarlo Alfred Franssilan arkisto, Coll 55.11, KK.

815 K. A. Franssilan päiväkirjamerkintä 17.3.1918. Kaarlo Alfred Franssilan arkisto, Coll 55.11, KK.

816 Valkoisten naisten toiminnasta katso mm. Ilvonen 2002; passim.; Näre 2015, s. 250–253; Salme Setälän päiväkirja. Salme Setälän arkisto, SKS/KIA.

817 Laina Porkkan kortti. Henkilökuntakortisto Be:1. Vallilan kansakoulu, HKA.

suudesta. Sodan aikana monet piileskelivät, pelkäsivät jatkuvasti vangitsemista ja osa joutui pidätetyksi tai vangituksi.⁸¹⁸

Helsingin ruotsalaiselle reaalilyseolle oli sijoitettu Kirkkonummen taistelussa vangitut 467 valkoista nuorta miestä, joista valtaosa oli helsinkiläisiä. Kaupungin porvarisperheiden pojat istuivat vankeudessa, joka ei sinänsä ollut hirvittävän kurjaa, mutta vapauden menetys ja jopa kuolemanpelko olivat jatkuvasti läsnä.⁸¹⁹ Esimerkiksi punaisten aikeista räjäyttää koko Reaalilyseo kiersi huhuja. Myös elintarvikepula oli totaalinen, ja se kosketti jokaista kaupunkilaista. Se myös aiheutti ristiriitoja ja syvensi kahtiajakoa molempien osapuolten olettaessa toisten piilottelevan ruokaa ja syövän salassa mitä ihmeellisimpiä herkkuja muiden laihtuessa ja kituessa. Nälkä oli kuitenkin kaikille kaupunkilaisille yhteinen kokemus, mutta porvarillisen tunneyhteisön keskeisen kohtaamisinnan ja yhteisen kokemuksen muodostivat nimenomaan epävarmuus tulevasta sekä liikkumisen vapautta ja elämistä koskevat rajoitukset.⁸²⁰ Tilanteeseen liittyvät tunteet tiivistä Lucina Hagman maaliskuussa seuraavasti: ”Olemme siis kukin vangitut, vaikka koppimme on suurempia kuin mitä vangeille tavallisesti annetaan.”⁸²¹

Tämän tutkimuksen eräs keskeinen henkilö on Matti Pesonen, jonka myöhemmät toimet ja jyrkkä asennoituminen saavat lisä-

818 Vangitsemisen pelkoa on kuvannut esimerkiksi K. A. Franssila, ks. Ilmo-lahti 2013, 84–85.

819 Esimerkiksi Aarre Merikannon perheelleen kirjoittamista kirjeistä ilmenee, että hän vastaanotti säännöllisesti muun muassa sikareita, makeisia, kaakaota ja teetä sekä kirjoja, ja vankeusaika kului pääosin lukien, tupakoiden ja säveltäen. Kepeiden kirjeiden alavireenä on kuitenkin vapaudenmenetys ja (tosin lyhyeksi jäänyt) sotakokemus Kirkkonummen taistelusta, jossa ystävä oli kuollut hänen viereensä, ja oma henkikin oli ollut hiuskarvan varassa. Ks. taistelukupvauksesta esim. Aarre Merikannon kirje omallsilleen 4.3.1918. Oskar ja Liisa Merikanto, Coll 148.1, KK. Merikannon vanhemmilleen lähettämistä kirjeistä ja korteista on säilynyt yhteensä 27 kappaletta, ks. Oskar ja Liisa Merikannon arkisto, Coll 148.1 ja 148.2, KK.

820 Helsingin todellisuudesta mm. Nyström 2015, 99–101.

821 Lucina Hagmanin kirje Adéle Stenforsille 30.3.1918. Adéle Stenforsin kirjeet 1903–1919, HP:1. Suomalaisen naisliiton arkisto, HKA; ks. myös Kirves 2015, 367.

selitystä sotakeväästä. Pesonen on kertonut, kuinka häntä tultiin ”kapinan” alkupäivinä hakemaan kotoaan. Kävellessään noutajien välissä hän kertoo miettineensä, mihin suuntaan yliopiston kohdalta käännyttäisiin, Säätötalolle vai Katajanokalle: ”Kun ajattelin mahdollisuutta, että vievät minua Katajanokan tietä, niin tuli mieleeni konekiväärin ja tohtori Mikkolan kohtalo.”⁸²² Pesonen kertoi helpottuneensa saattajiensa kääntyessä Säätötalolle. Siitä hän arvasi, että asia koskisi kansakoulua. Sotakokemusta leimasi paitsi ”vanhan toverin” tohtori Mikkolan murha, myös Pesosen apen, sattumalta Helsingissä kapinan alkaessa olleen Vilhelmi Malmivaaran jatkuva piileskely ja asunnon vaihtaminen. Pesonen kuvaa lyhyesti myös Helsingin valtausta ja näkemiään ruumiita, tässä kohtaa hän puhuu olleensa murheellinen. Valtaus oli hänelle kuitenkin ennen kaikkea suloinen vapautus.⁸²³

Pääkaupungin todellisuus sota-aikana ei ollut totaalisen kurjaa, ja esimerkiksi seuraelämä jatkui suhteellisen normaalina. Kaikkien oli kuitenkin totuttava öiseen ulkonaliikkumiskieltoon, elintarvike- ja ase-etsintöihin ja matkustuksen rajoittamiseen. Todellinen kärsimys oli Anthony Uptonin mukaan perinteisen valta-aseman menetys ja henkinen ahdinko.⁸²⁴ Helsinki oli eristetty, ja sen vuoksi kaupunkiin kehittyi monisyinen huhumaailma, joka eli omaa elämäänsä ihmisten kanssakäymisessä. Kaikki janosivat uutisia, ja niitä muokattiin omiin toiveisiin sopiviksi. Varmaa tietoa ja tiedonvälitystä ei ollut – punaisten lehtiä lukuun ottamatta.

822 Pesonen 1954, s. 39. Pesonen viittasi punaisten 1.2.1918 Töölönlahdella ampumaan kansanedustaja Antti (Anders) Mikkolaan. Ks. Mikkolan murhasta ja sen herättämästä reaktiosta mm. Eero Olavi Erkon päiväkirjamerkintä 1.2.1918.: ”Mikkola oli eilen viety siis 9:maissa kopista ja Paa-volainen oli käskenyt hänen sanoa terveisiä rouvalleen. Hän oli lähtenyt hyvin iloisena, sillä hän luuli pääsevänsä vapaaksi. Mutta tänä aamuna oli ruumis tuotu patoloogiselle laitokselle! Niin nopeaan se käy, murhataan kuin sikoja vain. Mutta semmoisia murhureita kannattaa myös tappaa kuin sikoja, sillä kun ihminen on heidän asteellaan on hän jo astunut monta porrasta alaspäin ihmisyyden tasolta.” Eero O. Erkon arkisto, kansio A1. Päivälehdien arkisto.

823 Pesonen 1954, s. 36–42.

824 Upton 1981, s. 201–203.

Kaupungissa elettiin suusta suuhun levitetyn tiedon varassa, ja näin sosiaaliset suhteet, yhteisöt ja verkostot korostuvat.⁸²⁵ Epävarmuuteen liittyi myös pelko. Etenkin valkoisella puolella miehityksessä kaupungissa asuminen ilman varmaa tietoa mistään kuvataan huppu päässä olemiseksi, vankilaksi, jossa koko maailmanjärjestys oli kääntynyt ylösalaisin. Kuolemanpelko kosketti kaikkia kaupunkilaisia, samoin huoli läheisten turvallisuudesta. Huhujen lisäksi kaupungin arkitodellisuutta määrätti elintarviketilanne: ennen muuta elintarvikkeiden puute. Elämä kietoutui ruoan hankkimiseen ja ruokajonoihin, joissa seistiin tuntikausia, paleltiin, puhuttiin ja seurattiin muiden jonottajien keskusteluja.⁸²⁶

Kansan kasvattamisen parissa työskentelevät ryhmät kuten kansanopettajat ja papit kokivat, että sota oli seurausta kasvatustehtävän epäonnistumisesta.⁸²⁷ Punaisista puhuttiin keskenkasvuisina, lapsenomaisina, harhaanjohtettavina ja helposti houkuteltavina. Onneton kansa oli kurjaa elämäänsä paetakseen antanut agitaattoreiden asettaa käsiinsä venäläiset aseet. Kansan kasvattamiseen oli uhrattu aikaa ja vaivaa, mutta ”missä on nyt

825 Ks. tiedonvälityksestä esim. Eero Olavi Erkon päiväkirjamerkintä 1.2.1918: “On ihmeellinen aika, joka päivä saa kuulla niin paljon uutta ettei ennen moista. Kun sanomalehdet vielä toimivat, ei silloin niin paljon uutta saanut tietää kuin nyt, jolloin kulkupuheet lentää ja jolloin sähkösanoman muoto muuttuu muutaman tunnin ihmisten keskuudessa kierrettyään sisällykseltään aivan toiseksi. Kuulee usein aivan saman jutun kahdessa niin erilaisessa muodossa ettei samaksi voisi juttua kuvitella.” Eero O. Erkon arkisto, kansio A1. Päivälehden arkisto.

826 Nyström 2013; Kirves 2015.

827 Ks. mm. Itkemmekö kansamme surmatuita? Matti Tarkkasen lähetyksirkossa 12.2.1918 pitämä saarna. Teoksessa Lehtonen 1918, s. 18–23. ”Nuo kaikki eksyneet ja eksytetyt sielut ovat entisiä rippikoululapsiamme. ... Voi onko kansamme nuorison rappeutumiseen ja turmioon ollut osaltaan syynä laiha, huolimaton opetusme ...? Ja opettajat sitten? Eiväthän Suomen nuoret ole olleet koulujen puutteessa kuten Venäjän. Ainakin kaupungeissamme on suurin osa kansakoulun läpikäyneitä. Mitä ovat sieltä elämää varten saaneet? Onko opettajan sydämen pyrkimyksenä ollut aina saattaa nuoria Hyvän Paimenen turviin? Oi, emme me kukaan tässä syytömiksi pääse.”

se kansa ja minkäläinen se on?” Näin kysyi tammikuussa 1918 helsinkiläinen pappi ja aistivalliskoulujen opettaja Hugo Nyberg. Hän kertoi seisseensä Rautatientorilla, jolloin hänen ohitseen oli marssinut punakaartilaisia: ”Ryssän kiväärit roikkuivat tottumattomissa käsissä, tukka liehui silmillä lakkirähjän alta, punanen nauha kiersi sitä, paperossi sauhusi ilmassa, verenhimo ja murhanjano kiehui silmissä, kiroukset ja sadatukset syöksyivät suista, komentosanat kajahtivat ilmassa.” Joukon jatkona oli Nybergin mukaan vastenmielisiä ”katutyttöjen letukoita”, niin sanottuja sairaanhoitajattaria. ”Siinäkö se on nyt se valistettu kansa. Tiedätkö mitä minä olisi tahtonut sillä hetkellä tehdä jos käytettävissä olisi ollut 10 kuularuiskua?” kirjoitti Nyberg. Kirkon ja koulun kasvatustyön tuloksena ei ollutkaan haluttu kansa: ”Tuossako se nyt on (kasvatuksen) tulos edessäsi rautatien torilla ja kaduilla, nuo kiväärinkantajat ja ’laupeudensisaret’? Tämä on mitä kauheinta ironiaa!”⁸²⁸

Kuten niin monien kansankasvattajien puheessa, myös Hugo Nybergin päiväkirjassa tulevat esille vihapuheen ohella heti sodan syttyttyä myös itsesyytökset ja yläluokan synnit. Hän koki sodan rangaistuksena yläluokan kepeästä elämäntavasta sekä köyhiin suuntautuneesta ylenkatseesta. Helmikuussa hän kirjoitti, kuinka ”kaikki sukupolven synnit ja tulevaisuuden pimeät kuvat” painavat mieltä. Hän totesi, että vanhurskas tuomari tulisi aikanaan käsittelemään punaisten harjoittamat murhat, ryöstöt ja muut rikokset, mutta yläluokan synnit olivat kaiken taustalla:

Ah, emme aavistaneet, että ne olivat niin raskaita ja niin ankaran rangaistuksen arvoisia kaikki nuo yläluokkamme synnit. Olemme vain kauhistaneet ja olkaamme kohouuttaneet kansan ja työväen raakuuksille Mutta nämä omat syntimme olemme peitelleet ja unohtaneet. Olemme kaivaneet omaa hautaamme, johon olemme vajoamaisillamme. Oma kylvämämme sato nyt

828 Hugo Nybergin päiväkirjamerkintä 29.1.1918. Jobin kirja. Päiväkirja Helsingin kapinaviikoilta v. 1918. Hugo Nybergin muistelmät, KA.

kasvaa ja hedelmöi. Onneton aikakausi, joka saa kantaa esiisään pahojen tekojen rangaistuksen.⁸²⁹

Jenni Kirves on kirjoittanut, että pääkaupungin hyväosaisiin kuuluneet eivät yksiselitteisesti tunteneet vihaa punaisia kohtaan, vaan monen kohdalla keskeisin tunne oli sääli.⁸³⁰ Vihan- ja säälintunteiden yhteen kietoutumista voidaankin pitää yhtenä porvariston keskeisimmistä tunnekokemuksista kevään 1918 Helsingissä. Tälle ristiriidalle etsittiin helpotusta venäläisten perivihollisuudesta ja punaisten johtajien opportunistista. Harhaan johdettuja oli mahdollista sääliä, mutta kapinaan syylliset, demagogit, eivät myötätuntoa ansainneet. Tietyt tunteet olivat opettajien tunneyhteisössä sallittuja ja toivottuja: sääli oli hyväksyttävää, myötätunto tai ainakaan ymmärrys ei ollut. Harhaan johdettuja saattoi sääliä, mutta samalla säälijä kategorisoi punaiset rivisotilaat yksilöiksi, jotka eivät olleet kyenneet tekemään omia ratkaisujaan, vaan menneet massan mukana, koska eivät olleet tienneet paremmin. Tämä oikeutti tuntemaan sääliä heitä kohtaan.

Myös punaisia kohtaan voimakkaitakin sympatian tunteita päiväkirjansa suojissa ilmaiseen Kaarlo Franssilan sotakuva-uksissa korostuu vapauden menetys, ja sodan jälkeen hän purki tunteitaan seuraavasti: ”Nyt ymmärtää antaa arvoa lainalaiselle vapaudelle, kun on saanut kokea, miltä elämä tuntuu silloin, kun jonkun mielivalta on joka taholla uhkana.”⁸³¹ Helsingin valtaus kuvattiin opettajiston taholta helpotukseksi. Franssila kertoo, kuinka olo oli suurten tapahtumien keskellä nöyrä, ja taistelun keskellä hän tunsikin olevansa keskellä historiallista hetkeä, joka jollain oudolla tavalla oli myös kaunis ihmisten uhrautuessa vakaumuksensa puolesta.⁸³² Samanlaisia tunteita kuvasi jälkikä-

829 Hugo Nybergin päiväkirjamerkintä 28.2.1918.

830 Kirves 2015, 367–371.

831 K. A. Franssilan päiväkirjamerkintä 12.4.1918. Kaarlo Alfred Franssilan arkisto, Coll 55.11, KK. Ks. Franssilan kuvausta suhtautumisestaan punaisiin Ilmolahti 2013, s 73–80.

832 K. A. Franssilan päiväkirjamerkintä 11.4.1918. Kaarlo Alfred Franssilan arkisto, Coll 55.11, KK; Ilmolahti 2013, s. 86–87.

teen myös kansakoulujen tarkastaja Matti Pesonen. Hän kertoi eläneensä vangitsemisen pelossa,⁸³³ ja tykkien äänet olivat suloisintuja: ”Täytyihän tuntua suloiselta sen äänen, joka ennusti Helsingin vapautumista kapinallisten hirmuvallasta.”⁸³⁴

Osa opettajista oli kohdannut sodan todellisuuden Helsingin sijaan myös kotiseudullaan, ja miesopettajia oli ollut rintamalla.⁸³⁵ Kallion koulun opettaja Aatto Havulinna kirjoitti toukokuun alussa tarkastajalle vielä levottomasta Vihdistä anoen virkavapautta henkisen ja ruumiillisen väsymyksen vuoksi: ”Meidän on täällä täytynyt päivin ja öin samota metsiä, sekä paeta kiinnittäjiä, jotka joko surmatakseen tai kiduttaakseen ovat etsineet kaikkia miespuolisia kansalaisia”, kertoi hän uupumuksensa taustaksi.⁸³⁶ Opettajat saattoivat kohdata sodan seurauksia yllättävillä tavoilla. Vallilan koulun johtajatar Avena Sahlberg, professori John Sahlbergin tytär, oli Kampin parakeilla (ns. Koleraparakeilla) lajittelemassa enimmäkseen punaisia vainajia omaisten tunnistamista varten. Työ oli Sahlbergin veljen Uunio Saalaksen kuvauksen mukaan psyykkisesti raskasta. Vainajat olivat usein pahasti ruhjoutuneita, ja heillä saattoi olla väärä henkilöllisyystodistus. Ruumiit siirrettiin riveihin jonkinlaiseen aakkosjärjestykseen, ja työntekijät opastivat omaisia, joita tuli ”yhtenäen pitkinä jonoina kaatuneitaan hakemaan”. Kaikki eivät löytäneet omiaan – kun ilma parakeissa kävi sietämättömäksi, kuljetettiin jäljellä olevat yhteishautoihin.⁸³⁷

833 Pesonen 1954, s. 37–38.

834 Pesonen 1954, s. 42.

835 Ks. esim. todistukset opettaja Juho Koivusalosta. Tämä oli taistellut rintamalla Keuruun suojeluskunnan komppaniapäällikkönä. Saapuneet kirjeet tarkastaja 1918, Ea:26. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastaja, HKA.ß

836 Tarkastaja Matti Pesoselle Vihdissä 1.5.1918 Aatto Havulinna. Saapuneet kirjeet tarkastaja 1918, Ea:26. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastaja, HKA.

837 Saalas 1963, s. 386–387. Kuvausta koleraparakeista myös Lempiäinen 2016, 14–17 (Helsingin naisten apukomitea, pääosin valkoiset vainajat). Raskasta työtehtävää saattoi osaltaan auttaa se, etteivät Avena ja Uunio Sahlberg olleet kaikista ”herkkähipiäisimpiä” sivistyneistön edustajia, sillä he olivat jo lapsena, 14- ja 12-vuotiaina, osallistuneet hyönteistutkijaisänsä, profes-

Paitsi että porvariston piti käsitellä uudestaan suhteensa työväestöön, heidän piti kohdata myös oman osapuolen sankarillisuuteen ja pyhyyteen sopimattomat tapahtumat. Sodan jälkeen tapahtuneiden puhdistusten jälkeen porvaristo joutui painamaan pois tietoisuudestaan omien osallisuuden väkivaltaan. Irlannin sisällissodan muistamista tutkinut Anne Dolan on nostanut esille sodan myös voittajille ongelmallisena ”likaisena sotana”, jossa oli käytetty hirmutekoja ja teloituksia. Dolan kyseenalaistaa voimakkaasti Peter Burken ajatuksen siitä, että voittajalla olisi varaa unohtaa. Myös voittajilla on velvollisuutensa vainajiaan kohtaan, ja myös heidän pöydissään on sotien jälkeen tyhjiä tuoleja – menetys ei siis ole vain häviäjien yksinoikeus. Vaikka voittajilla ei ollut mahdollisuutta unohtaa, heillä oli Dolanin mukaan kuitenkin halu työntää syrjään kaikki muu paitsi itse voitto. Molemmat osapuolet olivat tehneet kauheita asioita, jotka haluttiin nyt unohtaa. Jäljelle jäi vain ”the memory of unspeakable” – se, että myös oma osapuoli oli sodan myötä osoittautunut raakalaismaiseksi.⁸³⁸

Opettajan sotakevät Helsingissä: tunneyhteisönsä edustajana Hilma Genetz

Opettajien vallatussa kaupungissa elämiseen liittyneistä tunteista esitellään tässä sotakeväänä 62 vuotta täyttäneen Punavuoren kansakoulun opettajan Hilma Genetzin päiväkirjamerkintöjä. Hän asui yhdessä nuoremman sisarensa Alman kanssa, joka niinkään oli naimaton kansakoulunopettaja. Genetz oli Kurki-

sori John Sahlbergin tutkimusmatkoille ja tottuneet liikkumaan erilaisissa paikoissa ja maastoissa. He olivat muun muassa kulkeneet noin tuhannen kilometrien matkan ensin Pohjois-Ruotsin kautta Ruijan rannikolle ja sen jälkeen Suomen Lapin poikki Ouluun vaihtelevassa säässä hyönteisiä keräillen ja keskenään kinastellen. Ks. Saalas 1952, s. 90–109.

838 Dolan 2003, s. 200. Kiinnostavaa on, että Dolanin voittajat ovat entisiä vallankumouksellisia, joiden nyt tuli muuttua kabinettikelpoisiksi poliitikoiksi ja vankoina demokratian tukijoiksi.

joen kruununnimismiehen Oscar Lars Genetzin tytär, joka oli nimitetty Helsingin kansakoulujen opettajan virkaan marraskuussa 1886. Näin ollen hänellä oli takanaan pitkä yhteinen taival työläislasten parissa. Naimattomana naisena hän oli todennäköisesti muuttanut pääkaupunkiin palkkatyön perässä.

Genetzin päiväkirja on omalaatuinen. Hän kirjoittaa kolmella kielellä: ruotsiksi, joka selvästi on hänen äidinkieltensä, suomeksi sekä englanniksi. Englanninkieliset osuudet on osoitettu vaarallisella retkellä olevalle nuorukaiselle (”Boy”, lopussa nimeksi selviää Yrjö). On mahdollista, että Genetz on käyttänyt englannin kieltä turvallisuussyistä, jotta salainen matka ei paljastuisi päiväkirjan mahdollisesti löytäville punaisille. Genetz kertoo 26. helmikuuta kuulleen Yrjöstä viimeksi, kun tämä oli lähtenyt Pietarista.⁸³⁹ Usein yöunetkin vienyt levottomuus nuorukaisesta ja tämän toverista on säie, jonka ympärille päiväkirjan kuvaus kietoutuu välillä kirjemäiseenkin tyyliin. Päiväkirjan kirjoittamisen motiivina onkin todennäköisesti ollut poikkeuksellinen tilanne punaisten valtaamassa Helsingissä ja siitä kertominen poissa oleville. Siihen viittaa päiväkirjan pitämisen ajankohdan osuminen poikkeusaikaan (26.2.1918–29.4.1918) ja päiväkirjaosuuden päättyminen Yrjön kotiinpaluuseen ”mannerheimilaisena”. Genetzin päiväkirja liikkuu yleensä miehisenä pidetyn, tapahtumakuvaukseen keskittyvän journal externe -tyylilajin ja henkilökohtaisen elämän kuvauksen (journal intime) välimaastossa ensin mainitun hieman korostuessa; tämä on tyyppillistä juuri sota-ajan kuvaamiselle.⁸⁴⁰

Genetzin kirjaamien tunteiden voidaan ajatella korreloivan hänen viiteryhmänsä, porvarillisen ja ammatillisen yhteisön kokemusten kanssa. Genetz on tunneilmaisussaan kuitenkin suhteellisen niukka. Keskeisiä tekstistä nousevia tunteita ovat huoli Yrjöstä, sodan ja verenvuodatuksen aiheuttama yleinen apeus ja surumielisyys sekä pelonsekainen epävarmuus kaupungin levottomasta tilanteesta.

839 Hilma Genetzin päiväkirjamerkintä 26.2.1918. Hilma Genetzin päiväkirja 1918. Yrjö Sutisen arkisto, C6, KA.

840 Norkola 1996, s. 38; Vaska 2005, 39–57; Makkonen 1993.

Helmikuun lopulla Hilma Genetz kertoi, kuinka hän oli sisäriineen ollut kävelyllä Humallahdessa. Kapina ja oma asemointi näkyvät siten, että hän kertoo heidän kävelleen koko pitkän matkan perille saakka, koska kukaan kunnan ihminen ei enää halunnut turvautua raitiovaunuihin.⁸⁴¹ Matkalla he tapasivat venäläisiä kasakoita, jotka kertoivat olevansa matkalla kotiin. Tämän seikan Genetz painotti ilahduttaneen häntä suuresti, ja hän toivotti kasakoille onnea kotimatkalle todeten samalla Suomen vapautuneen jälleen ainakin pienestä taakasta.⁸⁴² Seuraavan päivän Genetz aloitti ristiriitaisin tuntein: hän tunsi iloa kevään saapumisesta, mutta hän ei voinut riemuita, kun ihmiset tuhosivat kaiken Jumalan tarjoaman hyvän.⁸⁴³ Genetz kirjoitti myös elintarviketarkastuksesta käyden etukäteen tiedustelemassa tarkastuksen ajankohdtaa. Kun tarkastus sitten koitti, hän kertoi tarkastajanuorukaisten olleen hyväntahtoisia ja totesi olevansa hyvin helpottunut, että tämä ikävä asia oli nyt hoidettu.⁸⁴⁴

Genetz käy läpi päivien tapahtumia ja kirjaa ylös helsinkiläisen porvariston keskuudessa toistuvia huhuja. Mainituksi tulevat muun muassa Kirkkonummella vangitut ja ruotsalaiselle reaalityseolle sijoitetut vangit ja heidän turvallisuutensa (28.2., 1.3.), venäläisten ja punaisten väliset kahakoinnit (1.3., 9.3.), Thomén veljesten hautajaiset (3.3.), vallankumouksen vuosijuhla (12.3.), Hankenin rehtorin Oskar Rosenqvistin murha (14.3.), reaalityseolla olevien vankien ruokkiminen (14.3.), liikkumisrajoitukset, kaupunkiin tulvivat virolaiset bolševikkipolaiset (27.2., 28.2.), tuttavien kuolemat ja sukulaiset rintaman takana (mm. 17.3.), naisten kuolemanpataljoona (20.3.), huhut sekä Pie-

841 ”Som ingen hygglig människa mera vill begagna sig af spårvagnarna”. Genetz viittaa tällä valkoisten lanseeraamaan punaisten liiketoimintaan kohdistuvaan kulutusboikottiin, ks. Nyström 2013, s. 236.

842 Hilma Genetzin päiväkirjamerkintä 25.2. Hilma Genetzin päiväkirja 1918. Yrjö Sutisen arkisto, C6, KA.

843 Hilma Genetzin päiväkirjamerkintä 26.2 Hilma Genetzin päiväkirja 1918. Yrjö Sutisen arkisto, C6, KA.

844 Hilma Genetzin päiväkirjamerkintä 26.2.1918 ja 28.2.1918. Hilma Genetzin päiväkirja 1918. Yrjö Sutisen arkisto, C6, KA.

tarin että Tampereen valtauksesta (mm. 20.3.), Valtiokonttorin kassan tyhjentäminen (23.3.), piileskelevien valkoisten majoittaminen (15.4., 24.3.), puhelinlinjojen katkaisu (31.3.), venäläisten joukkojen lähtö kaupungista (10.4) sekä huhut saksalaisten saapumisesta Suomen mantereelle. Jo 4.3. Genetz kertoi heidän vallanneen Ahvenanmaan. Saksalaisten tuloon liittyi myös pelkoja punaisten vastatoimista. Heidän huhuttiin jopa räjäyttävän koko kaupungin ilmaan tai sytyttävän sen palamaan.⁸⁴⁵ Huhtikuun 5. päivänä Genetz kertoi saksalaisten olevan kaupungissa: siitä tuntuivat todistavan kanuunanlaukaukset ja laivojen pillien vihellys. Punaiset antoivat varoituksia sen suhteen miten porvarien tulisi valtauksen sattuessa käyttäytyä ja uhkasivat Genetzin mukaan viedä porvarit taistelemaan punaisten rinnalle. Iltapäivällä saksalaisten tulo kuitenkin osoittautui jälleen tyhjäksi huhuksi.⁸⁴⁶

Perunan ja leivän väheneminen aiheuttivat huolta ja vaivaa, ja Genetz kuvaa väsyttävää ja väliin turhaakin ruoan jonotusta, jossa eri yhteiskuntaluokat ja kaupungin väki kohtasivat. Eräässä merkinnässään Genetz kuvailee, kuinka kahdeksan tunnin jonotuksen tuloksena saattoi saada yhden onnettoman leivänpalan. Hän kertoo ihmisten tunnereaktioista jonotuksen yhteydessä; vanha nainen kyynel silmissään, työläisnainen yhtä suunniltaan pohiessaan, miten kolme pientä ”pullaa” riittäisi seitsemän hengen perheen ruokkimiseen. Genetz maalaa näkymän, jossa yksinkertainen työläinen seisoo jonossa vierä vieressä säätyläisrouvien, herrojen ja kaikenikäisten lasten kanssa. Hän luettelee jonossa tapaamansa ihmiset: professorinrouvia, lääkäreitä, lehtori, kaikki lukemassa päivän *Tiedonantoja*, joita lehtipojat tarjosivat jonottajille.⁸⁴⁷ Ruoan jonottaminen oli kokemus, joka yhdisti kaupunkilaisia taustaan katsomatta – olkoonkin, että se myös aiheutti katkeruutta ja kuvitelmia siitä, miten joku piilotteli ruokaa omissa

845 Hilma Genetzin päiväkirjamerkintä 4.3.1918. Hilma Genetzin päiväkirja 1918. Yrjö Sutisen arkisto, C6, KA.

846 Hilma Genetzin päiväkirjamerkintä 5.4.1918. Hilma Genetzin päiväkirja 1918. Yrjö Sutisen arkisto, C6, KA.

847 Hilma Genetzin päiväkirjamerkintä 6.4.1918. Hilma Genetzin päiväkirja 1918. Yrjö Sutisen arkisto, C6, KA.

varastoissaan. Genetz myös kuvailee jonottajien joukossa ollutta punaista, joka selitti naapurilleen, ettei tyhjää huhua saksalaisten tulosta kannattanut pelätä. ”Kukka” – mahdollisesti Genetzien kotiapulainen – oli puhunut peloissaan siitä, kuinka porvarit ovat kutsuneet saksalaiset kaupunkiin syömään viimeisetkin ruokavarannot. Järjen puhuminen oli Genetzin mukaan ollut turhaa – *Työmiehen* valheet kantoivat jälleen hedelmää.⁸⁴⁸

Porvarillisen väen yleinen närkästyksen aihe oli tiedonkulku. Virallisesti vain punainen lehdistö, *Työmies* ja *Tiedonantoja*, saivat ilmestyä, ja tunnereaktiot lehtien valheellisesta sisällöstä saatoivat aiheuttaa jopa fyysisen vastenmielisyyden piirteitä:

Korviini soi lakkaamatta ’Työmies’täänpäivänen, Työmies tään päivänen.’ Oikein korvat jo väsyvät kuullessa tuota inhottavaa huutoa. Työmies se on kaiken onnettomuutemme alku ja juuri. Aamulla 1/2 7 ajoissa, ennenkun pääsee sängystä kuuluu kadulta heikko ääni huutavan most eagerly ’Tiedonantolehti’ 10 pennii, Tiedonanto lehti 10 penni; Keskipäivällä ’Arbetarnas notisbladet.’ Siis pitkin koko päivän tarjotaan heidän valheita kaupungin asukkaille. Kun joskus sattumalta lukee jotakin näistä lehdistä niin tuntee oikein fyysillistä pahoinvointia ja aivan turhaan saattaa mielensä levottomaksi.⁸⁴⁹

Poikkeustila myös arkipäiväistyi: maaliskuun alkupuolella Genetz kertoi, kuinka ”Jumalan palveluksen aikana kuului taas kova laukaus, joka tavallisten olojen vallitessa olisi aikaansaanut suurta häiriötä. Nyt se tuskin tuli huomatuksikaan, kaikki istuivat aivan rauhallisina, kääntymättä ikkunaan päin.”⁸⁵⁰ Poikkeustilasta huolimatta elämä jatkui: tuttavita tavattiin, juhliä vietettiin, musiikkia kuunneltiin. Eräs piirre, joka voidaan lukea useista

848 Hilma Genetzin päiväkirjamerkintä 6.4.1918. Hilma Genetzin päiväkirja 1918. Yrjö Sutisen arkisto, C6, KA.

849 Hilma Genetzin päiväkirjamerkintä 1.3.1918. Hilma Genetzin päiväkirja 1918. Yrjö Sutisen arkisto, C6, KA.

850 Hilma Genetzin päiväkirjamerkintä 10.3.1918. Hilma Genetzin päiväkirja 1918. Yrjö Sutisen arkisto, C6, KA.

aikakauden teksteistä, on tietynlainen syyllisyys siitä, että itsellä on kuitenkin asiat lopulta melko hyvin. Tietoisuus lähellä tapahtuvasta väkivallasta ja kuolemista sai kaupungissa tavallista arkeaan viettävät ihmiset pohtimaan, onko heillä lupa nauttia elämän pienistä iloista.⁸⁵¹ Genetz kuvaa monissa merkinnöissään kevään tuloa ja tunteita, joita säteilevän auringonpaisteen ja vallitsevan sotatilan ristiriita hänessä herättää.⁸⁵² Myös 62-vuotissyntymäpäiviään Genetz kuvaa hämmentäviksi. Mennyt vuosi oli ollut täynnä huolta ja murhetta, mutta Jumala oli auttanut häntä ne kestäämään. Sukulaiset ja tuttavat tulivat häntä onnittelemaan kukin ja lahjoin, ja kahvin kera sisarukset onnistuivat tarjoilemaan piparkakkuja, jotka epäonnistuneesta ulkonäöstä huolimatta saivat ihailua osakseen. Ne oli leivottu siirapista sekä kaikista jauhonlopuista mukaan lukien mallas- ja mannaryynit.⁸⁵³

Kaiken kaikkiaan Genetzin tunnekokemukset tiivistyivät huoleen, pelkoon, suruun ja väsymykseen. Jälkimmäinen liittyi sodan vaatimiin uhreihin: ”Hirveää, jos Suomen vapauden hintana on niin paljon viatonta verta ja kärsimystä.”⁸⁵⁴ Genetzin turvallisuudentunnetta heikensivät kertomukset punaisten terroriteoista, kuten ruotsalaisen kauppakoulun rehtorin murhasta.⁸⁵⁵

Myös Helsingin valtauksen jälkeen päiväkirjan tunnelma jatkuu synkkänä. Sotilaiden ja vieraan sotaväen läsnäolo ja kertomukset punaisten yhä jatkuvista hirmuteoista tuntuivat leimaa-

851 Hyvin asian tiivistää esim. Anna Forsström, ks. Anna Forsströmin päiväkirjamerkintä 11.5.1918. Anna Forsströms dagbok 5 mars 1918–. Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918–1923. K. H. Wiikin kokoelma, kansio 40, KA.

852 Hilma Genetzin päiväkirjamerkinnät 26.2., 10.3., 23.3. ja 1.4. Hilma Genetzin päiväkirja 1918. Yrjö Sutisen arkisto, C6, KA.

853 Hilma Genetzin päiväkirjamerkintä 28.3.1918. Hilma Genetzin päiväkirja 1918. Yrjö Sutisen arkisto, C6, KA.

854 Hilma Genetzin päiväkirjamerkintä 27.2.1918 Kuukautta myöhemmin 20.3. hän totesi: ”It’s horrible to think how much innocent blood is streaming – human blood.” Hilma Genetzin päiväkirja 1918. Yrjö Sutisen arkisto, C6, KA.

855 Hilma Genetzin päiväkirjamerkintä 14.3.1918 Hilma Genetzin päiväkirja 1918. Yrjö Sutisen arkisto, C6, KA.

van arkea. Joitakin päiviä kaupungin valtauksen jälkeen Genetz kuvasi, kuinka ilmassa oli toukokuun tunnelmaa, mutta kaiken päällä lepäsi raskas paino. Ruokajonossa ihmiset saattoivat vitseillä, mutta nauru tyrehtyi, kun ohi meni joukko vankeja. Genetz suri nuorta voimaa, joka menetettiin taisteluissa ja vankeudessa maan ollessa samaan aikaan nälkäkuoleman partaalla.⁸⁵⁶ Valkoisten uhrien määräkin tuntui vain kasvavan, ja Genetz kirjasi ylös, kuinka katkerat punaiset naiset ja nuoret tytöt olivat ampuneet saksalaisia valloittajia.⁸⁵⁷ ”Elämä on raskasta elää”, Genetz totesi 24. huhtikuuta. Hän kirjoitti lopettelevansa päiväkirjamerkintöjen tekemisen, koska mieli oli niin maassa, ettei hän ei mielellään elänyt uudelleen surullisia tapahtumia.⁸⁵⁸ Tämän jälkeen Hilma Genetz kirjoitti vielä yhden, valoisamman merkinnän huhtikuun lopulla: kaivattu sankari Yrjö oli palannut kotiin.⁸⁵⁹ Päiväkirjanpidon saattoi nyt lopettaa.

Arviot sodan jälkeen: kansasuhde koetuksella

Hos mig värker nu förtiden allt: kropp, själ o. ande.⁸⁶⁰

Opettaja Lucina Hagman, ennen sotaa hyvinkin radikaali ajatuksissaan, oli hänkin Genetzin tavoin valkoisten voiton jälkeen murheissaan maassa vallitsevasta väkivallasta. Hagman, tuolloin 65-vuotias Uuden yhteiskoulun rehtori ja palavasieluinen naisasianainen, kirjoitti toukokuun 1918 alussa naisystävälleen Hed-

856 Hilma Genetzin päiväkirjamerkintä 18.4.1918 Hilma Genetzin päiväkirja 1918. Yrjö Sutisen arkisto, C6, KA.

857 Hilma Genetzin päiväkirjamerkintä 19.4.1918 Hilma Genetzin päiväkirja 1918. Yrjö Sutisen arkisto, C6, KA.

858 Hilma Genetzin päiväkirjamerkintä 24.4.1918. Hilma Genetzin päiväkirja 1918. Yrjö Sutisen arkisto, C6, KA.

859 Hilma Genetzin päiväkirjamerkintä 29.4.1918 Hilma Genetzin päiväkirja 1918. Yrjö Sutisen arkisto, C6, KA.

860 Lucina Hagman Hedvig von Schantzille 7.5.1918. Hedvig von Schantzin kirjeet 1917–1918, Hq:6. Suomalaisen naisasialiiton arkisto, HKA.

vig von Schantzille, että tänä päivänä hänellä särki niin ruumis, sielu kuin henkikin.⁸⁶¹ Helsinki oli muutamia viikkoja aikaisemmin vallattu, punainen aika oli päättynyt, kaupunkia hallitsivat saksalaiset ja valkoisten aloittamat kostotoimet. Hagman oli kirjeissään von Schantzille – sekä nuorelle opettajalle Adéle Stenforsille – osoittanut ennen konfliktia tukevasa voimakkaastikin punaisia ja ottanut myös yhteen konservatiivisemmän von Schantzin kanssa. Kirjeissään Hagman reflektoi tuntojaan draamaattisesti ja kipakasti, mutta tästä Helsingin valtauksen jälkeen kirjoitetusta postikortista huokuu enemmän pettymys ja väsymys. Hagman oli ensin joutunut ainakin osittain muuttamaan käsitystään punaisista,⁸⁶² ja nyt hän näki, että valkoiset olivat sovittelun ja myötätunnon sijasta aloittaneet hänen pelkäämänsä kostotoimet. Noin viikkoa myöhemmin, toukokuun puolivälissä, hän kirjoitti Adéle Stenforsille näin:

Niin surullista, niin surullista. Ruumis vielä elää, mutta sielu on kuollut, kuollut! Elämän turhuus pettää kaikki maan asujamet.

Veljet tappavat veljiänsä, surmaavat, piinaavat, pilkkaavat - Ja naiset? Ne menevät kiljuen perässä? Liehakoivat, kiihoittavat, vihaavat.

Voi Adéle. Jo tuli Suomen turmio. - ...

Olet nuori. Voit nähdä vielä paljon tapahtuvan. Mutta minä olen vanha, olen elänyt ja työtä tehnyt, suunnitellut, toivonut, mutta enimmäkseen kärsinyt, ja kaikki turhaan.

861 Lucina Hagman Hedvig von Schantzille 7.5.1918. Hedvig von Schantzin kirjeet 1917–1918, Hq:6. Suomalaisen naisasialiiton arkisto, HKA. Katso naisista Ollila 1995.

862 Pettymys sotaan kuvastuu kirjeessä Adélelle helmikuussa alussa Lucina Hagmanin kirje Adéle Stenforsille 23.2.1918. Adéle Stenforsin kirjeet 1903–1919, HP:1. Suomalaisen naisliiton arkisto, HKA. ”... kaikki tähänastiset kalkkylini, kaikki uskoni ihmisyyden voittoon on lakannut olemasta, kaikki toivoni veljeyden ja sisariuden eloon pääsemisestä on pettänyt. Nyt on kaikki valta, kaikki ihmisonni, kaikki edistys nostettu aseitten kärkeen, ja sieltä kumpikin sotapuoli tahtoo omansa ja valtansa ottaa...”

Turhaan.

Miekka kaikki maahan löi, teräs rikki viilsi, lyijy surmas, poltti.⁸⁶³

Hagman noudatteli analyysissään tunneyhteisönsä, opettajiston ja kansankasvattajien, sotatulkintaa. Liiallinen vallan- ja voitonhimo sekä elämän koreus olivat siirtyneet vallassa olevilta kansan alempiin joukkoihin ”niinkuin paha basillitauti tarttuu kosketuksen kautta”. Viha ja raivo olivat yltyneet alemmissa luokissa kunnes sillä ei ollut enää rajoja, ja koska ei ollut sivistystä sitä rajoittamassa, se oli päässyt valloilleen aiheuttaen lopulta murhia, ryöstöjä ja kuolemaa. Hagmanin puhe täsmää monien muiden opettajien kanssa: sivistys ja sen puute sekä ahneus olivat sodan päällimmäisenä syynä. Hagman nosti esille myös toisen opettajien ajatusmaailmalle ominaisen piirteen: tunteen oman työnsä hukkaan menemisestä.⁸⁶⁴

Hagmanissa tiivistyvät niin sanotun sivistyneistön pohdinnat kansasta, mutta myös laajemmin koko maailmanjärjestyksestä, erityisesti sukupuolten välisestä tasa-arvosta. Hagman piti kaikkea maailman pahuutta, sota mukaan lukien, miesten aikaansaannoksena, ja oli sitä mieltä, että jos naiset saisivat hallita ja päättää, asiat olisivat toisin.⁸⁶⁵ Sivistyneistön taholta sota kuvattiin illuusioiden romahtamisena ja idealismin kuolemana. Esimerkiksi professori E. G. Palmén pohti jo maaliskuussa tuttavapiirinsä nuorten idealistien ajatusten muuttumista olosuhteiden pakosta. Kun ennen oli kannatettu armahdusta ja ymmärtämystä, vaativat monet nyt jyrkkiä tuomiota ja rangaistuksia:

Sivistyneistö – varsinkin omassa tuttavapiirissäni olen nähnyt miten ajatustapa on olojen pakosta ... muuttunut. Innokkaasti uhrautumisen halusta altruimista, jonka käytännöllisyyttä me

863 Lucina Hagmanin kirje Adèle Stenforsille 15.5.1918. Adèle Stenforsin kirjeet 1903–1919, HP:1. Suomalaisen naisliiton arkisto, HKA.

864 Lucina Hagmanin kirje Adèle Stenforsille 15.5.1918. Adèle Stenforsin kirjeet 1903–1919, HP:1. Suomalaisen naisliiton arkisto, HKA.

865 Ks. esim. Lucina Hagmanin kirje Adèle Stenforsille 30.3.1918. Adèle Stenforsin kirjeet 1903–1919, HP:1. Suomalaisen naisliiton arkisto, HKA.

Feministit ja opettajat Lucina Hagman ja Hedvig (Heddi) von Schantz vuonna 1897. Kymmenen vuotta myöhemmin naiset kävivät ahkeraa kirjenvaihtoa ajankohtaisista asioista. Konservatiivisempi Hedvig ja reformistinen Lucina kiistelivät muun muassa käsityksistään työväestöstä sekä sodan syistä ja oikeutuksesta. Hagman suri sodan molempien osapuolten taholta tehtyä väkivaltaa. Kuva: C. P. Dyrendahl / Museovirasto.

vanhemmat hieman epäillen katselimme, on vastustamatta tullut esille pessimistinen käsitys että paljon illusionia on takana. Kun eri aikoina ja eri henkilöille puhuin jotakin Ranskan kommunistia 1871, sain heti vastaukseksi: 'Niin, miksi tehtiin heille vääryyttä?' Sillähän asia juuri saatiin pahenemaan'. Meillä tapahtuneet ja yhä tapahtuvat murhat ovat siksi selviä, ettei nykyänsä koskaan kuule muuta kuin että amnestia on itsessään mahdoton alkukohta. ...⁸⁶⁶

Teorian tasolla tunnettu myötätunto, jota Palmén kuvasi nuorempien tunteneen, vaihtui sodassa koettujen tunnereaktioiden jälkeen vihaksi, jopa kostonhaluksi. Näitä oli sivistyneistön nyt lupa tuntea, säälin ja pettymyksen, miksei myös surun, lisäksi. Armahdukseen liittyvä ymmärtäminen ei ollut mahdollista.

Tunneyhteisön rajankäynti koski etenkin heidän suhdettaan työväestöön ja työväestön taholta osoitettuun pettymykseen. Helsinkiläisten opettajien sanoutuessa irti kapinallisuudesta oli punainen puoli pitänyt heitä *Opettajain lehden* mukaan työväestön pettäjinä, jotka olivat hylänneet työtätekevien vanhempien lapset. Lehden toukokuisessa pääkirjoituksessa todetaan kapinajohdon pettynneen katkerasti huomatussaan, etteivät "taloudellisessa kurjuudessa näännytetty opettajat ... olleetkaan valmiit istumaan siihen kelkkaan, jonka piti huimaa kyytiä hurauttaa heidät rieskan ja hunajan luvattuun maahan".⁸⁶⁷ Opettajat olivat keskustelleet huonosta palkkauksestaan koko vuoden 1917 ja pitäneet Opettajajyhdistyksessä aiheesta näyttäviä kokouksia.⁸⁶⁸ Kansakoulunopettajat olivat myös kannattaneet kansakoululaitoksen uudistamista ja vastustaneet vallitsevaa rinnakkaiskoulujärjestelmää. Tästä näkökulmasta punaisen johdon kansakoulunopettajin kohdistamat odotukset ovat ymmärrettäviä. Kevättalven aikana oli ihmetelty miksi opettajat eivät nousseet kannattamaan vallan-

866 E. G. Palménin päiväkirjamerkintä 1.3.1918. Muistiinpanoja kapina-ajalta 1918. E. G. Palménin arkisto, Coll. 165.2, KK.

867 Opettajiston asemasta nykyhetkellä I: Opettajien suhtautuminen kapinallisuuteen. *Opettajain lehti* 6/1918 (3.5.1918), s. 65.

868 Katso esim. Kokouksemme. *Opettajain lehti* 17/1917 (27.4.1917), s. 169–170.

kumousta ja vapauttaneet itseään ”siitä aineellisesta, henkisestä ja oikeudellisesta alennustilasta”, mihin ammattikunta oli jätetty.⁸⁶⁹ Kansakoulunopettajat, joihin oli luotettu holhoavina ja kansan parasta ajattelevina liittolaisina, eivät osallistuneetkaan työväestön taisteluun vaan sanoutuivat siitä jyrkästi irti.⁸⁷⁰

Opettajain lehden kirjoituksissa vedettiin nyt rajaa myös sosiaalidemokratiaan. Sosiaalidemokraattien selitettiin pettäneen maansa ja kansansa, ja tästä syystä opettajiston velvollisuus oli ollut pysyä loitolla köyhälistön diktatuurista.⁸⁷¹ Sodassa näytti toteutuneen 1800-luvun lopulla luotu uhkakuva, jonka mukaan ilman sivistystä vapaa työläinen on vaaraksi yhteiskunnalle. Suurlakko ja työväestön itsenäistyminen alettiin nähdä alkuna kehitykselle, joka oli johtanut lopulliseen kriisiin. Välikikko oli kevään 1918 näkökulmasta ollut tuloillaan jo kauan, kun opettajisto oli alkanut vierastaa sosialistisessa liikkeessä näkemäänsä kumouksellisuutta ja karkeutta. Suuret joukot olivat kadottaneet sivistysmaiden teoreetikkojen määrittelemät ihanteet, joita sosialismiin sisältyi: ”He olivat luulleet sen pääkappaleisiin kuuluvan vain rivoja tanssiaisia, raakaa kiroilemista, pilanteon vakavista asioista ja – punaisen kravatin. Sakilaistyyppi ja sosialisti ovat muodostuneet Suomessa miltei samaa merkitseviksi käsitteiksi”, *Opettajain lehdessä* kirjoitettiin.⁸⁷²

Sivistyneistön tunneyhteisössä keskeinen sotaselitykseen liittyvä tunne oli pettymyksen lisäksi syyllisyys: kuvattu ”jätkätyppi” oli saanut kasvualustansa siitä, että sivistyneistö oli

869 Opettajisto ja ”vallankumous”. *Opettajain lehti* 5/1918 (26.4.1918), s. 51.

870 Katso hylkäämisen tunteesta esimerkiksi Rinne 1973, s. 95; Rantala 2002, s. 15; Arola 2001, s. 78: esimerkiksi Kuusinen oli Arolan mukaan uskonut opettajien asettuvan kouluneuvoston uudistussuunnitelmien taakse.

871 Opettajiston asemasta nykyhetkellä II: Miksi opettajat asettuivat ”poikkiteloin vapauden voittokulun tielle?” *Opettajain lehti* 8/1918 (17.5.1918), s. 81–82. Katso myös Reima, Vilho: Vapaan Suomen kansalaisille. K. F. Puromiehen kirjapaino Oy, Helsinki 1918, s. 10.

872 Opettajisto ja ’vallankumous’, kirjoittanut R. L. *Opettajain lehti* 5/1918 (26.4.1918), s. 51. Kirjoittaja on mahdollisesti Helsingin suomenkielisten kansakoulujen vt. kansakouluntarkastaja, Tehtaankadun kansakoulun opettaja Richard Liukkonen.

erottautunut kansan alemmista kerroksista synnyttäen herravihaa ja jättäen työväestön agitaattorien johdettavaksi. Lehdessä todettiin, että sosiaalidemokraattien valitsema suunta oli jo pitkään estänyt kansakoulunopettajistoa ja maan sivistyneistöä olemasta sen kanssa missään tekemisissä.⁸⁷³ Näin opettajat pyrkivät sanoutumaan irti aikaisemmista sosiaalidemokratiaan myötämielisesti suhtautuneista puheistaan. Kansa ei ollut kyllin kypsä ottamaan vastuuta aatteesta ja toteuttamaan sen periaatteita.

Syy ei opettajien mukaan ollut niinkään suomalaisessa työväestössä vaan sen sivistyksen puutteessa ja alttiudessa ulkoiselle viholliselle. Kapinaan osallistumisen syyksi määriteltiin ennen kaikkea sivistyksen puute ja huono kasvatus.⁸⁷⁴ Yhteiskunta oli laiminlyönyt velvollisuutensa, ja kansanopetuksen kalleutta valitaneet kunnat saivat nyt kohdata seuraukset. Katujen lapset olivat ”kostaneet sille yhteiskunnalle, joka on sallinut heidän kasvatuksen puutteessa tulla henkisesti raajarikoiksi”.⁸⁷⁵ Sivistymätöntä ja siten hyväuskoista oli petetty perivihollisiksi kutsuttujen venäläisten taholta.⁸⁷⁶ Sodan jälkeen seuranneella eheytyksipolitiikan kaudella kansan sisällä ollut jakolinja pyrittiin poistamaan suomalaisten keskeltä siirtämällä se ulkoisiin uhkiin.⁸⁷⁷ Ulkoista vihollista korostavaan tulkintaan liittyi myös deterministinen käsitys siitä, että itsenäisyyttä ei voitu saada ilmaiseksi, vaan vapaudesta tuli maksaa viattomien verellä.⁸⁷⁸

873 Opettajisto ja 'vallankumous', kirjoittanut R. L. *Opettajain lehti* 5/1918 (26.4.1918), s. 51.

874 Ahtiala Kaarlo: Kansakoulumme uudistus. Yhteiskunnan uudistus VI. Edistysseurojen Kustannus Oy, Helsinki 1919, s. 9.

875 Mitä on tehtävä? *Opettajain lehti* 5/1918 (26.4.1918), s. 53.

876 Vapautus. *Opettajain lehti* 5/1918 (26.4.1918), s. 49–50 (pääkirjoitus).

877 Siltala 2009; ks. myös Siltala 1985, s. 497.

878 ”Mutta järkähtämätön luonnonlaki näkyy olevan se, ettei mikään kansa voi saada vapautta ilmaiseksi. Me olemme vapaudestamme maksaneet kalliit lunnaat, mutta se onkin kansan kallein lahja”. Vapautus. *Opettajain lehti* 5/1918 (26.4.1918), s. 50. Ks. myös Pesonen 1954, s. 35. Heikki Ylikankaan tulkinnan mukaan pohjalaiset talonpojat saatiin mukaan esittämällä sota venäläisiä vastaan käytäväksi vapaustaisteluksi. Ylikangas 1996, passim.

Venäläisten lisäksi syyllisiksi nostettiin vallitöiden myötä syntynyt ”huono aines”, johon kasvatukseen ei pystynyt, ja jota oli helppo manipuloida ja yllyttää.⁸⁷⁹ Sota-aikana saadut lisäansiot nähtiin kansaa rappioittavina: valli- ja sotatarviketöistä saadut ”suuret tulot” oli tuhlatu huvituksiin ja syntiseen elämään. Helsingin vallityömailla oli syntynyt nautintoihin ja väkijuomiin keskittynyt huligaanijoukko.⁸⁸⁰ Monen maltillisenkin sodasta kirjoittaneen kielestä löytyvät avainsanat huliganismi ja huligaanit. Tarve löytää sodan syylliset ”alemmasta” ihmiskerroksesta nosti suosioon tämän vanhan englantilaisperäisen sanan, joka kuvasi väkivaltaisia, yhteiskunnasta irrallaan eläviä nuoria miehiä.⁸⁸¹

Opettajiston sisällissodan jälkeen kirjoittamissa teksteissä nousee hyvin usein esille syyllisyys. Opettajat olivat epäonnistuneet kasvatustyössään ja näin kapina oli päässyt syttymään. Myös Leena Koski on korostanut opettajiston kaksinkertaista pettymystä. Usko oli mennyt niin kansaan kuin oman kasvatustyön tuloksiinkin. Koski kuvaa sotaa opettajien osalta ihmiskuvan kriisisiksi.⁸⁸² Juha Siltala on kuvannut työväestön suhtautumista siviisityneistöön äiti ja lapsi -suhteena, joka vaikeutti vihollisen epäinhimillistämistä.⁸⁸³ Myös vanhemman kasvatustyö oli epäonnistunut. Kansakoulunopettajistossa sodan analyysi tiivistyi syiden

879 *Opettajain lehti* 5/1918 (26.4.1918), s. 51. ”Koulujen ja kirkon vaikutuksesta huolimatta on meillä täten kehittynyt erikoinen jätkätyyppi, joka vihdoin venäläisen bolshevismien siipien suojassa ja innoittamana on ryhmittynyt murha-aseita kantaviksi huligaanilaumoiksi (...). Tämä aines on juuri näytellyt huomattavinta osaa viime viikkojenkin surullisissa tapahtumissa, joten olisi ollut häpeä opettajana tällaiseen rintamaan liittyä.”

880 Ks. esim. Reima Vilho: Mitä kylvetään, sitä niitetään. Sota-ajan vaikutuksia koteihin, lasten ja nuorten elämään. Edistysseurojen Kustannus Oy, Helsinki 1919, s. 5; 14–16 ”Metsänhakkuu, vallityöt, sota-ajan tehdastyöt y.m.” ja 16–19 ”Mitä tämä kaikki on vaikuttanut?” Katso myös Parikka 1990, s. 310 ja Parikka 1992. Anthony Uptonin mukaan sodan syyllisiksi leimattiin vallityöläiset ja muut marginaaliryhmät, jotta todellinen Suomen kansa voitiin vapauttaa syyllisyydestä. Upton 1981, s. 36, 121.

881 Huliganismista katso Koskela 2002, Koskela 2004, passim.

882 Koski 2011, s. 159–183.

883 Siltala 2009, s. 152.

etsimiseen juuri kasvatuksen ohuudesta. Siihen olivat syllisiä niin opettajat itse kuin päättäjätkin, jotka olivat jättäneet kansakoulun ilman riittäviä taloudellisia edellytyksiä. Jos sodan syy löytyi sivistyksen puutteesta, oli myös paremman tulevaisuuden rakentaminen sivistyksestä kiinni. Siltalan mukaan sivistyneistö korjasi kasvatukselliset laiminlyöntinsä ”asevelvollisuudella” kansan valistamiseen.⁸⁸⁴ Eräs opettaja arvioi *Opettajain lehdessä* tiedollisen opetuksen antamisen saaneen yliotteen siveellisesti kasvatuksesta, ja näin vahinko oli päässyt tapahtumaan:

Varmaan on usea opettaja surulla havainnut, kuinka monet hänen entisistä oppilaistaan on ollut punakaartilaiden hommissa. Silloin olemme tulleet ajattelemaan: emmekö ole opetuksessa pitäneet suurinta huolta oppilastemme tiedollisesta sivistyksestä ja pitäneet vähemmän tärkeänä heidän siveellistä kasvatustansa. Viime aikaiset tapahtumat yllin kyllin todistavat, että niin on tapahtunut. Ei kylmä tiedollinen sivistys ketään paremmaksi tee, jos se ei rakennu siveelliselle pohjalle.⁸⁸⁵

Sääli, suru ja syllisyys olivat sodan jälkeen opettajien tunneyhteisössä keskeisiä sallittuja tunteita. Kaikki nämä emootiot liittyivät harhaan johdetun massan kategorisoimiseen sivistymättömiksi ja tietämättömiksi: tätä kautta omalle työlle saatiin motivaatio ja merkitys, kun elämää alettiin jälleen palauttaa uomiinsa.

Jukka Rantala on tulkinut *Opettajain lehden* jyrkkiä kirjoituksia pyrkimyksenä korostaa opettajien yksimielisyyttä valkoisen Suomen esitaistelijoina.⁸⁸⁶ Kirjoituksista voidaan nähdä tämän retoriikan lisäksi myös identiteettipohdiskelua. Kansakoulunopettajat joutuivat jatkuvasti rajaamaan omaa asemaansa toisaalta suhteessa työväestöön, toisaalta sivistyneistöön. Heillä

884 Siltala 2009, s. 464–465.

885 Kaikki asiat julkisesti ja rehellisesti, kirjoittanut F. M. Kivimäki. *Opettajain lehti* 1/1919, s. 15.

886 Myös Suomen Opettajayhdistys yhtyi todisteluun, että opettajat olivat toimineet ainoastaan valkoisten puolella, kuten sivistyneiltä kansalaisilta tuli odottaakin. Rantala 2002, s. 16.

oli yhteistä molempien ryhmien kanssa, mutta he eivät kuitenkaan täysin kuuluneet kumpaakaan. ”Kansa” oli heidän ammattidentiteettinsä keskeinen rakennuspuu. Heidän työnsä oli kansan kohottaminen ja sivistäminen, ja heidän tulevaisuususkonsa oli rakentunut sivistyksen hyvää tekevän voiman ja suomalaisen kansan perimmäisen kunnollisuuden varaan.⁸⁸⁷ Rajalinjat olivat kuitenkin jyrkät, ja kun puolia oli vain kaksi, oli opettajien asetettava tunneyhteisönsä sääntöjä enemmän muistuttavaan, porvarilliseen viiteryhmään – olivathan he jo pitkään taistelleet päästäkseen porvarillisen tunneyhteisön ja sivistyneistön itseiskeutetuiksi jäseniksi.

Punavankien kasvatus

Jotkut opettajista osallistuivat myös vankileireillä tehtävään punavankien kasvatustyöhön tutustuen näin läheltä punavankien todellisuuteen. Helsingin piirin Suomenlinnan vankileirillä toimivista kasvatustajista oli kansakoulunopettajia ainakin viisi,⁸⁸⁸ joista Oma Oksanen opetti Helsingin Kallion kansakoulussa. Oksanen otti osaa vankileirien kasvatustoimintaan 10.6.–15.7. Kasvatustyön sisältöä vankileireillä voidaan arvioida vangeille julkaistun *Tosi työhön* -lehden kautta. Sen kirjoitukset olivat pateettisia ja uskonnollisia ja lehden yleislinja idealistinen. Vankileirit nähtiin otollisena tilaisuutena kapinallisten kasvat-

887 Juha Siltalan tulkinnan mukaan sivistyneistön usko ”katajaiseen kansaan” alkoi horjua helmikuun manifestin jälkeen, Siltala 1999, s. 614–630. Kuolinkolauksensa se sai viimeistään sisällissodassa Mikkeli 1997, s. 318–319. Esimerkiksi Kaarlo Franssila arvioi ennen sodan syttymistä kansaa patriarkaaliseen ja romanttiseen sävyyn. Hän ei yhtynyt syytöksiin suomalaisen kansan heikkoudesta, vaan piti suomalaisia moraalisesti ja älyllisesti maailman parhaimmistona. Tätä todistivat suomalaisen rahvaan luoma kulttuuri: paavo ruotsalaiset, kalevalaiset runonlaulajat ja monet kansankirjailijat. K. A. Franssilan päiväkirjamerkintä 1.1.1918. Kaarlo Alfred Franssilan arkisto, Coll 55.11, KK.

888 Luettelo kasvatustajista ja vahtipalvelusta suorittavista. Sotavankilaitoksen kasvatustajien asiakirjat, 191. Vapaussodan arkisto, KA

tamiseen. Fyysisesti heikot, perheestään erossa olevat miehet kaipasivat sisältöä elämäänsä ja lievitystä ahdistukseensa. Näin ainakin ne, jotka eivät olleet täysin katkeroituneita. Punavankien kasvatustieteiden ideologisen pohjan muotoili alkuvaiheessa pitkälti sotavankilaitoksen kasvatustieteiden johtaja, pappi ja lähetys- saarnaaja Hannes Sjöblom, ja työn ydin oli kristillisessä kasvatustieteessä. Sjöblomin mukaan korjaustyötä oli kahdenlaista, kirkkolista ja sivistyksellistä. Edellinen tarkoitti muun muassa saarnoja ja rippikoulun järjestämistä, jälkimmäinen esimerkiksi luonteseen vaikuttavia esitelmiä ja kirjallisuuden jakamista.⁸⁸⁹ Sjöblom koki kasvatustyön käyneen helpommaksi kesää kohti, kun vankien määrä alkoi vähitellen pienentyä. Esitelmien aiheet koskivat esimerkiksi kirkkohistoriaa ja uskonnollisia aiheita, suurmiehiä sekä itsekasvatusta ja joukkojen psykologiaa.⁸⁹⁰

Idealistinen – voidaan sanoa jopa vankileirien todellisuudelle osittain sokea – Sjöblom saarnasi sopua, mutta edellytti myös vangeilta ehdotonta katumusta. Hän piti sotaa Jumalan rangaistuksena siitä, että kansa oli alkanut palvoa itseään kaikkivaltiaana. Uskonnon parantava voima olikin kasvatustyön ydin, ja punavangin katumus kasvatustyön paras palkka. Kasvattajat eivät hyväksyneet vankien selitystä sotaan pakottamisesta. Päinvastoin selityksiä pidettiin heikkouden merkinä. Miten niin monet Suomen miehet olivat voineet olla niin huonoja ja holtittomia, että heidät oli voitu pakottaa tekemään paha.⁸⁹¹ Sjöblom puhui myös ”sivukasvattajista”, vankitovereista ja vanginvartijoista. Potentiaaliset katujat oli erotettava paatuneista, hyvät pojat pahatapaisista,

889 Hannes Sjöblomin kasvatustieteilijöille lähettämä kiertokirje No 1 5.6.1918. Sotavankilaitoksen kasvatustieteiden asiakirjat, VapSA 191, KA.

890 Yleiskatsaus sotavankien kasvatustieteen ajalla 21/7 – 29/7 1918; Yleiskatsaus sotavankien kasvatustieteen ajalla 30/6 – 6/7 1918. Sotavankilaitoksen kasvatustieteiden asiakirjat, VapSA 191, KA.

891 Haavoja parantamaan. Tosi työhön! N:o 5; Mitä vangit ajattelevat? Tosi Työhön! N:o 9; Vapauden sarastaessa. Tosi Työhön! N:o 12. Sotavankilaitoksen kasvatustieteiden asiakirjat, 191. Vapaussodan arkisto, KA.

nuorukaiset vanhoista ja siveettömät naiset eristettävä vielä puhautautensa säilyttäneistä⁸⁹²

Vaikka kasvatustyöntekijät raportoivat vankien kuuntelevan hartaudella, eivät kaikki vangit todellisuudessa olleet kiinnostuneita saarnoista, ja ruumiillinen ravinto painoi mielissä enemmän kuin henkinen. Kirjat saattoivat kelvata joillekin vain sätkäpapereiksi. Kasvatusjohtajat joutuivat muun muassa käyttämään aikaansa vankien postikorttien sensuroimiseen. Karut olot olivat omiaan synnyttämään katkeruutta, ja leirillä tapahtui jopa uuden kapinan valmistelua.⁸⁹³ Toisaalta miehet saattoivat saada lempeämmistä saarnoista myös lohtua.⁸⁹⁴ On oletettavaa, että Kallion kansakoulun Oma Oksanen on osallistunut kasvatustyöhön naisten leireillä, mutta asiasta ei ole lähteitä.

Kaikki eivät katuneet, vaan kotiin perheidensä luokse palasi myös katkeria ihmisiä. Monet vapautuivat loppuvuodesta 1918 tehtyjen armahdusten myötä.⁸⁹⁵ Vangeille tarkoitettussa *Tosi Työhön* -lehdessä kehoitettiin suomalaisia ottamaan palaavat vangit hyvin vastaan, ettei katkeruus saisi lisää pontta. Vangeille tuli antaa työtä, ja heidän perheitään kohdella ystävällisesti: ”Älkäämme kääntäkö kolkosti selkäämme, vaan avatkaamme rakastava sylimme ja ojentakaamme auttava kätemme vapautuville sotavangeille sekä niille perheille, joiden joku jäsen jää edelleenkin vankeuteen. Rakkaus luo murtamattoman muurin uudelle kapinalle ja se parantaa entisetkin haavat.”⁸⁹⁶

892 Hannes Sjöblomin kasvatustyöntekijöille lähettämä kiertokirje No 1 5.6.1918. Sotavankilaitoksen kasvatusosaston asiakirjat, VapSA 191, KA.

893 Jokipii 2015, 319–320.

894 Ahkerasti vankileiriltä kotiin kirjoittanut Tuomas Junttila on kuvannut myös kirkossa käyntiä. Hän kertoi, että aluksi papit ”vierottaneet vangit kirkosta tuomitsevan saarnantansa takia” (24.11.), mutta etenkin loppuvuodesta Junttila kertoi sävyn muuttuneen, ja mainitsee lukuisia myötätuntoisia saarnamiehiä, jotka eivät esiintyneet tuomitsevasti. (17.11., 24.11.) Junttila kuitenkin toteaa, että kirkossakävijöiden joukko oli pieni, ja välillä vankeja ajettiin kirkkoon ”pistinmiesten” kanssa (20.10., 11.11.).

895 Ks. mm. Kekkonen 2016, s. 167–168.

896 Miten otamme vastaan vapautuvat sotavangit? *Tosi Työhön!* N:o 10. *Tosi Työhön*, numerot 1–13. Sotavankilaitoksen kasvatusosaston asiakirjat,

Rakkaus ja sopu väikkyivät unikuvana, joka turvaisi isänmaan onnen. Sjöblom haaveili jopa luokkarajojen poistamisesta kokonaan. Rauha oli vasta puolinainen, jos mielissä oli vihaa ja katkeruutta, ja katkeruudessa piili uuden onnettomuuden siemen. Siksi oli saatava ”Suomen kansalaiset, sen eri kerrokset ja piirit keskenään rauhaan ja sovintoon, maksoi mitä maksoi.”⁸⁹⁷ Tässäkin kasvattajaorganisaatiossa eheytyks oli keskeisin ydin, mutta samoin kuin kansakouluissa tapahtunut kasvatus, myös sotavankien siveellinen ohjaaminen pohjautui näiden arvomaailman muokkaamiseen, ja vasta todellinen katumus ja syyllisyyden myöntäminen olivat tienä kansalliseen yhtenäisyyteen.

Kaikki kansan hyväksi kansan kautta: Kouluhallitus ja eheytyksen tie

Opettajain lehden päätoimittaja, Opettajayhdistyksen puheenjohtaja ja Helsingin kansakoulujohtokunnan tuleva puheenjohtaja Kaarlo Ahtiala⁸⁹⁸ määritteli kansakoulun tehtävän sodan jälkeen teoksessaan *Kansakoulun uudistus*.⁸⁹⁹ Hänen mukaansa

VapSA 191, KA.

897 Ei onnea, ellei sovintoa. Tosi Työhön! N:o 11. Sotavankilaitoksen kasvatusosaston asiakirjat, VapSA 191, KA.

898 Ahtialan puoluekannaksi on ilmoitettu 1920-luvulla Edistyspuolue ja 1930-luvulla Kokoomuspuolue, ks. Aikalaiskirja 1920, s. 10; Aikalaiskirja 1934, s. 20. Sama ilmiö on nähtävissä joidenkin muidenkin kouluvirkamiesten kohdalla. Selitykseksi voidaan esittää, että liberalismi yleensä siirtyy menneisyyteen porvariston vallan vakiintuessa, ks. Sevänen 1996 (1982), s. 147–149. Tosin Suomen mittakaavassa konservatismi, jota vastaan liberalismi syntyi, ei ollut vastaavanlainen voima kuin suurissa Euroopan maissa.

899 Julkaistu myös *Opettajain lehdessä*: Uuden Suomen koulu: 1. Koulu-uudistuksen tarpeellisuudesta, *Opettajain lehti* 21/1918 (16.8.1918), s. 249–250 sekä Uuden Suomen koulu: 2. Kansallinen näkökohta kasvatus ja opetustyössä, *Opettajain lehti* 22/1918 (23.8.1918), s. 257–259; Uuden Suomen koulu: 3. Yhtenäisen kansalaiskoulun, yhtenäiskoulun, aikaansaamisen tarpeellisuudesta, *Opettajain lehti* 23/1918 (30.8.1918), s. 265–266, 24/1918

kansallisen elämän jouduttua mullistusten kohteeksi tuli maan henkisten voimien, joihin kansakoululaitos oleelliselta osaltaan kuului, päästä rakentamaan uutta hävitetyn tilalle.⁹⁰⁰ Ahtialan mukaan Suomessa maaliskuussa 1917 alkanut aikakausi vaati, että kansansivistyslaitos oli arvioitava perinpohjaisesti uudelleen, vaikka sen tuli edelleenkin pohjautua perinteisiin tapoihin ja arvoihin. Olisi valtava edistysaskel, jos uudelle isänmaalle saataisiin luotua koululaitos, joka takaisi jokaiselle kansalaiselle mahdollisuuden kehittää kykynsä täyteen potentiaaliinsa ”ilman että sellaiset satunnaiset seikat kuin arvo ja omistus tahi sääty tai uskontunnustukselliset ennakkoluulot” olisivat kehityksen esteenä. Koululaitoksen perusteellinen uudistaminen tarkoitti ensikädessä oppivelvollisuutta ja kaikille yleistä pohjakoulua. Ahtiala ohitti 1918 kriisiajan poikkeuksena ja halusi palata sitä edeltäneeseen aikaan, nostaa ”aidon” suomalaisen kulttuurin arvoonsa. Pieni kansa tarvitsi jokaista jäsentään, jokaisen oli löydettävä omat vahvuutensa ja oma paikkansa kansallisessa perheessä.⁹⁰¹

(6.9.1918), s. 281–283, *Opettajain lehti* 25/1918 (13.9.1918), s. 289–292 ja *Opettajain lehti* 26/1918 (20.9.1918), s. 305–307; Uuden Suomen koulu: 4. Kuusivuotinen kansakoulu yleisenä pohjakouluna, *Opettajain lehti* 27/1918 (27.9.1918), s. 321–322 ja *Opettajain lehti* 28/1918 (4.10.1918), s. 329–332; Uuden Suomen koulu: 5. Yleinen oppivelvollisuus ja 6. Kansakoulunopettajain taloudellinen asema, *Opettajain lehti* 29/1918 (11.10.1918), s. 345–348; Uuden Suomen koulu: 7. Kansakoulun jatko-opetuksen uudelleen järjestämisestä, *Opettajain lehti* 30/1918 (18.10.1918), s. 353–354 ja *Opettajain lehti* 31/1918 (25.10.1918), s. 361–363 (viimeisen kirjoittanut Eemeli Kunnas).

900 Ahtiala Kaarlo: Kansakoulumme uudistus. Yhteiskunnan uudistus VI. Edistysseurojen Kustannus Oy, Helsinki 1919.

901 Ahtiala 1919, s. 4–9. Ahtiala otti kantaa oppivelvollisuuteen myös Suomen Opettajayhdistyksen kokouksessa, jossa käytiin keskustelua kansanopetuksen uudistamisesta. Yhdessä kolmesta Ahtialan esitelmänsä yhteydessä esittämistä ponsista vaadittiin yleistä oppivelvollisuutta. Toiset koskivat alkuopetuksen muuttamista maaseudulla kunnalliseksi opetustoimeksi sekä kansakoulunopettajien palkkauksen muuttamista sellaiseksi, että ”he ilman kuluttavia elatushuolia täydellä tarmolla ja antaumuksella voivat hoitaa tärkeätä tehtävää”. Ks. Suomen Opettajayhdistyksen vuosikokous

Ahtialan kansallinen perhe oli nationalismitutkija Benedict Andersonin kuvitelluksi yhteisöksi kutsuma rakennelma, jossa jäsenet eivät tunteneet toisiaan, mutta kokivat olevansa saman perheen jäseniä. Anderson on puhunut myös sosiaalisista kuvitelmista (social imaginaries) eli näkemyksistä siitä, kenellä on valta hahmotella yhteiskunnan toimintaraamit. Uusi keskiluokka sitoutui kansallisvaltioon professioidensa välityksellä.⁹⁰² Ahtiala kuului koululaitoksen toimijana niihin vallankäyttäjiin, joiden unelmien tuli olla koko kansan unelmia.

Loppuvuodesta 1918 tilanne näytti vielä epävarmalta: bolševismi levisi Euroopassa, ja Saksa näytti muuttuneen punaiseksi. Kaarlo Franssila ei uskonut punaisten valtaan nousuun Suomessa, mutta jos bolševismi leviäisi vielä Saksasta eteenpäin ja Skandinaviaan saakka, olisi Suomenkin rauha vaarassa. ”Yleensä on tällaisina aikoina siten, että mitään ei saata ennakoita mahdottomana enempää kuin mahdollisenakaan pitää. Massapsykologiset seikat ovat määräävinä”, pohdiskeli Franssila.⁹⁰³ Oli siis lähdeittävä rakentamaan uutta koululaitosta Suomeen parhaan mahdollisen käytettävissä olevan tiedon varassa. Linjan hahmottelijoita olivat edistysmieliset liberaalit, kuten kouluhallituksessa Kaarlo Franssila ja Mikael Soininen sekä Helsingin kansakoulujohtokunnassa (vielä tuolloin liberaali) Kaarlo Ahtiala.

Moni kouluhallituksen virkamiehistä oli mukana perustamassa uutta Edistyspuoluetta, ja aiheesta pidettiin entisten vanhasuomalaisten keskuudessa kouluhallituksessa oma kokouksensakin ennen puoleen varsinaista perustamista. Ajatusmaailmaa kuvaa hyvin kouluhallituksen ylijohdajan Mikael Soinisen kokouksessa esittelemä iskulause: ”Kaikki kansan hyväksi kansan kautta”.⁹⁰⁴ Franssilan mukaan uuden puolueen olemuksen tuli

15.–16.9.1918 § 10. Vuosi- ja ylimääräisten kokousten pöytäkirjat 1914–36, Ca1. Suomen Opettajayhdistys SOL, THA.

902 Anderson 1983, passim.

903 K. A. Franssilan päiväkirjamerkintä 12.11.1918. Kaarlo Alfred Franssilan arkisto, Coll 55.11, KK.

904 K. A. Franssilan päiväkirjamerkinnät 16.11.1918, 18.11.1918 ja 20.11.1918. Kaarlo Alfred Franssilan arkisto, Coll 55.11, K. K. Soininen toimi 1919–

perustua kansan olojen, elinehtojen ja ajatussuunnan tuntemiseen ja tältä pohjalta lähtevään edistyspyrkimykseen vastakohdantana Kokoomuksen ”gulashihengelle”.⁹⁰⁵ Soininen ja Franssila olivat viettäneet koko sotakevään Helsingissä ja keskustelleet uudistusajatuksistaan myös valtauksen aikana. He ryhtyivät toimiin heti huhtikuussa Helsingin valtauksen jälkeen, kun osa virkamiehistä vielä oli Vaasassa, ja etenkin Franssila ryhtyi vähitellen muotoilemaan kouluhallituksen kantaa punaiseen osapuoleen ja esimerkiksi punaisten kanssa yhteistyössä toimineisiin opettajiin. Aluksi jyrkempiäkin kantoja esittänyt Franssila alkoi opettajien tapauksia tutkiessaan taipua yhä liberaalimmalle kannalle punaisuussyytöksiin nähden. Hänen apunaan opettajien punaisuussyytöstapausten tutkimisessa oli kouluneuvos Onni Rauhamaa, joka oli sodan aikana esittänyt voimakkaitakin kantoja punaisten puolesta – Franssilan tulkin mukaan tosin enemmän opportunistin kuin aatteen hengessä. Soinisen puhuttelun jälkeen Rauhamaa kuitenkin otettiin mukaan rakentamaan kouluhallituksen sodanjälkeistä toimintaa.⁹⁰⁶

Kansasuhteen monimutkaistuminen sisällissodan myötä vaikutti etenkin kirkon ja koululaitoksen ideologisiin ryhmiin. Sivistyneistö jakautui kahtia: oikeisto korosti voimakasta kansal-

1921 myös Edistyspuolueen kansanedustajana ja opetusministerinä. Kaarlo Franssilan lisäksi myös moni muu helsinkiläinen kansakoulumies ja nainen innostui uuden puolueen tuomista mahdollisuuksista. Näistä tunnetuin oli Eläintarhan kansakoulun opettajana vuosina 1921–1930 toiminut Mandi Hannula, joka toimi Edistyspuolueen kansanedustajana vuodesta 1919 vuoteen 1930 ja jälleen vuodesta 1936 vuoteen 1944. Myös toinen Eläintarhan kansakoulun opettaja, Sulo Rekola, toimi Kansallisen Edistyspuolueen Uudenmaan piiritoimikunnan ja Helsingin Kansallisen Edistysseuran tilintarkastajana sekä johtokunnan jäsenenä. Elämäkertatietoja kansakoulunopettajista, kansio Ba5 Rai-Saa. Suomen Opettajaliiton arkisto, Tha.

905 K. A. Franssilan päiväkirjamerkintä 16.11.1918 ja 31.12.1918. Kaarlo Alfred Franssilan arkisto, Coll 55.11, KK.

906 Rantala 2002, s. 137–144. Rauhamaan oletetusta opportunistista ks. esim. K. A. Franssila päiväkirjamerkintä 16.2.1918, 27.4.1918. Kaarlo Alfred Franssilan arkisto, Coll 55.11, KK.

lista yhtenäisyyttä, liberaalit reformeja ja sovitusta.⁹⁰⁷ Valtiomuotokiistojen ratkettua pyrittiin pääsemään mahdollisimman nopeasti eheytyksen tielle muun muassa armahdusten, oppivelvollisuus- ja uskonnonvapauslakien sekä torppari- ja maanhankintalain avulla. Molemmat näkökulmat vaikuttivat koululaitoksessa, mutta kouluhallituksessa painottui liberaali suunta.

Jenni Karimäen mukaan Edistyspuoluelaisella liberalismilla oli merkittävä rooli kansallisen eheytyksen edistäjänä 1920- ja 1930-lukujen sisäpolitiikassa. Puolue pyrki Ståhlbergin linjauksen mukaan eheyteen sodasta huolimatta, ei sen vuoksi. Vuosi vuodelta porvariyhteistyö alkoi kuitenkin kiinnostaa puoluetta keskustavasemmistolaisen politiikan sijaan, ja suomalaiset liberaalit olivat nationalistisempia kuin pohjoismaiset aatetoverinsa. Vaikka puolue ei ollut yhtenäinen, säilyi Karimäen mukaan vasemmistoliberalismin henki osana sen eetosta toimien myös vastavoimana 1930-luvun taitteen populismille ja oikeistoradikalismille⁹⁰⁸ Myös Jyrki Paaskoski on korostanut, etteivät sisällissota ja sen vaikutukset näkyneet Edistyspuolueen sosiaalipoliittisessa ohjelmassa, joka oli lähes identtinen Nuorsuomalaisen puolueen vuoden 1917 ohjelmaluonnoksen kanssa. Vallankumous (kapina) edusti K. J. Ståhlbergille luonnotonta poikkeamaa, eikä käyty sota saanut vaikuttaa sosiaalipoliittisen ohjelman sisältöön. Uuden puolueen politiikka rakentui kuitenkin sisällissodan jälkeisen todellisuuden varaan, ja ståhlbergiläisessä linjauksessa keskeistä oli luokkavastakohtaisuuksien tasoittaminen ja kansallinen eheytyminen.⁹⁰⁹

907 Alapuro 1973, 45–55.

908 Karimäki 2016, passim.

909 Tätä mallia kritisoitiin sekä oikealta että vasemmalta. Suurin koetinkivi oli punavankien armahtaminen, johon osa Edistyspuolueen johtomiehistä suhtautui kielteisesti. Nuorsuomalaiset olivat oppineet uskomaan lakiin, ja he kannattivat touko- ja kesäkuussa annettuja esityksiä valtiorikosoikeuksista uskoen, että laillisen oikeusistuimen antamat rangaistukset ja rikosten sovittaminen auttaisi kansakunnan yli sisällissodan traumasta. Sovittamalla rikoksensa punaiset puhdistautuisivat kansakunnan edessä, ja vasta tämän jälkeen voitaisiin jatkaa siitä, mihin sota oli kehityksen katkaissut. Paaskoski 1997, s. 119–125.

Kouluhallituksen sovittavaa ajatustapaa myötäilee touko-kuussa 1918 julkaistu *Opettajain lehden* kirjoitus, jossa todetaan, että ”jokainen oikea kansakoulumies on vienosti punainen”. Kansakoulun työ tähtäsi ”alhaisen” nostamiseen korkeammalle tasolle siveellisesti ja tiedollisesti, mutta myös taloudellisessa ja valtiollisessa suhteessa. Tämä oli kirjoittajan – nimimerkki Raan – mukaan ollut Suomen kansakoulun perusteisiin voimakkaasti vaikuttaneiden kasvatusteoreetikkojen, Pestalozzin ja Cygnaeuksen tarkoitus. Sisäisenä kuohunta-aikana reformistit leimattiin kuitenkin helposti punaisiksi, mikä kirjoittajan mielestä oli ymmärrettävää, mutta ei hyväksyttävää:

Kaikki koulumiehet ja -naiset, jotka uskollisina lailliselle eduskunnalle ja hallitukselle ovat toimineet kansan pohjakerrosten nostamiseksi, ovat oikeutetut saamaan osakseen luottamusta ja kannatusta, olipa heidän puolueväryyksensä minkäläinen tahansa. ... Ei saa ketään, joka lainkuuliaisesti ja uskollisesti työtään tekee, viero a vain sen takia, että hän on jossain määrin punainen, kuten nyt valitettavasti tapahtuu.⁹¹⁰

Tekstin avainsanoja ovat uskollisuus ja laillisuus. Oman perustuslain ja autonomian puolustaminen olivat venäläistämistoimien aikana nostaneet lakiuskon yhdeksi isänmaallisuuden piirteeksi.

Edistysmielisten virkamiesten hallitseman kouluhallituksen linjauksen mukaan kansakoulu sai sisällissodan jälkeen tehtävän toimia ristiriitojen lieennyttäjänä. Vaikka johtokunnat pyrkivät puhdistamaan koulut punaisista opettajista, koetti kouluhallitus lieventää johtokuntien tiukkaa linjaa ja asettui jopa tukemaan syytetyksi joutuneita opettajia. Kouluhallitus määritteli kansa-

910 Onnettomuuden vyöryttyä ylitsemme, kirjoittanut Raan. *Opettajain lehti* 9/1918 (24.5.1918), s. 97–99. Katso myös ”Tulevaisuuden lähtökohtien” etsimisessä huomattavaa, kirjoittanut Z. C. (lainattu Zacharis Castrénin kirjoitusta *Helsingin Sanomista*). *Opettajain lehti* 7/1918 (10.5.1918), s. 73–75.

koulun tehtäväksi kansan eheyttämisen ja pyrki estämään koulua muodostumasta yhteiskuntaa jakavaksi instituutioksi.⁹¹¹

Kaikki vuoden 1918 kokeneet sukupolvet eriytyivät sosiologi Matti Virtasen mukaan ensinnäkin punaisiin ja valkoisiin, toiseksi sotaristiriidan jatkajiin ja eheyttäjiin.⁹¹² Opettajat olivat valtiovallan ja kouluhallituksen asettamia virallisia eheyttäjiä, joiden tuli toimia sillanrakentajina ja sopuisamman sukupolven kasvattajina. Toisaalta monet opettajat olivat sotaristiriidan jatkajia väheksyessään punaisen puolen, oppilaidensa ja heidän vanhempien, ratkaisuja ja kokemuksia. Muistitiedon pohjalta voidaan arvioida, että koulussa ei juuri puhuttu konfliktista, joten asiat jäivät käsittelemättä.⁹¹³ Soinislais-ståhlbergilaisen politiikan mukaisesti moni opettaja ohitti sodan epänormaalina tilana, jonka jälkeen tuli mahdollisimman nopeasti palata normaaliin, lailliseen yhteiskuntaan. Vaikenemalla ja vaikeaa asiaa väistelemällä ohitettiin perheiden traumaattiset kokemukset, ja korostamalla valkoista näkemystä opettajat samalla pyyhkivät pois vaihtoehdoisen tavan nähdä kevät 1918.

Kansankasvatuksen sukupolvet

Opettajien sisällissodan aikana tekemiin valintoihin voidaan soveltaa myös mannheimilaista sukupolvinäkökulmaa. Sukupolvi sosiaalisena ilmiönä ja tiettyssä herkässä iässä koettu avainkokeumus voivat toimia selittäjänä pohdittaessa sitä, miksi helsinkiläiset kansakoulunopettajat, lopulta melko kevyestikin kaupungin

911 Rantala 2002, s.172–174. Kouluhallitus pyrki myös edistämään kodin ja koulun välistä yhteistyötä, ks. Esim. Kouluhallituksen kiertokirje Kouluhallitus Helsingissä huhtikuun 23 P:nä 1927 no 3575 Kaikille kansakouluntarkastajille. Kirjeessä korostettiin sekä kotien ja koulun yhteistyötä että koulun taholta suoritettavaa siveellistä valvontaa.

912 Virtanen 2001, s. 113

913 Esimerkiksi keväällä 2007 kerätty ”kerho 21”muistitietoaineisto, tekijän hallussa. Tätä aineistoa käsitellään tarkemmin kolmannessa osassa. Myös Birger Majurin haastattelu 7.5.2001. Toisaalta asenteet saattoivat näkyä joidenkin oppilaiden kohtelussa, tästä tarkemmin luvussa neljä.

muita virkamiehiä seuraten, valitsivat valkoisen puolen.⁹¹⁴ Karl Mannheimin sukupolviteorian mukaan sukupolven sitoo yhteen nuoruuden kokemus. Mannheimille otollinen ikä alkaa 17. ikävuodesta, jolloin ihminen ryhtyy haastamaan ja refleктоimaan asioita. Tuossa ikävaiheessa eletään tiukasti nykyhetkessä, ollaan tietoisia ja otetaan kantaa. Mannheimin mukaan ihmisen todellisuus rakentuu kerroksittain, ja elämän varhaiset kokemukset muodostavat pohjan myöhemmille. Sukupolven synnyttää yhteinen sijainti sosiaalisessa ja historiallisessa prosessissa, yhteinen kokemus ja sen luoma sukupolville ominainen käyttäytymis- ja kokemusmalli. Se, että ihmiset syntyvät ja elävät samanaikaisesti ei tarkoita samaa sijaintia, vaan sen luo se seikka, että heillä on mahdollisuus kokea samat tapahtumat ja ”tieto” samanlaisessa kerrostuneessa todellisuudessa.⁹¹⁵ Kokemuksellisen sukupolven muodostavat yhteinen kokemus saman kulttuurisen ja historiallisen alueen sisällä. Mobilisoituneen sukupolven jäsenet osallistuvat aikakaudelle tyypillisiin sosiaalisiin ja intellektuaalisiin liikkeisiin ja ajavat tietoisesti hyväksi koettua tavoitetta tai elämäntapaa.⁹¹⁶ Kokemuksellista sukupolvea voidaan pitää eräänlai-

914 Mannheim 1952.

915 Mannheim puhuu myös tuon tiedon siirtämisestä; ihmisellä on jatkuva tarve siirtää kulttuurista perintöä, joskus tietoisesti opettaen, yleensä ”epätietoisesti” siirtämällä. Uusi sukupolvi tulee kosketuksiin kulttuurisen perinnön kanssa, ja luo siitä omat näkemyksensä. Mannheimin mukaan ”tieto” on olemassa vain jos sitä luodaan uudelleen nykyajassa ja menneisyydellä on merkitystä vain jos sillä on yhteys nykypäivään.

916 Mannheim 1952, s. 276–320. Mannheim halusi tuoda sosiologisen aspektin biologisen ja romanttis-historiallisen sukupolvitulkinnan kiistaan. Biologinen sukupolvi ei yksin selitä sosiaalisia suhteita, joita ilman ei olisi sukupolvea sosiaalisena ilmiönä. Sukupolvien kysymys oli Mannheimin mukaan tärkeä huomioida, jos halutaan ymmärtää sosiaalisten ja aatteellisten liikkeiden rakennetta. Mannheim erottaa sukupolven konkreettisista sosiaalisista ryhmistä kuten ”luonnollisesti kehittyneestä” yhteisöistä (community) ja vapaaehtoisuuteen perustuvista tiettyä tarkoitusta perustetuista yhdistyksistä (association). Matti Virtasen mukaan vain harva tutkija on kyennyt muuntamaan Mannheimin apparaatin tutkimustyönsä välineeksi. Sukupolvinäkökulmaa voidaan kuitenkin tässä käyttää apuvälineenä pohdittaessa opettajien maailmankuvan syntyä. Virtanen 2001, s. 18–24.

sena tunneyhteisönä. Ryhmän jakamat yhteiset avainkokemukset perustuvat usein voimakkaille tunnereaktioille.

Mannheimin mallia Suomen oloihin soveltaneen sosiologi Matti Virtasen tulkinnan mukaan nuoruudessa tapahtunut avainkokemus ei yleensä mobilisoi heti, vaan sen synnyttämän ristiriidan tai ongelman saattaa laukaista myöhemmin ilmenevä otollinen tilaisuus.⁹¹⁷ Suomessa 1900-luvun tarkkarajaisin sukupolvi oli niin sanottu sisällissotasukupolvi, jonka avainkokemus osui kriisivuosiin 1917–1918.⁹¹⁸ Sisällissotaa johti punaisten puolella 1880- ja 1890-luvuilla syntynyt ”punikkipolvi”⁹¹⁹ tai ”suurlakkosukupolvi”, kun taas valkoisten ylin johto oli 1860-luvulla syntyneitä nuorsuomalaisia. Tämä fennomaanipolvi nojasi Virtasen mukaan nuoruudessaan kansan tahtoon ja lojaalisuuteen Venäjän keisarille.⁹²⁰

Opettajilla tämä myöhemmin tapahtunut mobilisoituminen on erityisen selvää, koska heidän elämäntehtävänänsä oli oman elämäntavan ja esimerkin välittäminen omalle ja seuraavalle sukupolvelle. Tutkittavien (suomenkielisten) kansakoulunopettajien avainkokemus voidaan tiivistää yhteen sanaan: suomalaisuus. He elivät nuoruutensa kansallisen heräämisen aikana, ja suuri osa astui nuoruuteen tai aikuisuuteen suomalaisuuden ollessa ainakin teoreettisella tasolla ”uhattuna”. Uhka liittyi myös

917 Virtanen 2003, s. 121. Mannheimin pääkäsitteitä ovat generation location (Virtanen: kokemuksellinen sukupolvi), generation as actuality (Virtanen: mobilisoitunut sukupolvi) sekä generation unit (Virtanen: sukupolven fraktio) ja Concrete groups (fraktion ydinryhmät).

918 ”Sisällissotasukupolven otolliseen ikään osunut avainkokemus oli lyhyt ja raju: puolisoista vuotta kestänyt poliittinen kuohuntavaihe, joka alkoi Venäjän maaliskuun vallankumouksesta 1917, huipentui neljä kuukautta kestäneeseen sisällissotaan keväällä 1918 ja sävyttyi sitten vahvasti sotaa seuranneella häviäjien kurjalla kohtalolla”. Virtanen 2003, s. 128–129.

919 Rentola 1992, s. 80.

920 Virtanen 2001, s. 116–120; Virtanen 2003, s. 121–128. Osalle kummankin puolen otollisessa iässä oleville konfliktin muuttuminen aseelliseksi ei ollut ristiriidassa siihenastisen minän kanssa, mutta suurimmalle osalle samanikäisistä sisällissota oli kuitenkin outo ja arvaamaton purkaus, jonka keskelle jouduttiin yllättäen.

lakiuskon järkkymiseen. Venäläistämisyrykimysten nähtiin tullaavaan jalkoihinsa pyhänä pidetyn Suomen lain. Näiden kokemusten voidaan nähdä vaikuttaneen opettajien asennoitumiseen sisällissodan aikana. Vaikka monen sympatiat olivat osittain punaisten puolella, oli tukemisen tiellä kaksi voimakasta tekijää: usko laillisuuteen ja suomalaisuuteen. Nämä kaksi tekijää mobiiloituivat reaktioissa kevään 1918 tapahtumiin.

Helsingin suomenkielisessä opettajakunnassa toimi sisällissodan jälkeen kolme ikäryhmää. Vanhin oli pääosin 1860- ja 1870-luvuilla syntyneet opettajat, joiden voidaan arvioida identifioituneen romanttiseen fennomaniaan. Heidän nuoruutensa 1880-luvun paikkeilla ei sisältänyt suuria mullistuksia. Suuriruhetinaskunnan valtiopäivät olivat toimineet kymmenisen vuotta ja tulevaisuus näytti valoisalta. Suomi sai virallisen kielen aseman, ja yhdistys- ja järjestötoiminta lähti voimakkaasti liikkeelle: vuonna 1881 perustettiin ensimmäinen nuorisoseura ja 1883 työväenyhdistys. Usko kansan nousuun sivistyksen voimalla – sivistyneistön ohjauksessa – oli vahva. Esimerkkeinä tästä sukupolvesta voidaan nostaa Helsingin suomenkielisen kansakoulujohtokunnan puheenjohtaja Kaarlo Ahtiala sekä johtokunnan opettajajäsen Albin Noponen. Molemmat olivat 1860-luvulla maaseudulla syntyneitä työmiehen poikia, jotka seminaarikoulutuksen myötä kokivat sosiaalisen nousun luoden lopulta pitkän ja aktiivisen uran kansakoulupolitiikassa. Molempien puoluekannaksi muodostui myöhemmin kokoomuslaisuus. Heidän seminaariaikansa ajoittui 1880-luvun lopulle – Noponen oli valmistunut vuonna 1887 Sortavalasta, Ahtiala puolestaan 1891 Jyväskylässä. Molemmat työskentelivät aluksi lähellä kotiseutuaan siirtyen pääkaupunkiin vuonna 1894.⁹²¹

1930-luvulla opettajiksi ehti myös 1900-luvun alussa syntyneitä sisällissotasukupolven edustajia. Helsingissä sotien välillä toimineista opettajista valtaosa oli syntynyt 1880- ja 1890-luvuilla ja kuului siis niin sanottuun suurlakkosukupolveen. Lähinnä 1890-luvun alussa syntynyt suurlakkosukupolvi koki nuoruudessaan Venäjän yleislakon synnyttämän ennenäkemättömän poliittisen

921 Aikalaiskirja 1920, s. 10, 323; Aikalaiskirja 1934, s. 19–20.

mobilisaation, joka johti radikaaliin valtiopäivä uudistukseen ja puoluejärjestelmän murrokseen. Samalla sosiaalidemokraatit nousivat merkittäväksi toimijaksi poliittisella kentällä.⁹²² Näin koko sukupolven oli määriteltävä suhteensa itsenäistyneeseen työväenliikkeeseen ja sosiaalidemokratiaan.

Eräs voimakas kokemus oli vuoden 1899 helmikuun manifesti, joka osui monella tulevalla opettajalla otolliseen ikään. Hyvä esimerkki nuorten reaktiosta manifestiin on Helsingin suomalaisen tyttökoulun oppilaiden ja opettajakunnan suhtautuminen uuteen. Useat kymmenet, ehkä jopa sadat kyseisen koulun oppilaista rekrytoituivat kansakoulunopettajiksi Helsingin suomenkielisiin kansakouluihin.⁹²³ Manifestin kerrotaan järkyttäneen tyttökoulun pienoismaailmaa. Jatkuoluokkien oppilaat ”olivat suunniltaan, oli itkua ja valitusta, epätoivon katkeruutta”. Koulun johtajattaren Otilia Stenbäckin pitämästä aamunavauksesta on kerrottu seuraavaa:

Tiila tulee saliin järkyttyneenä, lumivalkoisena, huulet tiukasti yhteen puristettuina ja pitää katederista suoraselkäisen, suoraviivaisen isänmaallisen puheen, jonka jälkeen veisattiin ’Jumala

922 Virtanen 2001, s. 102.

923 Pelkästään Vallilan koulussa tai sen vuokratiloissa joskus opettaneista naisista ainakin seuraavat 23 olivat valmistuneet kyseisestä koulusta (numerot matrikkelin juokseva numerointi): 24. Gustafsson (Niemelä) Hilma, s. 1876; 55. Hultin Aldyt Beda Gisela, s. 1871; 69. Hyvärinen (Aaltonen) Anna Aurora, s. 1877; 75. Paqvalen Hanna Amalia, s. 1864; 77. Paananen Toini Maria, s. 1876; 80. Swan Aino Ilotar, s. 1865; 193. Hirn Anni, s. 1880; 295. Sahlberg Avena, s. 1880; 332. Helander (Heliö) Amanda (Mandi), s. 1873; 433. Hirn Selma Gustava, s. 1875; 545. Englund Anna Karoliina, s. 1884; 616. Staf (Soinila, Maleva) Hilja Maria, s. 1886; 687. Virtanen Helmi Johanna, s. 1887; 721. Ruuth (Mustala) Erna Astrid, s. 1889; 811. Varjoranta (ent. Waldén, Immonen) Tyyne, s. 1886; 929. Valtonen Elin Elisabet, s. 1888; 999. Englund Ester Sofia, s. 1890; 1308. Soinila (ent. Staf, Lehtinen) Martta Johanna, s. 1896; 1222. Ruotsalainen (Terhenvuo) Hilma Sofia, s. 1892; 1233. Vermasvuori (ent. Vikberg, Kauppinen) Siiri Matilda s. 1894; 2018. Vikkula (os. Grönlund) Kerttu Lemmitty, s. 1905; 29. 2078. Kotilainen Lyyli Lovisa, s. 1902; 2089. Puromies (Winter) Irma Annikki, s. 1904; 2493. Vaara (Kajantie) Sirkku Kyllikki, s. 1907. Tuulio Tyyni: Tyttönormaalilyseon matrikkeli I–II. Hestio, Helsinki 1960–1969.

Vallilan kansakoulun opettajia. Helsinkiläisopettajat pysyivät samoissa kouluissa usein eläkeikään saakka. 1930-luvulla monet Vallilan koulun opettajista olivat 1800-luvun viimeisillä vuosikymmenillä syntynyttä suurlakkosukupolvea, jonka nuoruutta sävyttivät suuret poliittiset murrokset, venäläistämistoimet ja työväestön nousu kohteesta toimijaksi. Tämä vaikutti keskeisesti tämän tunneyhteisön maailmankuvan muotoutumiseen. Kuva: Helsingin kaupunginmuseo.

ompi linnamme' ... Puheen sanat eivät jääneet lapsen mieleen mutta henki kyllä. Kotini oli hartaan isänmaallinen, ja asioista puhuttiin lastenkin kuulleen, mutta luulen että varsinaisen isänmaallisen herätykseni sain tämän koulun rukoushetken kautta.⁹²⁴

⁹²⁴ Tuulio Tyyni: Koulun historia 1869–1919. Tyttönormaalilyseon matrikkeli I, s. 105. Kertojana lainauksessa Maria Åkerlund, s. 1888 (nro 650, s. 350), joka oli tuolloin valmistavassa koulussa. Jatkolokkien reaktioista puolestaan kertonut opettaja Ida Godenhjelm. Ks. myös s. 113, lainaus suurlakkovuoden 1905 vuosikertomuksesta (johtajattaren sanat): ”Valtiollisella ja yhteiskunnallisella alalla vallitsee suuri levottomuus, puoluekiikko ja katala viha jäytää kansallista elämäämme. Koulu on hiljainen tyysija, johon nuo

Juha Siltalan mukaan helmikuun manifestista alkanut järkytys muutti sivistyneistön kansakuvaa. Järkytys kohdistui ensisijaisesti hallitsijaan: molempien fennomaanisuuntausten luotavainen näkemys hallitsijan isällisessä suojassa kehittyvästä kansallisesta kokonaisuudesta romahti. Sekavan tilanteen myötä paljastui sivistyneistölle ensi kertaa se, että kansa ei vastannutkaan siitä luotua romanttista kuvaa. Laittomissa oloissa moraali nähtiin veltostuneen ja omaneduntavoittelun nousseen esille. Suomalaisessa kansanluonteessa nähdyt kielteiset piirteet, kateus, epäluuloisuus ja eripuraisuus katsottiin tulleen pintaan kansalaisten toisiaan vastaan harjoittaman urkkimisen ja ilmiäntöiden myötä. Tästä alkoi vähittäinen romanttisen kansakuvan ja yhtenäisen kansakunnan käsitteen murtuminen. Koettiin, ettei kansa välttämättä seissytkään yhdessä rintamassa sivistyneistön kanssa isänmaata puolustamassa. Tilanne sai myös ihailemaan yksimielisyyttä, jota ihannoitiin sitä enemmän mitä pahemmin poliittiset vastakohtaisuudet kärjistyivät. Sivistyneistö tarvitsi minäkuvansa tueksi yhtenäistä kansaa, jonka takasi pyrkimys yhtenäiseen isänmaahan. Kansa oli saatava arvostamaan yhteiskuntajärjestystä ja isänmaata. Luokkakonflikti voitiin Siltalan mukaan työstää myös sivistyneistön sisäisenä syllisyytenä: työväenliikkeen oikeutti se, että alaluokka ei ollut vielä päässyt nauttimaan kulttuurin siunauksista ja työväenliike määrittä siksi itsensä vastakkaisuudella yläluokkaan nähden. Sivistyneistön oli osoitettava kiinnostusta työväenasioita kohtaan ja jaettava kulttuurista hyvää myös työväestölle ja näin vaikutettava sen kehitykseen.⁹²⁵

Sotienvälisenä aikana Helsingissä työskennelleet opettajat olivat kasvaneet seminaariluokissa 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun taitteessa, jossa kaikki voimat pyrittiin valjastamaan kansalais-

tuhoa tuottavat tuulet eivät ulotu. Hellen käsin tahdomme vaalia, siellä kasvattaa uskoa hyvän voimaan ja totuuden lopulliseen voittoon”.

925 Siltala 1999, s. 614–630, 646, 651–652. Lucina Hagman vaati ruumiillista, palvelevaa työtä kouluihin. Lapset saivat sovittaakseen sivistyneistön taakan: jos osoitettaisiin, ettei koulu tehnyt liian herraskaiseksi ruumiillisen työhön, sivistyneistö ehkä saisi kansalta anteeksi.

kasvatukseen ja sivistykseen.⁹²⁶ Jos sukupolven avainkokemuksena pidetään sortokausia sekä suurlakkoa ja lakon mukanaan tuomaa murrosta, voidaan niiden aiheuttaman mobilisoitumisen nähdä konkretisoituvan juuri kansalaiskasvatuksessa. Myös kansallisen eheyden hakeminen – jo ennen sisällissotaa ja etenkin sen jälkeen – tulee ymmärrettäväksi opettajien identiteettiä ja yhtenäistä kansakuvaa ylläpitävänä tavoitteena. Sortokausien ja suurlakon myötä alkanut kansakuvan muuttuminen, eduskunta-uudistuksen mukanaan tuoma yleinen ja yhtäläinen äänioikeus sekä työväenliikkeen nousu olivat tekijöitä, jotka saivat sukupolven opettajat uurastamaan kansankasvatuksen parissa.

Palkkataistelu – rajanvetoja leipätyöhön, politiikkaan ja työväestöön

Keskusteluun opettajien koulutuksesta ja yhteiskunnallisesta asemasta liittyy keskeisesti kiista kansakoulunopettajien palkkauksesta. Opettajien vuonna 1917 käymään näkyvään palkkataisteluun perustuivat myös punaisten keväällä 1918 verbalisoimat odotukset opettajien sympatioista ja mahdollisesti jopa samaan rintamaan liittymisestä. Tähän teemaan kietoutui periaatteellinen kysymys siitä, olivatko opettajat kutsumustyössä vai tekivätkö he työtä ensisijaisesti leivän tähden. Palkka-asia vaikutti myös opettajien suhtautumiseen omaan työhönsä. He kokivat, ettei raskasta työtä arvostettu ja pohtivat, kannattiko heidän tehdä heiltä oletettua vapaaehtoistyötä, jos edes päivätyöstä ei maksettu kohtuullista korvausta. Palkkauskysymyksen yhteydessä pohdittiin myös opettajiston asemaa suhteessa työväestöön. Tulisiko opettajien saada kunnan korvaus työstään vai oliko parempi, että opettajat olivat elintasoltaan lähempänä opetettaviaan. Esimerkiksi opetta-

926 Vuoteen 1900 mennessä oli perustettu suomenkieliset seminaarit Jyväskylään (1863), Sortavalaan (1880), Raaheen ja Raumalle (1896) sekä Heino-
laan ja Kajaaniin (1899 ja 1900). Nurmi 1979, s. 43–52.

jiston lakkopuheet tuntuivat kuohuttavilta, koska heidän oletettiin olevan työssään ensisijassa kutsumuksen takia.⁹²⁷

Opettajien palkat olivat romahtaneet ensimmäisen maailmansodan aikana.⁹²⁸ Vuonna 1917 keskusteltiin laajasti opettajien palkkauksesta ja tässä yhteydessä myös Opettajajyhdistyksessä pohdittiin liittymistä Suomen Ammattijärjestöön.⁹²⁹ Mallin ottaminen työväestön järjestäytymisestä ja yhteenliittymisestä näytti olevan ainoa tapa saada ammattikunnan etuja ajetuksi.⁹³⁰ Loppuvuodesta nousi esille ajatus liittymisestä Työväenpuolueeseen. Työläisten oli nähty ajaneen menestyksellisesti asioitaan, ja opettajatkin pyrkivät omaksumaan työväenliikkeen oppeja. Myös opettajiston omat lähtökohdat saattoivat tähän rohkaista: ”Olemmehan mekin köyhälistön poikia. Varakkaat eivät juuri salli poikainsa ruveta tällaisille nälkäpalkoille”, *Opettajain lehden* kirjoituksessa todettiin kansanopettajien olevan isänmaan surkeinta nälkääköyhälistöä.⁹³¹ Niin sanottu leipätaistelu oli lehdessä vuoden 1917 käsitellyin aihe. Puhtaasti porvarilliseksi ei Opettajajyhdistystä tai sen äänenkannattajaa *Opettajain lehteä* voi luonnehtia. Kuohuvissa oloissa odotettiin muutosta, uutta puoluetta, joka sopisi opettajiston ajatusmaailmaan ja ryhtyisi toimiin opettajiston palkkojen kohottamiseksi ja kansakoulun arvostuksen nostamiseksi.

927 Palkkakysymyksestä ks. myös Rantala 2011, s. 289–299.

928 Katso mm. Halila 1949, s. 282, 287–291; Tammivuori 1986, s. 328, Somerkivi 1977, s. 422–425.

929 Suomen Opettajajyhdistyksen vuosikokous 13–14 .6. 1917 § 21. Vuosi- ja ylimääräisten kokousten pöytäkirjat 1914–36, Ca1. Suomen Opettajaliiton arkisto, Tha.

930 Katso mm. Älkää menkö seminaariin!, kirjoittanut V.H. *Opettajain lehti* 28/1917 (17.8.1917), s. 319.

931 ”Olisikohan meidän siis nykyoloissa voimain lisäämiseksi liityttävä uuteen vasta perustettiin kansallis-socialistiseen työväenpuolueeseen, vai eikö?” Liityttäväkö uuteen työväenpuolueeseen?, kirjoittanut A. F. I-i. *Opettajain lehti* 52/1917, s. 541–543.

Palkkatason nostaminen oli sodan jälkeen Opettajajyhdistyksen tärkein uudistustavoite.⁹³² Palkkauksen heikentyminen kiihdytti alan naisistumista. Syksyllä 1917 seminaareihin pyrki vain vähän miehiä, minkä katsottiin johtuvan siitä, etteivät nuoret miehet ”enää katso voivansa antautua niin kehnoksi palkatulle toimi-alalle, jollaiseksi kansakoulunopettajan toimen on annettu luisua”⁹³³ Sama kehitys, alan naisistuminen palkkauksen heikentyessä, oli Saksaa lukuun ottamatta nähtävissä koko Euroopassa.⁹³⁴

Palkkakysymyksen tueksi suunniteltiin lakkoa, vaikka se tunnustettiin eriyisen radikaaliksi keinoksi. Arveltiin, ettei henkisen työn tekijöiden lakko välttämättä tehoaisi, koska sillä ei olisi taloudellisia vaikutuksia. Monet opettajat pitivät ajatusta lakosta lähtökohtaisesti vastenmielisenä, eikä siihen ainakaan ilman yhteisrintamaa uskallettu lähteä. Opettajan ihanteisiin ei tuntunut sopivan ”lakkoilemisen helmasynti”. Myös *Opettajain lehd*en toimitus suhtautui kielteisesti lakkoajatukseen. Ei kuitenkaan siksi, että se olisi ollut moraalisesti väärin, vaan syystä, ettei yhdistyksellä ollut lakkokassaa.⁹³⁵ Palkka-asia herätti katkeruutta

932 Lähestulkoon puolet vuoden *Opettajain lehd*en vuoden 1917 vuosikerran kirjoituksista sivuaa jollakin tavalla kansakoulunopettajien kurjaa taloudellista asemaa. Ks. mm. Yhteisymmärrys kansakoulun opettajistossamme, kirjoittanut E. V. H-ki. *Opettajain lehti* 29–30 /1917 (24.8.1917), s. 333; Maalaiskansakoulun opettajiston palkankorotuksista. *Opettajain lehti* 34 /1917, (14.9.1917), s. 361; Kansakoulunopettaja ja naiminen, kirjoittanut –o. *Opettajain lehti* 34 /1917, (14.9.1917), s. 364–365: ”Ketä jumalat vihaavat, sen ne panevat opettajaksi.”; Palkka-asiamme nyky-hetkellä I, *Opettajain lehti* 46–47/1917, s. 405–407.

933 Opettajain palkka-asia. *Opettajain lehti* 40–41 /1917 (12.10.1917), s. 409–410.

934 Seregny 2001, s. 371–372.

935 Kansakoulunopettajat, palkkojamme parantamaan, kirjoittanut Radikaali. *Opettajain lehti* 43/1917, s. 445; Onko opettajilla aika suunnitella työlakkoa, kirjoittanut F. J. V. *Opettajain lehti* 44/1917 (2.11.1917), s. 449–450; Palasia, *Opettajain lehti* 46–47 /1917 (23.11.1917), s. 479; Opettajatko lakoon?, kirjoittanut A. Jnen. *Opettajain lehti* 50/1917 (14.12.1917), s. 510–511 sekä ”Edellisen johdosta”, kirjoittanut lehden toimitus, *ibid.* s. 511–512.

oppikoulunopettajia kohtaan, jotka olivat saaneet paremmat kal-
liinajanlisät kuin kansakoulunopettajat:

...kansanopettajille näinä kansallemme kohtalokkaina aikoina järjestelmällisesti tehtävä huutava vääryys, joka pitkiksi ajoiksi on pahasti horjuttanut heidän uskoaan maan valiomiestenkin oikeudentuntoon ja kansansivistysharrastukseen, on loppujen lopuksi kipeimmin kohdistuva kansan kalleimpiin etuihin. Se lyhytnäköinen politiikka, jota noudattaen nyt eronnut senaatti on sydämettömästi jättänyt kansanopetuksen työntekijät aineelliseen hätään, ei ole koitua kansallemme onneksi....⁹³⁶

Etenkin helsinkiläisopettajien asemaa kuvattiin kestäättömäksi. Helsingin kaupunginvaltuustossa opettajaedustajat toivat esille, että kaikkien kaupungin työntekijöiden, erityisesti opettajien, palkat oli korjattava sellaisiksi, että niillä tulee toimeen. Helsingiläisopettaja – Vanhasuomalaisen puolueen (myöhemmin Kokoomuksen) valtuustuedustaja ja työmiehen poika – Alpo Noponen⁹³⁷ esitti, että opettajat olivat ammatti-ihmisiä, jotka olivat vuosikautia kouluttautuneet ammattiinsa. ”He tarvitsevat vaatteet ja asunnon sellaiset kun heidän asemansa vaatii, eivätkä voi kulkea koulussaan samanlaisessa puvussa kuin esim. ulkotyöläinen.” Myös Noponen uhkasi lakolla, jos palkankorotukseen ei suostuttaisi: ”Se olisi ensimmäinen sivistystyön tekijäin lakko maassamme ja se tapahtuisi maamme ensimmäisessä kunnassa, eikä se varmaankaan olisi miksikään kunniaksi viranomaisille.” Helsingissä palkka-asiaan sanottiin vaikuttaneen kouluviranomaisten haluttomuus tukea opettajia, kaupunginvaltuuston

936 Palkka-asiamme nyky-hetkellä I, *Opettajain lehti* 46–47/1917 (28.11.1917), s. 405–406.

937 Aikalaiskirja 1920, s. 323. Noponen kuului myös mm. kansakoulujohtokuntaan vuodesta 1919. Albin Noponen toimi Helsingin kaupunginvaltuustossa vuosina 1916–1925 ja varavaltuutettuna 1926–27 Kokoomuspuolueen edustajana. Helsingin kaupungin historia V, Helsinki 1962, liite Helsingin kaupungin johtavat luottamusmiehet ja virkamiehet 1918–1945, s. 498. Noponen toimi opettajana Tehtaankadun kansakoulussa, ks. Helsingin kaupungin tilasto VI, opetuslaitokset 1918–1919, s. 17.

välinpitämättömyys sekä nais- ja miesopettajien erimielisyydet. Naiset vaativat samaa palkkaa eivätkä voineet yhtyä miesten esityksiin. Sivistyksen merkitystä kyllä painotettiin juhlapuheissa, mutta rahaa ei kansansivistystyöhön löytynyt. Myös Helsingissä oli nähty miesopettajien ja lahjakkaiden opettajien siirtyminen muille aloille paremman toimeentulon perässä.⁹³⁸

Opettajien palkka-asiaa käsiteltiin eduskunnassa vuonna 1926, jolloin Eläintarhan kansakoulun opettaja, Edistyspuolueen kansanedustaja Mandi Hannula jätti oman kansakoulun kustannuslain muuttamiseen liittyvän esityksensä.⁹³⁹ Suomen Opettajayhdistys piti ylimääräisen palkka-asiaa käsittelevän kokouksen Helsingissä helmikuussa 1926. Kutsussa kokousta kutsuttiin kenties ”tärkeimmäksi opettajien koskaan pitämäksi kokoukseksi”.⁹⁴⁰ Tilaisuuteen saapui paikallisyhdistyksistä lähes 300 valtuutettua ja lisäksi muita osanottajia. Siellä pohdittiin keinoja, joilla Hannulan esityksen läpimenoa eduskunnassa voitaisiin edistää – painostuskeinoiksi oli esitetty jopa kuusijuhlien perumista tai lakkoa.⁹⁴¹

Opettajayhdistyksen käytännöksi oli 1920-luvun alkupuolella vakiintunut, että sen päättävät elimet pitivät yhteyttä eduskuntaryhmiin opettajakansanedustajien välityksellä. Opettajayhdis-

938 Asiasta kertoo artikkeli Opettajain palkkausolot Helsingissä, kirjoittanut E. K. *Opettajain lehti* 49/1917 (7.12.1917), s. 491–492. Samankaltaisia ajatuksia esitettiin myös vuoden 1926 palkkataistelun yhteydessä: opettajilla tuli olla asemansa ja sivistyksensä edellyttämä elintaso. Kaikkien ammattien alapuolella, kirjoittanut A. K. *Opettajain lehti* 6/1926 (12.2.1926), s. 118.

939 Kansakoulunopettajain palkkaus- ja eläkekysymys. Ylipainos *Opettajain lehti* N:o 5 ja 6 1926. Suomen Opettajayhdistyksen Keskushallitus, Helsinki 1926, s. 34.

940 Kutsu Suomen Opettajayhdistyksen ylimääräiseen kokoukseen. *Opettajain lehti* 5/1926 (5.2.1926), s. 86. Katso myös Ratkaisun lähetessä. *Opettajain lehti* 6/1926 (12.2.1926), s. 101–104.

941 Suomen Opettajayhdistyksen ylimääräinen kokous Helsingissä helmikuun 18 ja 19 p:nä 1926. *Opettajain lehti* 8/1926, s. 156–162; Rinne 1973, s. 105–106. Myös alakoulunopettajien liitto ja ruotsinkielinen opettajajärjestö olivat ilmoittaneet tukevansa Hannulan esitystä. Asiasta oli keskusteltu myös keskushallituksen kokouksessa 10.1. Suomen opettajayhdistyksen keskushallituksen kokous. *Opettajain lehti* 3/1926 (22.1.1926), s. 60–62.

tyksen kokouksissa arvosteltiin niitä puolueita, erityisesti Maa-
laisliiton eduskuntaryhmää, joiden nähtiin jarruttavan opettajien
palkkakehitystä.⁹⁴² Opettajakansanedustajat jakautuvat vuosina
1918–1939 puoluekannaltaan kaikkiin poliittisiin puolueisiin.
Sosiaalidemokraattiset opettajakansanedustajat olivat suurin
yksittäinen ryhmä, mutta porvarilliset edustajat muodostivat yli
puolet – 67 prosenttia – opettajataustaisista edustajista.⁹⁴³ Opet-
tajayhdistyksen palkka-asiaa käsitelleessä kokouksessa kiisteltiin
myös siitä, tulisiko asiassa lähestyä myös kommunistista puo-
lueryhmää. Vaikka tämä oli monen opettajan mielestä ”sangen
suuresti hämmästyttävä päätös”, päädyttiin lopulta siihen, että
näin tärkeässä asiassa ei voitu jättää yhtään oljenkortta käyttä-
mättä. Näin ollen opettaja-aktiivien oli käytävä myös Sosialisti-
sen Työväen ja Pienviljelijöiden eduskuntaryhmän puheilla.⁹⁴⁴
Jälleen korostettiin yksimielisyyttä ulospäin. Ruotsinkielisten
opettajien keskuudessa kerrottiin tapahtuneen hajaantumista,
mutta huolimatta pienestä kinasta ”suomalaisen opettajiston
taholla ei kaikeksi onneksi ole tällaista, ammattikuntaa itseään
vahingoittavaa repeytymistä tapahtunut”.⁹⁴⁵

Jukka Rantalan mukaan sisällissodan jälkiselvittelyt punais-
ten opettajien tuomitsemisineen sammuttivat lopullisesti kansa-
koulunopettajissa ”pienellä liekillä palaneen työväenaatteen”.⁹⁴⁶
Vaikka tämä opettajiston valtaosan kohdalla pitää paikkansa,
arvioitiin palkkakeskustelua käytäessä sosiaalidemokraatit yh-
deksi tärkeimmistä opettajayhdistyksen yhteistyökumppaneista
koulutuskysymyksissä. Sama linja säilyi läpi sotienvälisen ajan.

942 Tammivuori 1986, s. 329–330.

943 Edistyspuolue 6, Kokoomus 12, Suomen kristillisen työväen liitto 2, Maa-
laisliitto 12, RKP 2, SDP 13, SSTP 1. Kansanedustajamatrikkeli 1907–2000
<http://www.eduskunta.fi/thwfakta/kematrikkeli/ma1000.html> (luettu 23.5.
2007).

944 Suomen opettajayhdistyksen ylimääräinen kokous 18.2.1926. Vuosi- ja
ylimääräisten kokousten pöytäkirjat 1914–36, Ca1. Suomen Opettajaliiton
arkisto, Tha. Lainaus. s. 47, opettaja Vaaran kommentti.

945 Arveluttavia ilmiöitä. *Opettajain lehti* 4/1926 (29.1.1926), s. 65.

946 Rantala 2002, s. 173.

Eläintarhan kansakoulun opettaja, talollisen tytär Mandi Hannula (s. 1880) oli yhteiskunnallisesti aktiivinen Edistyspuolueen kansanedustaja, joka ajoi etenkin tasa-arvoa sekä naisten aseman ja opettajiston palkkauksen parantamista. Moni liberaali kansakoulunopettaja koki Edistyspuolueen läheiseksi, koska sitä pidettiin kansaan kosketuksissa olevana, ehetystä ajavana "kansanpuolueena". Opettajiston näkyvä palkkatalitelu, jossa edustaja Hannula oli keskeinen henkilö, oli eräs jo 1920-luvulla ihanteellisten kutsumusopettajien imagoa rikkonut tekijä.

Kuva: Atelier Rembrandt / Museovirasto.

Legalismia korostaneet opettajat saattoivat hyväksyä parlamentaariseen toimintaan sitoutuneet sosiaalidemokraatit yhteistyökumppaneikseen.

Opettajayhdistyksessä käydyssä keskustelussa tuli esille myös mielipide, että opettajat olivat olleet liian varovaisia vaatimaan oikeuksiaan. Työväenliikkeen toimintamallien käyttämisen toi esille aiemmin myös Sosiaalidemokraattista opettajaliittoa perustamassa ollut kansakoulunopettaja Antti Lastu.⁹⁴⁷ Puheen-vuorossaan hän totesi, että suomalaiset opettajat olivat menelleet väärin suosiessaan oikeistoa ja vähöksyessään vasemmistoa. Lastun mielestä tärkeintä oli luoda opettajajärjestöstä vakavasti otettava organisaatio, joka kykeni ajamaan asioitaan ja jota kuunneltaisiin. Lastun mukaan jokainen opettaja oli saatava mukaan järjestöön, ”jos ei hyvällä niin pahalla”.⁹⁴⁸ Monet olivat samaa mieltä siitä, että toimintakeinoja oli uudistettava ja sanoista oli ryhdyttävä tekoihin. Helsingin opettajat olivat kokouksessaan päättäneet, että jos eduskunnasta tulee tietoja tappiosta, opettajat luopuvat vapaasta valistustyöstä.⁹⁴⁹ Opettajien vapaaehtoistyötä myös kouluajan ulkopuolella pidettiin opettajien velvollisuutena. Katkeruus kuitenkin nosti päätään: ”Jos kerran tämä yhteiskunta, tämä rakas isänmaamme asettaa meidät lain ulkopuolelle, mitä velvollisuuksia meillä silloin on tätä maata kohtaan?”⁹⁵⁰

Kokouksessa vallitsi muutoinkin muutoksen mieliala. Opettajan työ ei enää ollut puhtaasti kutsumusammatti, vaan vapaaehtoistyöstä oltiin valmiita luopumaan tarpeen tullen. Moni opettaja ylitti valtavan kynnyksen myöntyessään siihen, että opetta-

947 Lastu toimi myös vuosina 1933–38 kansanedustajana (SDP).

948 Opettaja Lastu, s. 30–31. Vasemmiston toimintakeinojen käyttämistä kannatti myös Opettaja Kukkonen, s. 31. Suomen opettajayhdistyksen ylimääräinen kokous Helsingissä 18.2.1926. Vuosi- ja ylimääräisten kokousten pöytäkirjat 1914–36, Ca1. Suomen Opettajaliiton arkisto, Tha.

949 Opettaja Kukkonen, s. 31. Suomen opettajayhdistyksen ylimääräinen kokous 18.2.1926. Vuosi- ja ylimääräisten kokousten pöytäkirjat 1914–36, Ca1. Suomen Opettajaliiton arkisto, Tha.

950 Opettaja Malinen, s. 37–38. Suomen opettajayhdistyksen ylimääräinen kokous 18.2.1926. Vuosi- ja ylimääräisten kokousten pöytäkirjat 1914–36, Ca1. Suomen Opettajaliiton arkisto, Tha.

jien valtuuskunta kävi myös lakkautetun Suomen Sosialistisen Työväenpuolueen (SSTP) pohjalle muodostetun Sosialistisen työväen ja pienviljelijöiden eduskuntaryhmän edustajien luona ja tunnusti näin kyseisen ryhmän parlamentaarisena toimijana. Opettajien etujen parantamista vastustaviin puolueisiin, kuten Maalaisliittoon nähden päätettiin harjoittaa passiivista vastarintaa. Kokouksessa herätettiin jälleen myös ajatus Suomen Ammattiliittoon liittymisestä. Kysymys oli edelleen arka monelle opettajalle:

Olen pannut merkille yhden piirteen tässä opettajakokouksessa, jota ei aikaisemmin ole näkynyt, ja se on se, että opettajisto on tehnyt koko lailla suuren laskun siitä ajasta, jolloin esim. kapina-aikana oltiin koolla. Jo silloin esitettiin täällä, tosin vaan yhdeltä taholta, ajatus ammattiliittoon yhtymisestä, mutta se ei saanut yhtään kannatusta, vaan tapettiin silloin aivan helposti. Nyt on täällä puhuja toisensa jälkeen puhunut ammattiliitosta ja myöskin yleisestä lakosta. Tämä osoittaa, että se tilanne, jota tässä ammatissa on kärsitty, on ruvennut vaikuttamaan opettajien mieliin aivan eri tavalla.⁹⁵¹

Opettajien kiihkeä esiintyminen palkka-asiassa, sen tiimoilta pidetty kokous sekä opettajien lähetystön käynti Sosialistisen työväen ja pienviljelijöiden eduskuntaryhmän luona saivat runsaasti huomiota lehdistössä. Erityisesti *Hufvudstadsbladetin* ja *Uuden Suomen* kirjoituksissa arvosteltiin kokousta jyrkistä mielipiteistä ja kommunistien kumartamisesta. *Helsingin Sanomissa* ymmärrettiin opettajien tilanne, mutta pelättiin jyrkkyyden karkottavan opettajille myönteisiä piirejä ja kehoitettiin opettajia välttämään ”yliotteita”. *Suomen Sosiaalidemokraatti* puolestaan suhtautui kokoukseen myönteisesti ja totesi opettajien vihdoinkin alkavan nähdä myös ne piirit, jotka olivat heidän pyrkimyksiään

951 Opettaja Vähäranta, s. 59–60. Suomen opettajayhdistyksen ylimääräinen kokous 18.2.1926. Vuosi- ja ylimääräisten kokousten pöytäkirjat 1914–36, Ca1. Suomen Opettajaliiton arkisto, Tha.

lähellä.⁹⁵² Kokousta kritisoi ruotsinkielisten kansakoulunopettajien lehti *Tidskrift för folkskolan* kuvaten kokousta vasemmistohenkiseksi.⁹⁵³ Lehdistökeskustelussa opettajia syytettiin muun muassa isänmaanpettureiksi. Siihen asti opettajia oli pidetty vanhoillisina – yhtäkkiä heidät kuitenkin esitettiin yhteiskunnan vihollisina, joiden käsiin lapsia ei enää uskaltanut antaa.⁹⁵⁴ Tämä osoittaa yleisen porvarillisen asenneilmaston rajoittaneen opettajan toimintatilaa. Sitä, että kansan kasvattajat vaativat taloudellisia etuja kutsumustyöstään, pidettiin sopimattomana ja vasemmistolaisena.

952 Järjestökokouksemme johdosta. *Opettajain lehti* 8/1926, s. 154–155; Rinne 1973, s. 106–107. Katso myös Uno Nurmisen puheenvuoro 23.3.1926, s. 358. *Uusi Suomi* oli otsikoinut käynnin olleen opettajien ”kumarrusmatka yhteiskunnan vannoutuneiden vihollisten, kommunistien luo” ja opettajien puolueelta saamat ”päänsilykset” olivat lehden mukaan ”opettajakunnan häpäisyä”. Lehti ennustikin vakavamielisten kansalaispiirien kylmenevän opettajien asialle. Myös Maalaisliiton äänenkannattaja Ilkka oli ”raivonnut” asiasta.

953 Hiukan suomen- ja ruotsinkielisten opettajajärjestön yhteistoiminnasta palkka-asiassa. *Opettajain lehti* 9/1926 (5.3.1926), s. 177–178. Kirjoituksessa kritisoitiin rivien hajoamista ja ruotsalaisten työtovereiden nihkeää suhtautumista asiaan. *Tidskrift för folkskolaniin* kirjoittanut J. L. Birck kirjoitti vastineen *Opettajain lehdelle*, jossa hän totesi, että vaikka otsikon (”Vänsterbetonat representantmöte av folkskollärare”) olisi voinut muotoilla toisinkin, se ei muuttanut sitä tosiasiaa, että kokous oli ollut jyrkkä ja vasemmistolaisvävyinen. Hän kuitenkin toivoi yhteistyötä suomen- ja ruotsinkielisten opettajien välille. Syyksi sille, että ruotsinkieliset opettajat olivat käyneet vain ruotsalaisten valtiopäiväryhmien luona, hän esitti kieli-ongelman. *Opettajain lehti* toimitukselle, kirjoittanut J. L. Birck. *Opettajain lehti* 11/1926 (19.3.1926), s. 234. Katso myös toimituksen vastahuomautukset, *ibid.*, s. 235: vasemmistolaishenkiseksi moittiminen ei miellyttänyt edelleenkään *Opettajain lehti* toimitusta.

954 Torjuttava syytös, kirjoittanut O-n. *Opettajain lehti* 11/1926 (19.3.1926), s. 223. Kirjoituksessa todettiin, että kansan kasvatuksen parissa pyyteettömästi ahertavat kansakoulunopettajat oli nyt muutamien henkilöiden lausuntojen takia leimattu, vaikka valtaosa opettajista oli järkeviä ja ”kansalaiskuntoisia”.

Keskustelua opettajien palkoista eduskunnassa 1926

Maaliskuussa 1926 käyty eduskuntakeskustelu kansakoulun kustannuslain muuttamisesta ja siihen liittyneestä Mandi Hannulan esityksestä avaavat muutoksessa olevaa opettajaroolia sekä opettajille eri yhteiskunnallisten ryhmien taholta asetettuja vaatimuksia. Kommentit kuvaavat eri puolueiden, tässä tapauksessa erityisesti poliittisen vasemmiston, suhtautumista opettajien palkkaukseen ja työhön. Keskustelun keskeisin kysymys oli se, mistä saataisiin rahat opettajien palkkauksen parantamiseen.⁹⁵⁵ Menojen kasvua pelkäsivät erityisesti Maalaisliitto ja Kokoomus, kun taas SDP ja Edistyspuolue suhtautuivat opettajien vaatimuksiin myönteisesti.

Tannerin hallituksen opetusministerinä toiminut Julius Ailio totesi, että taloudellisten realiteettien vuoksi vasemmistossakaan ei katsottu voitavan suostua kaikkiin opettajien vaatimuksiin. Vaarana oli, että opettajien palkan noustessa ”syvenisi se kuilu, joka erottaa opettajain elintason siitä elintasosta, jolla suurin osa niiden ympäristössä elää”. Ailio korosti vasemmiston toivovan, että Suomen opettajisto muistaisi asemansa työväen lasten kasvattajana ja antautuisi tähän tehtävään ”sillä tunnollisuudella ja sillä puolueettomuudella, jota heidän kasvatustehtävänsä edellyttää”. Hänen mielestään palkankorotukseen tarvittavat varat voitaisiin säästää puolustusmenoista, sillä koululaitokseen käytetyt rahat edistäisivät itsenäisyyden turvaamista.⁹⁵⁶ Myös kouluhallituksen ylijohtaja, Edistyspuolueen kansanedustaja Oskari Manner yhtyi käsitykseen, että kansakoululaitoksen kehittäminen takaisi osaltaan eri kansankerrosten sitoutumisen yhteiskuntaan:

Yleisen kulttuuritason kohottaminen on edelleen omansa kypsyttämään kansalaisissa sitä isänmaallisuuden tunnetta, johon

955 Tähän puuttui jo avauspuheenvuorossaan opetusministeri, Kokoomuksen Lauri Ingman, joka kertoi hallituksen pitävän valtiovarainvaliokunnan esittämiä palkankorotuksia liian kalliina Lauri Ingmanin puheenvuoro eduskunnan istunnossa 17.3.1926, s. 284–285.

956 Julius Ailion puheenvuoro valtiopäivillä 17.3.1928, s. 287.

kansan puolustustahto pohjimmiltaan perustuu, samalla kun se rakentaa siltoja niiden yhteiskunnallisten kuilujen ylitse, jotka erottavat eri kansankerroksia toisistansa ja jotka ovat ilmeisenä uhkana isänmaan turvallisuudelle.⁹⁵⁷

Opettajien sisällissodan jälkeiseksi tehtäväksi voidaan tiivistetysti määritellä integraation saavuttaminen sivistyksellä ja kasvatuksella.

Sosiaalidemokraatteja kriittisemmin opettajiin suhtautui Sosialistisen työväen ja pienviljelijöiden eduskuntaryhmän jäsen, suutari Kaarlo Varho,⁹⁵⁸ jonka mukaan kansakoulunopettajien enemmistö oli aina ollut vihamielinen työväen pyrkimyksille. Opettajat olivat hänen mukaansa pitäneet järjestyneen työväen toimintaa raakana ja sivistymättömänä ja itseään ylempään luokkaan kuuluvina. Sivistyksen varjolla he olivat toimineet vallassa olevan luokan puolesta työtätekevän luokan etuja vastaan. Varho totesi ainoastaan muutamien opettajien ymmärtäneen kuuluvansa työtätekevään väestöön taloudellisen ja yhteiskunnallisen asemansa puolesta. Varho sanoi työväestön vastustavan kansakoulunopettajien palkkojen korotusta ”poliittisen vastenmielisyyden” lisäksi siksi, että koulutettujenkin työläisten palkat olivat opettajien palkkoja alhaisemmat. Varho itse asettui kuitenkin opettajien palkkojen korottamisen puolelle. Hän moitti oikeistoa rahojen syyttämisestä suojeluskunnille ja sotalaitokselle sekä yläluokan lasten kouluttamiseen kansan pohjakerrosten kasvatamisen kustannuksella. Varhon mukaan yksittäisen kansakoulunopettajan palkka jäisi korotuksen jälkeenkin pienemmäksi kuin oppikoulunopettajan. Opettajien ja oppikirjojen porvarillisuudesta huolimatta kansakoulu oli ainoa laitos, jossa työläislapsi saattoi saada oppia. ”Kun näin on ja kun kansakouluopetusta on mahdollisuus kehittää enemmän työväen maailmankatsomuksen mukaiseksi, niin on näille työläisten lasten opettajille maksettava

957 Oskari Mantereen puheenvuoro valtiopäivillä 23.3.1927 s. 341–345.

958 Tullut ed. Svante Vuorion tilalle 01.02.1926. Suutarina Porissa, ollut vankilassa poliittisista syistä 1918 ja 1930–1932.

sellaista palkkaa, että he voivat kunnollisesti hoitaa opettajatehtävänsä tarvitsematta turvautua sivuansioihin.”⁹⁵⁹

Tauno Saarelan mukaan opettajien valmius lähettää lähetystö STPV:n eduskuntaryhmän puheille koettiin ryhmän jäsenten keskuudessa mairittelevana, vaikka toiveita opettajien luokkatietoisuuden heräämisestä ei juuri eläteltykään. Eduskuntaryhmä ei vastustanut opettajien palkkojen korottamista, vaikka moni ryhmän jäsen henkilökohtaisesti niin tekikin. Ryhmässä oli Saarelan arvioin mukaan myös toiveita, että opettajien taloudellisen aseman huononeminen lähentäisi opettajia työläisiin tai ainakin loitontaisi näitä yläluokasta.⁹⁶⁰

Asiasta eduskunnassa käydyissä keskusteluissa käytettiin yli sata puheenvuoroa, ja se kiinnosti sekä lehdistöä että yleisöä. Lukuisat opettajat olivat kerääntyneet lehterille seuraamaan keskustelua. Lain sisältöön ei tullut huomattavia muutoksia. Asetus kansakoululaitoksen kustannuksista astui voimaan 1.8.1926. Monelle opettajalle se tarkoitti palkankorotusta.⁹⁶¹ Toiset opettajat pitivät lopputulosta tyydyttävänä, toiset eivät.⁹⁶² Helsingin

959 Varhon puheenvuoro valtiopäivillä 17.2.1926, s. 293–295. Opettajien ja oppilaiden välisestä kuilusta puhui myös esimerkiksi sosiaalidemokraattien Otto Pensas. Edustaja Pensaas puheenvuoro valtiopäivillä 23.3.1926, s. 353–354.

960 Saarela 2008, s. 551.

961 Rinne 1973, s. 107; Rantala 2011, s. 298–299. Laissa kansakoululaitoksen kustannuksista naimisissa olevan tai olleen yläkansakoulunopettajan, joka on perheensä pääasiallinen elättäjä ja jolla on vähintään yksi lapsi, palkka oli ensimmäisessä luokassa 26 400 markkaa, muun yläkansakoulunopettajan ensimmäisessä luokassa 22 400 markkaa ja alakansakoulunopettajan ensimmäisessä luokassa 17 400 markkaa. Helsinki kuului ensimmäiseen kalleusluokkaan. Laki kansakoululaitoksen kustannuksista (1926), lyhennysote, kaupunkikuntain kansakoululaitos, § 16. Helsingin kaupunkia koskevat asetukset II, kunnallinen käsikirja. Helsingin kaupungin tilastokonttori, Helsinki 1930, s. 1252–1253.

962 Ks. esim. Palkkausasian ratkaisu. *Opettajain lehti* 14/1926 (9.4.1926), s. 277–278; Pöytäkirja Suomen Opettajayhdistyksen vuosikokouksesta 9.6.1926 § 1 ja 4. Vuosi- ja ylimääräisten kokousten pöytäkirjat 1914–36, Cal V. Suomen Opettajayhdistys. Suomen Opettajaliiton arkisto, Tha.

opettajayhdistyksessä puhuttiin jopa voitosta.⁹⁶³ Helsinkiläisopettajat olivat kuitenkin palkkauksen suhteen muuta maata paremmassa asemassa.⁹⁶⁴ Palkkakysymys jätti säröjä opettajien rintamaan aiheuttaen erimielisyyksiä erityisesti perheellisten ja perheettömien, mies- ja naisopettajien sekä kaupungin ja maaseudun opettajien välille.⁹⁶⁵

Kiihkeitä välihuutoja niin edustajien joukosta kuin lehteriltäkin synnytti Maalaisliiton edustaja Antti Juutilaisen puheenvuoro. Juutilainen totesi keskustelun ja palkkavaateiden osoittavan, että entisajan opettajia ei enää ollut, oli vain leipäopettajia ja virkamiehiä, jotka eivät toteuttaneet opettajan työn ydintä eli kohotavaa vaikutusta ympäristöönsä. Juutilainen vertasi puheenvuorossa ”patriarkaalista opettajaa” ja ”ylioppilasneitosta” leimaten jälkimmäisen opettajatyypin kehnommaksi.⁹⁶⁶ Puheenvuorossa voidaan aistia pelkoa opettajakunnan naisistumisesta. Patriarkaalinen miesopettaja, entinen yläkoulun opettajan perustyyppi, oli kuolemassa sukupuuttoon. Uutta, monien huonompana pitämää opettajasukupolvea edusti kansakoulunopettaja Hilja Valtosen samana vuonna ilmestyneen esikoisromaanin *Nuoren opettajat-taren varaventiili* päähenkilö. Tämä opettaja oli polkkatukassaan ja lyhyessä hameessaan suoraan patriarkaalisen kutsumusopettajan kauhukuvista. Romaanin opettajatar Liisi Harju ei kokenut sopivansa yhteiskuntaäidin rooliin, vaan teki työtään palkan takia. Romaanihahmo kärsi myös siitä, ettei kyennyt rakastamaan

963 Helsingin yhdistyksen vuosikertomus 1926. Opettajayhdistyksen pöytäkirjat 1922–1933, Cb:1. Helsingin Opettajayhdistyksen arkisto. HKA. Vuoden 1923 kertomuksessa oli korostettu, että pääkaupungin koko suomenkielinen opettajisto oli asettunut yhdistyksen suojissa ajamaan yhteistä palkka-asiaa. Opettajaliiton vuosikertomus vuodelta 1923.

964 Ainakin 1930-luvulla pääkaupungin opettajilla oli verrattain hyvä palkka: Helsinki maksoi kaksinkertaiset palkat laissa säädettyihin verrattuna, katso Somerkivi s. 422–425. Opettajan palkka oli vähintään kaksinkertainen työväestöön nähden, ks. esim. Markkola 1994 s. 91–93; Hentilä 1999, s. 112–113.

965 Tammivuori 1986, s. 331; Rantala 2011, s. 299.

966 Ed. Antti Juutilaisen (Maalaisliitto) puheenvuoro valtiopäivillä 1926, s. 356–358.

opettaviaan, vaikka tätä häneltä edellytettiin, vaan kuvasi itseään ”tavalliseksi palkkapaimeneksi”.⁹⁶⁷ Valtosen romaanihenkilön pohdiskelut leipäopettajuudesta ja kykenemättömyydestä rakastavan yhteiskuntaäidin rooliin kuvastavat sitä murrosta, joka opettajaihanteessa oli tapahtumassa. Kirjailija Valtonen, kansakoulunopettaja ja kansakoulunopettajan tytär, reflektoi osaltaan myös omia ja opettajatovereidensa kokemuksia tai ainakin yleistä asenneilmastoa. Valtonen valmistui kansakoulunopettajaksi vuonna 1920 ylioppilaspohjalta edustaen tässäkin suhteessa uutta opettajasukupolvea.⁹⁶⁸

Risto Rinne on ajoittanut opettajien yksityisen ja julkisen elämänsfääriin jakautumisen sekä mallikansalaisuuden kääntymisen valtion virkamiestoiminnaksi 1970-luvulle. Hänen mukaansa tällöin myös opettajarekrytointi rationalisoitui ja kutsumusopettaja hävisi.⁹⁶⁹ Jukka Rantala puolestaan on todennut, että kansakoulunopettajan mallikansalaisuusideaali säilyi 1950-luvulle, jolloin yhteiskunnan muuttuminen alkoi murtaa käsitystä kutsumusopettajasta. Tällöin opettajaa siihen asti määritelleet piirteet – uskollisuus, ahkeruus, nuhteettomuus ja hurskaus – alkoivat menettää painoarvoaan opettajanammattia määriteltäessä. Myöskään opettajan viranhoidon ulkopuolista käyttäytymistä ei enää valvottu entiseen malliin, ja tämä muutti radikaalisti opettajan työnkuva. Opettajan sopimatonta käyttäytymistä virka-ajan ulkopuolella koskeva kohta poistettiin kuitenkin koululaeista vasta 1990-luvulla, jolloin opettajuus alkoi muuttua elämäntavasta ammatiksi.⁹⁷⁰

Särö opettajan ammatti-identiteetin muodostumiseen kutsu-
muksena on nähtävissä kuitenkin jo 1920-luvulla, jolloin palkka-
keskustelun yhteydessä keskusteltiin leipä- ja kutsumusopettajista
ja otettiin kantaa opettajantyön perimmäiseen luonteeseen. Ihan-
teellisuus nostettiin kuitenkin edelleen materialismin ohi ainakin

967 Kytönen 1998, s. 33–34; Valtonen Hilja 1926.

968 Aikalaiskirja 1934, s. 712.

969 Rinne 1986, s. 223. Ks. myös Sääntti 2003, s. 183.

970 Rantala 2000, s. 317; Rantala 2004, s. 29; Rantala 2005, s. 213–214.

puheen tasolla. ”Opettajain ihanteellisuus on saanut niin monta tuntuvaan iskua, että ilman muuta luulisi sen jo aikoja lähteneen”, totesi kansakouluntarkastaja Frans Saarelma palkkataistelun jälkeen uskoen silti enemmistön opettajista nostavan kutsumuksen materian edelle. Näin tuli hänen mielestään ollakin, sillä ”meidän varassamme seisoo niin monen muun asian kohtalo, sanoisiko koko isänmaamme”⁹⁷¹

Lempeitä kutsumusopettajia kahvittauolla. Kuva Helsingin kaupunginmuseo.

971 Opettajakutsumuksen ihanteellisuudesta, kirjoittanut Fr. Saarelma. *Opettajain lehti* 14/1926 (19.4.1926), s. 283.

6. Tunneyhteisöjen rajapinnoilla: eräs kohtaaminen ja sen seuraukset

Suomenkielisten kansakoulujen tarkastaja Matti Pesonen otti kansakoulujohtokunnan kokouksessa maaliskuussa 1920 esille vaikean asian. Eräs ulkotyöläisnainen oli käynyt hänen luonaan lähes puolitoista vuotta aikaisemmin, marraskuussa 1918, kertomassa, että opettaja Vilho Reima oli lyönyt hänen poikaansa, jonka seurauksena pojan vasen silmä oli tullut kipeäksi. Äiti oli jättänyt tarkastajalle silmälääkärin todistuksen, jonka mukaan lyönnin seurauksena vasemman silmän yläluomeen oli syntynyt märkäpesäke. Kuultuaan syytöksen tarkastaja oli kutsunut opettaja Reiman puhutteluun, jossa tämä myönsi lyöneensä poikaa epäillen kuitenkin sitä, että mainittu vamma olisi syntynyt lyönnin seurauksena. Tarkastaja oli päättänyt odottaa ja seurata asioiden kehittymistä ennen ryhtymistään toimenpiteisiin, koska pojan vamma vaati pitkäaikaista hoitoa ja tarkastaja oli uskonut äidin vievän asian tuomioistuimen käsiteltäväksi. Pesonen totesi kuitenkin huomauttaneensa Reimalle tämän menettelyn sopimattomuutta, jonka tämä itsekin oli näyttänyt ymmärtävän. Maaliskuussa 1920 Matti Pesonen sai lukea, että sama oppilas oli joulukuussa kuollut Marian sairaalassa, ja tapahtuman johdosta oli pidetty poliisitutkimus. Asia oli jätetty raastuvanoikeudelle. Niin johtokunta kuin tarkastajakaan eivät kuitenkaan katsoneet tarpeelliseksi Reiman pidättämistä virasta oikeudenkäynnin ajaksi.⁹⁷²

972 Johtokunta 18.3.1920 § 14, liite sign 14 §. Reimaa ei päätetty erottaa virasta silloinkaan, kun virallinen syyte raastuvanoikeudessa nostettiin. Johtokunta 16.4.1920 § 13. Pöytäkirjat johtokunta 1919, Ca:52. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

Esimerkkinä edellisessä luvussa esitellyille opettajiston tunneilmastoon liittyvistä pohdinnoista esitellään tässä alaluvussa tapaus, joka nostaa traagisella tavalla esille sodanjälkeisen ristiriitaisen todellisuuden. Tapahtumaketju, joka lopulta oli surullisten yhteensattumien summa, avaa opettajille käytännössä sallitun käytöksen rajoja sekä julkisessa puheessa vaiettujen tunteiden ilmenemistä arkipäivän koulumaailmassa.⁹⁷³ Tapauksen laajaa käsittelyä puoltaa se, että yksittäisten opettajien tunnereaktioita ja tunneyhteisön rajoja on vaikea tavoittaa lehti- ja asiakirja-aineiston perusteella. Aineistossa ei juurikaan kuvata suoraa vuorovaikutusta ja kohtaamista tai puhetta toisesta osapuolesta muuten kuin yleisellä, retorisella tasolla. Seuraavassa esitellyssä tapaustutkimuksessa on molempia: sekä opettajien tunnereaktioita että molempien – etupäässä tosin opettajan – osapuolten puhetta vuorovaikutuksen ongelmista. Siinä myös päästään käymään luokkahuoneen sisällä ja kuulemaan oppilaiden puhetta tapahtumista. Se, että vuorovaikutusta joudutaan lähestymään kaikille osapuolille traagisen oikeustapauksen avulla, on historian tutkimukselle tyypillistä – oikeusasiasiakirjat ovat yksi tärkeimmistä lähdeaineistosta, joihin jokapäiväisen elämän kulkua on kirjattu, ja joissa reaktiot ovat vähemmän prosessoituja kuin muussa viranomaisaineistossa tai muistitiedossa. Yksi syy luvun laajaan käsittelyyn on myös sen päähenkilö, Vilho Reima. Helsinkiläisistä kansakoulunopettajista ei voisi ilman tätä tapaustakaan kirjoittaa mainitsematta tätä kotikasvatusideaalin ja äitienpäivän ”isää”, joka laajan kirjallisen tuotantonsa ja yhteiskunnallisen aktiivisuutensa vuoksi toimi usein tunneyhteisönsä äänitorvena.

973 Vaikka tapaus sivuaa sekä syytetyn että uhrin ja tämän omaisten integriteettiä, koen tutkimuseettisesti oikeutetuksi alkuperäislähteisiin tukeutuen esitellä tapaukseen liittyneitä yksityiskohtia, sillä ne valottavat ainutlaatuisella tavalla sitä ristiriitaista tilannetta, missä opettajat ja työväestö heti sodan jälkeen elivät.

Korvapuustin tapainen vähäpätöisyys

Kansakoulunopettaja Reima oli vastaamassa syytteeseen kuoleman tuottaneesta pahoinpitelystä Helsingin raastuvanoikeudessa ensimmäisen kerran 26. huhtikuuta 1920 mukanaan avustajansa, varatuomari Martti Kivenoja. Poliisikuulustelu oli järjestetty maaliskuussa. Kuoleman oletettiin johtuneen marraskuussa 1918 tapahtuneesta pahoinpitelystä. Äidin kertomuksen mukaan Pauli Kaikkonen oli marraskuun alussa 1918 tullut illalla koulusta kotiin ja kertonut, että luokassa mustepullosta tulleen kiistan takia opettaja Reima oli lyönyt häntä kepillä ja tämän jälkeen vielä antanut korvapuustin. Koska lyönti oli sattunut, oli Pauli kertonut äidilleen huutaneensa opettajalle “älä lyö perkele, sulla ei ole oikeutta siihen”. Tämän jälkeen opettaja oli ottanut poikaa kauluksesta ja vetänyt hänet mukaan käytävään, jossa opettaja oli äidin mukaan lyönyt poikaa vielä noin kuusi kertaa ja huutanut “sinä mokomakin isätön” ja kutsunut Paulia “punaiseksi”. Kotiin tullessaan Paulilla oli särkyä ja huimausta. Lääkärissäkäynnistä huolimatta oireet pahenivat, ja poika leikattiin. Koska tällä oli leikkauksen jälkeen yhä päänsärkyä, hänet siirrettiin marraskuun lopulla Marian sairaalaan, missä häntä leikattiin vielä viisi kertaa. Sairaalasta päästyä oireet jatkuivat, ja joulukuussa 1919 Pauli meni tajuttomaksi. Poika leikattiin jälleen ja hän menehtyi seuraavana päivänä tulematta enää tajuihinsa.⁹⁷⁴

Kun poika oli ensimmäisen kerran otettu Marian sairaalaan, hänen äitinsä oli käynyt opettaja Reiman luona kertomassa poikansa tilasta. Opettaja oli äidin mukaan tuolloin tunnustanut lyöneensä Paulia ja myöntänyt sairauden johtuvan siitä, sanonut aikovansa luopua opettajatoimestaan ja antanut äidille 500 markkaa pojan hoitoon. Kun Pauli oli voinut paremmin, äiti oli käynyt Reiman luona uudestaan. Tällöin Reima oli toivonut, ettei asiasta järjestettäisi tutkimusta, ja tarjoutunut maksamaan 5 000 markkaa sovinnoksi. Jonkin ajan kuluttua äiti sai kuitenkin Rei-

974 Poliisikuulustelun pöytäkirja. Raastuvanoikeuden pöytäkirjan 26.4.1920 liite. Rådstuvsrättens i Helsingfors Brottmåls dombok 1920, tredje avdelning mars-april, CbIII:196, KA.

malta kirjeen, jossa hän ilmoitti, ettei voinut maksaa kuin 4 000 markkaa. Asianomistaja oli saanut lopulta Reimalta 3 500 markkaa, sillä Reima katsoi aiemmin annetun 500 markkaa maksun ensimmäiseksi eräksi. Paulin kuoleman jälkeen Reima antoi asianomistajalle vielä 500 markkaa hautajaiskuluihin. Kuulustelussa äiti sanoi, ettei hän halunnut Reimaa asetettavan lailliseen edesvastuuseen rikoksestaan, vaan halusi ainoastaan huolehtia, ettei tämä enää saisi jatkaa opettajantyötään.⁹⁷⁵

Opettajan kertomus erosi äidin todistuksesta. Reima aloitti vastauksensa kertomalla, kuinka hän oli syntynyt niukkoihin oloihin ja joutunut tekemään työtä lapsesta saakka. Itse tapauksen Reima kuvaili siten, että hän oli ollut pakotettu antamaan Paulille suullisen muistutuksen sopimattomasta käytöksestä. Tällöin Pauli oli noussut paikaltaan ja lähestynyt opettaja nyrkit pystyssä ”noituen” ja opettajaa uhaten, ja tällöin Reima oli menettänyt malttinsa ja antanut pojalle korvapuustin. Reima kuitenkin kielsi lyöneensä poikaa kepillä. Oppilastovereiden todistettua kepillä lyömisen korjasi Reima asian raastuvanoikeudessa siten, että hän oli koskettanut Paulia ”hiljalleen” karttapuikolla saadakseen tämän nousemaan ylös. Kun poika oli vielä jatkanut uhkaavaa käytöstään ja huutanut ”älä lyö perkele”, oli Reima pyytänyt tätä poistumaan luokkahuoneesta. Reima myönsi seuranneensa Paulia käytävään keppi kädessä muttei ollut käytävässä lähestynyt poikaa, joka huusi käytävän toisessa päässä ja lähti sitten pois. Seuraavana koulupäivänä opettaja oli vaatinut Paulilta anteeksi-pyyntöä sitä kuitenkaan saamatta. Opettaja oli käskenyt poikaa poistumaan, jonka jälkeen tämä ei enää ollut palannut kouluun. Reima kertoi antaneensa Paulin äidille 500 markkaa sairasapua sekä ruokatarpeita ”tuntien tämän vaikean taloudellisen tilan”. Reiman mukaan äiti oli tullut tammikuussa vaatimaan häneltä 8 000 markkaa sovinnoksi uhaten muuten nostaa kanteen. Koska asianomistaja oli uhannut oikeudenkäynnillä ja häväistysjutulla, oli Reima suostunut maksamaan tälle 4 000 markkaa. Maksa-

975 Poliisikuulustelun pöytäkirja. Raastuvanoikeuden pöytäkirjan 26.4.1920 liite. Rådstvusrättens i Helsingfors Brottmåls dombok 1920, tredje avdelning mars-april, CbIII:196, KA.

misensa motiiviksi Reima ilmoitti, että hän pelkäsi kansakouluasian ja maineensa kärsivän sekä arveli oikeudenkäynnin voivan vahingoittaa Kotikasvatusyhdistystä. Pojan kuoleman jälkeen tämän äiti oli vaatinut Reimalta 1 000 markkaa hautausavuksi, ja Reima oli antanut tälle 500 markkaa, jolloin asian piti olla loppuun käsitelty.⁹⁷⁶

Poliisi oli kuulustellut myös Pauli Kaikkosen entisiä luokkatovereita. Nämä todistivat, että Reima oli lyönyt Paulia kepillä ja antanut tämän jälkeen myös korvapuustin sekä kertoivat Reiman seuranneen Paulia käytävään, missä yksi todistaja sanoi kuullessaan Paulin itkeneen ääneen. Yksi pojista kertoi, että Reima oli taluttanut Paulin ulos luokasta käytävään, “josta sitten oli kuullut itkua ja vaikeroimista”. Eräs kertoi, että seuraavana päivänä “kun vastaaja heti rukousten jälkeen huomannut myöskin Paulin olevan luokalla, oli hän, käyttäen kaikenmoisia solvaussanoja Paulia kohtaan, kutsuen häntä muun muassa ‘puniksi’, kieltänyt häntä näyttäytymästä luokalla ennenkuin hän koko luokan edessä pyytäisi anteeksi sopimattomasta käytöksestään edellisenä päivänä.” Yksi pojista mainitsi lisäksi, että Reima oli tuolloinkin aikonut lyödä Paulia, mutta tämä oli juossut pakoon.⁹⁷⁷

Raastuvanoikeuden pöytäkirjan liitteenä on myös kaksi Vilho Reiman Augusta Kaikkoselle kirjoittamaa kirjettä. Nämä paljastavat vastaajan ja asianomistajan välisen suhteen ja antavat ristiriitaisen ja inhimillisen kuvan Reimasta, joka vaikuttaa katuvalta, mutta toisaalta kieltää toimineensa väärin. Ensimmäisessä kirjeessä Reima vastaa Paulin äidin kirjeeseen, joka on ilmeisesti pyytänyt opettajaa tulemaan katsomaan sairasta oppilastaan. Hän kirjoitti yleensä täyttävänsä mielellään tämän opettajan velvollisuuksiin kuuluvan vierailun, mutta äidin kirjeessä olevien valheiden ja uhkausten takia hän ei katsonut sitä juuri nyt voitavansa

976 Poliisikuulustelun pöytäkirja. Raastuvanoikeuden pöytäkirjan 26.4.1920 liite. Rådstuvsrättens i Helsingfors Brottmåls dombok 1920, tredje avdelning mars-april, CbIII:196, KA.

977 Poliisikuulustelun pöytäkirja. Raastuvanoikeuden pöytäkirjan 26.4.1920 liite. Rådstuvsrättens i Helsingfors Brottmåls dombok 1920, tredje avdelning mars-april, CbIII:196, KA.

tehdä. ”Päinvastoin, jollette nyt heti peruuta valheellisuuksianne ja väärää todistustamme poikanne pahoinpitelystä, niin täytyy minun, niin vastenmielistä kuin se onkin, vaatia Teille siitä edesvastuuta”. Reima kertoo kirjeessään oman versionsa tapahtuneesta. Hän väittää koko luokan olevan valmis todistamaan ”Paulin hirmuisen käytöksen”, jollaista Reima ei koko 30-vuotisen opettajanuransa aikana ollut kohdannut. Kun Pauli oli uhanut häntä, sanoo Reima kirjeessään lyöneensä tätä kädellä kerran ”lievästi” poskelle sekä Paulin yhä jatkaessa uhkailuaan ja kiroiluun kerran kepillä jaloille. Pojan huono käytös oli Reiman näkemys mukaan äidin aikaansaannosta:

Pauli on ollut ennen hyvä poika, mutta siitä asti kun hän joutui Teidän haltuunne, niin olette Te kokonaan hänet pilanneet. Sen kyllä koko luokka kuuli miten hän oli varma siitä, että äiti hänen suurta ilkeyttänsä puolustaa – varsinkin silloin kun hän perästäpäin kävi koululla vielä jatkamassa uhkauksiaan. Ja varsinkin toiset opettajat, joiden kanssa Te olette käyneet täällä asiasta puhumassa sanoivat: Kyllä se on hirmuinen äiti. Kyllä se poikansa vankilaan kasvattaa. Minä valitan suuresti että Te niin huonosti käsitätte äidin tehtävän ja lapsenne kasvatuksen, ja saatte itselleni ja muille siitä ikävyyksiä, mutta ennen kaikkea omalle lapsellenne, joka kasvaa itsekkääksi raukaksi: - Minun ainakin opettajana on velvollisuus kaikin voimin sellaista kasvatusta vastustaa. Pyydän, että näytätte tämän kirjeeni lääkäriille ja muillekin, joille olette valheitanne levittäneet.⁹⁷⁸

Jälkimmäinen kirje on kirjoitettu 23.1.1919, pojan äidin toisen vierailun jälkeen. Kirjeessä Reima ilmoittaa, että pystyy maksamaan vain 4 000 markkaa. Hän totesi, että maksu ei ollut todistus siitä, että asia tapahtui, kuten äiti uskoi – ”sitä ei ymmärtääkseni kukaan ihminen voi mennä aivan lopullisesti sanomaan” – mutta hän kuitenkin halusi korvata äidin kärsimyksiä ja toivoi asian

978 Vilho Reiman kirje Augusta Kaikkoselle. Raastuvanoikeuden pöytäkirjan 26.4.1920 liite. Rådstuvsrättens i Helsingfors Brottmåls dombok 1920, tredje avdelning mars-april, CbIII:196, KA.

päättävän tähän. Hän korosti tekevänsä suuren uhrauksen, ja jos äiti ei tähän tyydy, hän oli valmis menemään oikeuteen.⁹⁷⁹

Raastuvanoikeuden käsittelyssä olivat läsnä samat todistajat kuin poliisikuulustelussakin, ja he pysyivät pääosin kertomuksissaan. Reiman avustajana toiminut asianajaja vaati syytteiden hylkäämistä ja pyrki todistamaan, ettei lyönnin ja kuoleman välillä ollut kausaaliyhteyttä – ja vaikka olisikin, ei Reima luonnollisesti ollut tätä lopputulosta kuritukselta toivonut. Syyttäjänä toiminut kaupunginviskaali Adolf Mestertonin mukaan ruumiinavauspöytäkirjaan sisältyvä lääkärinlausunto todisti kuoleman johtuneen opettajan harjoittamasta pahoinpitelystä. Asianajaja pyysi lausunnon tilaamista lääkintöhallituksesta tai jutun siirtämistä toiseen istuntoon, jotta syytetty voisi hankkia lääkäreiltä todistuksia siitä, ettei pahoinpitelyn ja kuoleman välillä ollut syyseuraussuhdetta. Reima ei palannut enää kouluun, vaan oli virkavapaalla syyllukukauden alusta 1921 muun muassa heikkoon terveyteensä vedoten. Häntä ei kuitenkaan pidätetty virastaan.⁹⁸⁰ 54-vuotias Reimaanoi eroa keväällä 1922, ja se astui voimaan elokuun alusta.⁹⁸¹

Reiman asiaa käsiteltiin raastuvanoikeudessa viisi kertaa.⁹⁸² Lääkintöhallituksen tutkimuksen lopputulos oli, että pojan sairaus oli todennäköisesti katsottava pahoinpitelystä aiheutuneeksi.⁹⁸³ Raastuvanoikeus ratkaisi asian 1. marraskuuta 1920. Se katsoi tulleen näytetyksi, että Pauli Kaikkosen ensimmäinen sairaus oli ”kaikella todennäköisyydellä” johtunut pahoinpitelystä, ja uudel-

979 Vilho Reiman toinen kirje Augusta Kaikkoselle. Raastuvanoikeuden pöytäkirjan 26.4.1920 liite. Rådstuvsrättens i Helsingfors Brottmåls dombok 1920, tredje avdelning mars–april, CbIII:196, KA.

980 Ks. mm. johtokunta 16.4.1920 § 13; 1.9.1921 § 14 Liite § 14. Pöytäkirjat johtokunta 1920–1921, Ca:52 – 53. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

981 Johtokunta 17.5.1922 § 16.

982 26.4.1920, 31.5.1920, 7.9.1920, 4.10.1920 ja 1.11.1920 (päättös).

983 Suomen Lääkintöhallitus Helsingin raastuvanoikeudelle 3.9.1920 N:O 5606 (Lääkintöhallituksen puolesta Akseli Koskimaa). Raastuvanoikeuden pöytäkirja 7.9.20 § 6, liite ”Akseli § 6”. Helsingin raastuvanoikeus III osaston rikosasian tuomiopäiväkirjat, CbIII:199, KA.

leen sairastumista kuolemaan johtaneeseen aivokalvontulehdukseen oli pidettävä edellisen sairauden esiin puhkeamisena. Sitä, oliko kuolemaan johtanut sairaus pahoinpitelyn seurausta, ei kuitenkaan voitu todentaa. Reima tuomittiin virkatoimessa tapahtuneesta pahoinpitelystä 600 markan sakkoihin.⁹⁸⁴ Kun Turun hovioikeus ei muuttanut tuomiota, Reima valitti asiasta korkeimpaan oikeuteen. Korkein oikeus vapautti hänet sakoista sillä perusteella, että asianomistaja ei ollut ilmoittanut viralliselle syyttäjälle sitä rikosta, josta kaupunginviskaali Mesterton Reiman tuomitsi, joten tämä ei olisi ollut oikeutettu tekemään sanottua syytettä.⁹⁸⁵

Vilho Reima kirjoitti raastuvanoikeudelle oikeusprosessin aikana kaksi kirjettä, joissa hän pyrki perustelemaan, miksi häntä vastaan nostettu syyte oli aiheeton. Hänen mielestään lyönnin ja pojan kuoleman välillä ei ollut seuraussuhdetta.⁹⁸⁶ Reima piti antamaansa korvapuustia kevyenä eikä voinut uskoa, että se olisi aiheuttanut kuoleman. Hän korosti, että korvapuusti oli ”kautta aikojen ollut varsin yleinen ilmiö sekä kotona että koulussa, mutta eipä liene koskaan kuultukaan, että kukaan olisi kuollut korvapuustista, saattikka niin lievistä korvapuustista kuin kysymyksessä

984 Raastuvanoikeuden (III osaston rikosasian) pöytäkirja 1.11.1920, § 5. Helsingin raastuvanoikeus III osaston rikosasian tuomiokirja 1.11.–31.12.1920, CbIII:200, KA; Johtokunta 17.2.1922 § 10, liite 10 virkatodistus. Pöytäkirjat ohtokunta 1922, Ca:54. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

985 Johtokunta 29.9.1922 11 Liite § 11, Jäljennös Korkeimman oikeuden päätöksestä valitukseen jonka kansakoulunopettaja Vilhelm Reima, Helsingin kaupungista, on tehnyt Turun hovioikeuden kesäkuun I päivänä 1921 antamasta päätöksestä pahoinpitelyä koskevassa jutussa: Annettu Helsingissä huhtikuun 20 päivänä 1922. Pöytäkirjat ohtokunta 1922, Ca:54. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

986 Helsingin raastuvanoikeuden kolmannen osaston pöytäkirja 31.5.1920 § 8, liite Sign. B §:8; Helsingin raastuvanoikeuden kolmannen osaston pöytäkirja 4.10.1920 § 4, liite a §:4. Hän esitti myös professori Tulenheimon todistuksen (Liite: a ja b (jälkimmäinen vedetty yli) §:4. Marginaalissa teksti: Merkittävää että viimeksi mainittu lausunto, joka sisältää lausunnon antajan mielipiteen lain soveltamisesta puheenalaiseen tapaukseen, ei voitu pöytäkirjaan ottaa, otettiin siihen mainittu vastine näin kuuluvana, jossa tämä arvioi Reiman oikeudellista asemaa tapauksessa.

oleva varsin kepeällä kädellä antamani korvapuusti oli”⁹⁸⁷ Tämä kertoo siitä, että Reima piti korvapuustia koulutyöhön kuuluvana asiana. Reima katsoi sairauden saattaneen aiheutua yhtä hyvin esimerkiksi ”itseloukkautumisesta tahi oppilastoverien taholta kohdanneesta väkivallasta”. Olihan yleisesti tunnettua, korosti Reima, ”miten raat ja väkivaltaiset leikit niihin useasti liittyvine tappeluineen ovat jokapäiväisiä ilmiöitä kansakoulupoikien kesken varsinkin täällä Helsingissä ja miten tällaisista usein seuraa ruumiillisia loukkauksia, jotka vakavuudessa jättävät korvapuustin tapaiset vähäpätöisyydet aivan varjoon”⁹⁸⁸

Erityisen paljastavaa on se, miten Reima jälkikäteen arvioi kurinpitomenettelyään. Hän kuvailee sen valitettavaksi, mutta ymmärrettäväksi reaktioksi pojan käytökseen. Reiman mukaan ajan ”kaikkia siveellisiä arvoja kieltämään pyrkivän ja kaikkea arvovaltaa uhmaava henki” oli vaikuttanut työläislapsiin turmelevasti ja heidän kurissapitämisensä oli käynyt yhä vaikeammaksi. Erityisesti turmeleva henki oli vaikuttanut Kaikkosen kanssa samoissa ”yhteiskuntapiireissä” kasvaneisiin lapsiin.

Jos tällaisten varsin villiintyneiden ja röyhkeästi uhmailevien oppilasten parissa vuosimääriä väsyksiin saakka työskennellyt opettaja joskus menettää kärsivällisyytensä ja muiden ojennuskeinojen osoittautuessa tehottomiksi turvautuu ruumiilliseen kuritukseen, tarkoittaen tällöinkin ainoastaan oppilaansa parasta, ei sitä voitane lainkaan ihmetellä, vaan täytynee sen jokaisesta ajattelevasta ihmisestä tuntua perin ymmärrettävältä ja anteeksi annettavalta.⁹⁸⁹

987 Helsingin raastuvanoikeuden kolmannen osaston pöytäkirja 31.5.1920 § 8, liite Sign. B §:8. Helsingin raastuvanoikeus III osaston rikosasian tuomiokirja päivät, CbIII:199, KA.

988 Helsingin kaupungin Raastuvanoikeudelle 4.10.1920 Vilho Reima. Helsingin raastuvanoikeuden pöytäkirja 4.10.1920 4 §, liite a §:4. Helsingin raastuvanoikeus III osaston rikosasian tuomiokirja päivät, CbIII:199, KA.

989 Helsingin kaupungin Raastuvanoikeudelle 4.10.1920 Vilho Reima. Helsingin raastuvanoikeuden pöytäkirja 4.10.1920 4 §, liite a §:4. Helsingin raastuvanoikeus III osaston rikosasian tuomiokirja päivät, CbIII:199, KA.

”Vaikeita työläispoikia” opettajineen Vallilan kansakoulun pihalla. Opettaja Hugo Vakkilainen toimi päätyönsä ohella opettajana myös Helsingin keskusvankilassa. Kuva: Vallilan ala-aste.

Reima korosti, että ruumiillinen kuritus oli yhtä kiusallista opettajalle kuin kurituksen saaneelle oppilaalle, sillä ”tunnollinen opettaja ainoastaan varsin vastenmielisesti ja vasta äärimmillen kiusaantuneena käyttää ruumiillista kuritusta”. Hän painotti, ettei ollut antanut kyseistä korvapuustia huvikseen. Hän kertoi myös kärsineensä suuria sieluntuskia, puhumattakaan taloudellisista uhrauksista, sen jälkeen kun korvapuusti katsottiin olevan pojan kuolemaan johtanut tekijä. Reima katsoi jo kärsineensä menettelynsä vuoksi niin paljon, että sen pitäisi riittää rangaistukseksi ”yhdestä ainakin kepeäksi tarkoitettusta ja joka tapauksessa hyvässä tarkoituksessa annetusta korvapuustista”.⁹⁹⁰

990 Helsingin kaupungin Raastuvanoikeudelle 4.10.1920 Vilho Reima. Helsingin raastuvanoikeuden pöytäkirja 4.10.1920 4 §, liite a §:4. Helsingin

Opettajatoveri Väinö Sepän vuonna 1949 kirjoittaman elämäkerran mukaan kyseinen tapaturmanomainen sattuma oli murtaa koko Reiman voiman ja työtarmon. Hän kuvaa, kuinka Reiman luokan ”mieliharmina” olleelle, uhmaavasti esiintyneelle pojalle antama ”lievä ruumiillinen kuritus” antoi joillekin tahoille aiheen hyökätä Reiman kimppuun. Seppä antaa ymmärtää pojan olleen välillä aivan terveen, ja uudelleen sairastuminen yritettiin myöhemmin laittaa Reiman syyksi. Kuvauksessa todetaan raastuvanoikeuden hylänneen kanteen lääkintöhallituksen lausunnon perusteella, ja näin myös ”painostava muisto” ikävästä tapauksesta vähitellen häiväni.⁹⁹¹ Onkin varmasti totta, että Reima kärsi tapahtuneesta paljon, koska tarkoitukselliseksi sitä ei voi sanoa, ja pelkäsi myös sen tahraavan hänen maineensa ja peittävän alleen hänen monilla elämänalueilla aikaansaamansa uudistukset. Elämäkerran kaunisteltu totuus oli tarkoitettu päättämään asiaan liittyvät spekuloinnit ja näin helpottamaan myös vastikään menehtyneen Reiman perheelle asiasta syntyntä mielipahaa.

Tapauksessa on erityisen kiinnostavaa opettajan ja omapäisen työläisäidin jännitteinen kohtaaminen. Reima pyrki useaan otteeseen korostamaan äidin vastuuta pojan pilaamisessa. Reima piti äitiä välillisesti syyppäänä itse lyöntiin, joka oli seurausta pojan epäkunnioittavasta käytöksestä. Toisessa oikeuskäsittelyssä Reiman avustaja varatuomari Kivenoja korosti puheenvuorossaan, että Pauli Kaikkosen käytös oli muuttunut huonommaksi tämän jouduttua äitinsä hoitoon. Samassa istunnossa Reima totesi kuulleensa, että Pauli Kaikkonen oli seissyt elintarvikejonossa muutamia päiviä pahoinpitelyn jälkeen. Tähän äiti vastasi poikansa seisonen jonossa, vaikka oli ollut jo hyvin sairas.⁹⁹²

Myös Augusta Kaikkonen kirjoitti oikeudelle kirjeen, jossa hän pyrki puolustautumaan poikaansa ja itseään kohtaan esitettyjä syytöksiä vastaan. Hän kuvasi tapahtumaketjun synnyttänyttä

raastuvanoikeus III osaston rikosasian tuomiokirja päivät, CbIII:199, KA.

991 Seppä 1949.

992 Helsingin raastuvanoikeuden kolmannen osaston pöytäkirja 31.5.1920 § 8. Helsingin raastuvanoikeus III osaston rikosasian tuomiokirja päivät, CbIII:199, KA.

kiistaa mustepullosta periaatteelliseksi. Opettaja oli aiemmin kieltänyt oppilaitaan kantelemasta toisistaan vedoten siihen, että hänellä oli muutakin tekemistä kuin ”käydä käräjiä oppilaitensa kesken”. Kaikkonen huomautti olevan kyseenalaista, voiko kansakoulussa, ”jossa oppilaita on niistäkin piireistä, jotka valitettavan usein lankeavat varkausrikoksiin, aivan oikein antaa määräyksiä, jotka ovat omiaan höllentämään käsitteitä omistusoikeuden pyhyydestä.” Seuraavana aamuna Pauli oli kantelukiellosta huolimatta ilmoittanut opettajalle, että toveri oli vienyt häneltä mustepullon. Kun Paulin syylliseksi ilmoittama luokkatoveri kielsi asian, löi opettaja Paulia. Tästä suuttuneena Pauli oli kironnut opettajalle, mikä oli äidin mukaan täysin pojan luonteen vastaista. Äidin kirjeessä kerrotaan, että Pauli oli myöhemmin surrut käytöstään, mutta tuntenut oikeudentuntoaan loukatun väärin perustein annetun rangaistuksen myötä. Augusta Kaikkonen kirjoitti, että kasvuiässä olevilla pojilla kunniantunto oli erityisen herkkä ja ”vääryydestä saatu rangaistus kuohuttaa miehen alun sisintä sisustaa.” Äiti korosti poikansa hyvää luonnetta ja nuhteettomatta aikaisempina kouluvuosina. Kaikkosen mukaan hänen poikansa ei voinut olla vastuussa siitä, että oli ”syntynyt maailmaan ilman laillista isää. Siitä minä olen yksin vastuussa, sillä minä yksin myöskin tiedän kuka siihen on ensin syypää, minäkö vai se joka käyttäen koskemattomuuttani ja lapsellisuuttani hyväkseen vannoi valoja, joihin lapsellisuudessani luotin.”⁹⁹³

Taustalla oli tyypillinen helsinkiläistarina. Pojan äiti Augusta Kaikkonen oli syntynyt Iisalmessa ja muuttanut Helsinkiin työn perässä 22-vuotiaana vuonna 1897. Helsingissä hän oli synnyttänyt lapsen vuonna 1906.⁹⁹⁴ Poika oli ilmeisesti välillä jonkun toisen henkilön kasvatettavana: Reima totesi oikeusprosessin eri vaiheissa, että Pauli oli ollut jonkun muun huostassa kunnes päätyi takaisin äidilleen syksyllä 1918, hieman ennen mainittua ta-

993 Helsingin raastuvanoikeuden kolmannen osaston pöytäkirja 31.5.1920 § 8, liite Sign A §:8, Augusta Kaikkosen kirje. Helsingin raastuvanoikeus III osaston rikosasian tuomiokirja päivät, CbIII:199, KA.

994 Virkatodistus. Augusta Kaikkonen kuoli vuonna 1961 naimattomana.

pausta.⁹⁹⁵ Aikalaisten suhtautuminen aviottomiin lapsiin oli kielteinen. Helsinkiin oli perustettu vuonna 1917 erityinen avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten tarkastajan virka. Perustamisen syiksi luettiin aviottomien lasten aviolapsia korkeampi kuolleisuus, suurempi todennäköisyys joutua vaivashoidon piiriin ja ”kaksi kertaa yleisempi” pahatapaisuus.⁹⁹⁶ Niin sanottu lastenvalvoja työskenteli lastensuojelulautakunnan alaisena.⁹⁹⁷ Ilmiö oli kaupungissa todellinen: Helsingin väkiluku oli naisvoittoinen, ja 1900-luvun alussa aviottomien lasten määrä oli 2,5-kertainen muuhun Suomeen verrattuna. Aviottomia lapsia syntyi erityisesti monille palvelijoiksi kaupunkiin tulleille naisille.⁹⁹⁸ Syksyllä 1918 aviottomien lasten valvontaa päätettiin kaupungin taholta entisestään tehostaa ja perustettiin naispuolisten tarkastajien ja opastajattarien virkoja.⁹⁹⁹

Aikalaiset ja ruumiillinen kuritus

Reiman käsitystä ruumiillisesta kurituksesta heijastelee hänen vuonna 1915 kirjoittamansa vanhemmille tarkoitettu opaskirjanen ”Joka kuritta kasvaa se kunniaa kuolee”. Sen sivuilla on

995 Tästä ei kuitenkaan ole tietoa syntyneiden luetteloissa tai Helsingin kaupungin kasvatuslautakunnan arkistossa (Paulia ei oltu otettu huostaan).

996 Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1917, s. 227–228.

997 Lastensuojelulautakunnan alaisuudessa toimi erityinen aviottomain lasten osasto. Katso Helsingin kaupungin lastensuojelulautakunnan ohjesääntö (vahvistettu 1923), § 23. Kohta 3. Helsingin kaupunkia koskevat asetukset II, kunnallinen käsikirja. Helsingin kaupungin tilastokonttori, Helsinki 1930, s. 1163–1164. Niin sanottu ”lastenvalvoja” huolehti avioliiton ulkopuolella syntyneistä lapsista, ks. Helsingin kaupungin lastensuojelulautakunnan ja sen kansanhenkilökunnan työjärjestys, § 11, *ibid.*, s. 1169. Ks. myös Laki avioliiton ulkopuolella syntyneistä lapsista, *ibid.*, s. 1213 – 1221 sekä Asetus avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten valvonnasta, *ibid.*, s. 1221–1224.

998 Kokko 1996, s. 94–96. Ks. aihepiiristä myös Pulma 1987, s. 165–168.

999 Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1917, s. 120 Kaupunginvaltuusto.

luettavissa myös voimakasta itsereflektiota ja pettymystä omien periaatteiden ja todellisuuden väliseen ristiriitaan. Alkulauseessa Reima totesi tarttuvansa pelolla ”näin arkaan asiaan kuin rangaistus- ja kurituskysymys on”.¹⁰⁰⁰ Monessa kohtaa hän kehotti kasvattajia maltillisuuteen. Kurinpidossa tuli säilyttää lasten luottamus ja kunnioitus. Rangaistusta ei koskaan saanut antaa kiukkuisena, sillä ”raakuudellamme me hajoitamme entisetkin saavutuksemme”.¹⁰⁰¹ Reima kertoi tapauksen omalta opettajanuraltaan, jossa hän maltillisuudellaan sai rauhoitettua oppilaikseen tulleita vaikeita katupoikia. Kun hän ensin ”antoi korville” kiukkuisena, pojat katsoivat voittaneensa, mutta kun hän seuraavalla kerralla ojensi poikia arvokkaasti, nämä ottivat hänet todesta. ”Kaiken tämän jälkeen voin vakuuttaa muille kiiivasluontoisille ja kuumaverisille opettajille ja kasvattajille, että monasti olen sen jälkeen ... monta erehdystä ja virhettä tehnyt”, Reima summaa itsekriittisesti. Tekstistä kuultaa läpi itsesyytökset omasta äkkipikaisesta luonteesta ja pettymys siihen, ettei aina kyennyt noudattamaan kasvatusihanteitaan.¹⁰⁰²

Aikalaisten suhtautuminen ruumiilliseen kuritukseen oli kaksijakoista. Toisaalta sitä oli alettu pitää haitallisena lapsen kasvulle ja sen antaminen oli kielletty kansakouluissa vuodesta 1914 ja oppikouluissa jo vuodesta 1832. Pelolla kasvattaminen oli alettu nähdä vääränä, koska sillä saavutettu auktoriteetti aiheutti ainoastaan ”orjan kuuliaisuutta”.¹⁰⁰³ Helsingin työläisvoitotissa kansakouluissa ruumiillinen kuritus oli sen kieltämisenkin jälkeen hiljaisesti hyväksyttyä, koska helsinkiläiskouluja pidettiin kurinpidollisesti vaikeina. Ennakkokäsitys vaikeista pojista vaikutti myös opettajien rekrytoitumiseen. Itsekin opettajana ja kansakouluntarkastajana toiminut Urho Somerkivi on todennut oletuksen helsinkiläislasten ”kurittomuudesta” vaikuttaneen

1000 Reima Vilho: Joka Kuritta kasvaa se kunniatta kuolee. Koti ja kasvatus VIII. Porvoo 1915, alkulause. Teoksesta otettiin ainakin yhdeksän painosta.

1001 Reima 1915, s. 23.

1002 Reima 1915, s. 15, 23–25.

1003 Ojakangas 1998, s. 58–63.

opettajakunnan valikoitumiseen. Kaupungissa oli opettajia, jotka liikkuivat ”kovuuden rajoilla”.¹⁰⁰⁴ Reiman toiminta ei siis ollut mitenkään poikkeuksellista, mutta tapauksen vakavat seuraukset toivat sen julkisuuteen.

Ruumiillinen kuritukseen ei kouluhallinnon taholta yleensä puututtu. Tästä kertoo myös se, että tarkastaja Pesonen ei ryhtynyt mihinkään toimenpiteisiin Reiman tapauksessa ennen koululaisen kuolemaa. Kansakouluntarkastajat pohtivat kokouksessaan alkuvuodesta 1922 mitä tehdä, kun ruumiillisen rangaistuksen kieltäminen oli ensin jättänyt huomattavan aukon kansakoulujen kurinpitokeinoihin, ja oppivelvollisuuden tultua voimaan oli poistunut myös mahdollisuus oppilaan erottamiseen.¹⁰⁰⁵ Ruumiillisen rangaistuksen poistamista pidettiin ongelmallisena erityisesti siksi, että ratkaisu oli tehty ”aikana, jolloin yleinen vallattomuuden ja villiytymissen henki on voittamassa alaa”. Omapäiset eli vastahakoiset oppilaat nähtiin vaarallisina, koska levottomuus levisi heistä myös muiden oppilaiden keskuuteen. Tarkastajakokouksessa pidetyn alustuksen mukaan lasten huoltajat olisi velvoitettava ruumiillisen kurituksen käyttämiseen, ”koska se määrättyllä ikäasteella ja soveliaalla ajalla ja soveliaalla tavalla annettuna on hyvinkin tehokas ja koeteltu kasvatuskeino”. Tarkastajat syyttivät pahatapaisuudesta myös kotioloja – etenkin äitejä: ”Mitä emä edellä, sitä penikat perässä.”¹⁰⁰⁶ Vaikka etenkin kansakoulu-poikien kurittomuus pohjautui varmasti osin todellisuuteen, oli

1004 Somerkivi 1977, s. 218–221. Kurinpidosta ei kuitenkaan Somerkiven mukaan tullut ristiriitoja kotien ja koulun välille.

1005 Samaa asiaa pohdittiin myös Opettajaneuvoston suomenkielisten kansanopetuslaitosten osaston kokouksessa tammikuussa 1926. Viides kokouspäivä 12.1.1926, 14:s kysymys Ilkivaltaisten ja kurittomien lasten oppivelvollisuus sekä 15:s kysymys Ehdotus vaikeasti ohjattavien koululasten kasvattamisesta kaupunkikunnissa. *Opettajain lehti* 7/1926 (19.2.1926), s. 143. Opettajaneuvosto päätti pyytää Kouluhallitusta vapauttamaan kansakouluja niistä oppilaista, jotka eivät ole koulun kurinpitokeinoilla ohjattavissa – nyt näitä ei ollut mahdollista erottaa.

1006 Pahantapaisten oppilaiden erottaminen kansakouluista. Alustus tarkastajain kokouksessa 6–11/2. 22., kirjoittanut J. L. *Opettajain lehti* 7/1922 (17.2.1922), s. 83.

taustalla myös poliittista pelkoa ja ajatus kasvatukseen sisältyvästä vääränlaisesta ajattelumallista myös henkiselällä tasolla.

Esitelty oppilaan kuolemaan päättynyt pahoinpitelytapaus tuli ilmi, mutta moni muu vastaava kurinpitotoimi jäi opettajan ja oppilaiden, joskus myös vanhempien, väliseksi asiaksi. Ruumiinrangaistusta pidettiin kotikasvatukseenkin kuuluvana, eivätkä vanhemmat juuri valittaneet opettajien käyttämistä kovista kasvatuserityksistä. ”Vanhemmat olivat aina opettajan puolella ei ollut juuri kukaan kotona kertomista koska yleisesti vitsan rip-sutuksella takamuksiin lyötiin järki päähän”, on kertonut Kalliossa kansakoulunsa käynyt mies. ”Luokalla oli kuri ja järjestys, ei opettajan kanssa pelleilyä ei ollut vielä keksitty että meille olisi tullut estoja ja komplekseja jos vähän niskavilloista pölytettiin tai luunapin poksahdus tuli päähän.”¹⁰⁰⁷ Vasemmistolaiset naisjärjestöt Sörnäisissä ja Fredriksbergissä suhtautuivat ymmärtävästi ruumiillista kuritusta käytäviin vanhempiin. Sörnäisten naisyhdistyksessä korostettiin, ettei äideiltä vaikeissa olosuhteissa voitu vaatia täydellistä onnistumista kasvatustehtävässään. Peruseriaatteena oli kuitenkin, että ”ruumiillinen rangaistus olisi kokonaan poistettava, vaan hyvydellä ja arvokkuudella koitettava vaikuttaa lapseen siten että kaikki asiat sovittelemalla ja keskustelemalla saadaan ratkaistuksi.”¹⁰⁰⁸ Fredriksbergin naisyhdistyksessä todettiin vuonna 1920, että ruumiillista rangaistusta voitiin kyllä käyttää, mutta ”tarkan harkinnan jälkeen ilman vihaa ja päteväästä syystä.”¹⁰⁰⁹ Vasemmistolaisessa lehdistössä kerrottiin välillä juttuja opettajista, jotka löivät lapsia muun muassa kartta-kepillä, ja vaadittiin kyseisten opettajien erottamista.¹⁰¹⁰

1007 TMT CXC(190):729 (Viljo Vuohula), TA.

1008 Pöytäkirja 6.5.1912 § 2. Pöytäkirjat 1909–1918. Sörnäisten TY:n naisosasto, 362.86. TA.

1009 Fredriksbergin työväenyhdistyksen naisosaston kuukausikokous 2.11. 20 § 7: Keskustelulukusymys ”Voiko lapsia kasvattaa ilman ruumiillista rangaistusta”. Fredriksbergin T.Y. Naisosaston Pöytäkirja (”1919–23”). Fredriksbergin ulkotyöläisten naisjaosto, 363.86. TA.

1010 Saarela 2008, s. 550.

Miesopettajat tunnettiin kovina kurinpitäjinä, myös fyysisen voiman käyttäjinä. Naisopettajilla oppilaiden hallinta oli useammin verbaalista, vaikka he fyysistäkin kuritustakin saattoivat antaa.¹⁰¹¹ Suhtautumista työväen lapsiin kuvaa erään Vallilassa työskennelleen naisopettajan nimitykset itsestään ja oppilaistaan: hän kutsui itseään luokkansa ”presidentiksi” ja käytti oppilaistaan usein sanaa ”Efiertes” (kavaltaja/peppuri). Kun oppilaat sanan merkityksen selvitettyään totesivat opettajalle heidän olevan vasta koululaisia ”enkä usko kenenkään vielä kavaltaneen tätä maata”, antoi opettaja kaksi tuntia arestia.¹⁰¹² Eräs jatkoluokkien naisopettaja joutui selittämään tarkastajalle käytöstään vanhempien valituksen johdosta. Opettaja kertoi pitäneensä selitystuntia päivän ruoanlaittoon liittyvistä asioista ennen koulutyöhön ryhtymistä, mikä ei näyttänyt kiinnostavan eräitä oppilaita. Silloin hän kertoi poikenneensa asiasta sanoen: ”Ellette tahdo koulussa seurata kaikkea opetusta, olkoon vaikka keittämisestä kysymys, kasvaa teistä sosialisteja ja punikkeja.” Tämän jälkeen opettaja kertoi jatkaneensa opetusta ja loppupäivän sujuneen rauhallisesti.¹⁰¹³ Kirjeessä on kiinnostavaa sen raportoiva tyyli: opettaja ei yrittänyt puolustella käytöstään, vaan kertoo tapauksesta aivan kuin hänen reaktionsa oppilaiden käytökseen olisi ollut aivan luonnollinen. Hän myös olettaa tarkastajan ymmärtävän hänen käytöstään. Ilmeisesti näin olikin, koska tapausta ei käsitelty esimerkiksi johtokunnassa eikä opettajalle tietävästi koitunut siitä seurauksia.

Valituksia opettajien käytöksestä tuli ylipäätään äärimmäisen harvoin. Tarkastajan välinpitämätön suhtautuminen niihin osoittaa, että mainittujen opettajien käytös oli sallitun rajoissa. Valitusten vähäisyys lähdeaineistossa kertoo vanhempien lähtökoh-

1011 Ks. esim. Hämäläinen Eveliina (os. Hulkko). Stadihaastattelut I: I–II, Oy Yleisradio Ab, HKA.

1012 Orvokki Rosvall os. Savolainen 2001. Kertoja käynyt Vallilan kansakoulu vuosina 1932–1939. Vallilan koulun 100-vuotishistoriaa varten kerätty muistitieto, Vallilan ala-asteen koululla.

1013 Helmi Parkkonen tarkastajalle 2.2.1927. Saapuneet kirjeet, tarkastaja 1927, Ea:35. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkisto, HKA.

taisesti koulua ja opettajaa kohtaan tuntemasta kunnioituksesta, ehkä pelonsekaisesta sellaisesta, joka esti puuttumisen esimerkiksi nimittelyyn tai fyysiseen väkivaltaan. On myös mahdollista, että valituksia ei tehty, koska niiden ei uskottu johtavan mihinkään. Kuten Urho Somerkivi on todennut, ei kurinpidosta tullut yleensä ristiriitoja kodin ja koulu välille. Ruumiillinen kuritus kuului useimpien perheiden kasvatukseen, eikä opettajien käyttämään väkivaltaan herkästi puututtu.¹⁰¹⁴

Opetusministeriö pyysi vielä 1930-luvun alussa selvittämään ruumiillisen kurituksen palauttamista kouluihin.¹⁰¹⁵ Ehdotus herätti vastustusta, ja myös valtaosa opettajista näyttää sitä vastustaneen. Erityisen jyrkän vastaanoton ehdotus sai sosiaalidemokraattisessa lehdistössä. *Opettajain lehdessä* toivottiin asiasta asiallista keskustelua. Oppivelvollisuuden myötä hankalia oppilaita ei voitu erottaa, ja ruumiillisen kurituksen tilalle ei ollut keksitty muuta ”tepsivää” rangaistuskeinoa. Tämän nähtiin tekevän opettajien työstä vaikeaa. Siksi opettajien keskuudessa pidettiin periaatteessa hyvänä asiana, että kurinpitoasiasta keskusteltiin.¹⁰¹⁶ Asiaan liittyvät ristiriitaisuudet tiivistä Reiman elämäkerturi, hel-sinkiläisopettaja Väinö Seppä:

Jokainen koulutyötä ymmärtävä käsittää, mitä on työskennellä vuosi vuodelta monesti varsin pahantapaisten poikien kanssa. Monta kertaa siinä tulevat hermot erikoisen kovalle koetukselle. Ja usein vaaditaan suurta mielenmalttia, jotta voisi pysyä virallisen koulujärjestyksen rajoissa varsinkin kurituksen antamiseen nähden. Tiedämme myös, että hyvin harvoin tapaa opettajaa, joka

1014 Somerkivi 1977, s. 218–221; Ojakangas 1998, s. 61, Tähtinen 1992, s. 60; Valtonen 2000, passim.; Rantala 2005, s. 17. Lasten ruumiillinen kurittaminen kodeissa kiellettiin Laissa lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 1983, ks. 1 § ”Lasta ei saa alistaa, kurittaa ruumiillisesti eikä kohdella muulla tavoin loukkaavasti.” <http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1983/1983361> (luettu 10.5.2007.) Maininta kuritusoikeudesta oli poistettu laista vuonna 1969. Savolainen 1984, 12–27.

1015 Katso mm. Valtonen 2000, passim.

1016 ”Ruumiillinen kuritus rangaistuskeinona kansakouluissa”. *Opettajain lehti* 48/1930 (28.11.1930), s. 839–840.

ei tässä kohden olisi koskaan ylittänyt asetuksien määräämää, melkeinpä muodollisena pidettyä rajaa.”¹⁰¹⁷

Patriarkaalinen filantrooppi ja kutsumusopettaja

Tuhansille hän on opettanut, mitä isänmaa on, kuka on ihminen, kuka on hänen lähimmäisensä ja kuka on Jumala. Kokonaisia kansanliikkeitä on syntynyt Vilho Reiman askelten jäljissä.¹⁰¹⁸

Edellä esiteltyä tapausta valottaa myös Vilho Reiman tausta. Kansakoulunopettaja, kansanvalistaja ja kansalaisaktiivi Vilho Reima oli aikakautensa vanhanajan kutsumusopettajan arkkityyppi. Reima oli kotoisin vaatimattomista oloista, mikä oli tärkeä osa hänen henkilökohtaista elämäntarinaansa, jossa torpparin ja räätälin pojasta kasvoi kutsumustyötä tekevä kansanvalistaja. Reima tuli, kuten miesopettajan oletettiin, maaseudun kansan joukosta. Hän oli syntynyt Kymin Korkeakoskella vuonna 1867, joten hän kuului edellä määriteltyyn helsinkiläisopettajien vanhaan sukupolveen, jonka nuoruusvuodet asettuivat optimistisen kansalaiskasvatuksen kultakaudelle. Hänen varhaislapsuutensa oli opettajatoverin kirjoittaman elämäkerran mukaan vaurasta aikaa perheen eläessä isoisan myllyn tuotolla. Kotikylässä elinkeino saatiin maanviljelyksestä ja kalastuksesta sekä enenevässä määrin sahateollisuudesta, joka alkoi kukoistaa alueella 1870-luvulta lähtien.¹⁰¹⁹ Isoisä kuoli Vilhon ollessa 8-vuotias.

1017 Seppä 1949, s. 35.

1018 Maila Talvion alun perin *Kylväjässä* julkaistu kuvaus Reimasta. Seppä 1949, s. 80–81.

1019 Korhonen – Saarinen 1999, s. 338–339. Lapsuuden idylli muuttui sahateollisuuden myötä levottomammaksi ja tyväestä alkoi liikehtiä varsinkin ensimmäisen maailmansodan aikoihin. Sodan jälkeen Reima kuvasi synnyinseutuuaan yhdeksi maan kurjimmista seuduista. Reima, Vilho: Mitä kylvetään sitä niitetään. Sota-ajan vaikutuksia koteihin, lasten ja nuorten elämään. Edistysseurojen kustannus Oy, Helsinki 1919, s. 37.

Mylly myytiin, perhe muutti mökkiin ja isä ryhtyi tekemään räätälintöitä perheen elättämiseksi.¹⁰²⁰

Opettajatoveri Väinö Sepän kirjoittaman elämäkerran mukaan ”Reimanin Ville” nousi jo lapsena kyläyhteisön merkittäväksi jäseneksi ja vertaistensa kasvattajaksi. Seurakunnan pastori valitsi Vilhon pyhäkoulunopettajaksi, koska oli huomannut kansakoulussa hyvin menestyvän Vilhon olevan ”ilmeinen johtajatyypin lasten keskuudessa”. Kouluaikana Vilho työskenteli kesä- ja joululomillaan Karhulan sahalla. Kansakoulun päätyttyä hän jatkoi työtään sahalla sekä autteli isäänsä räätälin töissä. Hän alkoi myös toimia kotiopettajana, ja kun paikkakunnalle perustettiin koulu, hänet valittiin siihen opettajaksi. Syksyllä 1884 Reima pääsi Kymin kunnan kiertokoulumestarin apulaiseksi.¹⁰²¹ Reima muisteli myöhemmin, kuinka hänen saapuessaan kouluun äidit niiaisivat ja toivottivat opettajalle Jumalan siunausta, vaikka hän olikin ”vaan Reimanin Ville”. Opettajan asemaan liittyi arvostusta, vaikka hän oli vasta 17-vuotias nuorukainen. Vilho ruokaili taloissa ja mökeissä ja seurusteli kyläläisten kanssa. ”Se sopi minun luonnonlaadulleni. ... Kiinnyin ihmisiin ja heidän kohtaloihinsa ... Koulu oli lähellä kotia ja vanhempia”.¹⁰²² Lopulta Reima pääsi opettajankoulutukseen Sortavalan seminaariin. Seminaarissa ollessaan hän sai taloudellista apua entisten oppilaidensa vanhemmilta.¹⁰²³

Reima oli kiihkeän suomalaisuusmiehen maineessa. Vilho Reiman lapsena annettu nimi oli Vilhelm Reiman, ja virallinen etunimi säilyi kuolemaan asti; sukunimensä hän muutti vuonna 1906 Reimaksi. Hänen äitinsä oli elämäkerran mukaan käynyt ruotsinkielisen rippikoulun, ja kun Vilho ei suostunut lukemaan ruotsiksi, oli äidin opetettava itse ensin suomen kieli ja opetettava poika sitten vasta lukemaan.¹⁰²⁴ Syynä saattoi olla kenties isän tai

1020 Seppä 1949, s. 10–13.

1021 Ibid., s. 14–16.

1022 Ibid., 1949, s. 16–18.

1023 Ibid., 1949, s. 20–21.

1024 Ibid., 1949, s. 12. Reima itse on kertonut lukemaan opettelusta vuonna 1913 (Reima, Vilho: Kuuliaisuuden koulu. Kotikasvatustyöskentelyn jul-

lähiympäristön vaikutus. On myös mahdollista, että Reima on kehittänyt kyseisen tarinan myöhemmin vahvistaakseen omaa imagoaan tinkimättömänä suomalaisuusmiehenä. Huomionarvoista Väinö Sepän kirjoittamassa elämäkerrassa on, että siinä ei mainita Vilhon sisaruksia nimeltä lainkaan, annetaan vain ymmärtää, että lapsia oli useampia.

Reima valmistui opettajaksi Sortavalan seminaarista keväällä 1890. Seminaari rakentui karjalaisuuden varaan: sen perustamisen yhteydessä vuonna 1880 puhuttiin karjalaisen kulttuuripiirin pelastamisesta ja venäläistämisyhtymysten estämisestä.¹⁰²⁵ Reimaan ”Karjalan laulumaat” tekivät lähtemättömän vaikutuksen.¹⁰²⁶ Elämäntarina kertoo, että Reiman ajatuksena oli tulla korpiseutujen valistajaksi, ja ensimmäisen virkansa hän sai syntymäkunnastaan Kymistä. Tultuaan vuonna 1893 valituksi Helsingin kaupungin suomenkielisten kansakoulujen palvelukseen muutti Reima pääkaupunkiin, jossa hänet sijoitettiin Töölön Hesperiassa toimivaan kansakouluun. Työssään Reima täytti ruotsinkieliset kaavakkeet sitkeästi suomeksi ja puolustaessaan suomenkielisten opettajien oikeuksia sai kiihkosuomenmielisen maineen. Hän ulotti kasvatustoimintansa myös koulun ulkopuolelle tehden vierailuja oppilaittensa koteihin. Hän ryhtyi myös järjestämään

kaisuja N:o 5, Porvoo 1913, s. 14–15), mutta ei mainitse kyseistä asiaa.

1025 Sortavalan seminaari perustettiin vuonna 1880 Jyväskylän seminaarin käydessä riittämättömäksi opettajatarpeen jatkuvasti kasvaessa. Seminaari toimi sisäoppilaitoksena ja oli kaksiosastoinen. Nais- ja miesosastot oli erotettu toisistaan jyrkästi, eivätkä nais- ja miesoppilaat saaneet olla missään tekemisissä toistensa kanssa edes vapaa-ajallaan. Sortavalan seminaarista valmistuneita tutkineen Jussi Isosaaren mukaan seminaarin toiminta perustui vuonna 1866 annetuille säädöksille. Niissä määriteltiin, että opettajan tuli olla kristillinen ja siveellisesti puhdas ja hänen tuli käytöksellään vaikuttaa muiden kansalaisten käytökseen ja ajatteluun. Seminaaria koskevat säännökset uudistettiin vasta vuoden 1958 seminaarilaissa. Isosaari 1989, s. 11, 17–18; Kemppinen 1969, s. 52–53.

1026 Reimaan vaikutti romanttisessa hengessä myös karjalaisuus ja kalevalaiset runonlaulajat, ja tämä lienee vaikuttanut hänen myöhempään kiinnostukseensa esimerkiksi heimotyötä kohtaan. Reima kiersi puhumassa muun muassa Salmassa ja Suistamossa suomenkielisten koulujen perustamisesta. Seppä 1949, s. 24–27.

vanhempainkokouksia ja perusti yhdistyksen ja lehden ajamaan ajatuksiaan.¹⁰²⁷ Reima organisoii suomenkielisten kansakoulujen perustamista myös Helsingin pitäjän ruotsinkielisille alueille. Ensimmäinen perustettiin Suomalaisen kansakoulun ystävien¹⁰²⁸ toimesta vuonna 1893 Helsingin pitäjän Luhtaanmäelle. Reima oli mukana perustamassa niin ikään kansakoulua pitäjän ja kaupungin rajalla sijaitsevaan työläisten asuttamaan Hermanniin. Reima teki myös puhujamatkoja kouluihin pyrkien istuttamaan kansakouluaatetta Helsingin pitäjän väestöön.¹⁰²⁹ Reiman kerrotaan nähneen ”pääkaupungin villiintyneen poikalauman takana koteja, jotka olivat mitä surkuteltavimmassa kunnossa ja jotka täytyi saada kohotetuiksi, ennenkuin parhainkaan koulussa suoritettu kylvötyö ottaisi juurtuakseen.”¹⁰³⁰ Reiman motivaationa oli erityisesti suomenkielisen sivistyksen levittäminen ruotsinkielisille alueille. Kasvavan pääkaupungin turmelus näkyi Reiman mielestä Helsingin liepeillä olevissa ruotsinkielisissä pitäjissä, joissa ei huolehdittu suomenkielisten lasten koulutuksesta.¹⁰³¹

Reiman avioliitto ja perhe-elämä noudattelivat mallikansalaisuuden vaatimuksia. Hän nai vuonna 1898 toisen opettajan, Pohjois-Karjalan Kesälähdellä syntyneen Aliina (Alli) Kaksosen. Reimat tutustuivat toisiinsa Suomalaisen kansakoulun ystävien puhetilaisuudessa. Valmistuttuaan Sortavalan seminaarista Alli Reima toimi vuodesta 1896 opettajana yhdistyksen ylläpitämissä

1027 Seppä 1949, s. 29–35.

1028 Suomalaisen Kansakoulun Ystävät ry syntyi Helsingin Suomalaisen Klubin piirissä. Yhdistyksen tarkoituksena oli ”ruotsalaisseutujen” suomalaisväestön sivistäminen. Yhdistys pyrki edistämään suomalaisten kansakoulujen perustamista, perustamaan kansankirjastoja, levittämään kirjallisuutta, pitämään luentoja ja yleensäkin toimimaan kansansivistyksen hyväksi. Ks. Rapila 1966, s. 49–52.

1029 Reiman toimesta perustettiin myös ns. Sivistyskomitea, joka huolehti valistuksen järjestämisestä. Seppä 1949.

1030 Opettaja Vilho Reima täyttää tämän kuun 28 p:nä 60 vuotta. Koti-lehti 10/1927, s. 270.

1031 Opettaja Vilho Reima täyttää tämän kuun 28 p:nä 60 vuotta. Koti-lehti 10/1927, s. 270.

kouluissa Helsingin ympäristössä.¹⁰³² Tämän jälkeen hän teki 39 vuotta kestäneen uran Vallilan kansakoulussa vuodesta 1904 lähtien. Opettajantyönsä ohella Reimat kasvattivat kahdeksan lasta, jotka syntyivät vuosien 1900–1917 välillä.¹⁰³³ Nuori pari asui vuosina 1898–1902 tohtori A. A. Granfeltin talossa, jolta Vilho Reima peri tänä aikana raittiusseura Koiton johtajuuden.¹⁰³⁴ Myös Alli opetti seuran opintopiireissä. Koitto oli rakennettu fennomaanisen sivistyneistön ajatukselle kansakuntaa yhtenäistävästä ja valtiota lujittavasta yhdistystoiminnasta. Uskottiin, että ”parempaan yhteiskuntaan voitiin päästä säätämällä parempia lakeja ja kasvattamalla parempia ihmisiä”.¹⁰³⁵ Reiman erotessa Koiton johtajuudesta vuonna 1908 yhdistyksen johto siirtyi työväestölle, ja Reiman eroaminen synnytti huhun, että sosialistit olivat valanneet Koiton häneltä.¹⁰³⁶ Jäätyään vähemmistöön porvarilliset jäsenet luopuivat kaikesta toiminnasta yhdistyksessä ja alkoivat korostaa väkivallattomuutta vastakohtana luokkavihalle.¹⁰³⁷ Reima oli toiminut myös vuonna 1895 perustetussa Sörnäisten työväenyhdistyksessä sen wrightiläisessä vaiheessa. Teosofialla oli ollut wrightiläisyydessä merkittävä rooli. Sosialismi oli nähty ”ihmisrakkauden oppina”, ja uusi ”väkivaltainen” linja oli wrightiläisestä taustasta tuleville kauhistus.¹⁰³⁸ Kun ennen Reimaa Koiton puheenjohtajana toiminutta Granfeltia pyydettiin yhdistyksen 25-vuotisjuhliin puhujaksi, kieltäytyi tämä perustellen:

1032 Alli Reima. Helsinki-Seura r.y. Haastattelut I 1969, Eb:2. HKA.

1033 Virkatodistuksessa on kahdeksan lasta. Alli Reiman muistelmien mukaan yksi kuoli jo lapsena, mutta todellisuudessa kaikki elivät aikuisiksi. Lapset syntyivät vuosina 1900, 1904, 1906, 1907, 1909, 1912, 1914, 1917.

1034 Perhe asui ensin Granfeltin talossa Vuorikadulla, talossa asui vain Reiman pariskunta ja Granfelt itse. Piharakennuksessa sijaitsi Koiton toimisto. Alli Reima. Helsinki-Seura r.y. Haastattelut I 1969, Eb:2. HKA.

1035 Koskinen – Mönkkönen 1983.

1036 Seppä 1949, s. 87. Reima ajoi myös raittiusaatetta kansakoululapsille suunnatun toivonliittotoiminnan kautta sekä toimimalla Opettajain terveys- ja raittiusyhdistyksen puhujana. Seppä 1949, s. 85–88.

1037 Koskinen – Mönkkönen 1983.

1038 Soikkanen 1961, s. 185–186; 253; 270–271 (Matti Kurikasta).

Sosialistiset raittiuden harrastajat tallaavat jalkojensa alle sen perusaatteen, joka kutsui minunaikaisen raittiusväen työhön. Sosialistien ja vanhan Koiton välillä ei ole mitään yhteistä. He saarnaavat vihaa. ... Meillä, vanhoilla, oli ihan vastakkainen lähtökohta. Rakkaus rakentaa, viha hajottaa.¹⁰³⁹

Reiman elämäkerrassa kerrotaan poliittisesta toiminnasta varoen, kuin ymmärtäen sen olevan opettajalle arkaluontoista. Seppä kertoo Reiman yrittäneen muodostaa muun muassa Koitosta puolueista irrallista yhdistystä siinä onnistumatta. Suomalaisen puolueen Seppä kertoo sopineen Reiman ajatuskantaan. Reima oli hänen mukaansa ollut hyvin myötämielinen vasemmiston pyrinnoille, ja jotkut näkivät hänen toiminnassaan jopa ”herravihaa” – Reima oli myös liittynyt työväenyhdistykseen, mutta ”uskonto- ja kansallisuuskysymykset vieroittivat hänet siltä taholta”. Suomalaisen puolueen kansanedustajana (1907–1909) ollessaan Reiman tavoitteena oli ollut etenkin kieltolain ja yleisen oppivelvollisuuden ajaminen. Hän ei kuitenkaan viihtynyt eduskuntatyössä, koska hänen luonteelleen ei Sepän mukaan sopinut ”turhanpäiväinen saivartelu ja jankkaaminen monista aivan selvistä ja yksinkertaisista kysymyksistä. Monesti hänestä tuntui, että kysymyksessä ei ollut koko kansan paras, vaan jonkin nurkakunnan etu.”¹⁰⁴⁰

Reiman perhe muutti vuonna 1908 vastavalmistuneeseen kerrostaloon Mariankatu 28:aan. Lähikaduilla asui suuri osa helsinkiläisistä kansakoulunopettajista.¹⁰⁴¹ Reima hankki asunnon samasta talosta myös johtamalleen Kotikasvatusyhdistykselle,¹⁰⁴²

1039 Koskinen – Mönkkönen 1983, s. 36.

1040 Seppä 1949, s. 147–149. Eduskuntatovereista esimerkiksi E. G. Palménin kerrotaan kuvanneen Reimaa ”leimuavaksi Reimaksi”, palavan innostuksen ja aatteen mieheksi.

1041 Lukuvuonna 1907–1908 suurin osa opettajista asui keskustassa, hyvin monet Kruununhaassa. Opettajaluettelo 1907–1908, BbII:3. Opettajaluettelot painetut 1905–1960, BbII:1–57. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia. HKA.

1042 Vuodesta 1913 toimittiin Reiman asunnossa, ja vuonna 1916 Reima osti talosta asunnon, jonka sitten myi yhdistykselle. Johtokunnan pöytäkirjat

jossa toimimiseen Reima keskittyi erottuaan Koitosta.¹⁰⁴³ Kruununhaassa asui runsaasti valkokaulustyöläisiä, toimihenkilöitä ja muita pääkaupungissa tyypillisten ammattien edustajia. Talon asukasluetteloista löytyy muun muassa sairaanhoitaja, ylireviisori, laskuapulainen, pankinprokuristi, postikirjanpitäjä, yliopistonapulainen, valtiokonttorinkirjanpitäjä, puhtaaksikirjoittaja, senaatinvahtimestari, ylioppilas, hammaslääkärikandidaatti, ylireviisori ja kirjailija. Eräs huomionarvoinen piirre on yksinasuvien naisten suuri määrä. Suurimmat talon ammattiryhmät olivat konttoristit, kauppa-apulaiset ja kansakoulunopettajat. Kansakoulunopettajia asui talossa 26, opettajakokelaita yksi, oppikoulun opettajattaria kaksi ja asuipa talossa myös Kallion yhteiskoulun johtaja, historioitsija Jalmari Jaakkola. Kansakoulunopettajista löytyi kolme pariskuntaa sekä yksin ja kaksin asuvia naisopettajia.¹⁰⁴⁴ Elämäkerran mukaan Reiman naapureihin kuului muun muassa Jalmari Finne, joka työskenteli Reiman suuren lapsiparven äänten tahdissa.¹⁰⁴⁵ Koulutetuista toimihenkilöistä koostuva keskiluokka pyrki ylläpitämään porvarillista elämäntapaa, johon kuului myös asuminen arvostetulla asuinalueella kivitalossa. Kruununhaka oli lähellä sekä Pitkääsiltaa ja että vallan keskuksia Senaatintorin liepeillä. Valkokauluskeskiluokka sijoittui näin fyysisestikin työväestön ja eliitin väliin.

Reimojen huoneistoon kuului neljä huonetta, keittiö ja kylpyhuone. Pohjapiirustuksesta oli ennen talon valmistumista neuvoteltu arkkitehdin kanssa. Talossa oli puulämmitys, ja talonmies kantoi puut sisälle puukellarista. Eteisessä, portaassa, kylpyhuoneessa ja keittiössä oli sähkövalo alusta lähtien, muissa huoneissa myöhemmin. Taloudesta huolehti yksi tai kaksi apulaista, ja pyykin kävi pesemässä vakituinen pyykkäri. Naapureiden kanssa

13.5.1913, 1.2.1916 ja 6.10.1916; vuosikokouksen pöytäkirja 31.3.1916. Kotikasvatusyhdistyksen arkisto, Suomen Vanhempainliitto, Helsinki.

1043 Vilho Reima tuli vuoden 1912 alusta yhdistyksen osa-aikaiseksi toiminnanjohtajaksi. Parjo 2003.

1044 Kortteli 17 (Villisika) Liisankatu 12/ Mariankatu 28, Fol. 244–257. Helsingfors stads Mantals- och Uppbördsängd för år 1915, HKA.

1045 Seppä 1949 s. 213.

perhe ei lapsia lukuun ottamatta ollut erityisen paljon tekemisissä.¹⁰⁴⁶ Porvarillisessa elämäntavassa yksityisyys ja eri toimintojen eristäminen eri tiloihin oli keskeistä.¹⁰⁴⁷

Myös perheen monipuolinen ruokatalous kertoo keski-luokkaisesta elämäntavasta.¹⁰⁴⁸ Eräs porvarilliseen elämäntapaan kiinteästi kuulunut asia oli kesänvietto maalla. Myös Reimoilla oli vuodesta 1900 lähtien kesäpaikka Tuusulassa, mistä saatiin ympäri vuoden ruokatarpeita.¹⁰⁴⁹ Tämä oli tyyppillistä pääkaupungissa, missä monilla asukkailla oli vielä yhteyksiä maataloilille. Reimojen kaupunkikoti oli sisustettu kansallisromanttisesti ”pirttikalustoineen, ryijyineen ja muine sen tyyllisine kappaleineen”.¹⁰⁵⁰ Reiman todellinen kansa löytyi maaseudulta. Kaupunkiin muuttamista hän kuvasi turmiollisena tekona, joka helposti pilasi vaikutteille alttiin kansan. Omien lasten kasvatuksessa terveen maalaiselämän ihannointi tuli voimakkaasti esille:

1046 Alli Reima. Helsinki-Seura r.y. Haastattelut I 1969, Eb:2. HKA.

1047 Häggman 1994.

1048 Aamulla juotiin teetä ja usein syötiin korppuja. Aamiaiselle tultiin koulusta kotiin, silloin oli perunaa ja sianlihakastiketta tai silakoita sekä puuroa. Iltapäivällä, äidin tultua koulusta, nautittiin kahvia ja pullaa. Päivälliseen kuului yleensä kaksi ruokalajia. Pääruokana oli usein jokin uuniruoka, jälkiruokana mehukeitto tai kiisseli. Sunnuntaiksi valmistettiin miltei aina karjalanpaisti jo lauantaina. Muita sunnuntaihin kuuluvia herkkuja olivat mustikkapiirakka ja aamulla uunipuuro riisistä. Alli Reima ryhtyi jo vuosisadan alussa kasvissyöjäksi, joten hän nautti muista perheenjäsenistä poikkeavaa ruokaa. Alli Reima. Helsinki-Seura r.y. Haastattelut I 1969, Eb:2. HKA.

1049 Alli Reima. Helsinki-Seura r.y. Haastattelut I 1969, Eb:2. HKA.

1050 Seppä 1949, s. 210. Myös Mervi Kaarninen on kiinnittänyt huomiota kaupungin ja maaseudun jyrkkään vastakkainasetteluun Reiman tuotannossa. Reima näki 1920-luvun murrosaikana, jota leimasi kaupungistuminen, kiire, irrallisuus ja huvittelunhalu. Reiman ihanteena olivat maaseutu ja maanviljely, jotka asettuivat vaarallisen kaupungin vastakohtaksi. Kaarninen 1995, s. 51. Tämä vastakkainasettelu ja kaupungin turmiollisuus on nähtävissä Reiman tuotannossa jo aikaisemmin, ks. esim. Reima, Vilho: Itsekasvatuksen aakkosia. Kotikasvatusyhdistyksen nuorten sarja N:o 5. Edistysseurojen kustannusosakeyhtiö, Helsinki 1918, s. 51.

Reima itse ... ihanoi kuolemaansa saakka maalaiselämää ja piti sitä yhteiskuntaelämän perusmuotona. ... Omaa siirtymistensä kaupunkiin hän piti tavallaan erehdyksenä ja epänormaalina tekona. Mutta omat lapsensa, varsinkin pojat, hän päätti johdattaa, mikäli mahdollista, maanviljelystyöhön. ... Jo varsin nuorena heitä lähetettiin tuttavien luokse maalaiskoteihin tutustumaan sikäläiseen elämään.¹⁰⁵¹

Reima kaipaili tervettä patriarkaalista maalaiskulttuuria, jossa jokainen oli omalla paikallaan. Fennomaanien luoma konstruktio ”terveestä talonpoikaiskulttuurista” alkoi kuitenkin 1900-luvun alussa loitota yhä kauemmas sivistyneistön ulottuvilta. Toisaalta pettymys myös vahvisti vanhoja stereotyyppioita: Pauli Kettunen on huomauttanut, että sisällissodan tulkinnoissa esitetään yleensä sivistyneistön pettyneen kansaan. Toisaalta voidaan kuitenkin nähdä, että sota vahvisti aikalaisten näkemyksiä siitä, mikä oli kansan ydin: valtion lujin perustus on maata omistavassa kansanluokassa.¹⁰⁵² Kasvatuskirjoittelussa pessimistinen kuva kansan luonteesta oli kuitenkin sodan jälkeen yleinen, ja kansan riitaisuus nähtiin haittana lasten tasapainoiselle kasvuille.¹⁰⁵³

Lastenkasvatuksessa Reima korosti leikin merkitystä sekä kotitöiden ja nuorempien sisarusten hoitamisen opettamista myös pojille. Kotitöiden avulla lapset kasvaisivat kiinni kotiinsa ja unohtaisivat muut houkutukset. Reima korosti myös isän vastuuta. Vaikka naisella olikin luontainen taipumus kasvatustyöhön, oli myös isien hoidettava osuutensa. Hän myös kehotti isiä luomaan tunnesiteen lapsiinsa ja leikkimään näiden kanssa. Itse

1051 Seppä, 1949, s. 210–211.

1052 Kettunen 1998, s. 283–284.

1053 Katso esim. tulkinta huonon naapurisovun vaikutuksesta lasten kehitykseen teoksessa Lehtinen, Artturi – Peltonen, Väinö: *Koti ja yhteiskunta*. Kodin asemasta ja tehtävistä yhteiskunnassa. *Kotikasvatusyhdistys*, Helsinki 1926, s. 133–136. ”Kansalaiset, joiden sydämässä alituisesti kytee vihan liekki, eivät voi maltillisesti ja asiallisesti suhtautua yhteiskunnallisiin riitoihin ja kiistakysymyksiin”, *ibid.*, s. 134. Väinö Peltonen oli helsinkiläinen kansakoulunopettaja.

K. Hurmerinta

(S. H.)

VIIDES VUOSIKERTA

HUHTIKUU

KOTIKASVATUSYHDISTYKSEN ÄÄNENKANNATTAJA

Toimittajat

K. V. HURMERINTA HANNES LEIVISKÄ VILHO REIMA

Vastaava

FANNY WERNER-SÖDERSTRÖM K. RAITIO

Avustajat

Mikael Soinin, Uno Wegelius, Armas Ruotsalainen, Mikko Erich,
Marja Salmela, Edv. Einö, Aune Krohn, Antti Hyytinen,
Maria Markkula, Kauppi-Heikki, L. Perälä, Sulo Salmensaari.

WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖ :: PORVOO

Toimituksen osoite Helsinki. Konttorin osoite Porvoo.

Koti-lehden kannessa on kuvattuna Vilho Reiman kaipaama agraarinen perheidylli, jossa molemmilla vanhemmilla oli välittävä tunneside lapsiinsa. Lehteä julkaiseva Kotikasvatusyhdistys oli Reimaan henkilöitynyt, vuonna 1907 pitkälti suomettarelaisin voimin perustettu yhdistys. Sen tarkoituksena oli vanhempien kiinnostuksen herättäminen lastenkasvatuksen tärkeyteen etenkin suurissa asutuskeskuksissa.

Reima tunki syyllisyyttä siitä, ettei kiireidensä keskellä pystynyt tarpeeksi osallistumaan lastensa elämään.¹⁰⁵⁴

Reimojen elämäntapa erosi selvästi kaupungin työläisväestön asumisesta. Opettajien tuli elää säätynsä mukaisesti – vaikka palkkaa pidettiin pienenä suhteuduttuna koulutustasoon, oli koulutuksen tuoma status huomattava. Neljän huoneen ja keittiön sekä kylpyhuoneen huoneisto oli keskimääräistä mukavampaa asumista, vaikka perheessä olikin paljon lapsia. Ruoka oli monipuolista ja sitä oli runsaasti – yleisiä pula-aikoja lukuun ottamatta. Myös palvelijat, lelut ja kesänvietto maalla olivat asioita, jotka oli suotu vain osalle helsinkiläisistä. Reimat olivat esimerkittäisiä kansalaisia, jotka omalla elämäntavallaan näyttivät oikeanlaisen kodin ja perheen mallia.

Kun kansa karkasi opettaja Reimalta – puhetavat Reiman julkaisuissa

Millainen on kansamme nuoriso? Millaista sen elämä? Suuri enemmistö menettää hukkaan elämänsä. Lukematon on heidän joukkonsa, jotka suorastaan elävät rikollisuuden teillä: juoppouudessa, epäsiiveillisyydessä, huonojen huvien loppumattomassa riehunnassa, keinottelun markkinoilla, kiihottavien pelipöytien ääressä, epärehellisyyden töissä j.n.e. loppumattomiin. Ennenkin oli huonoa nuorisoa, oli rikollistakin nuorisoa, mutta sillä oli sittenkin rajansa. Pelättiin Jumalaa ja hävettiin ihmisiä. Mutta ne siteet on nuoriso nyt kokonaan katkonut.¹⁰⁵⁵

1054 Reima, Vilho: Isät kotona. Koti ja kasvatust XVI. Edistysseurojen kustannus Oy, Helsinki 1921, s. 10, 14–21. Ks. myös Reiman puheenvuoro, Kotikasvatustsyhdistyksen neuvottelukokous Säätytalolla 9.12.1908 § 8. Kotikasvatustsyhdistyksen Johtokunnan pöytäkirjat 1907–1915. Kotikasvatustsyhdistyksen arkisto, Suomen Vanhempainliitto r.y; Seppä 1949, s. 181–182.

1055 Reima, Vilho: Itsekasvatustsen aakkosia. Edistysseurojen kustannus, Helsinki 1918.

Vilho Reiman vanha, onnellisempänä näyttäytyntä maailma ja kansa, mihin hän oli seminaarissa 1880-luvun jälkipuoliskolla oppinut uskomaan, olivat vuonna 1918 poissa. Selityksiä tälle hän haki muun muassa kirjoittamalla. Reiman käsityksiä kasvattamisesta voidaan lähestyä hänen tuona aikana kirjoittamien julkaisujensa avulla. Yhteensä Reima tuotti vuosina 1906–1948 yli neljäkymmentä kirjasta ja kasvatustapausta, joilla hän pyrki kohottamaan Suomen koteja.¹⁰⁵⁶ Teoksissa toistuvat kerta kerran jälkeen samat ajatukset hieman eri painotuksin, joistain kirjoista löytyy jopa samoja kappaleita. Reima kirjoitti minämuodossa ja viljeli runsaasti omakohtaisia kokemuksia. Myös itsekriittisyys on teksteille leimaavaa: Reima oli opettajana ottamassa koko ihmiskunnan syntejä tililleen. Vilho Reiman sisällissodan aikana ja välittömästi sen jälkeen kirjoittamista teoksista tulee läpi kirkas teema: itsesyytökset liittyen vuoden 1918 tapahtumiin.¹⁰⁵⁷ ”Sivistyneistön syyllisyys” -teeman lisäksi esille nousee tässä hänen tapansa puhua äitiydestä ja äitien vastuusta suhteessa sotaan ja kasvatustehtävään laajemmin.

Laiminlyöntimme synnit

”Laiminlyömissä synnit ovat kasvattajien syntejä ja niistä nykypäivinä niitetään hirvittävää satoa”,¹⁰⁵⁸ ”Kehittymättömät, katkerat joukot ovat hirmuisen laiminlyömissä seurauksena. Me olemme

1056 Monista hänen kirjoistaan otettiin useita painoksia ja ne levisivät ”kansan” keskuuteen Reiman aktiivisen puhuja- ja valistustyön kautta. Reiman teoksia käännettiin myös ruotsiksi ja viroksi.

1057 Reima kirjoitti vuosina 1918–1922 seuraavat teokset: Itsekasvatuksen aakkosia (1918), Aviopuolison valinta (1918), Mitä kylvetään, sitä niitetään: sota-ajan vaikutuksia koteihin, lasten ja nuorten elämään (1919), Kirjeitä sotapojille (1919), Elämän pelkoa ja elämän rohkeutta (1921), Isät kotona (1921) ja Laiminlyöty murrosikä (1922). Lisäksi Reima kirjoitti sotatilan aikana lentolehtisen nimeltä ”Vapaan Suomen kansalaisille. Laiminlyönnit on korjattava.”

1058 Reima, Vilho: Itsekasvatuksen aakkosia. Kotikasvatusyhdistyksen nuorten sarja N:o 5. Edistysseurojen kustannusosakeyhtiö, Helsinki 1918, s. 10.

kaikki yhtä syylliset lopulta”¹⁰⁵⁹ ja ”Me koetamme nyt pestä käsiämme, mutta laiminlyöntimme tahrat niistä eivät lähde”¹⁰⁶⁰ Näin pohti Reima sodan aikana ja sen jälkeen. Hän ennusti, ettei veljessodan seurauksia koskaan saataisi korjattua kokonaan.¹⁰⁶¹ Reima kirjoitti punaisessa Helsingissä, maaliskuussa 1918, maanalaisen lentolehtisen nimeltä *Vapaan Suomen kansalaisille* rohkaistakseen ihmisiä työhön paremman maailman rakentamiseksi. Lehtisessä hän ilmaisi avoimesti pettymyksensä Suomen kansaan, joka maailmansodan tuomien ansiomahdollisuuksien myötä oli menettänyt siveellisen ryhtinsä. Kansaa Reima ei kuitenkaan pitänyt yksin vastuullisena tilanteeseen. Tilanne oli ollut ennakoitavissa jo suurlakon aikaan, ja silloin olisi pitänyt ryhtyä toimeen ja pyrkiä ohjaamaan kansaa toisille urille.¹⁰⁶²

Sodan aikana kirjoitetussa lehtolehtisessä sivistyneistö oli Reiman – kuten monen muunkin saman viiteryhmän edustajan – mukaan vastuussa käynnissä olevista tapahtumista. Sillä aikaa kun kasvattajat olivat keskittyneet itseensä ja korkeaan sivistykseen, oli ”syvien rivien nuoriso” joutunut ”luokkavihan kamalaksi temmelyskentäksi” ja turmeltunut sosialistioppien myötä. Reima nosti esimerkiksi turmeluksesta *Työmies*-lehden sodanaikaiset ”naimailmoitukset”, joita oli laskenut olleen yhdessä ainoassa numerossa kuutisenkymmentä. Nämä epäsiiveelliset ilmoitukset

1059 Reima, Vilho: Mitä kylvetään, sitä niitetään. Sota-ajan vaikutuksia koteihin, lasten ja nuoren elämään. Edistysseurojen kustannus Oy, Helsinki 1919, s. 43.

1060 Reima, Vilho: Laiminlyöty murrosikä. Kotikasvatusyhdistys, Helsinki 1922, s. 76.

1061 Reima, Vilho: Mitä kylvetään, sitä niitetään. Edistysseurojen Kustannus Oy, Helsinki 1919, s. 3.

1062 Reima, Vilho: Vapaan Suomen kansalaisille. K. F. Puromiehen kirjapaino Oy, Helsinki 1918. Lehtinen on kuusitoista sivua pitkä ja koostuu luvuista: ”Äitien puolesta”, ”Oppikaa orpoja ja leskiä heidän murheissaan”, ”Mikä on henkesi hinta”, ”Syvemmälle kynnettävä” sekä ”Rikokset on sovittettava. Laiminlyönnit on korjattava”. Osa näistä luvuista julkaistiin myös Kotikasvatusyhdistyksen *Koti*-lehdessä (Ainakin *Koti*-lehden N:o 2–3/1918: ”Äitien puolesta” s. 27–28 ja ”Oppikaa orpoja ja leskiä heidän murheissaan” s. 28–30 sekä *Koti*-lehden numero N:o 4–5/1918: ”Syvemmälle kylvettävä” s. 53–55.)

to distivat Reimalle, että hirmuiset opit olivat menneet hyvään maaperään. Reiman mukaan kuluneen kahdentoista vuoden aikana oli kasvanut polvi, joka ei ymmärtänyt ”hyveitten ensimmäisiä aakkosia”, ja ”jota on tanssitettu tuhansilla työväentaloilla taloudelliseen sekä henkiseen rappiotilaan, joka huutaa ja vaatii paljain muilta, mutta ei mitään itseltään.”¹⁰⁶³

Reiman kirjoitukset liittyvät keskusteluun, jota käytiin ensimmäisen maailmansodan trauman varjossa. Kurissa ja nuhteessa aikaisemmin pidetty nuoriso alkoi herätä ikäkautensa erikoislaatuisuuteen – aikalaiset puhuivat jopa nuorisodiktatuurista.¹⁰⁶⁴ Myös Reiman retoriikasta erottuu vuosisadan vaihteessa noussut eurooppalaisen kulttuuripessimismin aalto, jonka myötä myös suomalainen kansallisromanttinen, idealistinen kansakuva alkoi horjua. Vuoden 1918 perspektiivistä luottamus kansan moraaliin oli alkanut heiketä jo suurlakon aikana:

Tämä Suomen kansa oli ennen ’katajainen kansa’. Jumalaa pelkääväinen, rehellinen, siveellinen j.n.e., niinhän me luulimme ja uskottelimme. Vasta suurlakon jälkeen, kun kuona rupesi pohjamutia myöten pinnalle tulemaan, seisoi me tyrmistyneinä ja ihmeissämme. Eihän ne meidän ihanat luulomme olleetkaan totta.¹⁰⁶⁵

Kansaa ei ollut pilannut vain sivistyneistön taholta tapahtunut hylkääminen tai irtautuminen sen ohjauksesta. Alttiuden haitallisille vaikutuksille loi Reiman mukaan ensimmäinen maailmansota. Veljessota oli ”yleisen maailmanpalon” seurausta. Ensimmäinen maailmansota oli järkyttänyt koko Eurooppaa ja saanut monet lopunennustajat liikkeelle. Se ravisteli myös Vilho Reiman maailmaa, joka oli rakentunut kansallisromanttiseen käsitykseen jumalaapelkäävistä ja pohjimmiltaan hyvistä ihmisistä, jotka tie-

1063 Reima, Vilho: Vapaan Suomen kansalaisille. K. F. Puromiehen kirjapaino Oy, Helsinki 1918, s. 10.

1064 Hyypä 1999, s. 173; Kaarninen 1995, s. 50–51.

1065 Reima, Vilho: Vapaan Suomen kansalaisille. K. F. Puromiehen kirjapaino Oy, Helsinki 1918, s. 10.

täen tai tietämättään olivat rakentamassa parempaa maailmaa ja parempaa suomenkielistä Suomea. Kun sota vuonna 1914 syttyi, oli se Reiman mukaan yllätys: ”... aivan tyrmistyneinä seisoimme ja vakuuttelimme toisillemme, ettei sivistyneessä maailmassa voi kauan tällaista jatkua.”¹⁰⁶⁶ Ensimmäinen maailmansota huipensi Euroopassa 1900-luvun alkuvuosikymmeninä vallalla olleen kulttuuripessimismin, ja Suomessa sivistyneistön tehtäväksi tuli pelastaa sosialismiin hairahtunut kansa valistuksen ja opetuksen avulla.¹⁰⁶⁷ Pessimismi ja pettymys kansan moraalin näkyivät Reiman tuotannossa jo 1900-luvun alussa, eikä katkos sijoitu välttämättä sisällissotaan. Sisällissodan aiheuttama muutos työväestön kasvatukseen näkyy enemmän sodalle annetuissa tulkinnoissa. Kyseessä oli erityisesti vuoden 1918 jälkeen tehty johtopäätös siitä, milloin sivistyneistön olisi pitänyt tarttua ohjaksiin ja estää työväestön toimiminen itsenäisesti ilman ohjausta.

Hyvät ja huonot äidit

Reiman tuotantoa tutkinut Mervi Kaarninen on korostanut erityisesti Reiman tapaa käsitellä äitiyttä. Äitiys nostettiin jalustalle, ja samalla tuomittiin huonot äidit. Reima näki yhteiskunnalliset ongelmat suorana seurauksena huonojen äitien suorittamasta puutteellisesta kasvatustyöstä.¹⁰⁶⁸ Reiman suhtautumista Augusta Kaikkoseen voidaan peilata hänen naiskuvansa avulla. Äitiyden glorifiointi ja naisen kasvattajanroolin korostaminen olivat 1800-luvun lopulla syntyneen koti-ideologian keskeinen sisältö.¹⁰⁶⁹ Sisällissodan jälkeen leimattiin erityisesti punakaartien naiset, jotka olivat astuneet kotilieden ääreltä taistelemaan miesten rinnalla. Punaisiin naisiin liitetyt pelot olivat osa aikakauden kirjoit-

1066 Reima, Vilho: Mitä kylvetään, sitä niitetään. Sota-ajan vaikutuksia koteihin, lasten ja nuorten elämään. Edistysseurojen kustannus Oy, Helsinki 1919, s. 4.

1067 Mikkeli 1997, s. 317–318.

1068 Kaarninen 1995, s. 50–51.

1069 Lähteenmäki 1995, s. 227.

telua, johon otti kantaa myös Vilho Reima. Pelottavinta Reimastakin oli se, että katkeruus oli leviämässä seuraavaan sukupolveen. Muun muassa rikollisuuden uskottiin olevan perinnöllistä, ja äidit imettivät lapsiinsa myös tunteita, kuten kostonhalua ja vihaa.¹⁰⁷⁰

Kuuntele katkeria puheita työväestömme piireissä. Mikä vihan ja koston liekki siellä kyteekään ja leimuaa! 'Isän tappoivat, mutta minulla on viisi poikaa, niihin minä kasvatan koston hengen ja ne maksavat isänsä puolesta.' Tähän tapaan puhuvat sadat äidit ja elämänpelon leiman polttaa kurja äiti lastensa otsiin ja toisille jo rinnoistaan katkeruuden myrkyn imettää...¹⁰⁷¹

Työläisnaisten ”alennustilan” juuret Reima näki ensimmäisen maailmansodan ajassa, ja erityisesti venäläisten kanssa seurustelu oli pilannut monien naisten maineen. Helsingissä oli vallankumouksen aikaan järjestetty tanssiaisia, joissa naisten ”ilettävä suhde venäläisiin jatkui”. Reima kertoi, kuinka hän kävi joskus kotinsa lähellä sijaitsevassa tanssipaikassa Liisankadulla katsomassa mil-laista väkeä siellä käy. ”Kirjavaa se oli, etupäässä Söörnäisten puolen tehtaantytöjä, mutta myöskin palvelijoita, jopa koulutyt-töjäkin”, huomioi Reima. Huonot naiset hän yleisti samalla tavalla kuin kaupunginosan, jossa heitä asui. ”Söörnäisten kulmille” oli syntynyt seka-avioliittoja, ja venäläisiä asettunut sinne asu-maan. Myös naimisissa olevat naiset olivat langenneet venäläis-ten houkutuksille, ja taudit olivat levinneet siirtyen kirouksena myös seuraavalle sukupolvelle. Reima ehdotti kansanterveyden nimissä, että huonot naiset oli eristettävä kunnan kansalaisista ja erotettava lapsistaan, jottei kirous jatkuisi seuraavaan polveen. Naisten oli myös sovittava rikostensa seuraukset ja heidät oli

1070 Vilho Reima: Elämän pelkoa ja elämän rohkeutta. Kotikasvatusyhdistyk-sen nuorten sarja N:o 6. Edistysseurojen kustannus O.Y., Helsinki 1921, s. 29–36; 66– 67.

1071 Reima 1918 (Itsekasvatuksen aakkosia), s. 11.

”leimattava ansionsa mukaisesti”.¹⁰⁷² Paitsi lapsiaan, vaaralliset naiset saattoivat tartuttaa myös nuoria miehiä. Asevelvollisten tapakasvatukseen tähtäävässä kirjassa *Kirjeitä sotapojille* Reima kehotti sotilaita olemaan varovaisia suhteessa naisiin. Sotilaiden velvollisuus oli nostaa kansallisen sotaväen mainetta, jota Reiman mukaan suuri yleisö piti entisen, kurjan maineen omaavan venäläisen sotaväen kaltaisena. Siksi sotilaiden tuli myös käyttäytyä siveästi eikä kuvitella olevansa ”erikoisoikeutettuja naismaailmaan nähden.”

...te olette taas liian hyvät ryssän morsiamien joukkoon, ja niiden lauma on legio maassamme. Sadat, jopa tuhannet sotapojat ovat jo tällä lyhyellä ajalla heidän seurassaan kaikkensa menettäneet, terveytensä, omantuntonsa puhtauden, joita eivät enää voi millään korvata. Näitä kiljuvia jalopeuroja, jotka pimeissä nurkissaan teitä vaanivat, karttakaa niinkuin pahinta vihollista ainakin.¹⁰⁷³

Puhuminen ryssän morsiamista kuului valkoisen miehen retoriikkaan. Sen vastakuvana olivat valkoinen urhea äiti ja sisarhento valkoinen.¹⁰⁷⁴ On esitetty, että vuosisadan vaihteen retoriikassa ihanteellisen porvarisäidin vastakohdaksi muodostui ”ala-

1072 Reima 1918, s. 8–14: ”Naistemme suuri alennuksen ja häpeän aika”. Esi-merkkinä huonoista nuorista kävivät Reimalle muun muassa Helsingin laitakaupungin naiset, jotka olivat lähteneet rintamalle, muka sairaanhoitajattariksi, ja palanneet pian kotiin kuppatautisina. *Ibid.*, s. 34. Ks. teemasta myös Siltala 2009, s. 433–460.

1073 Reima Vilho: *Kirjeitä sotapojille*. Edistysseurojen kustannus Oy, Helsinki 1919, s. 48. Suomen oma armeija oli nuori instituutio, jonka tukemiseksi tarvittiin propagointia. Reima ryhtyi Kotikasvatuksen nimissä kiertämään Suomen kasarmeja puhuen nuorille sotilaille. Johtokunta 8.1.1919 § 6, liite sign 6§. Johtokunnan pöytäkirjat 1919, Ca:51. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA. Pauli Arolan mukaan puolustusvoimia pidettiin yhtä tärkeänä kansalaiskasvatusta antavana tahona kuin kansakouluakin. Erityisen tärkeänä armeijan antamaa siveellistä opetusta pidettiin niiden kohdalla, jotka olivat jääneet vaille kansakouluopetusta. Arola 2003, s. 98–103.

1074 Peltonen 2000, s. 165–166; Peltonen 2003, s. 137–138. Tematiikasta sisällissotaan liittyen Lähteenmäki 2000, 90; Lintunen 2014.

”Sörnäisten huligaaneja” ja punaisia naisia Helsingin valtauksen jälkeen. Valkoiselle miehelle, etenkin kasvattajana toimivalle, aseeseen tarttuneet naiset olivat kauhistus, ja heihin haluttiin kohdistaa ankaria rankaisutoimenpiteitä. Heidät tuli myös erottaa mahdollisista lapsistaan. Kuva: Hoffmann, Wolff, Zimmerler Frid / Museovirasto.

luokkainen huora.”¹⁰⁷⁵ Myös Reimalle naiset olivat joko pyhimyksiä tai huoria. Naisesta tuli Reiman mukaan ”alennuttuaan täydellinen peto”. Reiman kohtaamat aseistautuneet naiset olivat tyrmistyttävä näky opettajalle, jonka opettajanvelvollisuuksiin olisi kuulunut antaa heille selkäsauna.¹⁰⁷⁶ Pyhimyksiin kuului hänen oma äitinsä, joka kesti juoppoa miestänsä ja oli lempeä kodin hengetär ja hyvä äiti.¹⁰⁷⁷ Omasta vaimostaan Reima ei kirjoissaan

¹⁰⁷⁵ Siltala 1999, s. 588; Siltala 2009, s. 455–460.

¹⁰⁷⁶ Reima, Vilho: Mitä kylvetään sitä niitetään. Sota-ajan vaikutuksia koteihin, lasten ja nuorten elämään. Edistysseurojen kustannus Oy, Helsinki 1919, s. 10–11.

¹⁰⁷⁷ 1940-luvulla kirjoitetussa Reiman elämäkerrassa kuvaillaan hänen taustaansa ja vanhempiaan yksioikoisesti: isä oli ”iloluontoinen” torpanpoika,

puhu. Reiman elämäkerrassa vaimo kuitataan maininnalla toiseksi viimeisessä luvussa. Siinä Alli Reima kuvataan pyhimysmäiseksi naiseksi, jossa suomalaisen äidin kauneus ja hyveet olivat löytäneet ruumiillistumansa.¹⁰⁷⁸ Alli kuvattiin kodin ihmisenä, joka ”oli uskollisesti hoitanut kotiliettä ja pitänyt sen aina lämpöisenä koko perhettänsä ja puolisoansa varten, joka koko elämänsä työskenteli ulkona maailmalla ja kerta kerran jälkeen väsyneenä palasi kotiin lepuuttamaan hermojansa ja saamaan uutta henkistä ja aineellista voimaa uusia ponnistuksia varten.”¹⁰⁷⁹ Reiman elämäkerran kirjoittanut Seppä jättää kokonaan mainitsematta Allin neljäkymmentä vuotta kestäneen opettajanuran Vallilan kansakoulussa.

Reima kirjoitti veripäivinä myös avioliitto-oppaan nimeltä *Aviopuolison valinta*, josta tuli yksi hänen suosituimmista teoksistaan. Kirja käännettiin ruotsin ja viron kielelle ja siitä otettiin useita painoksia. Hänen mukaansa nuorille piti puhua muustakin kuin kurjuudesta, sodasta ja murhista: ”...tästä tuhkasta ja näistä raunioista pitää nousta uuden ihmispolven, meitä paljoa paremman ja onnellisemman.”¹⁰⁸⁰ Koska tulevaisuus näyttäytyi kirjoittajalle synkempänä kuin koskaan ennen, täytyi nyt jos koskaan kääntää katseet koteihin. Kansakunnan sydän, koti, oli saatava terveeksi. Ja tämä oli tietysti erityisesti Kotikasvatussyhdistyksen tehtävä. Kodinpäivillä olikin yritetty teroittaa nuorisolle aviopuolison valinnan ja kasvatustyön tärkeyttä.¹⁰⁸¹ Reiman mukaan avioliittokysymys oli sekä arkipäiväinen että arkaluontoinen, ja jäi siksi usein käsittelemättä. Siksi hän katsoi velvollisuudekseen antaa ohjeita siitä, miten terve avioliitto perustetaan. Tässäkin Reima kritisoi seuranhakuilmoituksia sekä tanssipaiikkoja ja

joka käytti runsaasti alkoholia ja loi näin ”synkän varjon Vilho-pojankin lapsuusaikaan”. Äiti puolestaan oli uskonnollinen ja hyväsydäminen kodin hengetär.” Seppä 1949, s. 10–11.

1078 Näin Maila Talvion kerrottiin sanoneen Alli Reimasta. Seppä 1949, s. 78.

1079 Seppä 1949, s. 209.

1080 Reima, Vilho: *Aviopuolison valinta*. Edistysseurojen kustannusosakeyhtiö, Helsinki 1918, s. 5. Teoksesta otettiin ainakin 17 painosta.

1081 *ibid.*, s. 6.

multa siveettömiksi katsomiaan tilaisuuksia. Aviopuolison etsinnän täytyi Reiman mukaan tapahtua säädyllisyyden ja siveyden rajoissa.¹⁰⁸² Naisella oli suurempi vastuu avioliiton onnistumisesta jo puolisoa valitessaan. Reiman mukaan naiset oli – tietyllä varauksella – kasvatettava avioliittoa varten: ”Avioliitto on ennenkaikkea naisen kutsumus”. Suomi tarvitsi voimakastahtoisia ja taitavia naisia, jotka pystyivät tarvittaessa elämään yksinkin, ei keimailijoita ja miesten perässä juoksijoita.¹⁰⁸³

Äitiys oli kodin ohella yksi Reiman retorisen puheen keskeisimpiä sisältöjä. Äiteihin liittyi myös Reiman uransa merkittävimpänä saavutuksena pitämä hanke: äitienpäivän tuominen Suomeen.¹⁰⁸⁴ Reima oli 1910-luvulla matkoillaan tutustunut Yhdysvalloissa vietettävään äitienpäivään ja yrittänyt juurruttaa sitä myös Suomeen, mutta vasta sisällissodan jälkeisessä tilanteessa yleisempi kiinnostus heräsi myös kotimaassa. Reiman oman käsityksen mukaan asian suopeaan vastaanottoon vaikutti sodan luoma tilanne, jossa ”monet ihmiset tunsivat tarvetta parantaa haavoja. Varsinkin oli tällaisia pyrkimyksiä opettajien piirissä”.¹⁰⁸⁵ Reima nosti äidit kansakunnan pelastuksen ja sovinnon avaimiksi. Kansalaisten oli tunnustettava äitien uhraukset isänmaalle ja oma velvollisuutensa äitejä kohtaan. Sodan aikana kirjoittamassaan kiertokirjeessä Reima ehdotti, että äitienpäivää ryhdyttäisiin viettämään jo samana kesänä. Juhlaan kutsuttaisiin kunniavieraina kaikki kaatuneitten äidit, sillä ”vihollisenkin äidillä on äidin sydän”. Reima toivoi äitienpäivien muotoutuvan tilaisuuksiksi, ”joissa viha ja vaino kauaksi kaikkoutuu, joissa kasvattajat yhdistyvät yhdeksi rintamaksi vääryyttä ja pimeyttä vastaan taistelemaan, ja joissa annetaan uskoa, toivoa ihmisille ja

1082 *ibid.*, s. 13–14.

1083 Reima, Vilho: Aviopuolison valinta. Kotikasvatusyhdistyksen nuorten sarja N:o 4. Edistysseurojen kustannusosakeyhtiö, Helsinki 1918, s.17.

1084 Seppä 1949, s. 201–208.

1085 Reima, Vilho: Koulu ja koti yhteistyön merkeissä. Kotikasvatusyhdistys r. y., Helsinki 1933, s. 165.

luottamusta tulevaisuuteen”¹⁰⁸⁶ Äitienpäivää vietettiin Suomessa ensimmäisen kerran syksyllä 1919.¹⁰⁸⁷

Työväestö mielsi äitienpäivän pitkään valkoisen Suomen juhlaaksi,¹⁰⁸⁸ vaikka Reima oli tarkoittanut juhlan myös (syyttö-mille) punaleskille toivoen siitä sovinnon keinoa. Maailmanku-van oleellinen tukipilari oli kotiliettä suojeleva äiti, joka sidottiin tehtäväänsä kääntämällä kerran vuodessa roolit ympäri. Ainakin yhtenä päivänä äidin oli lupa olla toimeton. Juhlinnan ulkopuo-lle jäivät aseisiin tarttuneet naarassudet, siveettömät ryssä morsiamet ja monet itse valtiorikostuomion saaneet punalesket. Äitienpäivää käytettiin myös keinona saavuttaa työväen naiset ja ulottaa kasvatustehtävä heihin. Äitienpäivän käyttökelpoisuus agitaatiossa huomattiin myös sosiaalidemokraattisten naisten piirissä. Samalla tavalla työväenliikkeen järjestöt omaksuivat porvarillisia lomanviettotapoja käyttäen niitä tukemaan työvä-enliikkeen tavoitteita. Sosiologi Anu-Hanna Anttila on kutsunut tätä työväenliikkeen kaksoisstrategiaksi: valtaapitävien kulttuuri-sia tapoja ja muotoja käännettiin palvelemaan omia tarkoituspe-riä.¹⁰⁸⁹

Sosiaalidemokraattinen naisliitto päätti 1929 äitienpäivän viet-tämisen aloittamisesta, ja äitienpäiväjuhlat nousivat tärkeäksi toimintamuodoksi, jolla saatiin mukaan myös poliittisesta passiivisempia naisia.¹⁰⁹⁰ Liitto halusi järjestää omia tilaisuuksia, jossa voitaisiin äitien juhlimisen lisäksi harjoittaa varhaiskasvatus-työtä. Sosiaalidemokraattisten naisten liittotoimikunnan jäsen-

1086 Reima Vilho: Vapaan Suomen kansalaisille. K. F. Puromiehen kirjapaino Oy, Helsinki 1918, s. 2–3; Seppä 1949, s. 202.

1087 Äitien päivä. *Opettajain lehti* 15/1919 (11.4.1919), s. 197. Jutussa kerrotaan, että Kotikasvatusyhdistys on aikaisemminkin esittänyt päivän viettoa, ja aikoo nyt ajaa asian läpi. Samalla kysytään lukijoilta, mikä olisi Suomessa sopiva ajankohta päivän viettämiseen. Ruotsissa oli ehdotettu Marian ilmestymispäivää 25.4., mutta Suomessa nuorisoseurat olivat jo varanneet itselleen mainitun päivän.

1088 Lähteenmäki 1995, s. 224.

1089 Anttila 2005, s. 81.

1090 Lähteenmäki 1995, s. 225–226; Lähteenmäki 2000, s. 124–125.

ten mielestä äitienpäivä oli hyvä, tunteisiin vetoava keino saada passiivisia naisia liikkeelle. Martta Salmelan mukaan työläisnaisilla tuli olla oma tapansa viettää äitienpäivää porvareiden matkimisen sijaan. Ehdotettiin muun muassa, että päivää nimitettäisiin ”vanhempainpäiväksi”.¹⁰⁹¹ Vasemmistososialistiset naiset suhtautuivat äitienpäivään varauksellisemmin päivän porvarillisen taustan vuoksi ja pitivät kansainvälistä naistenpäivää parempana ajankohtana juhlia naisia. Äitienpäiväjuhlat nähtiin lähinnä propagandatilaisuutena:

Niitä vietetään tarkoituksella saada sadat, ehkäpä tuhannet äidit kukitettuihin juhlasaleihin kuuntelemaan päivän uskonnollista ohjelmaa, puheita, laulua ja myöskin lasten kasvatusta koskevia neuvoja saamaan. ... juhlien järjestelyillä tarkoitus saada juhlilleen juuri työläisäitien kannatusta, sillä samalla kun he tulevat juhliin, voidaan heihin ehkä saada kylvetyksi joku sellainen siemen, joka olisi vasten heidän oman luokkansa etuja ja periaatteita.¹⁰⁹²

Kahvia kukka rinnassa nauttivat äidit nähtiin uhreina. Juhla-tunnelman myötä ahdas koti, puute ja työ jäivät hetkeksi syrjään, ja herkistyneet naiset olivat alttiita uskonnollis-isänmaalliselle propagandalle.¹⁰⁹³

Kotikasvatusyhdistys toivoi äitienpäivien onnistumiseksi erityisesti opettajien tukea. Heidän tuli koulussa puhua päivän merkityksestä, järjestää äitienpäiväjuhlia ja kehottaa perheitä juhlimaan äitejä kotona. Kotikasvatusyhdistyksen välityksellä Reima antoi opettajille yksityiskohtaisia ohjeita eteenpäin levitettäväksi: äidit tuli kukittaa ”valkokukin”, koristaa huone kukilla ja lipuilla sekä tarjota äidille kahvia ja kahvileipää. Tanssi ja näytelmät eivät

1091 Äitienpäivän vietto. Liittotoimikunnan keskustelu ja mietintö. Suomen Sosialidemokraattisen Työläisnaisliiton XIII edustajakokouksen pöytäkirja 29–31.10.1932, s. 16–19.

1092 Äitien päivä ja sen vietto työläisen kannalta katsoen, kirjoittanut Työläisäiti. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 5/1928, s. 4.

1093 Työläisnaiset ja äitien päivä. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 4/1930, s. 4.

hartaan juhlan ohjelmaan sopineet.¹⁰⁹⁴ Työläisperheisiin äitienpäivän vietto levisikin erityisesti koulun välityksellä, ja koulujen juhlasaleissa vietetystä äitienpäivästä muodostui uusi juhla-perinne. Ohjelmanumeroiden avulla koululaisia ja heidän vanhempiaan kasvatettiin kansalliseen ideologiaan ja ydinperhettä korostavaan sukupuolijärjestelmään.¹⁰⁹⁵ Ensimmäisen äitienpäivän tienoilla Helsingissä pidettiin ilmeisesti Kotikasvatusyhdistyksen toimesta suuria äitienpäiväjuhlia, joissa esitelmöitiin yli kahdeksalietuhannelle kuulijalle. Suurta huomiota herättivät erityisesti Kallion kirkossa järjestetyt neljä kokousta. Reima toimi itsekin puhujana kuvaillen tunteitaan työläisäitien edessä seuraavasti:

Kallion kirkkotemppele oli täynnä Söörnäisten äitejä ... etupäässä huivipäisiä työläisnaisia ja äitejä. En ollut koskaan vielä nähnyt heitä niin paljon tämän tapaisten asiain ympärillä. Aivan olin ensin mykistynyt. Mitä oli tuon joukon edessä sanottava? Millä lohduttaa noita paljon kärsineitä, kaipaavia jopa paatuneitakin, elämän pimennon puolella eläviä raskaan kuorman kantajia? Mutta tuo valtavan suuri joukko kuunteli henkeään pidätellen puheita. Ja vanha juttu uudistui: nämä yksinkertaiset, unohtetut asiat lämmittivät mieliä, avasivat sydämet ja kirkkaita kyöneleitä alkoi ilmestyä lähes kaikkien poskipäille.¹⁰⁹⁶

Pirjo Markkola on nostanut esille, kuinka myöhemmissä kirjoituksissaan punaisia naisia siveettömiksi kuvannut Reima halusi äitienpäivän muodostuvan myös punaisella puolella menehtyneiden tai toimineiden poikien äitien juhlaiksi. Markkola viittaa Reiman äitienpäivään liittyviin maltillisiin kirjoituk-

1094 Aiheesta mm. Äitien päivä. *Opettajain lehti* 15/1919 (11.4.1919), s. 197; Äitienpäivää viettämään. *Opettajain lehti* 14/1920 (1.4.1920); *Opettajain lehti* 17/1922 (28.4.1922), s. 196; *Opettajain lehti* 15/1930 (11.4.1930), s. 221.

1095 Tuomaala 2004, s. 139–141.

1096 Reima, Vilho: *Koulu ja koti yhteistyön merkeissä*. Kotikasvatusyhdistys r.y., Helsinki 1933, s. 163–164; Reima, Vilho: *Kasvatuksen aakkosia* 1. Kotikasvatusyhdistyksen opintokirja XIII. Kotikasvatusyhdistys r.y., Helsinki 1934, s. 117.

siin vuodelta 1918.¹⁰⁹⁷ Reiman kirjoituksissa korostui punaisten naisten tuomitseminen kuitenkin jo vuonna 1918, kun hän puhui muun muassa katkeruuden lapsilleen imetyksen kautta siirtävistä äideistä. Äitienpäivä oli Reimalle täysin omanlaisensa hanke, ja hän tosiaan tarkoitti sen kaikille äideille. Punaisella puolella taistelleiden harhaanjohdettujen poikien paljon kärsineet äidit olivat kuitenkin toinen asia kuin nuoret naiset, jotka itse olivat tarttuneet aseeseen tai houkutelleet miehiä rintamalle. Tässäkin päti Reiman viiteryhmälle tyypillinen pyhimys – huora -kahtiajako, joka voidaan nähdä myös väylänä selvitä toisilleen vastakohtaisista säälin ja vihan tunteista, jotka molemmat liittyivät tiiviisti sotakokemukseen. Reiman ajattelutapa oli kansanopettajien tunneyhteisölle ominainen: säälintunteet, vastuu ja syyllisyys ja tätä kautta myös myötätunto sekoittuneena oman maailmankuvan hajoamisesta syntyneisiin vihan ja katkeruuden tunteisiin olivat yhdistelmä, joka välillä tuotti ristiriitaiseltakin vaikuttavaa representaatiota.

Reiman kohtaaminen sekatyöläisnainen Augusta Kaikkosen kanssa kuvaa hyvin hänen suhtautumistaan työläisäitiyteen. Vaikka Reiman asenne oli humaani ja anteeksiantava, oli hänen saatava selitys vanhan maailman perusteiden murtumiselle. Reima koki, että valistuksen avulla ja todellisen – etenkin maaseudun – kansan parissa hänen oli mahdollista saada aikaan muutoksia. Suurimpana syynä koettuun painajaiseen Reima piti kasvattajien syntejä. Reimalle kansan sydän oli koti ja kodin sydän oli äiti. Uudessa maailmassa oli kuitenkin myös huonoja koteja ja huonoja äitejä. Nämä oli saatava kuriin ja eristettävä yhteiskunnasta, jotteivät he pääsisi vaarantamaan kansakunnan tulevaisuutta ja opettajien kasvatustehtävää. Sekatyöläisnaisen avioton poika, joka uhmasi opettajan auktoriteettia, oli osoitus äidin epäonnistumisesta.

Vaikka koko edellä kuvattu tapaus on pohjimmiltaan vain yksi surullinen tarina, se kertoo paljon aikakaudella hyväksytyistä toiminnan rajoista, suhtautumisesta työväestön kasvatukseen, sivistyneistön reaktiosta sotaan ja paikallisyhteisössä kytevästä

1097 Markkola 2009, 77–78.

jännitteistä. Reima saattoi rinnastaa Augusta Kaikkosen aviottoman lapsen äitinä kaikkiin niihin punaisiin naisiin, jotka olivat vieneet kansakunnan moraalialokaan. Pauli Kaikkonen oli syntynyt vuonna 1906 suurlakon jälkeiseen uuteen ja vaikeammin selitettävään maailmaan. Hän oli Reimalle osoitus siitä, mihin vääränlainen kasvatus tai kasvatuksen puute oli kansan johtanut: niskoitteluun, tottelemattomuuteen, joutilaisuuteen. Yksinäisen äidin oikuttelevassa pojassa ruumiillistui kaikki se, mitä Reima uudessa maailmassa pelkäsi. Poika ei kunnioittanut vanhempaa ihmistä, opettajaa, vaan osoitti tälle avoimesti mieltään. Hän oli isätön työläispoika, johon paha äiti oli tartuttanut vaarallisia oppejaan. Äiti ei ollut toteuttanut velvollisuuttaan kansan sydämen kohottajana vaan päinvastoin pilannut poikansa ja kasvatanut tästä yhteiskunnalle vaarallisen. Omapäinen äiti myös puolusti viimeiseen asti poikaansa – vielä tämän kuoleman jälkeenkin.

7. Sodasta nouseva retoriikka? Poliittiset jännitteet ja punaorvon isänmaa

Kaikin puolin mallinkelpoiset isänmaataan ryssän lätkistä ja Saksan soppajuurista myyneet porvarit ovat kauhukseen ja kiu-kukseen huomanneet taas uuden valkoista paratiisia uhkaavan vaaran. Erikoisesti sen on huomannut hallituspuolueen päälehti ja fascisti-internaalin tšekäläinen äänenkannattaja Helsingin Sanomat. Järjestönuorten liitto kuuluu olevan kauhea syntipukki. Sanottu äänenkannattaja sanoo liiton kokoavan ja kasvattavan työläislapsia ja sen on lehden sanoman mukaan kommunismin ja verisen vihan lietsomista kaikin puolin mallikkaita ja kilttejä porvareita ja heidän laillista yhteiskuntaansa vastaan.¹⁰⁹⁸

Työväenjärjestöjen Tiedonantajassa kirjoitettiin keväällä 1929 Järjestönuorten liittoon kohdistuneesta mustamaalauksesta järjestön haettua valtion avustusta. Kirjoituksessa korostettiin, että koska ”porvarillinen paratiisiyhteiskunta” ei antanut työläislapsille muuta sivistystä kuin ”vaivaisen kansakoulun”, ja sielläkin opetettiin ”väärin kirjoitettua historiaa”, oli aivan oikein, että järjestönuorten liitto sivistä työläislapsia itse – etenkin, kun porvarit haukkuivat työläisiä ”oppimattomiksi ja sivistymättömiksi moukiksi”.¹⁰⁹⁹

Tässä luvussa puretaan joitakin 1930-luvun taitteen poliittisten jännitteiden ilmentymiä ja niiden vaikutusta ryhmien tunnelmaisuun sekä työväenjärjestöjen että kansakoulunopettajien

1098 Järjestönuoret ja susien pennut. T. Tiedonantaja No 104 7/5 –29. Varhaisnuorisoliike Suomessa (yleistä). EK-VALPO I, 2666, KA.

1099 Ibid.

näkökulmasta. 1930-luvun taitteen poliittisen jännitteet ja niiden ympärillä liikkuva retoriikka kytkeytyivät kymmenen vuotta aikaisemmin koettuun konfliktiin ja sen jatkamiseen. Sekä taloudellinen pula että ääri liikkeiden voimistuminen herättivät etenkin opettajien tunneyhteisössä pelon siitä, että työväestö pääsisi jälleen kerran irti hallinnasta. Toisella puolen tämä huoli koettiin holhoamisena.

Luvun keskeinen toimija ja analyysin kohde on vasemmisto-sosialistinen lastenjärjestö Järjestönuorten liitto, jonka vastakainasettelua kansakoululaitoksen kanssa taloudellinen lama-kausi ja poliittiset jännitteet voimistivat. Järjestönuorten liitto rakensi vastahistoriaa, ylläpiti punaorpoidentiteettiä ja pyrki passiivisten työläisvanhempien herättämiseen. Kommunistisen varhaisnuorisotoiminnan lisäksi luvussa käsitellään ajan keskeistä kiistakysymystä: puolustuskasvatuksen ulottamisaikeita kansakoululaitokseen. Järjestönuorten liiton tultua lakkautetuksi maanalaisen nuorisotoiminaan laineet ulottuivat myös kansakoulujen porteille – keskustelua kommunismin pelosta ylläpiti kansakouluntarkastaja Matti Pesonen. Luvun lopussa pohditaan sitä, olivatko opettajat todella järjestönuorten aktiivien nimityksen tavoin äärioikeistolaisia, ”lapualaisopettajia”? Kiinnostuksen kohteena on, miksi helsinkiläisopettajat eivät tiukemmin ja laajemmassa rintamassa osoittaneet sympatioitaan äärioikeistoa kohtaan. Eräs keskeinen syy tälle oli se, että he löysivät heimotyöstä toimintamuodon, jolle rakentaa resilienssiään ja vahvistaa luottamustaan suomalaisen kansan perimmäiseen kunnollisuuteen.

Punaorvot omien joukkoon

Jos lasten mielet tosiaankin ovat kuin mustat taulut, on meillä monenkertainen syy, tarttua liituun, s.o. opiskeluvälineisiin juuri

lasten, työläislasten ohjaamiseksi tuntemaan yhteistä asiaamme ja sen aakkosia.¹¹⁰⁰

Taloudellinen pula-aika alkoi 1930-luvun taitteessa lyödä leimansa kaikkeen, ja poliittiset ristiriitaisuudet kärjistyivät. Samalla myös kansakoululaitoksen ja kommunistisen varhaisnuorisotyön väliset erimielisyydet korostuivat. Sekä kommunistien että oikeistoradikaalien retoriikka pohjautui koettuun sisällissotaan ja siitä vedettyihin tulkintoihin.¹¹⁰¹ Poliittisen vasemmiston varhaisnuorisotyö on hedelmällinen väylä pohtia työväestön ja koululaitoksen suhdetta. Se oli osa luokkataistelua, kamppailua lasten mielistä porvarillisen koululaitoksen kanssa. Poliittisen tason lisäksi lasten harrastuspaikat voidaan myös nähdä tunneturvapaikkoina, joissa lasten oli mahdollista osoittaa valtakulttuurissa ja koulussa kiellettyjä tunteita myös suhteessa sotakevääseen ja sen jälkiselvittelyihin. ”Omien” joukossa saattoi esimerkiksi työstää vanhempansa menetystä ja saada vahvistusta vanhempien asian oikeutukselle, kun koulumaailmassa orpous oli saanut negatiivisen, lähes rangaistuksenomaisen konnotaation.

Työväenyhteisön elämään pyrkivät puuttumaan viranomaisen ja opettajien lisäksi myös järjestökentän ja työväenliikkeen eri toimijat. Suuren painon työläisyhteisöä analysoitaessa saavat poliittisesti aktiiviset yhteisön jäsenet. Työväenliikkeen varhaisnuorisotoiminta oli käynnistynyt helsinkiläisten aloitteesta Ihanneliitoissa, jotka lakkautettiin venäläisten viranomaisten toimesta vuonna 1912. Ihanneliitto-osastot joutuivat jo vuosisadan alussa vastakkainasetteluun koulun kanssa niin retoriikan kuin todellisuudenkin tasolla. Osa opettajista, myös Helsingin työväen-asuma-alueilla, pyrki kieltämään niissä käymisen, ja Ihanneliitto

1100 Alustuksia keskustelukysymyksiin n. 1. Järjestönuorten liike. - I C STJN Db alustukset. Järjestönuorten liiton arkisto, KansA.

1101 Lopulta Lapuan liikkeen luoman paineen myötä kansan enemmistö pakotettiin Juha Siltalan mukaan kompromissiin, joka tuotti ainakin näennäisen yhtenäiskulttuurin. Vasemmisto rajasi politiikkansa porvarillisen kysymyksenasetteluun, ja konsensus totutettiin porvariston ehdoilla. Siltala 1985, 499–500.

-ideologit puolestaan korostivat koulun roolia vanhoillisena kapitalistisen yhteiskunnan tukipilarina.¹¹⁰² Toisaalta esimerkiksi Agnes von Konow ei kieltänyt Ihanneliitossa käymistä, ja hän kävi itse esitelmöimässä eläintensuojeluasiasta Ihanneliiton kokouksessa.¹¹⁰³ Ihanneliittojen pohjalle muodostettiin vuonna 1917 Suomen Järjestönuorten Liitto, joka peri edeltäjänsä retoriikan. Sodan jälkeen myös vasemmiston lapsi- ja nuorisotyö jakautui Järjestönuorten liiton päätyessä radikaalimman vasemmiston järjestöksi. Tämän vuoksi se profiloitui vahvasti paitsi vallankumousmuiston ja punaorpoidentiteetin ylläpitämiseen myös koulun ja työväenliikkeen vastakkainasettelun vahvistamiseen sodan muistoon perustuvalla puheella.

Koska taistelu nuorisosta oli taistelua tulevaisuudesta,¹¹⁰⁴ eikä kouluopetus vastannut oman tunneyhteisön arvoja, oli työläisten kiinnitettävä itse huomiota varhaisnuorison kasvattamiseen. Työläisvanhempien ollessa – ainakin poliittisesti valveutuneiden mielestä – passiivisia ja välinpitämättömiä korjaamaan kouluopetuksen porvarillista sanomaa oikeaan suuntaan, oli omaa kasvatusorganisaatiota voimistettava.¹¹⁰⁵ Sisällissodan jälkeisessä Suomessa nuoriso nousi poliittis-ideologisen keskustelun keski-

1102 Ks. esim. Anttila 2009, 163–172; Ilmolahti 2001; Ålander 1995.

1103 Salmela-Järvinen 1965, s. 159.

1104 Iskulauseetta ”Taistelu nuorisosta on taistelua tulevaisuudesta” käytettiin eri variaatioin nuorisotoimintaa, koulua ja kasvatusta koskevissa kirjoituksissa. Katso esimerkiksi Railo, Jussi: Järjestöpojat ja järjestötyöt!: suunnitelma työväenlasten ja varhaisnuorison kasvatuserityksiä varten. Valmistava toimikunta, Helsinki 1917, s. 3. Ua Pienpainatteet, kansio 2 He-Ubc, Suomen Työväen Järjestönuorten Liiton arkisto, 1C, KansA; Taistelu lapsista, kirj. K. Olini. S. Ammattijärjestön ”Työnjuhla” 1927. Niilo Kaveniuksen keräämää ”Järjestönuorten liiton aikaista lehtiaineistoa vuosilta 1927–1930”, s. 15. Kansio 2, He-Ubc. Järjestönuorten liiton arkisto, 1 C, KansA; Kiihtyvä taistelu varhaisnuorista, kirj. Työläis-isä. *Työväenjärjestöjen Tiedonantaja* n:o 153/1929 (5.10.1929). Lehtileikkeet, Hf. Kansio 1, C-Hd. Järjestönuorten liiton arkisto, 1 C, KansA; Äitien päivä ja sen vietto työläisen kannalta katsoen, kirjoittanut Työläisäiti. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 5/1928, s. 4.

1105 Ks. esim. Järjestönuorten kasvatustyö naisosastojen huomioon, kirjoittanut A. R. *Työläisnainen* 9/1920, s. 157–158.

öön, ja nuorisotyötä pidettiin yhteiskunnallisesti tärkeänä. Eri lippujen alla kulkevat järjestöt pyrkivät koulun rinnalla ohjaamaan punaorposukupolven historiakuvaa haluamaansa suuntaan tarjoamalla lapsille oikeanlaiseksi katsomaansa harrastustoimintaa. 1920-luvulla perustettiin useita nuorisojärjestöjä. Välittömästi sisällissotaa seuranneina vuosina aina 1920-luvun puoliväliin saakka peräti 27 prosenttia kaikista perustetuista yhdistyksistä oli nuorisojärjestöjä, mikä sosiologi Martti Siisiäisen mukaan osoittaa huolestumista nuorison kasvattamisesta. Poliittisesti vasemmistolaisten järjestöjen osuus oli 38 prosenttia kaikista perustetuista nuorisojärjestöistä. Porvarilliset järjestöt eivät yleensä sitoutuneet mihinkään tiettyyn puolueeseen, vaan olivat esimerkiksi partiojärjestöjä tai uskonnollisia nuorisoyhdistyksiä.¹¹⁰⁶ Partiliike oli opettajien aktiivisuuden vuoksi jossain määrin sidoksissa koululaitokseen, ja opettajia kehoitettiin ryhtymään partiotyöhön, jotta nuoriso saataisiin pidettyä opettajan vaikutuspiirissä myös kouluajan ulkopuolella.¹¹⁰⁷ Partion sijaan laitakaupungin lasten harrastustoiminnasta vasemmiston kanssa kilpailivat etenkin kristilliset järjestöt kuten NMKY:n organisoimat lastenkerhot sekä Teollisuusseutujen Evankelioimisseuran Kalliolan settlementti-keskus.¹¹⁰⁸

Käytän tässä yhteydessä käsitteitä punaorposukupolvi ja punaorvot kuvaamaan kaikkia kyseisen ikäluokan työläislapsia. Punaorvoudesta tuli yhdistävä kokemus, johon monet hävinneen puolen lapset samaistuivat.¹¹⁰⁹ Sörnäisten alueella punaorpos yhdisti. Isättömyyttä oli monenlaista, ja punaorvoiksi saattoivat mieltää itsensä myös ne, joiden huoltajat olivat sodan seurauksena poissa kotoa. Sorakuoppa, vankila tai maanpako olivat ensi alkuun punakaartissa olleiden vaihtoehdot, ja asia kosketti Helsingissä erityisesti sillan pohjoispuolta: punakaartin miehet olivat

1106 Siisiäinen 1988, s. 39–56.

1107 Opettajat ja opettajiksi aikovat partiotyöhön, kirjoittanut A. V. *Opettajain lehti* 19/1924 (9.5.1924), s. 275–276.

1108 Tarkka 1974. Nuorisotyöstä esim. s. 128–129.

1109 Käsitteestä ks. Rentola 1992, s. 74–75, 82–86 (punaorvot). Katso myös Virtanen 2001, s. 120–122.

”Sörkästä ... melkein kaikki.”¹¹¹⁰ Punaorpoihin voidaan näin laskea nekin lapset, joiden isät syystä tai toisesta olivat poissa kotoa, kuten vankilassa, kadoksissa tai Venäjällä.¹¹¹¹

Ihanneliittojen lakkautuksen jälkeen varhaisnuorisotoiminnan otti vuonna 1916 uudelleen esille Sörnäisten nuoriso osasto, joka oli ”keskusteltaessa kadun lapsista” päättänyt ehdottaa, että Sosialidemokraattinen Naisliitto, Raittiusliitto ja Nuorisoliitto valitsisivat keskuudestaan komitean suunnittelemaan varhaisnuorison kasvatus toimintaa. Tämä keskustelunavaus sekä sosialidemokraattisen puolueen tarttuminen asiaan olivat johtaneet Järjestönuorten liiton perustamiseen porvarillisen koulukasvatuksen vastapainoksi seuraavana vuonna.¹¹¹² Sodan jälkeisissä suuntataisteluissa Järjestönuorten liitto jakaantui. Sosialidemokraattisessa puolueessa pohdittiin liiton avustamista vielä vuoden 1922 puoluekokouksessa, mutta koska Järjestönuorten liiton toiminta oli edellisenä vuonna ollut ”kommunistista”, ei liittoa katsottu voitavan avustaa.¹¹¹³ Hieman aikaisemmin samana vuonna pidetyssä edustajakokouksessaan oli Järjestönuorten liitto päättänyt lähettää sosialidemokraattiselle puolueelle avoimen kirjeen, koska puolue oli osoittanut järjestöä kohtaan kylmäkiskoisuutta evätessään siltä avustusrahan.¹¹¹⁴ Yhteistoiminta ei yrityksistä huolimatta onnistunut, ja Järjestönuorten liitto jäi SKP:n johdettavaksi edustaen näin ääri vasemmistoa. Sosiaalidemokraatit

1110 TMT CCLVI:867/1 (Irja Salmela), TA.

1111 Esimerkiksi 1930-luvun lopulla eräästä Vallilan kansakoululaisesta huolehti hänen isoäitinsä, koska äiti oli kuollut, ja isä oli ollut kahdeksan vuotta kadoksissa Venäjällä. Anottu vapautusta uskonnonopetuksesta. Johtokunta 21.9.1939 § 8, liite: Johtokunnalle Helsingissä, 8.9.1939 T. Terhenvuo. Pöytäkirjat johtokunta kesä-joulukuu 1939, Ca:78. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

1112 Sos.dem. puolueen puoluekokous 8–16.12.1919. Sos. Dem. Puolueen Pöytäkirjat 1919 (nide). Helsingissä 1920 (Sos.dem. puoluetoimikunta).

1113 Pöytäkirja Sosialidemokraattisen puolueen XII:ssa puoluekokouksessa, Helsingissä 31/3– 4/4 1922, Järjestönuorten liiton avustaminen, s. 100.

1114 Avoin kirje Sos.dem. puoluetoimikunnalle. Työväen Järjestönuorten liiton kolmannen edustajakokouksen pöytäkirja (samassa niteessä). Kokous pidetty Helsingissä 9–10 maaliskuuta 1922, s. 31.

perustivat vuonna 1924 varhaisnuorisotoimintaa varten Suomen Sosialidemokraattisen Raittiusliiton.¹¹¹⁵

SKP:n luotsaamaan Järjestönuorten liiton toiminta suunnautui vahvasti kansakoulun aatemaailmaa vastaan – olihan jos sen perustamisen taustalla kansakouluopetuksen sekä porvarillisten lastenkasvatusjärjestöjen vastapainona toimiminen.¹¹¹⁶ Järjestönuorten liiton tarkoituksena oli antaa työväen lapsille ja varhaisnuorille sosialistiselle maailmankatsomukselle perustuvan luokkatietoisuuden alkeet, joita nämä sitten täydentäisivät työväestön järjestöissä.¹¹¹⁷ Sisällissodan jälkeen koulukysymys nostettiin järjestön edustajakokouksissa keskeiseksi nuorisotoiminnan motiiviksi. Koska virallinen kasvatusjärjestelmä ei täyttänyt ”uuden ajan” kasvatusperiaatteiden vaatimuksia vaan oli harhaanjohtavaa, puutteellista ja oppilaita painostavaa, tuli työläisten tarttua itse toimeen, kuten Koiton yläravintolassa huhtikuussa 1920 vahvistetussa Suomen Järjestönuorten liiton ohjelmassa todettiin:

Kouluissa istutetaan lasten mieliin jo alusta alkaen varma kunnioitus nykyisen yhteiskuntajärjestelmän periaatteita kohtaan, opetetaan pitämään niitä pyhinä ja koskemattomina, joten jokainen niiden järkyttämisyritys on rangaistava teko. Lasten herkkiin ja vaikutteille alttiisiin mieliin kylvetään silloin yhteiskuntaamme ja nykyistä taloudellista valtajärjestelmää jumaloivat käsitykset, joita ei ole myöhemminkään niin helppo kukistaa. Vallassa olevat luokat ovat siten saaneet oivan tilaisuuden jo kasvatuksellista tietä

1115 Kairamo 1986, s. 276–279; Ålander 1995, s. 41–42; Salmela-Järvinen 1966, s. 81–82.

1116 Katso esimerkiksi Railo, Jussi: Järjestöpojat ja järjestötytöt!: suunnitelma työväenlasten ja varhaisnuorisoin kasvatusjärjestöjä varten. Valmistava toimikunta, Helsinki 1917, s. 3–4 (Taistelu tulevaisuudesta on taistelu nuorisosta). Ua Pienpainatteet, kansio 2 He-Ubc, Suomen Työväen Järjestönuorten Liiton arkisto, 1 C, KansA.

1117 Suomen työväen järjestönuorten liiton edustajakokouksien pöytäkirjat, kokoukset pidetty Helsingissä v.v. 1920–1922. Toinen edustajakokous. Alkoi 28.4.20 --- Ed. HKI: s. 8–13 Liite. Suomen Työväen Järjestönuorten Liiton Ohjelma.

juurruttaa nousevaan nuorisoon näille valtuuskunnille edullisen elämäntilanteen.¹¹¹⁸

Hahmoteltaessa oman kasvatustyön muotoja ja tarkoituksia kirjattiin Järjestönuorten liiton ohjelmaan työväenluokan kouluhanne. Tarkoituksena oli poistaa kouluista luokkakasvatus ja asettaa sen tilalle ”ihmiskulttuuria luomaan pyrkivä” kasvatus, jonka perustana oli hyödyllinen ja tuottava työ. Jokaisen yhteiskunnan jäsenen tuli kasvaa tuottavaksi, todellisen työskentelevän omaavaksi työmieheksi.¹¹¹⁹ Järjestönuorten liiton kouluhanne muistutti Sosialistisen Työväenpuolueen vaaliohjelmassa vuonna 1920 hahmoteltua kouluohjelmaa. Sen mukaan kouluopetus oli annettava yhtenäisessä työkoulussa, jossa opetus oli yhteydessä yhteiskunnallisesti tuottavan työn kanssa. Lisäksi ohjelmassa vaadittiin ruoan, jalkineiden, vaatteiden ja koulutarpeiden kustantamista lapsille sekä opettajien kouluttamista sosialistisen maailmankatsomuksen hengessä.¹¹²⁰ Siihen saakka kunnes koululaitos saataisiin muutettua sosialistisen maailmankatsomuksen mukaiseksi, tuli työväenluokan tarjota järjestössään ne eväät, joita koululaiset tulisivat elämässä ja luokkataistelussa tarvitsemaan. ”Meidän on itse kasvatettava lapsemme oman henkemme

1118 Suomen Työväen Järjestönuorten Liiton Ohjelma. Työväen järjestönuorten liiton toisen edustajakokouksen (28.4.1920) pöytäkirja, 9. Suomen työväen järjestönuorten liiton edustajakokouksen pöytäkirjat. Oy Työn Kirjapaino, Helsinki 1922.

1119 Suomen Työväen Järjestönuorten Liiton ohjelma, kohta I: Kasvatuksen tarkoitus, s. 8–10. Suomen työväen järjestönuorten liiton edustajakokouksen pöytäkirjat. Kokoukset pidetty Helsingissä v.v.1920–1922. Painetut pöytäkirjat 28–29.4.1920, 9.–10.3.1922, 1 C. Kansio 1, C–Hd. Suomen Työväen Järjestönuorten liiton arkisto, KansA. Ks myös Sos.dem. puolueen kokous Helsingissä joulukuun 8–16 p:nä 1919. Sos. Dem. Puolueen Pöytäkirjat 1919, painettu Helsingissä 1920, s. 103 (Varhaisnuorison kasvatuskysymys).

1120 Sosialistisen työväenpuolueen ohjelma, hyväksytty puolueen perustavassa kokouksessa Helsingissä 13.5.1920. Borg 1965, s. 159.

Järjestönuoria vappuna 1924. Etualalla oikealla muutamata tytöt näyttävät kuvaajalle Punalippu-lehteä. Vappujuhlapuheen piti Järjestönuorten liiton kantava voima Niilo Kavenius. Järjestönuorten liiton toiminnan kulmakiviä oli aatteellinen vastakohtaisuus kansakoulun kanssa. Kuva: Kansan Arkisto.

mukaisesti, omissa kasvatusjärjestöissämme. Onhan meillä toki siihen oikeus!”¹¹²¹

Vasemmistososialistien ja kommunistien mielestä koulu-
kasvatus oli luokkayhteiskunnan intressien mukaista ja kou-
lun yhtenä tehtävänä nähtiin taistelu työväenluokan maail-
mankatsomusta vastaan. Omissa kasvatusjärjestöissä toimivat
nuoret joutuivat myös opettajien mielivallan alaiseksi, ja tästä
systä työväenluokan lasten tulisi laajemmin liittyä omiin jär-

¹¹²¹ Suomen Työväen Järjestönuorten Liiton ohjelma, kohta I: Kasvatuksen tarkoitus, s. 8–10. Suomen työväen järjestönuorten liiton edustajakokouksen pöytäkirjat. Kokoukset pidetty Helsingissä v.v.1920–1922. Painetut pöytäkirjat 28–29 .4.1920, 9.–10.3.1922, 1 C. Kansio 1, C–Hd. Suomen Työväen Järjestönuorten liiton arkisto, KansA.

jestöihin ja taistella näin porvarillisen luokkahengen poistamiseksi koulukasvatuksesta.¹¹²² Järjestönuorten liiton vuoden 1928 edustajakokouksessa käsiteltiin laajasti kansakouluasiaa. Sörnäisten paikallisista toimijoista mukana oli muun muassa Vuorelan järjestönuorten ohjaaja Kullervo Kannel. Keskustelu lähti liikkeelle siitä, että opettajat eivät antaneet lasten kuulua järjestönuoriin. Liittotoimikunnan alustuksessa todettiin, että koulu ei ollut yleisestä uskomuksesta huolimatta puolueeton laitos, vaan se oli rakennettu palvelemaan valtaa pitävän luokan tarkoituksperiä. Työläislapset olivat kouluissa epäedullisessa asemassa. Koulujen oppikirjat ihannoivat porvarillista järjestystä ja parjasivat työväenliikettä, opettajisto oli kiihkokansallisia ja taantumuksellisia ja teki kaikkensa vetääkseen työläislapset porvarillisen maailmankatsomuksen piiriin. Oppilaille ei annettu uskonnonvapauslain suomia oikeuksia, heitä kiellettiin käymästä työväentalolla ja kuljetettiin vasten tahtoaan ”kuningas ja vapaussotajuhliin” huutamaan eläköötä Mannerheimille. Jos lapset sattuiivat kieltäytymään moisista juhlista, joutuivat he opettajan vainon kohteeksi. Henkisen painostuksen lisäksi myös työläislasten materiaallinen tilanne oli surkea. Näiden epäkohtien poistaminen vaati sekä lasten omakohtaista toimintaa että työläisvanhempien sekä järjestöjen panosta. Lasten oli tiedotettava epäkohdista ja vanhempien ja järjestöjen seurattava tarkasti koulujen toimintaa. Lisäksi suositeltiin vanhempien ja järjestöjen yhteisiä kokouksia koulukysymyksen tiimoilta.¹¹²³

1122 Työväenluokan lapset ja varhaisnuoriso mukaan vappumielenosoituksiin. Tiedonantaja No 97 29.4.–27. Ks. myös T. Tiedonantaja No 249 20/12–28. (KA). Ks. kommunistien suhtautumisesta koululaitokseen myös Saarela 2008, s. 239–559.

1123 Pöytäkirja STJN kuudennesta edustajakokouksesta Lahden työväentalossa heinäkuun 28 ja 29 päivinä 1928, s. 7 sekä liite 10, liittotoimikunnan alustus Työskentely kouluissa. Kansio 1, C–Hd. Työväen Järjestönuorten liiton arkisto, 1 C, KansA. Katso myös Opettajien mielivalta kouluissa ja mihin se meitä velvoittaa, kirjoittanut ”Työläisissä”. T. Tiedonantaja No 249, 20/12.1928.

Passiiviset vanhemmat?

Omapäisiksi tai passiivisiksi nähtyjä vanhempia painostettiin Järjestönuorten liiton välityksellä aktiivisuuteen ja ongelmiin puuttumiseen. Liiton sihteeri Niilo Kavenius kehotti vanhempia puuttumaan opettajan virkatehtävänsä varjolla suorittamaan poliittiseen kasvatustyöhön. Hän kertoi opettajien käyttävän vanhemmista sopimattomia nimityksiä, käyvän käsiksi työväenmielisten vanhempien lapsiin ja kieltävän lapsia käymästä työväentalolla. Vanhemmat olivatkin Kaveniuksen mukaan kieltäneet opettajan uhkauksien vuoksi lapsiaan käymästä työväentalolla, mikä oli hänen mukaansa väärä reaktio. Oikea toimintatapa olisi ryhtyä toimenpiteisiin opettajaa vastaan, jolla ei ollut oikeutta kieltää lasta kuulumasta järjestöön.¹¹²⁴

Opettajien puuttuminen lasten harrastustoimintaan aiheutti joitakin konflikteja opettajien ja vanhempien välille. Vanhempien kynns puuttua opettajan työhön oli kuitenkin korkea, ja vain muutamia tapauksia eteni tarkastajan pöydälle saakka. Matti Pesosella oli myös tapana vaatia kaikki opettajiin kohdistuvat valitukset kirjallisina, mikä varmasti keskeytti monen vanhemman valitusaiheet.¹¹²⁵ Eräs yhteenotto tuli julki, koska oppilas oli jäänyt sen vuoksi pois koulusta. Kyseinen Kallion kansakoulun oppilas oli keskeyttänyt koulunkäyntinsä työmies-isänsä mukaan siitä syystä, että ”opettaja oli nuhdellut hänen tyttööän huvittelupaikoissa käynnistä vanhempainsa seurassa”.¹¹²⁶ Tytön opettaja,

1124 Työläislapset ja koulu, kirjoittanut N.K. S. T.A 17/3–28, pääkirjoitus. Niilo Kaveniuksen keräämää Järjestönuorten liiton aikaista lehtiaineistoa vuosilta 1927–1930, s. 11. Kansio 2, He–Ubc. Järjestönuorten liiton arkisto, 1 C, KansA.

1125 Halli 2014, s. 43.

1126 Johtokunta 22.4.1922 § 4. Kasvatuslautakunta kehotti johtokuntaa ryhtymään toimenpiteisiin, jotta lapsi saataisiin takaisin kouluun. Johtokunta päättikin antaa vanhemmille kirjalliset kehoitukset ”neljän päivän sisällä toimittamaan lapsensa takaisin kouluun tai antamaan täysinpätevän selvityksen siitä, että heidän lapsensa nauttivat asianmukaista yksityisopetusta.” Pöytäkirjat johtokunta 1922, Ca:54. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

Anna Frick, kertoi ”huomauttaneensa huvittelupaikoissa oleskelemisestä iltamyöhällä, koska hän oli huomannut tytön tämän takia olleen kouluaihana erikoisemmin väsynyt ja rasittunut”. Isä ei halunnut kuitenkaan laittaa enää tytärtään Frickin luokalle, vaan lupasi järjestää tytlle yksityisopetusta ja esittää kasvatustalutakunnalle todisteet järjestämästään opetuksesta. Kun todistusta ei kuitenkaan kuulunut, tyttö ei ilmaantunut takaisin kouluun ja isä oli kieltäytynyt neuvottelemasta nuorisohuoltajan kanssa pyytäen ”että hänelle lain kautta osotettaisiin, onko hän todella pakoitettu antamaan lapsellensa oppivelvollisuuslaisa määrättyä koulu- tahi vastaavaa yksityisopetusta”, ryhtyi kasvatustalutakunta toimenpiteisiin tytön saamiseksi kouluun.¹¹²⁷

Sosialistisen työväen ja pienviljelijöiden vaalijärjestön päääänenkannattajassa, helsinkiläisessä *Työväenjärjestöjen Tiedonantajassa*, kirjoitettiin Kallion kansakoulun opettajasta, joka oli kieltänyt lapsia käymästä työväen urheiluseurojen leikkikursseilla. Lehden mukaan opettaja oli tunnilla tiedustellut oppilailtaan heidän osallistumistaan seurojen kursseille, ja monien tyttöjen nostettua kätensä luullen opettajan arvostavan heidän urheiluharrastustaan olikin tämä alkanut sättiä heitä. ”Mieli apeana, itkusilmin, palasivat tyttöset koulusta kotiinsa, kertoen tapauksen vanhemmilleen”, lehdessä kirjoitettiin. *Tiedonantaja* kehotti johtokuntaa kiinnittämään huomiotaan kyseiseen opettajaan, ojentamaan tätä ja pohtimaan, onko tämä opettaja sovelias nousevan sukupolven kasvattajaksi. Opettajan tarkastajalle antama selvitys tapauksen kulusta antaa toisenlaisen kuvan. Tämä kertoi tiedustelleensa oppilailtaan, kävikö kukaan heistä Kansallisteatterissa järjestettävillä ”plastiikkakursseilla” tai joillain muilla iltakursseilla. Selvisi, että yksi oppilas oli ollut plastiikkakursseilla, toinen puolestaan Työväentalolla voimisteluseurassa. Opettaja oli sanonut oppilaille paheksuvansa kumpaakin, koska molemmissa

1127 Johtokunta 22.4.1922 § 4, Liite §4: Helsingin kaupungin suomenkielisten kansakoulujen Johtokunnalle (saap. 1.4.22), jonka liite Helsingin Kasvatustalutakunnan Nuorison huoltaja. Helsingissä 28/3 1922 S. Ojanne. Helsingin kasvatustalutakunnalle. Pöytäkirjat johtokunta 1922, Ca:54. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

tapauksissa 9-vuotiaat oppilaat joutuivat olemaan puoli yhdeksään illalla ulkona. Kyseisten oppilaiden koulutehtävien suoritus oli opettajan mukaan syksyn kuluessa kärsinyt. Tiedusteltuaan asiaa johtajattarelta ja tarkastajalta opettaja oli antanut oppilaille luvan käydä kerhoissa sillä ehdolla, että se ei häiritse koulutyötä. ”Tiedän vaan, että kaikella tarkoitin oppilaitteni parasta, että he fyysillisesti ja sielullisesti säilyisivät mahdollisuuden mukaan terveenä”, opettaja korosti tarkastajalle.¹¹²⁸ Tapaus osoittaa erityisesti sen, että opettaja koki velvollisuudekseen ja oikeudekseen valvoa oppilaitaan myös kouluajan ulkopuolella pitäen selvänä sitä, että oppilaiden harrastustoiminta koulun ulkopuolella tuli olla tarkastajan ja opettajan hyväksymää.

Eräässä tapauksessa isä raivostui tyttärensä opettajalle tämän kiellettyä tytön esiintymisen Markus-sedän lastentunnilla. Opettaja ei pitänyt lapsen esiintymistä suotavana, koska häneltä ei oltu kysytty lupaa. Opettaja oli soittanut Markus Rautiolle kertoen asiasta. Isä otti opettajan käytöksen loukkauksena: ”Täten annatte minulle iskun vasten kasvoja ja katsotte minut kelpaamattomaksi kotikasvattajaksi. ... Käsitökseni mukaan minulla on oikeus kasvattaa lapsiani kotona oman harkintani mukaan kun tämä tapahtuu yleisissä yhteiskunnan hyväksymissä puitteissa”, isä kirjoitti. Hän myös syytti opettajaa ”kommunistis-materialistisen” maailmankatsomuksen suosijaksi, koska tämä kielsi kodin arvostelukyvyyn, mikä varmasti oli tarkoitettu suureksi loukkaukseksi opettajaa kohtaan.¹¹²⁹ Kyseinen isä oli selvästi koulutettu ja hän puhutteli opettajaa vertaisenaan uskaltuen arvostella avoimesti tämän kasvatustapojensa. Tähän kirjeeseen verrattuna työläisvanhempien kirjeet olivat lyhyitä, jopa anteeksipyyttäviä. Björn Horgby on tulkinnut vanhempien ja opettajien välisten konfliktien

1128 Opettaja Hanna Saarisen selityskirje tarkastajalle Helsingissä 3.2.1927 sekä liitteenä *Työväenjärjestöjen Tiedonantajan* kirjoitus 26/1-27 (Valkaisuintoinen kansakoulunopettajatar). Saapuneet kirjeet tarkastaja 1927, Ea:35. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkisto, HKA.

1129 Opettajatar K. Neiti Ellen Makkoselle 20.1.1931 Jalmari Sarkola. Saapuneet kirjeet, tarkastaja 1931, Ea:39. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkisto, HKA.

tien vähäisyyden – tai suoranaisten puuttumisen – todistavan, että vastuuntuntoisen työläiskulttuurin omaksuneet vanhemmat pitivät koulua yhteistyökumppaninaan, eivät kilpailijanaan.¹¹³⁰ On kuitenkin huomioitava, että yksittäisen työläisvanhemman kynnyks puuttua opettajan kasvatustyöhön oli erittäin korkea, vaikka samaa mieltä asioista ei aina olisikaan oltu. Virallisen valituksen tekeminen tarkastajalle vaati aikaa ja rohkeutta. Koulun kannalta omapäisten, koulun kilpailijoina kokeneiden vasemmistososialististen toimijoiden vastarinta oli äänekkäämpää, mutta sekin tapahtui lähinnä oman kasvatustoiminnan kautta, ei suoraan koulun toimintaan puuttumalla.

Koulun seinien sisällä opettajan vaikutusvaltaa oli vaikea horjuttaa, mutta lasten ajankäytöstä kouluajan ulkopuolella tuli keskeinen kilpailukenttä. Harrastustoiminnan lisäksi kilpailtiin myös punaorpojen kesälomista. Kansakoululaitos järjesti lapsille kesäsiirtolatoimintaa, jonka avulla heitä kasvatettiin työntekoon ja järkevään vapaa-ajanviettoon. Kesällä 1918 Helsingin opettajayhdistyksen kesävirkestystoimikunta järjesti kesäsiirtolapaikan 467:lle opettajien valitsemalle lapselle kuudessa eri kunnassa helsinkiläisopettajien johdolla.¹¹³¹ Vuonna 1930 kesäpaikkoja oli kymmenen, ja lapsia niihin mahtui 492.¹¹³² Kommunistit suhtautuivat epäilevästi koulujen tarjoamaan kesäsiirtolatoimintaan. Järjestönuorten liiton näkökulmasta kesäsiirtolat olivat pakko-työlaitoksia, joissa lapset saivat niukalla ravinnolla tehdä raskaita töitä. Liitto toivoi valtion puolesta varattomille lapsille kesävirkestyspaikkoja, joihin työläisvanhemmilla ja järjestöillä olisi valvontaoikeus.¹¹³³

1130 Horgby 1993, s. 136.

1131 Helsingin opettajaliiton kesävirkestystoimikunta apulaistarkastajalle 25.6. 1918. Saapuneet kirjeet, tarkastaja 1918, Ea:26. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkisto, HKA.

1132 Kun Helsingin opettajayhdistyksen Kesävirkestystoimikunnan puolesta V. Alanne Tarkastajalle Helsingissä 26.5. 1930. Saapuneet kirjeet, tarkastaja 1930, Ea:38. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkisto, HKA.

1133 Koulukysymys. Alustus Järjestönuorten liiton 7:lle edustajakokoukselle. 1 C STJN C VII edustajakokous 1930 Vaasa.

Työläisjärjestöt pyrkivät tarjoamaan lapsille kesätoimintaa myös itse. Lahden Enonsaareen perustettiin vuonna 1928 Punaorpokoti, jossa 25 6–15-vuotiasta punaorpoa tai poliittisen vangin lasta vietti kuusi viikkoa. Melkein puolet lapsista tuli Helsingistä, muut Turusta, Viipurista, Lahdesta ja Tampereelta. Kesäkoti perustettiin kasvatukselliseksi laitokseksi, vastapainoksi ”mannerheimiläisille lastensuojeluliitoille”. Tavoitteena oli laajentaa lastensiirtolatoimintaa niin, että siirtola-aika olisi ympäri- vuotinen, ja siellä voisi oleskella 14-vuotiaaksi saakka. Siirtolaita toivottiin ainakin jokaiseen suurempaan kaupunkiin. ”Kasvat- takaamme kunnollista vara-armeijaa, joka saattaa taistelumme päämäärään”, kuului Punaorpokodin toimintaperiaate.¹¹³⁴ Toi- nen punaorpojen lastenkoti rakennettiin Mäntsälän Sälinkäälle. Lastenkoti ehti toimia parisen vuotta, kunnes se lapualaisaikana vallattiin ja henkilökunta pidätettiin tai muilutettiin. Myös kodin johtaja, Sörnäisten järjestönuorten ohjaaja Kullervo Kannel, mui- lutettiin rajan yli. Työväenlehtien mukaan kiväärimiehet olivat kesäkuussa 1930 tulleet yöllä kesäkotiin etsimään lentolehtisiä ja joukko lottia tuli ”pitämään punikkilapsia ankarassa kurissa”.¹¹³⁵

Punaorpokotien kasvatuseriaatteet perustuivat lasten itse- toimintaan. Vasemmiston keskeinen koulua kohtaan esittämä kritiikki oli, että koulussa lapsia pidettiin liikkumattomuuden tilassa kirjoja pönttämässä.¹¹³⁶ Punaorpokodissa lapset viettivät aikaa ohjaajiensa – ei opettajien, vaan vanhempien tovereiden – kanssa. Luokkatietoisuuden alkeiden opettamisessa törmättiin siihen, että kaikki lapset eivät olleet aiemmin ottaneet osaa jär- jestötoimintaan, joten kasvatusta oli tässä suhteessa aloitettava tyh- jästä. ”Suurin osa lapsista oli saanut viettää kaiken aikansa yksi-

1134 Meiltä ja muualta, kirjoittanut Väinö L. sekä kirjoitus Punaorpokodista, kirjoittanut ” 11.v.-punaorpo”. Kirjasessa Orpojen puolesta. Selostus I punaorpokodin toiminnasta. Enonsaari (painettu OY kirjapaino ab, Vaasa 1928), Punaorpo toimikunta K46, v. 18 arkisto, TA.

1135 Lehtileikkeet aiheesta kokonaisuudessa ”Toiminta lasten hyväksi, Työläis- lasten kesäkotirahasto”, I C STJN He2. Suomen Työväen Järjestönuorten Liiton arkisto, KansA.

1136 Ks. esim. Koulukysymys. Alustus Järjestönuorten liiton 7:lle edustajako- koukselle. I C STJN C VII edustajakokous 1930 Vaasa, KansA.

nään äidin käydessä ansiotyössä. ... Niinpä ei moni lapsista tien-nyt isästään enempää kuin kansalaissodastakaan mitään”. Parin viikon leirielämän jälkeen osattiin jo laulaa punainen laulukirja kannesta kanteen ja perustettiin myös toveriseura ”Enonsaaren haukat”. Lapsia opetettiin myös terveellisiin elämäntapoihin ja hyvään hygieniaan.¹¹³⁷ Kuvaus viittaa siihen, että lasten äidit eivät olleet lähettäneet lapsiaan niinkään oppimaan kunnan punaor-putta, vaan isien kohtaloista vaienneet äidit olivat tarttuneet lei-rimahdollisuuteen enemmän käytännön syistä. Toisaalta voidaan myös ajatella, että he jollain tasolla halusivat viedä eteenpäin miestensä muistoa ja mahdollista aatetta, ja leiri tarjosi tähän väylän.

Mihin velvoittaa meitä vuoden 1918 vallankumouksen muisto?

Suomen Sosialistinen Työväenpuolue, Sosialidemokraattinen Naisliitto ja Sosialidemokraattinen Nuorisoliitto ryhtyivät syksyllä 1922 suunnittelemaan yhteisen Lastentyövaliokunnan ja sosialistisen lastenlehden perustamista. Lehden tärkeyttä perus-teltiin työväenluokan lasten henkisen ravinnon heikolla laadulla. Herkimässä kasvuvaiheessa vaikutuksille alttiit lapset joutuivat olemaan ”koulussa valkokaartilaisten opettajien vaikutuk-sen alaisina. Koulun opetus, oppikirjat ja koko siellä vallitseva henki suorastaan myrkyttävät lapsen mielen isänmaallisuuden humbuukilla, kapitalistien murhajarjestöjen ja porvarillisen mädännäisen yhteiskuntakomennon ihantelulla.” Hankkeen aja-jat korostivat kaikkien muidenkin lastenlehtien ja -kirjojen pyr-kivän samaan suuntaan: lasten tekemiseen riistäjien orjia, jotka ”halveksivat sitä liikettä ja taistelua, joka on ollut heidän vanhem-

1137 Katsaus Enonsaaren Punaorpokodin toimintaan, kirjoittanut Aino Kave-nius. Kirjasessa Orpojen puolesta. Selostus I punaorpokodin toiminnasta. Enonsaari (painettu OY kirjapaino ab, Vaasa 1928). Punaorpotoimikunta K46. V. 18 arkisto, TA.

Lahdessa sijainneen Enonsaaren punaorpojen kesäsiirtolan lapset kesällä 1929. Valtaosa leiriläisistä tuli suurista kaupungeista, kuten Helsingistä. Kuva: Amatör Oy / Kansan Arkisto.

piensa elämän sisältö¹¹³⁸ Nationalististen koulukirjojen vastapainoksi oli tarjottava muuta luettavaa.

Lastenlehti *Punalippu* ilmestyi vuosina 1923–1930 kerran kuukaudessa Helsingissä. Lehti lakkautettiin vuonna 1923 puoleksi-toista vuodeksi Sosialistisen työväenpuolueen, Sosialidemokraattisen naisliiton ja Nuorisoliiton lakkauttamisen yhteydessä. Keskeytyksen jälkeen lehden kustantamisesta huolehti Kirjallisuuden edistämisyhdistys, ja vuodesta 1927 Järjestönuorten liitto- ja nuorisojärjestö. Lehden levikki oli vuonna 1926 2000, 1928 4500 ja 1929 vajaa 6000 numeroa. Erityisiä joului- ja vappunumeroita

1138 Liite Helsingin työväenyhdistyksen Naisosaston kuukausikokouksen pöytäkirjan 19. syyskuuta 1922 välissä. Hty:n naisosaston pöytäkirjat v.1919, 1920, 1921, 1922. Helsingin työväenyhdistyksen naisosasto, 363.86, TA. Lastentyövaliokuntaan kuuluivat muun muassa Yrjö Lahtinen, Tintti Kaihosalo, Hj. Långström, Väinö Vuorio Ks. myös Ålander 1995, s. 44.

levisi yli 10 000 kappaletta. Lehteä toimittivat muun muassa helsinkiläiset nuorisoliittoaktiivit Emil Hjalmar Långström, Kössi Ilola, Väinö Vuorio, Emil Paajanen sekä Niilo Kaveniuksen puoliso Aino Kavenius.¹¹³⁹

Punalipussa lapsille esitettiin vaihtoehtoisia sankareita ja rakennettiin lapsille koulussa tarjotun isänmaanpuolustajan ja kodinrakentajan mallin vaihtoehdoksi punaorpoidentiteettiä, joka yhdistäisi kaikki vallankumouksellisten lapset, yhtälailla konkreettisesti orvoksi jääneet kuin nekin, joiden vanhempien aate oli uhattuna. Lehdessä lapsista kasvatettiin vallankumouksmuiston ylläpitäjiä, uuden maailman rakentajia ja vanhempiensa puolesta kostajia. Pierre Nora on teoretisoidessaan muistamista todennut, että ”muistin paikat” syntyvät olettamuksesta, ettei ole spontaania muistamista. Tämän vuoksi on pidettävä vuosipäiviä, pystytettävä muistomerkkejä ja arkistoja. Varsinkin pienten ryhmien on ylläpidettävä muistin paikkojaan, koska ilman yhteistä valppautta ne katoavat.¹¹⁴⁰ Tämä oli osittain taustalla myös laitavasemmiston kasvatustoiminnassa. Lapset olivat koulussa voimakkaan kansallisen kasvatuksen kohteita, ja ilman omaa toimintaa hävinneiden tapa nähdä asiat oli vaarassa kadota.

Keskeisenä teemana *Punalipussa* oli maailmankuvia jakava tekijä eli kuvaus vastikään käydyistä sodasta. Ensimmäisissä numeroissa kantavana ajatuksena oli vuoden 1918 vallankumouksen muisto. Lehden toisen numeron etusivulla tammikuussa 1923 kirjoitettiin vallankumouksen muistamisesta. Oli kulunut viisi vuotta siitä, kun *Punalipun* lukijoiden vanhemmat ja veljet olivat tarttuneet kivääreihin ja lähteneet taisteluun työväenluokan vapauden puolesta. Noina suurina päivinä sosialistinen yhteiskunta oli näyttänyt olevan toteutumassa ja kansa oli unelmoinut kauniita unelmia. Urhoollisesti taistelleet työläiset olivat kuitenkin joutuneet pettymään, sillä suuri saksalainen sotajoukko oli tullut herrojen avuksi. Työväenluokalle oli koittanut surmien ja vankileirien aika. Kirjoituksen ohessa on kuva, jossa pieni tyttö

1139 Parkkari 1970, s. 226–; Kurikka – Takkala: Suomen aikakauslehdistön bibliografia 1928–1955 (1983), s. 214.

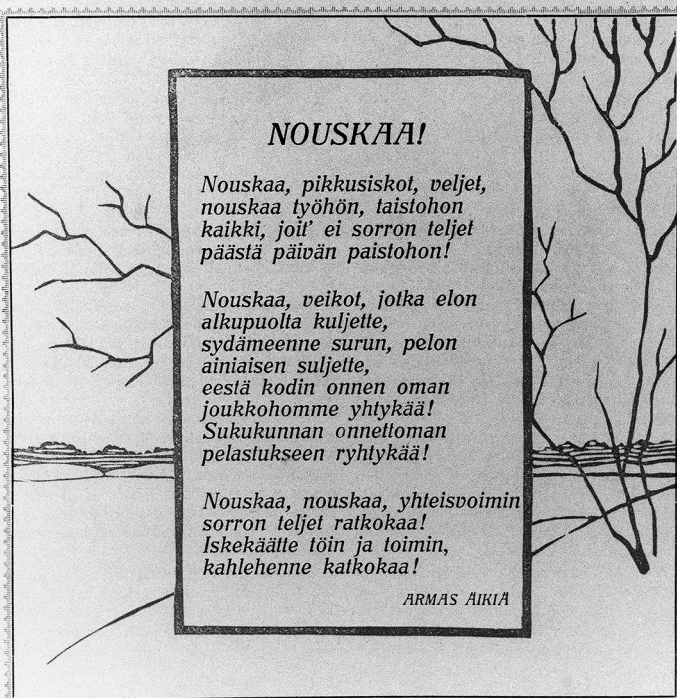
1140 Nora 1996 (1984), s. 7.

N:o 3 - 1923

Helmikuun 15 päivänä

I vuosikerta

NOUSKAA!

*Nouskaa, pikkusiskot, veljet,
nouskaa työhön, taistohon
kaikki, joi' ei sorrar teljet
päästä päivän paistohon!*

*Nouskaa, veikot, jotka elon
alkupuolta kuljette,
sydämeenne surun, pelon
ainiaisen suljette,
eestä kodin onnen oman
joukkohomme yhtykää!
Sukukunnan onnettoman
pelastukseen ryhtykää!*

*Nouskaa, nouskaa, yhteisvoimin
sorrar teljet raitkokaa!
Iskekäätte töin ja toimin,
kahlehenne katkokaa!*

ARMAS AIKIA

Kuva: Kansan Arkisto.

seisoo hautojen keskellä ja pitää kädessään muistoseppelettä, jossa on punainen nauha. Kirjoitus loppuu kehotukseen ”Mihin velvoittaa meitä vuoden 1918 vallankumouksen muisto? – Kirjoittakaa siitä Punalipulle!”¹¹⁴¹ Lapsia kannustettiin kasvamaan luokkatietoisiksi työläisiksi ja vanhempiensa tehtävän jatkajiksi. Eräässä lapsen kirjoittamaksi mainitussa vastauksessa korostui vanhempien taistelun loppuun saattaminen:

Vuoden 1918 vallankumousmuisto velvoittaa meitä ahkerasti levittämään Punalippua ja ripeästi toimimaan sen puolesta. ... Meistä nuorista, jos me saamme elää, on kasvava taistelijoita, ja kun meidän vanhempamme vanhenevat ja joutuvat pois tästä maailmasta, niin silloin me jatkamme sitä työtä, mikä heiltä jäi kesken.¹¹⁴²

Vuoden 1918 tapahtumien oikeanlainen muistaminen korostui *Punalipussa* erityisesti vuonna 1928, kun sodasta oli kulunut kymmenen vuotta. Lehden lukijakunta ei enää koostunut sodan kokemukset itse muistavista lapsista, joten aiheesta oli syytä muistuttaa ja siirtää kollektiivista kokemusta eteenpäin. Kommunistisessa työväenliikkeessä herättiin vuosina 1927–1928 vaatimaan luokkasodan historian tallentamista osin vastalauseena vastapuolen (kuntien) suunnitteleuille kaupunkien vapautumista juhlistaville tapahtumille. Kun vapauspuhe lisääntyi, lisääntyi myös vastahistorian tarve – vasemmistososialistit halusivat korostaa, että sodassa oli ollut kysymys porvariston ja työväen luokkataistelusta.¹¹⁴³

Punalipussa julkaistiin vuonna 1928 kirjoituksia, joissa kerrottiin epäonnistuneen vallankumouksen tuomista velvollisuuksia ja tapahtumista. Lapsia muistutettiin valkoisten voittoa seuranneista kuoleman- ja vankeusrangaistuksista.¹¹⁴⁴ Tunteisiin vedot-

1141 Vallankumouksen muisto. *Punalippu* 2/1923.

1142 Vastaus kirjoitukseen Vallankumouksen muisto, kirjoittanut nimimerkki ”Pikkupunikki”. *Punalippu* 4/1923, 38.

1143 Saarela 2008, s. 560–561.

1144 Meidän velvollisuutemme. *Punalippu* 8/1928, s. 125.

tiin kertomalla nuorista tovereista, jotka olivat saaneet kärsiä sodan seurauksena. Kaikkien tuli kunnioittaa punaorpoja, jotka olivat antaneet ”kalleimman uhrin työväenasian puolesta”. Järjestönuorten tuli olla kaikkien punaorpojen veljiä ja siskoja, ja yhdessä heidän kanssa olla aina valmiina työväen asian puolesta. Punaorpoidentiteettiä vahvistettiin muun muassa seuraavanlaisella muistutuksella:

Keitä ovatkaan punaorvot?

Tarvitseeko sitä sanaa?

Ei tarvitse.

Jokainen sen tietää. He ovat niiden työläisten lapsia, jotka kymmenen kesää sitten joutuivat sorakuoppiin. Kenen isä ammuttiin kivääreillä. Kenen kuularuiskuilla. Kenen surmattiin pistimellä tai miekalla. Keneen aseet eivät ulottuneet, hän joutui vankileireissä taudin tai nälän sorruttamana sorakuoppaan.¹¹⁴⁵

Kouluun ja opettajiin suhtautuminen oli *Punalipussa* kaksijaakoista, kuten suomalaisilla kommunisteilla yleensäkin. Koulutusta pidettiin tärkeänä, ja lapsia kehoitettiin hoitamaan koulu-työnsä hyvin. Toisaalta todettiin, ettei koulu vastannut työväenlasten aatemaailmaa. Ohjelmallisesti koulua kritisoitiin ainakin kansainvälisen lastenviikon yhteydessä, jolloin yhdeksi viholliseksi nälän, puutteen, vääryyden ja mielivallan lisäksi nimettiin opettajat, joiden enemmistön katsottiin olevan työväenluokan vihollisia.¹¹⁴⁶

Opettajat esitettiin *Punalipussa* porvareiden tukijoina, luokkayhteiskunnan pönkittäjinä ja työväenluokan vihollisina. Lapsilta muun muassa kysyttiin, olivatko he huomanneet koulussa suosittavan rikkaita ja kapitalisteja. Kirjoittaja epäili, että monikaan ei ollut tätä huomannut, koska opettajat osasivat esittää asiat niin, että oppilaat uskoivat kaiken olevan kohdallaan. Tämän uskottelemisen kerrottiin tapahtuvan opettamalla uskontoa.

1145 Punaorpojen päivä, kirj. K. Olini. *Punalippu* 12/1928, s. 195.

1146 Kolmatta kansainvälistä lastenviikkoa viettämään! Työläislapsille kaikissa maissa. *Punalippu* 1921, s. 143.

Uskonnon tunnilla kerrottiin, että tappaminen on väärin, mutta silti käytiin sotia. ”Sinunkin tai toverisi isä ehkä tapettiin v. 1918. Uskonto ei ole siis auttanut.” Käslyn ”älä tapa” selitettiin todellisuudessa tarkoittavan sitä, että työläinen ei saanut nousta rikkaita vastaan. Koulun katsantokannasta käsky tulkittiin kirjoituksen mukaan niin, että ”venäläisiä ja ruotsalaisia kyllä saa tappaa, jos syntyy sota, ja myöskin työläisiä ja köyhiä, jos ne nousevat rikkaita vastaan taistelemaan”. Uskonnon avulla yritettiin selittää epäkohtien olevan ylhäältä annettuja. Köyhyys ja nälkä olivat Jumalan tahto. Koulussa kerrotaan opetettavan uskontoa siksi, ”että työläislapsi kasvaisi sellaiseksi, että häntä helposti aikaihmisenä voisi hallita.” Uskonnon lisäksi myös sisäluvussa, historiassa ja kaikissa muissa aineissa työläislapsista koetettiin kasvat-
taa kapitalistien palvelijoita. Toisin olivat asiat porvarikouluissa, ”lyseoissa ja muissa sellaisissa”, joissa porvarien lapsia opetettiin herroiksi ja orjien käskijöiksi.¹¹⁴⁷

Punalipussa julkaistussa kirjoituksessa nimeltä ”Koulussa uskontotunnilla” opettaja neljättä käskyä opettaessaan selittää, että vanhempien lisäksi ”meidän on kunnioitettava, palveltava ja toteltava niitäkin, jotka ovat meidän valtiaitamme, niitä jotka ovat hallituksessa. Kuitenkin on Suomen kansa sen unohtanut ja se on paha”. Kirjoittajan mukaan asian pitäisi olla toisin päin: hallitus-herrojen pitäisi olla kansan palvelijoita.¹¹⁴⁸ Kertomuksessa ”Paha ja tottelematon poika” opettaja puolestaan soimaa oppilasta siitä, että tämä on käynyt työväentalolla ja kysyy, eikö poika muista kuinka hänen isänsä kävi kun tämä ”saarnaili työväen talolla?” Poika kyllä muistaa: ”koirahautaan hänet ammuttiin”. Koulumat-
kalla poika joutuu tappeluun ja saapuu itkien kotiin. Äiti lohdut-
taa ja toteaa, että vallasluokan mielestä kaikki olojen parannusta

1147 Työläislapsen ja koulun kirjoittanut ”Mikko-setä”. *Punalippu* 6/1923, s. 68–69. Katso myös Kuinka tyranneja kasvatetaan, kirjoittanut ”Köpi”. *Punalippu* 13–14/1926, s. 190–191. Kirjoitetaan, kuinka kansan lapsia kasvatetaan ”alamaisuuteen ja nöyryyteen sortajiensa ja tyrannien edessä”, ja ”miljoonikkomies” kasvattaa lapsensa ”jatkamaan hänen liike- eli riistointaan”.

1148 Koulussa uskontotunnilla, kirjoittanut ”Matti.” *Punalippu* 1923, s. 87.

vaativat ovat tottelemattomia, mutta jos työläiset eivät alistu sortajien vaatimuksiin, tulevat he lopulta voittamaan.¹¹⁴⁹

Punalipussa julkaistuissa teksteissä järjestönuorista kasvatettiin vastuuntuntoisia työläisiä. Heidän tuli olla esimerkillisiä: he eivät saaneet kiroilla, polttaa tupakkaa eivätkä juoda alkoholia.¹¹⁵⁰ Heidän tuli myös värvätä tovereitaan mukaan järjestötoimintaan. Koulutehtävät kehoitettiin tekemään huolellisesti, ja läksyjen osaaminen oli punalippulaisen kunnia-asia. Näin hän osoitti opettajille ja tovereille, että järjestönuorissa oppi käyttäytymään mallikelpoisesti.¹¹⁵¹ Järjestönuorten tuli käyttäytyä vastuuntuntoisesti ja vetää mukaan huonotapaisia lapsia. Eräässä kirjoituksessa kerrotaan, kuinka hurjasta ilkimyksestä ja koko kaupungin kauhusta tuli hyvä järjestönuori: ”Koulussa olivat kaikki hämmästyneitä, kun hän lakkasi ilvehtimästä ja alkoi opiskelemaan ja vielä varsin ahkerasti. Hän jätti tupakoimisen, ei enää kiroile ja käyttäytyy muutenkin kuin kunnan pojan tulee.” Tämän esimerkin mukaisesti jokaisen järjestönuoren tuli taistella katupoikamaisuutta vastaan.¹¹⁵² Järjestönuorten liitto muokkasi omanlaistaan vastuuntuntoisuutta. Omapäisinä näyttäytyivät välinpitämättömät ja irralliset työläiset, jotka piti saada uskomaan luokkatietoisuuden voimaan.

Pikkupunikkien nouseva kosto

Järjestönuoret ottivat vaikutteita porvarillisesta rinnakkaisjärjestöstä, partiosta. Käyttöön otettiin muun muassa partiotervehdyksestä mukailtu tunnuslause ”työväen asian puolesta aina

1149 Paha ja tottelematon poika, kirjoittanut Sulo Saarijärvi. *Punalippu* 2/1925, s. 21–22.

1150 Ks. esim. Punalippulainen. *Punalippu* 2/1925, s. 18; Järjestönuori ei kiroile, ei tupakoi eikä juo väkijuomia. *Punalippu* 16/1926, s. 218. Katso järjestönuorten ”säännöt” kokonaisuudessaan.

1151 Kommunistista kiihoitustyötä kansakouluissa. *Punalippu* 6/1930, s. 88.

1152 Järjestönuori työskentelee rintaman vahvistamiseksi. *Punalippu* 19/1926, s. 254–255.

valmiit”, järjestönuorten laki, tervehdys: ”Jokainen köyhinkin ja repaleisin toverimme on tervetullut jaloon liittoomme taisteluun ihmisyyden puolesta. Me vaadimme: oikeutta hyvinvointiin, hyvinvointia kaikille” sekä yleislupaus ”Me tahdomme olla oikeutta rakastavia, hyvää tarkoittavia, tahdomme työskennellä veljinä ja siskoina sorrettujen puoltamiseksi ja uuden, paremman yhteiskunnan luomiseksi!”¹¹⁵³ Vuonna 1928 liitossa otettiin partiolaisten tapaan käyttöön yhtenäinen liittopuku, jonka saamiseksi oli osattava tiettyjä järjestönuorille kuuluvia tapoja. Lapsen tuli osata ulkoa järjestönuorten laki, joka velvoitti olemaan luotettava, kohtelias, avulias, velvollisuudentuntoinen, säästäväinen, puhdas, raitis, eläinten ja luonnon ystävä, tekemään järjestöä tunnetuksi, opiskelemaan ja siirtymään jäseneksi nuoriso- ja muihin vanhemman työväestön järjestöihin. Liittopuvun saadakseen alle kymmenvuotiaiden lasten tuli olla järjestön jäsenenä vähintään kaksi kuukautta, tiedettävä neljä ilmansuuntaa, osattava ”Pikkupunikkien laulu” ja ”Ihanneliiton marssi”, järjestönuorten tunnuslause ja tervehdys, tiedettävä mikä on liiton tarkoitus ja milloin pukua saa käyttää. Yli kymmenvuotiaiden lasten oli oltava aktiivisena jäsenenä vähintään kolme kuukautta, tunnistettava kahdeksan ilmansuuntaa, osattava ulkoa ”Kansainvälinen”, ”Pikkupunikkien laulu” ja ”Proletaarilapsen laulu”, järjestönuorten laki, tunnuslause ja tervehdys sekä tietää kuka on liiton ja oman osaston puheenjohtaja ja sihteeri, milloin liitto on perustettu ja mikä on sen tarkoitus sekä Karl Marxin syntymä- ja kuolinai-
ka.¹¹⁵⁴

Punaorpomentaliteetti eli vahvana Pitkäsillan pohjoispuolella toimivissa sosiaalidemokraattisissa ja kommunistisissa lasten ja nuorten järjestöissä. Sörnäisten työväentalossa Vuore-

1153 Ks. mm. Järjestönuorten käsikirja, s. 15–16; Railo, Jussi: Järjestöpojat ja järjestötytöt!: suunnitelma työväenlasten ja varhaisnuorison kasvatustyöstöjä varten. Valmistava toimikunta, Helsinki 1917, s. 29.

1154 Vaatimukset järjestönuorten puvun saamiseen. 6. Edustajakokouspöytäkirjan 28–29.7.1928 liitteenä. Kansio 1, C–Hd. Työväen Järjestönuorten liiton arkisto 1 C, KansA; katso myös Punalippu 10/1928, s. 171; Punalippu 11/1928, s. 188.

lassa kokoontuneessa Vuorelan järjestönuorten osastossa lasten käsinkirjoitettu lehti *Tulevaisuuden tähti* käsitteli enimmäkseen teemoja alkoholi, ohrana ja sisällissodan muistot. Nimimerkkinä saattoi olla ”pikku punikki” ja runon nimenä ”Orporaukka”.¹¹⁵⁵ Punikki-nimitys oli käännetty häviäjien piirissä haukkumasanasta kunnianimitykseksi, ja sitä käytettiin yleisesti vasemmistolaisen työväenliikkeen retoriikassa.¹¹⁵⁶

Myös lapset olivat ottaneet punikki-sanan omakseen, ja järjestönuorten repertuaariin kuului muun muassa ”Pikkupunikien laulu”. Eräs Vuorelan järjestönuorten lehdessä julkaistu tarina kertoi, kuinka laitakaupungin poikajoukko kukisti rohkean nuorukaisen, Paavon, avulla erään ”kätyri Palasen”. Paavon isä oli kaatunut taistelussa valkoisia vastaan, ja äidin ollessa sairaaloinen Paavo joutui hankkimaan perheelleen elatuksen jo 14-vuotiaana. Tarinassa ohranan kätyri Palanen oli päättänyt hävittää nuorisoliiton ja lähti poliisijoukkion kanssa työväentalolle. Nokkelat pojat kuitenkin keräsivät kiviä ja heittelivät niillä taloa piirittäviä poliiseja, ja ”poliisit kun luulivat punaisten tulevan kääntyivät pakosalle ja niin pojat ajoivat heidät pois. Jonkun ajan kuluttua saivat nuorisoliittolaiset tietää, että kuka oli tehnyt heille tämän hyväntyön niin kiittivät he poikia suuresti ja antoivat palkinnon jokaiselle.”¹¹⁵⁷

Vuorelan järjestönuoret oli suurin Sörnäisten ympäristössä toimiva järjestönuorten osasto. Jäsenkunta koostui pääasiassa vallilalaisista ja hermannilaisista lapsista. Järjestön toiminnan tarkoituksiksi kuvattiin työväenliikkeen toiminnan ja taistelutapojen aakkosten opettaminen lapsille, jotta heistä kasvaisi todellisia taistelijoita ja ”pyhän aatteen eteenpäinviejiä”. Jäseniä oli vuonna 1923 noin 290. Tämän suhteellisen pienen jäsenmäärän syyksi epäiltiin syksyn tapahtumia eli oletettavasti SSTP:n

1155 *Tulevaisuuden tähti* -lehtiä v. 1926. Järjestönuorten Vuorelan osasto, 362.83. TA.

1156 Saarela 1996, s. 181.

1157 Opetus, kirjoittanut ”Kalkkuna”. *Tulevaisuuden tähti*, Vuorelan järjestönuorten viikkolehti N:o 7. *Tulevaisuuden tähti*-lehtiä v. 1926. Järjestönuorten Vuorelan osasto, 362.83. TA.

jäsenten joukkopidätystä ja puolueen kieltämistä. Aikuisten järjestöön kohdistuneet toimenpiteet olivat vaikuttaneet lastenkin osaston toimintaan.¹¹⁵⁸ Vielä 1920-luvun loppupuolella Vuorelan järjestönuorten ohjaaja, Järjestönuorten liittotoimikuntaan kuuluva Kullervo Kannel kertoi, että jäsenhankintaa yritettiin tehostaa. Vallilassa ja Hermannissa oli hänen mukaansa mahdollisuus saada mukaan sadoittain työläislapsia. ”Tarkoituksemme on saada järjestönuoret tuntemaan mihin luokkaan he kuuluvat ja minkä lipun juurella heidän paikkansa on”, kertoi Kannel ja korosti, että vanhemman väen tulisi kiinnittää enemmän huomiota järjestönuorten toimintaan. Suunnitteilla oli muun muassa juhla, johon vanhemmat saattoivat tulla lapsineen.¹¹⁵⁹

Esimerkkinä Kanteleen mainitsemasta luokkakasvatuksesta voidaan mainita Järjestönuorten maaliskuussa 1929 Sörnäisten työväentalolla Vuorelassa järjestetyssä iltamassa esittämä näytelmä ”Nouseva kosto”. Sen on kirjannut ylös Etsivän keskuspoliisin tarkkailija. Näytelmässä lapset ovat lakossa olevalta isältään saaneet tietää, että herrat riistävät työläisiä. Tämän vuoksi lapset liittyvät työläisten järjestöihin, jotta he voisivat kostaa isiensä kärsimät vääryydet. Lapset lupaavat, että heistä oli kasvava ”nouseva kosto”. Tämän jälkeen isä lähtee lakkolaisten mielenosoituskulkueseen. Lapset näkevät ikkunasta, kuinka sotilaat ja poliisit hajottavat kulkueen, riistävät isältä punaisen lipun ja vievät johtajan vankilaan. Näytelmän toisessa näytöksessä perhe on häädetty asunnostaan. Järjestönuoret keräävät muita lakkolaisten lapsia mukaansa ja lähtevät punaisen lipun kanssa mielenosoitukseen saadakseen isänsä pois vankilasta. Täällä he tapaavat muita lakkolaisia, jotka ottavat lapset kotiinsa, etteivät nämä joutuisi herrojen kurjan köyhäinhoidon huostaan. Lopulta lapset palaavat

1158 Vuorelan järjestönuorten osaston Toimintakertomus v. 1923. Järjestönuorten Vuorelan osasto, 362.83. TA.

1159 Vuorelan pioneeriohjaajan puheilla. Työväenjärjestöjen tiedonantaja n:o 153/1929 (5.10.1929). Lehtileikkeet, Hf. Kansio 1, C–Hd. Järjestönuorten liiton arkisto, 1 C, KansA.

isiensä kanssa lippuineen näyttämölle: herrat ovat pelästyneet nousevaa kosta ja vapauttaneet isät.¹¹⁶⁰

Näytelmässä lapset puolustivat omia vanhempiaan, työläisiä, sotilaiden ja poliisien mielivaltaa vastaan. Etsivän keskuspoliisin tarkkailijan mukaan näytelmän tarkoitus oli osoittaa, kuinka tärkeätä on kasvattaa lapset syntymästä saakka ”punaiseen henkeen”, jotta he voisivat kerran täyttää työläisten toiveen, koston.¹¹⁶¹ Lasten esiintymisillä pyrittiin myös kiinnittämään järjestäytyneen työväen huomiota lastentoiminnan tärkeyteen. Tunteita herättävän esitysten myötä saattoi asialle siihen asti välinpitämättömätkin henkilöt kiinnostua järjestönuorten toiminnasta.¹¹⁶²

Punaisten ”vastahistoria”, jota he lapsilleenkin pyrkivät opettamaan, siirtyi osittain muistitietona, osittain julkisesti, jopa protestinomaisena, kuten *Punalippu* osoittaa. Vastahistorian esittäminen pyrittiin tukahduttamaan, kun myös *Punalippu* lakkautettiin puolueen lakkauttamisen yhteydessä hetkellisesti vuonna 1923 ja kokonaan 1929. Ranskalainen annalisti Marc Ferro on esittänyt, että historia juontaa juurensa monista eri keskuksista. Instituutionaalinen historia dominoi, koska sitä tukevat politiikka, ideologia ja hallitus. Kuitenkin samanaikaisesti voi vallita vastahistoria, joka on päinvastainen kuin voittajien historia. Tämä haudattu historia saattaa säilyä vain suullisena muistitietona. Hävinneiden historia tuli Ferron mukaan ensimmäisen kerran voimakkaammin esille kolonialismin kohteeksi joutuneiden kansojen joukossa. Vastahistoria kuitenkin nousee jollakin tavalla esille kun aikaisemmin itsenäinen sosiaaliryhmä tuntee itsensä uhatuksi tai hyväksikäytetyksi, ja ryhmän identiteetti ja historia asetetaan kyseenalaiseksi.¹¹⁶³ Kun punaisten ”totuus” yritettiin suomalaisessa julkisuudessa vaieta kuoliaaksi, ja erityisesti koululaitos keskittyi lasten

1160 Ilmoitus 18.3.1929. Varhaisnuorisoliike Suomessa (yleistä). EK-VALPO I, 2666, KA.

1161 Ibid.

1162 Toimintakertomus S. T. Järjestönuorten liiton toiminnasta 1.1.29–31.12.29, toimintakertomukset 1926–30, Da. Suomen Työväen Järjestönuorten Liitto 1 C–Hd, KansA.

1163 Ferro 1984, s. 236.

kasvattamiseen ”eheän Suomen” totuuteen, pysyi vastahistoria olemassa hiljaisena, sukupolvelta toiselle siirtyvänä kertomuksena.¹¹⁶⁴ Vasemmistolaisten ryhmien ajamat vastahistoriat elivät voimakkaana Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolella, jossa siihen saattoivat saman tunneyhteisön sisällä samaistua myös maltillisemmän linjan valinneet, itse sodan kokeneet ihmiset.

Uusi päivä sarastaa – sosiaalidemokraattinen varhaisnuorisotyö

Puhuttaessa työväestön varhaisnuorisotyöstä on syytä valaista myös sosiaalidemokraattisten järjestöjen toimintaa. Sosiaalidemokraattien kasvatustyössä kilpailu historiakuvan hallinnasta ei ollut yhtä kärkevää kuin vasemmistososialisteilla tai kommunisteilla, vaan kasvatustyötä luonnehti pikemminkin sovittelisuus. Jos vasemmistososialistit kohdistivat kritiikkinsä koululaitosta kohtaan, kulkivat sosiaalidemokraatit toiseen suuntaan. Naisten työ keskittyi kotitalousneuvontaan, lastenkasvatustyö puolestaan raittiustyöhön. Varhaisnuorisotoimintaa varten perustettiin vuonna 1924 Suomen sosialidemokraattinen raittiusliitto ja lapsijärjestö Päivän Nuoret. Raittiusliitto julkaisi vuodesta 1925 lastenlehteä *Sarastus*, joka oli *Punalippuun* verrattuna maltillinen. Lehden tavoitteeksi ilmoitettiin tervehenkisen lukemisen tarjoaminen lapsille ja kodeille.¹¹⁶⁵ Kotien kasvattaminen ja valistaminen lasten välityksellä kuului myös sosiaalidemokraattien agendaan. Muistitiedossa on noussut esille, että sosiaalidemokraattisessa varhaiskasvatustyössä ei korostettu politiikkaa vaan yhteishenkeä ja raittiiden elämäntapojen merkitystä; työväen henki ”tuli luonnostaan” kaikkien lasten vanhempien ollessa työläisiä.¹¹⁶⁶

1164 Peltonen 1996.

1165 Lehtemme tilaajille, *Sarastus* 1/1925.

1166 TMT 315:1330/3 (Pirkko Kjälmann), TA, ”Alkujuuri”. Kertoo lasten raittiusosastoista kuten Nouseva Voima, Vallilan Oras Vallilan työväentalolla, Nouseva Koitto raittiusyhdistys Koiton talolla. Ks. päivän nuorista Matilainen 2004.

Sarastus-lehden aate oli raittius. Lehteä olisi kirjoitustensa perusteella voinut kuvitella käytettävän myös kansakouluissa, niin lähellä koulujen raittius- ja tapakasvatusta se oli. Vain yksi näkökulma lehdestä puuttui: monen opettajan olisi ollut vaikea käyttää opetuksessa lehteä, josta puuttui leimaava kristillinen sanoma. Lehteen kirjoitti säännöllisesti punaisessa kouluneuvostossa toiminut kansakoulunopettaja Hulda Salmi¹¹⁶⁷, löytyypä lehdestä eräs kirjoitus uimisen ja aurinkokylpyjen tärkeydestä, jonka on kirjoittanut nimimerkki ”A. S-berg”.¹¹⁶⁸ Voidaan arvella, että kyseessä oli Vallilan koulun johtajatar Avena Sahlberg, joka oli antaumuksellinen raittiusnainen.

Monet *Sarastuksen* lapsille tarjoamat esikuvat löytyvät kansakoululaitoksen sankarigalleriasta. Eräs näistä oli raittiuskasvatuksen äiti ja esitaistelija, opettaja Alli Trygg-Helenius. Tämän kuollessa julkaistiin *Sarastuksessa* muistokirjoitus otsikolla ”Lasten ystävä”. Siinä kerrottiin Trygg-Heleniuksen ymmärtäneen jo nuorena, että ”vain raittiissa kodissa saavat lapset todellisen hoidon ja raittiissa yhteiskunnassa vältetään rikokset ja paheet”.¹¹⁶⁹ Lokakuussa 1927 *Sarastuksen* etusivulla komeili otsikko ”Aatteen mies”. Tämän arvokkaan tittelin oli ansainnut edellä mainitun esikuvan puoliso, raittiustaistelija Matti Helenius-Seppälä, joka väsymättä ja pyyteettömästi oli jaksanut toimia raittiuden puolesta. Tryggeille oli päätetty perustaa muistopatsas, ja lehden toimitus toivoi, että työläislapsiltakin liikenisi muistomerkkiin pieni ropo ”kiitollisuuden osoitukseksi noita jaloja vainajia kohtaan”.¹¹⁷⁰ *Sarastuksessa* esiteltiin myös yksi suomalaisen kansakoulukaa-nonin pysyvistä suosikeista, kansanopetuksen isäksi mainittu Johann Heinrich Pestalozzi, jonka kuoleman satavuotisjuhlaa vietettiin vuonna 1927. Pestalozzin kerrottiin opettaneen köyhä lapsia ja olleen sitä mieltä, että oppiminen on tehtävä lapselle

1167 Salmesta katso Rantala 2002, s. 37–60. Salmi jatkoi tuomionsa jälkeen uraansa kouluhallituksen tätä estämättä.

1168 Uimaan ja auringonkylpyjä ottamaan, kirjoittanut A. S-berg. *Sarastus* 7/1925, s. 16.

1169 Lasten ystävä, *Sarastus* 1/1927, s. 3–5.

1170 Aatteen mies, *Sarastus* 10/1927, kansilehti.

mieluisaksi. Nyt kun kansanlasten opetus oli sivistysmaissa tullut yleiseksi, muisteltiin Pestalozzia kansanopetuksen tienraivaajana ja lasten ystävänä.¹¹⁷¹

Jotain vanhan työväenliikkeen hengestäkin pääsi *Sarastuksen* sivuille. Lehdessä korostettiin sodanvastaisuutta ja rauhanaatetta, mikä sotienvälisessä Suomessa ei ollut kaikkien mieleen. Sankarigalleriaan oli päässyt myös lasten ystävä Karl Marx, tosin hyvin epäpoliittisessa hengessä.¹¹⁷² Kansakoulunopettajan koulutuksen saaneen sosiaalidemokraattisen kansanedustajan ja kirjailijan Hilja Pärssisen kirjoittamasta ”Päivän nuorten marssin” viimeisestä säkeistöstä on luettavissa vanhan työväenliikkeen retoriikkaa. Runossa raittius oli tienä tosiveljeyteen: ”Kun on Suomi raitis kerta, / ei kurja päihtymys / tuota kyyneltä, / ei verta, / vaan voittaa veljeyts / Ylös nousee kansa yöstä; / vireästä rauhan työstä / alkaa onnen elvytys!”¹¹⁷³ Vuoden 1918 tapahtumat nousevat *Sarastuksessa* esille vain muutamissa ”Nuorten avustajain osastossa” ilmestyneissä kirjoituksissa punaorpoteeman välityksellä. Kirjoituksessa ”Orvon talvi” kerrotaan lapsesta, joka käännytään pois jokaiselta ovelta ja joka kuolee lopulta lumihankeen.¹¹⁷⁴ Eräs poika kirjoittaa isästään, joka oli kuollut aatteensa uhrina.¹¹⁷⁵ Muuten sota on häivytetty *Sarastuksen* sivuilta.

Sarastus-lehti sisälsi lähinnä opettavia tarinoita viinan kiroista ja raittiuden tärkeydestä. Sadut sijoittuivat joko laitakaupungin työläisasumuksiin tai maaseudun pieniin mökkeihin. Koulu kuvataan yksinomaan myönteisessä valossa ja opettajat esitetään yhteystyökumppaneina kasvatustehtävässä. Kuten Järjestönuorisakin myös *Sarastuksessa* lapsia kehoitetaan opiskelemaan ahkerasti. Koulu näyttäytyy tienä parempaan elämään: ”Koulussa,

1171 Kansanopetuksen isä. *Sarastus* 7/1927, s. 4. Pestalozzista myös Johan Heinrich Pestalozzin satavuotismuisto, *Valistuksen lastenlehti* 18/1927 (24.2.1927), s. 98–102.

1172 Karl Marx ja lapset, *Sarastus* 3/1927, s. 7.

1173 Päivän lasten marssi, kirjoittanut Hilja Liinamaa-Pärssinen, viimeinen säkeistö. *Sarastus* 3/1927, kansilehti.

1174 Orvon talvi, kirjoittanut Toini Hytönen. *Sarastus* 4/1925, s. 22.

1175 Isän hauta, kirjoittanut Janne. *Sarastus* 9/1925, s. 14.

koulussa / iloista on, / kirkasta, / tiedon valo voittaa”, runoiltiin erään syksyisen numeron kannessa.¹¹⁷⁶ Kunnan lapset lukivat huolellisesti läksynsä, ja tästä palkintona oli hyvä omatunto, reipas mieli ja levollinen uni, laiskat lapset taas saivat opetuksen ja paransivat tapansa.¹¹⁷⁷ Kertomusten opettajat ovat ymmärtäväisiä ja lempeitä. Eräässä kertomuksessa köyhä orpotyttö kerää polttopuita ja tulee tästä syystä usein epäsiistinä kouluun. Ensin opettaja nuhtelee tyttöä, mutta kuullessaan tytön selostuksen hän puhuttelee koko luokkaa kertoen, miksi ”Ruttu-Liisan” esiliina on usein rutussa. Muut oppilaat pyytävät tytöltä anteeksi ja opettajastakin tulee Liisan hyvä ystävä.¹¹⁷⁸

Sarastuksessa kirjoitettiin myös työläisperheiden arkitodellisuudesta, ja raittiuskasvatuksen kärki suunnattiin vanhempiin. Ilkeiden ihmisten kerrottiin rikkovan kieltolakia ja tuhansia koteja tuhoutuvan juoppouden takia. *Sarastuksen* lukijat kuuluivat liittoon, joka taisteli alkoholia vastaan pelastaakseen onnettomat lapset viinan ikeestä ja tehdäkseen kodit raittiiksi.¹¹⁷⁹ Kieltoain (1919–1932) aikana alkoholi oli näkyvä ongelma työväenkaupunginosissa, sillä lain myötä perinteisten alkoholin tuomien ongelmien lisäksi lisääntyivät rikollisuus ja levottomuudet. Pirtun myynti oli monelle lisäelinkeino: ”Kieltolakiaikana myytiin pirtua melkein joka talossa ja oli taloja joissa kaikki asukkaat oli myyntihommassa mukana.” Poliisi saattoi katsoa pirtun myyntiä läpi sormien.¹¹⁸⁰

Tänä ajanjaksona koululaitoksen ja sosiaalidemokraattien intressit lähenivät raittiuskysymyksessä, kun työläisperheiden valistamista kieltolakikysymyksissä ja raittiusasioissa pidettiin tärkeänä. Kansakoulujen keskeinen harrastustoiminnan muoto olivat alkoholivalistusta varten perustetut kerhomuotoiset Toivonliitot. Raittiuskirjoittelua harrastivat monet opettajat, kuten

1176 Kouluun. *Sarastus* 9/1926, kansilehti.

1177 Kevät teki kepposen, kirjoittanut –ö –e. *Sarastus* 5/1925, s. 8–9.

1178 Liisan esiliina, kirjoittanut M. K. *Sarastus* 5/1925, s. 4–5.

1179 Alkoholismin raskas käsi. *Sarastus* 11/1926, kansilehti.

1180 TMT CXC:729, Viljo Vuohula, s. noin 1900, s. 3. Ks. myös TMT CXV:147/30, Jaakko Rauhanen, s. 3–4; Nyström 2013.

Vallilan kansakoulun alaluokkien opettaja Maija Konttinen, joka kirjoitti tarinoita Suomen opettajain raittiusliiton *Vuorokeskusteluja* -sarjaan.¹¹⁸¹ Raittiuskysymys nostettiin esille myös kansanopettajien osakeyhtiö *Valistuksen lastenlehdessä*,¹¹⁸² jolla oli paljon yhtäläisyyksiä *Sarastuksen kanssa*. *Valistuksen lastenlehden* päätoimittaja oli helsinkiläinen kansakoulunopettaja, runoilija Immi Hellén¹¹⁸³, ja helsinkiläisopettajien kädenjälki näkyi lehdessä muutenkin. Viihdyttävien tarinoiden lisäksi lehdessä oli opettavaisia tarinoita isänmaallisuuden, eläintensuojelun, hygienian ja erityisesti raittiuden tärkeydestä. *Valistuksen lastenlehteä* voi pitää maailmankuvaltaan maltillisena. Ehkä syynä tähän oli se, että se on lähinnä alakoulun opettajien kirjoittama lehti.

Sosiaalidemokraatit alkoivat 1920-luvun loppua kohden olla yhä enemmän integroituneita kunnalliseen ja valtiolliseen toimintaan, ja paikallisyhteisössäkkin sosiaalidemokraattisesti ajattelevat alkoivat näyttäytyä enemmän koulun liittolaisina kuin vastavoimana. Eräs keskeinen osoitus integraatioprosessista oli Väinö Tannerin joulukuusta 1926 alkaen vuoden verran luotsaama sosiaalidemokraattinen vähemmistöhallitus ja sen ensimmäinen sosiaalidemokraattinen naisministeri Miina Sillanpää. Myös kansakoulujohdokunnan sosiaalidemokraattiset jäsenet toivat tunteen siitä, että kouluasioihin oli mahdollista vaikuttaa, vaikka ristiaitaisuutta aatteen tasolla olikin.

1181 Osa tarinoista sijoittuu Vallilan miljööseen, ja niissä kuvataan myös laita-kaupungin todellisuutta. Ks. esim. Maija Konttinen: Setä Tynkkysen syntymäpäiväkekkerit. Suomen Opettajain raittiusliiton vuorokeskusteluja N:o 8.

1182 *Valistuksen lastenlehti* ilmestyi vuosina 1909–1956.

1183 Hellén Ingeborg (Immi), s. 1861 Kuorevedellä kanttorin tyttärenä. Opettajana Helsingissä 1885–1927, *Valistuksen lastenlehden* toimittaja vuodesta 1927. Suomen opettajayhdistyksen kunniajäsen, Suomen Valkoisen Ruusun ansiomerkki, puolue Edistyspuolue. Aikalaiskirja 1934, s. 197–198.

Sota ja rauha

1920-luvun viimeisinä vuosina alettiin kommunistisissa lehdissä ja järjestöissä yhä painokkaammin korostaa, että koulu taisteli työväenluokkaista maailmankatsomusta vastaan. Eriytyisen innokasta kirjoittelu oli vuonna 1929, jolloin Järjestönuorten liitto organisoi sanomalehtikampanjan kiinnittääkseen suuren yleisön huomion lasten toimintaan.¹¹⁸⁴ Kouluasia nostettiin esille myös työläisvaltuutettujen kokouksissa syksyllä 1929 ja keväällä 1930.¹¹⁸⁵ *Järjestönuorten liiton* järjestämässä seitsemännessä liittokokouksessa suhtautuminen porvarilliseen koululaitokseen oli yksi tärkeimmistä keskustelunaiheista. Porvarillisen kouluopetuksen puolueellisuuden esille nostamisen ja tunnetuksi tekemisen lisäksi painotettiin työläislasten tekemää työtä koululaisten keskuudessa.¹¹⁸⁶ Liittotoimikunnan vaatimukset tiivistyivät ponsiin, joissa eriteltiin työläislasten taloudellisia ja henkisiä vaatimuksia kansakouluun liittyen. Henkisiin vaatimuksiin liittyi muiden muassa opettajien porvarillisen painostuksen lopettaminen ja oppilaiden oikeus kieltäytyä kansallisten luokkajuhlien vietosta sekä koululaitoksen militarisoinnin vastustaminen.¹¹⁸⁷

1184 Toimintakertomus S. T. Järjestönuorten liiton toiminnasta 1.1.29–31.12.29, toimintakertomukset 1926–30, Da. Suomen Työväen Järjestönuorten Liitto 1 C–Hd, KansA. Ks. myös esim. Työväenluokan lapset ja varhaisnuoriso mukaan vappumielenosoituksiin. *Työväenjärjestöjen Tiedonantaja* No 97 29.4.–27; Työväen lastenliikettä tukemaan. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 3/1929, s. 24–25; Toimintamme kouluihin, kirjoittanut A. K. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 10/1929 s. 9–10.

1185 Saarela 2008, s. 557.

1186 Koulukysymys. Alustus Järjestönuorten liiton 7:lle edustajakokoukselle. 1 C STJN C VII edustajakokous 1930 Vaasa. Suomen Työväen Järjestönuorten liiton arkisto, 1 C –Hd, KansA; Koulukysymys – alustus järjestönuorten liiton edustajakokoukselle. VIII A–VIII B 2, Työväen järjestönuorten liitto 2. Kirjeet ja julistukset. EK–VALPO I, 2666, KA.

1187 Taloudelliset vaatimukset koskivat muun muassa maksuttomia aterioita, vaateavustuksia ja maksuttomia opetusvälineitä, sekä mahdollisuutta jatkaa ylempiin oppilaitoksiin. Henkisiin vaatimuksiin sisältyivät työläislasten vapaa järjestäytymisoikeus, opettajien painostuksen, kansallisen kii-

Järjestönuorten liitto eli julkisen toimintansa viimeisiä hetkiä. Toiminta oli maanlaajuisesti marginaalista. Jäseniä oli vuoden 1929 lopussa noin 4 700. Kyseisenä vuonna jäsenmäärä oli kuitenkin noussut noin tuhannella jäsenellä. Aluejärjestöjä oli Helsingissä ja Viipurissa ja piirijärjestöjä Oulussa ja Turussa. Paikallisosastoja oli vuoden lopussa 101. Liittopukujen käyttöä oli yritetty lisätä, samoin *Punalipun* levikkiä, näissä onnistuinkin.¹¹⁸⁸ Niilo Kavenius totesi alkuvuodesta 1930 porvarilehtien kirjoittelun ja viranomaisten hankaloittavan järjestön toimintaa; ”Pitkin kesää ja syksyä kaikenlaiset hyökkäykset puolella ja toisella jatkuivat kunnes syksyllä punapaitamääräyksen yhteydessä vainotoimenpiteet taas saivat uutta virikettä, kohdistuen tällä kertaa liittopukuihimme”. Siitä huolimatta, että asiasta oli valittu viranomaisille, suhtautuivat nämä järjestönuorten pukuihin kullakin paikkakunnalla oman ”lakinsa” mukaisesti.¹¹⁸⁹ Painostus ei kohdistunut ainoastaan järjestönuoriin vaan myös sosiaalidemokraattisiin lasten raittiusosastoihin. Liittopukujen kieltäminen herätti lapsissa katkeruuden tunteita. Tästä kertoo esimerkiksi Vallilan työväenyhdistyksen raittiusosasto Oraaseen kuuluneen naisen muistelmät ”...tuli aika, jolloin jo valmistautuessamme Vapun viettoon, ikään kuin purimme hammasta: Meiltä oli kielletty lippumme ja punaisten kravattien käyttö. ... Tuona

hotuksen (”Oppilaille myönnettävä oikeus kieltäytyä kansallisten ja muiden porvarillisten luokkajuhlien vietosta”) sekä työläislasten värväämisen porvarillisiin lastenjärjestöihin lopettaminen, koulujen militarisoinnin vastustaminen, uskonnonopetuksen poistaminen opetusohjelmasta, oppilasedustajien valitseminen, uusien opetusmenetelmien käyttöön ottaminen sekä sosialistisen yhteiskunnan ja työkoulun puolustaminen. Alustus koulukysymyksestä S.T. Järjestönuorten liiton 7:lle edustajakokoukselle. Työväen järjestönuorten liitto 2. Kirjeet ja julistukset. EK-VALPO I, 2666, KA

1188 Toimintakertomus S. T. Järjestönuorten liiton toiminnasta 1.1.29–31.12. 29, toimintakertomukset 1926–30, Da. Suomen Työväen Järjestönuorten Liitto 1 C–Hd, KansA.

1189 Jäljennös. Kaikille järjestönuorten osastoille, osastojen toimihenkilöille ja lastenliikkeen ystäville. (Käsink. 51 / 556 15/3 1930) Toveriterveisin S. Työv. Järjestönuorten liitto r.y. N Kavenius.

katkerana vappuna oli lastenkin juhlaan asetettu poliisit oville vahdiksi”¹¹⁹⁰.

Koululaitoksen militarisoimisen pelko

Toisinaan tuntuu valistusta suosivan ihmisen mielestä kuin olisi luku ja kirjoitustaito ja kouluopetus pahasta, koska väärät henkilöt, väärä suunta, niiden avulla voi tyystin hävittää kaiken luonnollisen ajattelun, kasvattaa ’isänmaanrakkautta’, joka sen sijaan että se olisi harmoninen kiintymys ympäröivään kansaan, luontoon, kulttuuriin, on sokea ylijännittynyt vihan tila, joka on rakkautta yhtä vähän kuin sadismi yksilöiden välisissä suhteissa on.¹¹⁹¹

Näin kirjoitti Katri Vala, kirjailija ja kansakoulunopettajan-koulutuksen saanut vasemmistovaikuttaja vuonna 1935. Vala tiivistä 1930-luvun alun kireän ilmapiiriin, jossa sekä äärioikeisto että äärivasemmisto syyttelivät toisiaan militarismista. Tämän keskustelun keskelle osui kansakoulu, joka oli paitsi eri ryhmien kohtaamispaikka myös se instituutio, jonka tehtävänä oli kasvat-
taa lapset isänmaanrakkauteen. Oliko rakkaus kiintymystä koti-
seutuun vai militaristista paatosta, oli kiistanalainen kysymys.

1190 TMT 315 (sitomaton):1330/3 (Kjälmann Pirkko), ”Alkujuuri”.

1191 Vala 1981, s. 108–110. Alun perin julkaistu nimimerkillä Pecka *Tulenkantajat*-lehdessä 18/1935. Vala nimittää militaristisen kuvaston käyttämistä lastenkasvatuksessa ”kanuunanruokaperspektiiviksi”. Varhaislapsuudessa leikittiin sotaisilla leikkikaluilla ja lastenlääkäarin motivaatio huolehtia heikoimmistakin pohjautui Valan mukaan mahdolliseen tulevaan uhreja vaativaan kriisiin. Sitten siirryttiin kouluun, jossa uskontoa, historiaa ja kirjallisuutta opetettiin sotaisassa hengessä: ”Uskonnonopetuksen loppupäätelmä on jokseenkin: parasta mitä ihminen voi tehdä on kuolla, ja historianopetuksen: kuolla on parasta sotatantereella. Kirjallisuudesta luetaan ennenkaikkea Värikki Stool, ikäänkuin Runeberg ei olisi parempaa kirjoittanut”. Myös voimistelun ja urheilun avulla valmisteltiin lapsia tulevalle sotilasuralle, ja opetuksen henkeä tehostettiin järjestöissä, joissa ”lietsotaan ylijännittynyttä isänmaallisuutta, suvaitsemattomuutta ja väkivaltauskoo”.

Yksi esimerkki kansakoulun ja kommunistisen varhaisnuorisotoiminnan välisistä kahnauksista oli keskustelu koululaitoksen militarisoimisesta. Puolustusvoimien yleisesikunta ehdotti alkuvuodesta 1929 kouluhallitukselle puolustuskasvatuksen ottamista opetusohjelmiin. Tämä synnytti Helsingin työväentalon pihalle yli tuhat osanottajaa keränneen yleisen kansalaiskokouksen huhtikuussa 1929. Kokouksen päätöslauselmassa todettiin, että sotalaitoksen esitystä koulujen militarisoimiseksi ei saisi hyväksyä, suojeluskunnat eivät saisi sekaantua koulujen työhön ja suojeluskuntalaisopettajat olisi erotettava viroistaan.¹¹⁹² Kouluikäisten lasten sotilaallisesta valmentamisesta oli keskusteltu jo vuonna 1918, ja valtioneuvoston asettama komitea oli vuonna 1920 tukenut liikuntakasvatuksen kytkemistä maanpuolustuskätkökulmaan.¹¹⁹³ Yleisesikunnan vuonna 1929 tekemässä esityksessä korostettiin, että isänmaan puolustamisen oli jokaisen kansalaisen velvollisuus, johon valmentaminen olisi aloitettava kouluaikana. Koska asepalvelusaika oli rajoitettu, ei sen puitteissa kyetty antamaan kaikkea tietotaitoa eikä aikaansaamaan uhrauksiin valmista sotilashenkeä. Pohjatietojen antaminen sekä puolustustahdon kasvattaminen tulikin esityksen mukaan antaa koululaitoksen tehtäväksi: tällöin puolustusvoimissa olisi myöhemmin helpompi työskennellä asiasta jo pohjatietoja omaavien alokkaiden kanssa.¹¹⁹⁴

Yleisesikunnan ehdotusta on pidetty vastineena Suomen Rauhaliiton Keskusjärjestön vuoden 1928 lopulla kouluhallitukselle

1192 Lentolehtinen Lasten militarisointia vastaan. 4. Valistus ja kiihoitustyö. EK-VALPO I, 2667, KA. (Sama tiedote myös mm. Järjestönuorten liiton arkistossa sekä Mikrofilmi: Lasten militarisointia vastaan. 1929. Mf B 14668/ 1, KK.) Ks. aiheesta Saarela 2008, 554–559.

1193 Halila 1950, s. 209–210. Yleisesikunta teki vuonna 1935 ehdotuksen laiksi nuorison sotilasvalmennuksesta.

1194 Katso esityksen sisällöstä mm. Rauhanaate ja puolustusvalmius kansanopetuksessa. Silmäys asiassa tehtyihin aloitteisiin. Kouluneuvos O. Rauhamaan esitelmä Turun kansakoulukokouksessa 14 p:nä viime kesäkuuta. Opettajain lehti 29/1929 (19.7.1929), s. 554–555; huhtikuussa 1929 tehty välikysymys. Vuoden 1929 ensimmäiset valtiopäivät, pöytäkirjat, s. 678–679; Ålander 1995, s. 58–59.

tekemälle esitykselle, jossa toivottiin koulujen opetus- ja kasvatustyön perustuvan rauhanaatteeseen. Tämä professori-kansanedustajan Väinö Voionmaan laatima, työväenliikkeen perinteisiä arvoja painottanut esitys ei herättänyt kouluhallituksessa yhtä myönteistä kantaa kuin yleisesikunnan laatima kirje. Rauhanliittoon suhtautuivat kielteisesti myös suomalaiset kommunistit (STPV:n eduskuntaryhmä), jotka antoivat ymmärtää Rauhanliiton kirjeen olleen koko militarisoimispuuhan alullepanija.¹¹⁹⁵

Voimakkaimmin yleisesikunnan esitykseen reagoi Järjestönuorten liittotoimikunta, joka pyysi kouluhallitukselta jäljennöstä kyseisestä ehdotuksesta sitä kuitenkaan saamatta. Liiton tekemä pyyntö uutisoitiin lehdistössä näyttävästi, ja Järjestönuorten liiton edustajat kokivat tämän jälkeen alkaneen lehdistökirjoittelun hyökkäyksenä itseään vastaan. Porvarilehtien hyökkäyksen aloitti Järjestönuorten liiton mukaan *Iltalehti*, jonka kirjoituksessa liiton toimintaan liitettiin muun muassa valtionepe- toksen valmistelu, sotilasvakoilu, jumalanpilkkua ja huliganismi. Tapahtumaketjun seurauksena Järjestönuorten liiton toimihenkilöt kokivat olleensa vuonna 1929 porvariston silmätikkuna.¹¹⁹⁶ Tämä näkyi muun muassa vappuaattona 1929, jolloin pyrittiin estämään lasten osallistumista vappumarsseille. Järjestönuorten liittotoimikunta painatti vanhemmille ja kasvattajille suunnatun lentolehtisen *Lasten militarisoimista vastaan*, jota työväenjärjestöjen välityksellä levitettiin valtakunnallisesti. Siinä kerrottiin, että Suomen porvariston uusimpiin toimenpiteisiin kuului suunnitelma koulujen ja kouluikäisten lasten militarisoinnista.

1195 Saarela 2008, s. 554–555; Männistö 2007, s. 124.

1196 Toimintakertomus S. T. Järjestönuorten liiton toiminnasta 1.1.29–31.12.29, toimintakertomukset 1926–30, Da. Suomen Työväen Järjestönuorten Liitto 1 C–Hd, KansA.; Ainehistoa koulujen ja lasten militarisoimista vastaan käytävässä kamppailussa (marraskuulla 1929 kirjoittanut N. Kavenius), lentolehtinen Lasten militarisoimista vastaan. Opintotoiminta, Ha. Suomen Työväen Järjestönuorten liiton arkisto, 1 C, KansA; Liittotoimikunnan tekstejä 6.2.–31 illalla ... Hangonkatu 4 B 11 asunnolta. 15. Koulu ja militarisoimiskysymys ja 16. Porvariston vaino lasten liikettä vastaan. VIII A–VIII B 2 Työväen järjestönuorten liitto 2. Kirjeet ja julistukset. EK–VALPO I, 2666, KA. Ks. myös Ålander 1995, s. 58–59.

Toimenpiteen arveltiin kuuluvan osaksi kansainvälisiä fasistisia menetelmiä, joiden avulla useissa maissa oli alaikäiset lapset saatu palvelemaan imperialistien militaristisia tarkoituksia.¹¹⁹⁷

Vasemmistososialistien, erityisesti Järjestönuorten liiton, voimakasta reaktiota yleisesikunnan ehdotukseen saattaa osaltaan selittää SKP:n johdon 1920-luvulla suomalaisille toimijoille antamat varoitukset: sodanvaaraan oli kiinnitettävä huomiota.¹¹⁹⁸ *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehden* kirjoituksen mukaan kapitalistinen yhteiskunta valmistautui jatkuvasti sotaan proletariaattia ja sen tukikohtaa Neuvostoliittoa vastaan. Yksi varustelun muoto oli koulujen militarisointi, joka edellytti työläisiltä vastatoimia.¹¹⁹⁹ Työläis- ja talonpoikaisnaisten kongressi tuomitsi lokakuussa 1929 työväenluokan lasten vetämisen koululaitoksen välityksellä sotilaskasvatukseen ja vaati työväen eduskuntaryhmää toimimaan koulujen militarisoimista vastaan. Työväenjärjestöjä kehoitettiin valvomaan opettajien toimintaa, lehdistöä

1197 Lentolehtinen Lasten militarisoimista vastaan. Opintotoiminta, Ha. Suomen Työväen Järjestönuorten liiton arkisto, 1 C, KansA. Maanpuolustuksen ja kansanopetuksen suhteesta käytyä keskustelua 1920- ja 30-luvuilla tarkastellut Jyrki Männistö on todennut, että lehdistön kirjoittelu aiheesta mukaili puoluepoliittisia kannanottoja. Kiihkeimmin koululaitoksen ja puolustusvoimien yhteistyötä ja maanpuolustusopetusta kannattivat Kokoomuksen äänenkannattaja *Uusi Suomi* ja Maalaisliiton *Ilkka*. Maltillisemmin asiaan suhtautui edistyksen *Helsingin Sanomat* ja kriittisesti sosiaalidemokraattinen *Suomen Sosialidemokraatti*. *Suomen Sosialidemokraatti* korosti koulujen sivistystehtävää ja historianopetuksessa esimerkiksi kulttuurihistoriaan keskittymistä ja painotti työläisten suorittaman valvonnan merkitystä, ettei kouluista muodostuisi sotalaitoksia. Männistö 2007, s. 123–129; Ålander 1995, s. 58–59.

1198 Ålander 1995, s. 58.

1199 ”Porvaristo valmistautuu perusteellisesti, se uhraa häikäilemättömästi lapsetkin sotatarkoituksiinsa itsekkäiden etujensa saavuttamiseksi. Proletariaatilla ei ole syytä, eikä varaa jättää varhaisnuoriosaan valmistamatta taisteluun proletariaatin yhteiskunnallisten oikeuksien puolesta sotaan ja sen perussyttä koko kapitalistista järjestelmää vastaan”. ”Koulujen militarisoiminen – taistelua lapsista!”, kirjoittanut T. K. *Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti* 10/1929, s. 12.

seuraamaan tilannetta ja työläisvanhempia lähettämään lapsensa raittius- ja järjestönuorten osastoihin.¹²⁰⁰

Todisteena koululaitoksen militarisoimisen alkamisesta pidettiin muun muassa sitä, että helsinkiläisiä kansakoululaisia oli viety katsomaan kaasupuolustusta käsitteleviä näyttelyitä, ”jolla ilmeisesti on tarkoituksena valmistaa suotuisaa maaperää vastaisille sotalaitoksen esityksen mukaisille kemiantunneille”. Järjestönuorten liiton sihteeri Niilo Kavenius näki myös opettajien ja työläisvanhempien suhteen kärsivän tilanteesta: ”Miten voivat tämän jälkeen ne vanhemmat, jotka ovat olleet ja elleen ovat kaikkia kansannousuja ja sotavalmisteluja vastaan, uskoa poikansa ja tyttärensä tällaisten kiihkoisänmaallisten opettajain kasvatettavaksi”, hän kysyi todeten opettajien antaneen julkisuudessa militaristisia lausuntoja ja lasten joutuva varsinkin oppikouluissa lunastamaan päästötodistuksensa suojeluskuntaan liittymällä.¹²⁰¹ Järjestönuorten liiton toimijoiden ärtymys kohdistui myös kouluhallitukseen, joka oletetusti oli vuotanut liiton sille lähettämän kirjeen lehdistölle ja antanut näin aseet hyökkäykseen liittoon vastaan. Kouluhallituksen nähtiin asettuneen vallassa olevan luokan puolelle ja hylänneen nyt lopullisesti puheensa puolueettomuudesta: ”On mielenkiintoista tämän jälkeen panna merkille, aikooko ... kouluhallitus, vielä esiintyä jonkunlaisen puolueettomuuslipun suojassa”, pohti Kavenius.¹²⁰²

Militarisoimishankkeiden todettiin näkyvän koulussa myös suojeluskuntien toimintana koululasten keskuudessa. Pelkona oli,

1200 Lentolehtinen Lasten militarisoimista vastaan, takasivu. Opintotoiminta, Ha. Suomen Työväen Järjestönuorten liiton arkisto, 1 C, KansA.

1201 Aineistoa koulujen ja lasten militarisoimista vastaan käytävässä kamppailussa, (marraskuulla 1929 kirjoittanut N. Kavenius), lentolehtinen Lasten militarisoimista vastaan. Opintotoiminta, Ha. Suomen Työväen Järjestönuorten liiton arkisto, 1 C, KansA.

1202 Aineistoa koulujen ja lasten militarisoimista vastaan käytävässä kamppailussa, (marraskuulla 1929 kirjoittanut N. Kavenius), lentolehtinen Lasten militarisoimista vastaan. Opintotoiminta, Ha. Suomen Työväen Järjestönuorten liiton arkisto, 1 C, KansA.

että koulut kasvattivat lapsista ”reserviväkeä suojeluskunnille”.¹²⁰³ Sosialistinen työväen ja pienviljelijöiden eduskuntaryhmä teki huhtikuussa 1929 välikysymyksen aiheesta sotilaallisten järjestöjen perustaminen koulujen oppilaiden keskuuteen. Erityisen huolestuneita välikysymyksen tekijät olivat siitä, että suojeluskunnat olivat joillakin paikkakunnilla ryhtyneet perustamaan poikaoppilaiden keskuuteen sotilaallisia ryhmittymiä.¹²⁰⁴

Järjestönuorten liiton mukaan maalaisliittolaisen opetusministeri Antti Kukkosen helmikuussa 1930 pitämä liiton vastainen puhe sai opettajat entistä enemmän painostamaan työväenjärjestöjä ja järjestönuoriin kuuluvia lapsia.¹²⁰⁵ Eduskunnassa pidetty puheenvuoro oli samalla hallituksen vastaus Sosialistisen työväen ja pienviljelijöiden edustajien tekemään välikysymykseen työväestön kansalaisyhteiskunnan rajoittamisesta.¹²⁰⁶ Kukkosen puheenvuoro keskittyi vastaamaan syytteesen vasemmistososialististen kasvatusjärjestöjen toiminnan häiritsemisestä. Kukkonen totesi *Järjestönuorten liiton* kasvatuksen olevan sopimatonta,

1203 Tilanne lasten rintamalla. Porvarillisen, sosdem ja työväen lastentoiminnan muodot. 18-X-29 Sanomalehtimiesten kokousta varten laadittu. Suomen Työväen Järjestönuorten Liitto 1 C-Hd, KansA.

1204 Vuoden 1929 ensimmäiset valtiopäivät, pöytäkirjat, s. 678–679. Hallitus ei kuitenkaan vastannut välikysymykseen eikä siitä keskusteltu. Tämä osoittaa suhtautumista vasemmistososialistiseen eduskuntaryhmään aikana, jolloin parlamentarismi horjui Lapuan liikkeen vaikutuksesta: kommunistilait menivät läpi presidentin hajotettua eduskunnan 1930 ja Sosialistisen työväen ja pienviljelijöiden edustajat erotettiin eduskunnasta. Työväenpuolueen edustajien toiseen esitykseen, joka myös sivusi työväenlasten kasvatusta, vastattiin kuitenkin helmikuussa 1930, ks. 25.2.1930. Valtiopäivät 1930, s. 281–311.

1205 Toimintakertomus Järjestönuorten liiton toiminnasta ajalta 1.1.–31.5.1930. Toimintakertomukset 1926–30, Da. Suomen Työväen Järjestönuorten liiton arkisto, 1 C -Hd, KansA.

1206 Välikysymys ”eräisiin juhla- ja kokoustilaisuuksiin sekä joihinkin henkilöihin ja sanomalehtiin” kohdistuneista valtion toimenpiteistä”. Välikysymyksessä syytöksen tueksi mainittiin tapauksia, joissa poliisin terrori koettiin olleen näkyvää. Yksi tapauksista sijoittui pääkaupunkiin ja koski Helsingin Sekatyöväen Toveriseuraa, joka oli saanut poliisilta luvan viettää iltamia tammikuussa 1930. Lupa kuitenkin peruttiin, kun selvisi että tilaisuus olikin ”1918 vuoden kapinan alkamispäivän muistojuhla”.

ja järjestön ajama koulu ja -kasvatusuudistus oli yhteiskunnalle vaarallinen. Kukkosen mukaan viranomaisten toimien taustalla olivat maanalaisen Kommunistisen nuorisoliiton Järjestönuorten liitolle antamat ohjeet, jotka tähtäsivät koulujen kasvatustyön sitomiseen kommunistisiin taisteluperiaatteisiin.

Hakiessaan järjestönuorten liiton salaiselle toiminnalle perustuslain suojaa välikysyjäin silmien edessä näyttää väikkyvän ... kommunistinen koulu. Tunnen puutteellisesti kommunistisia kouluja ja olen senvuoksi valmis uskomaan niistä hyvää lukuunottamatta niiden oppi- y.m. kirjoja. ... Näillä teoksilla, joista kommunistisen kasvatuksen materialinen sisältö ja karkean materialistinen moraalit parhaiten kuvastuvat, ei varmaankaan ole vertaa koko maailman koulukirjallisuudessa. Perustavaa laatua olevat siveyskäsitteet on niissä käännetty ylösalaisin. Teoksista voi tavata pöyristyttävää siveettömyyttä, suorastaan pornografiaa, josta ei voi tällaisessa paikassa näytteitä esittää. Poliitiikka(a) ne sisältävät kaikki, jopa kansilehdestä alkaen, mutta erittäin silmiin pistävää on niiden hirvittävä sotaisuus. Näin militaristista kirjallisuutta en ole koskaan ennen tavannut.¹²⁰⁷

Vastaava tendenssi näkyi Kukkosen mukaan myös vasemmistososialistisista lastenkasvatusoppaista, kuten eräästä koulukirjastosta suuren kohun saattamana löydetyistä Meidän lasten kirjasta. Kukkonen pyrki tekemään naurunalaiseksi vasemmistososialistien ajamat koululaitoksen militarisoimisen vastustamishankkeet ja osoittamaan heidän oman nuortenjärjestönsä luonteeltaan sotaisaksi¹²⁰⁸ Meidän lasten kirja oli helsinkiläisen Väinö Vuorion¹²⁰⁹ vuonna 1922 toimittama lastenkirja, joka Ope-

1207 Asian käsittely 25.2.1930. Valtiopäivät 1930, Kukkosen puheenvuoro s. 291–292.

1208 Asian käsittely 25.2.1930. Valtiopäivät 1930, Kukkosen puheenvuoro s. 291–292.

1209 Väinö Vuorio kuoli Tammisaaren vankilassa vuonna 1929, mikä teki hänestä kommunistisen työväenliikkeen marttyyrin. Vuorion ja ”toveri Isakssonin” hautajaiskulkueestaan, johon osallistui neljä tuhatta helsinkiläistä työläistä, on kertonut Ludvig Kosonen. Kosonen 1932, s. 101–108.

tusministeriön mukaan sisälsi ”laillista yhteiskuntajärjestystä vastaan tähdättyä ja kirkkoa pilkkaavaa kirjoittelua”. Tästä syystä koulujen johtajia ja tarkastajia pyydettiin tarkastamaan koulujen kirjastot ja poistamaan sopimattomat kirjat.¹²¹⁰ *Tiedonantaja* kirjoitti, että opetusministeri Kukkonen ja kouluhallitus olivat hyökänneet työväenliikettä vastaan nostamalla suuren kohun muuttaman kirjasen löytymisestä.¹²¹¹ *Suomen Työmieskin* puuttui asiaan verraten Meidän lasten kirjaa virallisiin koulukirjoihin: ”Onko esim. mannerheimiläisyyden ylistäminen kovinkin jalostavaa ja innostavaa luettavaa niille tuhansille punaorvoille, joka niitä joutuvat lukemaan?”, artikkelissa sanottiin, ja päällimmäinen kysymys oli: ”Eivätkö työläiset saa kasvatkaa lapsiaan?”¹²¹²

Välikysymyskeskustelu käytiin pitkälti Sosialistinen Työväen ja Pienviljelijöiden Vaalijärjestön (STPV) ja Maalaisliiton edustajien välillä. STPV:n perusteesejä oli, että työläisiltä pyrittiin fasistien hallitsemassa Suomessa viemään perusoikeudet, kuten sanan- ja kokoontumisvapaus.¹²¹³ Järjestönuorten valtionavustuksen kerrottiin tulleen säännönmukaisesti evätyksi. Puolin ja toisin syyttelevään keskusteluun puuttuivat muutamat sosiaalidemokraatit korostaen omaa rooliaan laillisen kansalaisyhteiskunnan ainoina tukijoina. Helsinkiläisessä kunnallispolitiikassa toimiva, kansa-koulujohtokunnassakin ollut Reinhold Sventorzetski

1210 N:o 492 Kouluhallitus 1930 helmikuun 26 päivänä. Kiertokirje suomenkielisten kansakoulujen johtajaopettajille sekä kansakouluntarkastajille. Kouluhallituksen kiertokirjeet 1930, Ec:29. HKA.

1211 *Työväenjärjestöjen Tiedonantaja* No 2 3.3.-30. 2667 (277) EK-VALPO I VIII B 3-VIII C 1, TJN 4. Valistus ja kiihoitustyö, KA.

1212 *Suomen Työmies* No 23 27.2.-30. 277. EK-VALPO I VIII B 3-VIII C 1, TJN 4. Valistus ja kiihoitustyö, KA. Meidän lasten kirja sisälsi kahdeksan kertomusta, joissa kuvailtiin lapsille sadun keinoin yhteiskunnan epäoikeudenmukaisuutta ja kerrottiin vertauskuvin tulevasta vallankumouksesta, joka tulisi muuttamaan tilanteen. Tässä suhteessa sitä tosiaan voi pitää valitsevan yhteiskuntajärjestyksen muuttamiseen tähtäävänä. Vuorio, Väinö (toim.): Meidän lasten kirja. Kustannusosakeyhtiö Työ, Helsinki 1922.

1213 Lauri Myllymäki totesi, että samalla kun porvaristo pitää melua rikollisuuden lisääntymisestä oli työläisten, varsinkin työläisnuorten, vaino lisääntynyt viranomaisten taholta. Asian käsittely 25.2.1930. Valtiopäivät 1930, Lauri Myllymäki, s. 296-298. Myös mm. Jalmari Rötök s. 306-307.

(Svento) totesi, että sekä välikysymyksen tekijät että vastaajat liikuivat heikolla moraalisisella pohjalla. Molemmat osapuolet tuomitsivat väkivallan silloin kun se heidän tarkoituksperiinsä sopi, mutta ainoastaan sosiaalidemokraatit todella puolustivat kansanvaltaa väkivaltaa vastaan.¹²¹⁴

Viisi kuukautta myöhemmin, heinäkuussa 1930, eduskunta keskusteli niin sanotuista kommunistilaeista, jotka saivat taakseen noin kaksi kolmasosaa edustajista. Presidentin hajotettua eduskunnan hyväksyttiin paino-, kokoontumis- ja yhdistymisvapautta rajoittavat lait seuraavilla valtiopäivillä. Ennen uusia vaaleja vasemmistososialistien vaalikelpoisuus oli kumottu, tuhansia äänestäjiä poistettu äänestysluetteloista, lehtiä lakkautettu, ihmisiä vangittu poliittisin perustein ja kaikki kommunistien työväentalot suljettu. Myös Järjestönuorten liiton toiminta päättyi tammikuussa 1931, jonka jälkeen järjestön varhaiskasvatus siirtyi maanalaiseksi pioneeritoiminnaksi. Näin myös keskustelu koululaitoksen arvopohjasta suhteessa puolustuskasvatukseen ja vasemmistolaiseen varhaisnuorisotoimintaan tyrehtyi eduskunnassa.

Kouluhallitus, opettajat ja vaarallinen rauhanaate

Rauhanliiton ja puolustusvoimien kouluhallitukselle osoittamia kirjelmiä kommentoitiin *Opettajain lehden* pääkirjoituksessa maaliskuussa 1929. Siinä todettiin molempien aloitteiden olevan perusteltuja. Opettajat olivat nyt tienhaarassa: kunkin tuli ratkaista, keskittyisikö historian opetuksessa rauhanaatteen vai puo-

1214 Reinhold Sventorzetski. Valtiopäivät 1930, s. 304–305. Sosiaalidemokraatit tekivät myös oman esityksensä, jossa todettiin joitakin virheitä tapahtuneen viranomaisten taholta ja korostettiin hallituksen velvollisuutta valvoa kokoontumisoikeuden toteutumista. Välikysymyksen tehneet olivat esittäneet, että hallitus ei kyennyt turvaamaan työväenluokan oikeuksia. Äänestettäessä voitti sosiaalidemokraattisen edustaja Huttusen esitys ensin Kulmalan esityksen, ja lopulta puhemiehen esitys Huttusen esityksen 102 äänellä 65 vastaan. Asian käsittely 25.2.1930. Valtiopäivät 1930, äänestys s. 296–298.

lustustahdon edistämiseen. Olipa opettaja tähän asti ollut asiasta mitä mieltä tahansa, oli hänen nyt kirjoittajan mukaan päivitetävä kantansa kysymyksen tultua ajankohtaiseksi. Pää-kirjoituksessa todettiin opettajien työn siihen asti perustuneen seuraavaan komiteamietinnössä esitettyyn periaatteeseen:

Puolustus- ja vapaussodat ovat puolusteltavissa, ja niissä ilmevä miehuus, uhrautuvaisuus ja sankarimieli eivät saa jäädä tunnustusta vaille. Mutta tehostettakoon myös toiselta puolen, että maailmansodan tuskat ja kauhut ovat herättäneet ja kypsyttäneet laajalti yli sivistyneen maailman levinneen sodan kammon ja pyrkimystä sodista vapautua, ja ettei nuorisoakaan olisi muuhun kasvatettava.¹²¹⁵

Tuntemattomaksi jääneen kirjoittajan mukaan Rauhanliitolla ja komiteamietinnön kirjoittajilla ei kuitenkaan ollut käsitystä todellisesta tilanteesta. Rauhanliiton vaatimusta kirjoittaja piti edesvastuuttomana. Puolustustahtoa kasvattamalla koulu teki palveluksen isänmaalle, ei kiihkoilemalla, vaan tekemällä selväksi, että isänmaahan ei kajota.¹²¹⁶ Kouluneuvos Onni Rauhamaa puhui kesäkuussa 1929 rauhanaatteen ja puolustusvalmiuden suhteessa kansanopetuksessa. Hän kertoi Kansainliitossa, opetusministeriössä, Rauhanliitossa ja puolustusvoimissa tehdyistä aloitteista sekä totesi eduskunnan päätyneen sodan ulkopolitiikan välineenä kieltäneeseen Kellogg-sopimukseen liittymiseen. Rauhamaa totesi äärimmäisenkin vasemmiston kuitenkin todenneen, ettei kyseinen sopimus voi antaa pysyviä rauhantakeita.¹²¹⁷ Tästä syystä Suomen kohtalona oli maanpuolustuslaitoksen

1215 Kumpaan suuntaan -?, kirjoittanut L. E. *Opettajain lehti* 13/1929 (28.3.1929), s. 181–182.

1216 Kumpaan suuntaan -?, kirjoittanut L. E. *Opettajain lehti* 13/1929 (28.3.1929), s. 181–182.

1217 Kriittisesti Kelloggin sopimukseen suhtauduttiin myös *Opettajain lehden* kirjoituksessa: Rauhanaate nykyoloissa, kirjoittanut nimimerkki ”Spectator”. *Opettajain lehti* 31/1934 (3.8.1934), s. 502–503. ”Ja sillä välin kun maailman valtiot kukin varustautuvat tulevaan sotaan, koko maailman piiri idästä länteen on täynnänsä sähköistä jännitystä – ja Suomen kan-

ylläpitäminen ja puolustustahdon vahvistaminen. Kansanopetus ei saanut Rauhamaan mukaan heikentää kansan puolustustahtoa ja -kuntoa. Suomi ei voinut vain luottaa vieraan apuun, vaikka Rauhamaa rauhanaatteen tukijaksi tunnustautuikin.¹²¹⁸

Sosialidemokraattisen Opettajaliiton tavoin kuriositeetiksi ja tyypilliseksi poikkeukseksi muodostui vuonna 1931 yhdistysrekisteriin kirjattu Suomen Opettajain Rauhanliitto.¹²¹⁹ Sen taustalla oli vuonna 1925 Suomeen perustettu Pohjoismaiden Opettajain Rauhanliiton komitea. Liittoon, jonka puheenjohtajana toimi professori Arvi Grotenfelt, kuului sen perustamisen jälkeen 70 opettajaa – luku on koko maan tasolla vähäinen. Helsingiläisten kansakoulunopettajien osallisuudesta yhdistykseen ei ole tietoa. Erään opettajistolle lähetetyn kiertokirjeen allekirjoittajista löytyy Oulunkylässä eli Helsingin pitäjässä opettanut Jenny Wäre.¹²²⁰ Vaikuttaa siltä, että kannattajien joukossa oli enemmän oppikoulun opettajia, rehtoreita sekä yliopiston henkilökuntaa. Harva opettaja uskalsi avoimesti sitä kannattaa, koska aihepiiriä pidettiin tunnehallinnon taholta opettajille vaarallisena. Yhdistyksen toiminnasta käyty keskustelu todistaa, että rauhanaate oli 1930-luvun taitteen Suomessa räjähdysherkkä aihe, joka helposti ymmärrettiin vasemmistolaiseksi ja etenkin maanpuolustuksen

san pitäisi pasifistiemme mielestä istua kädet ristissä, tuuditella itsenään unelmiin, että yksin hyvän rauhantahtonsa vuoksi se voi iän kaiken säilyttää itsenäisyytensä ja luottaa johonkin Kelloggin sopimukseen, ja uskoa siihen, että jos vieras sortaja maamme valtaisi, valtaisi uudenaikaisin hirmuvälinein, joita se on onnistunut saamaan itselleen – että Kansainliitto pelastaisi meidät niinkuin se aikoinaan salli meille jäädä Ahvenanmaan”.

1218 Rauhanaate ja puolustusvalmius kansanopetuksessa. Silmäys asiassa tehtyihin aloitteisiin. Kouluneuvos O. Rauhamaan esitelmä Turun kansakoulukokouksessa 14 p:nä viime kesäkuuta. *Opettajain lehti* 29/1929 (19.7.1929), s. 553–555. Katso Rauhanliiton aloitteesta myös Ainehistoa koulujen ja lasten militarisoimista vastaan käytävässä kamppailussa (maraskuulla 1929 kirjoittanut N. Kavenius), lentolehtinen Lasten militarisoimista vastaan. Opintotoiminta, Ha (myös kansiossa Pienpainatteet). Suomen Työväen Järjestönuorten liiton arkisto, 1 C, KansA.

1219 Ilmoitus 18.12.1931. Tuonut sosiaalihalitukseen Prof. A. Grotenfelt. Suomen opettajain rauhanliitto, KA.

1220 Maamme opettajille. (1932). Pienpainatteet, KK.

vastaiseksi. Opettajien Rauhanliiton sanoma pohjasi ensimmäisen maailmansodan kauhuihin:

Maailmansota on kauhealla hävityksellään ja pitkäaikaisilla tuhoisilla seurauksillaan pakoittanut ... etenkin Euroopan kansat, pysähtymään vakavan itsetutkimukseen. ... Pohjaltaan ovat sotien perimmäiset syyt aina psyykkisiä, ihmisluonteessa olevia. ... Sovinnollisten suhteiden luominen, taipuminen kaikkien erimielisyyksien ratkaisuun lain ja oikeiden avulla on sangen suurelta osalta kasvatuksen asia. Kansojen, rotujen ja yhteiskuntaluokkien luottamuksellinen veljeys vaatii ihmisten sisäistä mielenmuutosta, luonteenkasvatusta. Siksi on tarpeen, että ihmislapsiin jo varhaisimmista ikävuosista alkaen koetetaan juurruttaa puolueetonta oikeudentuntoa ja rauhantahtoa.¹²²¹

Yhdistyksen puhujana toimi 1930-luvun alussa oululainen Elin Vuorivirta, joka esitelmöi rauhanaatteesta myös muutamissa oppi- ja kansakouluissa. Koulujen johtajat ja rehtorit olivat kuitenkin varovaisia ottamaan häntä vastaan, koska he pelkäsivät kouluhallituksen tai tarkastajien pitävän aihetta liian arkaluontoisena. Siksi yhdistys lähestyi kouluhallitusta pyynnöllä, että tämä voisi suositella kyseistä puhujaa koulujen johtajille. Pynnön liitteeksi he olivat lisänneet muutamien johtajien todistukset siitä, että Vuorivirran esitelmät perustuivat ihmisystävällisyyteen ja lähimmäisenrakkauteen, eivätkä ne sekoittaneet oppilaiden käsityksiä ”puolustustahdon ehdottomasta välttämättömyydestä”.¹²²² Niiden myös arveltiin olevan vapaita poliittisesta ja nykyistä puolustusjärjestelmää syyttelevästä sävystä.¹²²³ Yhdistys kertoi, että Suomen opettajissa oli paljon niitä, jotka lämpimästi harrasivat rauhanasiaa. Yksittäisen opettajan oli kuitenkin vaikea ryhtyä siitä oppilailleen puhumaan, osin faktojen puutteessa, mutta

1221 Maamme opettajille (1932). Pienpainatteet, KK.

1222 Karkkilan yhteiskoulun johtajan Jussi Saukkosen todistus 5.12.1932. Suomen opettajain rauhanliitto, KA.

1223 Turun Snellmanin kansakoulun johtaja Oskari Santalahti 7.12.1932. Suomen opettajain rauhanliitto, KA.

etenkin siksi, että aihe nähtiin arkaluontoisena. Yhdistyksen kirjeessä kouluhallitukselle korostettiin, ettei Vuorivirta puhunut politiikasta, kansallisista puolueista tai puolustuskysymyksestä. Rauhan harrastajat halusivat ainoastaan toimia ”kansamme ja kaikkien kansojen sisäisen eheyden ja keskinäisen ymmärtämyksen puolesta sekä aseellisuuden syiden poistamiseksi.”¹²²⁴

Vaikka Opettajain Rauhanliitto sanoi ajavansa kansallisen eheyden asiaa, ei kouluhallitus sille lämmennyt. Sieltä vastattiin niukkasanaanaisesti, ettei kouluhallituksen asiana ollut sanotunlaisten suositusten antaminen.¹²²⁵ 1930-luvun Suomessa kouluhallitus ei enää ollut se liberaalien aatteiden tyyssija, jollaisena se ainakin osittain oli kymmenen vuotta aikaisemmin näyttänyt. Kireässä yhteiskunnallisessa ilmapiirissä, jossa kansa ei ääriliikkeiden painostuksessa näyttänyt eheytyvän, vetäytyi kouluhallitus viranomaisroolinsa taakse ja pyrki puhdistamaan koulut politiikasta täysin.

Kouluhallitus antoi lausunnon maanpuolustusopetuksesta vuonna 1934. Alfred Salmelan johdolla esitettiin kouluihin maanpuolustussuunnitelmaa, jossa alakoululaisille opetettaisiin sotilaskarttojen ja kompassin käyttöä sekä yläkoululaisille pienoiskivääriammuntaa. Yleisesikunta teki vuonna 1935 ehdotuksen laiksi nuorison sotilasvalmennuksesta ja kysymys otettiin esille myös kouluhallituksessa. Partion, suojeluskuntien poikaosastojen ja pikkulottien maanpuolustuskasvatuksen ei katsottu olevan riittävää, sillä noin 90 prosenttia kouluikäisistä lapsista jäi vaille maanpuolustusopetusta. Kansakouluissa suoritettu maanpuolustustyö jäi lopulta kuitenkin pääosin opettajien oman aktiivisuuden varaan.¹²²⁶

Aimo Halilan mukaan kansakoulujen opettajisto – Suomen Opettajain Rauhanliittoa lukuun ottamatta – asettui maanpuo-

1224 Suomen Opettajain Rauhanliitto kouluhallitukselle Suomen Opettajain Rauhanliitto 15.3.1934. (kirjekonsepti). Suomen Opettajain Rauhanliitto, KA.

1225 Kouluhallitus Suomen Opettajain Rauhanliitolle 10.4.1934 (Tarjanne ja Salmela).

1226 Halila 1950, s. 209–211.

lustusopetuksen kannalle.¹²²⁷ Tätä kantaa kuvastavat ainakin Suomen Opettajayhdistyksen viralliset kannanotot. Keskushallitus toimitti paikallisyhdistyksille vuonna 1932 kuusankoskelaisen opettajan Yrjö Suhosen laatiman alustuksen ”Kansallistunnon, isänmaallisen mielen ja puolustustahdon kasvattamisesta lapsissa ja nuorisossa” ja vuonna 1936 opettaja I. V. Ahosen kirjoittaman alustuksen maanpuolustuksen opettamisesta kansakoulussa. Opettajayhdistyksen historiikissa todetaan paikallisyhdistysten asettuneen alustajien kannalle.¹²²⁸ Ahosen hahmotteleman maanpuolustusopetuksen tavoitteet olivat kasvatuksellisia. Koulun tehtävänä oli tietopuolisen opetuksen ohella kasvattaa lasta yksilönä ja yhteiskunnan jäsenenä. Maanpuolustuskasvatus oli aloitettava jo kansakoulussa, ja kansakoulu edisti tätä tehtävää jo pelkästään sivistystasoa nostamalla. Vallitsevassa maailmallisessa yleislanteessa oli kuitenkin syytä korostaa puolustustahtoa entisestään.¹²²⁹ Maanpuolustusopetuksen kannattajat ivasivat Opettajien Rauhanliittoa.¹²³⁰ Opettajiston kantoja rauhan puolesta pidettiin vaarallisina ja epäisänmaallisina, ja tämä on varmasti vaikuttanut opettajien käyttäytymiseen. Olivat yksittäisen opettajan sympatiat siten suursuomihaaveissa, puolustussodan korostamisessa tai rauhan- ja kansainvälisyyden puolella, pidettiin puolustustahdon kasvattamista yhtenä koulun tärkeimmistä tehtävissä itsenäisessä valtiossa. Kasvatus palveli ensisijassa valtiollisia päämääriä.

Nouseva kosto? Kommunismi koulutilan uhkaajana

Politisoitunutta kaupunkitilaa sekä uuden kapinan pelkoa kuvaa erityisen osuvasti keskustelu koulujen pihuille heitetyistä lentolehtisistä ja koulutalojen seiniin 1930-luvun alkuvuosina ilmes-

1227 Ibid.

1228 Metsikkö – Oksanen 1943, s. 167–159, 189.

1229 Maanpuolustuksen opettaminen kansakoulussa. Suomen Opettajayhdistyksen Keskustelukysymyksiä XLIX. Painettu Helsingissä 1936.

1230 Rauhanaate nykyoloissa, kirjoittanut nimimerkki ”Spectator”. *Opettajain lehti* 31/1934 (3.8.1934), s. 502–503.

OPETTAJAT! KOMMUNISMI epäinhimillisine oppineen saastuttaa kansaamme, sen koteja ja kouluja! — Monella tapaa hiipii sen myrkyttävä vaikutus taholta jos toiseltakin koulujenkin elämään. Millaiseksi kasvaa vartuva polvemme? Kommunistien provosoimiksi ja soluttamiksi huliganeiksi ja heittäöiksi vaiko kunnan ihmisiksi ja toimeliaiksi kansalaisiksi? Siinä pulma. On jo huomattu, miten vaikeata KANSALAISOPIN opetus on ollut meikäläisissä oloissa, varsinkin taajaväkisissä seuduissa. Osaksi tämä on johtunut siitä, ettei ole ollut uudenaikaista oppikirjaa tätä jatko-opetukseen kuuluvaa ja varsinaiseen yläkouluopetukseenkin monella tavoin liittyvää oppiainetta varten.

Kansalaistiedon oppikirjan mainos Opettajain lehdessä kesäkuussa 1930.

tyneistä kommunistisista iskulauseista. Tämä itsessään melko marginaalinen ilmiö avaa monia kiinnostavia näkökulmia: koulun suhtautumista koulun arvomaailman vastaiseen harrastustoimintaan, ääri liikkeiden näkymistä kansakoulumaailmassa, kotien todellisuutta ja pula-ajan vaikutuksia sekä lasten tunneyhteisön ilmaisun rajoja. Keskustelun avainhenkilö ja ylläpitäjä oli tarkastaja Matti Pesonen – ehkä osittain myös sen alkuunpanija.¹²³¹

Pesonen otti elokuussa 1930 tarkastajien ja johtajien kokouksessa käsiteltäväksi opetusministeriön kouluviranomaisille lähettämän kirjeen, joka koski kommunistien koululasten keskuudessa tekemää valtionvastaista kiihotustyötä. Siinä kehoitettiin tarkkailemaan tilannetta ja tarvittaessa ryhtymään toimenpiteisiin.¹²³² Pesosen mainitsema kirje liittyi kouluhallituksen kehotukseen valvoa kommunistien suorittamaa kiihotustyötä ja ilmoittaa siitä poliisille. Asiaa pro graduksaan tutkinut Mari Halli on arvellut, että Pesosen innokkuudesta huolimatta opettajat olivat haluttomia raportoimaan omista oppilaistaan Etsivälle keskuspoliisille, ja ryhtyivät tähän aktiivisemmin vasta kouluhallituksen kirjeen

¹²³¹ Ks. ko. ilmiöstä Halli 2014, passim.

¹²³² Suomenkielisten kansakoulujen johtajien ja tarkastajien kokous 29.8.1930 § 4. Johtajien ja opettajien kokousten pöytäkirjat 1930, Cc:19. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkisto, HKA. Ks. aiheesta myös Uusi Suomi 8.1.1930.

jälkeen – kirjelmän takaa taas löytyi ilmeisesti opetusministeriö ja sen johdossa ollut vanhoillinen opetusministeri Paavo Virkkunen.¹²³³

Eheyttämisen ideologiaa ajanut kouluhallitus tasapainoili oikeistoradikalismien huippuvuosina linjansa kanssa päätyen lopulta kieltämään kaiken valtiollisen toiminnan koulujen sisällä. Kärki oli suunnattu etenkin oppikouluissa noussutta oikeistoradikalismia vastaan. Jukka Rantalan mukaan tavoite estää politiikan tunkeutuminen kouluihin liittyi juuri eheyttämisen periaatteeseen, ja ääriilikkeisiin suhtauduttiin kouluhallituksessa kielteisesti. Opettajistoa ei ainakaan suurin joukoin osallistunut aktiivisesti äärioikeiston toimintaan, vaikka vasemmiston retoriikassa koulut olivatkin täynnä ”lapualaisopettajia” – näitä kyllä saattoi olla, mutta heidän äänensä ei päässyt kuulumaan ylitse muiden.¹²³⁴ Muistitiedossa on säilynyt kuvaus Aleksis Kiven koulun opettajasta, joka oli koulutyönsä aikana välillä pukeutunut IKL:n univormuun, mustaan paitaan ja siniseen solmioon, mikä loukasi työläislapsia.¹²³⁵ Jos tämä kuvaus pitää paikkansa, voidaan arvella, että tarkastaja Pesonen, jonka sympatiat todennäköisesti olivat ainakin osittain oikeistoradikaalien puolella, salli myös tämän tapaisen poliittisen kannan näyttämisen helsinkiläisissä kouluissa, puserolaista ja kouluhallituksen määräyksistä huolimatta. Tätä tulkintaa vahvistaa se, että Pesonen pyrki tarkastajanuransa päätyttyä vuonna 1935 IKL:n listalta kansanedustajaksi pääsemättä kuitenkaan läpi.¹²³⁶

1233 Halli 2014, s. 48–49. Hallin mukaan opettajat pyrkivät myös puolustamaan omaa kouluaan ja omia oppilaitaan, eivätkä halunneet Etsivän keskuspoliisin kuulustelemaan lapsia. Jos kirjelmän takana todella oli Paavo Virkkunen, on hänen motivaationsa helppo johtaa sisällissodan kokemuksista Helsingissä, jolloin hän muun muassa Suomalaisen normaalilyseon rehtorina joutui punaisten pidättämäksi.

1234 Rantala 2010, s. 127–128.

1235 Gladh 1997, s. 153–154.

1236 Halli 2014, s. 27.

Lehtolehtisiä ja aitamaalauksia – lasten kolttosia vai uhkaava kapina?

Perustuen edellä mainittuun opetusministeriön pyyntöön Pesonen tiedusteli koulujen johtajilta, olivatko nämä havainneet omissa kouluissaan kommunistista kiihotustyötä. Käpylän koulun johtaja kertoi kolmelta oppilaalta löydetyn *Punalippu*-lehteä. Kallion koulun johtaja puolestaan ilmoitti huomanneensa, että oppilaita oli käynyt kommunistien lastenkerhoissa, joissa oli opetettu kiihottavia lauluja. Lapsilta oli löydetty paperille kirjoitettuna muun muassa Punaorvon laulua, jota oli opetettu kerhoissa. Kallion kansakoulun oppilaita kävi myös kommunistien voimisteluseurojen poikaosastoissa, vaikka opettajat olivat sen kieltäneet. Vallilan koulun johtajan mukaan koulun oppilaita kävi kommunistisissa lastenkerhoissa ja voimisteluseuroissa ja otti osaa kommunistien mielenosoituskulkueisiin. Myös Eläintarhan koulun johtaja kertoi lasten osallistuvan mainittujen kerhojen toimintaan, ja oppilailta oli ollut punaisia merkkejäkin rinnassaan. Sillan eteläpuolen kouluista ainoastaan Tehtaankadun koulun johtaja ilmoitti, että koulun ovella oli jaettu lapsille kutsukortteja epäilyttäviin illanviettoihin. Tarkastaja kehotti johtajia ilmoittamaan heti, jos he epäilevät kommunistien kiihotustyötä harjoitettavan oppilaidensa keskuudessa.¹²³⁷

Järjestönuorten liiton tultua lakkautetuksi alkoi vasemmistososialistisessa nuorisoliikkeessä maanalaisen toiminnan aika, joka kohdistui myös kansakouluihin. Maanalainen Suomen Kommunistinen Nuorisoliitto organisoi koko maata kattavan pioneerijärjestön, joka toimi Keskuskomitean ja sen pioneerijäoston alaisena. Pioneeriryhmät muun muassa opiskelivat, askartelivat poliittisten vankien hyväksi, toimivat lähettitehtävissä ja toimittivat kouluihin maanalaisia lentolehtisiä, kuten lastenlehti *Pioneeria* ja *Koulu-Kipinä* -nimistä monistettua lehtistä. Toi-

1237 Suomenkielisten kansakoulujen johtajien ja tarkastajien kokous 29.8.1930 § 4. Johtajien ja opettajien kokousten pöytäkirjat 1930, Cc:19. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkisto, HKA. Ks. aiheesta myös Uusi Suomi 8.1.1930.

Vallilalaisia järjestönuoria vuonna 1929. Kuva: Kansan Arkisto.

minta oli aktiivisinta Helsingissä, Oulussa, Turussa ja Kemissä.¹²³⁸ Helsingissä toiminta keskittyi erityisesti Eläintarhan, Vallilan ja Kallion kansakouluihin. Toiminnan keskeisiä muotoja olivat kansakouluihin utjutetut pioneerijärjestöjen lentolehtiset sekä koulujen seiniin öisin maalatut iskulauseet. Tapauksia paljastui edellä mainituissa kouluissa vuosina 1931–1934 joitakin kymmeniä.

Kun Helsingin raastuvanoikeus lakkautti Järjestönuorten liiton 31. tammikuuta 1931, ilmestyi samana päivänä ainakin Vallilan, Kallion, Eläintarhan ja Kaisaniemen kansakoulujen piholle vihreitä paperisuikaleita, joissa luki: ”SUOMEN TYÖLÄIS-LAPSET Lausumme Fascisteille että Työväen luokan kasvua ei estä Liittomme lakkauttaminen”. Allekirjoittaja oli Helsingin SKP:n viides varhaisnuorisokomitea.¹²³⁹ Kevätlukukaudella alkoi Kallion ja Vallilan kansakouluista löytyä kommunistisia lentolehtisiä. Etsivän keskuspoliisin edustajat totesivat raportissaan Sisäasiainmi-

¹²³⁸ Parkkari 1970, s. 230, Ålander 1995, s. 61.

¹²³⁹ Helmik. 3.31 Herra Opetusministerille. EK-VALPO I, 2668 (illegaalinen lastenliike), KA.

nisteriölle, että yhteiskunnallinen sairaus, kommunismi, ei Suomessa esiintynyt koulun piirissä niin laajasti kuin useissa muissa maissa. Sivistyneistöön kuuluva opettajisto oli myös muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta isänmaallista väkeä, eikä poliisilla ollut tietoja, että Helsingin kansakoulujen opettajissa olisi ollut kommunistimielisiä. Koululapset olivat kuitenkin saattaneet saada kommunistisen tartunnan perheiltään ja tuoda tämän sairauden myös kouluun. Koulun tehtävänä oli kitkeä lapsista tämä tartunta, mutta kaikilta osin sekään ei siihen pystynyt:

Mutta kun kansakouluissa käyvät myöskin kommunistien lapset ja kommunistit, kuten hyvin on tunnettua, erikoisella harrastuksella työskentelevät ei vain nuorison, mutta lastenkin kasvattamiseksi 'luokkatietoisiksi proletaareiksi' ja kun tätä 'varhaisnuorisotyötä' on jatkunut maassamme yli 10 vuotta, on itsestään selvää, että nykypäivien kansakoululapsissa on jo joukko kommunistisen tartunnan saaneita. Tätä tartuntaa ei koulu ole tietenkään kaikista lapsista kyennyt pois kitkemään ja esimerkkejähän on siitä, että oppikoulussa ja yliopistossa olevia kommunistiperheiden lapsia on paljastettu aktiiviseen ja rikolliseen vallankumoukseen valmisteluun osallisina.¹²⁴⁰

Etsivästä keskuspoliisista kerrottiin kommunistisen valistustyön kiihtyneen taloudellisen pulan aikana. Keskuspoliisin ja opettajiston kesken vallitsi kuitenkin epäselvyyttä siitä, kenelle koulussa ilmaantuvien tapausten selvittäminen kuului. Poliisi ei halunnut puuttua koulun sisäisiin, koulukurin alle kuuluviin tapauksiin. Todennäköisimpänä lentolehtisten leviämisen syinä poliisi piti sitä, että lehtisiä heiteltiin koulujen pihoilta ulkopuolisten toimesta tai lapset löysivät niitä maasta ja kuljettivat mukanaan uteliaisuudesta. Oli kuitenkin myös mahdollista, ”että kommunistiperheiden lapset – koululasten tapaan kuletella kaikkea mahdollista kiintoisaa mukanaan – ovat saaneet näitä kotoaan tai tuttaviltaan nimenomaisessa levitystarkoituksessa ja 6. luokan

1240 8. 5.1931 Sisäasianministeriölle. EK-VALPO I, 2668 (illegaalinen lastenliike), KA.

13–14 vuotias on jo siksi valveutunut, semminkin jos hän on pionääri, s.o. punainen partiolainen, että tietää mitä tuo.”¹²⁴¹

Sisäasiainministeriön tiedusteluun Etsivä keskuspoliisi vastasi, että tehokkainta kommunistisen kiihotuksen ehkäisemistä oli opettajiston toimesta tapahtuva isänmaallinen kasvatustyö vastapainoksi kommunistipiirien lasten kotonaan ja toverijoukossa saamille epäisänmaallisille ja uskonnonvastaisille vaikutuksille. Myös lujaa koulukuria pidettiin ensiarvoisen tärkeänä. Ilmenneistä tapauksista oli viipymättä tehtävä ilmoitus Etsivälle keskuspoliisille, joka tiedon saatuaan voisi ryhtyä selvittämään asiaa yhdessä koulun johdon kanssa. Poliisi totesi, että koululaitoksen intresseissäkin lienee se, ettei poliisitoimin koulukurin alaisiin tapauksiin pitänyt puuttua. Myöskään poliisivalvonta ei tällaisia tapauksia estäisi. Etsivä keskuspoliisi piti tärkeänä myös sitä, että koulujen vahtimestareita ja muuta palveluskuntaa otettaessa on oltava vakuuttuneita näiden ei-kommunistisuudesta. Tässä suhteessa Etsivä keskuspoliisi tarjosi kouluille ”luottamuksellista apuaan.”¹²⁴²

Etsivän keskuspoliisin käsitys, että asia oli ennen kaikkea koulun sisäinen ongelma, ei tyydyttänyt kansakouluntarkastaja Matti Pesosta. Helmikuussa 1932 Pesonen soitti Etsivään keskuspoliisin vaatien, että koulujen ympärille olisi järjestettävä vartiointi. Keskuspoliisi oli närkästynyt kansakouluntarkastajan innokkuudesta ja siitä, ettei tämä pitänyt poliisia kyvykkäänä hoitamaan tehtäviään.¹²⁴³ Pesosen mukaan kansakoulujen opettajilla oli se käsitys, etteivät viranomaiset tee mitään estääkseen kommunist-

1241 8. 5.1931 Sisäasiainministeriölle. EK-VALPO I, 2668 (illegaalinen lastenliike), KA.

1242 8. 5.1931 Sisäasiainministeriölle. EK-VALPO I, 2668 (illegaalinen lastenliike), KA.

1243 ”P kysyi ihan vakavissaan onko etsivän keskuspoliisin henkilökunta luotettavaa, kun esim. tässä asiassa ei mitään parannusta ole saatu aikaan. Enhän osannut muuta kuin vakuuttaa luotettavuutta”, raportoi puhelun vastaanottaja. Tähän viereen kirjoitettu käsin: ”sietäisi ojennuksen”. Myös käsin kirj. asiakirjan vasempaan yläkulmaan: ”Kukkonen [opetusministeri] soitti 20/2 ja aikoi Pesosta valistaa, pitäen menettelyä sopimattomana.” EK-VALPO I, 2668 (illegaalinen lastenliike), KA.

tien kiihotustoimintaa kouluissa. Kun Etsivästä keskuspoliisista vakuutettiin, että he olivat paljastaneet useita järjestöjä, ”ihmetteli P kovasti, kun ei sitä ollut huomannut”¹²⁴⁴

Pesosen painostuksen myötä kouluhallitus toimitti kiertokirjeen kouluille.¹²⁴⁵ Se luettiin lokakuussa 1932 Helsingin suomenkielisten kansakoulujen opettajille. Kokouksessa Matti Pesonen kertoi, että kommunistista kiihotustyötä oli kouluissa havaittu jo pitkään, ja varsinkin Pitkäsillan pohjoispuolella kapinaa valmis-televa toiminta oli ollut tarmokasta. Tapauksista oli koulujen toimesta annettu tieto Etsivälle keskuspoliisille, kouluhallitukselle ja opetusministeriölle, mutta tästä huolimatta rikollinen toiminta oli vain yltynyt ”kehittyen tänä syksynä entistä kiihkeämmäksi”. Etsivä keskuspoliisi ei katsonut voivansa puuttua koulun sisäiseen elämään, ja siksi opettajien panos toiminnan ehkäisyssä oli elintärkeä. Oli myös huolehdittava, ettei koulujen henkilökuntaan pääsyt kommunistismielisiä henkilöitä. ”Koulun johtajien ja opettajien kunnian asia on huolehtia siitä, että heidän koulunsa on ja pysyy tässä suhteessa tahrattomana.”¹²⁴⁶

Pesonen sai pelkonsa Pitkäsillan takana kytevästä uudesta kapinasta julkisuuteen, kun häntä haastateltiin marraskuussa 1932 kristilliseen aikakauslehteen *Kotimaahan* otsikolla ”Kommunisteja vastustamaan”. Kyseisessä haastattelussa Pesonen kritisoi vahvasti Etsivää keskuspoliisia kaivaten kouluihin esivallan apua työrauhan turvaamiseksi. Hän kertoi lähettäneensä useita kirjelmä esimerkiksi opetusministeriölle saamatta kuitenkaan kaipaamaansa apua. ”Näin ollen katson velvollisuudekseni edelleenkin nöyrästi anoa esivallan turvaa, että koulun toiminta

1244 Puhelu 18.2.1932, raportoitu 23.2.3192. EK-VALPO I, 2668 (illegaalinen lastenliike), KA.

1245 26.9.1932 ”... Riekki (Esko Riekki, EK:n päällikkö) sanoi, että kirjelmä oli lähetetty lähinnä sen vuoksi, että kansakoulujen tarkastaja Pesonen – voimallinen ja valkoinen mies muuten – on närkästyksissään kirjoittellut kouluhallitukselle siitä, ettei poliisi ole kyennyt estämään komm. lehtisten levittämistä kouluihin.” EK-VALPO I, 2668 (illegaalinen lastenliike), KA.

1246 Suomenkielisten kansakoulujen opettajien kokous Töölön kansakoulussa 25.10.1932 § 2. Johtajien ja opettajien kokousten pöytäkirjat 1932, Cc:21. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkisto, HKA.

nuorten kasvattamiseksi Jumalan pelkoon ja isänmaan rakkautteen saisi häiriintymättä tapahtua”. Hänen mukaansa Etsivällä keskuspoliisilla ei ilmeisesti ollut resursseja hoitaa asiaa, joten sisäasianministeriön tulisi ottaa se hoitaakseen. ”Vai lieneekö sillä lapualaisista niin paljon puuhaa, ettei se ennätä käydä kyllin tarmokkaasti kommunistien kimppuun”, kysyi Pesonen. Pesonen kuvaili myös kouluille levitettyjen lentolehtisten räikeää sisältöä ja kommunistien työtä lasten keskuudessa. Etsivä keskuspoliisi suhtautui kyseiseen artikkeliin penseästi. Keskuspoliisin arkistossa säilytetyn artikkelin vieressä on käsinkirjoitettu kommentti: ”R(iekki) soitti (kouluhallituksen) ylijoht. Mantereelle, joka sanoi sopimattomaksi.”¹²⁴⁷

Asian nouseminen keskusteluun juuri 1930-luvun taitteessa liittyi – kommunistisen nuorisoliikkeen maan alle siirtymisen ja oikeistoradikalismin lisäksi – taloudellisen pula-ajan uudelleen esille nostamaan poliittiseen pelkoon. Esimerkiksi *Opettajain lehdessä* kirjoitettiin kuluneesta vuosikymmenestä työläislasten kasvatuksen kannalta onnistuneena. Pula-ajan pelättiin nyt nollaavan jo saavutetut edistysaskeleet työläisperheiden kohottamisessa. Uhkakuvia esiteltiin *Opettajain lehden* kirjoituksissa, joissa taloudellisen laman, poliittisen tilanteen kiristymisen ja myöhemmin esimerkiksi kieltolain kumoamisen (1932) tulkittiin vaikuttaneen kansaan kielteisesti. Jälkikäteen 1920-luvun loppupuoli kuvattiin aikana, jolloin eheytyminen oli päässyt alkuun taloudellisen nousukauden myötä ja kasvatustyön hedelmät olivat alkaneet näkyä, kuten helsinkiläisopettaja Niko Oksanen syksyllä 1931 kirjoitti: ”Oli jo keritty iloita työläisluokan vaurastumisesta, kotikulttuurin kohoamisesta ja sivistyksen levenemisestä yhä laajempiin kansankerroksiin.” Sodan jälkeen oli Oksasen mukaan ryhdytty tekemään intensiivistä työtä lasten hyväksi, jotta uudesta sukupolvesta kasvaisi parempi kuin edellisestä. Nyt puute jokapäiväisestä leivästä ja elämäntarpeista sekä epätietoi-

1247 Lehtileikkeeseen (Kotimaa 8.11.1932) käsin kirjoitettuja kommentteja. EK-VALPO I, 2668 (illegaalinen lastenliike), KA.

suus tulevasta olivat tehneet tyväestöstä jälleen välinpitämätöntä.¹²⁴⁸

Uhkakuvien taustalla oli todellisia tekijöitä. Pula-aika oli tuonut näkyville ilmiöitä, kuten kerjäämisen, irtolaisuuden ja pikkurikollisuuden, jotka lisääntyivät laman keski- ja loppuvaiheessa.¹²⁴⁹ Oksasen kirjoituksessa voidaan nähdä yhtäläisyyksiä 1910-luvun lopun tilanteeseen. Vaikka sodan välittömistä vaikutuksista oltiin päästy ja siirrytty osittain myös mentaalaisella tasolla rauhan aikaan, nosti etenkin taloudellinen laskukausi uhkakuvat jälleen pintaan. Sitä myös hyödynnettiin tarkoitushakuisesti kansan moraalien arvioinnissa. 1930-luvun taitteen pulakausi kosketti syvästi sörnäisläistä työläisyhteisöä ja sen vaikutukset tuntuivat helsinkiläisessä todellisuudessa myös kotien ja koulujen suhteissa.

Alas opettajien mielivalta: lentolehtiset lasten tunnekokemusten väylänä

Lentolehtisten kirjoitukset kertovat kommunistien propaganda-työn sisällöstä, mutta antavat myös viitteitä sekä koulumaailman tiukasti säätelemästä lasten tunneyhteistä että työväenyhteisön todellisuudesta pulavuosien keskellä. Arkielämän puitteita leimasi 1930-luvun alussa talouslaman aiheuttama köyhyys ja epävarmuus. Kaupunkityöläisiä tutkinut Raimo Parikka on kuvannut vuosia syksystä 1928 kevääseen 1935 lauseella ”seitsemän pitkää ja laihaa vuotta”.¹²⁵⁰ Syksyllä 1929 Työvälistystoimistossa todettiin, ettei huonompaa työllisyystilannetta ei ollut kaupungissa ollut

1248 Pulakauden lapset, kirjoittanut N. Oksanen. *Opettajain lehti* 44/1931 (30.10.1931), s. 758.

1249 Erityisesti kuljeskelevat miehet herättivät huolestumista; Helsingissä erityisesti miesirtolaisten määrä nousi koko laman ajan. Siipi 1962, s. 332; Parikka 1994, s. 258–264; Virkkunen 2002, s. 177.

1250 Parikka 1994, s. 229

sitten vuoden 1917, jolloin sotavarustöiden loppuminen oli aiheuttanut paniikin työmarkkinoilla.¹²⁵¹

Toimeentulon vaikeudet koskettivat erityisesti niitä lapsiperheitä, joiden huoltajat kuuluivat kouluttamattomaan työväestöön. Parikka on laskenut jo kaksilapsisen sekatyöläisperheen jääneen säännönmukaisesti ennen toista maailmansotaa niin sanotun Hjeltin toimeentulominimin alapuolelle. Lamavuosina ilmiö kosketti myös ammattitaitoista työväestöä. Monet velkaantuivat lainattuaan panttilainaamosta tai ystäviltä.¹²⁵² Puute pakotti turvautumaan myös entistä enemmän naapureiden tai sukulaisten apuun tai omaan kasvimaan. Suoranaisten avustusten sijaan Helsingissä siirryttiin vuonna 1931 ruokalippuihin, jotka oikeuttivat ruokatavaran tai valmiin ruoan saamiseen keskuskeittolasta.¹²⁵³ Työvälistysoimiston mukaan tilanne kiristyi vuonna 1930, jolloin työttömyys oli pahentunut metalliteollisuudessa ja rakennusteollisuudessa.¹²⁵⁴ Sama suunta jatkui seuraavina vuosina, ja 1932 kerrottiin työttömien määrän lisääntyneen sata prosenttia. Toimiston asiakkaisiksi oli tullut uusia ammattiryhmiä, kuten puuseppiä, verhoilijoita, räätäleitä, autokuljettajia ja konttori- ja liikeapulaisia. Myös perheenäitejä oli ilmestynyt sankoin joukoin työtä kysymään.¹²⁵⁵ Helvi Hämäläinen on kuvannut vallilalaisten

1251 Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1929, s. 94*–97*.

1252 Parikka 1994, s. 230 .Ks. lamavuosien muistoja mm. TMT 318:1616 (Antero Kiviharju), TMT CC: 685/12 (Adolf Parviainen), s. 4; Haavikko – Hämäläinen 1993, s. 151–157.

1253 Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1931, s. 281 (II). Muutoksen edellytyksenä oli ruokatavaran jakelupaikan saaminen Vallilaan, ja tällainen järjestettiin Vallilan työväenyhdistyksen taloon, johon perustettiin haarakeittola ja ruoanjakelupaikka syyskuussa 1931.

1254 Poikkeuksellisen lämpimän ja lumettoman talven vuoksi ei työllistämiseen voitu käyttää edes lumitöitä. Varatöitä järjestettiin edelleen: katu- ja satamarakennustöitä ja kallion louhintaa, naisille ompelua ja käsityötä. Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1930, s. 105*–108*.

1255 Rakennustyö oli ollut täysin lamassa. Varatöitä, kuten rautatieradan oikaisua ja ratapihan tasoitusta, maantienoikaisutöitä, Suomenlinnan allastelakan kunnostusta ja Helsingin naistentautien sairaalan perustustöitä oli järjestetty. Varatöihin oli talvella osallistunut jopa 3000 miestä. Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1932, s. 155*–158*.

tilannetta seuraavasti: ”Miehet olivat masentuneita työttömyydestä, passiivisia ja toimeettomia. Naiset yrittivät ansaita edes jonkun kolikon vähäisen kaupungin työttömyysavustuksen lisäksi, niin että perheellä olisi ollut riittävästi ruokaa.” Työväliytostöimistössä käymisen Hämäläinen on kuvannut nöyryyttäväksi ja viranomaisten suhtautumisen vihaiseksi ja halveksivaksi.¹²⁵⁶

Helsinkiiläiset joutuivat turvautumaan köyhäinhuollon avustuksiin enemmän kuin ennen. Köyhäinhuoltoon liittyi ajatus sen vastikkeellisuudesta, eikä työttömyyden vaikutusten torjuminen kuulunut sen toiminta-alaan. Sotienvälisessä Suomessa köyhäinhuoltoon liittyi kasvatuksellinen aspekti, ja avunsaajia valvottiin tarkasti.¹²⁵⁷ Vielä vuonna 1929 köyhäinhuollolautakunnan avustettavina olleilla syynä oli useimmiten sairaus, työkyvyttömyys tai vanhuus, ja vain hieman alle kymmenellä prosentilla työttömyys.¹²⁵⁸ Vuoden 1932 köyhäinhuollolautakunnan kertomuksessa tilannetta kuvattiin toivottomaksi. Myös työttömiä jouduttiin avustamaan köyhäinhuollon välityksellä, kun hätätoita ei riittänyt kaikille.¹²⁵⁹ ”Kodeissakävijät” suorittivat vuonna 1932 yli 90 000 kotikäyntiä. Ihmiset tarvitsivat apua ruokaan, vuokriin ja vaateetukseen: ”alkeellisimpia vaatimuksia ja ihmisarvoa vastaavaan elantoon”. Normeja näihin perustarpeisiin nähden alennettiin niin pitkälle kuin ”inhimillisyyden tunto suinkaan salli”, ja apuerät olivat usein alle minimirajan. Myös vastikkeiden saaminen alkoi tuottaa hankaluuksia. Erityisesti työlaitokset¹²⁶⁰ alkoivat olla

1256 Haavikko – Hämäläinen 1993, s. 152.

1257 Katso köyhäinhuollosta mm. Hannikainen 2004, s. 83–90; Parikka 1994, s. 253–259, Virkkunen 2002 s. 175–185.

1258 Kunnalliskertomus 1929 s. 24*-39*. Syiksi mainittiin myös laiskuus, haluttomuus tai juoppous. Myös perheen suuri koko saattoi olla syynä. Perheitä, joissa oli sota-orpoja, oli 87, suoranaisesti avustettuja sota-orpoja 158. Avustukset annettiin osin rahassa, osin ruokatavaroiden, ruokaannosten, jalkineiden, vaatteiden tai kankaiden muodossa.

1259 Hyppäys oli suuri: vuoden 1929 hieman alle 9900 avustetusta vuoden 1932 lähes 23 500 avustettavaan.

1260 Työlaitoksissa asukit tekivät erilaisia töitä korvauksena esimerkiksi lapsen elatusavun laiminlyömisestä. Kertomuksessa mainittiin, että työlaitokseen oli otettu vain pahimmat tapaukset, joiden oli havaittu joko väärinkäyttä-

täynnä, kun pulakauden myötä oli syntynyt pysyvä työvelvollisten joukko. Kaupungissa kaavailtiin ratkaisuksi ”ankarammanluontoisen” työlaitoksen perustamista maaseudulle, johon sijoitettaisiin vaikeammin huollettavat ainekset ja osa velallisista.¹²⁶¹ Matti Hannikaisen mukaan suurin osa kaupungin vuosina 1928–1945 jakamista köyhäinhoidon menoista jäi saamatta takaisin.¹²⁶²

Kansakoulu säilyi merkittävänä sosiaalisen avun jakajana. Kriisiajan paradoksi oli kuitenkin se, että samalla kun kasvatus koettiin entistä tärkeämmäksi, resurssit vähenivät. Valtionapu pieneni, ja kuntien oli sopeuduttava tilanteeseen leikkaamalla opetuskustannuksia.¹²⁶³ Helsingin sosiaalijohtaja ehdotti marraskuussa 1931 muun muassa kansakoululuokkien oppilasmäärän korottamista, opettajien työolojen kiristämistä sekä koulutarvikemenojen ja jatko-opetuksen supistamista.¹²⁶⁴ Lama vaikutti myös koulun tasolla, kun koulutarvikkeista tuli jälleen maksullisia. Helsingin kaupunginvaltuusto oli ottanut ilmaiset oppikirjat ja koulutarpeet budjettiin vuonna 1918¹²⁶⁵ ja laki kansakoululaitoksen kustannuksista 1926 velvoitti antamaan koulutarpeet

neen saamiensa kotiaavustuksia tai laiskuudesta, juoppoudesta tai huolimattomuudesta johtuen laiminlyöneen elatusvelvollisuutensa.

1261 Köyhäinhoitolautakunnan kertomus vuodelta 1932. Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1932, s. 59*– 75*. Kaupungissa oli alettava tarkkailemaan, ettei päällekkäisiä avustuksia jaettu. Ihmisille oli myös annettu varoituksia kerjuusta (noin 90 henkilölle) sekä lähes neljännelle tuhannelle irtolaisuudesta.

1262 Yksityishenkilöiltä takaisin perittiin yhdestä kymmeneen prosenttia velasta. Hannikainen 2004, s. 85–90.

1263 Katso esimerkiksi Kunnalliskertomus 1932 s. 103, valtionavut pienentyneet, niinpä opetus- ja sivistyslaitoksille jaettava rahamäärä oli pudonnut noin 550 000 mk.

1264 Johtokunta 26.11.1931 § 3, liite § 3, 15.10.1931 Sosiaalijohtajan P. M. Helsingin kaupungin kansakoulumenojen supistamisesta. Johtokunta katsoi ehdotusten vaikuttavan kansakoulujen toimintaan häiritsevästi ja koulun työskentelyä heikentävästi. Toisaalta he ymmärsivät supistusten tarpeen ja olivat valmiita tiettyihin kompromisseihin, ks. Liite § 3, Johtokunta Kaupunginhallitukselle marraskuun 26. päivä 1931. Pöytäkirjat johtokunta 1931, Ca:63. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

1265 Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1917, s. 118 (I).

maksutta kaikille. Vuonna 1931 lakia kuitenkin muutettiin siten, että oppikirjat ja koulutarvikkeet annettiin oppilaille maksutta vain, jos johtokunta oppilaan varattomuuden perusteella katsoi sen välttämättömäksi. Kansakoulujen taloudenhoitajien mukaan oppilaista oli Helsingin suomalaisissa kansakouluissa varattomia noin kaksi kolmasosaa – tosin ”varakkaamman” kolmasosankin katsottiin tarvitsevan käsitöiden, veiston ja kotitalouden opetuksessa tarvittavat tarvikkeet kaupungin puolesta.¹²⁶⁶

Varattomuuden ratkaiseminen vanhempien hakemusten perusteella oli johtokunnan vastuulla, mutta käytännössä tuhansien hakemusten läpikäynti lukukaudessa oli mahdotonta. Tehtävän hoiti lopulta taloudenhoitaja opettajien ja koulujen johtajien ehdotusten pohjalta kouluhoitajattaria ja köyhäinhoitolautakuntaa apuna käyttäen.¹²⁶⁷ Kun määrärahat eivät riittäneet kaikille tarvitseville¹²⁶⁸ opettajia kehoitettiin entistä tarkemmin tutkimaan jokaisen avustuspyyntöni mieluiten keskustelemalla henkilökohtaisesti vanhempien kanssa.¹²⁶⁹ Tämä on varmasti vaikuttanut opettajien ja vanhempien suhteeseen. Avustuksen anomiseen liittyvät nöyryytyksen tunteet tulivat yhä lähemmäs koulua, ja opettajan tuli toimia viranomaisena, joka ratkaisi avun tarpeen. Lama toi myös köyhäinhoitolautakunnan lähemmäs koulua ja opettajia. Maanalaisissa lehtolehtisissä puhutaan paljon juuri koulutarvikkeiden maksuttomuuden ja esimerkiksi kouluruoan

1266 Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1931, s. 120 (I); Somerkivi 1977, s. 388–389.

1267 Johtokunta 18.2.1932 § 7. Pöytäkirjat johtokunta 1932, Ca:64. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA. Kaiken kaikkiaan kansakoulut jakoivat merkittävän määrän kaikesta kaupungissa jaetusta avusta. Esimerkiksi vuonna 1930 suomenkieliset kansakoulut tekivät köyhäinhoitolautakunnalta 4601 tiedustelua avunhakijoista. Kertomus Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1930, s. 29*.

1268 Syyslukukaudella 1933 johtokunta pyysi kaupunginhallitukselta lisämäärärahaa. Johtokunta 26.10.1933 § 18. Pöytäkirjat johtokunta tammi-heinäkuu 1933, Ca:65. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA

1269 Suomenkielisten kansakoulujen opettajien kokous Tehtaankadun koulussa 14.11.1934 § 3. Johtajien ja opettajien kokousten pöytäkirjat 1934, Cc:23. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkisto, HKA.

puolesta, ja on todennäköistä, että opettajien rooli varattomuuden määrittelyssä on vaikuttanut kotien ja koulun välejä kiristävästi.

Tämä kireys ja lama-ajan ilmiöt näkyivät myös maanalaisissa lentolehtisissä. Edellä mainittujen seikkojen lisäksi on kiinnitettävä huomiota myös lentolehtisten tunneyhteisödimensioon. Köyhäinhoidon anominen ja avustusten vastaanottaminen – myös koulusta – aiheuttivat työläisperheissä, niin vanhemmissa kuin lapsissakin, nöyryytyksen ja häpeän tunteita. Poliittisen toiminnan avulla nöyryytys kääntyi vihaksi, häpeä katkeruudeksi ja uhmaksi, lamaannus toivoksi. Taloudellinen pula-aika johtui kapitalistisen yhteiskunnan lainalaisuuksista, jonka varaan myös porvarillinen yhteiskunta ja koululaitos olivat rakentuneet. Lentolehtisissä nostettiin esille pula-ajan esiin tuomia epäkohtia ja opettajien taholta koettuja nöyryytyksen tunteita, jotka käännettiin kollektiivisen resilienssin välineiksi – tällä kertaa nöyryytyksen tunteet olivat saaneet vahvistusta köyhyyden voimistamasta toiseudesta. Lehtisten avulla lasten oli mahdollista tuoda esille koulussa kokemiaan tunteita, joita ei muulla tavalla voinut tehdä näkyväksi. Vaikka lapset eivät tarinoita välttämättä aina kirjoittaneetkaan, he antoivat niihin panoksensa kertomalla koulumaailman jokapäiväisistä sattumuksista, jotka he olivat kokeneet epäoikeudenmukaisina tai nöyryyttävinä.

Maanalaisia pioneeriryhmiä ohjasivat entiset järjestönuoret. Jokaisessa nuorisoliiton solussa yhden jäsenen oli keskityttävä pioneerien ohjaamiseen. Suomen Kommunistisen Nuorisoliiton keskuskomitean varhaisnuorisajaoston antamien ohjeiden mukaan kouluille ja työpaikoille piti luoda salaisia ryhmiä, jotka vetäisivät mukaansa muita lapsia. Kouluissa toimivien ”punaisen vartioiden” tuli kritisoida koulun puutteita liittyen esimerkiksi kouluruokailuun tai opetuksen sisältöön.¹²⁷⁰ Nämä ohjeet näkyivät helsinkiläisten pioneerien työssä ja heidän levittämässään lentolehtisissä. Koulujen johtajat ilmoittivat tapauksista Etsivään keskuspoliisiin ja tarkastajalle. Muistitiedossa myös Vallilan

1270 Ålander 1995, s. 61.

kansakoulun johtajaa Toivo Terhenvuota on kuvattu Etsivän keskuspoliisin etsiväksi tai ”dekkariksi”.¹²⁷¹

Pioneerien levittämän ”Tulevaisuus on meidän” -nimisen leh-
tisen kannessa on suuri ampumavalmis tykki. Kuvateksti ker-
too, että ”sotatarkoituksiin käyttää porvaristo nyt meidän oppi-
välinerahat”. Kannen kuvitukseen kuuluu suuri punainen tähti
ja kaksi sirppiä ja vasaraa kuvaavaa symbolia sivun ylälaudassa.
Lehtisen ensimmäisellä sivulla selvitetään pioneerien toimin-
nan motiiveja. Pioneerien kerrotaan ajavan työläislasten etuja
toimien erityisesti opettajien mielivaltaa vastaan sekä ilmaisten
oppivälineiden, ruoan ja vaatteiden puolesta.¹²⁷² Opettajien mie-
livaltaan viitataan lehtisen takasivulla tarinassa, jonka annetaan
ymmärtää tapahtuneen jossakin Helsingin koulussa. Eräs oppilas
oli huomauttanut opettajalle tämän kauluksessa kävelevästä luti-
kasta. Opettaja käski pojan jäämään seuraavalla välitunnilla hal-
liin, ”missä oli antanut poikaa korville”. Seuraavan tunnin alussa
opettaja oli kysynyt pojalta, missä se lutikka muka oli. Pojan näy-
tettyä sijainnin opettaja oli ottanut kauluksen pois, jolloin ”opet-
taja oli heittänyt lutikan lattialle ja tullut punaiseksi kuin keitetty
krapu, sekä oli lähtenyt selin luokasta ulos. Syyttä sai siinäkin
poika korvilleen”. Kertomuksen alla on kuva, jossa lihava opet-
taja antaa luunappia pojalle sanoen: ”Vai on minun kauluksessani
lutikka.” Kuvatekstinä on ”opettaja Karhu kurittamassa totuuden
puhujaa”.¹²⁷³ Lentolehtisessä muistutettiin niin ikään marraskuun
7. päivästä, jolloin tuli kuluneeksi viisitoista vuotta Venäjän val-

1271 Birger Majurin haastattelu. Vallilan ala-asteen koululla.

1272 Tulevaisuus on meidän. Koulunuorisolle No:1 lokakuulla 1932, s. 2. Ilmoi-
tus 6.10.1932 (Koulunuorisolle N:o 1 lokakuu 32). EK-VALPO I, 2668,
KA.

1273 Tulevaisuus on meidän. Koulunuorisolle No:1 lokakuulla 1932, s. 4. Kir-
joittajana on nimimerkki ”tapahtumasta tiedon saanut. Lentolehtisessä on
lisäksi kertomus kouluruokailusta: eräs opettaja kehottaa oppilaita vie-
mään suuremmat lihapalat keittiötädille, joka pilkkoo ne pienemmäksi,
jotta niistä riittäisi kaikille., ja kysytään, miksei soppaan laiteta niin paljon
lihaa, että sitä riittäisi kaikille, ks. Tulevaisuus on meidän. Koulunuori-
solle No:1 lokakuulla 1932”, s. 2, nimimerkki ”Eräs kuulijoista”. Ilmoitus
6.10.1932 (Koulunuorisolle N:o 1 lokakuu 32). EK-VALPO I, 2668, KA.

lankumouksesta. Neuvostoliitossa kaikilla lapsilla oli mahdollisuus käydä koulua, he saivat koulusta ilmaiset oppivälineet, lämpimän ruoan ja vaatteet:

Sen sijaan kiristetään lasten asemaa kapitalistimaissa. Siitä on viimeinen esimerkki meillä Suomessa oppivälineiden tuleminen maksullisiksi. Kouluaikana saamme käydä soppajonossa syömässä kun vanhempamme ovat työttömänä. Vaatteet jos niitä joskus annetaankin ovat tehty sen näköisiksi että selvästi huomaisi kuka elää köyhäinhoidon varassa.¹²⁷⁴

Lapsia kehoitettiin lähtemään vanhempiensa kanssa maaliskuun seitsemäntenä päivänä kaduille mielenosoituksiin.¹²⁷⁵ Vallankumouksen muistopäivän viettäminen muistutti välillisesti myös omasta, epäonnistuneesta vallankumouksesta, ja Neuvostoliiton hyvien olojen kuvaus antoi ymmärtää, että uudella vallankumouksella tilanne olisi saavutettavissa myös Suomessa.

Kun Vallilan kansakoulun käymälästä löytyi marraskuun lopulla 1932 jälleen kommunistisia lehtolehtisiä, järjesti koulun johtaja Toivo Terhenvuo kuulustelun. Terhenvuon luokan oppilas tunsikin Helge-nimisen pojan, joka oli kertonut omistavansa ”sellaisen koneen, jolla voipi painaa kommunistisia julisteita ja oli hänen saanut työväentalolta”. Oppilas oli sitä mieltä, että kyseiset koululle tuodut lehtiset olivat tämän Helgen ”fabriikista”. Etsivä keskuspoliisi teki kotitarkastuksen tämän asuntoon löytämättä kuitenkaan mitään.¹²⁷⁶ Myös nämä lehtiset sisälsivät pieniä, koulun arkeen sijoitettavia tarinoita. Kertomuksessa ”Sianpään ansiota on tämäkin pahatyö” roistoksi päätyy lapualaisten valtaan ajama presidentti Svinhufvud, josta kerrotaan, että maksullisista koulu-

1274 Tulevaisuus on meidän. Koulunuorisolle No:1 lokakuulla 1932, s. 3. Ilmoitus 6.10.1932 (Koulunuorisolle N:o 1 lokakuu 32). EK-VALPO I, 2668, KA.

1275 Tulevaisuus on meidän. Koulunuorisolle No:1 lokakuulla 1932, s. 3. Ilmoitus 6.10.1932 (Koulunuorisolle N:o 1 lokakuu 32). EK-VALPO I, 2668, KA.

1276 Ilmoitus 28.11.3192 N:o 38. EK-VALPO I, 2668, KA.

Poliisit hajottavat niin sanotun Punaisen päivän mielenosoitusta 1. elokuuta 1930 Helsingin Työväentalon nurkalla. 1930-luvun taite oli poliittisen väkivallan aikaa, jonka laineet tuntuivat myös työläiskaupunginosissa ja kansakoululasten elämässä. Kuva: Anton Rönnberg / Helsingin kaupunginmuseo.

välineistä säädetyn ”lain hyväksyi ja vahvasti Suomen presidentti Sianpää, joka on oikea häikäilemätön suurroisto ja työläislasten verenimijä. Porvaristo kutsuu häntä Suomen isäksi ja ylistelevät häntä maasta taivaaseen. Voihan tuo Sianpää ollakkin hyvä isä rikkaille mutta meille työläislapsille hän on itse saatana.”¹²⁷⁷

”Johtaja työssä” -nimisessä jutussa vihollinen ja sortaja ruumiillistuvat koulun johtajassa. Koulun seinään on kertomuksessa maalattu teksti ”Liitytkää pioneerijärjestöön. Eläköön pioneerijärjestö”. Johtaja ja vahtimestari ovat poistamassa tekstiä ja pyytä-

¹²⁷⁷ Ilmoitus 28.11.32 n:o 46, liitteenä lehtiset Koulunuorisolle n:o2 ja Työläislapset. EK-VALPO I, 2668 (illegaalinen lastenliike), KA.

vät oppilaita auttamaan, mutta nämä eivät suostu. ”Kyllä se vähän naurettava asia on pyytää oppilaita raappimaan pois heidän työläislasten etuja ajavan järjestön tunnuksia”. Allekirjoittajana on taas ”Eräs näkijöistä”.¹²⁷⁸ Kyseinen kertomus koski ilmeisesti Kallion kansakoulua. Samaista lehtistä oli levitetty myös Kallion koululle marraskuussa 1932, ja Kallion koulun johtaja huomautti kyseisen jutun olevan ”aivan vääristellyn”.¹²⁷⁹ Tarinassa ”Värväystä lahtarillisiin järjestöihin” kerrotaan, kuinka eräs opettaja oli kysynyt käsityötunnilla, kuka oppilaista piti kommunistisia lentolehtisiä hyvänä asiana ja kehottanut oppilaita ennemmin liittymään partioon. Viimeinen kertomus on nimeltään ”Koulutunnilta”. Siinä opettaja kysyi oppilaalta, miksi tämä ei tullut kesällä koulun siirtolaan, missä sai leikkiä. Siirtolassa olleet oppilaat kuiskivat tällöin, että siirtolassa piti tehdä töitä pitkät päivät eikä sittenkään saanut kunnollista ruokaa. Opettaja suuttuu ja jättää kuiskijan arestiin. Opettaja kysyy eräältä tytöltä, joka oli ollut kesäsiirtolassa, oliko siellä ollut huonot ruoat. Tähän tyttö vastaa: ”on minun mielestäni ainakin, kun saa hapantunutta kaalisoppaa.” Tämäkin tyttö joutuu arestiin ”totuuden puhumisesta”. ”Taisteluun tällaisia opettajia vastaan ja oppilaille sananvapaus”, vaati kirjoittaja.¹²⁸⁰

Syyskuussa 1932 Eläintarhan kansakoulun pihalta löydetyn *Pioneeri*-lehden aiheena oli kansainvälinen nuorisoviikko. Siinä vaadittiin uskontotuntien poistamista, määrättyjen opettajien erottamista, Mannerheimin ja muiden lahtareiden kuvia pois seiniltä ja aamu- ja iltarukousten sekä isänmaallisten laulujen laulamisen lopettamista. Lisäksi vaadittiin koululapsille kunnollisia vaatteita, lämmintä ruokaa sekä työssäkäyvien lasten työajan lyhentämistä. Lehtisessä kerrottiin, että tulevan talven aikana toiminta tuli suunnata pääasiassa kouluihin sen vuoksi,

1278 Ilmoitus 28.11.1932 N:o 38. Ilmoituksen liitteenä lentolehtinen Koulunuorisolle n:o 2. EK-VALPO I, 2668 (illegaalinen lastenliike), KA.

1279 Ilmoitus 28.11.1932. Liitteenä Koulunuorisolle n:o 2 ja Työläislapset. EK-VALPO I, 2668 (illegaalinen lastenliike), KA.

1280 Ilmoitus 28.11.1932 N:o 38, liitteenä lentolehtinen Koulunuorisolle n:o 2. EK-VALPO I, 2668 (illegaalinen lastenliike), KA.

että kansakoulujen oppilaista suuri osa on työläisten lapsia. Ensin oli saatava toiminta käyntiin niillä kouluilla, joissa oli toiminut pioneiriryhmiä jo edellisenä talvena. Myöhemmin oli lehtisen mukaan saatava kullekin luokalle mukaan yksi pioneeri, joka muodostaisi luokkaryhmiä. Kouluvartion toimintakeinoja olisivat muun muassa mielenosoitukset ja mahdolliset koululakot.¹²⁸¹

Pioneeri-lehdessä kirjoitettiin myös taistelusta porvarillisia lastenjärjestöjä vastaan. Siinä kritisoihin kansakoulunopettajia, jotka toimivat muun muassa toivonliittojen, suojeluskuntien poikaosastojen ja partion järjestäjinä. ”Kouluissa he sitten saarnaavat ja houkuttelevat lapsia toimimaan näissä järjestöissä ja paljon on työläislapsiakin, jotka ovat menneet niihin, koska siellä on niin kivaa”, lehtisessä kirjoitettiin. Siinä väitettiin myös, että NMKY oli ryhtynyt pakkokeinoihin jäsenten saamiseksi, sillä Helsingissä oli ehto, että jokaisen kengänkiillottajan täytyi liittyä jäseneksi ”Kristikan partioon” saadakseen olla työssä. Osansa kritiikistä sai myös sosiaalidemokraattinen lasten nuorisoliitto Nouseva voima, joka lehtisen mukaan uskotteli olevansa työläislasten järjestö, mutta todellisuudessa hämäsi työläislapsia. Myös maailmanpoliittisen tilanteen nähtiin vaikuttavan kouluihin: Japanissa oli alkanut imperialistinen sota, joka oli saanut myös Suomen fasistit varustautumaan kuumeisella innolla. Tähän varustautumiseen liittyi lehtisen mukaan myös koulujen militarisoiminen ja lasten värvääminen suojeluskuntien oravakomppanioihin ja sotilaalliseen partiojärjestöön.¹²⁸²

Eläintarhan kansakoulun vahtimestari kertoi helmikuussa 1933, että koulun pikkupihalle oli ilmestynyt välitunnin jälkeen Helsingin Pioneiriryhmän lehteä. Koulun johtajatar Hilja Widenius arveli tuojien olevan jatkoloukkien oppilaita. Johtajatar oli kuulustellut erästä oppilasryhmää saamatta kuitenkaan selville syyllisiä. Helsingin pioneerien levittämä ”Koulukipinä No 3”-nimisen lehtisen kansikuvassa oppilas pyytää: ”Olisiko opettaja hyvä ja antaisi minulle ruokaa ja vaatteita”, johon opettaja vastaa:

1281 Ilmoitus 24.9.1932. EK-VALPO I, 2668 (illegaalinen lastenliike), KA.

1282 Ilmoitus 24.9.1932, liitteenä Pioneeri elokuu 1932. EK-VALPO I, 2668 (illegaalinen lastenliike), KA.

”Ensin annetaan niille joiden isä on suojeluskunnassa.” Lehtisessä kerrotaan myös Kallion koulun ”surullisen kuuluisasta” veistonopettajasta, jolle veti raakuudessa vertoja tuskin edes itse Iivana Julma. ”Tällaiset opettajat vankilaan”, vaadittiin lehtisessä. Tämä oli kertomuksen mukaan muun muassa lyönyt oppilasta laudalla päähän ja nostanut toista korvasta niin, että korva oli repeytynyt. Opettaja oli tarinan mukaan pitänyt erottaa, mutta ”se oli jäänyt meinaamiseksi”¹²⁸³.

Lehtolehtisten sisällön mielenkiintoisin piirre ovat suoraan koulumaailmaan ja opettajiin liittyvät kertomukset, joilla ainakin osittain varmasti oli esikuvansa myös todellisuudessa, vaikka kirjoittamista suorittivat tai ohjasivatkin aikuiset. Lapset saivat pioneeritoiminnasta väylän tuoda opettajien mielivaltaiseksi kokemaansa käytöstä ja koulunkäyntiin liittyviä epäoikeudenmukaisuuden tunteita. Miesopettajien kovuuden rajoilla liikkuva kurinpito oli yleisesti tunnettua ”hiljaista” tietoa, eikä lapsilla ollut juurikaan mahdollisuuksia protestoida sitä vastaan. Myös lapset voidaan koulun piirissä nähdä omana tunneyhteisönään, jonka tunteiden näyttämiseen oli hyvin vähän, jos lainkaan, mahdollisuuksia. Monessa tarinassa kerrotaan, kuinka oppilas on saanut rangaistuksen, vaikka tämä on mielestään toiminut vilpittömästi ja rehellisesti. Tässä toistuu tutkimuksen kuudennessa luvussa kuvatun tapauksen ajatus lapsen oikeudentunnon loukkaamisesta – altavastaaajana olleella oppilaalla ei ollut mahdollisuutta pärjätä opettajan kanssa sana vastaan -tilanteessa. Kysymys ei niinkään ole siitä, miten tapaukset todellisuudessa olivat menneet, vaan siitä, että lasten niissä näkyvät tunnekokemukset olivat tosia. Toiseuden ja epäoikeudenmukaisuuden kokemukset välittyvät nyt lehtolehtisten kautta – tosin kuorrutettuina unelmalla proletariaatin paremmasta maailmasta. Tarinat myös rakensivat eroa opettajien ja oman yhteisön välille. Itse politiikka ei välttämättä lapsille auennut muuta kuin yhtenä niistä monista eroista, joita he näkivät itsensä ja opettajan edustaman maailman välillä.

1283 Ilmoitus 10.2. 1933, liitteenä lehtinen *Koulukipinä* No 3 Helsingin Pioneeriryhmä No 4 1933. EK-VALPO I, 2668 (illegaalinen lastenliike), KA. Maininta Lappalaisesta pitää muistitiedon pohjalta paikkansa.

Lentolehtisten lisäksi kouluihin levitettiin pioneiritietoutta myös maalaamalla iskulauseita koulujen seiniin ja aitoihin, jolloin ne tulivat näkyväksi myös ohikulkijoille ja muulle yhteisölle. Seinämaalauksia ilmestyi silloin tällöin Vallilan, Eläintarhan ja Kallion kansakouluihin.¹²⁸⁴ Toukokuussa 1932 Eläintarhan kansakoulun ulkokäymälästä ja Vallilan kansakoulun käytävän seinästä löytyi Helsingin pioneerien allekirjoittama tiedotus kansainvälisestä lasten viikosta.¹²⁸⁵ Vallilan koulun johtaja raportoi samoihin aikoihin myös koulun aitaan liimatusta paperinpalasta, jossa oli teksti ”Pois lapualaiset opettajat”.¹²⁸⁶ Syksyllä havaittiin Eläintarhan koulun puuvajan seinässä sekä Vallilan koulun tyttöjen ulkokäymälässä tekstit ”Eläköön pioneerijärjestö” ja ”Liity pioneerijärjestyön”.¹²⁸⁷ Syyskuussa 1934 Eläintarhan kansakoulun vahtimestari löysi koulun piharakennukseen lattiavärillä maalatun tekstin ”Nuoriso puolusta oikeuksiasi”. Maalaus oli seinässä noin kolmen metrin pituisella alueella kahdessa rivissä. Maalaus poistettiin seinästä ennen lasten kouluuntuloa.¹²⁸⁸ Muutamaa kuukautta myöhemmin raportoi Kallion koulun johtaja, että edellisenä yönä koulun seiniin oli liimattu pioneerityötä koskevia lappusia. Sitä edellisenä yönä oli puolestaan tuhrittu Vallilan ja Eläintarhan koulut. Kallion koulun johtaja ei epäillyt ilkityöstä ketään koulun oppilasta, ja pyysikin hartaasti koululle vartioita 7.

1284 Katso levittämistavoista Parkkari 1970, s. 233.

1285 Kyseisellä viikolla kaikkien työläislasten olisi ryhdyttävä esittämään seuraavia vaatimuksia: ”Pois työläislasten sorto ja vaino kouluista. Pois lapualaismieliset opettajat. Työläislapsille kunnolliset vaatteet ja ruoka koulun puolesta.” Tässä oheellisena olevia julistuksia on levitetty 27.5.-32 Eläintarhan kansakoulun käymälään ja 31.5. Vallilan kansakoulun käytävän seinään I kpl. EK-VALPO I, 2668 (illegaalinen lastenliike), KA.

1286 Klo 12.45 puhelimesta (ei päiväystä) Vallilan koulusta op. Terhenvuo: ennen klo 8:aa tavattu koulun aidasta liimattuna ikkunapaperipala. EK-VALPO I, 2668 (illegaalinen lastenliike), KA.

1287 31.10.32 klo 8 soitti Eläintarhan koulun johtaja: koulun pihalla olevan puuvajan seinään maalattu viime yönä. pesty pois; 31.10.32 op. Terhenvuo Vallilan koulu. EK-VALPO I, 2668 (illegaalinen lastenliike), KA.

1288 Ilmoitus 10.9.1934. EK-VALPO I, 2668 (illegaalinen lastenliike), KA.

marraskuuta vastaiseksi yöksi, jolloin hän arveli lappusten levittämisen toistuvan; päivä kun oli vallankumouksen muistopäivä.¹²⁸⁹

Eläintarhan kansakoulusta löydettiin oppilailta kommunistisia lentolehtisiä marraskuun alussa 1932. Kun johtajatar Widenius ryhtyi tutkimaan asiaa, löytyi kahdelta oppilaalta kielletty pioneerijärjestön lakki. Toinen oppilas, jota johtajatar piti Etsivälle keskuspoliisille antamansa raportin mukaan ”sielullisesti alkehittyneenä”, tunnusti heti ymmärtävänsä, että lakki oli poliittinen.¹²⁹⁰ Etsivän keskuspoliisiin etsivät kävivät seuraavana päivänä koululla kuulustelemassa toista oppilasta. Tämä kertoi kuuluneensa Niilo Kaveniuksen johtamiin Järjestönuorten liitossa toimineisiin osastoihin:

Liitosta hän oli saanut ’liittolakin’, joka hänellä nytkin oli muusaan. Poika tiesi, että lakki on ’bolshevikki’ järjestön lakki. Hän erosi liitosta ja liittyi NMKY:een mutta toimii nykyään Kalliolan alaisessa järjestössä. Syyksi miksi hän vielä piti mainittua lakkia, ilmoitti hän, ettei hänellä ole toista lakkia ... jota voisi käyttää. ... Johtajatar lupasi pojalle uuden lakin.¹²⁹¹

Etsivät puhuttelivat myös tyttöoppilasta, joka oli nähnyt erään pojan heittävän lentolehtisiä koululle. Tyttö arveli tuntevansa pojan ulkonäöltä, muttei tiennyt mitä koulua poika kävi. ”Tytön käyttäminen apuna pojan selville saamiseksi lienee vaikeata ilman tytön vanhempien suostumusta, sillä tämä on alaikäinen”, totesi etsivä raportissaan. Johtajatar Widenius lupasi etsiville ryhtyä tarmokkaisiin toimenpiteisiin maalausten ja lentolehtisten levittämisen ehkäisemiseksi ”puhuen valvomisesta ja hälytys-

1289 Käsin kirjoitettu ilmoitus 3.11.1934. EK-VALPO I, 2668 (illegaalinen lastenliike), KA.

1290 Ilmoitus 4.11.1938 n:o 22. EK-VALPO I, 2668 (illegaalinen lastenliike), KA.

1291 Ilmoitus 22 4.11.1932 n:o 22, liitteenä mm. Koulunuorisolle No marrask. 23. EK-VALPO I, 2668 (illegaalinen lastenliike), KA.

laitteiden laittamisesta”. Koulun pihassa ei ollut minkäänlaista valaistusta, mikä helpotti seinämaalausten maalaamista.¹²⁹²

Laajempia oppilaiden kuulusteluja järjestettiin Kallion kansakoulussa marraskuussa 1932. Koululta oli löytynyt lentolehtisiä ja julistuksia. Kuulustelussa johtaja sai selville, että jotkut Kallion ja Vallilan kansakoulun oppilaat olivat käyneet pioneeriharjoituksissa Viidennellä linjalla asuvan henkilön luona. Etsivä keskuspoliisi kuulusteli oppilaita yksitellen, ja raportissa on yksityiskohtaiset tiedot kustakin oppilaasta ja hänen vanhemmistaan. Kallion koulun oppilas, 11-vuotias Arvi, kertoi tuntevansa äitinsä välityksellä kerhotoiminnan vetämisestä epäillyn miehen ja tämän pojan, koulutoverinsa Arvon. Arvi oli kuluvana syksynä käynyt muutaman kerran luokkatoverinsa luona leikkimässä, mutta vakuutti, ettei siellä ollut mitään puhetta lentolehtisistä tai pioneerityöstä. Kuulustelussa oli läsnä myös Arvin äiti, joka kertoi tunteensa pioneerikerhon ohjaamisesta epäillyn miehen vaimon kesästä 1931 lähtien, muttei juurikaan syyskuussa vankilasta päässyttä isää. Arvi-poika oli kyläillyt toverinsa luona, jossa ei äidin mukaan oltu puhuttu politiikkaa. Kuulustellun äidin mies oli mennyt kesäkuussa Venäjälle ja pyytänyt perhettäänkin sinne. Arvia kuulusteltiin vielä toisen kerran Kallion koulussa. Tällöin hän myönsi käyneensä kyseisessä kodissa pioneeriharjoituksissa, jossa oli harjoiteltu muun muassa kumipyssyillä ampumista. Muut oppilaat olivat käyneet leikkimässä luokkatoverinsa kanssa, mutta kielsivät olleensa yhteydessä perheen isään.¹²⁹³

Koulun taholta kodin ja koulun välit kuvattiin verraten sopuisiksi. *Uudessa Suomessa* haastateltiin syksyllä 1934 Matti Pesosta, Kallion kansakoulun opettajaa K. A. Hormaa (ent. Nylund) ja Vallilan koulun johtajatar Avena Sahlbergia kansakoulujen päivän kunniaksi. Uno Cygnaeuksen muistolle vietettävän päivän toivottiin toimivan ”koulun ja kodin yhteisymmärryksen ja yhteistyön voimistuttamiseksi.” Artikkelin mukaan oppilaat

1292 Ilmoitus 22.4.11.1932 n:o 22, liitteenä mm. Koulunuorisolle No marrask. 23. EK-VALPO I, 2668 (illegaalinen lastenliike), KA.

1293 Ilmoitus 28.11.1932 n:o 46 koskien Kallion kansakoulun pihalta löydettyjä komm. lehtisiä. EK-VALPO I, 2668 (illegaalinen lastenliike), KA.

viihtyivät koulussa pääosin hyvin ja opettajat tulivat hyvin toimeen vanhempien kanssa. Jutussa kuitenkin mainittiin, Pesosen sanoin, että koska ”suurin osa kansakouluoppilaittemme koteja ovat vasemmistolaismielisiä”, saattoivat vanhempiin hienotunteisesti suhtautuvat opettajat joutua ”kotien hengen painostuksen alaiseksi”. Pesosen mukaan koulujen olikin vapauduttava materialismin ja kulttuuriliberalismin painajaisesta, etteivät ”isänmaallisuudesta vieraantuneet piirit tartuttaisi kouluun Jumalan kieltämystä, pasifismia ja bolshevismia”. Pesosen lausunnosta on luettavissa, että hän pelkäsi joidenkin opettajien menevän kiltteydessään mukaan edellä mainittujen vaarallisten aatteiden kylvämiseen.¹²⁹⁴

K. A. Horma ja Avena Sahlberg puhuivat oppilaiden kiintymisestä omiin opettajiinsa. Horman mukaan etenkin alakouluikäiset lapset pitivät opettajastaan ja koulunkäynnistä, mutta vanhemmaksi tultuaan tilanne saattoi muuttua, sillä kaupungissa, ”ja eritoten pääkaupungissa on lapsilla monta muuta houkutinna, jotka voimakkaasti ja joskus voitokkaastikin kilvoittelevat lapsen mielenkiinnosta.” Sahlberg korosti, että vanhempien ja koulun välillä vallitsi yhteisymmärrys. Omasta opettajasta muodostui lapselle yleensä tärkeä aikuinen, mikä lisäsi vanhempien luottamusta kouluun. Hän kertoi lasten suorastaan kiistelevän keskenään siitä, kenen opettaja oli paras ja rakkain. Vanhemmat olivat kontaktissa kouluun vain vähän – yleensä silloin, kun oppilas oli tehnyt jotain väärää, ja opettaja vieraili tämän vuoksi oppilaan kodissa. Vanhempainkokouksia oli aikaisemmin yritetty järjestää, mutta niihin oli osallistunut vain vähän vanhempia. Sahlberg toivoi mieluummin luokkakohtaisia vanhempien juhlia, joissa opettaja ja vanhemmat voisivat todella keskustella oppilaan asiasta.¹²⁹⁵

1294 Koulun on kokonaan vapauduttava materialismin painajaisesta. Haastattelulausuntoja kansakoulun päivän johdosta. *Uusi Suomi* 12.10.1934. EK-VALPO I, 2668 (illegaalinen lastenliike), KA.

1295 Koulun on kokonaan vapauduttava materialismin painajaisesta. Haastattelulausuntoja kansakoulun päivän johdosta. *Uusi Suomi* 12.10.1934. EK-VALPO I, 2668 (illegaalinen lastenliike), KA.

Lasten omaa maailmaa ei politiikka ja retorisella tasolla käyty maailmankuvien välinen ristiriita välttämättä koskettanut tai sitä ei tiedostettu, vaan sitä pidettiin aikuisten maailmaan kuuluvana asiana. Tästä on hyvänä esimerkkinä edellä mainittu Hilja Wideniuksen kuulustelema oppilas, joka oli vaihtanut harrastuspaikkaansa järjestönuorista NMKY:een. Lapsille tärkeää oli leikki ja urheilu, ja niiden päälle liimatut aatteelliset saattoivat liudentua tämän alle. Tähän viittaa myös keväällä 2007 tehty pienimuotoinen kysely kodin ja koulun välisestä suhteesta ja Vallilan alueen poliittisuudesta. Vastauksia on kaksikymmentä, ja kysymys on suhteellisen rajatusta, pääosin toisensa jo lapsena tunteneesta joukosta. Kyselyyn vastanneet ovat syntyneet vuosien 1924–1930 välillä, joten heidän koulunkäyntinsä on ajoittunut 1930-luvun jälkipuoliskolle. Kyselyn mukaan 1930-luvun lopulla koulua käyneet olivat kokeneet poliittisia ristiriitoja vähän tai ei ollenkaan.¹²⁹⁶

Joukosta erottuu selkeästi vanhin kyselyyn osallistuneista, vuonna 1917 syntynyt ja Kallion kansakoulua vuosina 1927–1932 käynyt mies. Hänen vastauksissaan tulee ilmi koulun ja kodin poliittisen ilmapiirin erilaisuus, vaikka varsinaisia ristiriitoja hänkään ei tunnistanut. Henkilö kuuluu kirjassa käsiteltävään punaorposukupolveen, ennen sodan syttymistä syntyneisiin lapsiin. Maalausliikkeen apulaisena toimineen, lapsistaan yksin huolehtineen äitinsä vastaaja kuvaa poliittiselta vakaumukseltaan jyrkän vasemmistolaiseksi. Perheen asunto oli puutalon kellarissa sijainnut huone, jonne otettiin myös alivuokralaisia. Kodin lähellä sijaitti tunnettu viinatrokarien paikka, ”väkivalta rehoitti eikä tapotkaan olleet harvinaisia”. Opettaja Juho Hetemäki oli puhunut sodasta puolueellisesti, koska tällä oli ajasta omat valkoiset kokemukset. Opettaja oli myös moittinut työväentaloa pahan vasemmiston tukikohdaksi. Opettajan muistelija kuvaa ehdottomaksi auktoriteetiksi, joka suhtautui suojelevasti ja kannustavasti, mutta toi kuitenkin esille selvän poliittisen sanoman. ”Punakaartilaiset pojat tekevät kolttosia ja saavat työväentalolla huonoa opastusta”. Kertoja kuului sekä kommunistiseksi kuvaa-

1296 Keväällä 2007 kerätty ”kerho 21” -muistitietoaineisto, tekijän hallussa.

maansa lastenjärjestykseen että NMKY:een ja Helsingin kisatovereihin.¹²⁹⁷

1930-luvun jälkipuolella koulunsa käyneet kyselyyn vastanneet henkilöt kuvasivat opettajan yleensä kannustavaksi ja kodin ja koulun suhteet hyväksi, vaikka selvä sosiaalinen ero vanhempien ja opettajien välillä olikin. Lasten maailmaa ei jäsentänyt poliittisuus vaan harrastustoiminnassa tärkeintä oli leikki ja suurimmalle osalle erityisesti urheilu. Työväen urheiluliittoon kuuluminen, tullilaisuus, leimasi monen lapsuusmuistoja. Lapsuus määriteltiin puutteellisista oloista huolimatta onnelliseksi,¹²⁹⁸ eivätkä kaikki katsoneet politiikan kuuluneen siihen lainkaan. Asian tiivistää vuonna 1927 syntyneen, Vallilan kansakoulua käyneen miehen vastaus kysymykseen poliittisten ryhmittymien väleistä alueella: ”Kyllä niistä puhuttiin, ei ne pahemmin kiinnostanut. Meitä kiinnosti vain toistemme ystävyys ja yhdessä olo.”¹²⁹⁹

Nämä nuorukaiset olivat syntyneet 1920-luvun lopulla, joten välitön kosketus sotaan oli jo heidän osaltaan katkennut. 1930-luvulla, jolloin lapsilla ei enää ollut omaa kosketusta sotatapahtumiin, he saattoivat erkaantua kauaskin vanhempiensa arvomaailmasta. Eräs nainen on kertonut yksinäisen työläisäidin lapsena kasvamisesta. Äiti laittoi tyttärensä 1930-luvulla oppikouluun, minkä seurauksena äidin ja tyttären maailmankuvat erkanivat toisistaan radikaalisti. Kun äiti sitten kertoi omia kokemuksiaan sodasta, tytär järkyttyi: ”Miksi näistä ei puhuttu koulussa ja mikä ihmeen kansalaissota, vapaussotahan se oli?” Äiti oli valinnut sodasta vaikenemisen, ja sekä kansakoulussa että oppikoulussa ”täysin militaristisessa hengessä” saatu opetus oli kasvattanut lapsen toisen tunneyhteisön arvomaailmaan. Parti-

1297 Yrjö Lapinlinna, postimies, s. 28.8.1917 Helsinki. Keväällä 2007 kerätty ”kerho 21” -muistitietoaineisto, tekijän hallussa.

1298 Esim. Paavo Lavikka (s. 1927): ”Ahtaat’ elinolot, muistot voittopuolisesti myönteiset vaikeuksista (puutteet) huolimatta. Ympäristö silloisissa oloissa melko hyvä. Vallilan ihmiset samaa sorttia, lähes poikkeuksetta.” Keväällä 2007 kerätty ”kerho 21” -muistitietoaineisto, tekijän hallussa.

1299 Tauno Lahtinen, Tv-ohjelmajärjestäjä, s. 23.10.1927. Keväällä 2007 kerätty ”kerho 21” -muistitietoaineisto, tekijän hallussa.

oon tai myöhemmin Lotta Svärd -järjestön toimintaan pasifistinen äiti ei kuitenkaan tyttärtään päästänyt. ”Äiti oli nähnyt isänmaasta toiset kasvot”, kertoja summasi kodin ja koulun välisen ristiriidan, jota hän ei lapsena osannut tiedostaa.¹³⁰⁰

Minä uskon Suomen suvun nousemukseen

Minä uskon yhteen Jumalaan, / Minä uskon yhteen Isänmaahan,
/ Minä uskon jumalalliseen oikeuteen, / Minä uskon Suomen
suvun nousemukseen, Aamen.¹³⁰¹

Näin kirjoitti Unkarin uskontunnustusta mukaillen Eläintarhan kansakoulun opettaja Juho Metsikkö 1930-luvun loppupuolella julkaistussa heimojuhlapäivän ohjelmalehtisessä.¹³⁰² Metsikön sanailema tunnustus kuvaa suomenkielisten helsinkiläisopettajien tunteikasta suhtautumista sukulaiskansoihin ja heimo yhteyteen isänmaallisuuskasvatuksen osana.

Sisällissodan jälkeen useat helsinkiläisopettajat jatkoivat pohdintaansa Suomen kansan tulevaisuudesta sekä omasta roolistaan heimoaatteen välityksellä. Harrastus linkittyi voimakkaasti heidän työhönsä, ja se voidaan nähdä osana helsinkiläisopettajien sodan jälkeen etsimää uutta maailmankuvaa. Heimoaate laajempaan isänmaallisuuden muotona näyttäisi olevan osa resilienssiä opettajien toipuessa traumaattisesta sotakokemuksestaan. Parempaan tulevaisuuteen tähtäävässä ajattelussa juuri heimokansojen

1300 TMT 953/8:975 (Vesta Pulkkanen), s. 1–2, TA.

1301 Heimorakkaus voimakkaaksi! Puhe heimopäivänä, kirjoittanut J. O. Metsikkö. Suomen heimopäivä 1937. Ohjelmaa koulujen heimojuhliin, toimittanut Suomalaisuuden liiton sukukansaosasto. Helsinki 1937, Raittiuskansan kirjapaino Oy, s.10. Kouluhallituksen kiertokirjeet 1937, Ec:36. Suomalaisen kansakoulujen kanslia, HKA.

1302 Heimorakkaus voimakkaaksi! Puhe heimopäivänä, kirjoittanut J. O. Metsikkö. Suomen heimopäivä 1937. Ohjelmaa koulujen heimojuhliin, toimittanut Suomalaisuuden liiton sukukansaosasto. Helsinki 1937, Raittiuskansan kirjapaino Oy, s.10. Kouluhallituksen kiertokirjeet 1937, Ec:36. Suomalaisen kansakoulujen kanslia, HKA.

yhteydellä ja suomalais-ugrilaisen heimon hyvien puolien korostamisella oli keskeinen merkitys siinä prosessissa, jossa opettajat purkivat kansasuhdettaan pyrkien korostamaan suomenkielisen väestönsä myönteisiä puolia. Heimoaate perustui vahvaan tunnekokemukseen: heimoveljeyttä ja saman ”rodun” välillä olevia sukulaissiteitä kuvattiin emotionaalisia termejä käyttäen. Tämä salli opettajille, joilta yleensä odotettiin hillittyä käytöstä, väylän hurmoksellistenkin tunteiden näyttämiselle. Heimoaate oli myös luonteva jatke nuoruuden romanttiselle fennomanialle.

1930-luvulla kommunistien retoriikkaan kuului termi ”lapu-alaisopettaja”, ja työväenliikkeen johdon kuva koulun puolueellisesta kasvatuksesta vahvistui oikeistoradikalismien aikana. Käytännössä oikeistoradikalismi ei opettajien joukossa näytä saaneen ainakaan suurta ja äänekästä kannatusta, vaikka henkilökohtaisia sympatioita saattoikin olla. Jukka Rantalan mukaan nämä sympatiat eivät kuitenkaan juuri näkyneet koulutyössä. Kouluhallituksen taholta kiellettiin kaikki poliittisten tunnusten näyttäminen koulussa,¹³⁰³ mikä vähensi ainakin teoriassa poliittisen kannanvoimakasta näyttämistä esimerkiksi pukeutumalla. Ainakin vanhemmalla opettajakunnalla aikaisemmin mainittu, venäläistämiskausten aikana saadun avainkokemuksen synnyttämä vahva lakiusko sai heidät korostamaan parlamentarismia, jolloin tuen näyttäminen ulkoparlamentaariselle toiminnalle ei houkuteluttu. Opettajat purkivat sotatraumaansa ja vahvistivat nationalistista identiteettiään toisella tavalla: harrastamalla heimoasiaa.

Heimoaateeseen liittyvät pohdinnat selittävät kysymystä opettajien poliittisesta orientaatiosta suhteessa työväestöön. Opettajien tehtävänä kouluissa oli vahvistaa valkoista historiakuvaa ja löytää sille vankat historialliset juuret. Menneisyyttä tarkasteltiin 1800-luvun fennomaanisen perinnön ja vuosien 1917–1918 välityksellä. Kansa oli eheyttävä yhteisen menneisyyden avulla. Suomenkielinen oppivelvollisuuskoulu ja sen opettajat olivat ristiriitaisessa tilanteessa. Toisaalta aikakauden rotu- ja perinnöllisyysajattelu tuntui tuovan selityksen ajan kielteisille ilmiöille. Alempi kansanryhmä nähtiin herkästi johdateltavana ja hillittö-

1303 Rantala 2010, s 125–128.

mänä. Toisaalta rotuajattelu liittyi myös ajatukseen suomalaisten huonommuudesta suhteessa germaanista alkuperää oleviin ruotsalaisiin ja ruotsinkielisiin, olihan suomalaiset 1800-luvulla määriteltäviksi mongolialaiseen rotuun.¹³⁰⁴ Sisällissodan jälkeen kysymys sai kielipoliittisia piirteitä, kun suomalaisen rodun mongolipiirteitä epäiltiin ruotsinkielisten tutkijoiden taholta sodan selittäjäksi. Suomenkieliset tiedemiehet puolestaan pyrkivät todistamaan mongoliväitteet vääriksi ja samalla irrottamaan ruotsinkielisten germanismista ja kuvaamaan suomalais-ugrilaiset kansat omaksi eurooppalaiseksi kansanryhmäkseen.¹³⁰⁵ Suomenkielisten opettajien heimotyöhön liittyi oleellisena osana todistelu suomalaisten kelpaamisesta eurooppalaisten kansojen perheeseen. Tämä näkyi esimerkiksi virolaisten ja suomalaisten opettajien kanssakäymisessä ja kontaktien etsimisessä sekä opetusmateriaalissa ja opettamisen tavassa.¹³⁰⁶

Kansallisuusaatteen perustavia ajatuksia oli, että kansan tuli olla tietyllä sivistysasteella, jotta se saattoi muodostaa itsenäisen valtion.¹³⁰⁷ Nuorena tasavallassa opettajien oli vakuuteltava itselleen ja kasvateilleen suomalaisen rodun eurooppalaisuutta ja kykenevyyttä kulttuuritekoihin. Näin myös työläislapset oli hyväksyttävä osaksi tätä rotua ja valjastettava työskentelemään omalla sarallaan isänmaan parhaaksi itää ja aasialaisuutta vastaan. Suomalaisen luonteen huonot piirteet laiskuus, kateus ja kostonhimo oli korvattava ahkeruudella, rehellisyydellä ja tinkimättömyydellä.¹³⁰⁸ Historioitsija E. G. Palmén pohti päiväkirjassaan huhtikuussa 1918 rotukysymystä seuraavasti:

Sisällinen rikkinäisyys, velvollisuudentunteen heikkous sekä taipumus huojua kaikkien ulkomaan tuulahdusten mukaan ovat siksi syvästi meihin syöpyneet, että varsin hyvin ymmärtää ger-

1304 Kemiläinen 1994; Kemiläinen 1998.

1305 Katso esim. Hietala 1979, s. 78; Kemiläinen 1994; Kemiläinen 1998; Isaksson 2001, s. 263–275.

1306 Ks. aiheesta Ilmolahti 2006.

1307 Katso esim. Hobsbawm; Liikanen 2005, s. 230–232.

1308 Ilmolahti 2006, passim.

maanirotuisten usein lausumaa epäilystä, kykenevätkö suomalaiset itsenäisen ja vahvan valtiojärjestelmän luomaan. Jos nykyinen tila saa kasvavan polven ylimääräisiin ponnistuksiin ja kaikkien voimien kehitykseen, silloin voi tulla hyvä.¹³⁰⁹

Monille opettajille valkoisen Suomen vartijana toimiminen antoi suunnan mitä kulkea. Etenkin seminaarissa omaksuttu kansallinen mallitarina oli monella vahva, ja nuorella iällä saatu oppi jäi keskeiseksi osaksi identiteetin rakennusaineita. Opettajien omaksuman mallitarinan voidaan katsoa ulottuneen myös heidän vapaa-aikaansa, ja siksi opettajien kasvatustyön motiiveja voidaan arvioida myös tarkastelemalla heidän vapaa-aikaansa ja harrastuksiaan. Heimoaate oli suosittua etenkin Alppilan ja Fredriksbergin lapsia kasvattaneiden Eläintarhan kansakoulun opettajien keskuudessa. Innostuksen taustalla voidaan nuoremmilla opettajilla nähdä myös seminaarikasvatuksen vaikutus. Esimerkiksi Jyväskylän seminaarissa heimoaate ja aitosuomalaisuus saivat vahvan jalansijan sisällissodan jälkeen. Seminaariin perustettiin Akateemisen Karjala-Seuran alaosastoksi Jyväskylän seminaarin Karjala-seura. Jotkut oppilaista olivat mukana Viron vapaussodassa tai Aunuksen retkikunnassa. Heimoasia kytkeytyi opiskelijoiden ajatuksissa erityisesti tulevaan työhön kansan kasvattajina:

Heimoasian tunnetuksi tekemisessä tulisi kansakoulunopettajilla olemaan erityinen tehtävä, koska he juuri joutuivat läheisemmin kuin muut kosketukseen varsinaisen kansan kanssa. ... Suuresti pahoiteltiin sitä, että vapaussota oli muuttunut veljessodaksi ja siten estynyt jääkärien unelma toteutumasta. Maamme yhteiskunnallinenkin kysymys nähtiin ... heimoasiaan kytkeytyneenä. Heikompien asemaa oli kohennettava, jotta heistä katoasi kauna yhteiskuntaa kohtaan ja näin voitaisiin yhteisvoimin rakentaa hyvinvointivaltiota.¹³¹⁰

1309 E. G. Palménin päiväkirjamerkintä 19.4.1918.

1310 Suomalaisuus ja heimoharrastusta, kirjoittanut Niilo Teerijoki. Jyskyjen seminaari. Jyväskylän seminaarin satavuotismuisto. Osakeyhtiö Valistus,

Heimoasiaa ajettiin erityisesti akateemisessa yhteisössä kuten vuonna 1921 perustetussa Virolais-Suomalaisessa Ylioppilasklubissa (vuodesta 1923 Akateeminen Heimoklubi). Akateemisen maailman ulkopuolella keskeisin heimotyötä tekevä järjestö oli vuonna 1906 toimintansa aloittanut Suomalaisuuden liitto ja sen vuonna 1922 perustetut rajaseutuosasto ja sukukansaosasto.¹³¹¹ Sukukansaosaston puheenjohtajana toimi Helsingin suomenkielisten kansakoulujen tarkastaja Matti Pesonen, ja liiton piirissä toimi runsaasti helsinkiläisiä kansakoulunopettajia.¹³¹² Poikansa Viron vapaussodassa menettänyt Pesonen ei ollut ainoa kansakouluntarkastaja, joka oli kiinnostunut heimoaatteesta. Esko Nikanderin mukaan kiinnostus heimokansoja kohtaan oli oleel-

Helsinki 1960, s. 245–251. Jyväskylän seminaarin Karjala-seura toimitti vuonna 1930 teoksen Suur-Suomen koulu. Kirjoittajien joukossa oli myös helsinkiläisopettajia. Jyväskylän seminaarin Karjala-seura (toim.): Suur-Suomen koulu. Jyväskylä 1930.

1311 Ylönen 1997, s. 337.

1312 Liiton arkiston melko puutteellisten jäsenlistojen mukaan vuosisadan alkuvuosina (1906–1908) löytyy helsinkiläisiä kansakouluopettajia 11. Aakkostetusta nimi- ja osoiteluettelosta 1907–1908 löytyy 33 helsinkiläistä kansakoulunopettajaa. Vuonna 1922 laaditusta jäsenluettelosta löytyy kouluneuvos A. J. Tarjanteen ja Vilho Reiman lisäksi sekä Vallilan että Eläintarhan kansakouluissa opettaneita (Maija Konttinen ja Selma Sippola). Osastoittain jäsenllystä listasta vuodelta 1925 löytyvät vuosijäsenten kohdalta Vilho Reima ja Helmi Koskinen (E). Rajaseutuosastossa on kymmenen helsinkiläistä opettajaa, joista seitsemän oli opettanut tai opetti Eläintarhan tai Vallilan kouluista. Sukukansaosastosta löytyy Matti Pesosen lisäksi kolme Eläintarhan kansakoulun opettajaa. Vuoden 1926 jäsenmaksuluettelosta löytyy 11 kansakoulunopettajaa, joista viisi Eläintarhasta ja yksi Vallilasta. Suomalaisuuden liiton arkisto, KA. Henkilötietoja kansakoulunopettajista, kerätty v. 1931 (otoksessa 47 opettajaa): heimoharrastuksen on lomakkeessa ilmoittanut 14 henkilöä: Maleva Hilja, Metsikkö Juho, Oksanen Tahvo Nikolai (Niko), Paturi Lahja, Peltonen Väinö, Puhakka Pekka, Rekola Sulo, Setälä Elin Aino Hildegard, Sippola Selma, Tamminen Aino Elmi, Tarpila Eino Artturi, Vaara Vihtori B, Viheroksa Katri ja Väisänen Ulla Maija. Näistä valtaosa oli kuulunut Suomalaisuuden liittoon tai ollut muuten aktiivinen heimoharrastaja. Elämäkertatietoja kansakoulunopettajista Lei-Ä 1932–61. Suomen Opettaja-liiton arkisto, Tha.

linen osa kansakouluntarkastajien romanttiselle fennomanialle rakentunutta maailmankuvaa.¹³¹³

Heimoinnostuksen ensimmäinen aalto

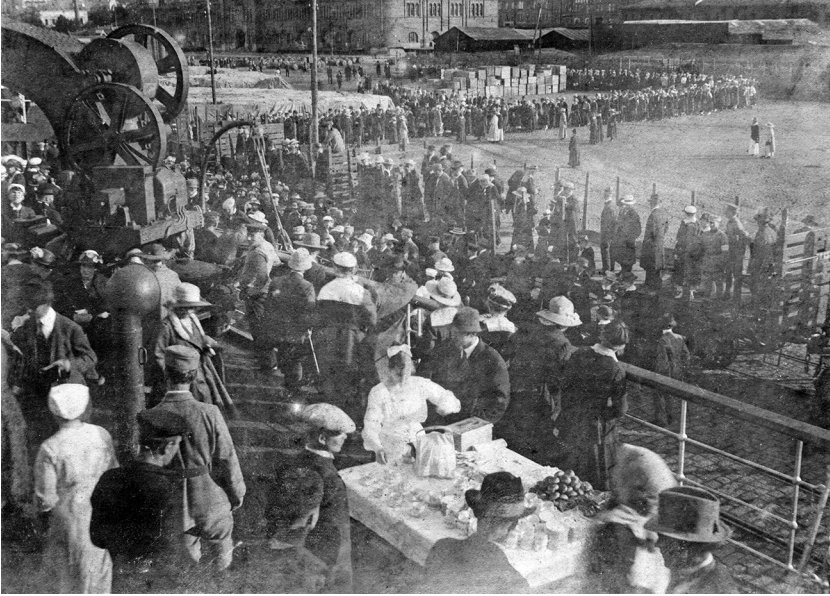
Itsenäisyyden aikana heimoinnostuksen ensi aalto koettiin heti sodan jälkeen, vuonna 1919, osin Viron vapaussodan vaikutuksesta, ja myös opettajien tunneyhteisö pääsivät osaksi tätä hurmosta. Heimotyön alkuvaiheista kertovat kuvaukset osoittavat, että kielisukulaisia etsittiin nimenomaan tunteella. Vuoden 1919 kesällä järjestettiin suomenkielisten opettajien yleisen opettajakokouksen päätteeksi Viron matka, johon otti osaa noin 1500 opettajaa. Matkalaisten suuri määrä yllätti järjestäjät, eikä joukkoa ei olisi saatu matkaan ilman valtion apua: opettajien käyttöön annettiin jäänsärkijä Väinämöinen.¹³¹⁴ Kun Väinämöinen rantautui Tallinnan satamaan, oli siellä joukko kaupungin opettajia torvisoittokunnan kera vieraita vastassa. Osa kaupungin taloista liputti suomalaisten kunniaksi, ja tapaus noteerattiin myös päivän sanomalehdissä. Yhteisen ohjelmantäyteen päivän jälkeen heimohurmos oli täyttänyt erään matkalaisen mielen, kun hän kirjoitti, että ”erohetki kukkineen, lauluineen, ja loppumattomine eläköön- sekä elagu -huutoineen muodostui sellaiseksi, ettei se voi olla mahdollista muutoin kuin kahden, vahvoilla veriheimolaisuuden siteillä toisiinsa yhdistetyn kansan kesken.”¹³¹⁵

Tuhat virolaista kansa- ja oppikoulujen opettajaa saapui Helsinkiin vastavierailulle heti saman vuoden elokuussa. Kouluneuvos A. J. Tarjanteen Kansallisteatterin tervetuliaisjuhlassa pitämästä juhlapuheesta ilmenee, miten merkityksellisenä heimokansojen yhdistämisessä pidettiin juuri opettajia. Opettajien työ antoi nuo-

1313 Nikander 1998, s. 236; katso myös s. 134–137.

1314 Myös viisumeiden suhteen syntyi ongelma, joka ratkaistiin siten, että Viron konsuli lähti opettajien mukaan ja kirjoitti koko matkan ajan viisumeja. Heikki Rausmaa: Arkiston kätköistä. Kerttu Mustonen-Hukin arkisto. Tuglas-seuran jäsenlehti 6.9.2004, s. 6.

1315 *Opettajain lehti* 27/1919 (4.7.1919), s. 366.

Kesällä 1919 yli puolitoistatuhatta opettajaa matkasi valtion lainaamalla jäänsärkijä Väinämöisellä Tallinnaan heimosukulaisiaan tapaamaan. Juhlava vierailu muodostui tunteikkaaksi ja merkitykselliseksi tapahtumaksi. Heimoaate oli yksi keskeinen tekijä opettajien maailmankuvan rakentamisessa sisällissodan trauman jälkeen. Kuva: Helsingin kaupungin museo.

risolle ihanteita ja loi mielialoja, ”jotka käyvät määrääviksi sen elämän työlle, vieläpä suhtautumiselle naapurikansoihinkin”.¹³¹⁶ Opetusministeri Soininen korosti puheessaan heimokansojen samankaltaisuutta, veriheimolaisuutta, yhtäläisiä rotuominaisuuksia ja kansanluonnetta sekä kulttuuriperintöä ja yhteistä uskontoa, luterilaisuutta. Soininen piti merkittävänä sitä, että ensimmäisen suuremman askeleen kansojen lähentämiseksi olivat ottaneet juuri kansakoulunopettajat. Molemmat maat olivat hiljattain saavuttaneet kansallisen vapautensa, ja opettajien ja

¹³¹⁶ *Opettajain lehti* 36/1919 (5.9.1919), s. 458.

kasvatuksen voima oli se, joka auttaisi säilyttämään tuon vapauden, sillä ”ainoastaan sivistynyt, valistunut, henkisiltä voimiltaan terveesti kehittynyt kansa jaksaa kannattaa ja säilyttää vapauden lahjaa”.¹³¹⁷ Opettajien yhteinen mielipide tuntui olevan, että heimorakkauden siemen oli kylvettävä molempien maiden nuuriin jo koulussa.¹³¹⁸

Kaksi edellä kuvattua vierailua synnyttivät hetkellisen heimoinnostuksen opettajien keskuuteen.¹³¹⁹ Virolaiset kansakoulunopettajat etsivät Suomesta tukea koululaitoksensa kehittämistyölle.¹³²⁰ Sodan jälkeen virolaisia opettajia, johtajia, kouluneuvoksia, viranomaisia sekä yliopistomiehiä tuli Suomeen perehtymään maan kouluoloihin.¹³²¹ Eräs opettajien heimoaktiivisuuden ilmentymä olivat suomalais-ugrilaiset heimokongressit. Matti Pesosen aloitteesta järjestettiin Helsingissä kesällä 1920 ensimmäinen pohjoismaisten kansakoulukokousten mallin mukainen ”yhteissuomalainen” koulukokous.¹³²² Helsinkiläisopettajia oli osallistunut pohjoismaisiin kansakoulukokouksiin jo 1800-luvun lopulla. Silloinen tarkastaja Viktor Öhberg kannatti lämpimästi pohjoismaisten kontaktien ylläpitämistä. Kokousten tarkoituksena oli muun muassa uusien virikkeiden hakeminen ja tiedon

1317 *ibid.*

1318 *Opettajain lehti* 36/1919 (5.9.1919), s. 460. Matti Pesonen ehdotti erityistä heimopäivää, jota vietettäisiin koulussa.

1319 Nimimerkki ”virolaisystävä” kehotti *Opettajain lehdessä* kaikkia opettajia tutustumaan naapurimaan historiaan ja kirjallisuuteen kirjeenvaihdon ja vierailujen avulla. Hän ehdotti myös, että suomalaiset ja virolaiset opettajat ryhtyisivät keskenään kirjeenvaihtoon, sekä suositteli kutsumaan virolaisia opettajia kesällä vierailulle. *Opettajain lehti* 40/1919 (3.10.1919).

1320 Esimerkiksi *Opettajain lehti* 22/1920 (25.5.1920), s. 275: ”Maassamme on parisen viikon ajan vieraillut virolaisia koulunopettajia – etupäässä seminaari- ja oppikoulunopettajia –, tutustumassa kouluoloihimme sekä pääkaupungissa että maaseudulla.”

1321 Pesonen 1954, s. 79.

1322 *Opettajain lehti* 22/1920 (25.5.1920), s. 274. Se oli tarkoitettu kaikille ”suomalais-ugrilaisille kansoille”, vaikka järjestäjät ja vierailijat olivat lähinnä suomalaisia ja virolaisia. Helsingissä pidettyyn koulukokoukseen osallistui 700 suomalaista, 442 virolaista ja viisi unkarilaista sekä muutamia ”heimolaisia” Itä-Karjalasta ja Inkeristä Pesonen 1954, s. 83.

vaihtaminen, mutta Marjaana Niemen mukaan opettajien osallistumisen tärkeimpänä motiivina oli kuitenkin virkistys ja huvi.¹³²³ Tämä piirre on vahvasti näkyvissä myös heimoyhteyksille perustuneissa tapaamisissa.

Ensimmäinen suomalais-ugrilainen koulukokous avattiin Suurkirkossa pidetyllä jumalanpalveluksella, johon osallistui myös presidentti Ståhlberg puolisoineen. Saarnassaan ope- tusministeriön esittelijäneuvos ja pappi Yrjö Loimaranta lau- sui, että ”suomensukuisten kansojen edustajat ovat nyt ensi kertaa kokoontuneet yhdessä pohtimaan kysymystä, mitä on tuleva lapsistamme, joista suurelta osin riippuu kansakuntain tulevaisuus”.¹³²⁴ Yhteissuomalaisen koulukokouksen pohjalle muodostui laajempi organisaatio, suomalais-ugrilaiset heimo- kongressit, joita pidettiin Tallinnassa 1924, Budapestissa 1928, Helsingissä 1931 ja Tallinnassa 1936. Omassa kotikaupungissa vuonna 1931 pidetty kulttuurikongressi herätti opettajissa suurta innostusta.¹³²⁵ Tapahtuma oli kasvanut, ja osallistujia oli yli kak- situhatta. Kongressin ohjelmaan kuului myös Kansallisteatte- rissa kokoontunut kansakoulunopettajien harrastuspiiri, johon osallistui noin 600 henkeä.¹³²⁶ Opettajien tapaamiseen liittyvän juhlan oli järjestänyt Helsingin Opettajayhdistyksen toimikunta yhdessä Suomen Opettajayhdistyksen kanssa pääosin opettajilta vapaaehtoisesti kerätyin varoin. Helsingin opettajayhdistyksen vuosikertomuksessa mainittiin useiden helsinkiläisten opetta-

1323 Niemi 1992, 107–110.

1324 Itä-Karjalaisten tervehdyksen toi Repolan entinen kansakoulunopettaja Vasili Keynäs, joka vielä jaksoi uskoa ”näinä raskaine Karjalan päivinä” tulevaisuuteen. Pesonen 1954, s. 85–86. Lopuksi Yhteissuomalainen kou- lukokous päätti asettaa kulttuuritoimikunnan huolehtimaan yhteissuoma- laisista kulttuuriasioista. Pesonen 1954, s. 90.

1325 Ks. mm. *Opettajain lehti* 13/1931 (27.3.1931), s. 227–228; *Opettajain lehti* 20/1931, s. 358; *Opettajain lehti* 24/1931 (12.6.1931); *Opettajain lehti* 29/1931 (17.6.1931).

1326 *Opettajain lehti* 26/1931 (26.6.1931), s. 491. Kuvaus myös 29/1931 (17.7.1931), s. 533.

jien uhranneen aikaansa ja voimiaan paitsi juhlan järjestämiseen myös yleisesti kulttuurikokouksen hyväksi.¹³²⁷

Heimoaate ja kansan kasvatus

Helsinkiläisten kansakoulunopettajien heimoinnostuksen motiivina voidaan kollegiaalisten suhteiden ja ammatillisen osaamisen kehittämisen sekä mielekkään vapaa-ajanvieton lisäksi nähdä heidän asemansa työväen lasten kasvattajina. Harrastus ei jäänyt vain vapaa-ajan huviksi, vaan se löysi tiensä myös luokkahuoneisiin – itse asiassa lähtökohdan voidaan ajatella olleen siellä. Hankalina pidettyjen kaupunkityöväestön poikien enemmistöön voitiin vaikuttaa nuoren helsinkiläisopettajan Eino Keskinen mukaan kahdesti, kansakoulussa sekä asepalveluksessa. Keskinen perusteli heimo-opetuksen antamista kahdella argumentilla. Toisaalta oli tärkeää saada asiassa tiedollinen pohja mahdollisimman vastaanottavassa iässä. Toisaalta kansakoulu oli monen suomalaisen ainoa koulu, ja ellei ”kansakoulussa herätetä harrastusta heimoomme, jäävät muita kouluja käymättömät useimmissa tapauksissa vaille syvempää heimokiintymyksen heräämistä hedelmällisine seurauksineen.”¹³²⁸

Heimoaatteen ajajien mielestä koululla oli suuri merkitys heimoaatteen juurruttamisessa lapsiin. ”Heimotietoinen opettaja voi

1327 Helsingin Opettajayhdistyksen Vuosikertomus vuodelta 1931. Opettajayhdistyksen pöytäkirjat 1922–1933, Cb:1. Helsingin opettajayhdistyksen arkisto, HKA; Metsikkö J. O. – Oksanen Niko: Suomen Kansakoulunopettajain Liitto. Piirteitä 50-vuotisesta toiminnasta. Suomen Kansakoulunopettajain Liitto, Helsinki 1943, s. 163. Juhlakokouksen oli järjestänyt helsinkiläisopettajista koostunut toimikunta, johon kuuluivat keskushallituksen edustajina kouluneuvos K. Ahtiala, opettajat H. V. Santala ja Eeva Vuorio sekä Helsingin Opettajayhdistyksen valitsemina opettajat Alfr. Hihlman, P. J. Laitinen, Oma Oksanen, W. B. Vaara ja Hilja Widenius.

1328 Heimo-opetus kansakouluissa V: Heimo-opetuksen muodollista perustelua, kohta 2, kirjoittanut Eino Keskinen. *Opettajain lehti* 21/1933 (26.5.1933); Heimo-opetus kansakoulussa, kirjoittanut Eino Keskinen. Jyväskylän seminaarin Karjala-seura (toim.): Suur-Suomen koulu. Jyväskylä 1930, s. 123.

tehdä koulustaan tehokkaan heimouhengen kasvatustaitoksen”, totesi kansakoulunopettaja Akseli Salokannel 1920-luvun lopulla.¹³²⁹ Helsinkiläisten opettajien keskuudessa olikin runsaasti heimoharrastajia, eikä harrastuksen suosiota ainakaan vähentänyt sen painoarvo kansakouluntarkastaja Matti Pesoselle. Eino Keskinen argumentit löytyvät hänen *Opettajain lehdessä* vuonna 1933 julkaisemastaan viisiosaisesta kirjoitussarjasta Heimo-opetus kansakouluissa. Keskinen oli helsinkiläisopettajien nuorta polvea, valmistunut Jyväskylän seminaarista vuonna 1929. Hän oli ollut tiivisti mukana heimoharrastuksessa toimien seminaarin Karjala-seuran johtokunnassa. Yhtenä motiivina artikkeleille voidaan pitää Keskinen tarvetta levittää tietoa heimo-opetuksen tärkeydestä. Karjala-seurassa oli pidetty erityisesti historianopetusta tärkeänä kansalaiskasvatuksen välineenä, ja työryhmä, johon myös Keskinen oli kuulunut, oli seminaarissa suunnitellut uuden historian oppikirjan kirjoittamista suomalaiskansallisesta näkökulmasta. Hanke ei koskaan toteutunut, mutta Keskinen artikkelisarjan voi nähdä tämän hankkeen osana.¹³³⁰ Keskinen kirjoitti aiheesta myös Jyväskylän seminaarin Karjala-seuran julkaisemaan kirjaan *Suur-Suomen koulu*, jota voidaan pitää oppikirjana opettajille siitä, miten suomalaisuus- ja heimo-aspekti tulisi kouluissa huomioida.¹³³¹

Keskinen kuvasi heimoaатteen kansallisuusaатteen laajemmaksi muodoksi. Nuorisoon oli kansallistunteen lisäksi istutettava rakkaus heimokansoihin, sillä näiden kahden nähtiin tukevan toisiaan.¹³³² Nämä olivat ajatuksia, jotka olivat jo Jyväskylän

1329 Akseli Salokannel: Eestin ja Suomen kansakoulujen yhteistyö. Jyväskylän seminaarin Karjala-seura (toim.): Suur-Suomen koulu. Jyväskylä 1930.

1330 Suomalaisuus ja heimoharrastusta, kirjoittanut Niilo Teerijoki. Jyskyjen seminaari. Jyväskylän seminaarin satavuotismuisto. Osakeyhtiö Valistus, Helsinki 1960, s. 245–249.

1331 Heimo-opetus kansakoulussa, kirjoittanut Eino Keskinen. Jyväskylän seminaarin Karjala-seura (toim.): Suur-Suomen koulu. Jyväskylä 1930, s. 123–141.

1332 Heimo-opetus kansakouluissa V: Heimo-opetuksen muodollista perustelua, kohta 1, kirjoittanut Eino Keskinen. *Opettajain lehti* 21/1933 (26.5.1933), s. 313.

seminaarin Karjala-seurassa lausuttu: historiaa oli tarkasteltava erityisesti Suomen näkökulmasta ja muiden kansojen tapahtumia vain siinä määrin, kun ne vaikuttivat Suomen kansan elämään.¹³³³ Heimo-opetus ja -aate olivat osa suomalaista nationalismia, eikä heimokansoilla ollut niissä itseisarvoa, vaan sukulaisia etsittiin, jotta suomalaisuus vahvistuisi. Suomen heimo oli pieni ja köyhä, ja siksi oli tärkeää, että sen jäsenet oppisivat tuntemaan toisensa. Tähän heimotietoisuuteen voitiin päästä koulujen heimo-opetuksen avulla.¹³³⁴ Ensin lapsessa piti herätä rakkaus kotiseutuun, sitä kautta isänmaahan ja lopulta heimokansoihin. Ensin koti on avarrettava isänmaaksi ja avartamista oli jatkettava koko Suomen sukuun, ”joka ikäänkuin pirstoutuneena lastuna yrittää pysytellä pinnalla ihmiskunnan suuressa meressä”.¹³³⁵

Keskinen pohti myös sitä, herättäisikö heimo-opetus kenties paheksuntaa joissakin kansalaispiireissä. Kirjoittaja kuitenkin korosti, ettei heimo-opetuksella ollut tarkoitus loukata ketään. Tässä oli opettajan rooli tärkeä, sillä paljon riippui siitä, missä muodossa ja hengessä opetus annettiin. Kirjoittajan kannassa tule ilmi niin kansakoulun pyrkimys pysyä puoluekiistojen yläpuolella kuin isänmaallisuuskasvatuksen antamisen oletettu ongelmallisuus työväenluokkaisille lapsille:

Heimo-opetusta ei sovi suistaa kansallisvihan lietsomiseksi, vaan annettakoon tosiasian puhua. ... Ajattelen niitä vaikeuksia, joita opettaja tässä kasvatustyössä monilla paikkakunnilla kohtaa. Varmaankin hän pääsee parhaimpiin tuloksiin maltillisella menettelyllä ja lähtien elämän realisista tosiasioista. Vaaditaan hyvää tahtoa ja avaraa katsetta, kun kaikkien kotien lapsiin koetetaan juurruttaa isänmaallisuutta. ... Heimo-opetus ei saa halveksia rau-

1333 Suomalaisuus ja heimoharrastusta, kirjoittanut Niilo Teerijoki. Jyskyjen seminaari. Jyväskylän seminaarin satavuotismuisto. Osakeyhtiö Valistus, Helsinki 1960, s. 249.

1334 Kansallistuntoa herättävien aineiden opetus ja heimo-opetus oppikouluisamme, kirjoittanut Ilmari Peitsalo. Kasvatus ja koulu 1927, s. 156–157. Katso myös Vasara 1997, s. 640.

1335 Heimo-opetus kansakouluissa I, kirjoittanut Eino Keskinen. *Opettajain lehti* 17/1933, s. 250–251.

hanaikain työtä, joka laskee perustusta kansakuntain elämälle. Mikä koskee meitä yhteisesti: isänmaa ja kansallisuus, on asetettava puolue-elämän yläpuolelle.¹³³⁶

Kun kouluopetuksessa pyrittäisiin kiihkottomasti juurruttaa isämaallisuutta kaikkien kotien lapsiin, poistuisi kirjoittajan mukaan vaara, ”että se kasvatusohjelmassaan noudattelisi sellaisiakin mielijohteita, joitten tarkoituksena on hävittää itsenäisyytemme, kansamme vuosisataisen pyrkimyksen täyttymys ja myydä tämä maa pahimmalle ahdistajallemme”.¹³³⁷

Heimo-opetuksen laajentamiseen oli kiinnitetty huomiota kesäkuussa 1921 järjestetyssä yhteissuomalaisessa koulukokouksessa. Suomen, Unkarin ja Viron kouluhallituksille ilmoitettiin, että heimokansojen olot tulisi entistä enemmän ottaa huomioon kouluopetuksessa.¹³³⁸ Heimo-opetusta ei annettu kansakouluissa varsinaisena oppiaineena, vaan sitä pyrittiin opettamaan esimerkiksi äidinkielen, historian, maantiedon ja laulutuntien yhteydessä.¹³³⁹ Kouluhallitus teki asiasta vuosina 1927 ja 1928 esityksen, ja sen perusteella koulukirjoihin otettiin heimoaiheisia kertomuksia ja runoja. Heimo-opetuksen antaminen jäi kuitenkin opet-

1336 Heimo-opetus kansakouluissa V: Heimo-opetuksen muodollista perustelua”, kohta 4. Kirjoittanut Eino Keskinen. *Opettajain lehti* 21/1933 (26.5.1933), s. 313.

1337 Heimo-opetus kansakouluissa V: Heimo-opetuksen muodollista perustelua, kirjoittanut Eino Keskinen. *Opettajain lehti* 21/1933 (26.5.1933), s. 313.

1338 Kouluhallitukselle. Vuonna 1921 kesäkuun 22 päivänä pitämässään istunnossa Yliopiston juhlasalissa Helsingissä päätti Yhteissuomalainen koulukokous esittää Suomen, Eestin ja Unkarin kouluhallituksille, että tästedes otettaisiin entistä enemmän huomioon heimokansojen olot sekä alemmassa että ylemmässä kouluopetuksessa. Helsingissä 8 p. joulukuuta 1921 Yhteissuomalaisen koulukokouksen puolesta Matti Pesonen, puheenjohtaja, Alfred Jotuni, sihteeri. Saapuneet kirjeet, tarkastaja 1920 Ea:28. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkisto, HKA.

1339 Heimo-opetus kansakoulussa, kirjoittanut Eino Keskinen. Jyväskylän seminaarin Karjala-seura (toim.): Suur-Suomen koulu. Jyväskylä 1930, s. 138.

tajan oman aktiivisuuden varaan.¹³⁴⁰ Opetusministeriö kehotti kiinnittämään huomiota heimo-opetukseen uusia oppikirjoja valittaessa. Samalla se määräsi seminaareissa ja oppikouluissa annettavaksi heimo-opetusta sekä vapaaehtoisena aineena viron kieltä suomenkielisten lyseoitten lukioluokalla ja yläkansakouluseminaarien lähinnä ylimmällä luokalla. Ainakin muutamissa seminaareissa alettiin lukea viroa.¹³⁴¹ Kouluhallituksen esityksen jälkeen kansakoulujen oppikirjoihin, erityisesti historian, äidinkielen ja musiikin kirjoihin, alettiin lisätä heimoaiheisia runoja ja kertomuksia. Esimerkiksi musiikinopetuksen lisälaulukirjana käytettiin Elias Kyanderin ”Heimolasten laulukirjaa”.¹³⁴²

Merkittävämpänä suomalaisten ja virolaisten yhdistäjänä pidettiin kielen opiskelua, lepäsihän suomalais-ugrilaisen sukulaisuuden pohja pitkälti filologisten argumenttien varassa.¹³⁴³ Hallitus oli määrännyt viron kielen vapaaehtoiseksi oppiaineeksi oppikouluihin ja seminaareihin vuonna 1928, ja kansakoululaisia innostettiin kirjeenvaihtoon virolaisten kanssa. Itämerensuomalaisten kielten professorin Lauri Kettusen mukaan kielen opiskelu oli heimoharrastuksen hauska ja hyödyllinen muoto. ”Kieli on se *avain*, joka kirvoittaa auki sydämen. Jos jonkinkaan verran taidat eestiä, tunnetaan sinut veljesmaassa kaksi verroin omaksi ihmiseksi, ja tuot tullessasi sitä rikkaammat muistot kotiin”, hän korosti kirjjeessään kansakoululaisille. Yhteistä ulkoista vihollista vastaan oltiin vahvempia rinta rinnan, Kettunen korosti.¹³⁴⁴ Myös Viron konsulin vaimo Leeni Ploompuu Vesterinen korosti kou-

1340 Halila 1950, s. 207–208.

1341 Heimo-opetus kansakouluissa II: Heimoharrastuksemme, kirjoittanut Eino Keskinen. *Opettajain lehti* 18/1933 (5.5.1933), s. 265.

1342 Kouluhallitus Kansanopetusosasto Helsingissä elokuun 2 päivänä 1933. N:o 2691. Kaikille suomenkielisten kansakoulujen tarkastajille.

1343 Lehti 1998, s. 86.

1344 Heimokielen opiskelu – hauskaa, hyödyllistä kauaskantavaa työtä, kirjoittanut Lauri Kettunen. Ohjelmaa koulujuhliin. Eestin itsenäisyyden julistamisen 20vuotispäiväksi 24.II.1938 toimittanut Suomalaisuuden Liiton Sukukansaosasto, s. 10. Kouluhallituksen kiertokirjeet 1938, Ec:37. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

lulaisille kielen merkitystä virolaisten tuntemisessa. Kun kielen asettava este on voitettu, voidaan myös pitää virolaisten saavutuksia ominaan ja tuntea olonsa kotoisaksi naapurimaassa.¹³⁴⁵ Taloudellisen pulakauden aikana vapaaehtoinen Viron opetus kouluista poistettiin, mutta tilanne muuttui Suomen ja Viron välisen kulttuurisopimuksen myötä, jossa hallitukset lupasivat ”erikoisesti suosia heimokielen opiskelun edistämistä kouluissa ja seminaareissa”.¹³⁴⁶

Yksi tärkeimmistä heimokasvatuksen keinoista oli virolais-suomalainen oppilaiden välinen kirjeenvaihto, joka ainakin Helsingissä saatiin käyntiin.¹³⁴⁷ Tarkastaja Pesonen kehotti opettajia aloittamaan oppilaidensa kanssa kirjeenvaihdon sukulaiskansojen koululaisten kanssa.¹³⁴⁸ Kirjeenvaihto vaati opettajan aloitteellisuutta, koska opettajan tuli auttaa kirjeiden kirjoittamisessa ja osata myös jonkin verran viron kieltä. Viroa alettiin myös opettaa kansakoulujen ylimmillä luokilla. Opetuksessa käytettiin Vallilan

1345 Heimopäiväpuhe varttuneelle nuorisolle., kirjoittanut Leeni Vesterinen. Heimopäiväjuhlien ohjelmistoa. Suomen heimopäivä 1939. Suomalaisuuden liiton sukukansaosasto, s. 20–22. Kouluhallituksen kiertokirjeet 1939, Ec:38. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

1346 Heimokielen opiskelu – hauskaa, hyödyllistä kauaskantavaa työtä, kirjoittanut Lauri Kettunen. Ohjelmaa koulujuhliin. Eestin itsenäisyyden julistamisen 20vuotispäiväksi 24.II.1938 toimittanut Suomalaisuuden Liiton Sukukansaosasto, s. 10. Kouluhallituksen kiertokirjeet 1938, Ec:37. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

1347 Heimojuhlien ohjelmiin sisältyi vironkielinen mallikirje. Ks. Ohjeita suomalais-eestiläisen oppilaskirjeenvaihdon aikaansaamiseksi. Suomen heimopäivä 1935. Ohjelmaa koulujen heimojuhliin. Toimittanut Suomalaisuuden liiton sukukansaosasto. Helsinki 1935, Raittiuskansan kirjapaino Oy., s. 28 Kouluhallituksen kiertokirjeet 1935, Ec:34. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

1348 Helsingin suomenkielisten kansakoulujen opettajien kokous Eläintarhan kansakoulussa 19.5.1933 § 2. Johtajien ja opettajien kokousten pöytäkirjat 1933, Cc:22. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkisto, HKA; Pöytäkirja tarkastaja Pesosen kokoonkutsumasta Helsingin kaupungin suomenkielisten kansakoulujen opettajan kokouksesta Tehtaankadun koulussa 14. p.nä maaliskuuta 1934. Johtajien ja opettajien kokousten pöytäkirjat 1934, Cc:23. HKA.

kansakoulun opettajan Kerttu Mustosen tekemää oppikirjaa.¹³⁴⁹ Syksyllä 1938 Pesosen seuraaja Aarne Huuskonen ehdotti, että ylä- ja jatkokoulussa annettaisiin kokeilutarkoituksessa kaksi tuntia viikossa vapaaehtoista viron kielen opetusta. Johtokunta hyväksyi tehdyn esityksen edellyttäen kuitenkin, että vähintään kymmenen oppilasta ilmoittautuisi vapaaehtoisesti kyseiseen opetukseen.¹³⁵⁰ Myös oppilasvaihtoa suunniteltiin, mutta sen ei katsottu sopivan kansakouluihin etenäkään sen perheille aiheuttamien kustannusten vuoksi. Varakkaampien perheiden ”terveille” lapsille sen katsottiin mahdollisesti sopivan.¹³⁵¹

Suomalaisen kulttuurin juurten etsiminen näkyi myös Kalevalan korostamisessa opetusaineistossa, ja eepoksesta nostettuja nimiä ja käsitteitä käytettiin kuvaamaan heimosuhteita. Kalevalaa pidettiin yhtenä todisteena siitä, että suomalais-ugrialaisten kansojen keskuudessa oli ollut korkeakulttuuria jo vuosisatoja. Esimerkiksi *Opettajain lehdessä* Kalevala kuvattiin todisteeksi suomalaisten pitkästä sivistyksestä. Kalevalassa kristallisoitui suomalaisen rodun vuosisatainen elämä ja sivistys. Kalevala oli huomioitu myös laajemmin Euroopassa, mitä pidettiin osoituksena siitä, että suomalaiset oli hyväksytyt sivistyneeksi kansaksi ja osaksi eurooppalaista kansojen perhettä. Sivistyneenä maana Suomella oli oikeutus itsenäiseen valtiolliseen asemaansa ja omaan, erityislaatuiseen kulttuuriinsa.¹³⁵² Kalevalaa voidaan pitää traditiona, joka kyllä pohjasi todelliseen, olemassa olevaan materiaaliin, mutta jota oli muokattu nationalistisiin tarpeisiin. Kaiken kaikkiaan Kalevalalla oli kouluopetuksessa suuri merki-

1349 Kouluhallitus Kansanopetusosasto Helsingissä helmikuun 27 päivänä 1937. N:o 884. Kaikille suomenkielisten kansakoulujen Tarkastajille.

1350 Johtokunta 25.8.1938 § 24. Pöytäkirjat johtokunta heinä-joulukuu 1938, Ca:76. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

1351 Johtokunta 17.11.1938 § 21, liite § 21. Pöytäkirjat johtokunta heinä-joulukuu 1938, Ca:76. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA; pöytäkirja kesävirikistystoimikunnan kokouksesta 19.10.38 § 3. Johtokunta pani asian pöydälle. Kesävirikistystoiminnan pöytäkirjat. Helsingin Opettajayhdistyksen arkisto, HKA.

1352 Kalevalan merkitys kansallemme, kirjoittanut O-n. *Opettajain lehti* 9/1935, s. 123–125.

tys, ja kouluissa vietettiin muun muassa vuosittaista Kalevalan päivää.¹³⁵³

Erilaiset koulujuhlat ja niissä esitetty ohjelma nähtiin merkittäviksi kasvatukselliseksi keinoksi. Muistikuva lapsuuden innostavasta ja ylevästä koulujuhlasta saattoi helsinkiläisen alakoulunopettajan Aino Reinilän mukaan alitajunnassa vaikuttaa koko elämän suuntaan.¹³⁵⁴ Myös heimoasiaa ajettiin juhlien keinoin. Kouluissa ryhdyttiin viettämään yleistä heimopäivää lokakuun kolmantena lauantaina vuodesta 1930 alkaen.¹³⁵⁵ Matti Pesonen oli kaavaillut yleistä heimopäivää jo vuonna 1919,¹³⁵⁶ ja sen viettäminen oli aloitettu Kalevala-päivän yhteydessä. Vuodesta 1930 alkaen heimopäivää alettiin viettää samanaikaisesti Suomessa, Virossa ja Unkarissa. Päivän tarkoituksena oli pyhittää yksi päivä vuodessa suomalais-ugrilaisen rodun yhteenkuuluvaisuuden ajatukselle. Päivän viettoa varten sukukansaosasto painatti *Suomen Heimopäivä* -nimistä julkaisua, Suomen, Viron ja Unkarin pienoislippuja sekä liiviläisten merkkiä.¹³⁵⁷ Heimopäivä sai Suomen,

1353 Esimerkiksi vuonna 1935 Helsingissä järjestetystä koululaisten Kalevalan satavuotisjuhlasta muodostui pääkaupungissa suuri tapahtuma. Opettajien kokous Eläintarhan koulussa 14.2.1935 § 1–3. Johtajien ja opettajien kokousten pöytäkirjat 1935, Cc:24. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkisto, HKA. Ks. myös Waltari, Mika: Helsinki kautta vuosisatojen. Historiallisia lukukappaleita. Helsinki-lukukirja II. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1937, s. 94–96. Ks. Kalevalan juhluvuodesta 1935 Fewster 2006, s. 377–393.

1354 Pöytäkirja ala- ja apukoulunopettajien kokouksesta Suomenlinnan kansakoululla 13.5.1938 § 5, Reinilän alustus liitteenä. Johtajien ja opettajien kokousten pöytäkirjat 1938, Cc:27. Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan arkisto, HKA.

1355 *Opettajain lehti* 22/1930 (30.5.1930), s. 365. Ks. Myös Kouluhallituksen kiertokirje N:o 682 (508) Kouluhallitus. Helsingissä, lokakuun 11 päivänä 1930, kehoitus heimopäivän viettämiseen. Kouluhallituksen kiertokirjeet 1930, Ec:29. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

1356 *Opettajain lehti* 36/1919 (5.9.1919), s. 460.

1357 Kehoitus yleisen heimopäivän viettämiseen, allekirjoitettu 24.9.1930 Helsingissä. Allekirjoittajina Kaarlo Ahtiala, Martti Alpiranta, Eljas Erkko, Mandi Hannula, V. A. Heikinheimo, Vilho Helanen, Lassi Hiekkala, Kyösti Kallio, Vihtori Karpio, Rope Kojonen, Urho Kekkonen, V. A. Koskenniemi,

Unkarin ja Viron hallitusten tuen vuonna 1937, kun ne maiden välistä henkistä yhteistyötä koskevien sopimusten yhteydessä sitoutuivat vakaannuttamaan jo käytössä olleen tavan varata joka vuosi lokakuun kolmantena lauantaina yhden oppitunnin heimokansoille.¹³⁵⁸ Heimopäivän tarkoituksena oli herättää nuoriso vaalimaan oman kansansa ja sukulaiskansojensa perinteitä myymällä heimopäivämerkkejä, ryhtymällä kirjeenvaihtoon virolaisten koululaisten kanssa tai keräämällä kirjoja kielellisesti vaikeassa asemassa oleville suomalaisille. Myös kohtelias käytös Suomessa matkailevia heimoeljiä ja -salaria kohtaan kuului asiaan. ”Kaikki tämä työ ja rakkaus tähtää suuren Suomen suvun yhteenkuuluvaisuuden herättämiseen ja syventämiseen.”¹³⁵⁹

Suomalaisuuden liiton sukukansaosasto toimitti Kouluhallituksen välityksellä kouluille opettajien heimotyön vilkkaimpaan aikaan julkaisuaan *Suomen Heimopäivä*, joka sisälsi muun muassa ohjelmaa heimoaiheisiin koulujuhliin. Vaikka tiedossa ei ole, kuinka paljon lehtisiä todellisuudessa käytettiin koulujuhlien järjestämiseen, kertovat ne kuitenkin heimo-opetuksen kasvatuksellisista tavoitteista. Lehtisissä oli muun muassa teemaan liittyviä puheita, näytelmiä, runoja ja lauluja. Sukukansaosastossa toimi useita helsinkiläisiä kansakoulunopettajia, ja heimo-ohjelmien kirjoittajina toimivat muun muassa helsinkiläiset alakoulunopettajat Immi Hellén ja Maija Konttinen sekä miesopettajat J. O. Metsikkö ja Niko Oksanen.

J. R. Koskimies, Kaarlo Koskimies, E. V. Kuokkanen, Niilo Liakka, Verner Louhivuori, Artur Malin, Arvo Manner, Oskari Mantere, Paavo Nordberg, Vilho A. Pesola, Matti Pesonen, A. J. Tarjanne, Antti Tulenheimo ja Paavo Virkkunen. *Opettajain lehti* 40/1930 (3.10.1930), s. 708.

1358 Ote Suomen Tasavallan ja Eestin Tasavallan sekä Suomen Tasavallan ja Unkarin kuningaskunnan välisistä henkistä yhteistyötä koskevien sopimusten 3 artiklasta. Heimopäivän ohjelmistoa. Suomen Heimopäivä 1938. Suomalaisuuden liiton sukukansaosasto, s. 2. Kouluhallituksen kiertokirjeet 1938, Ec:37. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

1359 Puhe, kirjoittanut Niko Oksanen. Suomen heimopäivä 1936. Ohjelmaa koulujen heimojuhliin, toimittanut Suomalaisuuden liiton sukukansaosasto, s. 4. Kouluhallituksen kiertokirjeet 1936, Ec:35. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

Vuoden 1935 heimopäivän ohjelmavihkonen alkoi kirjeellä opettajille. Siinä todettiin heimotyön osoittaneen viime aikoina elpymisen merkkejä, ja yhteistyö virolaisten kanssa oli vilkastunut. Koska sukukansaosaston edellisenä vuonna toimittava heimojuhlien ohjelmalehtinen oli saanut opettajilta suopean vastaanoton, lähetti osasto nyt kaikille kouluille uuden vihkosen toivoen, että heimojuhlia järjestettäisiin mahdollisimman monessa koulussa.¹³⁶⁰ Lapsille suunnatuissa heimojuhlien puheissa selitettiin heimoyhteyttä perheeseen liittyvin käsittein. Heimokansat kuvattiin läheisiksi sukulaisiksi samalla tavalla kuin sisaret tai serkut, joita kohtaan oli samoja velvoitteita kuin lähisukulaisiakin. Heimokansoja yhdistäväksi tekijäksi nostettiin vieraan vallan harjoittama vuosisatainen sorto. Annettiin ymmärtää, että voimat yhdistämällä myös sortaja on nujerrettavissa ja jo itsenäisyyden saavuttaneet heimoveljet Suomi ja Viro voisivat yhteisvoimin säilyttää vapautensa.¹³⁶¹ Heimo-opetuksessa käytetty retoriikka tuki koulussa annettua isänmaallisuus- ja maanpuolustuskasvatusta. Oppimalla rakastamaan heimokansojaan oppi samalla rakastamaan myös isänmaata ja niitä suomalais-ugrilaisen rodun erityispiirteitä, joita piti suojella vierailta valloittajilta. Kouluneuvos Alfred Salmela¹³⁶² tiivistä asian seuraavasti:

1360 Suomen heimopäivä 1935. Ohjelmaa koulujen heimojuhliin, toimittanut Suomalaisuuden liiton sukukansaosasto. Helsinki 1935, Rahtiuskansan kirjapaino Oy. Kouluhallituksen kiertokirjeet 1935, Ec:34. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

1361 Esimerkiksi Puhe, kirjoittanut Leeni Vesterinen. Suomen heimopäivä 1935. Ohjelmaa koulujen heimojuhliin. Toimittanut Suomalaisuuden liiton sukukansaosasto. Rahtiuskansan kirjapaino Oy, Helsinki 1935. Kouluhallituksen kiertokirjeet 1935, Ec:34. HKA, s. 4–6; Puhe, kirjoittanut Niko Oksanen, Suomen heimopäivä 1936. Ohjelmaa koulujen heimojuhliin, toimittanut Suomalaisuuden liiton sukukansaosasto, s. 4–7; Mitä kansakoululaisen tulee tietää Eestistä, kirjoittanut Alfred Salmela. Suomen heimopäivä 1935. Ohjelmaa koulujen heimojuhliin. Toimittanut Suomalaisuuden liiton sukukansaosasto. Rahtiuskansan kirjapaino Oy, Helsinki 1935, s. 9–11. Kouluhallituksen kiertokirjeet 1936, Ec:37. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

1362 Alfred Salmela (1897–1979) toimi kouluhallituksessa vuodesta 1937 vuoteen 1964 muun muassa kansanopetusosaston päällikkönä, koulutoimen

Kaikki me kuitenkin aikanamme vaikuttamme Suomen kohtaloon. Ja jos me nyt opimme pysyvästi ja syvästi rakastamaan heimokansojamme, niin vaikuttaa se varmasti myöhemmin omalta osaltansa Suomen heimon tulevaisuuteen. Kaikkien nykyisten koululaisten voimalla Väinölän lapset voidaan tulevaisuudessa pitää koossa, niin etteivät ne hajoa kuin tuulispäässä hapsset. Suomen kansa on pieni verrattuna suuriin satamiljoonaisiin kansoihin. Mutta jos siihen liittyy toista miljoonaa eestiläistä ja kymmenen miljoonaa unkarilaista, niin heimo on jo paljon vahvempi. Yhtenäisenä heimona se myös voi paremmin säilyä vapaana kuin erillisinä yksinäisinä kansoina, aivan niinkuin hyvät sukulaiset tukiessaan omaisiaan.¹³⁶³

Eniten yhteyksiä oli Viroon, ja naapurimaasta kirjoitettiin myös paljon heimojuhlien ohjelmalehtisissä.¹³⁶⁴ Opettaja J. O. Metsikkö kirjoitti vuoden 1937 heimopäivän puheessaan, että heimokansoista läheisimpiä olivat virolaiset eli eestiläiset. Hän kertoi monien oppilaiden olleen jo kirjeenvaihdossa virolaisten koululaisten kanssa, ja jotkut olivat käyneet luokkansa mukana Tallinnassa saaden kokea eestiläisten suurta ystävällisyyttä ja lämmintä rakkautta.¹³⁶⁵ On mahdollista, että Metsikkön kertomat

johtajana ja pääjohtajan sijaisena. Hän oli myös Kansakoulun lehden toimittaja. Hän oli erityisen kiinnostunut kielitieteestä ja Baltiasta.

1363 Mitä kansakoululaisen tulee tietää Eestistä, kirjoittanut Alfred Salmela. Suomen heimopäivä 1935. Ohjelmaa koulujen heimojuhliin. Toimittanut Suomalaisuuden liiton sukukansaosasto. Raittiuskansan kirjapaino Oy, Helsinki 1935, s. 9–11. Kouluhallituksen kiertokirjeet 1935, Ec:34. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

1364 Maasta käytettiin enimmäkseen nimitystä Eesti, sillä vain maan pohjoisimpaan Virun maakuntaan katsottiin olevan loukkaava. Mitä kansakoululaisen tulee tietää Eestistä, kirjoittanut Alfred Salmela. Suomen heimopäivä 1935. Ohjelmaa koulujen heimojuhliin. Toimittanut Suomalaisuuden liiton sukukansaosasto. Raittiuskansan kirjapaino Oy, Helsinki 1935, s. 9–11. Kouluhallituksen kiertokirjeet 1935, Ec:34. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

1365 Heimorakkaus voimakkaaksi! Puhe heimopäivänä, kirjoittanut J. O. Metsikkö. Suomen heimopäivä 1937. Ohjelmaa koulujen heimojuhliin,

vierailut ja kirjeenvaihto koskivat myös hänen omaa Eläintarhan kansakouluun. Metsikkö kirjoitti myös, että kaikki heimokansat ovat suomalais-ugrilaisia kansoja, jotka muodostavat Suomen suvun. Heimokansoilla oli yhteinen alkujuuri, yhteistä henkistä perintöä ja kohtalon samankaltaisuutta, hän kertoi. Heimokansat olivat hänen mukaansa myös länsimaisen sivistyksen puolustajia.¹³⁶⁶

Juhlien ohjelmista löytyy myös lapsille tarkoitettuja heimoaiheisia näytelmiä ja runoja, joissa korostettiin heimorakkauden ohella puolustustahtoa ja kansan eheyttä. Eräässä heimojuhliin tarkoitettussa näytelmässä käydään muun muassa seuraava vuoruhelu:

Unto: Suomalaiset olivat urhoollisia sodassa.

Kalle: Vaikka taistelivat Ruotsin armeijassa. – Mutta Suomi on nyt itsenäinen ja pysyy itsenäisenä!

Toiset pojat: Suomi pysyy itsenäisenä!

Maija: Niin pysyy, jos Suomen kansa pysyy yksimielisenä ja maaleen uskollisena.

Näytelmän Maija kertoi pojille myös ”heimoushengestä”. Hän on opettajalta oppinut, että tämä henki ilmenee kielessä, laulussa ja soitossa, kansantaitteessa ja toisten heimokansojen menestykseen tai tuskaan reagoimisessa. Osoitus tästä hengestä oli myös se, että lapset olivat kirjeenvaihdossa virolaisten koululaisten kanssa, ja rakensivat näin osaltaan siltaa yli Suomenlahden. Lapset toteavat, että Suomen suku pitää saada voimakkaaksi, ettei sitä enää sorrettaisi. ”Kun rakastamme omaa maataamme ja omaa kansaamme, rakastamme samalla heimokansojammekin. ... Ja

toimittanut Suomalaisuuden liiton sukukansaosasto. Helsinki 1937, Raitiuskansan kirjapaino Oy, s. 5. Kouluhallituksen kiertokirjeet 1937, Ec:36. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

1366 Heimorakkaus voimakkaaksi! Puhe heimopäivänä, kirjoittanut J. O. Metsikkö. Suomen heimopäivä 1937. Ohjelmaa koulujen heimojuhliin, toimittanut Suomalaisuuden liiton sukukansaosasto. Helsinki 1937, Raitiuskansan kirjapaino Oy, s. 6. Kouluhallituksen kiertokirjeet 1937, Ec:36. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

kerran syntyä voi se silta ... mikä kansamme yhteen tois”, he puhelevat.¹³⁶⁷

Koulujen heimojuhliin tarkoitetuista näytelmistä ehkä paatoksellisimmin on kuvaelma nimeltä ”Kannel ja risti”, jonka oli kirjoittanut kansakoulunopettaja, partiojohtaja ja lastenkirjailija Ukko Kivistö. Näytelmän henkilöt ovat Heimo-äiti, Heimo-isä ja lapset Suomi, Eesti, Unkari, Inkeri, Kaukokarjala, Liivi sekä Perma heimojen edustaja. Kymmensivuisen näytelmän kuluessa lapset kohtaavat heimoäidin- ja isän ja kertovat heille kansojensa vaiheista. Heimo-isä pohjustaa ”voimakkaana säiläänsä heiluttaen” nuorten tuloa seuraavalla repliikillä:

Suomen suku on sitkeää! Se on kestänyt kovat nurkumatta! Se on iskenyt kovin kourin kontioon, vain keihäällä, yksin lumisissa korvissa. Se on vaalinut kansansa syntyjä syviä sydänkomerossa. Sitä on puristanut itä ja länsi, käyttänyt astinlautanaan, rai-vauttanut korvet, korjaten itse sadon.¹³⁶⁸

Näytelmän lapset, Suomi, Eesti, Unkari, Inkeri, Kaukokarjala, Liivi ja Perma, tuovat kukin Heimo-äidille oman maansa multaa. Heimon tulevaisuutena esitetään Suomen, Unkarin ja Viron lippuja kantavat pojat ja tytöt. Suomen nykyinen onni velvoittaa auttamaan niitä, ”joitten kohtalo vielä kulkee kynnellaaksojen pimennossa”. Näytelmä loppuu Heimo-äidin julistukseen, jossa tämä julistaa ristin ja kanteleen heimon tunnuksiksi. Tämän jälkeen Heimo-isä kysyy nuorilta paljastaen miekkansa: ”Uskotteko Suomen suvun nousuun?”, johon kaikki vastaavat ”Uskomme”. Heimo-äiti siunaa nuoret ja valtuuttaa heidät siirtämään uskon

1367 Suomen sillan rakentajat, kirjoittanut Matilda Sirkkola. Ohjelmaa koulujen heimojuhliin. Suomen heimopäivä 1936, toimittanut Suomalaisuuden liiton sukukansaosasto, s.18–23. Kouluhallituksen kiertokirjeet 1936, Ec:35. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

1368 Kannel ja risti. Kuvaelma nuorison heimojuhliin, kirjoittanut Ukko Kivistö. Ohjelmaa koulujen heimojuhliin. Suomen heimopäivä 1937. Suomalaisuuden liiton sukukansaosasto. Helsinki 1937, Rahtiuskansan kirjapaino Oy, s. 14 – 15. Kouluhallituksen kiertokirjeet 1937, Ec:36. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

Sedmigradskyn koulun lapset Alppilassa kokoontuneina lipunnostoon opettajansa johdolla. Kotiseutu-, isänmaallisuus- ja heimokasvatus olivat kouluopetuksen kulmakiviä. Kuva: Helsingin kaupunginmuseo.

tuleviin sukupolviin. Lopuksi kuoro laulaa laulun ”Isänmaan kasvot”.¹³⁶⁹ On mahdotonta sanoa, käytettiinkö tätä pitkää ja polveilevaa näytelmää koskaan koulujen juhlatilaisuuksissa. Se on kuitenkin hyvä esimerkki siitä, miten suuria tunteita herättämällä ja sotatorvia soittamalla lapset pyrittiin saamaan eläytymään heimonsa menneisyyteen. Voimakkaiden tunteiden kokeminen oli sallittua silloin, kun se tuki kansallisen tunneyhteisön arvoja.

1930-luvun lopulla heimojuhlien ohjelmavihkosissa korostui aikaisempaa voimakkaammin heimoaateen sitominen puolus-

¹³⁶⁹ Kannel ja risti. Kuvaelma nuorison heimojuhliin, kirjoittanut Ukko Kivistö. Ohjelmaa koulujen heimojuhliin. Suomen heimopäivä 1937. Suomalaisuuden liiton sukukansaosasto. Helsinki 1937, Raittiuskansan kirjapaino Oy, s. 13–23. Kouluhallituksen kiertokirjeet 1937, Ec:36. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

tustahtoon. Alfred Salmela painotti, että jokainen koululainen tulisi aikanaan vaikuttamaan Suomen kohtaloon. Jos lapset oppisivat rakastamaan heimokansoja, vaikuttaisi tämä myös Suomen heimon tulevaisuuteen.¹³⁷⁰ Lehtisissä kerrottiin muun muassa Viron vapaussodasta ja suomalaisten osuudesta siinä.¹³⁷¹ Viron ja Suomen vapaussotia muisteltiin seikkailuina, joissa nuoret miehet pääsivät toteuttamaan luontaista seikkailunhaluaan:

Kaikkina aikoina pojat ovat mielellään lukeneet seikkailukertomuksia. Moni poika on aivan surrut sitä, ettei nykypäivinä valkoinen mies enää samoile aarniometsiä eivätkä nyt pojat enää pääse jännittäviin suurseikkailuihin. ... Yli 20 vuotta sitten oli toisin. Silloin elettiin Suomessakin jännittävää aikaa. Pojat olivat silloin mukana oikeissa taisteluissa. Silloin oli Suomen vapaussota. Monet sankaripojat antoivat elämänsäkin isänmaan vapauden puolesta. Suomi tulikin vapaaksi. Nuorisolla oli siihen huomattava osuus.”¹³⁷²

Suurta aikaa elettiin samanaikaisesti myös Suomenlahden etelärannalla, jossa nuoret pohjat lähtivät varoituksia uhmaten taisteluun maansa puolesta. Näitä nuorukaisia muistettiin nyt san-

1370 Tervehdyspuhe, kirjoittanut Alfred Salmela. Heimopäivän ohjelmistoa. Suomen Heimopäivä 1938. Suomalaisuuden liiton sukukansaosasto, s. 4–5. Kouluhallituksen kiertokirjeet 1938, Ec:37. HKA.

1371 Muun muassa: Ohjelmaa koulujuhliin. Eestin itsenäisyyden julistamisen 20vuotispäiväksi 24.II.1938, toimittanut Suomalaisuuden Liiton Sukukansaosasto, s.4: Hilja Kettunen: Puhe Eestin itsenäiseksi julistamisen 20-vuotispäivänä. Ohjelmaa koulujuhliin Eestin ja Unkarin itsenäisyyspäiviksi 24.II. ja 15.III. 1939 toimittanut Suomalaisuuden Liiton Sukukansaosasto; Puhe oppilaille Eestin päivänä, kirjoittanut Maija Väisänen, s. 4–6: kerrotaan tapauksesta ”Eestin vapaussodan ajoilta”, jolloin eräs suomalainen koulupoika halusi mennä vapaaehtoisena mukaan Viron vapaustaisteluun. Kouluhallituksen kiertokirjeet 1938–1939, Ec:37–38. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

1372 Ohjelmaa koulujuhliin Eestin ja Unkarin itsenäisyyspäiviksi 24.II. ja 15.III. 1939, toimittanut Suomalaisuuden Liiton Sukukansaosasto, s. 7–9: Nuoriso luo valtakuntia, kirjoittaneet Jaan Rummo ja Leeni Vesterinen. Kouluhallituksen kiertokirjeet 1939 Ec:38. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

karipatsain ja marmoritauluin.¹³⁷³ 1930-luvun lopulla sotakokemuksesta oli jo kaksikymmentä vuotta, ja se oli kadonnut kauas lasten kokemusmaailmasta. Kuitenkin sodan muisto eli työläisyhteisön suullisessa perinteessä ja perheissä sekä opettajien oma-kohtaisissa muistoissa, joten sodan esittäminen koulupoikien kadehdittavana seikkailuna tuntuu irvokkaalta. Tällaisen puheen pitäminen esimerkiksi juhlassa, jossa lasten vanhempia olisi ollut läsnä, olisi varmasti herättänyt kuulijoissa katkeriakin tunteita. Vallilan kansakoulun lempeä alakoulunopettaja, lastenlaulujen sanoittaja Maija Konttinen kirjoitti heimorunon, jossa opettajan uhrautuva rakkaus oppilaitaan kohtaan sai uusia ulottuvuuksia. Suomen ja Viron lasten yhteydestä kertova runo muistuttaa lapsia vapauden hinnasta:

Tehkäämme siis pyhä liitto / olla uskollisia / kallihille isänmaalle,
sitä hoitaa, suojata. / Jos se vaatis' meitä kerran / henkemmekin
uhraamaan, / uhratkaamme, ettei maamme / hävetä sais lapsiaan.¹³⁷⁴

Lopulta heimoharrastus, kuten lähes kaikki aspektit kansakoulunopettajien elämässä, palautuu ammattiin. Taustalla oli kansanopettajien rooli työväen- ja kansanlasten kasvattajina. Koska isänmaa oli saatava tärkeäksi myös sen erinomaisuudesta vielä epävarmoille kansankerroksille, oli heimosukulaisten vaiherikkaasta taistelusta itäistä vihollista vastaan kerrotut dramaattiset tarinat oiva tapa herättää lapsen mielenkiinto. Heimokansoja kuvattiin sukulaisina, perheenjäseninä, joita tuli muistaa ja auttaa. Yhdessä pienet heimokansat olisivat vahvempia ja kykeni-

1373 Ohjelmaa koulujuhliin Eestin ja Unkarin itsenäisyyspäiviksi 24.II. ja 15.III. 1939, toimittanut Suomalaisuuden Liiton Sukukansaosasto, s. 7–9: Nuoriso luo valtakuntia, kirjoittaneet Jaan Rummo ja Leeni Vesterinen. Kouluhallituksen kiertokirjeet 1939, Ec:38. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

1374 Suomen lasten tervehdys Eestin itsenäisyyden päivänä. Ohjelmaa koulujuhliin. Eestin itsenäisyyden julistamisen 20vuotispäiväksi 24.II.1938, s. 7. Kouluhallituksen kiertokirjeet 1938, Ec:37. Suomenkielisten kansakoulujen kanslia, HKA.

sivät suorittamaan tehtävänsä lännen sivistyksen etuvartiona. Kansakoulun tehtävänä nähtiin kansan sivistystason ylläpitäminen ja kehittäminen siinä määrin, että suomalaiset pärjäisivät kansainvälisessä kilpailussa ja saavuttaisivat kiistattoman aseman eurooppalaisena sivistyskansana. Koko koulun kasvatustyö tiivistyy tähän. Lapsista kasvatettiin tulevaisuuden suomalaisia, oikealla tavalla sivistyneitä kansalaisia, jotka takaisivat Suomen kuulumisen Euroopan sivistyneiden kansojen perheeseen. Tämän ajattelun kääntopuoli oli kansan siivoaminen epätoivoituista piirteistä ja ihmisryhmistä, jotka muistuttivat suomalaisen ”rodun” huonoista piirteistä kuten itsepäisyydestä, riitaisuudesta ja väkivaltaisuudesta. Heimokirjoittelussa korostettiin maltillisuutta. Kasvatuksessa ei saanut olla ylimielinen tai halveksiva vaan oli asetettava kodin asemaan ja suhtauduttava myönteisesti siellä vallitsevaan elämänkatsomukseen. Vanhempien omapäisyys haluttiin kääntää vastuuntunnoksi lempeydellä.

8. Pettymys, pelko ja palautuminen: ennakkoluuloille rakentuva eheys

Sisällissotien jälkeen elämän jatkaminen ja vastakkainasettelujen ylittäminen on erityisen vaikeaa, koska paha on osa itseä, omaa vaivalla rakennettua kansakuntaa ja omaa yhteisöä. Viha ja pelko, jota vielä äsken on pitänyt rakentaa ja ylläpitää, on nyt työstettävä joksikin muuksi. Mentaalinen resilienssi edellyttää järjestystä selitystä kriisille, jotta elämää voi jatkaa katsoen tulevaisuuteen luottavaisesti. Se vaatii myös vastapuolen uudelleenarviointia siinä määrin, että tämä voidaan joko hyväksyä uudelleen osaksi omaa elinpiiriä tai vaihtoehtoisesti dehumanisoida ja jättää näin normaalin kanssakäymisen ulkopuolelle.

Tässä tutkimuksessa on eritelty ja analysoitu eri näkökulmista kahden erilaisen yhteisön – Helsingin työväenkaupunginosien asukkaiden sekä helsinkiläisten kansakoulunopettajien muodostaman ammatillisen tunneyhteisön – välisiä suhteita peilaten tätä kautta vuoden 1918 sisällissodasta toipumista. Sodasta rauhaan palaamisen näyttämönä on kansakoululaitos eli instituutio, jossa työväestö ja sivistyneistö joutuivat kohtaamaan toisensa lähes päivittäin. Käytettävissä olevan aineiston pohjalta voidaan esittää seuraavat keskeiset johtopäätökset: 1. Sotatapahtumat vaikeuttivat työväestön ja opettajiston suhdetta, ja sotakokemuksen tiivistämät tunnehallinnot estivät tuomasta esille vaihtoehtoisia näkemyksiä toisesta osapuolesta tai sotatulkinnasta. Sotaa käytettiin myös vanhojen vastakkainasettelujen vahvistamiseen ja oikeuttamiseen. 2. Tunneyhteisöt eivät käytännössä olleet sisäisesti heterogeenisiä, eivätkä asetelmat aina menneet oletettujen linjojen mukaisesti. Pienemmät emotionaaliset ryhmät saattoivat myös toimia tunneturvapaikkoina. 3. Suurella osalla toimijoista

resilienssi ei perustunut vaikenemiselle, vaan asian esille tuomiselle, toiminnalle tai jonkinasteiselle käsittelylle. Kouluhallituksen lanseeraaman eheytyksen ja sovituksen sekä ja tähän osittain liittyneen vaikenemisen politiikan esteeksi tuli osapuolten tarve vahvistaa omaa tarinaansa omissa tunneyhteisöissään ja tuoda sitä esille. Yhteisöjen mentaalinen resilienssi rakentui järjestelmälliselle sotaselitykselle, ja toipuminen ja eteenpäin meneminen edellyttivät tämän vuoksi myös vastakkainasettelujen säilyttämistä.

Käsillä oleva tutkimus osoittaa, että aikaisemmin varovaisesti argumentoitu ajatus työväestön ja kansakoulunopettajien kireästä suhteesta piti monessa mielessä paikkansa ainakin 1920-luvun Helsingin laitakaupungilla. Asetelma oli ollut jännitteinen jo ennen sisällissotaa, ja sen jälkeen osapuolten oli vaikea kohdata toisiaan kriisiaikana vahvistuneen vastakkainasettelun jälkeen. Kahden eri yhteisön tunnemuistot sodasta olivat niin perustavanlaatuisen erilaiset, että vuorovaikutus perustui väkisinkin väärinkäsityksille, välillä myös vihapuheelle. Vaikka molemmilla osapuolilla oli myös halua ymmärtää, tämän ymmärryksen julkittuominen ei läheskään aina ollut mahdollista tai sallittua. Tästä syystä sota repi kansanopettajiston ja työväestön välillä olevan – todellisen ja kuvittelun – mentaalisen, fyysisen ja aatteellisen kuilun ainakin hetkellisesti ylitsepääsemättömäksi, eikä kompromisseja ei omassa yhteisössä yleensä hyväksytty. Opettajalla oli oikeus tuntea myötätuntoa ja sääliä sekä välillistä syyllisyyttäkin, mutta tämä tuli tehdä tapahtumat samalla jyrkästi tuomiten. Poliittiselle vasemmistolle koulu taas oli yksi porvariston vahvimista linnakkeista, ja tämä teki myös opettajista vaarallisia ja vastenmielisiä, vaikka kuva ei olisikaan aina sopinut yhteen omien kokemusten kanssa. Sörnäisläisen yhteisön tunnekokemukset kiteytyivät katkeraan häviöön ja sen myötä taistelun oikeutuksen tarpeeseen. Yhteisön ajautuminen tilanteeseen, jossa sen jäseniä menehtyi ja vangittiin epäoikeudenmukaiseksi koetuin perustein, sai rakentamaan sietokykyä hyvityksen hakemiselle.

Oleellista ei lopulta ole se, montako tapausta yhteentörmäyksistä päätyi papereihin, kirjoihin ja kansiin. Tutkimusaineiston perusteella voidaan osoittaa, että kansakoulu ei kouluhallituksen

toiveista huolimatta pysynyt neutraalina politiikasta tai ristiriidoista, koska jokainen siellä työskentelevä ja opiskeleva kantoi niitä mukanaan. Vaikka vihapuhe oli enemmän omaa tunneyhteisöä vahvistavaa ja osin vain ajatusten tasolla olevaa, jo se, että ihmiset kategorisoivat päivittäin kohtaamiaan ihmisiä ajatuksissaan, sisälsi konfliktin siemenen. Vihapuhe – sanat, kuten punikki, lahtari, lapualaisopettaja, fasisti, ryssänmorsian, punaryssä, ihmispeto, toisen osapuolen kutsuminen eläimelliseksi, murhaajiksi, rosvoiksi ja niin edelleen – olivat käytössä kaikissa yhteiskuntaluokissa, ja niitä käytettiin leimaavassa tarkoituksessa yleistäen ja kevyesti. Ne olivat osa aikakauden puhetta ja osin myös osa ihmisten ja tunneyhteisöjen ajatusmaailmaa. Sosiaalista resilienssiä ylläpitävät, yhdessä jaetut – tässä kohtaa negatiiviset – tunteet vahvistivat oman tunneyhteisön kollektiivista tarinaa ja tekivät eroa muihin.

Lapsi ristiriitojen peilinä

Suhteen kriisiytyminen tiivistyi lapsissa, jotka elivät erilaisten tunneyhteisöjen ja maailmankuvien keskellä. Lapset kävivät sodan aikana ja sen jälkeen lävitse traumaattisen tapahtumaketjun, jossa oleellista oli mahdollinen kokemus isän poissaolosta ja äidin ahdistuksesta sekä osallisuus Helsingin valtauksen tapahtumissa kokijoina. Lapset havainnoivat myös kaupunkia punaisten vallan aikana, ja mahdollinen yhteisössä koettu innostus ja pelko heijastuivat myös heissä. Koulut eivät muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta olleet toiminnassa, joten sodan aikana ahtaissa asuinoloissa elävät lapset liikkuivat kaduilla ja kaupungilla. Valtauksen aikaan he näkivät taisteluita ja kuolemaa sekä kokivat epäoikeudenmukaisena koettuja tapahtumia. Sodan jälkeen lapset osallistuivat kadonneiden omaisten etsintään, ja moni heistä joutui kävelemään Koleraparakin käytävillä peläten tunnistavansa ruumiiden joukosta etsimänsä.

Lasten resilienssi oli kiinni aikuisista. Kun sota loppui, traumaattista tai vähintäänkin hämmentävää kokemusta ei kuiten-

kaan käsitelty millään tavalla, eivätkä nämä lapset saaneet kriisiterapiaa. Sen sijaan he kuuluivat vihapuhetta, joka vahvasti eroa ”muihin”. Kuten neljännessä luvussa on osoitettu, kodin ja koulun suhteissa oli sodan jälkeen suuria ongelmia. Perheissä vaiettiin tai oltiin katkeria. Koulussa sota ohitettiin poikkeuksena, mutta osa opettajista muistutti tasaisin väliajoin rivien välissä punikkilasten toiseudesta. Myös maltilliset ja lempeät opettajat edustivat pääosin toista näkökulmaa kuin perhe ja esittivät tapahtumat lapsille omituisessa valossa. Lapsille tärkeitä, rakkaat ja merkitykselliset aikuiset moittivat toisiaan: opettajat vanhempia ja järjestöaktiiveja, vanhemmat opettajia, järjestöaktiivit opettajia ja vanhempia. Lapset havainnoivat tätä kaikkea, ja toveripiirissä tiedettiin jokaisen vanhemman poliittinen tausta, vaikka politiikan sisältöä ei välttämättä käsitettykään.

Voidakseen rakentaa tulevaisuutensa uudelleen lapsi tarvitsee apua uuden maailmankuvansa jäsentämiseen. Tähän kaikki olivat kyllä alttiisti tarttumassa, mutta resilienssin pohjaksi muodostui todennäköisesti se viesti, joka esitettiin lapsen tunteisiin vetoavimmalla tavalla. Tässä sekoittuivat perhettä ja vanhempia kohtaan tunnettu lojaalisuus, koulun tarjoaman kansallisen opetuksen tunnepitoisuus sekä järjestöjen tarjoama väylä tuntea hyväksyntää ja yhteisöllisyyttä samankaltaisten parissa. Kaikilla toipumisprosessi ei varmastikaan täysin onnistunut, vaan lapsissa oli havaittavissa myös posttraumaattista stressiä, kuten kansakoululääkärin kertomukset ja puheet lasten käytöshäiriöistä vihjaavat.

Ryhmien heterogeenisuus

Kaikki osapuolet pyrkivät rakentamaan tulevaisuutta lasten välityksellä ja pyrkivät tästä syystä kasvatuksellisesti passiivisina nähtyjen vanhempien herättämiseen. Muun muassa vasemmistososialistien mielestä työläisäitien tuli pohtia kasvatuskysymyksiä, jotta he voisivat auttaa lasten säilyttämisessä omalla luokallaan. Työläisäidistä ei kuitenkaan tehnyt tiedostavaa vain asumi-

nen työväenkaupunginosassa. Toisaalta vasemmistososialistien määrä oli suurin juuri laitakaupungilla, ja avointa katkeruuttakin koulua kohtaan esiintyi. Yleisenä huomiona voidaan esittää, etteivät työläisvanhemmat puuttuneet herkästi koulun asioihin eivätkä arvostelleet lastensa saamaa kasvatusta. Lasta ei ehkä haluttu nostaa opettajan silmätikuksi. Opettajan asema herätti myös kunnioitusta, jota oli vaikea ylittää. Esimerkiksi siviilirekisteriin kuuluneet lapset ottivat lähes aina osaa uskontotunneille, vaikka vaihtoehtokin oli teoriassa tarjottu. Vasemmistososialistit moittivat vanhempia siitä, etteivät nämä puuttuneet esimerkiksi lastensa punikiksi haukkumiseen, vaan nöyrytyivät koulun edessä.

Kumpikaan tutkittavista ryhmistä, opettajisto tai työväenyhteisön jäsenet, ei ollut homogeeninen, eivätkä ihmisten oletetut suhtautumistavat olleet itsestään selviä. Yhteisöjen sisällä oli myös pienempiä emotionaalisia ryhmiä, jotka osittain toimivat myös tunneturvapaikkoina. Yksilöt ja pienemmät ryhmät tekivät omia valintojaan, mutta heihin vaikuttivat ennako-odotusten ja yhteiskunnallisen aseman luomat paineet ja niistä nouseva tunneilmaston säätely. Opettajan ei ollut sopivaa puhua myönteisesti punaisista, vaikka heitä kohtaan tunnettiin myös myönteisiä tunteita, ainakin sääliä. Poliittisesti aktiivisen työläisnaisen tuli pitää lapsensa opettajaa lähtökohtaisesti luokkaviihollisena. Työväenyhteisössä oli myös punaiseen tarinaan sitoutumattomia yksilöitä ja perheitä, mutta heidän oli vaikea tuoda näkökulmiaan äänekkäästi esille yhteisössä, jonka perusjakolinjan muodosti joko revisionistinen tai revanssihakuinen suhde sotaan (SDP ja kommunistit). Kaikki tunteet eivät nousseet sodasta, mutta kriisi vahvisti niitä. Sotaa käytettiin retorisesti hyväksi muun muassa vanhojen vastakkainasettelujen pönkittämiseen, mutta toisaalta yksilöiden toiminnan taustalla vaikuttivat todelliset tunnemuistot kriisiaikana koetuista peloista tai nöyrytyksistä.

Sota-aikana opettajat olivat olleet lakossa ja pysytelleet poissa Sörnäisistä. He myös olivat lakon valitessaan ilmaisseet selkeästi kantansa ja asemansa. Keskeinen tutkimustulos on kuitenkin se, että kansakoulunopettajien valinta ei ollut heille itselleen helppo ratkaisu ainakaan tunnetasolla, vaikka vaihtoehdot oman

tunnehallinnon puitteissa olivatkin vähissä. Opettajien itsestään selvältä vaikuttava asettuminen valkoisten puolelle ei ollut niin mustavalkoinen kuin saattaisi kuvitella. Osa työväestöstä odotti nimenomaan kansakoulunopettajien liittyvän taisteluun oikeudenmukaisemman maailman puolesta: olivathan nämä monella tavalla itsekin ilmaisseet jääneensä sivistyneistön liepeille, älymystön ulkopuolelle ja muihin opettajaryhmiin nähden surkeaan palkkakuoppaan. Kansakoulunopettajat, kuten monet muutkin kasvavan keskiluokan edustajat, pitivät myös sosiaalidemokratiaa välttämättömänä kehitysvaiheena parempaan yhteiskuntaan. Muiden virkamiesten tavoin helsinkiläisopettajat kuitenkin ”valkenivat” sitä enemmän, mitä pidempään sekava kriisiaika vuodenvaihteessa 1917–1918 jatkui. Pelko, epävarmuus ja uhkakuvat loivat tilanteen, jossa saksalaiset vapauttajat otettiin lopulta avosylin vastaan näihin kohdistuneista epäluuloista huolimatta.

Opettajien kokema ihmis- ja kansakuvan romahdus oli sodan myötä konkreettinen ja suuria vihan, katkeruuden, säälin ja syyllisyyden tunteita synnyttävä. Opettajien porvarillisuus poliittisessa mielessä oli paitsi realiteetti myös olosuhteiden pakkoa. Toki oli myös niitä, jotka rikkoivat tätä kuvaa, osa jopa julkisesti. Opettajien resilienssi rakentui heidän työnsä varaan. Katkerista tunteista huolimatta oli mentävä eteenpäin, ja vain sivistystä edistämällä kansa oli saatavissa ajamaan yhteistä etua ja asiaa. Opettajille kevät 1918 oli kriisi, mutta se ei ollut sitä lähtökohtaisesti siksi, että ihmiset sotivat toisiaan vastaan. Näin lähinnä siksi, että vuosikymmenten ajan toistettu tarina suomalaisen kansan nousemisesta sivistyksen avulla kohti parempaa tulevaisuutta tuntui romuttuneen. Opettajat olivat välillisesti syyllisiä kapinaan, sillä heidän kasvatuksen avulla tarjoama sosialisationsa ei ollut pärjännyt kilpailussa toisen viiteryhmän tarjoamalle kiihotus- ja vihapuheelle. Sodan jälkeen heidän mentaalinen selviytymisensä perustui kansasuhteen vääristymän oikaisemiseen; koulutus-työstä oli tehtävä jälleen mielekäästä, ja sen tuloksiin oli voitava uskoa. Taustaraamina tässä toimivat ajatukset venäläisten perivihollisuudesta ja vapaussotaselityksen voimistaminen sodanai- kaisen kapinasta puhumisen sijaan. Helsinkiläisille kokijoille sota

oli nimenmaan punakapina, ja he omaksuivat vapaussotatarinan vasta sodan jälkeen osana laajempaa kansallista puhetta ja porvarillista resilienssiä, jolle helpoin ja selkein vihollinen löytyi venäläisistä.

Eräs helsinkiläisopettajien keino palauttaa uskoaan suomalaiseen kansaan oli heimoaate, jonka avulla pyrittiin painottamaan ”suomalaisen rodun” hyviä puolia ja selviytymistarinaa, jossa kapina ohitettiin väliepisodina. Etenkin maltillisemmilla opettajilla vaikeneminen oli henkisen toipumisen muoto. Tunteet eivät kuitenkaan aina myötäilleet edellä mainittuja päättelyketjuja. Opettajien tunneyhteisössä oli paljon katkeruutta, joka usein purkautui punikki- ja maanpetturipuheina ja joskus myös henkisenä ja fyysisenäkin väkivaltana oppilaita kohtaan. Kun ”vaikeat kaupunkilaispojat” yhä esiintyivät yhtä uhmaavina ja omapäisinä kuin kapinaan nousseet isänsä, oli opettajien luokkahuoneen suojissa vaikea uskoa tarinaan suomalaisen rodun kehityskelpoisuudesta.

Toiminnalle perustuva resilienssi eheytyksen esteenä

Keskeinen tutkimustulos on se, että vaikeneminen ei ollut mahdollista, ja tätä kautta myös toivottu edistysmielis-keskustalainen eheytyminen ainakin linjan määrittelijöiden haluamalla tavalla vähintäänkin hankaloitui. Edistyspuolueen ja kouluhallituksen linjan mukaan sota olisi pitänyt ohittaa ja jatkaa elämää kuin sitä ei olisi ollutkaan, tässä resilienssin oletettiin pohjautuvan konkreettiseen palautumiseen (bounce back). Sekä opettajayhteisön että työväestön palautuminen vaati kuitenkin asian käsittelyä ja myös sen julki tuomista, ja resilienssiin sisältyi myös ajatus jostain uudesta, paremmasta maailmasta, jossa äskeisen konfliktin epäkohdat oli korjattu. Tässä suhteessa haluttiin mennä eteenpäin (bounce forward). Sotamuiston ylläpitäminen koulun vaikutuspiirissä oli kaksijakoista; yhtäältä kouluhallituksen soinis-lais-ståhlbergilainen linja edellytti ”unohtamista” ja eheyttämistä, joka perustui pitkälti vaikenemiselle. Tutkimus kuitenkin osoi-

taa, ettei vaikeneminen onnistunut. Sotamuistoa ylläpitävänä ja hyödyntävänä voimana toimivat paitsi omakohtaiset tunnemuistot ja niistä nousevat reaktiot myös esimerkiksi yhteisössä merkittävä vasemmistososialistinen ryhmä sekä poliittisesti oikealla olevan körttiläisen kansakouluntarkastajan Matti Pesosen luotsaama linja, joka osaltaan saattoi perustua sodan aikana koettuihin henkilökohtaisen nöyryytyksen tunteisiin.

Etenkin poliittisen vasemmiston vallankumouslinjalla pysynyt siipi, jonka kannatus oli Helsingin laitakaupungilla vahva, rakensi sodan jälkeen resilienssiään yhä vahvemmin vastakkainasettelun varaan myös suhteessa koululaitokseen. Omat vaietut tunnemuistot ja katkeruus valjastettiin toiminnaksi, ja oman yhteisön tunneturvapaikat antoivat rohkeutta tuoda esille virallisesti kiellettyjä tunteita, kuten sotamuistoon liittyvää katkeruutta ja surua. Laitakaupungilla moni kaipasi ”perinteistä” työväenpuoluetta, joka oli ensisijaisesti toiminut vastavoimana porvarilliselle yhteiskunnalle ja näin myös kouluinstituutiolle. Vasemmistososialistisen liikkeen luotsaama varhaiskasvatusjärjestö Suomen Järjestönuorten liitto miellettiin keskeiseksi kouluinstituution oppositiksi, jossa rakennettiin punaorpoidentiteettiä vastapainoksi koulukasvatukselle. 1930-luvulla koululaitosta vastaan protestoivat olivat pieni mutta äänekäs vähemmistö, joka nosti päätään erityisesti Pitkäsillan pohjoispuolella. Kouluihin levitettiin pioneerien eli koululaisten kirjoittamiksi väitetyjä lentolehtisiä, joiden avulla pyrittiin osoittamaan koululaitoksen puolueellisuus, valkoisuus ja luokkakantaisuus sekä suoranainen opettajien työläislapsiin kohdistama vaino.

Molemmilla ryhmillä oli samankaltaisia tunteita, keskeisimpänä niistä pettymys. Opettajat olivat pettyneitä siihen, että heidän työnsä pohjalla ollut fennomaaninen kansaidea romuttui sodassa lopullisesti, ja he pitivät itseään osittain syyllisenä tähän. Kaiken taustalla suuri koulutususkko kääntyi itseään vastaan. Se valjastettiin kuitenkin nopeasti taas uudelleen käyttöön. Kansakoulun rahoittaminen, sen aseman parantaminen ja kasvatustyön vahvistaminen saivat kaikki perustelun uuden kriisin estämisestä. Sekä aseellista kumousta kannattaneiden että sitä vastustaneiden

työläisten keskeinen tunne oli pettymys sodan lopputulokseen ja sen aiheuttamiin kostotoimiin. Molemmat ryhmät puhuivat myös surusta. Työväestön osalta työväen joukkovoimaan uskovan järjestön fyysinen hajoaminen ja opettajien kohdalla sivistysidean romahtaminen aiheuttivat kolauksia maailmankuviin, mikä tuotti menetyksen tuskaa. Kolmas yleisesti mainittu tunne oli katkeruus: katkeruus toista osapuolta kohtaan, joka oli vastuussa oman maailmankuvan saamista iskuista.

Edellä mainitun lisäksi eheytyksen hidasteeksi tuli laitakaupungin todellisuus. Sodan jälkeen lähdettiin eteenpäin tilanteesta, jossa sörnäisläinen yhteisö oli täysin hajalla. Osa väestöstä, etenkin miehistä, oli joko menehtynyt, kateissa, vankileirillä tai pakomatalla, ruokaa, asuntoja ja työtä oli niukasti, influenssaepidemiat jylläsivät ja häviön ja rangaistustoimien leima on painettu koko yhteisöön. Näin siitä huolimatta, että jokainen yksittäinen jäsen ei sotaan osallistunutkaan, saati jakanut yhteistä ajatusmaailmaa. Tällaisessa tilanteessa mentaalista, sosiaalista resilienssiä oli vaikea rakentaa voittajan – rankaisijan – edustaman koululaitoksen tarjoaman eheytykspuheen varaan. Tunnekokemus ajoi enemmänkin vaatimaan kosta tai hyvitystä, tai vähintään oikeutta tuoda omia, kriisiin liittyneitä tunteita esille. Merkittävä osa äärimmäisen laitakaupungin väestä asettui kannattamaan poliittisen työväenliikkeen radikaalimpaa siipeä, joka tarjosi selkeämmän tavan jäsentää kokemusta. Kapinaan lähteminen oli ollut oikeutettua, ja parempi maailma saavutettaisiin muokkaamalla omista lapsista omien ajatusten eteenpäin viejiä.

Mentaalista rauhan tilaa ei saavutettu välittömästi sotaa seuranneina vuosina, eikä kansakoulua voida ainakaan 1920-luvun osalta kutsua käytännön tasolla ehtäväksi, poliittisista jännitteistä vapaaksi instituutioksi, vaikka tilanteen tasoittumistakin on välillä nähtävissä. Kriisin aikana koetut voimakkaat tunteet ja niiden sietämiselle pohjan antama sotatulkinnan ja uuden tulevaisuudenkuvan luominen eivät antaneet mahdollisuutta nähdä toista osapuolta ymmärtävässä valossa. Opettajistolla esteenä oli myös tiukka poliittinen valvonta heimoaateen, kommunismin pelon sekä körttiläisen perinteen elähdyttämän tarkastajan

taholta. Sosiaalidemokraatit, jotka sodan jälkeen tuomitsivat väkivallan keinona yhteiskunnan muuttamiseen, pyrkivät integroitumaan suomalaiseen poliittiseen järjestelmään, ja tämä vaikutti myös suhtautumiseen koululaitokseen. Puolue puolusti kansakoululaitosta ja sen taloudellista tukemista. Paikallistasolla eheytyminen voidaankin ajatella mahdollistuneen koulun piirissä etenkin sosiaalidemokraattisten toimijoiden osalta. He myös olivat mukana kunnallisessa päätöksenteossa kuten kansakoulujohdokunnassa, ja tämä antoi kokemuksen siitä, että omaa ääntä oli edes jossain määrin mahdollista tuoda esille. Yleisenä huomiona voidaan ongelmien korostamisesta huolimatta pitää kuitenkin eheytyksen tiivistymistä tutkimuskauden loppua kohti. Opettajien keskuudessa yleinen ”kansan parasta” korostava kanta ja maltillisuus sekä sosiaalidemokraattien integroituminen kansalaisyhteiskuntaan toivat osapuolia lähemmäs toisiaan.

Toisaalta pääkaupungin laidalla eli niitä, jotka eivät koskaan voineet uskoa koulun valmistamaan tulevaisuuteen, vaan koulu oli heille selkeä luokkaviihollinen. Yhteisössä oli myös jäseniä, jotka eivät työväenliikkeen hajotessa selkeästi valinneet puoltaan, mutta työväenluokkainen eetos ja ”häviäjämentaliteetti” olivat myös osa heitä. Yhteisössä oli ”tapapoliittisuutta”, oman yhteisön yhteisten arvojen jakamista ja poliittiseen traditioon sitoutumista esimerkiksi jokapäiväisissä valinnoissa ilman sen suurempaa vakaumusta. Sörnäisten ”punaisuus” syveni lähestyttäessä kaupungin laitaa, missä vasemmistososialistien kannatus oli suurta. Siksi koulu, vaikka siihen arjessa suhtauduttiinkin käytännönläheisesti, oli monelle työläisperheelle porvarillinen kasvatuslaitos. Vasemmiston toivoma koulun ”demokratisoituminen” ja kansanvaltaistuminen tapahtui vasta 1970-luvulla, jolloin rinnakkaiskoulujärjestelmä purettiin ja pohjakoulu tuli koko ikäluokalle yhteiseksi.

Vaikka koululaiset olivat 1930-luvulla jo osin vieraantuneet sotatarinasta, eivät siihen liittyneet tunteet olleet sodan kokeneiden mielestä häipyneet. Lasten koulun kautta välittämä valkoinen opetus saattoi yhä viiltää työläisvanhemman mielessä, vaikka

tunne muisto ei ollutkaan enää vereslihalla. Tämä ristiriita tulee ilmi sörnäisläisen Elvi Sinervon novellissa Elämäntarina:

Poika oli partiossa, ja toukokuussa hän tuli innoissaan kotiin. 'Äiti, huomenna on lupaa, ja me menemme Valkoista kenraalia vastaan satamaan, hän tulee pitkältä ulkomaanmatkalta.'

Äiti katsoi häneen pitkään, ei sanonut mitään. Hän muisti päivän, jolloin Valkoinen kenraali oli tullut kaupunkiin ja vieressään seisovan miehen ilmeen.

'Menetkö sinäkin?' hän sitten kysyi tytöltä.

'Menen, kaikki koululaiset menevät.'

'Kaikkiko?'

'Ei se ole pakollista. Mutta kun meidän luokalla yksi tyttö tuli sanoneeksi, ettei tule, niin luokanvalvoja tuli punaiseksi ja huusi:

-Ei kai täällä ole punikkeja.'¹³⁷⁵

Työläisäidin loittoneminen lastensa maailmankuvasta tulee tässä selkeästi esille tiivistäen oleellisen siitä, miten kahden erilaisen tunneyhteisön rajapinnalla eläminen lapsiin ja perheisiin vaikutti.

1375 ”Elämäntarina”. Sinervo 1937, s. 163–164. Vaikka lainaus käsittelee oppikoulua, oli helsinkiläisten kansakoulujen arvomaailma pitkälti samanlainen, kuten edellä on osoitettu.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Helsingin kaupunginarkisto (HKA)

Helsingin opettajyhdistyksen arkisto

Opettajyhdistyksen pöytäkirjat 1922–1933

Kesävirkestystoimikunnan pöytäkirjat

Helsingfors stads Mantals- och Uppbördslängd för år 1915, 1919, 1924

Helsinki-Seura r.y.

Haastattelut 1968–1969

Muistelmia vanhasta Helsingistä

Oy Yleisradio Ab

Stadihaastattelut I: I-II

Suomalaisen naisasialiiton arkisto

Adèle Stenforsin kirjeet 1903–1919

Hedvig von Schantzin kirjeet 1917–1918

Suomenkielisten kansakoulujen kanslia

Johtokunnan pöytäkirjat 1914–1939

Järjestyssäännöt

Kouluhallituksen kiertokirjeet 1916–1939

Luokkapäiväkirjat, päästötodistusten arvosanoja sisältävä 1902–1918

Opettajaluettelot, painetut 1905–1960

Vuosikertomukset, painetut 1874–1918 ja 1936–38

Luettelot uskonnonopetuksesta vapautetuista oppilaista 1924–1938

Oppilaiden terveystietokortisto 1918–1919

Opetussuunnitelmat

Suomenkielisten kansakoulujen tarkastajan kanslia

Johtajien ja opettajien kokousten pöytäkirjat 1908–1938

Kansakouluntarkastajain kokoukset 1913–1926

Saapuneet kirjeet, tarkastaja 1918–1932

Suomen lasten hätäapukomitea 1919

Hyväksytyt ruokailu- ja muut avustusanomukset

Vallilan kansakoulun arkisto

Koulun henkilökuntakortisto
Arkkiviisuja vuosikymmenien takaa rakkaasta vanhasta Vallilasta ja vähän muustakin Helsingin kansakoulumaailmasta (1) ja koulun opettajista koskevia kronikoita

Kansallisarkisto (KA)

Etsivän keskuspoliisin – Valpo I:n arkisto

Asiaryhmittäin kootut asiakirjakokonaisuudet: varhaisnuorisoliike Suomessa (1910–1940), 2666–2668

Helsingin raastuvanoikeuden arkisto

III osaston rikosasian tuomiokirjat 1920

Hugo Nybergin arkisto

Hugo Nybergin muistelmat. Päiväkirja Helsingin kapinaviikoilta v. 1918

Kansanvaltuuskunnan arkisto

Kouluhallituksen arkisto X, Suomen kouluneuvosto 1918

Promemoria kansakoulujen johtokuntien uudistamisesta 1918

Saapuneet diarisoi-mattomat kirjeet 1918

Suomen kouluneuvoston kansakoulujaoston kokousten pöytäkirjat 1918

Suomen kouluneuvoston kirjoitusteet 1.3.–4.4. 1918

K. H. Wiikin kokoelma

Anna Wiikin arkisto: asiakirjoja 1918-1923 (Anna Forsströms dagbok)

Kouluhallituksen arkisto V

Kansakoulunopettajien varoituksista ja rangaistuksista 1902–1939, Bd:3

Suomalaisuuden Liitto r.y.:n arkisto

Jäsenluettelot

Vapaussodan arkisto

Sotavankilaitoksen kasvatusosaston asiakirjat, 191

Työväenjärjestöjen asiakirjoja, kansio 820

Viipurin keräystoimikunnan sekalaiset asiakirjat, kansiot113:a:I, 113a:II, 140, 141a, 141b, 142a sekä 142b (punaisia kirjeitä)

Valtiorikosoikeuden arkisto

Jaakko Kemilää koskevat kuulustelupöytäkirjat

Yrjö Sutisen arkisto

Hilma Genetzin päiväkirja 1918, C6

Kansan Arkisto (KansA)

Muistelmat

Hakulinen Toivo

Hyvönen Anna-Liisa
Jäppilä Kaija
Mäkelä Yrjö
Smolander Vilho
Suoranta Kirsti
Vuorinen Toini

Suomen Työväen Järjestönuorten liitto

Alustukset
Edustajakokousten pöytäkirjat
Opintotoiminta
Historiikkiaineisto
Leikkeet
Pienpainatteet
Toimintakertomukset
Toiminta lasten hyväksi

Suomen luokkasota

Junttila Tuomas (kirjeenvaihto)
Paljakka Kalle ja Ilona (kirjeenvaihto)
Selin Arvid (päiväkirja)
Wladimiroff Nikolai (kirjeenvaihto)

Kansalliskirjasto (KK)

Helsingin suomalaisen tyttölyseon arkisto
Piirustuksia v.ta 1918 ”Punaiselta ajalta”
Kaarlo Alfred Franssilan arkisto
Päiväkirjat 1918
“Historia ja sen kasvatustopillinen arvo”
Oskar Merikannon arkisto
Oskar ja Liisa Merikanto
E. G. Palménin arkisto
Muistiinpanoja kapina-ajalta 1918
Väinö Pesolan arkisto
Päiväkirja 1918
A. M. Soinisen arkisto
Käsikirjoitukset
Åkerman-Voipio -suvun arkisto
Aino Voipion kirjeet

Kirsti Hamströmin yksityisarkisto

Karl ja Emmi Ekholmin kirjeet 1918

Päivälehden arkisto

Eero O. Erkon arkisto

Päiväkirja 1918

SKS:n arkisto, Perinteen ja nykykulttuurin kokoelma (SKS/KRA)

1918-muistitetokokoelma

SKS 1918/1, SKS 1918/3, SKS 1918/19, SKS 1918/65, SKS 1918/41, SKS 1918/48

SKS:n arkisto, Kirjallisuuden ja kulttuurihistorian kokoelma (SKS/KIA)

Elsa Enäjärvi-Haavion arkisto

Elsa Eklundin päiväkirja 1917-1919

Salme Setälän arkisto

Salme Setälän päiväkirja

Toimihenkilöarkisto (Tha)

Suomen Kansakoulunopettajan Liitto ry. (SOY)

Toimintakertomuksia 1916–30

Suomen Opettajaliiton arkisto

Elämäkertatietoja kansakoulunopettajista Lei-Ä 1932–61

Keskushallituksen pöytäkirjat

Keskustelukysymyksiä 1923–52

Toimintakertomukset 1916–30

Vuosi- ja ylimääräisten kokousten pöytäkirjat 1914–1936

Opettajista kerätyt matrikkelitiedot

Työväen Arkisto (TA)

Fredriksbergin ulkotyöläisten naisjaosto

Fredriksbergin T.Y. Naisosaston Pöytäkirja 1919-1923

Fredriksbergin uusi TY 2

Luettelo v. 1918 kuolleista (Lehtileike S.S. 24/12 – 1919)

Helsingin työväenyhdistyksen naisosasto, 363.86

Hty:n naisosaston pöytäkirjat 1919–1926

H.T.Y:n Naisosaston kuukausikokousten pöytäkirjat 1923–25.
Hermannin sosialistinen naisyhdistys H 1921-1922
Suomen Työväen Avustuskomitealle saapuneet kirjeet
Sörnäisten Sos. dem. Nuoriso-osasto
 Nuorten toivo 1921–22
 Soihtu 1921–23
Sörnäisten työväenyhdistyksen arkisto
 Pöytäkirjoja 1915–1926
Söörnäisten työväenyhdistyksen naisosasto
 Pöytäkirjat 1909–1918. Sörnäisten TY:n naisosasto, 362.86. TA.
 Söörnäisten Sos.dem. Naisyhdistyksen pöytäkirjat 1919–23
Vallilan sos. dem. TY
 Söörnäisten Sos. dem Toveriseuran pöytäkirjoja 1927–1930
 Vallilan Sos.dem Työväenyhdistys r.y.: pöytäkirja 1930–1939
Vallilan sos.dem. Naisyhdistys,
 Vallilan sosialidemokraattisen naisyhdistyksen pöytäkirjat 1932–1936
Vallilan sosialidemokraattinen nuoriso-osasto
 Pöytäkirjoja 1927–30, toimintakertomuksia, tilipäätöksiä, esitelmiä ym.
Järjestönuorten Vuorelan osasto
 Tulevaisuuden tähti-lehtiä v. 1926.
 Toimintakertomus v. 1923
Työväen muistitietotoimikunta
 TMT 23 B:41/107 (Impi Salmi), TMT LXXX (80): 97/ (Oiva Pöysälä),
 TMT 114:147/7 (Ilmari Murtosalo), TMT CXIV(114): 147/16 (G. A.
 Jalava), TMT CXV(115):147/30 (Jaakko Rauhanen), TMT CLXXI (171):
 541/9 (Lyyli Arppe), TMT CLXXI(171):541/19 (Toini Wälläri), TMT
 CLXXII (172):541/41 (Kaisu Viitanen), TMT CLXXII (172):541/42
 (Lempi Lehto), TMT CXC(190):729 (Viljo Vuohula), TMT CC (200):
 685/12 (Adolf Parviainen), TMT CCI (201) 685/17 (Hugo A. Wester-
 lund), TMT CCLVI (256) 867/1 (Irja Salmela), TMT CCLIX (259):
 1348/1, 10010 (Eila Hänninen), TMT 280:924/2 (Pirkko Lundberg),
 TMT 280:948/5 (Pekka Puhakka), TMT 288:1072/1, (Sulo Mikkola),
 TMT CCCIV (304):911/a (Mia Irma Rantanen), TMT 315:1330/2–4
 (Pirkko Kjälmann), TMT 317:1466/1–5 (Irja Arvilommi), TMT 318:1616
 (Antero Kiviharju), TMT CLXXI:541/19 (Lyyli Arppe s. 1903), TMT
 CCI: 685/18–19 (Salli Hantunen, Lauri Hantunen), TMT CCLVI:867/1
 (Irja Salmela), TMT 953/8:975 (Vesta Pulkkanen), TMT CCLIX:1342/
 (Aune Malm), TMT XXXXVIII:650 667 A (Irja Minerva Meriö)
 Väinö ja Loviisa Salovaaran kirjeenvaihto 1918 (TMT 11108)

Vuoden 1918 arkisto
Punaorpotuimikunta

Suomen Vanhempainliitto

Kotikasvatusyhdistyksen arkisto (järjestämätön)
Kotikasvatusyhdistyksen Johtokunnan pöytäkirjat 1907–1915
Kotikasvatusyhdistyksen vuosikertomus 1915
Puhujien raportit

Vallilan ala-asteella oleva materiaali (järjestämätön)

Maija Konttisen muistojen kirja oppilaistani
Vallilan koulu 1902–1992 90 v. -lehtinen
Muistelmia vuodelta 1977
Mustonen-Hukki, Kerttu, Terhenvuo, Hilma, Somerkivi, Urho: Vallilan koulu 75-vuotias. Vallilan koululle sen 75-vuotisjuhlan muistoksi.
100-vuotishistoriaa varten kerättyjä muistelmia (kerääjä Oona Ilmolahti)
Kirjalliset muistelmat: Helge F Valpas, Orvokki Rosvall, Pekka Monni, Paavo Lavikka ja Matti Niininen, Hemming Lehtinen
Haastattelut:
Radiosähkötäjä (eläkkeellä) Irja Matikan (os. Pelttari s.1916) haastattelu 6.2.2001
Toim. joht. (eläkkeellä) Birger Majurin (s. 1909) haastattelu 7.5.2001
Juha Hietalahden (s. 1940) haastattelu 21.5.2001
Valokuvat

Tekijän hallussa

Ilona Leinon, os. Tolppanen, haastattelut 18.5.2003 ja 30.7.2003
Raimo Leskisen sähköpostitiedonanto 20.10.2003
”Kerho 21” -muistitietoaineisto (kerätty vuonna 2007)

Lehdet

Hermannin-Vallila-lehti 1/1980
Kasvatus ja koulu. Jyväskylän yliopistoyhdistyksen kasvatusopillinen aikakauskirja 1927
Koti-lehti 1916, 918, 1927
Opettajain lehti 1906–1907, 1916–1924, 1926, 1930, 1932–1934

Punalippu. Työläistyttöjen ja poikien lehti 1923–1929
Sarastus. Sosialidemokraattisen raittiusliiton lasten ja nuorten lehti 1925–1927
Työväenjärjestöjen Tiedonantaja 1927–1929
Tosi Työhön! 1918
Työläisnainen 1920–1923
Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehti 1925–1930.
Työmies 1904, 1916, 1918, 1920
Uusi Suomi 1930, 1934
Valistuksen lastenlehti 1927

Painetut lähteet

Aikalaikirja. Henkilötietoja nykypolven suomalaisista. Tietosanakirja Oy, Helsinki 1920.

Aikalaikirja. Henkilötietoja nykypolven suomalaisista 1934. Otava, Helsinki 1933.

Helsingin kaupungin kunnallinen asetuskokoelma 1923. Helsingin kaupungin tilastokonttori, Helsinki 1924.

Helsingin kaupungin tilasto VI: Opetuslaitokset 2. 1917–1918. Helsingin kaupungin tilastokonttori, Helsinki 1920.

Helsingin kaupungin tilasto VI: opetuslaitokset 3. 1918–1919. Helsingin kaupungin tilastokonttori, Helsinki 21.

Helsingin kaupungin tilasto VI: Opetuslaitokset 4. 1919–21. Helsingin kaupungin tilastokonttori, Helsinki 1922, s. 29-31.

Helsingin kaupungin tilasto VI. Opetuslaitokset 5. 1921 – 24. Helsingin kaupungin tilastokonttori, Helsinki 1925.

Helsingin kaupungin tilasto VI. Opetuslaitokset 7. 1927–30. Helsingin kaupungin tilastokonttori, Helsinki 1933.

Helsingin kaupungin tilasto VI: Opetuslaitokset 8. 1930–33. Helsingin kaupungin tilastokonttori, Helsinki 1935.

Helsingin kaupungin tilastollinen vuosikirja 1929.

Helsingin kaupunkia koskevat asetukset II, kunnallinen käsikirja. Helsingin kaupungin tilastokonttori, Helsinki 1930.

Helsingin kaupungin kunnalliskalenteri vuosilta 1919, 1926, 1930.

Kertomukset Helsingin kaupungin kunnallishallinnosta 1917, 1919–1920, 1924, 1929–1932, 1935.

Kommunalkalender för Helsingfors stad 1917.

Kuka kukin on 1954. Otava, Helsinki 1954.

Sos.dem Naisliiton I–VIII edustajakokousten pöytäkirjat 1900–1917.
Sos.dem Naisliiton IX–XV edustajakokousten pöytäkirjat 1919–1938.
Sos.dem. Nuorisoliiton edustajakokousten pöytäkirjat 1917–1919, 1928.
Sos.dem. Puolueen puoluekokousten painetut pöytäkirjat 1919, 1922, 1926, 1930.
Suomen virallinen tilasto SVT X: 50–52 Kansanopetus 1918–1921.
Suomen virallinen tilasto (SVT): Kunnallisvaalit
Suomen Työväen Järjestönuorten liiton edustajakokouksien painetut pöytäkirjat 1920–1922, 1928, 1930.
Valtiopäiväasiakirjat 1914, 1922–1923, 1926, 1928–1930.

Aikalais- ja muistelmakirjallisuus

Ahtiala, Kaarlo: Kansakoulumme uudistus. Yhteiskunnan uudistus VI. Edistysseurojen kustannus Oy, Helsinki 1919.
Eskola, Katarina: Tyttö pitkänsillan molemmin puolin. Elsa Eklundin tytönpäiväkirjat 1913–1920. WSOY, Helsinki 2012.
Gladh, Sven: Muisteluksia lapsuudestani 1930-luvulta. Narinkka 1997. Helsingin kaupunginmuseo, Helsinki 1997.
Haavikko, Ritva – Hämäläinen, Helvi: Ketunkivellä. Helvi Hämäläisen elämä 1907–1954. WSOY, Porvoo 1993.
Hainari, Tilma (toim.): Hilda Käkikoski kirjeittensä ja kirjoitelmiensa valossa. Kustannusosakeyhtiö kirja, Helsinki 1913.
Helsingin sos.-dem. Nuorisoseuran 20-vuotisalbumi (1899–1919). Helsingin sos.-dem. nuorisoseura, Helsinki 1919.
Huuskonen, Aarne: Kodin ja koulun yhteistyö. WSOY, Porvoo/Helsinki 1953.
Hästesko, F. A.: Historian oppikirja kansakouluja varten. Werner Söderström osakeyhtiö, Porvoo 1929.
Jotuni, Alfred: Kansakoulun maantiede. 21. painos. WSOY, Porvoo – Helsinki 1934.
Jyskyjen seminaari. Jyväskylän seminaarin satavuotismuisto. Osakeyhtiö Valistus, Helsinki 1960.
Kaikkiin neljään tuuleen. Into Kustannus, Helsinki 2015.
Kansakoulunopettajain palkkaus- ja eläkekysymys. Ylipainos Opettajain lehdessä N:o 5 ja 6 1926. Suomen Opettajayhdistyksen Keskushallitus, Helsinki 1926.
Kalemaa, Kalevi: Sylvi-Kyllikki Kilpi. Sörnäisten tyttö. Poliittinen elämäkerta. Juva 1992.

- Kilpi, Sylvi-Kyllikki: Sörnäisten tyttö. Päiväkirja. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki 1963.
- Konttinen, Maija: Setä Tynkkysen syntymäpäiväkekkerit. Suomen opettajain raittiusliiton vuorokeskusteluja N:o 8. Suomen opettajain raittiusliitto, Helsinki 1933.
- Konttinen, Maija: Koulutieltä. Runoja ja suorasaanaista. Oy. Valistus, Helsinki 1938.
- Koskinen, Yrjö (toim.): Mannerheim, Suomen vapauttaja ja valtionhoitaja. Mitä hän on sanonut ja mitä hänestä on sanottu. Otava, Helsinki 1919.
- Koskinen, Juha: Kallion Historia. Kallio-Seura, Helsinki 1990.
- Kosonen, Ludvig: Lippulaulu: kuvaus Suomen kommunistisen nuorisosaatiivin elämästä vuodelta 1929. Valtion kustannusliike Kirja, Leningrad 1932.
- Hämäläinen, Helvi: Katuojan vettä. K. J. Gummerus Osakeyhtiö, Jyväskylä – Helsinki 1935.
- Lehtonen, Aleks (toim.): Turvasi on ikiaikojen Jumala. Puheita vakavana aikana. WSOY, Porvoo 1918.
- Lindahl, Emil – Saarnijärvi, Kusti - Ventola, Viljami (toim.): Helsingin sos.-dem nuorisoseura: 20-vuotis-albumi. Helsingin sos.-dem. Nuorisoseura, Helsinki 1919.
- Manninen, Antero (toim.): Yhdeksän mustaa joutsenta. Swanin sisarusten kirjeitä: kokemuksia, elämyksiä ja ajatuksia autonomian ajan suomessa. SKS, Helsinki 1993.
- Mantere – Sarva: Historian oppikirja kansakouluja varten. Opetussuunnitelma-komitean ehdotuksen mukaan uudistettu laitos. kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1927.
- Metsikkö, J. O.: Muutamia mietteitä kansakoulun uskonnonopetuksesta. Kasvatusopillisia tutkielmia 2 (toim. Mikael Soininen). Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1913.
- Metsikkö, J. O.: Kasva hyväksi. Lähinnä kansakoulun siveysopin opetuksen tarpeeksi. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1936.
- Metsikkö, J. O. – Oksanen, Niko: Suomen Kansakoulunopettajain Liitto. Piirteitä 50-vuotisesta toiminnasta. Suomen Kansakoulunopettajain Liitto, Helsinki 1943.
- Mustonen-Hukki, Kerttu: Muistojen opintie. Hermanni-Vallila kotiseutulehti nro 2/1977.
- Mäkelä, Teppo – Rahikainen, Ea: Kanta-asukkaat. Perhechronikka vuosisadan alun Helsingistä. Kirjayhtymä, Helsinki 1994.
- Lehtinen, Artturi – Peltonen, Väinö: Koti ja yhteiskunta. Kodin asemasta ja tehtävistä yhteiskunnassa. Kotikasvatusyhdistyksen opintokirja X. Kotikasvatusyhdistys r. y., Helsinki 1926.

- Nyberg, Christina et. al.: Kallion kulmilla. Työläisperheen elinolot Helsingin Pitkänsillan pohjoispuolella vuosina 1890–1940. Työväen sivistysliiton Helsingin opintojärjestö, Helsinki 1989.
- Nevanlinna, Aarne: Harharetkiä Helsingissä. WSOY, Helsinki 2001.
- Orjanheimo, Osmo: Kuohujen keskellä. Valikoima vankila- y.m. runoja. Työväen Sanomalehti-osakeyhtiö, Helsinki 1921.
- Peltola Edla: Muistelmia punaisesta Helsingistä ja sen valtauksesta. Teoksessa Luokkasodan muisto. Kansankulttuuri Oy, Helsinki 1947.
- Pesonen, Matti: Ystävien parissa. Muistoja varhaisesta nuoruudesta vanhuuden rajoille. Herättäjä-yhdistys, Lapua 1952.
- Pesonen, Matti: Ystäviä läheltä ja kaukaa. Muistelmia. Osakeyhtiö Valistus, Helsinki 1954.
- Peltonen, Väinö: Työ ja ihminen. Kotikasvatusyhdistys, Helsinki 1928.
- Railo, Jussi: Järjestöpojat ja järjestötytöt!: suunnitelma työväenlasten ja varhaisnuorison kasvatusjärjestöjä varten. Valmistava toimikunta, Helsinki 1917.
- Reima, Vilho: Sydän terveeksi. Kotikasvatusyhdistys, Porvoo 1913.
- Reima, Vilho: Kuuliaisuuden koulu. Kotikasvatusyhdistyksen julkaisuja N:o 5, Porvoo 1913.
- Reima, Vilho: Joka kuritta kasvaa se kunniaa kuolee. WSOY, Porvoo 1915.
- Reima, Vilho: Itsekasvatuksen aakkosia. Kotikasvatusyhdistyksen nuorten sarja N:o 5. Edistysseurojen kustannusosakeyhtiö, Helsinki 1918.
- Reima, Vilho: Aviopuolison valinta. Kotikasvatusyhdistyksen nuorten sarja N:o 4. Edistysseurojen kustannusosakeyhtiö, Helsinki 1918.
- Reima, Vilho: Vapaan Suomen kansalaisille. K. F. Puomiehen kirjapaino Oy, Helsinki 1918.
- Reima, Vilho: Mitä kylvetään, sitä niitetään. Sota-ajan vaikutuksia koteihin, lasten ja nuoren elämään. Edistysseurojen kustannus Oy, Helsinki 1919.
- Reima, Vilho: Kirjeitä sotapojille. Edistysseurojen kustannus Oy, Helsinki 1919.
- Reima, Vilho: Isät kotona. Koti ja kasvatus XVI. Edistysseurojen kustannus Oy, Helsinki 1921.
- Reima, Vilho: Elämän pelkoa ja elämän rohkeutta. Kotikasvatusyhdistyksen nuorten sarja N:o 6. Edistysseurojen kustannus O.Y., Helsinki 1921.
- Reima, Vilho: Laiminlyöty murrosikä. Koti ja kasvatus XIX. Kotikasvatusyhdistys, Helsinki 1922.
- Reima, Vilho: Koulu ja koti yhteistyön merkeissä. Kotikasvatusyhdistys r. y., Helsinki 1933.
- Reima, Vilho: Kasvatuksen aakkosia 1. Kotikasvatusyhdistyksen opintokirja XIII. Kotikasvatusyhdistys r.y., Helsinki 1934.

- Saalas, Uunio: Retkeilyjä kolmessa maanosassa: John Sahlbergin matkakirjeiden ym. kirjoitelmien sekä omien kokemustensa mukaan. WSOY, Helsinki 1952.
- Saalas, Uunio: Muistelmia lapsuuteni ja nuoruuteni ajoilta. WSOY, Porvoo 1963.
- Salmela-Järvinen Martta: Alas lyötiin vanha maailma. Muistikuvia ja näkymiä vuosilta 1906–1918. WSOY, Porvoo 1966.
- Salola, Eero: Eks muista. Elinpäivieni hymy ja vakavaa. Jyväskylä 1976.
- Seppä, Väinö: Rikas elämä. Vilho Reiman elämän vaiheet. Kotikasvatusyhdistys, Helsinki 1949.
- Sinervo, Elvi: Runo Söörnäisistä. Novelleja. K. J. Gummerus Oy, Jyväskylä 1937.
- Sinervo, Elvi: Runot 1931–56. Love Kustannus Oy, Helsinki 1977.
- Soininen, Mikael – Noponen, Alpo: Historian oppikirja kansakouluja varten. Edellinen osa. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1911.
- Soininen, Mikael – Noponen, Alpo: Historian oppikirja vuorokursseiksi sovitettuna, osa II Suomen historia. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1922.
- Soininen, Mikael: Opetusoppi I. Otava, Helsinki 1923 (3. painos, ensimmäinen 1901).
- Soininen, Mikael – Kohonen A. – Raitio, K. – Setälä, E. N (toim.): Kotipiirin kirja (kansakoulun lukukirja I). Lukukirja ylemmän kansakoulun ensimmäistä ja toista lukuvuotta varten. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1921 (9. painos).
- Soininen, Mikael – Kohonen, A. – Raitio, K. – Setälä, E. N. (toim.): Kodin kirja. Alkeislukukirja kansa-, kierto- ja valmistavia kouluja varten. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1928 (11. painos).
- Soininen, Mikael – Kohonen, A. – Raitio, K. – Setälä, E. N. (toim.): Suomen kirja (Kansakoulun lukukirja II), lukukirja ylemmän kansakoulun kolmatta ja neljättä lukuvuotta varten. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1922 (8. painos).
- Suur-Suomen koulu. Toimittanut Jyväskylän seminaarin Karjala-seura. K. J. Gummerus osakeyhtiö, Jyväskylä 1930.
- Södergran, Edith: Brokiga iakttagelser. Holger Schildts förlagsaktiebolag, Helsingfors 1919.
- Tarkka, Topi: Sigfrid Sirenus, legenda jo eläessään. WSOY, Porvoo – Helsinki 1974.
- Torvinen, Taimi: Eläviäkuvia Helsingistä. Kustannusosakeyhtiö Ajatus, Helsinki 1999.
- Tuulio, Tyyni: Tyttönormaalilyseon matrikkeli I–II 1869–1919. Tampere 1959.
- Työläisnuorison muistoalbumi 1918. Suomen sos.-dem. nuorisoliiton toimikunta, Helsinki 1920.

- Työväen joulualbumi 1919 – XXI. Työväen Sanomalehti-Osakeyhtiö, Helsinki 1919.
- Waltari, Mika: Helsinki kautta vuosisatojen. Historiallisia lukukappaleita. Helsinki-lukukirja II. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1937.
- Vala, Katri: Suorasanaista 30-luvulta ja luvusta. Kansankulttuuri Oy, Helsinki 1981.
- Valtonen, Hilja: Nuoren opettajattaren varaventtiili. Otava, Helsinki 1926.
- Vapaustaistelun kahden puolen 1913 – 1918 – 1923. Jyväskylän seminaarin yhteistoverikunnan julkaisu. K. J. Gummerus, Jyväskylä 1923.
- Vuorio, Väinö (toim.): Meidän lasten kirja. Kustannusosakeyhtiö Työ, Helsinki 1922.
- Ylppö, Arvo: Lastenkamarista koulunpenkille. Leikki- ja kouluikäisen lapsen kehitys, hoito ja kasvat. Otava, Helsinki 1920.
- Yrjö-Koskinen, Yrjö-Sakari: Työväenseikka (alkup. 1874). Teoksessa Eräsaari, Risto –Rahkonen, Keijo (toim.): *Työväenkysymyksestä sosiaalipolitiikkaan. Yrjö-Koskisesta Heikki Warikseen*. Gaudeamus, Helsinki 2001 (toinen painos), s. 56–100.

Julkaisemattomat opinnäytteet

- Halli, Mari: Rikkomaton koulurauha. Etsivä keskuspoliisi, kansakoululaitos ja kommunistinen varhaisnuorisotoiminta 1928–1934. Pro gradu, Helsingin yliopiston Poliitiikan ja talouden tutkimuksen laitos, 2014.
- Ilmolahti, Oona: Kansakoulu laitakaupungilla. Työläislasten koulunkäynti ja siihen liittyvät asenteet Helsingin Hermannissa ja Sörnäisissä 1902–1918. Pro gradu, Helsingin yliopiston historian laitos 2001
- Ilvonen, Mirva: Varustajia, lipuntekijöitä, ruumiinpesijöitä. Valkoiset naiset Suomen sisällissodassa 1918. Pro gradu, Helsingin yliopiston historian laitos 2002.
- Kataja, Tuuli: ”*Ruusun veri punaisen haudalle istuta*”. Punaisten laulujen ja runojen ideologinen identiteetti ja kuolemankäsitykset. Pro gradu, Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitos 2002.
- Kytönen, Tarja: Miss Moderni. Naiskuva Hilja Valtosen romaaneissa 1920- ja 1930-luvulla. Pro gradu, Helsingin yliopiston historian laitos 1998.
- Lempiäinen, Vilma: Osapuolten välissä. Helsingin Diakonissalaitoksen sisaret vuoden 1918 sisällissodassa. Helsingin yliopiston filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos 2016.
- Levä, Ilkka: Valkoisen äidin hylätyt lapset. Psykohistoriallinen tutkimus kansallisuuskäsitysten yhteydestä työväenliikkeen siveellisyyksäsitusten muutoksiin 1899–1909. Pro gradu, Helsingin yliopiston historian laitos 1998.

- Matilainen, Riitta Helinä: Raittiuden ja kunnollisuuden vaalijat: Suomen Sosialidemokraattisen Raittiisliiton Päivän Nuoret 1940-luvun puolivälistä 1970-luvun alkuun. Helsingin yliopisto, Yhteiskuntahistorian laitos/talous- ja sosiaalihistoria 2003.
- Nyström, Samu: Karnevaalit konepajalla. Valtionrautateiden Helsingin ja Fredriksbergin konepajojen työyhteisöt kuohuvina vuosina 1917–1918. Pro gradu, Helsingin yliopiston historian laitos 2004.
- Pennanen, Mikko: Kasvatustiede yliopistollisena oppiaineensa Suomessa vuosina 1852–1995. Kasvatustieteen pro gradu-tutkielma. Turun yliopisto, kasvatustieteen laitos 1997.
- Pohtila, Eliisa: Liian huono kansalaiseksi? – Kansalaisihanne sterilisaatioasiakirjoissa v. 1935–1949. Pro gradu, Helsingin yliopiston historian laitos 2001.
- Suotula, Sanna: Työväenaate mallikansalaisuuden ihanteen rikkojana. Sosialidemokraattisen opettajaliiton jäsenet kansalaissodassa ja sodan jälkiselvittelyissä. Pro gradu, Helsingin yliopiston soveltavan kasvatustieteen laitos 2008.
- Tepora, Tuomas: ”Lipun juureen!”. Suomen lippu toteemina nuorena tasavallassa. Pro gradu, Helsingin yliopiston historian laitos 2004.
- Valtonen, Paula: Vitsan valta. Ruumiillinen kuritus kansakouluissa sen kieltämisen jälkeen. Pro gradu, Helsingin yliopiston kasvatustieteellinen tiedekunta 2000.
- Ylönen, Irene: Suomen sillan rakentajat. Suomen Viro-seurat vuosina 1881–1991. Pro gradu, Jyväskylän yliopiston historian laitos 1997.

Tutkimuskirjallisuus

- Aalto, Sari: *Medisiinarit, ammattiin kasvaminen ja hiljainen tieto. Suomalaisen lääkärikoulutuksen murroksen vuodet 1933–1969*. Helsingin yliopisto, Helsinki 2016.
- Aatsinki, Ulla: Opittu, omaksuttu ja sovellettu: Sosialistinen kasvatustiede ja sen yhteiskunnallinen vaikutus kolmen työläisnuoren näkökulmasta tarkasteltuna 1920-luvun Suomessa. Teoksessa Saaritsa, Sakari – Selin, Sinikka: *Työväki ja sivistys*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2016, s. 133–167.
- Aaltonen, Esko: *Vanhan Forssan elämää I ja II*. Lounais-Hämeen kotiseutu- ja museoyhdistys, Forssa 1932–1933.
- Ahonen, Sirkka: *Historiaton sukupolvi? Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1998.

- Ahonen, Sirkka: *Yhteinen koulu. Tasa-arvoa vai tasapäisyyttä? Koulutuksellinen tasa-arvo Suomessa Snellmanista tähän päivään*. Kirjakas Ky, Tampere 2003.
- Ahtiainen, Pekka – Tervonen, Jukka: *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat: Matka suomalaisen historiankirjoitukseen*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1996.
- Alapuro, Risto: Akateeminen Karjala-Seura: ylioppilasliike ja kansa 1920- ja 1930-luvulla. WSOY, Porvoo 1973.
- Alapuro, Risto: *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1930*. Hanki ja Jää, Helsinki 1994.
- Althusser, Louis: *Ideologiset valtiokoneistot*. Kansankulttuuri, Helsinki 1984. (Alkup. Positions, 1964–1975. Editions sociales, Paris 1976, suom. Leevi Lehto ja Hannu Sivenius).
- Ambjörnsson, Ronny: *Den Skötsamme arbetaren. Ideér och ideal I ett norrländskt sågverksamhälle 1880–1930*. Carlssons, Stockholm 1988.
- Anderson, Benedict: *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso, London 1983.
- Antikainen, Marjo-Riitta: Demokratian synnystä moderniin moniarvoisuuteen 1900-luvulla. Teoksessa *Kaupunkilaisten kirkko. Helsinkiläisten ja seurakunnan kohtaamia kuudella vuosisadalla*. Otava, Helsinki 2006.
- Anttila, Anu-Hanna: *Loma tehtaan varjossa. Teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-ajan moraalisaätely Suomessa 1930-1960-luvuilla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2005.
- Anttila, Anu-Hanna: Sosialismin ihanteet ja tulevaisuuden kansalainen. Teoksessa Anttila, Anu-Hanna - Kauranen, Ralf - Löytty, Olli - Pollari, Mikko - Rantanen, Pekka - Ruuska, Petri (toim.): *Kuriton kansa. Poliittinen mielikuvitus vuoden 1905 suurlakon ajan Suomessa*. Vastapaino, Helsinki 2009, s. 161–189.
- Anttonen, Anneli: *Feminismi ja sosiaalipoliittikka. Miten sukupuolesta tehtiin yhteiskuntateoreettinen ja sosiaalipoliittinen avainkäsite*. Tampere University Press, Tampere 1997.
- Ariès, Philippe: *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*. Librairie Plon, Paris 1960.
- Arola, Pauli: *Tavoitteena kunnon kansalainen. Koulun kansalaiskasvatuksen päämäärät eduskunnan keskusteluissa 1917–1924*. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 191, Helsinki 2003.
- Bonanno, George A. - Mancini Anthony D.: The Human Capacity to Thrive in the Face of Potential Trauma. *Pediatrics* 2/2008, s. 369–375.
- Bonanno, George A. : Resilience in the Face of Potential Trauma. *Current Directions in Psychological Science* 3/2005, 135 –138.

- Borg, Olavi: *Suomen puolueet ja puolueohjelmat 1880–1964*. Poliitiikan tutkimuksia 7. Valtiotieteellisen yhdistyksen julkaisusarja, WSOY, Porvoo/Helsinki 1965.
- Bourdieu, Pierre: *Distinction. A social critique of the judgement of taste*. Harvard University Press, Cambridge Mass. 1984 (alkup. *La distinction : critique sociale du jugement* 1979).
- Bourdieu, Pierre – Passeron Jean-Claude: *Reproduction in Education, Society and Culture*. SAGE Publications, London 1977 (käännös ranskankielestä, alkup. *La reproduction*, Paris 1970).
- Bourke, Joanna: *Working-class cultures in Britain 1890–1960. Gender, Class and Ethnicity*. Routledge, London & New York 1994.
- Bourke, Joanna: “Uusi sotahistoria” (suom. Ville Kivimäki). Teoksessa Kinnunen, Tiina – Kivimäki, Ville (toim.) : *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Minerva, Helsinki 2006, s. 21–42.
- Castrén, Matti J: Historianopetus muuttuvassa yhteiskunnassa. Teoksessa *Historia koulussa*. Yliopistopaino, Helsinki 1992, s. 11–47.
- Clough, Patricia Ticineto – Halley, Jean (eds.): *The Affective Turn? Theorizing the Social*. Duke University, Durham 2007.
- Connerton, Paul: *How Societies Remember*. Cambridge University Press, Cambridge 1995 (1989).
- Culleton, Claire A.: *Working-Class Culture, Women and Britain, 1914–1921*. MacMillan, Basingstoke 2000.
- Dolan, Anne: *Commemorating the Irish Civil War. History and Memory, 1923–2000*. Cambridge University Press, Cambridge 2003.
- Douglas, Mary: *Puhtaus ja vaara. Ritualistisen rajanvedon analyysi*. Vastapaino, Tampere 2000. (Alkup. *Purity and Danger. An analysis of the concepts of pollution and taboo*, 1966).
- Duchen, Claire ja Baundhauer-Schöffmann Irene (toim.): *When the war was over – Women, War and Peace and Europe, 1940*. Leicester University Press, London and New York 2000.
- Duchen, Claire ja Baundhauer-Schöffmann, Irene: Introduction. Teoksessa *When the war was over – Women, War and Peace and Europe, 1940*. Leicester University Press, London and New Yourk 2000, s. 1–9.
- Ehnrooth, Jari: *Sanan vallassa, vihan voimalla: sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905–1914*. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1992.
- Enbom, Leena: *Työväentalolle vai seurahuoneelle? – Työväen vapaa-ajantointiminta, politiikka ja vastarinta 1920- ja 1930-lukujen tehdasyhdyskunnassa*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014.
- Englund, Tomas: *Curriculum as a Political Problem. Changing Educational Conceptions with Special Reference to Citizenship Education*. Acta Universitatis

- Upsalienses. Uppsala Studies in Education 25. Studentlitteratur och Chartwell-Bratt, Uppsala and Lund 1986.
- Eriksonas, Linas: *National Heroes and National Identities: Scotland, Norway and Lithuania*. Peter Lang, Brussels 2004.
- Ferro, Marc: *The use and abuse of history or how the past is taught*. Routledge & Kegan Paul, London 1984.
- Fewster, Derek: *Visions of past glory. Nationalism and the construction of early Finnish history*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2006.
- Foucault, Michel: *Tarkkailla ja rangasta*. Otava, Helsinki 2000. (Alkup. Surveiller et punir. Naissance de la prison, 1975).
- Frykman, Jonas: Hel och ren. Kropp och tanke hos bönder och borgare. Teoksessa Frykman Jonas – Löfgren Orvar (toim.): *Den kultiverade människan*. Liber, Lund 1979, s. 131–223.
- Geertz, Clifford: *The Interpretation of Cultures*. Basic Books, New York 1973.
- Gellner, Ernest: *Nations and Nationalism*. Blackwell, Oxford 1983.
- Gerwarth, Robert – Horne, John: Poliittinen väkivalta Euroopassa ensimmäisen maailmansodan jälkeen, johdanto. Teoksessa Gerwarth Robert – Horne, John (toim.): *Sodasta rauhaan. Väkivallan vuodet Euroopassa 1918–1923*. Vastapaino, Tampere 2013. (Alkup War in Peace: Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1921. Oxford University Press 2012).
- Ginzburg, Carlo: *Juusto ja madot. 1500-luvun myllärin muotokuva*. Gaudeamus, Helsinki 2007. (Alkup. Il formaggio e i vermin, 1976).
- Goffman, Erving: *Vuorovaikutuksen sosiologia*. Vastapaino, Tampere 2012.
- Goldstein, Howard: Victors or victims? Teoksessa Saleebey, Dennis (toim.): *The Strengths Perspective in Social Work Practice*. Longman Publishers, New York 1997), s. 21–36.
- Haapala, Pertti – Tikka, Marko: Vallankumous, sisällissota ja terrori Suomessa vuonna 1918. Teoksessa Gerwarth Robert – Horne, John (toim.): *Sodasta rauhaan. Väkivallan vuodet Euroopassa 1918–1923*. Vastapaino, Tampere 2013. (Alkup War in Peace: Paramilitary Violence after the Great War, 1917–1921. Oxford University Press 2012).
- Haapala, Pertti: *Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920*. Painatuskeskus, Helsinki 1995.
- Haapala, Pertti: Suomalaisen työväestön pitkä ja lyhyt historia. Teoksessa Hanikainen, Matti (toim.): *Työväestön rajat. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2005, s. 9–24*.
- Haapala, Pertti: *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920*. Historiallisia tutkimuksia 133. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1986.

- Haapala, Pertti: Työväen historian tutkimusperinteet. Teoksessa Jaakkola Jouko – Vehviläinen Olli (toim.): *Työväen historiaa ja perinnettä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere 1985, s. 57–70.
- Hakala, Anu: *Housukaartilaiset. Maarian punakaartin naiskomppania Suomen sisällissodassa*. Like, Helsinki 2006.
- Halbwachs, Maurice: *On collective memory*. The University of Chicago Press, Chicago and London 1992. Translated from: *Les cadres sociaux de la mémoire*, Paris, Presses Universitaires de France, 1952, originally published in *Les Travaux de L'Année Sociologique*, Paris, F. Alcan, 1925.
- Halila, Aimo: *Suomen kansakoululaitoksen historia. Kolmas osa: piirijakoasetuksesta oppivelvollisuuteen*. Suomalainen tiedeakatemia, Helsinki 1949.
- Halila, Aimo: *Suomen kansakoululaitoksen historia. Neljäs osa: Oppivelvollisuus-koulun alkuvaiheet (1921–1939)*. Suomalainen tiedeakatemia, Helsinki 1950.
- Halila, Aimo: *Jyväskylän seminaarin historia*. WSOY, Porvoo 1963.
- Hannikainen, Juha – Hyrkkänen, Markku – Vehviläinen, Olli (toim.): *Suomi 1917–1918*. Väki Voimakas 4. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 1990.
- Hannikainen, Matti: *Rakentajat suhdanteissa. Palkat, työttömyys ja työmarkkinakäytännöt Helsingin rakennustoiminnassa 1930-luvun laman aikana*. Suomen Tiedeseura, Helsinki 2004.
- Harjula Minna: *Terveysten jäljillä. Suomalainen terveystieteellinen tutkimus 1900-luvulla*. Tampere University Press, Tampere 2007.
- Hentilä, Seppo: Historian julkinen käyttö. *Tieteessä tapahtuu* 5/1998, s. 5–9.
- Hentilä, Marjaliisa: *Keikkavaaka ja kousikka. Kaupan työ ja tekijät 1800-luvulta itsepalvelu-aikaan*. Liikealan ammattiliitto ry., Helsinki 1999.
- Hentilä, Seppo: Miksi Suomessa haisee yhä DDR:ltä? Teoksessa Löfström Jan – Rantala Jukka (toim.): *Esseitä historiallis-yhteiskunnallisesta kasvatuksesta*. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämiskeskus, Helsinki 2004, s. 207–231.
- Herranen, Timo: Helsingin kasvukipuja vuosisadan vaihteessa. Hermannin ja Toukolan esikaupungit. Teoksessa Matti Peltonen (toim.), *Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta*. Suomen historiallinen seura, Jyväskylä 1990, s. 105–121.
- Hietala, Marjatta: Näkemyksiä eri roduista Suomessa käytetyissä yleisen historian ja maantieteen oppikirjoissa 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa. Teoksessa Ahonen, Kalevi – Myllykoski, Matti – Tiainen, Jorma (toim.): *Wie es eigentlich gewesen. Aira Kemiläiselle omistettu juhla-kirja*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 1979.
- Hietala, Marjatta: *Tutkijat ja sota. Suomalaisten tutkijoiden kontakteja ja kohta- loita toisen maailmansodan aikana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura Hel- sinki 2006

- Hobsbawm Eric: *Nation and nationalism since 1790. Programme, myth, reality.* Cambridge University Press, Cambridge 1990.
- Horgby, Björn: *Egensinne och skötsamhet. Arbetarkulturen I Norrköping 1850–1940.* Carlssons, Stockholm 1993.
- Huhta, Ilkka: ”Täällä on oikea Suomenkansa”. *Körttiläisyyden julkisuuskuva 1880–1918.* Suomen Kirkkohistoriallinen Seuran toimituksia 186, Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 2001.
- Huhta Ilkka (toim.): *Sisällissota 1918 ja kirkko.* Suomen kirkkohistoriallisen seura, Helsinki 2009.
- Humphries, Stephen: *Hooligans or Rebels? An Oral History of Working-Class Childhood and Youth 1889–1939.* Basil Blackwell, Oxford 1981.
- Huttula, Tapio: *Nauloilla laadittu laki. Työväentalojen sulkemiset 1929–1932.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2000.
- Hyypä, Henrik: *Varanto varastossa. Koulutus sivistää, jalostaa ja varastoi joutoväkeä.* Turun yliopisto, Turku 1999.
- Häggman, Kai: *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa.* Suomen historiallinen seura, Helsinki 1994.
- Häkkinen, Antti: *Rahasta – vaan ei rakkaudesta. Prostituutio Helsingissä 1867–1939.* Kustannusyhtiö Otava, Helsinki 1995.
- Ilmolahti, Oona: *Koulu Vallilan sydämessä 1902–2002 .* Vallilan koulun 100-vuotisjuh latoimikunta, Helsinki 2001.
- Ilmolahti, Oona: Helsingin vuokralaisyhdistyksen asunto-osuuskunta Vallila r.l. sekä Asunto-osuuskunta Vallilasta Nelikulmaksi. Teoksessa Minna Meriläinen (toim.): *Kotipiha Vallilassa. As. oy Helsingin Nelikulma 1923–2003.* As. oy Helsingin Nelikulma, Helsinki 2003.
- Ilmolahti, Oona: Teachers on Guard against the East. Teoksessa Lähtenmäki Maria – Snellman Hanna (toim.): *Passages Westward. Studia Fennica Ethnologica 9.* Finnish Literature Society, Helsinki 2006, s. 209–231.
- Ilmolahti, Oona: Kriisin kirjaaja. Muistamisen hallinta Kaarlo Alfred Franssilan päiväkirjassa. Teoksessa Lento, Katri – Olsson, Pia (toim.): *Muistin kaupunki. Tulkintoja kaupungista muistin ja muistamisen paikkana.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2013, s. 65–95.
- Imonen, Mervi: *Mitä osoite osoittaa? Asuinalueiden erilaistuminen Helsingin seudulla.* Pääkaupunkiseudun yhteistyövaltuuskunta, Helsinki 1997.
- Immonen, Kari: *Ryssästä saa puhua...: Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918–39.* Otava, Helsinki 1987.
- Impola, Sirkka – Packalén, Leena: *Ruokahetki hyvän mielen tuo. Helsingin kunnallinen elintarvikehuolto 75 vuotta.* Helsingin kaupungin ruokapalvelukeskus, Helsinki 1992.

- Isaksson, Pekka: *Kumma kuvajainen. Rasismi rotututkimuksessa, rotuteorioiden saamelaiset ja suomaalainen fyysinen antropologia*. Kustannus Puntsi, Inari 2001.
- Isosaari, Jussi: *Seminaarista yhteiskuntaan. Sortavalan seminaarista vuosina 1884–1940 valmistuneet kansakoulunopettajat maamme kulttuuri-, yhteiskunta- ja talouselämän vaikuttajina*. Kymölän kiltä ry, Hämeenlinna 1989.
- Jalagin, Seija – Junila, Marianne: *Lukittu näky – sota lapsen kokemuksena. Historiallinen Aikakauskirja 2/2006*, s. 117–131.
- Jauhiainen, Annukka: *Työväen lasten koulutie ja nuorisokasvatuksen yhteiskunnalliset merkitykset. Kansakoulun jatko-opetuskysymys 1800-luvun lopulta 1970-luvulle*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja C, osa 187. Turku 2002.
- Junila, Marianne: ”Veljesvihan liekit” – koululaiset muistelevat sisällissotaa syksyllä 1918. *Historiallinen Aikakauskirja 3/2011*, s. 296–308.
- Junila, Marianne: *War through the Children’s Eyes*. Teoksessa Tepora, Tuomas – Roselius, Aapo (toim.): *The Finnish Civil War 1918, History, Memory, Legacy*. Brill/Boston 2014, s. 230–253.
- Junila, Marianne: *Kotirintaman aseveljeyttä. Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkainelo Pohjois-Suomessa 1941–1944*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2000.
- Juntunen, Tapio: *Kohti varautumisen ja selviytymisen kulttuuria? Kriittisiä näkökulmia resilienssiin. SPEK puheenvuoroja 2*. SPEK, Helsinki 2014.
- Jokipii, Ilkka: *Elämää Helsingin vankileireillä*. Teoksessa Nieminen, Jarmo (toim.): *Helsinki ensimmäisessä maailmansodassa – sotasurmat 1917–1918*. Gummerus kustannus oy, Helsinki 2015, s. 290–323.
- Kaarninen, Mervi: *Punaorpojen huolto – köyhäinapua ja kasvatusta*. Teoksessa Hannikainen, Juha – Hyrkkänen, Markku – Vehviläinen, Olli (toim.): *Suomi 1917–1918*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 1990, s. 341–355.
- Kaarninen, Mervi: *Nykyajan tytöt. Koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 1930-luvun Suomessa*. Bibliotheca Historica 5. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1995.
- Kaarninen, Mervi: *Nuoren tasavallan nuorison ongelmat*. Teoksessa Aapola Sinikka – Kaarninen Mervi (toim.), *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2003, s. 217–237.
- Kaarninen, Mervi: *Punaorvot 1918*. Minerva Kustannus Oy, Helsinki 2008.
- Kaarninen Mervi: *Kirkko, lapset ja sisällissota*. Teoksessa Huhta, Ilkka (toim.): *Sisällissota 1918 ja kirkko*. Suomen kirkkohistoriallisen seura, Helsinki 2009.
- Kaarninen, Mervi: ”Sotaorvot”. Teoksessa Hoppu, Tuomas – Haapala, Pertti (toim.): *Sisällissodan pikkujättiläinen*. WSOY, Porvoo 2013.
- Kairamo, Aimo: *Sosialidemokraattisen nuorisoliikkeen historia 1906–1922*. Sosialidemokraattisen Nuorison Keskusliitto, Helsinki 1986.

- Kalela, Jorma: *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus, Helsinki 2000.
- Karadzhev, D.: Assessing Resilience in War-Affected Children and Adolescents: A Critical Review. *Journal of European Psychology Students* 6/2015, s. 1–13.
- Karemaa, Outi: *Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä. Venäläisviha Suomessa 1917–1923*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1998
- Karimäki, Jenni: *Tulevaisuuden lähtökohdista kansanvallan kolmiliittoon. Kansallinen Edistyspuolue ja kansallisen eheytyksen politiikka 1919–1939*. Turun yliopisto, Turku 2016.
- Karonen, Petri – Tarjamo, Kerttu (toim.): *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006.
- Karonen, Petri: *Kun rauha tuo omat ongelmansa*. Teoksessa Karonen Petri – Tarjamo Kerttu (toim.): *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006, s. 9–22.
- Katainen, Elina: *Vapaus, tasa-arvo, toverillinen rakkaus : perheen, kotitalouden ja avioliiton politisointi suomalaisessa kommunistisessa liikkeessä ennen vuotta 1930*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2013.
- Kauppi, Matti – Rautanen, Elina: *Oikeus hyvään kotiin. Pelastakaa lapset ry ja suomalainen lastensuojelutyö 1922–1997*. Pelastakaa lapset ry, Helsinki 1997.
- Kekkonen, Jukka: *Laillisuuden haaksirikko. Rikosoikeudenkäyttö Suomessa vuonna 1918*. Lakimiesliiton kustannus, Helsinki 1991.
- Kekkonen, Jukka: *Kun aseet puhuvat. Poliittinen väkivalta Espanjan ja Suomen sisällissodissa*. Art House, Helsinki 2016.
- Kemiläinen, Aira: *Finns in the Shadow of the "Aryans". Race Theories and Racism*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1998.
- Kemiläinen, Aira: *Suomalaiset, outo Pohjolan kansa. Rotuteoriat ja kansallinen identiteetti*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1994.
- Kemppainen, Ilona: *Isänmaan uhrit. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006.
- Kemppinen, Iivar: *Sortavalan seminaarin historia*. Kymölän kilta, Helsinki 1969.
- Kemppinen Lauri: *Väärä sankari? Sosiaalinen kontrolli ja moraalijärjestys Rautan seminaarissa 1930-luvulla*. Kasvatus & Aika 5 (2) 2011, 7–34.
- Keskinen, Lauri: *Seura tekee kaltaisekseen. Poliittinen sosialisatio varsinaissuomalaisissa työväenurheiluseuroissa vuosisadan vaihteesta 1920-luvun alkuun*. Turun yliopisto, Turku 2011.
- Kettunen, Pauli: *Työväen historian tutkimus Suomessa*. Teoksessa Jaakkola Jouko – Vehviläinen Olli (toim.): *Työväen historiaa ja perinnettä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere 1985, s. 9–22.

- Kettunen, Pauli: *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus: tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930*. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1986.
- Kettunen, Pauli: Suojeluskunnat ja suomalainen kansanvalta. Teoksessa Alapuro Risto (toim.): *Raja railona. Näkökulmia suojeluskuntiin*. WSOY, Porvoo 1998, 273–292.
- Kinnunen, Tiina – Kivimäki, Ville (toim.): *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Minerva, Helsinki 2006
- Kirstinä, Leena: *Sota-aihe keski- ja peruskoulun lukukirjoissa*. Oulun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan opetusmonisteita ja selosteita 50/1993. Oulun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunta, Oulu 1993.
- Kirves, Jenni. Punaisen pahan unen ja lahtarien laukausten loppu – sisällissodan henkiset jäljet Helsingissä. Teoksessa Nieminen, Jarmo (toim.): *Helsinki ensimmäisessä maailmansodassa – sotasurmat 1917–1918*. Gummerus kustannus oy, Helsinki 2015, 366–383.
- Kivimäki, Ville: Sodan rampauttama vanhemmuus. Teoksessa Näre, Sari – Kirves, Jenni – Siltala, Juha – Strandberg, Joni (toim.): *Haavoitettu lapsuus. Sodassa koettua 1*. Weilin+Göös Oy, Helsinki 2007.
- Kivimäki, Ville – Hytönen, Kirsi-Maria (toim.): *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättymisen 1944–1950*. Vastapaino, Tampere 2016.
- Kivinen, Osmo – Rinne, Risto: *Kansanopettajat ja kansalaiskuvan muutos Suomessa 1800–1900-luvuilla. Koulu ja menneisyys*. Suomen kouluhistoriallinen seura, Helsinki 1994.
- Klinge, Matti: *Vihan veljistä valtiotalismisiin. Yhteiskunnallisia ja kansallisia näkemyksiä 1910- ja 1920-luvuilta*. WSOY, Porvoo 1983.
- Knuutila, Seppo: Vaitiolo, salaisuudet, ilmaisukiellot. Nonkommunikaation kontekstuaalisia merkityksiä. Teoksessa Ketola, Kimmo – Knuutila, Seppo – Mattila, Antti – Vesala, Kari Mikko (toim.): *Puuttuvat viestit. Nonkommunikaatio inhimillisessä vuorovaikutuksessa*. Gaudeamus, Helsinki 2002, s. 119–150.
- Kokko, Katriina: Yksin lapsen kanssa. Aviottomia äitejä 1900-luvun alun Helsingissä. Teoksessa Marjatta Rahikainen (toim.), *Matkoja moderniin. Lähi-kuvia suomalaisten elämästä*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1996, s. 93–115.
- Konttinen, Esa: *Perinteisesti moderniin. Profiisoiden yhteiskunnallinen synty Suomessa*. Vastapaino, Tampere 1991.
- Koskinen, Tuija – Mönkkönen, Urpo: *Raittiusyhdistys Koitto 100 vuotta*. Raittiusyhdistys Koitto, Helsinki 1983.
- Korhonen, Martti – Saarinen, Juhani: *Kymistä Kotkaan osa 1: Seudun kehitys pyyntikulttuurista teollistumisen aikaan*. Kotkan kaupungin historiatoimikunta, Kotka 1999.

- Korppi-Tommola, Aura: *Terve lapsi – kansan huomen. Mannerheimin lastensuojeluliitto yhteiskunnan rakentajana 1920–1990*. Mannerheimin lastensuojeluliitto, Helsinki 1990.
- Koskela, Kari: Herrojen Hegel ja narrien Nauru. *Hiidenkivi* 6/1997.
- Koskela Kari: *Huligaanit. Katuelämää Sörkassa suurlakosta sisällissotaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2002.
- Koskela, Kari: Nuorisohuliganismi ja väkivalta Helsingissä 1900-luvun alussa. Teoksessa Aatsinki, Ulla – Valenius, Johanna (toim.): *Ruumiita ja mustelmia. Näkökulmia väkivallan historiaan*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2004, s. 91–114.
- Koski Leena: Sivistystyön ihmiskäsitys: villi-ihmisestä aikuiseksi yksilöksi. Teoksessa Heikkinen, Anja – Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.): *Valistus ja koulunpenkki*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2011, s. 159–183.
- Kronlund, Jarl (toim.): *Sodasta rauhaan*. Suomen sotahistorian komissio, Helsinki 1995.
- Kurikka, Jussi – Takkala, Marketta: *Suomen aikakauslehdistön bibliografia 1782–1955*. Helsingin yliopiston kirjasto, Helsinki 1983.
- Kuusanmäki, Jussi – Piilonen, Juhani: *Helsingin kaupunginvaltuuston historia, ensimmäinen osa 1875–1918*. Helsingin kaupunki, Helsinki 1987.
- Kuusi, Eino: *Talvityöttömyys, sen esiintyminen, syyt ja ehkäisytoimenpiteet Suomen suurimmissa kaupungeissa*. Tampere 1914.
- Kuusi, Hanna: Tuberkuloosin torjunta ja moderni kansalainen. Teoksessa Helén, Ilpo – Jauho, Mikko (toim.), *Kansalaisuus ja kansanterveys*. Gaudeamus, Helsinki 2003, s. 33–57.
- Lappalainen, Antti: Helsingin Opettajajhdistyksen historia. *Yhdistyksen toiminta syntyvaiheista lakkauttamiseen*. Helsinki 1985.
- Latvala, Pauliina: *Kerrottu politiikka. Muistitietotutkimus arjen poliittisesta kulttuurista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2013.
- Lamberti, Marjorie: *State, society, and the elementary school in imperial Germany*. Oxford University Press, New York 1989.
- Lefebvre, Henri: *The Production of Space*. Blackwell, Oxford 1991 (alkup. La production de l'espace 1974).
- Lehti, Marko: Suomi Viron isoveljenä. Suomalas-virolaisten suhteiden kääntöpuoli. Teoksessa *Suomi ja Viro: yhdessä ja erikseen*. Turun yliopisto, Turku 1998.
- Lehtonen, Juhani U. E.: Valkoinen turkislakki. Teoksessa Talvio, Tuukka (toim.): *Suomen museo 1993*. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki 1994, s. 129–138.

- Lempa, Heikki. Historia, tunteet ja instituutiot. Lähtökohtia tunteiden historian. Teoksessa Kettunen, Pauli – Kultanen, Auli – Soikkanen, Timo (toim.): *Jäljillä 1*. Turku, Turun yliopisto 2000.
- Levi, Giovanni: *Aineeton perintö. Manaajapappi ja talonpoikaisyyhteisö 1600-luvun Italiassa*. Tutkijaliitto, Helsinki 1992. (Alkup. *Inheriting Power. The Story of an Exorcist*, 1988).
- Levä, Ilkka: *Sörkan kivinen syli – Helsingin viereisen kuritushuoneen muutos Helsingin vankilaksi*. Rikosseuraamusalan koulutuskeskus, Helsinki 2006.
- Liikanen, Ilkka: *Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty*. Suomen historiallisen seura, Helsinki 1995.
- Liikanen, Ilkka: Kansallinen yhtenäisyys ja kansanvalta – suomalainen nationalismi. Teoksessa Pakkasvirta, Jussi –Saukkonen, Pasi (toim.): *Nationalismit*. WSOY, Helsinki 2005, s. 222–245.
- Linnanmäki, Eila: *Espanjantauti Suomessa: Influenssapandemia 1918–1920*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2005.
- Lintunen, Tiina: *Women at War*. Teoksessa Tepora, Tuomas – Roselius, Aapo: *The Finnish Civil War 1918. History. Memory. Legacy*. Brill, Leiden/Boston, 2014, 201–229.
- Lüdtke, Alf – Templer, William: *The history of everyday life : reconstructing historical experiences and ways of life*. Princeton University Press Princeton, New Jersey, 1995. (alkup. *Alltagsgeschichte : Zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen* 1989).
- Luukkanen, Tarja-Liisa: Teologian ylioppilaat, työväenkysymys ja sosialismi. Teoksessa Huhta, Ilkka (toim.) *Sisällissota 1918 ja kirkko*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 212. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki 2009, 43–51.
- Lähtenmäki, Maria: *Mahdollisuuksien aika. Työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910–30-luvun Suomessa*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1995.
- Lähtenmäki, Maria: *Jänkäjääkäreitä ja parakkipiikoja. Lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945*. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1999.
- Lähtenmäki, Maria: *Vuosisadan naisliike. Naiset ja sosialidemokratia 1900-luvun Suomessa*. Sosialidemokraattiset Naiset, Helsinki 2000.
- Lähtenmäki, Maria: *Väinö Voionmaa – puolue- ja geopoliitikko*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2014.
- Maguire, Brigit – Cartwright, Sophie: *Assessing a community's capacity to manage change: A resilience approach to social assessment*. Australian Government, Bureau of Rural Sciences. Canberra ACT, Australia 2008.
- Makkonen, Anna: Valkoisen kirjan kutsu eli löytöretkellä päiväkirjojen maailmoissa. Teoksessa Ahola, Suvu (toim.): *Hiljaista vimmaa. Suomalaisen naisten päiväkirjatekstejä 1790-luvulta 1990-luvulle*. Kirjayhtymä, Helsinki 1993.

- Mannheim, Karl: The Problem of Generations. Teoksessa Kecskemeti, Paul (toim.): *Essays on the sociology of knowledge*. Oxford University Press, New York 1952, s. 276–320. (Alkup. artikkeli vuodelta 1923).
- Manyena, S. B. – O'Brien, G. – O'Keefe, P. – Rose, J.: Disaster resilience: a bounce back or bounce forward ability? *Local environment* 5/2011, s. 417–424.
- Markkola, Pirjo: *Työläiskodin synty. Tamperelaiset perheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*. Historiallisia tutkimuksia 187. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1994.
- Markkola, Pirjo: Työväen uskonnolliset tunteet. Teoksessa Katainen, Elina – Kotila, Pirkko (toim.), *Työväki ja tunteet*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2002, s. 277–294.
- Markkola, Pirjo: Työväenhistoria taivastielle. Työläisnaiset ja kristilliset yhdistysten tutkimuksen haasteena. Teoksessa Kettunen, Pauli – Parikka, Raimo – Suoranta, Anu (toim.): *Äänekäs kansa*. Väki voimakas 8. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere 1996, s. 42–59.
- Markkola, Pirjo: *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2002.
- Markkola, Pirjo: Kirkko, naiset ja sisällissota. Teoksessa Huhta, Ilkka (toim.) *Sisällissota 1918 ja kirkko*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 212. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki 2009, 77–78.
- Marten, James: *The Children's Civil War*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill and London 1998.
- Marten, James (toim.): *Children and War. A Historical Anthology*. New York University Press, New York and London 2002.
- Mattila, Markku: *Kansamme parhaaksi. Rotuhygienia Suomessa vuoden 1935 steriloitilakiin saakka*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1999.
- Mattila, Markku: Rotuhygienia ja kansalaisuus. Teoksessa Helén Ilpo – Jauho Mikko (toim.), *Kansalaisuus ja kansanterveys*. Gaudeamus, Yliopistokustannus 2003, s.110–127.
- Mazover, Mark: Introduction. Teoksessa Mazover, Mark (toim.), *After the war was over. Reconstructing the family, nation and state in Greece, 1943–1960*. Princeton University Press, Princeton and Oxford 2000, s. 3–23.
- Mazover, Mark: Three Forms of Political Justice: Greece, 1944–1945. Teoksessa Mazover, Mark (toim.), *After the war was over. Reconstructing the family, nation and state in Greece, 1943–1960*. Princeton University Press, Princeton and Oxford 2000, s. 24–41.
- McKeough, Andreas: *Kirjoittaen kerrottu sota. Tutkimus vuoden 1918 sodan kerronnallisesta käsittelystä omaelämäkerrallisissa teksteissä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2017.
- McKibbin, Ross: *Classes and Cultures. England 1918–1951*. Oxford University Press, Oxford 1998.

- Mikkeli, Heikki: Sivistyneistö, älymystö ja kansa sotien välisessä Suomessa. Teoksessa Karkama, Pertti – Koivisto, Hanne (toim.), *Kirjoituksia suomalaisesta sivistyneistöstä ja älymystöstä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1997.
- Männistö, Jyrki: Ajan ja kehityksen vaatimukset. Kansakoulun oppiaineet sanasodan kohteena itsenäisyyden ajan Suomessa. Teoksessa Meriläinen, R. & Varjo, J (toim.), *Mikael Agricolasta opin ja tutkimuksen tielle*. Suomen kouluhistoriallisen seuran vuosikirja XLIV. Suomen kouluhistoriallinen seura, Helsinki 2007.
- Naumanen, Päivi: *Kansalaiskuva Suomessa. Kansalaisia koskevat käsitykset opettajien ammattilehdissä 1880-luvulta 1980-luvulle*. Turun yliopisto. Koulutus- sosiologian tutkimusyksikkö, koulutussosiologian tutkimusyksikön tutkimusraportteja 6. Turku 1990.
- Niemi, Marjaana: Uudistuva kansakoulu. Opettajien kansainväliset yhteydet muutosvoimana. Teoksessa Ahonen, Kirsi – Niemi, Marjaana – Pöyhönen, Jaakko: *Tietoa, taitoa ja asiantuntemusta, Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1875–1917 3: Henkistä kasvua, teknistä taitoa*. Suomen historiallinen seura / Helsingin kaupungin tietokeskus, Helsinki 1992, s. 93–182.
- Nikander, Esko: *Kansalaisuus velvoittaa. Maaseudun kansakoulujen piiritarkastajat Suomen kansallisen sovun rakentajine vuosina 1921–1939*. Acta Universitatis Tamperensis 594. Tampereen yliopisto, Tampere 1998.
- Nora, Pierre: *Realms of memory: rethinking the French past. Vol. 1, Conflicts and divisions*. Columbia University Press, New York 1996 (alkup. Les lieux de mémoire, 1984).
- Norkola, Tero: Kirjoituksia sydänten kammioista. Henkilökohtaisen päiväkirjan poetiikkaa. Teoksessa Norkola, Tero – Rikkinen, Eila (toim.): *Sivupolkuja: tutkimusretkiä kirjallisuuden rajaseuduille*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1996.
- Nurmi, Veli: *Opettajan koulutuksen tähänastinen kehitys*. WSOY, Juva 1979.
- Nyström, Samu: *Poikkeusajan kaupunkielämäkerta. Helsinki ja helsinkiläiset maailmansodassa 1914–1918*. Helsingin yliopisto, Helsinki 2013.
- Nyström, Samu: *Oodi sivistykselle. Helsingin työväenopisto 100 vuotta*. Minerva, Helsinki 2014.
- Näre, Sari – Kirves, Jenni – Siltala, Juha – Strandberg, Joni (toim.): *Sodassa koetua: Haavoitettu lapsuus*. WS Bookwell OY, Porvoo 2007.
- Näre, Sari: Sisällissota nuorten sotana – vuosi 1918 Helsingissä nuorison ja nuorten silmin. Teoksessa Nieminen, Jarmo (toim.): *Helsinki ensimmäisessä maailmansodassa – sotasurmat 1917–1918*. Gummerus kustannus oy, Helsinki 2015, s. 238–261.
- Ohrlander, Kajsa: *I barnens och nationens intresse. Socialliberal reformpolitik 1903–1930*. Stockholm 1992.

- Ojakangas, Mika: *Lapsuus ja auktoriteetti. Pedagogisen vallan historian Snellmanista Koskenniemeen*. Tutkijaliitto, Helsinki 1998 (kolmas painos).
- Ollila, Anne: Naimaton perheellinen nainen: Lucina Hagmanin perhe. Teoksessa Rossi, Leena – Koivisto, Hanne (toim.): *Monta tietä menneisyyteen*. Turun yliopisto, Turku 1995, s. 267-276
- Ollila, Anne: Toimeliaat virkanaiset. Sivistyneistönaiset 1800-luvun lopussa. Teoksessa Karkama, Pertti – Koivisto, Hanne (toim.): *Älymystön jäljillä. Kirjoituksia suomalaisesta sivistyneistöstä ja älymystöstä*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 1997, s. 117–130.
- Ollila, Anne: *Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1998.
- Paasi, Anssi: Koulutus kansallisena projektina. Me ja muut suomalaisissa maantiedon oppikirjoissa. Teoksessa Alasuutari, Pertti – Ruuska, Petri (toim.): *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti*. Vastapaino, Tampere 1998, s. 215–250.
- Paaskoski, Jyrki: Tavoitteena kansallinen yhtenäisyys. Nuorsuomalaisen ja Kansallisen Edistyspuolueen sosiaalipolitiikan synty. *Historiallinen arkisto 109*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1997, s. 91–144.
- Paavolainen, Jaakko: *Vankileirit Suomessa 1918*. Tammi, Helsinki 1971.
- Paavolainen, Jaakko: *Helsingin kaupunginvaltuuston historia, toinen osa 1919–1976*. Helsingin kaupungin julkaisuja no 38. Helsingin kaupunki, Helsinki 1989.
- Pakkasvirta, Jussi – Saukkonen, Pasi: Nationalismi teoreettisen tutkimuksen kohteena. Teoksessa Pakkasvirta, Jussi – Saukkonen, Pasi (toim.): *Nationalismit*. WSOY, Helsinki 2005.
- Parikka, Raimo: Malmin menetetty maine, työläisyhteisö ja vallankumous 1917. Teoksessa Matti Peltonen (toim.), *Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta*. Suomen historiallinen seura, Jyväskylä 1990, s. 297–324.
- Parikka, Raimo: Vallankumous Helsingin pitäjässä. Tapahtumia ja tulkintoja vuodesta 1917. *Helsingin Pitäjä-vuosikirja 1992*.
- Parikka, Raimo: 1930-luvun pula ja työttömän selviytyminen. Teoksessa Parikka Raimo (toim.): *Työ ja työttömyys*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 1994.
- Pariser, Eli: *The Filter Bubble. How the New Personalized Web Is Changing What We Read and How We Think*. Penguin, Penguin Press, New York 2011.
- Parkkari, Nestor: *Nuoret taistelun tiellä. Suomen vallankumouksellinen nuorisoliike 1900–1944*. Kansankulttuuri, Helsinki 1970.
- Parjo, Oili: *Koti on kansan sydän. Kotikasvatussyhdistyksen perustaminen ja toiminta 1907–1917*. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 190, Helsinki 2003.

- Peltonen, Matti: *Mikrohistoriasta*. Hanki ja jää -julkaisusarja. Gaudeamus: Helsinki, 1999.
- Peltonen, Matti (toim.): *Ariès ja historian salaisuus*. Turun historiallinen yhdistys, Turku 2013
- Peltonen, Ulla-Maija: *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1996.
- Peltonen, Ulla-Maija: *Sisällissota ja naiset. Sosiaalinen muisti ja kerronta*. Teoksessa Vasenkari, Maria – Enges, Pasi – Siikala, Anna-Leena (toim.), *Telling, Remembering, Interpreting, Guessing*. Kansantietouden tutkijain Seura, Joensuu 2000, s. 162–178.
- Peltonen, Ulla-Maija: *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2003.
- Perttula, Juha: *Kokemus ja kokemuksen tutkimus: fenomenologisen erityistieteen tieteenteoria*. Teoksessa Perttula Juha – Latomaa Timo (toim.): *Kokemuksen tutkimus: Merkitys – tulkinta – ymmärtäminen*. Dialogia Oy, Helsinki 2005.
- Perälä, Tauno: *Turun esikaupungit ja niiden aiheuttamat probleemmat ennen ensimmäistä maailmansotaa*. Turun yliopisto, Turku 1951.
- Piilonen, Juhani: *Vallankumous kunnallishallinnossa. Punaisen Suomen historia 1918*. Opetusministeriö, punakaartin historiakomitea. Valtion painatuskeskus, Helsinki 1982.
- Plamper, Jan: Introduction. Emotional Turn? Feelings in Russian History and Culture. *Slavic Review* 2/2009.
- Plamper, Jan: *The History of Emotions. An Introduction*. Oxford University Press, Oxford 2015 (ssaksankielinen alkuteos Geschichte und Gefühl. Grundlagen der Emotionsgeschichte. Siedler, 2012).
- Pulma, Panu: Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen. Lapsuuden yhteiskunnallistuminen ja lastensuojelun kehitys Suomessa. Teoksessa Pulma, Panu – Turpeinen, Oiva: *Suomen lastensuojelun historia*. Lastensuojelun keskusliitto, Helsinki 1987, s. 9–266.
- Punamäki, Raija-Leena: Siirtykö trauma sukupolvelta toiselle? Mielenterveys ja perhesuhteet väkivallan uhrien perheissä. Teoksessa Aatsinki, Ulla – Valenius, Johanna (toim.): *Ruumiita ja mustelmia. Näkökulmia väkivallan historiaan*. Väki voimakas XVII. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2004, s. 53–73.
- Pöysä, Jyrki: Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tieteidenvälisenä metodina. Teoksessa Pöysä, Jyrki – Järviluoma, Helmi – Vakimo, Sinikka: *Vaeltavat metodit*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu 2010.
- Pöysä, Jyrki: *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu 2015, 25–37.

- Rahikainen, Marjatta: Philippe Ariès ja lapsuuden historia. *Tieteessä tapahtuu* 3/2005, s. 38–42.
- Rahikainen, Marjatta: *Centuries of child labour. European experiences from the seventeenth to the twentieth century*. Ashgate, Aldershot 2004.
- Rahikainen, Marjatta: Ariès lapsen ja perheen historiassa. Teoksessa Peltonen Matti (toim.): *Ariès ja historian salaisuus*. Turun historiallinen yhdistys, Turku 2013.
- Rantala, Jukka: Kansakoulunopettajat ja kapina. Punaista hallintoa vuonna 1918 tukeneiden opettajien kohtalo. Teoksessa *Kasvatuksen monimuotoinen sarka*. Suomen kouluhistoriallisen seuran vuosikirja 1999, s. 157–178.
- Rantala, Jukka: Opettajien arvokasvatuksen kritiikki. *Historiallinen aikakauskirja* 4/2000, s. 311–317.
- Rantala, Jukka: *Kansakoulunopettajat ja kapina. Vuoden 1918 punaisuussytykset ja opettajan asema paikallisyhteisössä*. Historiallisia tutkimuksia 214. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2002.
- Rantala, Jukka: Vanhasuomalainen kouluhallitus opettajien arvostelun kohteena. Teoksessa *Koulu ja kansalaisyhteiskunta historiallisessa perspektiivissä*. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämiskeskus, Helsinki 2003.
- Rantala, Jukka: *Kansaa kasvattamassa*. Minerva Kustannus Oy, Jyväskylä 2005.
- Rantala, Jukka: *Suomalaisen opettajan poliittinen orientaatio*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2010.
- Rantala, Jukka: Kansakoulunopettajat. Teoksessa Heikkinen, Anja – Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.): *Valistus ja koulunpenkki*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2011, s. 266–299.
- Rapila, Alpo K.: *Suomenkielisten kansakoulujen syntyvaiheista Helsingin ympäristössä 1890-luvulla. Koulu ja menneisyys XVIII*. Suomen Kouluhistoriallinen Seura, Helsinki 1966.
- Rasilainen, Aki: Työväenliike ja porvarillinen reformialttius äänioikeusky-symyksessä. Teoksessa Kettunen Pauli – Parikka Raimo – Suoranta Anu (toim.): *Äänekäs kansa*. Väki voimakas 8. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Tampere 1996, s. 33–41.
- Rausmaa, Heikki: Arkiston kätköistä. Kerttu Mustonen-Hukin arkisto. *Tuglas-seuran jäsenlehti* 4/2004, 6–7.
- Reddy, William M: *The navigation of feeling: a framework for the history of emotions*. Cambridge University Press, Cambridge 2001.
- Rentola, Kimmo: Kommunismin kahdeksan kohorttia. Teoksessa Ajankohta. *Poliittisen historian vuosikirja 1992*. Helsingin yliopiston poliittisen historian laitoksen julkaisuja. Tutkijaliitto, Helsinki 1992, s. 74–102.
- Rinne, Matti: *Suomen opettajain liitto 1893–1973*. Suomen Opettajain Liitto, Helsinki 1973.

- Rinne, Risto: *Kansanopettaja mallikansalaisena: opettajuuden laajeneminen ja opettajuuteen rekrytoitumismekanismit Suomessa 1851–1986 virallisen kuvausaineiston ilmaisemana*. Turun yliopiston kasvatustieteellinen tiedekunta, Turku 1986.
- Rinne, Risto: *Mistä opettajat tulevat? Suomalaisen kansanopettajiston yhteiskunnallinen tausta sekä kulttuurinen ja sosiaalinen pääoma 1800-luvun puolivälistä 1980-luvun lopulle*. Turun yliopiston kasvatustieteellinen tiedekunta, Turku 1989.
- Rinta-Tassi, Osmo: *Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksena. Punaisen Suomen historia 1918*. Opetusministeriö, Helsinki 1986.
- Roininen, Aimo: *Kirja liikkeessä. Kirjallisuus instituutiona vanhassa työväenliikkeessä (1895–1918)*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1993.
- Roos, J. P.: *Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1987.
- Roselius, Aapo: *Amatöörien sota. Rintamataisteluiden henkilötappiot Suomen sisällissodassa 1918*. Valtioneuvoston kanslia, Helsinki 2006.
- Roselius, Aapo: *Kiista, eheys, unohdus: Vapaussodan muistaminen suojeluskunnan ja veteraaniliikkeen toiminnassa 1918–1944*. Suomen Tiedeseura, Helsinki 2010.
- Rosenwein, Barbara H.: Worrying about Emotions in History. *American Historical Review* 107/2002, s. 821–845.
- Rosenwein, Barbara H.: Problems and Methods in the History of Emotions. Passions in Context. *International Journal for the History and Theory of Emotions* 1/2010.
- Rosenwein, Barbara H.: *Generations of Feeling. A History of Emotions, 600–1700*. Cambridge University Press, Cambridge 2016.
- Runcis, Maija: *Makten över barnen. Tvångsomhändertagande av barn i Sverige 1928–1968*. Atlas förlag, Stockholm 2007.
- Ruonavaara, Hannu: ”Vanhat” yhteiskunnalliset liikkeet moraalisaatelyn projekteina. Teoksessa Kaj Ilmonen ja Martti Siisiäinen (toim.): *Uudet ja vanhat liikkeet*. Tampere 1998, s. 43–57.
- Saarela, Tauno: *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923*. Kansan Sivistystyön Liitto, Helsinki 1996.
- Saarela, Tauno: *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2008.
- Saarela, Tauno: To Commemorate or Not: The Finnish Labor Movement and the Memory of the Civil War in the Interwar period. Teoksessa Tepora, Tuomas – Roselius, Aapo: *The Finnish Civil War 1918. History. Memory. Legacy*. Brill, Leiden/Boston, 2014, s. 331–363.

- Saarikangas, Kirsi: *Asunnon muodonmuutoksia. Puhtauden estetiikka ja sukupuoli modernissa arkkitehtuurissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2002.
- Saarikangas, Kirsi: *Eletyt tilat ja sukupuoli. Asukkaiden ja ympäristön kulttuuri-sia kohtaamisia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006.
- Saaritsa, Sakari: Taloudellinen, inhimillinen ja fysiologinen pääoma: Antropometrinen näkökulma koulutusjärjestelmään ja sosiaaliseen liikkuvuuteen 1900-luvun alun Suomessa. Teoksessa Saaritsa, Sakari – Selin, Sinikka (toim.): *Työväki ja sivistys*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2016, s. 327–363.
- Saaritsa, Sakari – Selin, Sinikka: *Työväki ja sivistys*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2016.
- Salmi-Niklander, Kirsti: *Itsekasvatusta ja kapinaa. Tutkimus Karkkilan työläisnuorten kirjoittavasta keskusteluyhteisöstä 1910- ja 1920-luvuilla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 967, Helsinki 2004.
- Sandin, Bengt: *Hemmet, gatan, fabriken eller skolan. Folkundervisning och barnpuffostran i svenska städer 1600–1850*. Arkiv avhandlingsserie 22. Lund 1986.
- Seppälä, Mikko-Olavi: *Suruton kaupunki*. WSOY, Helsinki 2016.
- Savolainen, Matti: *Lapsen huolto ja tapaamisoikeus*. Suomen lakimiesliiton kustannus, Helsinki 1984.
- Seregny, Scott J.: Teachers. Teoksessa Stearns, Peter N. (toim.): *Encyclopedia of European Social History from 1930 to 2000, volume 5*. Charles Scribner's Sons, New York 2001.
- Sevänen, Erkki: Ensimmäisen tasavallan poliittinen tilanne ja kirjallisen älymystön toimintastrategiat. Teoksessa Karkama Pertti – Koivisto Hanne (toim.), *Älymystön jäljillä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1997, s. 33–63.
- Shields, Rob: Lefebvre, *Love and Struggle. Spatial Dialectics*. Routledge, London 1999.
- Siipi, Jouko: *Pääkaupunkiyhteiskunta ja sen sosiaalipoliittikka. Helsingin kaupungin historia V:1, ajanjakso 1918–1945*, Helsinki 1962, s. 137–379.
- Siisiäinen, Martti: *Nuorisojärjestöt itsenäisessä Suomessa*. Jyväskylän yliopiston sosiologian laitoksen julkaisu nro 43/1988. Jyväskylä 1988.
- Siltala, Juha: *Lapuan liike ja kyyditykset 1930*. Kustannusyritys Otava, Helsinki 1985.
- Siltala, Juha: *Valkoisen äidin pojat. Siveellisyys ja sen varjot kansallisessa projektissa*. Otava, Helsinki 1999.
- Siltala, Juha: Sodan psykologiaa. Teoksessa Kinnunen, Tiina – Kivimäki, Ville (toim.): *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Minerva, Helsinki 2006, s. 43–68.

- Siltala, Juha: *Sisällissodan psykohistoria*. Otava, Helsinki 2009.
- Smith, Anthony D: *National Identity*. Penguin Books, London 1991.
- Soiikkanen, Hannu: *Sosialismin tulo Suomeen ensimmäisiin yksikamarisen eduskunnan vaaleihin asti*. Turku 1961.
- Soiikkanen, Hannu: Vasemmisto ja suojeluskunnat. Teoksessa Alapuro Risto (toim.): *Raja railona. Näkökulmia suojeluskuntiin*. WSOY, Porvoo 1998, s. 59–80.
- Somerkivi, Urho: *Helsingin kansakoulun historia*. Helsingin kaupungin julkaisuja N:o 29. Helsinki 1977.
- Sulkunen, Irma: *Raittius kansalaisuskontona: Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin*. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1986.
- Sääntti, Janne: Muuttuva opettajuus sodanjälkeisessä Suomessa. Teoksessa Rantala Jukka (toim.): *Koulu ja kansalaisyhteiskunta historiallisessa perspektiivissä*. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämisskeskuksen tutkimuksia I, Helsinki 2003, s. 173–174
- Takala, Tuomas (toim.): *Kasvatussosiologia*. WSOY, Helsinki 1991.
- Tammivuori, Aimo: *Sata vuotta opettajien ammattijärjestötoimintaa*. Opettajien ammattijärjestö OAJ 1986.
- Tepora, Tuomas: Neurotieteiden haaste tunteiden historialle. *Historiallinen Aikakauskirja* 3/2012, s. 322–340.
- Teräs, Kari: *Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituihin työelämän suhteisiin 1880–1920*. Bibliotheca Historica 66. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2001.
- Thompson, E. P.: *The making of the English working class*. Penguin Books, Harmondsworth 1968.
- Thompson, Jane L.: *Women, class and education*. Routledge, London 2000.
- Tikka, Marko: *Valkoisen hämärän maa? Suojeluskunnat, virkavalta ja kansa 1918–1921*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006.
- Tikka, Marko: Kaksikymmentä vuotta kapinaa. *Historiallinen Aikakauskirja* 3/2014, s. 329–331.
- Tikka, Marko: ”Kai mennään huomenna Porin rintamalle ja kirjoita!” Sisällissodan punaisia kirjeitä. Teoksessa Tikka, Marko – Taskinen, Ilari – Nevala-Nummi, Saija-Leena (toim.): *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkityksen kriisiaikoina*. Postimuseo ja Tampereen Historiallinen Seura, Tampere 2015, s. 125–130.
- Torsti, Pilvi: *Divergent Stories, Convergent Attitudes. Study on the Presence of History, History Textbooks, and the Thinking of Youth in post-War Bosnia and Herzegovina*. Helsingin yliopisto, Helsinki 2003.

- Torsti, Pilvi: Bosnialaisnuoret ja historia. Teoksessa Löfström Jan – Rantala Jukka (toim.): *Esseitä historiallis-yhteiskunnallisesta kasvatuksesta*. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämiskeskus, Helsinki 2004, s. 187–206.
- Tuomaala, Saara: ”Kummaa rakkautta”. Työläislasten ja opettajien kohtaamia 1920- ja 1930-luvun Ruukissa. Teoksessa Katainen, Elina – Kotila, Pirkko (toim.), *Työväki ja tunteet*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2002, s. 33–84.
- Tuomaala, Saara (2003a): Punaiset posket ja suorat polvet. Kansakoulun terveydenhoidon ihanteita ja käytäntöjä 1920- ja 1930-luvulla. Teoksessa Helén, Ilpo – Jauho, Mikko (toim.), *Kansalaisuus ja kansanterveys*. Gaudeamus, Helsinki 2003, s. 87–109.
- Tuomaala, Saara (2003b): ”Nurkasta ei puutu ku kahvipannu”. Miten tyttöys rakentui 1920- ja 30- luvun kansakoulun opetustilassa. Teoksessa Nieminen, Marjo – Vuorio-Lehti Minna (toim.), *Kasvatushistoria nyt. Makro- ja mikro-tasoilta marginaalisuuden, sukupuolen ja tilan analyysiin*. Kasvatustieteellinen Yhdistys, Turku 2003, s. 211–236.
- Tuomaala, Saara: *Työätekevistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi: suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2004.
- Tuomisto, Tero: *Kohti uutta arkipäivää. Vallilan sos.dem. työväenyhdistyksen 50-vuotishistoria*. Helsinki 1977.
- Tuomisto, Tero: *Tienraivaajan osa: sata vuotta Helsingin työväenyhdistyksen historiaa 1884–1984*. Helsingin työväenyhdistys, Helsinki 1984.
- Tuomisto, Tero: Helsinki 1917. Teoksessa Hannikainen, Juha – Hyrkkänen, Markku – Vehviläinen, Olli (toim.): *Suomi 1917–1918*. Väki voimakas 4. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 1990, s. 35–45.
- Tähtinen, Juhani: *Miten kasvattaa pikkulapsia. Kasvatusmoraliteetin ja -suuntausten lähtökohtien muutoksia Suomessa 1850–1989 suomenkielisten kasvatust- ja hoito-oppaiden sekä aikakauslehdistön ilmaisemana*. Turun yliopisto, Turku 1992.
- Uljas, Merja: Ammattina kansakunnan äiteys. Teoksessa Rantala, Jukka (toim.): *Koulu ja kansalaisyhteiskunta historiallisessa perspektiivissä*. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämiskeskus, Helsinki 2003.
- Upton, Anthony F.: *Vallankumous Suomessa 1917–1918, II osa*. Kirjayhtymä, Helsinki 1981 (käännetty englanninkielestä, alkup. The Finnish Revolution, 1980).
- Uusitalo, Taina: Yhdessä vai erikseen? Fiina Pietikäinen ja sukupuoli työväenliikkeen aatteellisena ongelmana 1800-luvun lopulta 1930-luvun alkuun. Teoksessa Ahvenisto, Inkeri – Mäki, Kirsi (toim.): *Kansalaisvaikuttaminen ajassa. Näkökulmia suomalaiseen kansalaisvaikuttamiseen suurlakosta*

- 2000-luvulle. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2006, s. 100–139.
- Vasara, Erkki: *Valkoisen Suomen urheilivat soturit. Suojeluskuntajärjestön urheilu- ja kasvatustoiminta vuosina 1918–1939*. Bibliotheca historica 23. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1997.
- Vatka, Miia: *Suomalaisten salatut elämät. Päiväkirjojen ominaispiirteiden tarkastelua*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2005.
- Virkkunen, Gia: Köyhyyden omakuva ja toiseus. Suomalainen maalaisyhteisö 1930-luvun pula-aikana. Teoksessa Blomberg, Helena – Hannikainen, Matti – Kettunen, Pauli: *Lamakirja. Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin*. Kirja-Aurora, Turku 2002, s. 169–193.
- Virtanen, Matti: *Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 831 / Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskukseen (Stakes) julkaisuja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2001.
- Virtanen, Matti: Sukupolvet Bourdieun kentillä. Teoksessa Harri Melin & Jouko Nikula (toim.): *Yhteiskunnallinen muutos*. Vastapaino, Tampere 2003.
- Voionmaa, Väinö: *Tampereen kaupungin historia 1–4*. Tampere, Tampereen kaupunki 1903–1935
- Vuorinen, Marja: Herrat, hurrit ja ryssän kätyrit – suomalaisuuden vastakuvia. Teoksessa Pakkasvirta, Jussi – Saukkonen, Pasi (toim.): *Nationalismit*. WSOY, Helsinki 2005, s. 246–264.
- Waris, Heikki: *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle*, toinen painos. Weilin&Göös, Helsinki 1973.
- Weiner, Gena: *De räddade barnen. Om fattiga barn, mödrar och fäder och deras möte med filantropin i Hagalund 1900–1940*. Linköpings Universitet, Linköping 1995.
- Yeates, Pádraig: *A City in Civil War. Dublin, 1921–4*. Gill & Mcmillan, Dublin 2015.
- Ylijoki, Oili-Helena: *Akateemiset heimokulttuurit ja noviisien sosialisatio*. Vastapaino, Tampere 1998.
- Ylikangas, Heikki: Sisällissota. *Historiallinen Aikakauskirja* 2/1993.
- Ylikangas, Heikki: *Tie Tampereelle. Dokumentoitu kuvaus Tampereen antautumiseen johtaneista sotatapahtumista Suomen sisällissodassa*. WSOY, Porvoo 1996.
- Zelizer, Viviana A.: *Pricing the priceless child. The Chancing Social Value of Children*. Basic Books, Inc., Publishers, New York 1985.
- Ålander, Esa: *Punaisen liinan lapset. Suomen Demokratian Pioneerien Liitto ja sen edeltäjät*. SDPL. Helsinki 1995.

Åström, Anna-Maria: Koti ja naapurusto. Helsingin koillislaita 1950- ja 1960-luvuilla. Teoksessa Katainen, Elina – Suoranta, Anu – Teräs, Kari – Valenius, Johanna (toim.): *Koti kaupungin laidalla – työväestön asumisen pitkä linja*. Väki voimakas 12. Työväen tutkimuksen ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 1999, s. 79–122.

Verkkolähteet

FINLEX –tietokanta, <http://www.finlex.fi/fi/laki/>

Kansanedustajamatrikkeli 1907–2000, <http://www.eduskunta.fi/thwfakta/kematrikkeli/ma1000.html> (käytetty 23.5.2007).

Kuplat ovat Suomen tuho. Jukka vahdin blogimerkintä 20.5.2015, <http://www.sitra.fi/blogi/sote-palveluiden-rahoitus/kuplat-ovat-suomen-tuho>.

Suomen sotasurmatietokanta 1914-1922 <http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmahaku/input>.

Suomen virallinen tilasto (SVT): Kuluttajahintaindeksi. Rahanarvonkerroin 1860–2015, http://www.stat.fi/til/khi/2015/khi_2015_2016-01-15_tau_001.html.

Valtakunnansyyttäjänviraston raportti 21.12.2012, http://www.vksv.oikeus.fi/material/attachments/valtakunnansyyttajanvirasto/vksvliitetiedostot/tyoryhmat/6Jqa1QEsJ/17-34-11_tyoryhmaraportti.pdf.

Tiivistelmä

Tutkimus esittelee ja arvioi rauhaan palaamista vuoden 1918 sisällissodan jälkeen Helsingin Sörnäisissä. (Työläis)yhteisötutkimuksen alaan kiinnittyvä tutkimus lähestyy aihetta alueella työskennelleiden kansakoulunopettajien ja paikallisen työväenyhteisön suhteen kautta. Tutkimuksen metodologisina apuvälineinä on hyödynnetty kvalitatiivisen menetelmän lisäksi historian tutkimuksessa harvemmin käytettyä tunneyhteisön käsitettä sekä lähiluvun metodia. Tiheällä lähiluvulla on pyritty pääsemään mahdollisimman lähelle kohteiden tunnekokemuksia ja niistä nousseita tulkintoja. Teoreettisena viitekehystenä toimii sodasta rauhaan palaamisen ja kriisistä palautumiseen liittyvä mentaalisen resilienssin tematiikka. Tunteet nähdään ensisijaisesti sosiaalisena, tunneyhteisöjä ylläpitävänä voimana. Myös sosiaalinen resilienssi oli yhteisöllistä, ja sodasta toipumisessa oma viite-ryhmä oli oleellisen tärkeä.

Sisällissodan jälkeen kouluhallituksen edistyspuoluelainen johto määritteli koulun tehtäväksi kansakunnan eheyttämisen. Koulusta muodostui kuitenkin kenttä, jolla padotut kokemukset ja ristiriitaiset tunteet kohtasivat. Kun puolet oli valittu ja johtopäätökset vedetty, rauhantila palautui, ja kaikkien oletettiin jatkavan elämää kuten ennenkin. Tutkimus osoittaa, että sisällissota vaikeutti opettajiston ja työväestön suhdetta, ja sotakokemusten vahvistamat tunnehallinnot estivät tuomasta esille vaihtoehtoisia näkemyksiä toisesta osapuolesta tai sotatulokinnasta. Tutkitut tunneyhteisöt eivät kuitenkaan olleet homogeenisiä, vaan niiden sisällä oli pienempiä ryhmiä, jotka toimivat myös tunneturva- paikkoina.

Suhteen kriisiytyminen tiivistyi lapsissa, jotka kokivat sodan ja sen jälkiselvittelyiden aikana hämmäntävän tapahtumaketjun, josta he kuuluivat useita erilaisia totuuksia. Opettajien fennomaaninen sivistykseen pohjautuva kansakuva sai sodassa lopullisen iskunsa. Työväestön osalta häviö sekä oman liikkeen jakautuminen hävittivät idean yhdessä joukkovoimalla rakennettavasta

paremmasta maailmasta. Koettuun suruun liittyi myös katkeruus ja siitä nouseva koston tai suhteen korjaamisen ajatus.

Kansakoulunopettajien enemmistölle oman position määrittely poikkeusoloissa oli pääosin selkeää, mutta ei helppoa. Kiinnostus sosiaalidemokratiaan ja sympatiat kansan aseman parantamiseen tekivät ratkaisusta monelle vaikean. Sivistysuskon palauttamisen lisäksi kansasuhteen käsittelykeinoksi ja näin myös resilienssin välineeksi muodostui heimoaate, joka auttoi näkemään suomenkielisen rahvaan jälleen myönteisessä valossa.

Sekä opettajiston että poliittisen työväenliikkeen osalta resilienssi rakentui paremman maailman rakentamiseen lasten ja kasvatuksen kautta. Vasemmistososialistinen työväenliike veti yhä tiukemmin rajaa porvarilliseen koululaitokseen pyrkien oman kasvatustyönsä avulla tarjoamaan punaorposukupolvelle vaihtoehtoista maailmankuvaa. Myös opettajisto käänsi kasvatustyön epäonnistumisesta nousseet itsesyytökset toiminnaksi. Kriisi oli todistus kasvatustyön riittämättömyydestä, ja siksi oma tuleva työ oli eheän kansakunnan kannalta välttämätöntä. Kaikki osapuolet pyrkivät rakentamaan tulevaisuutta lasten välityksellä ja pyrkivät passiivisina nähtyjien tai vääränlaista kasvatusta antavien työläisvanhempien herättämiseen.

Mentaalista rauhan tilaa ei saavutettu välittömästi sotaa seuranneina vuosina, vaikka tilanteen tasoittumistakin oli välillä nähtävissä. Kriisin aikana koetut tunteet ja niiden sietämiselle pohjan antama sotatulkinnan ja uuden tulevaisuudenkuvan luominen eivät antaneet mahdollisuutta nähdä toista osapuolta ymmärtävässä valossa. Kriisiä käytettiin myös retorisena keinona vahvistamaan aikaisempaa, ennakkoluuloille perustuvaa vastakainasettelua työväestön ja opettajiston välillä.

Abstract

This doctoral thesis discusses return to peace in Sörnäinen, Helsinki, after the Finnish Civil War in 1918. To do this and situated in (labour) community research, the study examines the relationship between the local elementary (folk) school teachers and the Sörnäinen labour community. Methodologically, qualitative tools are complemented by using the notion of emotional communities – less often utilised in historical research – and the method of close reading. Careful close reading has sought to capture the subjects' emotional experiences and the interpretations arising from these experiences as closely as possible. The theoretical framework is the psychological resilience linked to return to peace from war and to recovery from crisis. Emotions are seen primarily as a social force sustaining emotional communities. Social resilience was similarly communal, making one's own reference group crucial to recovery from war.

After the Civil War, the National Progressive Party-dominated management of the National Board of General Education defined national unity as the goal of education, but in the wake of the war, schools were made into a battleground of a bottled-up past and clashing emotions. Sides had been taken and conclusions drawn. Once peace returned, people were expected to go on with their lives as before. The research shows that the Civil War exacerbated the relations between the school teachers and the working-class population, and that the emotional regime hardened by the experiences or interpretations of the war made it impossible to present alternative views of the other party or of the way that the war was conceived. Still, the emotional communities analysed were not homogeneous; they contained within them smaller subcommunities, which acted as emotional refuges.

How the relations reached a crisis point was encapsulated in children. They experienced the war and saw a disconcerting chain of events in its aftermath, facing many different truths about what had happened. The teachers' Fennomanian, education-based view of the Finnish people was shattered by the war, while among the

workers, the defeat and the split of the labour movement laid to waste the ideal of a better world built with combined efforts. The grief was mixed with bitterness and the resultant ideas of revenge or a need for reconciliation.

Most of the elementary school teachers knew where they stood in these exceptional circumstances, but it was not easy. Many were drawn to social democratic ideas, sympathising with the efforts to improve the lot of the people, which made it hard for them to take a stand. In addition to rekindling a passion for the redeeming force of education, many teachers found in the Finnish kinship ideology a major tool of social resilience and of managing their relationship to the ordinary Finnish-speaking people, whom they could now again see in a positive light.

Among the teachers and the political labour movement alike, the resilience was grounded in building a better world through children and education. The left-wing socialist labour movement dissociated itself ever more clearly from the bourgeois education system, seeking through its own educational efforts to equip the Red orphans with an alternative worldview. Similarly, the teachers turned into action the self-accusations rising from the failure of their educational work. The crisis was proof of the inadequacies of education, which is why their own future work was key to Finnish national unity. All parties endeavoured to construct the future through children, striving to awaken the working-class parents seen as too passive or as providing their children with the wrong sort of education.

Mental peace was not attained in the immediate aftermath of the war, but there were occasional incidences of calming down. The emotions aroused by the crisis, the way in which the war was interpreted and the creation of a new vision for the future helped to manage these emotions but did not enable an understanding of the other party. The politics of atonement and reconciliation were not always practised in the classroom. The crisis was also used as a rhetorical device to strengthen existing contradictions based on prejudice between the working-class population and the teachers.

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran verkkokirjat 2010-2017

26. Oona Ilmolahti, Eheys ja ennakkoluulo. Työväenyhteisön ja kansakouluopettajiston jännitteinen suhde Helsingissä sisällissodasta 1930-luvulle. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2017, 525 s.

25. Anna Rajavuori, Esityksen politiikka. Sosialistinen agitaatio keskisuomalaisella maaseudulla 1906-1908. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2017, 341 s.

24. Andreas McKeough, Kirjoittaen kerrottu sota. Tutkimus vuoden 1918 sodan kerronnallisesta käsittelystä omaelämäkerrallisissa teksteissä. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2017, 345 s.

23. Antti Kujala, Vastakkainasettelun yhteiskunnan synty. Syksyn 1905 suurlakko Helsingissä ja muualla Suomessa. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2016, 257 s.

22. ILMESTYSKIRJA Vietnamin sodan kulttuurihistoriaa. Toimittaneet Hanne Koivisto, Kimi Kärki ja Maarit Leskelä-Kärki. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2016, 600 s.

21. Niko Kannisto, Vaaleanpunainen tasavalta – SDP, itsenäisyys ja kansallisen yhtenäisyyden kysymys vuosina 1918–1924. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2016, 693 s.

20. Pertti Nurminen, Aatteesta ammatiksi – Puoluetyötä ja punapää-omaa. Julius Nurmisen ja Anna Haverisen (ent. Nurminen) elämä ja toiminta työväenliikkeen järjestöaktiiveina 1900-luvun alkukymmeninä. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2016, 462 s.

19. Matias Kaihovirta, Oroliga inför framtiden. En studie av folkligt politiskt agerande bland bruksarbetarna i Billnäs ca 1900–1920. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 452 s.

18. ¡NO PASARÁN! Espanjan sisällissodan kulttuurihistoriaa, toimittaneet Hanne Koivisto & Raimo Parikka. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 464 s.

17. Tauno Saarela, Finnish communism visited. The Finnish Society for Labour History, Papers on Labour History VII. Helsinki 2015, 236 p.
16. Petri Jussila, Tilastomies torpparien asialla. Edvard Gyllingin maatalouspoliittinen ajattelu ja toiminta suurlakon ja sisällissodan välillä. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 286 s.
15. Pauli Kettunen, Historia petollisena liittolaisena – Näkökulmia työväen, työelämän ja hyvinvointivaltion historiaan. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 248 s.
14. Tapio Bergholm, Kaksoissidoksen synty. Suomen työmarkkinasuhteiden muotoutuminen 1944–1969. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 270 s.
13. Juuso Marttila, Työ teollistumisen ja arjen rajapintana Strömforsin ja Ramnäsin rautaruukkiyhteisöt 1880–1950. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 283 s.
12. Seppo Hentilä, Bewegung, Kultur und Alltag im Arbeitersport – Liike, kulttuuri ja arki työläisurheilussa. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 288 s.
11. Kulkijapoika on nähnyt sen – Kirjoituksia nykystoriasta, toimitaneet Kimmo Rentola & Tauno Saarela. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 256 s.
10. Leena Enbom, Työväentalolle vai seurahuoneelle? – Työväen vapaa-ajantoiminta, politiikka ja vastarinta 1920- ja 1930-lukujen tehdasyhdyskunnassa. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 262 s.
9. Taina Uusitalo: Elämä työläisnaisten hyväksi. Fiina Pietikäisen yhteiskunnallinen toimijuus 1900–1930. Tutkimus työväenliikkeen sukupolvisidonnaisista käytännöistä. Helsinki 2014, 435 s.
8. Marjaliisa Hentilä: Sovittelija – Matti Paasivuori 1866–1937. Helsinki 2013, 446 s.
7. Elina Katainen: Vapaus, tasa-arvo, toverillinen rakkaus – Perheen, kotitalouden ja avioliiton politisointi suomalaisessa kommunistisessa liikkeessä ennen vuotta 1930. Helsinki 2013, 474 s.
6. Kai Hirvasnoro: Päätalon matkassa – Johdatusta Iijoki-sarjaan. Helsinki 2013, 337 s.

5. Jukka Tainio: Tienhaarasta vasempaan – Siperiaan kauppa-asiamieheksi ja Neuvosto-Karjalaan. Helsinki 2012, 196 s.
4. Mikko Majander ja Kimmo Rentola (toim.) : Ei ihan teorian mukaan – Kollegakirja Tauno Saarelalle 28.2.2012, Helsinki 2012, 289 s.
3. Hanne Koivisto: Poliitiikkaa, erotiikkaa ja kulttuuritaistelua – Kirjoituksia suomalaisesta vasemmistoälymyydestä 1930-luvulta, Helsinki 2011, 340 s.
2. Sakari Selin: Kun valtiopetos oli isänmaallinen teko – Nuoret sodassa Hitleriä vastaan, Helsinki 2011, 357 s.
1. Jukka Rantala: Suomalaisen opettajan poliittinen orientaatio, Helsinki 2010, 195 s.

1920-luvun taitteessa suomalaiset oli väkivaltaisen sisällissodan jäljiltä jaettu voittajiin ja häviäjiin. Kansan eheyttämiseen toivottiin apua erityisesti tulevaisuuden polven kasvattajalta, kansakoululta. Sen tuli olla paikka, jossa ihmiset saattoivat kohdata toisensa poliittisista ja aatteellisista erimielisyyksistä huolimatta. Ihanteen tielle tuli kuitenkin todellisuus, jossa toimijat kantoivat sisällään kaunaa, surua, katkeruutta ja epäluuloa. Näitä tunteita oli vaikea häivyttää kokonaan pois, koska koettu kriisi oli pakko jotenkin selittää, jotta yhteisöt saattoivat mennä eteenpäin. Eheytyksen ja vaikenemisen tavoitteista huolimatta sodasta toimiminen vaati selityksiä ja käsittelyä, kollektiivista tunteiden hallintaa – ja vastakkainasettelun ylläpitämistä.

Kirjassa esitellään ja analysoidaan sitä, miten vuoden 1918 sisällissota ja sen herättämät tunteet konkretisoituivat paikallistasolla Helsingissä kansakoulunopettajien ja työväestön välisissä suhteissa. Tutkimuksen toimijoina on kaksi tunneyhteisöä: helsinkiläiset kansakoulunopettajat ja Pitkäsillan pohjoispuolen kaupunginosien työväestö. Ryhmien vuorovaikutusta tarkastelemalla pohditaan, miten mentaaliseen rauhaan siirtymiseen liittyvä rauhankriisi vuoden 1918 sisällissodan jälkeen Helsingissä ilmeni, ja miksi edistyspuoluealaisten virkamiesten johtaman kouluhallituksen sodan jälkeen hahmottelema eheytyksen ihanne ei voinut välittömästi kriisin jälkeen kansakouluissa täysipainoisesti toteutua.